

HISTORY.

GUZMICS IZIDOR.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
ÉVKÖNYVEI.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDÁN.
A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM BETŰIVEL.
1841.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI.

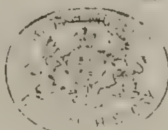
ÖTÖDIK KÖTET.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1841.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

ÉVKÖNYVEI.

ÖTÖDIK KÖTET.

1838—1840.

Egy aczél- 's egy rézmetszettel.

BUDÁN,
A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1842.

SCHEDEL FERENCZ' ÜGYELÉSE ALATT.

T A R T A L O M.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

SCHEDEL FERENCZ TITOKNOKTÓL.

KILENCZEDIK ÉV.

1838—9.

ELSŐ SZAKASZ, KIS GYÜLÉSEK.

1838. nov. 12től, 1839. nov. 14ig.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körüli munkálatok.

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott könyvek.

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszíni ügy.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Könyvtár 's még valami.

MÁSODIK SZAKASZ, X. NAGY GYŰLÉS.

Nov. 16tól 25kig. 1839.

IGAZGATÓSÁG' TANÁCSKOZÓ GYÜLÉSE.

November' 23. 1839.

NYOLCZADIK KÖZ ÜLÉS.

Nov. 24. 1839.

TIZEDIK ÉV.

1839—40.

ELSŐ SZAKASZ, KIS GYÜLÉSEK.

1839. dec. 2tól 1840. aug. 26káig.

ELSŐ CZIKKELY,

Nyelv körüli munkálatok.

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

NEGYEDIK CZIKKELY,

Játékszíni ügy.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Némelly belső dolgok 's a' pénzgyüjtemény' ügye.

IGAZGATÓSÁG' GYÜLÉSE.

Pozsonyban, febr. 25. és mart. 8. 1840.

MÁSODIK SZAKASZ, XI. NAGY GYÜLÉS.

August. 27től septemb. 7keig. 1840.

IGAZGATÓSÁGI GYÜLÉS.

Pesten sept. 1. 6. és 8kán. 1840.

KILENCZEDIK KÖZ ÜLÉS.

Sept. 8. 1840.

BESZÉDEK.

Életrajzi toldalékok.

MÁSODIK OSZTÁLY.

ÉRTEKEZÉSEK.

1838—40.

I. NYELVTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

II. PHILOSOPHIAI OSZTÁLY.

III. TÖRTÉNETIRÁSI OSZTÁLY.

IV. MATHEMATICAI OSZTÁLY.

V. TÖRVÉNYTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

VI. TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

TÖRTÉNETEI.

1838–1840.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
TÖRTÉNETEI.

KILENCZEDIK ÉV.

1838. NOVEMBER' 12-TŐL, 1839. NOV. 25-DIKEIG.

ELSŐ SZAKASZ.

KIS GYÜLÉSEK 1838. NOV. 12-TŐL, 1839. NOV. 14-IG.

Összesen 30 ülés; és pedig tizenkettő gróf Teleki József', öt gróf Széchenyi István' rendes elnöklete alatt; kettő báró Jósika Miklós igazgató tag', egy Fáy András', egy Jankowich Miklós', és kilencz Schedius Lajos tiszteleti tagok' helyettes előlülése mellett. *Jelen* voltak *tiszteleti* tagok: Fáy 8, Jankowich 2, Schedius 10, gr. Széchenyi 3, b. Wesselényi Mikl. 1 ülésben (illetőleg elnöklésöket ide nem tudván); *rendes* tagok: Bajza 28, Balogh 15, Bugát 22, Döbrentei 21, Frivaldszky 5, Gebhardt 25, Győry 20, Jerney 23, Kállay 25, Luczenbacher 24, Szemere 8, Szilasy 29, Sztrokay 23, Tanárky 12, Vállas 11, Vásárhelyi 14, Vörösmarty 18, Zsoldos (vid.) 1 ülésben; *levelezők:* Barabás 2, Császár 1, Fogarasi 11, Gaal 22, b. Jósika 2, Kacskovics 3, Karácson 1, Kiss 12, Székács 8, Tasner 7, Tóth 9 ülésben (az egy ideig külföldön mulatott segédjegyzőt pótolva), Vajda 9; a' titoknok 28, a' segédjegyző 21, Helmeczy Mih. szavazatos pénztárnok 6 izben.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körüli munkálatok.

I. A' szükséges előkészületek' megtétele után el lévén a' nagy szótár' kidolgozásának meginditása a' IX-d. nagy gyülés által határozva[1]); a' rendes tagok, a' VII-d. nagy gyülés' utasitása'[2]) értelmében,

[1]) L. az Évkönyvek' IV. köt. I. oszt. 65. l.
[2]) L. az Évkönyvek' III. köt. I. oszt. 94. l.

mind azon szóknak, mellyek egy vagy más szakmában vagy kizárólag, vagy módosított 's köz életi divatjoknál szűkebb, vagy átvitt értelemben használtatnak, 's ennél fogva egy vagy más osztály' műnyelvéhez tartoznak, a' „Magyar-német Zsebszótárból" kiszedésével foglalkodtak; egyszersmind pedig a' szavak' magyarázása közben zsinórmértékül készült 's már 1834-ben előleges tudomásul a' tagok' számára kinyomatott terv még egyszer átnézetett, nagyobb világosság' okáért helyenként példákkal toldatott meg, itt ott a' kifejezések határozottabban ejtettek; a' Vörösmarty Mihály rt. által dolgozott példányczikkelyek gyülési szoros vizsgálat alá vétettek, 's mielőtt az egész, magokat a' kivitelben ahhoz alkalmazás végett, a' tagoknak kiadatnék, a' X-dik nagy gyülés' vég helybenhagyása alá terjesztetni rendeltetett.

Ezeken kivül 1. a' *tájszavak'* gyűjteménye is növekedett, különösen Horváth József r. és Horváth Zsigmond lev. tt. által, amaz Vas és Hont megyeieket, ez Balaton vidékieket gyűjtvén ujabban is. De keblén kivűli hazafiak is folyvást dicséretes buzgósággal segíték a' társaságot; név szerint: Hanák János, abaúji, Makáry György heves-szolnoki, Ploetz Adolf abaúji és csongrádi, Ruchietl Miklós tornai, Sümeghy Pál szegedi, Tatay János soproni, vasi és szalai, és Vas József göcseji tájszavak' sorait küldvén be.

2. *Ritkább szavakat* ujabban is Fábián Gábor rt. szedett.

3. *A' törvénytudományi műszótárnak*, a' tagok által addig szemelt, 's Perger által soroztatni kezdett anyagokból szerkesztésével Sztrokay Antal rt. foglalkodott.

4. *A' kézműszótár'* számára eddig gyűjtött anyagok' megvizsgálására 's mikép szerkeztetésök iránti javaslat-adásra választmány neveztetett.

5. Be levén a' hadtudományi rendes tagság az utolsó nagy gyülés által töltve, az abbeli dolgozatok' megkezdéseül, Tanárky Sándor' inditványa szerint a' *hadtudományi műnyelv'* előleges megalapitása határoztatott el, minek következésében a' következő intézkedés tétetett:

a) Elmellőztetvén a' ritkán előforduló műszók, valamint azok, mellyek a' hadtudománynyal összefüggenek ugyan, de gyakorlatban kézművességbe mennek által, 's ennél fogva úgy is a' kézműszótárban találnak felvételt; azon szók irassanak össze, mellyek a' társaság által elfo-

gadott 's legközelebb még fordítandó 's beadandó hadtudományi munkákban fordulnak és fordulhatnak elő; valamint azok, mellyek a' köz életben, folyóiratok, encyclopaediai, történetirási, kézi 's egyéb oktató könyvekben szoktak használtatni. Ezen összeirás a' hadtudományi rendes tagra bizatik.

b) A' magyarítandó hadtud. műszavak' e' sorozata mind annyi másolatban közöltessék b. Lakos János tiszt., Baricz György, Kiss Károly és Szontagh Gusztáv l. tagokkal, azon felszólítás mellett, igyekeznének, kiki függetlenül társaitól, e' műszavak' magyarításában eljárni, megjegyeztetvén: tartanák folyvást különösen a' franczia hadtudományi műnyelvet szem előtt, illő figyelemmel lévén másfelül a' már meglévő vagy épen divatozó magyar szavakra, 's a' nyelv' grammaticai tulajdonaira.

c) Beérkezvén ezen öt rendbeli munkálat, üljenek össze választmányképen Tanárky Sándor r., Kiss Károly és Szontagh Gusztáv l. tagok, hasonlítsák egybe a' külön javaslatokat, határozzák meg a' fogalmakat leghelyesben kimerítő 's így elfogadás és köz használatra legajánlatosabb kitételeket, 's ezekből szerkeztessenek egy betürendű hadtudományi szótárt, melly

d) A' kis gyülés elébe terjesztendő leszen, vég átnézetre, honnan az, a' társaság' saját munkálataképen nyomtatás végett a' nagy gyülésnek be fog adatni.

e) A' kis gyülés e' műszótár által nemcsak a' hadtudományi kifejezésekben tapasztalt tétovát reményli üdvös módon megszüntethetni, 's az academia által kiadandó hadtudományi munkák' megértésére hasznos kulcsot adni az olvasó' kezébe, hanem egyszersmind a' nagy szótár' előkészületei' egyik ágát is készen fogja birni.

f) A' titoknok hírlapok által az e' nembeli előkészületekkel biró hazafiakat azok' közlésére általánosan fel fogja szólítani, különösen pedig magányos levelek által azokat, kik, több tagok' tudomására e' tárgyban dolgozatokkal bírnak, 's kiknek nevei e' végre a' titoknokkal közöltetni fognak.

Ehhez képest mind levelek, mind általánosan hírlapok által felszólíttattak az illető hazafiak meglevő készületeik' közlésére; 's ennek következésében még ez évben Sebestyén László és Wirágh József urak-

tól érkeztek is több ívnyi hadtudományi műszódolgozatok, a' maga idejében használandók.

II. A' régi magyar nyelvemlékek' gyűjteménye' számára:

1. Döbrentei Gábor megbizott rt. kijelelései szerint tizenkét hazai levél- és könyvtárban folytak a' másolások, 's hatból, még a' kisgyülések' folyamatja alatt, 175 darab érkezett (l. alább a' X-d. nagy gyülés' dolgai közt).

2. Érdekkel vétetett, Hanák János' küldeményéből, a' nyitrai főispánok' *magyar* esküformája is a' XVI-d. századból.

3. Itt van helye, az eddig ismeretlen *második nyomtatott magyar könyvről* is emlékezni. T. i. nagy meglepetéssel és örömmel vette a' társaság gróf *Kemény József* l. tagjának előleges tudósitását Ozorai Imre „De Christo et eius ecclesia, item: de Antichristo eiusque ecclesia" czímű, eddig csak 1546-ki kiadásában ismeretes magyar munkája' első nyomtatásáról; melly köz érdeke miatt hadd álljon itt egész terjedelmében.

„Az érintett könyvnek, mellynek legutolsó czímeres lapján látható számok bizonyítják, hogy 1535-ben nyomatott[1]), sem czíme, sem előbeszédje, sem kezdete,

[1]) Ha e' könyvnek külső régi bekötése figyelmetesebben vizsgáltatik, kitünik, hogy bekötése 1539beli munka, mert ezen számok, ha nehezen is, de még is láthatók.

mert azok gondatlan kezek által elvesztenek, ennélfogva szerzőjének és könyvnyomtató kiadójának is neve kétséges. Ezen hiányt, melly a' következendő három kérdést szüli:

1) e' könyvnek mi lett legyen czíme?

2) ki az irója?

3) hol legyen nyomtatva?

a' lehetőségig kipótolni, talán nem épen „labor improbus."

Ezen kérdések' lehető megfejtésére szükséges legelőbb e' könyvnek belső tartalmát, és az iró' czélját szorosabban vizsgálni.

Belső tartalma e' könyvnek merőben hittudományi, és tárgyazza főképen azon hit iránti ellenkező véleményeket, mellyek a' reformatio' kezdetén olly élénken vítattattak.

Tudjuk, hogy Luther Márton volt az első, ki állitásaival a' XVI. század' elején a' romai anyaszentegyházat megbolygatta. — Figyelemmel olvasván el ezen 1535-beli magyar könyvet, kitünik, hogy magyar szerzője [1]) az ágostai vallásnak állításait a' romai vallás' ellenvetései ellen védelmezni, és a' romai vallásnak tévedéseit bebizonyítani kivánta.

Lampéból („Histor. Eccles. Reform.") és Ribiniből („Memorabilia Eccles. Aug. Conf.") tudjuk, hogy akkori időben Magyarországon az ágostai vallásnak legfőbb tanítója 's előmozdítója Dévay Mátyás volt, 's következőleg neki tulajdonítottam vala eleintén e' könyvnek irását; de figyelemmel átolvasván Lampénál a' 80—88 lapokon „Articulos, in quibus Matthias Dévay Ungarus Viennae a Rev. Patre Johanne Fabro Constantiensi damnatus est;" és egybevetvén ezen czikkelyekben említett állításokat azokkal, mellyek az 1535-beli könyvben találtatnak, láttam, hogy azok nem egyeznek mindenekben; de nem is lelvén az említett Articulusokban annak nyomát, hogy Dévay Mátyás azzal vádoltatott légyen, mint ha Fáber János által lett megitéltetése előtt valamelly hitvallásos könyvet bocsátott volna közre, előbbeni véleményemtől annál is inkább eláll0ttam, mivel Budai Ézsajás M. O. historiájában (II. R. 84, 85. lap.) a' következőt találtam feljegyezve: „*Ozorai Imre*[2]) . . . . nagy eszköz volt a' békési, zarándi, és bihari résznek reformálásában, 1546. adott ki egy munkát magyar nyelven: „*De Christo, et Antichristo* titulus alatt;" — és alább: „Nyomtattatott Krakkóban *Hieronimus Victor* (értsd: Vietor) által in 8-o minori. A' szerző magát

[1]) A' magyar szerző a' többi között hibául teszi ki a' romai anyaszentegyháznak azt is, hogy a' papi agendák nem anya, hanem latin nyelven gyakoroltattak, — de itt Oecolampadiust követi. Lásd amaz igen ritka könyvecskét: „Quod expediat epistolae et evangelii lectionem in missa vernaculo sermone plebi promulgari. Oecolampadii ad Hedionem epistola. Ebenburgi mense Junio. A. 1522." in 4-o.

[2]) Szinte akkor élt Ozorai István is, 1561. Heltai Gáspár' segédje a' biblia' fordításában. Lásd: Bod Péter „A' szent bibliának historiája. 1748." 137. lap.

irta *Ozorai Emrének*. Megvan ez a' ritka könyv a' debreczeni ref. coll. bibliothecájában, de titulus nélkül. Ezen könyvből gyönyörűséggel láthatni az ő tanítása' módját, a' midőn a' példákat, és világosításokat az itt körül belül lévő helyektől, és várasoktól veszi." — Ezen 1546beli könyvről (de más czím alatt) említést tészen Sándor István is Magyar Könyvesháza' 1. lapján ekképen: „1546. *A' Krisztusról, és az ő Ekklesiájáról*. 8-o Irta Ozorai Imre.

Valljon Budai Ézsajás, vagy pedig Sándor István találta-e jobban el ezen 1546-beli magyar könyvnek czímét? el nem határozhatom, mivel e' könyvet soha sem láttam, de gyanítom[1]), *hogy a' fen említett* 1535-*beli magyar könyv nem egyéb a' most érintett* 1546-*beli magyar könyvnek első kiadásánál*, *'s szerzője Ozorai Imre*. Erre vezető okaim ezek:

1) Az érintett 1546beli magyar könyvnek czíme (akár legyen az: „De Christo, et Antichristo," — akár pedig: „A' Kristusról, és az ő Ekklesiájáról") igen is illik az 1535-beli magyar könyvnek tartalmára, mert szól épen a' „Christusról, Antichristusról' és Christus' Ekklézsiájáról."

2) Budai Ézsajásnak e' szavai: „Ezen (1546beli) könyvből gyönyörüséggel láthatni az ő tanítása' módját, a' midőn a' példákat, és világosításokat az itt körül belül lévő helyektől veszi", alkalmazhatók az 1535beli könyvre is, főképen a' közepe felé, hol a' városi és falusi plebánusokról, káplánokról, papokról stb bővebb említés tétetik.

3) Nem is volt már akkori időben szokatlan, ugyan azon egy magyar könyvet rövid idő alatt többször kiadni; példa erre Benczédi Székely István' munkája: „A' kereszténység' fundamentomáról", melly 8 esztendő alatt három kiadást nyert, u. m. 1538., 1544., és 1546ban.

Vélekedésem szerint tehát ezen 1535beli magyar könyv csak első kiadása annak, mellynek szerzője Ozorai Imre, és melly (mint fenebb említém) 1546. újonan nyomatott. Mivel pedig ezen 1546beli könyv Budai Ézsajás szerint, a' debreczeni könyvtárban megtalálható, szükséges lenne ez 1535belit az 1546belivel egybeolvasni, hogy ekképen vélekedésem vagy megerősítessék, vagy megsemmisítessék, mert: „Duo sunt opera sapientis, quorum unum est non mentiri de quibus novit, alterum vero mentientem manifestare posse." Arist. Libr. Elench.

Átmegyek már a' harmadik kérdésre. Tudjuk, hogy II. Ulászló, és II. Lajos királyaink alatt magyar hazánkban, Hollós Mátyás alatt Budán felállított könyvnyomtató sajtó (vagy talán még uralkodása alatt) megszűnt; mivel pedig a' fenn említett könyv 1535. nyomatott, magyar hazánkban pedig a' könyvnyomtatás csak 1539. (tehát 4 esztendővel későbbre) kezdett újra létezni (lásd: Németh, Memor. Typograph. 9. 10. lap.); ennél fogva Magyarországon 1535ben magyar könyv még nem nyomathatott[2]), 's következőleg ezen 1535beli magyar könyv is Magyarországon kivűl va-

---

[1]) Gyanítom csak, mert nem vagyok bizonyos benne.

[2]) Erdélyben Honter János már 1534-ben kezdett könyveket nyomtatni, de mind latin nyel-

lamelly idegen országnak könyvnyomtatói szüleménye. — De ha lettek volna is Magyarországon 1535ben már könyvnyomtató sajtók, azokból ágostai vallásu könyvek bajosan jöhettek volna ki, mert elijesztette bizonynyal attól akkori netaláni hazai könyvnyomtatóinkat az 1523: 54., és 1525: 4. törvényczikkely; nem különben I. Ferdinand királyunk' 1527. augustus 20d. kibocsátott, az ágostai vallást tiltó rendelése, és a' libethi lelkipásztornak szörnyű elvesztése. (Lásd Ribini, Memor. I. p. 20.)

Magyar hazánkon kivűl kell tehát az 1535beli magyar könyv' nyomtató sajtóját keresni. — Látjuk pedig, hogy Krakóban már 1532ben Vietor Jeromos által magyar könyvek nyomattak, u. m. „Szent Pál' levelei." (Lásd: Denis, Wiens Buchdrucker Geschichte, 1782." 380. lap). — Bécsben is nyomattak e' tájban magyar könyvek, de fel sem lehet tenni, hogy valaki akkor merészelt légyen ágostai vallásu könyvet ott kiadni: „Oderant Viennenses ad persecutionem, et fere sanguinem usque Lutheri dogma, librosque in ejus defensam conscriptos, veluti peste infectos . . . . edi minis severrimis interdicebant." (Sleidanus); hogy pedig egyebütt is akkoron magyar könyvek nyomattak volna, annak még árnyéka sem látható. Természetes tehát következtetésem, *hogy t. i. az említett* 1535*beli magyar könyv csak Krakóban nyomathatott* [1]). — Különös megjegyzésre méltó mindazáltal az, hogy Vietor Jeromos (a' ki hihetőleg e' könyvnek nyomtatója), kettős oroszlánnak képével, mint könyvnyomtatói vagy nemzetségi czímerrel tudtomra nem élt; — (Lásd Denis, Wiens Buchdrucker Geschichte); a' sokszor említett 1535beli magyar könyvnek utolsó lapján pedig épen ezen kettős oroszláni czím látható. — Ezen környülállás a' bibliographusok' figyelmét méltán megérdemli: én, részemről, megvallom, megmagyarázni nem tudom.

Szólok végre e' *könyvnek ritkaságáról.* — A' legrégibb nyomtatott magyar könyvről Bartalis Antal jegenyei volt pap „Notitia parochiae Jegenyensis. Claudiopoli, 1794." így emlékezik: „Possidemus Orationem, et Cantilenam de Inventione dextrae S. Regis Stephani idiomate Ungarico Norimbergae Anno MCCCCLXXXIV. editam." — A' második eddig elé esméretes magyar könyv: „Sz. Pál' levelei", mellyek Krakóban 1532ben nyomattak. — Harmadiknak tartatott eddig Pesti Gábor' „Uj-testamentoma" és „Aesopus' fabulái", (Lásd: Denis, Wiens Buchdrucker Geschichte, 379, 380 lap), mellyek 1536ban Bécsben nyomattak. — De íme egy 1535beli nyomtatott magyar könyv! íme a' ritkaság! *Ez tehát a' harmadik magyar nyomtatott könyv*, melly valójában „*exemplar unicum.*" Neveli pedig a' ritkaságot még az is, hogy Janoczki szerint: „Nachricht von denen in der H. G. Zaluskischen Bibliothek sich befindenden

---

vűeket. De nem is egyezik betűinek formája, és typusa az 1535-beli könyvnek betűivel: egyebütt kell tehát e' könyvnek nyomtatói hazáját keresni. A' kolosvári és gyulafejérvári könyvnyomtató sajtók sokkal későbbiek.

[1]) Nem lehetne-e az 1535-beli magyar könyv' papirosában látható vízjegyekből (*Wasserzeichen des Papiers*) a' kiadásra nézve valamit következtetni? — illyetén vízjegyekre a' bibliographusok eddig kevés figyelmet fordítottak, holott az illyen víz- vagy papiros-jegyek (képzetem szerint) nem épen megvető tárgyai a' bibliographiai buvárságnak.

raren polnischen Büchern. Dresden, 1747." Vietornak minden krakói kiadásai Lengyelországban is a' legritkábbak közé számíttatnak.

Végre e' ritka könyvnek hajdani magyar nyelvünk' ismertetése iránti becsét itt nem fejtegetvén, 's azt erősebb és tudósabb szemekre bízván, e' soraimat Pliniusnak következendő szavaival rekesztem be: „Res est perquam ardua vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem, fastiditis gratiam, dubiis fidem."

Gerenden, martiusban, 1839.

G. Kemény József, lev. tag.

E' tudósitás' vétele után *Péczely József* rtaggal több lap hű másolatban közöltetett, hogy azoknak szövegét, helyesirását, betűi formáját és irójegyeit a' debreczeni példányéval összevesse. Péczely' tudósitása, melly mellé hasonmás is volt adva, ekképen következik:

„A' kérdéses Ozorai valósággal megvan könyvtárunkban. Czímje ennek is hibázik; ezt pótlandó, néhai prof. Sinai Miklós, a' könyv' fedele' belső oldalára saját kezével ezt irta: „De Christo et ejus Ecclesia, item de Antichristo et ejus Ecclesia. Auctore Emerico Ozorai, pastore Ecclesiae Békésiensis. Impressum Craccoviae Anno 1546, typis Hieronymi Vietoris." Van a' könyv kis 8d. rétben, kemény és erős, nem nagyon vastag papirosra nyomtatva, kerek deák betűkkel. A' titulus mindenütt uncialis; a' deák textus nagyobb, a' magyar apróbb *nyomtatási* —, a' szélin imitt amott lévő jegyzések még sokkal apróbb *cursiv* betűkkel vannak nyomtatva. Kezdete így van: De Christo et ejus Ecclesia. Item de Antichristo ejusque Ecclesia. Mindennek előttö zewkseg megtunnonk, minek illyk lenny ha téuelgeni nem akaronk, mynden lelky dologva stb.

Végén csonka; van ugyan irással is pótolva, de csak másfél levél; áll mind öszve 163 levélből, mellyek sem lap, sem levél számra nincsenek megjegyezve; az utolsó lapnak ezek végszavai: Quem conficiet Dominus spiritu oris sui, et abolebit claritate adventus sui 1. *Cor.* 11.

A' küldött másolatot a' miénk' ugyan azon helyeivel (az utolsón kivűl, melly nálunk nincs meg) összevetvén, először is szembetünő volt az ívek' betűi' nem egyezese, mint a' másolaton megjegyeztem; azután az orthographiai különbség, helylyel helylyel a' textusban is. Az itt menő másolat tökéletes hasonmás a' formatum' nagyságára, ki 's bekezdésre, a' sorok' hosszaságára, közeire, betűk' nagysága- 's formájára nézve. A' második Mv alatti helyet a' miénkből közleni feleslegesnek tartottam; az elsőből is megtetszik, hogy a' miénk egészen más és régibb.

A' nálunk lévő példány' hátulsó fedelén ösméretlen kéztől feljegyezve olvasható: hogy ugyan ezen könyve megvagyon T. Sinai úrnak is, nem különben az Enyedi ref. Collegiumnak (ez utóbbi, második kiadás), de eleje egyiknek sincs; úgy hogy ezekből is a' könyv' szerzőjét kitudni nem lehetett; hanem akadt említett T. Sinai

úr' kezébe b. e. Rákóczy Zsigmond fejedelem' könyvei' lajstromának egy darabja, mellyben ezen könyv, szerzőjével együtt, t. i. Ozorai Emrével, megneveztetik. — Könyvtárnokunk, T. Kalós úr úgy vélekedik, de bizonyosan állítni nem meri, hogy ezen utóbbi jegyzés Sinai' tiszttársától, Prof. Hatvanitól íratott.

E' tudósitásból meggyőződött a' társaság, hogy a' debreczeni példány az előtte levő 1535ki kiadástól különbözik, 's tekintvén mind a' helyesirási, mind a' typographiai változatokat (a' debreczeniben a' szentirásbeli deák helyek kerek—, az 1535-kiben barát betűkkel nyomattak), amaz csakugyan újabb, 's ha Sinainak és Sándor Istvánnak hihetünk, 1546-diki. — Sinai' példánya is megnézetett, melly jelenleg Jankowich Miklós tt' birtokában van. Hiányzó czíme ekképen találtatik benne pótolva: *De Christo et eius ecclesia, item de Antichristo eiusque ecclesia. Auctore Emerico Ozorai, Pastore ecclesiae Békesiensis. Impressum Cracoviae, anno* 1559 *typis Hyeronimi Vietoris (vel potius Lazari Strikoviensis, qui hoc eodem anno St. Székely Chronicon iisdem typis expressit).* Ez irott czím hátsó lapján olvastatik: „Az enyedi ref. collegium' bibliothecájában a' melly editiója tanáltatik ugyan ezen munkának, az így végződik: De keriwk etc által. Amen. Sabbato post festum circumcisionis 1546.“ Az első táblán: „Sinai Miklósé Debreczenben 1760tól fogva. — Johannes Nadányius in Floro suo hungarico Libri IV-ti cap. 1. pag. 216. *ad annum* 1529. haec habet: Melius Gervasius et Stephanus Nadányi *Emericum Ozorai*, Thomam Gálszécsi, Lucam Literatum, ceterosque inter Chrysum et Marysum Evangelicos patientia tutati sunt.“

A' Sinai', 's most Jankowich' példányának az 1535-kivel tett összevetéséből kitetszett, hogy a' kettő ugyanazon egy kiadás; 's így a' társaság előtt lévő nem ugyan *exemplar unicum* többé, de jóval teljesebb (csak az A ív 's a' B-ből az első és nyolczadik levél hibázván), 's mi fő, az idejét meghatározó vég levéllel is bir. Továbbá a' felhozott adatokból kitetszik, hogy a' debreczeni és nagyenyedi példányok szinte ugyan azon (és pedig *második*) kiadásbeli, 's mint az enyedi példány' vég levele bizonyítja, 1546-beli krakai nyomtatvány. Végre, ha áll a' Sinai-Jankowich-példány' jegyzése, mi szerint ez ugyan azon betűkkel nyomatott, mellyekkel Székely István' krónikája: még hihetőbbé leszen gróf Kemény' véleménye, hogy az 1535-ki kiadás Krakóban készült; valamint-hogy Sinait is, úgy látszik, csak ugyan e' hasonlatosság birta arra, hogy

a' maga példányát 1559-ben készültnek gondolná: noha a' XVI-dik században a' nyomtató intézetek nem igen váltogatták betűiket, 's így Székely könnyen készülhetett azokkal, mikkel huszonnégy évvel előtte Ozorai.

E' magyar könyvészeti nagy ritkaság, gr. Kemény József' buzgó közbenjárása által megszereztetvén, jelennen már az academia' könyvtárát díszesíti.

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

I. A' tudományok' előbbvitelén 's terjesztésén különféle tudományos értekezések' irásával fáradoztak a' tagok: név szerint *Warga János* a' philosophia' encyclopaediáját folytatta Hegel' szellemében [1]; *Horváth Zsigmond* a' népnevelésről értekezet [2]; *Gegő Elek* lt. némelly bosnyák szerzeteket ismertetett [3]; *Jerney János* a' magyarországi besenyőkről szóló előadással foglalta el rendestagi székét, dec. 3. 1838. [4]; *Kállay Ferencz* rt. a' keleti nyelvek' magyar történeti fontosságáról [5], és Lebediás, 's a' magyarok' ősi honáról [6]) értekezett; *Podhraczky József* Sárospatak' történeteit irta meg [7], Agnes és Beatrix magyar herczegnőkről, Arnulf császár' menyeiről [8], Balmazujváros' [9], és Érsekújvár' történeteiről [10]; Zermegh János hazai történetirónk' életéről [11], Nádasdi Ta-

---

[1]) Kállay Ferencz rt. előadására a' Tudománytárban kiadatni rendeltetett.

[2]) *Szilasy* János rt. ajánlatára a' Tudománytárba felvétetni határoztatott.

[3]) Tudománytár, új folyam. Értekező rész, V. köt. 128—133. l. Vizsgáló *Luczenbacher.*

[4]) L. az Évkönyvek' jelen kötete' II-d. osztályában V. sz. alatt.

[5]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 94—116. 135—165. 219—233. 285—301. és 341—450. ll.

[6]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VII. köt. 170—182. 203—221. 281—295 és 335—349. ll. Vizsgáló *Gévay.*

[7]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, V. köt. 156—171. és 216—232. ll. Vizsgáló *Jerney.*

[8]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, V. köt. 304—314. ll. Vizsgáló *Jerney.*

[9]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 43—47. ll. Vizsgáló *Jerney.*

[10]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 87—93. ll. Vizsgáló *Jerney.*

[11]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 234—243. ll. Vizsgáló *Bajza.*

más nádorról mint protestánsról [1], sz. Márton születése' helyéről [2], 's a' zsitvatoroki békekötésről [3]) értekezett; *Jászay Pál* Amade nádor' pecséteit ismertette 1301—8. időből [4]), 's a' Tudománytár' „Okleveles Toldalékához" is járult [5]), mellyben *Luczenbacher* [6]) több érdekes okleveleket terjesztett elő, 's I. Gyéza' vezérkori ritka pénzeit irta le [7]); b. *Hammer József* a' társaságot Zrínyi Ilonának Konstantinápoly' Galathea külvárosában találtatott sírkövéről tudósította [8]); *Császár Ferencz* a' quarneroi szigeteken tett utazását [9]), *Hoblik Márton* a' Verőcze vmegye' felső vidékein divatozó lakodalmi szokásokat irta le [10]); — *Vállas Antal* rt. a' napfogyatkozásokról értekezett [11]); *Vásárhelyi Pál*, rendestagi székét foglalván el „a' Berettyó' hajózhatóvá tételéről a' Bege' módjára" értekezett [12]); *Tanárky Sándor*, hason alkalommal a' hadtudományoknak, a' statusoknak általában, 's különösen magyar hazánknak feltartására életbe ható fontosságát fejtegette [13]); — *Bertha Sándor* az 1830. évi magyar országgyülés' történeteit dolgozta ki, 's azt az academia kézirattárába tette le; *Szlemenics Pál* az örökségi jószágokról értekezett [14]), *Szalay László*, székét elfoglalván, Kollár Ádám Ferenczről, mint jogtudósról értekezett [15]), *Sztrokay Antal* a' házassági törvények, szertartások és viszonyok' szemléjét

---

[1]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 166—170. l. Vizsgáló *Bajza.*

[2]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VII. köt. 59—66. l. Vizsgáló *Jerney.*

[3]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 332—338. l. Vizsgáló *Luczenbacher.*

[4]) A' Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 200—201. Vizsgáló *Luczenbacher.*

[5]) U. ott, 403. l.

[6]) U. ott, IV. 295. V. 66. 134. 195. 262. 325. 392. VI. 61. 134. ll.

[7]) U. ott, VI. 48—54. l.

[8]) L. Tudománytár, új folyam, Literaturai rész, III. köt. 263. l.

[9]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, V. köt. 285—303. és 342—362. ll.

[10]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, V. köt. 233—251. l.

[11]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 93—108. 150—166. és 210—226.

[12]) L. a' jelen kötet' II-d. oszt. IX. sz. alatt.

[13]) L. a' jelen kötet' II-d. oszt. — sz. alatt.

[14]) L. e' kötet' II-d. oszt. XII. sz. alatt.

[15]) L. e' kötet' II-d. oszt. XIII. sz. alatt.

adta [1]; — *Frivaldszky Imre*, hasonlókép székfoglalóul, a' magyarországi kőszéntelepekről olvasott[2]; *Szenczy Imre* lt. a' fejér fagyöngyről és europai gyimborról értekezett[3]; — *Sztrokay Antal* pedig junius' 10. Perger János rt. emlékezetét beszéddel üllötte [4].

II. A' társaság' tagjai közűl ez évben *Szalay László* rt. 1838. sept. 1839. februariusig nagyobb fordulatot tevén a' külföldön, különösen Német-, Belga- és Francziaországokban, 's több hónapig Párizsban mulatván, itt különös figyelemmel volt a' király' könyvtárában őrzött, Magyarországot illető kéziratokra; 's azok közűl szám szerint harminczat másolt, másoknak, a' társaság' utasitása szerint, másoltatását elrendelte. Az általa másoltak közt igen érdekesek és fontosak találtatnak, illyenek II. Pál pápa' több rendbeli Rómában 1463. költ levelei I. Mátyás királyunkhoz, kivált jus patronatusi tekintetben figyelemre méltók; I. Ferencz franczia király' levele János királyhoz és viszont, egyéb levelezések Vranchich, Bethlen Gábortól stb; továbbá: *Descrittione della Transilvania, fatta da m. Pietro Busto Bresciano musico di Ser^{mo} Principe. Albagiulia* 1595. „Missions étrangères, 309" egykoru kéziratból; ismét egy XVI. századbeli codexből (962. S. Victor), — melly többi közt két franczia leirását adja az 1515. Pozsonyban II. Lajos és Mária 's Ferdinand közt köttetett házasság' alkalmával volt ünnepléseknek Cuspinianustól, 's minden esetre forditás, valamint másika is valószinűleg az, illy czímmel: *„Voyage de Mathias Lang Cardinal Diaconus du titre de Saint Ange Eveque de Guorz, Coadjuteur de Saltzbourg et Lieutenant Général de l'Empire. Ecrit par Richard Bartholin.* 110 l. kis 4r. — a' pozsonyi kötést közelebbről illető részt[5]). Figyelmét gerjesztette fel eleinte utazónk-

[1]) L. e' kötet' II-d. oszt. XIV. sz. alatt.

[2]) L. e' kötet' II-d. oszt. XVI. sz. alatt.

[3]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 255—265. ll. Vizsgáló *Frivaldszky*.

[4]) L. e' kötet' I. oszt. II. sz. alatt.

[5]) Mutatványul hadd álljon itt egy pár sor Anna II. Ulászló királyunk' leánya' leirásából (47. l.): Elle était richement habillée à la façon de son pays. Les ornements de la coëffure étaient rehaussés de trois couronnes travaillées avec un art tout-à-fait merveilleux. Ses cheveux pendaient sur les plis de sa robe, et étant

nak egy illy czímű, 513 lapnyi 4rétü codex a' kir. kézirattár' saintgermaini osztályában: „*Histoire du royaume de Hongrie.* Contenant sa description, les vies des rois qui ont regné et les troubles advenus, suscités par diverses nations, principalement par le turc, avec le succés de la dernière guerre menée contre Amurath, Mahomet et Achmet grands seigneurs par l'empereur Raoul (Rudolf) II. Ornée d'une carte de Hongrie et autres figures des siéges et rencontres plus mémorables. Par *Balthasar Guerin*, sieur du Montet, Conseiller et Auditeur des comptes de Lorraine. À Nancy, l'an 1604. Autographe"; a' közelebbi vizsgálatból azonban kitetszett, hogy Magyarország' ismertetése Oláh után készült, az 1594—1600 közötti hadviselések pedig terjedelmesen ugyan, de jobbára azon számos német pamphletek után, mellyek ezen időtájban a' magyartörök ügyről az imperiombeli sajtók alól kikeltek, 's könyvtárainkban is nagy számmal találtatván, előttünk ismeretes forrásokból. A' rézre metszett mellékletek ezek: 1. Magyarország' abrosza, 1596. Francofurti ex officina Theodori de Bry. 2. Petrin vára. 3. Győr (1594). 4. Komárom. 5. 1595-ki erdélyi hadviselés' abrosza. 6. Esztergam. 7. Visegrád. 8. Kliss' vára Dalmátiában. 9. Arad, Csanád, 's a' temesi bánság. 10. Alsó Magyarország, a' felsőnek részével, Prága, 1596. (Csepel' szigete: „*Vrsziget*"). 11. Hatvan. 12. Eger. 13. A' keresztúri csata, oct. 28. 1596. 14. Pápa, 1597. 15. Győr 1598. 16. Buda. 17. A' Duna Pesttől Apatínig. Emlékezet után társunk nagyobb részt Ortelius redivivusból vetteknek gyanította ez ábrázolatokat.

III. A' *Tudománytár'* számára 5 nyelvtudományi, 2 philosophiai, 19 történettudományi és rokon, 6 mathematicai, 1 közrendészeti 's 2 természettudományi —, öszvesen 35 kézirat érkezett, mellyek' vizsgálatában eljártak: Fáy; Bajza, Balogh, Bugát, Döbrentei, Frivaldszky, Győry, Jerney, Kállay, Luczenbacher, Vállas és Vásárhelyi; Ferenczy, Gévay. Vissza hat ment; elfogadtatott huszonkettő; és pedig a' felebb nevezetteken kivül, nem academicusoktól, a' következők:

Irínyi János: A' vegytani rokonság; vizsgáló *Bugát* [1]).

quelque fois agités par le vent, nous découvraient la blancheur incomparable de son teint stb.

[1]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 205—218. l.

Kovács László: A' müncheni fenyítő dologház; vizsgáló *Fáy* [1]).

Naményi István: Homonnai Drugeth Bálint' naplója; vizsgáló *Luczenbacher* [2]).

Széchy György: Az egyetemes dialectus; vizsgáló *Balogh* [3]).

Zengedy István: Négyszögemelés és sokszorozás' új módja [4]).

A' Tudománytár' *könyvészeti* czikkelyéhez gr. Andrássy György, Bolyai Farkas, Császár Ferencz, Czuczor Gergely, Fábián Gábor, Fabriczy Sámuel, Hoblik Márton, Horváth Cyrill és József, Kis János, Kolossvári Sándor, Péczely József és Szlemenics Pál járultak; felszólított nem-tagok közül Benczúr József eperjesi prof., Breznay Pál szigeti prof., Jónás József pécsi prof. és Tury Ferencz kir. tartománybiztos Brassóban.

IV. A' mult academiai évről vizsgálat alatt maradt, *nyomtatás* végett beküldött munkákhoz járult hét, különösen: szépirodalmi 1, classica-literaturai 1, historiai 1, műtani 1, hadtudományi 1, országtudományi 2. eljártak vizsgálatokban: Fáy, Guzmics és b. Lakos János tiszt. tt.; Bugát, Fábián, Gebhardt, Győry, Horváth Józs., Kis János, Péczely, Szalay L., Sztrokay, Tanárky, Vállas és Vörösmarty rr. tt.; Beszédes, b. Eötvös Józs., Gaal, Jakab, b. Jósika, Kovács Pál, Pulszky, Székács, Tóth és Vajda ll. tt.

A' vizsgálat alatt volt kéziratok közül kereken visszautasíttatott 11, elfogadtatott 4, mellyek alább a' X-nagy gyülés' dolgai közt láthatók.

V. *Megjelentek* pedig a' kis gyülések' folyamatja alatt:

1. *Tudománytár*, kiadja a' m. t. t. a) Értekezések, szerkesztő *Luczenbacher János*, V. és VI. köt. b) Literatura, szerk. *Balogh Pál*, III-d. kötet. n8r. kőmetszetekkel.

2. *Nyelvtudományi pályamunkák.* Kiadja a' m. t. t. Második kötet: 1. A' magyar nyelv' gyökérszavai. Irta D. *Engel József.* 2. Tiszta magyar gyökök. Irta *Nagy*

---

[1]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VII. köt. 379—402. l.

[2]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, V. köt. 172—182. 252—261. 314—324. és 363—375. ll.

[3]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 171—187. 244—254. és 273—284. ll.

[4]) L. Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 55—60. l.

János. Budán, 1839. n8r. XII. és 296 l. két kőiratu táblával, ára postapap. 1 ft. 50 kr. nyomt.pap. 1 ft. 30 kr. cp.

3. *Philosophiai anthropologia.* Irta *Köteles Sámuel*, m. acad. r. tag. Budán, 1839. n8r. 218 l. kemény tábl. kötve, velínen 1 fr. 20 kr. cp.

4. *Kazinczy Ferencz' Eredeti Munkái.* A' m. t. t. megbizásából összeszedék *Bajza* és *Schedel*. Második kötet: Utazások. Budán, 1839. n12r. (X. és) 414 l. fűzve, postapap. 2 ft. 10 kr., nyomt.pap. 1 ft. 40 kr. cp.

5. *Sebészség*, mellyet előadási kézi könyvül kiadott Dr. *Chelius* M. J. heidelbergi prof. A' negyedik öregbített és javított eredeti kiadat után a' pesti m. k. egyetembeli orv. kar' oskolai használatára fordítá D. *Smalkovics Mihály*. Harmadik kötet. Budán, 1829. n8r. összesen 306 lap. fűzve 1 ft. 40 kr. cp.

6. *Eredeti játékszín.* Kiadja a' m. t. t. VII-d. kötet: *Az atyátlan*, szomoruját. 5. felv. Irta *Tóth Lőrincz*. Budán, 1839. n12r. 137 l. velínen, fűzve 36 kr. cp.

7—8) *Külföldi játékszín.* Kiadja a' m. t. t. XIV-d. kötet: *A' zászlótartó*, vígj. 3 felv. Schrödertől. ford. Fel-Apáthi *Molnár Sándor*. Budán, 1838. n12r. 118 l. postapap. fűzve 24 kr. cp. — XV-d. kötet: 1. *A' Levelezők*, vígj. 2. felv. és 2) *Ész és szív*, vígj. 1 felv., mind kettő b. Steigenteschtől; ford. Külkey Henrik. 3) *A' kénytelen házasság*, vígj. 1 felv. Molière ut. Kazinczy Fer. Budán, 1839. 150 l. velínen, fűzve 30 kr. cp.

9) *Blair Hugo' rhetoricai és aestheticai leczkéi.* Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból *Kis János* superint. 'stb által. Második kötet. Budán, 1838. n8r. 362 l. postapap. fűzve 2 ft., nyomt.pap. 1 ft. 40 kr. cp.

10) *M. tudós társasági Névkönyv astronomiai napkönyvvel* és kalendáriommal 1839re. Budán, 8r. 166 l. postapap. fűzve 30 kr. cp.

VI. Örvendetesen lepte meg a' társaságot az april' 15. 1839. tartott ülésben az elnök azon jelentéssel, hogy *Nagy Károly* rt. egy, magyar nyelven szerkesztett földtekének — mellynek példányai az academia' utján lennének a hazai közoktató intézetek közt kiosztandók, 's rezei azután az academiának átengedendők — kiadását, több buzgó hazafiak' segedelmével czélba vette, ohajtván egyszersmind, hogy az illető földirati műnyelv' magyarra fordítását a' társaság eszközölné. Minek következésében, az ülés által megbizatva, Bajza, Bugát és Vörösmarty rr. tt. e' foglalatosságban el is jártak.

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

I. A' társaságnak 1837-ben kitűzött *nyelvtudományi kérdésére*: „Mellyek a' két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlé-

vő, részint régi emlékekben található, azon magyar hangzatú helyirási (topographiai) és család-nevek, mellyeknek eredeti jelentését bizonyossággal vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?" 1839-ki martius 24-dikéig, mint határnapig, *három* pályairat érkezett, illy jeligékkel:

1. Csak cseppeket adok, de cseppekből lesz a' tenger.
2. Az okosság okokat keres.
3. Quis reddat omnium nominum etymon? *Fejér.* Molestus est labor nominum reddere etymon, quod saepe aut casus invenit, aut sine ulla ratione vulgus inposuit. *Bel.*

Birálókká Czuczor, Nagy János és Vörösmarty rr. tt. neveztettek.

II. A' szinte 1837-ben hirdetett ezen *philosophiai jutalomtételre*: „Nyomoztassék ki a' pantheismus' természete, eredete, szülő okaival 's elágazásaival együtt; 's adassék elő, millyen befolyása volt a' régi, közép és újabb kori philosophiai rendszerekre": ugyan azon határidőig *hat* munka érkezett illy jelmondatok alatt:

1. — — Curriculo pulverem Olympicum
Collegisse iuvat. *Horat.*
2. Quo teneam vultus mutantem Protea modo. *Horat.*
3. Tout l'univers subsiste à l'ombre de sa main. *Lamartine.*
4. Χρέω δε σε πανʇα πυδεσδαι. *Parmenides.*
5. Suum cuique.
6. A' ki e' mindent semmiből alkotta,
A' megsemmisítést magának tartotta. *Csokonai.*

Birálókká Döbrentei, Horváth Cyrill és Kállay rr. tt. neveztettek.

III. Végre a' folyó évi *drámai jutalomra* mart. 24-ig a' következő *tizenhárom szomorujáték* érkezett:

1. *Jenő*, 5 felv. — Hisz' a' magyarnak e' föld mindene.
2. *Szörény Ida*, 5 felv. — Jelige nélkül.
3. *Szuniog Katalin*, 3 felv. — A' szomorujáték a' közönséget komolyságra, a' szerzőt mosolyra indítja, ha sikerűl.
4. *Sámuel főkamarás*, 5 felv. — Az ifju író félve közelít a' sajtóhoz.
5. *Záchok*, 5 szakaszb. — Jeder Schlag des Herzens schlägt uns eine Wunde, und das Leben wäre ein ewiges Verbluten, wenn nicht die Dichtkunst wäre. *Börne.*
6. *A' két vacsora*, 3 szak. előjátékkal. — Es ist kein geringes Lob nur solche Fehler begangen zu haben, die ein jeder hätte vermeiden können. *Lessing.*
7. *Az álmok*, 3 felv. — Álma' való képét látá, és látta sötétén. *Vörösmarty.*
8. *Kálmán király*, 5 felv. — Egy istenem, egy a' hazám.

9. *A' férj*, 5 felv. — Kannst du nicht Allen gefallen durch deine That und dein Kunstwerk, mach es Wenigen recht: Vielen gefallen ist schlimm. *Schiller.*

10. *Havasok*, *v. magyar nagyság*, 5 felv. 's előját. — Azon kigyót melly szívemben lakik Megöljem én egy hirtelen döféssel, 'S elrontsam a' boszúnak ünnepét? *Vörösmarty*, Marót bán.

11. *IV. László*, 5 felv. — In die Tiefe musst du steigen, soll sich dir das Wesen zeigen. *Schiller.*

12. *Hunyadi László*, 5 szak. — Drama for ever.

13. *I. Károly és udvara*, 5 felv. — Jedes Volk ist der Herrschaft werth, unter welcher es blühet oder blutet: sie ist sein eigenes Werk, Offenbarung seines erreichten Menschengehaltes, oder seiner selbstverschuldeten nationalen Nichtigkeit. *Fessler.*

A' drámák' vizsgálatával az utolsó nagy gyülés által megbizott küldöttség, valamint a' nyelvtudományi és philosophiai pályamunkák' birálói is, a' nagy gyülésnek terjesztvén elő véleményeiket: a' vizsgálat' eredménye is alább, a' X-d. nagy gyülés' dolgai közt fordul elő.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszini ügy.

A' magyar színműtár' bővítésével megbízott, 's a' IX-dik nagy gyülés által ebbeli munkálkodásában újra is meghagyott választmány, a' kis gyülések' folyamata alatt 17 ülésben folytatta dolgait, 's 26 beérkezett színmű közül a' következő *tizenkilenczet* fogadta el 's szerezte meg[1]:

74. *Az aggszinész és leánya*, *vagy Még is kivívtam.* Vígj. 5 felv. Bayard és Théaulon ut. Ford. Fáncsy Lajos.

75. *Caligula.* Szomoruj. egy előjátékkal és 5. felv. Dumas Sándortól. Francziából ford. Vajda Péter.

76. *A' rózsák.* Vígj. 3 szakaszban. Albini után Lukács Lajos.

77. *A' napló.* Vígj. 2 felv. Bauernfeldtől. Ford. ugyan az.

78. *Az ikrek.* Bohózat 4 felv. Schneider ut. ford. Nagy Ignácz.

79. *Hagyjatok olvasni.* Vígj. 1 felv. Töpfer Károly ut. Nagy Ignácz.

80. *Falusi egyszerüség.* Vígj. 4 felv. Töpfer Károly ut. Nagy Ignácz.

81. *A' habozó.* Vígj. 4 felv. Amália szász hgnő után Lukács Lajos.

82. *A' növendék.* Vígj. 4 felv. Amália szász hgnő után Nagy Ignácz.

83. *Pszt!* Vígj. 2 felv. Scribe ut. Ford. Lukács Lajos.

---

[1] A' mult években szerzettek' sorát l. az Évk. III. köt. I. oszt. 88 és 89—, 's a' IV-d. köt. I. oszt. 17. és 62. ll.

84. *A' magyar hölgy, vagy Szín és való.* Vígj. 5 felv. Töpfer ut. magyarosította Komlóssy Ferencz.

85. *Ruy Blas.* Drama 5 felv. Hugo Victortól. Ford. Francziából Nagy Ignácz.

86. *Teréza.* Drama 5 fel. Dumas Sándortól. Francz. ford. Nagy Elek.

87. *A' kénytelen király.* Vígj. 2 felv. Francziából ford. Tóth Lőrincz.

88. *Voltaire' szünnapjai.* Vígj. 2 felv. Francziából ford. Tóth Lőrincz.

89. *Hamlet.* Szomoruj. 5 felv. Shakespeartól. Angolból ford. jambusokban Vajda Péter.

90. *Elmellőzés.* Drama 4 felv. Töpfer Károly után Lukács Lajos.

91. *Lovag és szolga.* Vígj. 1 felv. D'Épagny ut. Dunkel. Németből Balog István.

92. *Belle-Isle Gabriela.* Drama 5 felv. Dumas Sándortól. Francz. ford. Nagy Elek.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Könyvtár, 's még valami.

Örömmel szakasztunk itt egy külön czikkelyt a' *könyvtár'* dolgának, melly két főrendü testvér' nagylelküsége által ez évben váratlan gyarapodást vett. Elseje ezeknek *gróf Batthyány Gusztáv*, ki a' nmélt. Elnökhöz a' következő levelet intézte:

Nagyméltóságu Gróf, Magyar Tudós Társasági Elnök Úr! Szíves ohajtásomat, a' hazai közértelmességet 's ennek minélelőbbi kifejléséből a' közjóra 's egy nemesebb nemzeti életre szükségképen áradandó jótékony következéseket tehetségem szerint előmozdítani, az által fejezem ki, hogy a' nemzetségi osztály által részemre jutott, 's jelenleg ns Vas vármegyében keblezett rohonczi kastélyomban álló 's egyre másra 30,000 kötetre számítható könyvtáramat ezennel a' Magyar Academiának ajándékozom. Ha csekély, de legtisztább szándékkal nyújtott ajánlatom azon szent czélra, melly minden jobb keblet melegít, t. i. a' honi értelmesség' kifejtésére némi hatással leend: örvendetes jutalmam nem fog hiányzani. — Midőn ez iránti ajánlatomat Excellentiádnak azon vágyammal kisérve van szerencsém jelenteni, hogy azt az általam tisztelt Academia tőlem szívesen fogadja: felszólítom egyszersmind Exnak a' honi ügyekért ismeretesen buzgó gondjait, hogy a' könyvtárnak bármikor leendő átvétele vagy elvitetésére nézve intézetet tenni, 's e' tárgyban, midőn tetszeni fog, Tek. *Nagy Károly* acad. rt. Úrral értekezni méltóztassék, kire a' könyvek' kiszolgáltatását teljes hatalommal biztam. Ki egyébiránt megkülönböztetett tisztelettel vagyok Exnak Rohonczon, sept. 25. 1838. alázatos szolgája Gróf Batthyány Gusztáv sk.

Ennek közlésével nyittattak meg nov. 12. a' társaság' köz örömére a' kis gyülések; 's követte nem sokára *Nagy Károly* rt'. azon jelentése, hogy *gróf Batthyány Kázmér*, hasonló indulattól ösztönöztetve,

Komárom vmegyében, kisbéri kastélyában levő 2660 kötetű válogatott könyvtárát szinte az academiának ajánlotta fel. Ennek következtében a' titoknok elnöki megbizással 1839. aprilisban Rohonczon, májusban pedig Kis-Bérett megjelenvén, a' felajánlt gyűjteményeket átvette, 's Pestre a' társaság' könyvtárának szánt 's bútoroztatás félben levő teremekbe szállíttatta. Az elsőbb gyűjtemény, eredetileg gr. Batthyány Lajos Magyarország' nádora által alapítatott 's hosszabb szünet után különösen gróf Tivador által neveltetett a' múlt század' két vég tizedében, 's a' jelennek legelején; emez gróf Batthyány József által; amaz kiterjed ugyan majd minden ágaira az irodalomnak, classica és szépliteraturát kivévén, 's bár nincs rendszeresen gyűjtve, némelly szakok mindazonáltal, mint földirat, gazdaság, műtan, 's a' természettudományok' külön ágai, előszeretettel ápoltattak. A' kisbéri viszont a' classica, a' franczia 's német literaturában, historiában, a' magyart is ide értve, utazások 's encyclopaediai munkákban szép számot mutat; 's mind kettő némelly becses kéziratokat is. Ezekhez járult, szinte 1839. májusban, a' *Horvát Endre* rt. által az academiának hagyott kisded, u. m. 677 darabból álló gyűjteménye, mellyet elnöki megbizásból, mint különben is az elhúnyt' végintézetének egyik teljesitője, Döbrentei Gábor rt. vett által azon évi aprilisban.

Illy rögtöni és tetemes gyarapodást vevén a' könyvtár ez évben, gondoskodni kellett annak felállitásáról is, minek eszközlése a' múlt évben készült utasitás szerint, saját ajánlkozására a' titoknokra bízatott; ez évben mindazáltal, a' bútorok' lassu készülése 's elegendő hely' szűke miatt, munkába még nem vétethetett.

— Érzékeny örömmel vétetett Heves vármegye' első alispánjának az elnökhöz intézett következő levele is:

Nagymélt. Gróf stb. Excellentiádnak m. e. sept. 5-ről e' megyéhez intézett, 's a' m. t. társaság' előhaladt munkálkodásairól 's pénztára' mibenlétéről tudósító hivatalos levelét, a' szépet, jót és hasznost mindenkor szivükből pártoló KK. és RR. által köz örömmel, meglepetéssel 's azon szívesen táplált reménynyel fogadták, hogy nemzetiségünket, nyelvünk' mivelésével magasb polczra emelendő intézet, Exd' bölcs kormánya alatt, továbbá is eddigelé hasznos sikerűnek tapasztalt úton fog haladni. Hogy azonban a' megye' rendei is csekély tehetségükhöz mért áldozatokkal ezen intézet' munkálódásait némileg elémozdítsák: a' tud. társaság által részint eddigelé kiadott,

részint ezentúl kiadandó, 's Exd' által küldött jegyzékben foglalt könyvek közül 1) a' t. t. Évkönyveit, 2) a' Tudománytár' egész folyamát, 3) a' Magyar Tájszótárt, 4) a' Régi Magyar Nyelvemlékeket, pénztárnokuk által megvétetni, e' munkák' később kijövendő részeire is előfizettetni, 's a' küldött munkák' lajstromát megye szerte közzé tétetni rendelték; nekem parancsolván azon kedves kötelességet, hogy megyénk' ezen határozatáról Exdat tudósítsam. A' ki nagykegyességébe ajánlott mély tisztelettel maradok Exdnak Eger, mart. 19. 1839. alázatos szolgája Almásy Gedeon s. k. Heves vmegye' első alispánja.

Az igazgatóság' határozatából t. i. már több év óta, az academia' munkálkodásai 's pénztára' mibenlétéről szóló, esztendőnként a' haza' törvényhatóságaival közöltetni szokott jelentésekhez mellékelve a' társaság' kiadott könyveinek lajstroma is hozzá kapcsoltatott feles példányokban. Heves vmegye' tek. rendei voltak az elsők, kik ennek következtében könyvvételt rendeltek, 's ez úton rendszerinti tettleges segedelmet határoztak.

MÁSODIK SZAKASZ.

TIZEDIK NAGY GYŰLÉS 1839.

Nov. 16-tól 25-ig kilencz üléssel. Előlülő gróf Teleki József. *Jelen*, *tiszteleti tagok* közül: Fáy 4, Jankowich 3, gr. Károlyi György 5, Schedius 8; a' *titoknok* 9 ülésben; *rendes tagok:* Bajza 9, Balásházy 6, Balogh 9, Bugát, Czuczor 8, Fábián 9, Frivaldszky 8, Gebhardt 6, Győry és Jerney 8, Kállay 7, Kossovich és Luczenbacher 9, Nagy János 7, Péczely, Stettner, Szilasy, Sztrokay 9, Vásárhelyi 7, Vörösmarty és Zsoldos 8; *levelezők:* Antal 1, Egyed 3, báró Eötvös József 2, Flór 2, Fogarasi 3, Gaal 9, Kacskovics 3, Kiss Károly 6, Mátray 2, Székács 2, gr. Teleki Domokos 3, Thaisz 1, és Vajda 2 ízben; — Szalay László segédjegyző 9, Helmeczy szavazatos pénztárnok 5 ülésben.

Az elnök' megnyitó beszéde után, felszólítására *Kossovich Károly*, a' történetirási osztályba a' IX-dik nagy gyülésben választott vidéki rendes tag, *a' magyarok' védelmi rendszerét* tárgyazó, terjedelmes emlékirata' több czikkelyei' felolvasásával foglalta el helyét[1]); más nap u. m. nov. 17., *Zsoldos Ignácz*, szinte a' múlt nagy gyülésen elválasztott, törvénytudomány-osztályi rendes tag foglalta el, *a' birákról és biráskodásról általában* szóló értekezés' előadásával, rendestagi székét[2]); végre

[1]) Nem jelenhetik meg. — [2]) L. e' kötet II-d. Osztályában XIV. sz. alatt.

nov. 18. a' magáét *Nagy János* nyelvtudomány-osztályi vidéki új tag, *a' nyelv' általános alap-, és hasonlítási vezér elveiről* értekezvén, *Szem' és keleti nyelvsarjadékait a' magyarral hasonlítgatván* [1]).

A' nagy gyülési főbb tárgyakbani előkészületek' megtételére szokott mód szerint három küldöttség választatott; és pedig az 1838-ki *nagy jutalom'* tárgyában Fáy András tt. elnöklete alatt: Bajza, Bugát, Fábián, Péczely, Stettner, Vásárhelyi; — az *évkönyvi* dolgozatok' megvizsgálására Schedius Lajos tt. elnöksége alatt: Balásházy, Czuczor, Jerney, Luczenbacher, Szalay, Szilasy, Vörösmarty; — a' *köz ülés' elrendelésére* Jankowich Miklós tt. elnöksége alatt: Balogh, Frivaldszky, Gebhardt, Győry, Kállay, Kossovich, Nagy János, Schedel, Szemere és Sztrokay. —

— A' nyelvbeli munkálatokhoz tartozólag 1. elkelvén a' „*Magyar helyesirás és szóragasztás' főbb szabályai*" múlt évben készült harmadik kiadása is; egy *negyediknek* kibocsátása rendeltetett, és pedig, a' szókötési munkálat a' nyelvtudományi osztály által még be nem adatván, e' nélkül; 's így egészen a' harmadik szerint, egyedűl csak a' kettős betűkről szóló czikkely' kihagyásával.

2. A' *nagy szótár'* terve, mint az javítva 's dolgozat-példányokkal bővítve a' kis gyülésekből fölterjesztetett, elfogadtatván, nyomatni 's a' r. tagokkal, magok' ahhoz tartása végett közöltetni rendeltetett.

3. A' társaság által kiadott *Német-magyar Zsebszótár'* példányai fogytukon lévén, 's így nem sokára második kiadásra leendvén szükség, a' tagok ahhoz netalán lévő pótló vagy igazító észrevételeik' beadására szólíttattak fel. Péczely József rt. még e' gyülés' folyta alatt közlötte a' magáéit.

4. A' *régi magyar nyelvemlékek'* gyűjteménye' szerkesztője', Döbrentei Gábor rt'. részéről bemutatta a' titoknok a' II-dik kötetnek sajtó alól kikerült 57 ívét; 's a' lefolyt academiai évben általa gyűjtött régi m. iratokat; és pedig Debreczen' városa' levéltárából egy darab XVI-d. századit; a' Károlyi grófok' levéltárából 5 db XVI. száz.; a' pannonhalmi fő-

[1]) L. u. ott I. sz. alatt.

apátság' házi levélt. 2 db XVI. és 24 db XVII. száz.; a' győri káptalanéból 2 db XVI. és 1 db XVII. száz, Lőcse' városa' lev. 25 db XVI-d. száz.; Szepes vmegyeéből 86 db XVII. száz.; a' nemz. museumból 21 db XVI., 10 db XVII. és 6 db XVIII-d. száz.; Veszprém vmegyeéből 4 db XVII. száz.; Abaúj jegyzőkönyvéből 16 db XVII. száz.; a' jászai conventéből 3 db XVI., 9 db XVII. és 1 db XVIII. száz.; Szeged' városa' titkos lev. 10 db XVII. és 5 db XVIII. száz.; végre Sopron vmegye' lev. 17 db XVI-d. századbelit; 's e' szerint 76 darab XVI., 161 db XVII. és 12 db XVIII. századbelit, öszvesen: 249 darabot. Azon buzgó hazafiaknak, kik a' szerkesztőnek e' régiségek' vagy közlésében vagy lemásolásában segedelmére voltak, elnökileg köszönet íratott, u. m. gr. Csáky Károly ig. t., Czinár Mór pannonhegyi főapáti titoknok, Engel Sándor szepesi főjegyző, Fabriczy János szepesi r. mérnök 's Fabriczy Sámuel lt., Fedák Pál jászai conventi jegyző, gr. Károlyi György ig. 's tt., Kovács Tamás pannonhegyi főapát, Miskolczy Istv. szegedi jegyző, Péczely József rt. Pintér Mihály ügyv., Richter Alajos jászai prépost, Sütő József győri őrkanonok, Szidor Antal praemonstr. prof., Waltherr László l. és Zsoldos Ign. r. t. uraknak.

— Pályamunkák' ügye. A' *nyelvtudományi* kérdésre érkezett jutalomfeleletek' bírálói', Czuczor, Nagy J. és Vörösmarty rr. tagok' egyhangu ajánlására a' 3-d. számunak illy jelmondattal: *Quis reddat omnium nominum etymon?* mint a' többi közt legjobbnak rendeltetett kiadatni a' száz arany jutalom; nyomtatása azonban, számos tévedéseinél fogva, elmaradván. — A' *philosophiai* pályamunkák közűl Döbrentei és Horváth Cyrill az 5. számút *Suum cuique* mondattal, ajánlották; Kállay ellenben az 1-ső számút *Curriculo* stb jeligével, mellyet Döbrentei másod helyre sorozott, annak tiszteletdíj melletti kiadatását kivánván, Horváth C. pedig dicsérettel harmad helytt említett. A' gyülés azonban a' véleményadók által előhordott okok' vizsgálatába bocsátkozván, ezek' nyomán az 1. számúnak itélte oda a' jutalmat, az 5. számút ív szerint három arany tiszteletdíj mellett nyomatni, végre a' 3. és 2. számok alattiakat dicsérettel említetni határozta. Felbontatván ezek' következtében a' jutalomra és tiszteletdíjra érdemesített munkák' jeligés levelkéi, kitünt, hogy a' nyelvtudományi jutalmazandó munka' szerzője *Lenkey Zsigmond*, pelsőczi ref. pred.; az első rangu philosophiai pályairaté *Hetényi János* lt.;

a' másod rangué pedig *Warga János*. Későbben a' harmad rangu, és dicséretet nyert munka' szerzőjének *Hrabowszky Dávid* magányos nevelő vallotta magát a' titoknok előtt.

Ez alkalommal történt, hogy a' 4. számu philosophiai pályamunka, illy jeligével: Χρέω δε σε παντα πυθεσθαι, Döbrentei és Kállay által magában véve a' többieknél ugyan jobbnak találtatott, de szorosabb vizsgálat után Horváth C. és Kállay által legnagyobb részében Jäsche' azon tárgyu munkája' *kivonatának* 's így valóságos plagiumnak bizonyodván be, teljesen elmellőztetett.

A' *drámai jutalomra* érkezett szomorujátékokról oda ment ki a' küldöttségnek (Schedius és Fáy tt., Bajza, Czuczor és Vörösmarty rr. tt.) véleménye, hogy tökéletesen ugyan egy mű sem elégíti ki a' társaság' kivánalmait; mindazonáltal, a' viszonyos becs határozván el a' jutalom' dolgát, mint a' többi közt legjobb a' 12. szám alatti, illy czímmel: *Hunyadi László* érdemli a' jutalmat; tiszteletdíj melletti nyomtatást a' 11. számu: *IV. László* nevezettel; végre dicsérettel említetést a' 13. szám alatti: *Első Károly és udvara* czímmel. A' gyülés megnyugodván a' küldöttség' indító okaiban, javaslatát elfogadta; mire felbontatván a' jeligés levelek, az első rangu szomorujáték' szerzőjének *Tóth Lőrincz* lt., a' másod ranguénak *Gyurmán Adolf* találtatott.

— Új jutalmak' kitüzésében a' *törvény-* és *természettudományi* osztályokat érvén a' sor; az általok ajánlt feltételek közül, felolvastatván az 1836-b. Schams által javaslott kérdés is[1]), a' következők fogadtattak el:

1. Törvénytudományi:

Határoztassék meg a' büntetés' értelme és czélja; adassanak elő annak biztos elvei, és ezekhez alkalmazható nemei; fejtessék meg, találhat-e köztök helyet a' halálbüntetés, és melly esetekben 's miképen, és milly sikerrel gyakoroltatott ez a' régi és újabb népeknél, különösen hazánkban.

2. Természettudományi:

Jeleltessenek ki azon gyógy- és műtani testek, mellyek honunkban is teremnek, vagy termeszthetők, 's mind a' mellett részint még most is külföldről hozatnak

[1]) L. Évk. III. köt. I. oszt. 314. l.

be, részint mind eddig kivitelre nem fordíttatnak; mi ennek oka, 's miként lehetne azt eszközölni, hogy azok ne csak országunk' szükségeit pótolnák, hanem külkereskedési czikkelyekké is válhatnának.

Beküldés' határnapjául 1841. martius 21. állapíttatott meg.

Az 1840-ben érkezendő vígjátékok' megvizsgálásával ismét Schedius és Fáy tt., Bajza, Czuczor és Vörösmarty rr. tt. bizattak meg.

— A' kis gyülések' javaslatára a' következő kéziratok fogadtattak el, 's ajánltattak nyomtatás végett az igazgatóságnak:

1. Plutarch' Parallelái; hellenből fordítva D. Székács József és D. Taubner Károly által. Első kötet. (A' „Hellen Classicusok" gyűjteménye II-d. kötetébe). — Javalták Guzmics Izidor és Kis János.

2. Szikrák a' hellen szónokokból, ford. Szabó István által. (A' „Hellen Classicusok" gyűjteménye' III-d. kötetébe). — Javalták Péczely József és Székács József.

3. Epigramm. Vígj. 5 felv. Kotzebuetól. Ford. Kazinczy Gábor. (A' „Külföldi Játékszín" XIX-d. kötetébe). — Javalták Guzmics Izidor és Vörösmarty Mihály.

4. Az ember' szelleme, Hartmanntól, ford. D. Soltész János. — Javalták Bugát Pál és Szilasy János.

A' nagy gyülés' folyamatja alatt külön nyomtatás végett 1 közoktatási, 1 erkölcstani 's 1 dramai munka, valamint a' Tudománytár' számára 1 történettudományi értekezés bocsátatott vizsgálat alá; nyomtatásban pedig megjelent:

Elmélkedések a' physiologia és psychologia' körében, különös tekintettel a' polgári és erkölcsi *nevelésre*. Irta D. *Mocsi Mihály*. Budán, a' m. kir. egy. bet 1839. n8r. 143 (és 4) lap, velínen, fűzve 54 kr. cp.

Ez azon értekezés, melly az 1834-ki philosophiai jutalomkérdésre versenyezvén, nem ugyan mint szorosan a' kérdésre felelő, de mégis sok tekintetben becses munka, külön tiszteletdíj melletti kiadatásra érdemesítetett.

— A' *köz hasznu tudományos kézikönyvék'* ügye[1]), mint a' pénztár' erejét még mindig felül múló nagy vállalat, ez uttal is elhalasztatott.

— Értésére esvén a' nagy gyülésnek, miképen néhai Weszerle József kir. egyetemi történettanító' halálával, pénztudományi kéziratai és azokhoz tartozó réztáblái, mellyek főleg a' hazai numismaticát tár-

[1]) L. az Évk. IV-d. köt. I. oszt. 8—11., 37., és 79. ll.

gyazzák, örököseire maradtak, kiknek azokat eladni szándékok; 's ohajtván a' társaság e' jeles készületeket a' magyar pénzismeret' előmozditására közzé tenni, a' kis gyülés határozottabb tudomás' szerzésére, kedvező esetben ama' kéziratok' küldöttségi megvizsgáltatására 's az örökösökkel egyezkedésre bízatott meg.

— November' 18-d. Jerney János rt. következő jelentését terjesztette elő:

Tekintetes Társaság! A' magyar nemzet' Europába költözése előtti dolgain borongo homályt történetvizsgálóink még szét nem oszlatták; kétes ugyan is mind eddig, valljon Ázsia' mellyik vidékéből vándorlott ki legközelebb? — éjszakon vagy a' közép részeken kell-e nyomozni a' magyarral rokon nyelvű népmaradékokat? találhatni-e még valójában ollyakra és hol? — Mindezek' napfényre hozása vállalatokban dús korunknak maradt fön.

Miután alapos meggyőződésünknél fogva magyar nyelv' tudójától reménylhetni egyedűl e' tárgyban sikeres vizsgálódásokat, kielégítő világosításokat egy kelet-éjszakra teendő utazás' következésében; — alulirott, illy czélu vállalat' végrehajtását abbeli reménytől élesztve tüzé ki magának: hogy a' Tekintetes Társaság tőle, mint régi közohajtást betölteni szándékozótól a' terv' létre hozásában közremunkáló kegyes pártfogását 's czélszerű vezérutasítását meg nem vonandja.

Alulirott, főleg linguisticai, historiai, geographiai és archaeologiai tekintetből — Moldván, Besszarabián, Cherzonon keresztűl a' Kaukazus' hegyére menne, hol több ágú nyomozástétel végett huzamosb ideig tartózkodván, a' perzsiai szélekig nyomulna le; onnan fölfelé Volga' vidékein haladva az Uralra térendő, különösen a' Vogul, 's azzal rokon, finn ágazatu népségek' nyelvét — mint a' magyarhoz leghasonlóbbnak állítottat venné gondos vizsgálatra; minden lépten fürkészve a' magyar régi lak-, nyelv-, 's egyéb maradványokat, emlékeket. Visszajövet, ha a' gondviselés kedvezne útjának, Moszkván, Péterváron általmenve, a' nyugoti finn népek' nyelvére fordítaná figyelmét.

Mihez képest azért folyamodik alulirott a' Tekintetes Társasághoz, hogy ezen a' szükséges előismeretek' megszerzése 's nyelvek' tanulása végett csak az 1841ki tavasz' kinyiltával megkezdendő, jobbára az orosz birodalom' határi közt, és az ázsiai török birodalom' részeiben több évig folytatandó utazásra nélkülözhetlen útilevélnek megszerzését, vagy annak kiadása iránt elevei biztosítást, úgy a' tökéletes bátorságban és saját költségén kitelhető kényelemmel haladásra szükséges pártolásnak, czélszerű fogadtatásnak legfelsőbb helyen leendő eszközlését tárgyul venni méltónak tartaná, — 's annak idejében utasításával is ellátná. — Mély tisztelettel maradván stb.

Örömmel vette a' gyülés buzgó társa' ezen szándékát, 's a' kivántak' eszközlésére szívesen ajánlkozván, az uti és ajánló levelek iránt az

igazgatóságot rendelte megkéretni; utasitás-terv' készitésével pedig, küldöttségképen Schedius és Jankowich tt. 's a' nyelv- és történettudományi osztályok' helybeli rendes tagjait bizta meg.

— A' Buda és Pest' határaiban és környékén találtató több romai és keresztyén időkbeli, még eddig kevessé v. alig ismeretes emlékek magokra vonván a' kis gyülés' figyelmét, ennek javaslatára elhatároztatott azoknak Luczenbacher János rt' ügyelése alatti rajzoltatások, 's leirással egyetemben, nagyobb vagy kisebb fontosságokhoz képest az Évkönyvekben vagy Tudománytárban, kiadatások; a' szükséges költségért pedig az igazgatósághoz terjesztetett kérelem.

— Balogh Pál rt. inditványára a' természettudományi osztálynak meghagyatott, terjesztene elő tervet, melly szerint a' társaság, tetemesb költségek nélkül is *hazánk' természetismeretének* czélszerű előmozdításához járulhatna.

— A' játékszíni küldöttség, melly ez évben a' rendelkezése alá adott öszvegből 306 ft. erejével a' magyar színmütárt ismét 19 darabbal bővítette[1]), folyvást meghagyatott munkálkodásában, számára a' mult évről fenmaradt 102 fthoz még 300 ftnak kiadatása ajánltatott az igazgatóságnak; tagjaihoz pedig, a' munka' szaporodása miatt, még Gaal József lt. csatoltatott.

— Következtek a' nagy gyülési rendszeres küldöttségek' tudósításai.

1. Az 1838-ki nagy jutalom' ügyében munkált küldöttség az illető évben megjelent munkák közül négyet emelt ki különösebben, u. m. Vörösmarty Mihály' szomorujátékát: Marót bán; Gebhardt Ferencz' Különös orvosi nyavalya- és gyógyítástudománya' 2-d. kötetét, Tarczy Lajos' Természettanát két kötetben, és Balázházy János' „Háztartás és gazdaságtudomány" czímű munkája' első, a' „Háztartást" magában foglaló kötetét. Minthogy azonban az elsőre nézve még elébb azt vélé elvben eldöntendőnek, vívhat-e színmű — miután az academia ugyis egy külön évi jutalom által gondoskodott a' színköltés' előmozditásáról — a'

---

[1]) L. felebb a' 19. és 20. lapon.

nagy jutalomért is; a' másod és harmad helytt idézett munkákra nézve pedig, minden érdemök mellett is, némelly lényeges, azokat véleménye szerint a' jutalomtól elejtő, fogyatkozásokat talált a' küldöttség: a' Balásházy' „Háztartásának“ tudományossága 's hasonlítva nagyobb eredetisége miatt, ajánlá odaitéltetni a' 200 aranyat; a' többi hármat pedig a' következőkkel együtt dicsérettel illettetni, u. mint: b. Eötvös József' Véleményét a' fogházjavítás' ügyében, Gegő Elek' Moldvai Utazását, Szemere Bertalantól Tervét egy épitendő javító-fogháznak a' magányrendszer' elvei szerint, Szigligeti Edvárd' szomorujátékát: Gyászvitézek, Vállas Antal' Egyetemi Számtudományát, 's végre Zsoldos Ignácz' két munkáját: Néhány szó a' honi köz bátorságról, és: Életpálya. — A' gyülés azonban, elvileg kinyilatkoztatván, hogy a' nagy jutalomért víhatást nem kívánja a' munka' terjedelmétől felfüggeszteni, 's így a' társaság' drámai jutalmáért nem versenyzett színműveket is nagy jutalomért víhatóknak tart: a' megjutalmazandó munka iránt legott többfelé ágaztak el a' vélemények; 's miután a' többség illy körülmények közt a' jutalmat kétfelé osztatni határozta: titkos szavazás' utján Balásházy' és Vörösmarty' munkáiknak határoztatott elsőség, olly pótló határozattal, hogy, mivel Balásházy' munkája mellett egyértelmű volt a' gyülés' nyilatkozata, a' fel nem osztható emlékbilikom ennek jusson; dicsérettel pedig, mint a' jutalmazottakhoz becsben legközelebb állók, Gebhardt és Tarczy' munkáik emeltessenek ki.

2. Az Évkönyvekbe szánt dolgozatokat vizsgált küldöttség' ajánlatára b. Eötvös József' emlékbeszéde Kölcsey Ferencz rt. —, Balogh Pálé Forgó György lt. —, Bugát Pálé Schuster János rt. felett, Győry Sándor rt'. értekezése a' fel- és visszatorlásról, Szlemenics Pálé az örökségi jószágokról, végre Sztrokay Antaltól: a' házassági törvények', szertartások és viszonyok' szemléje, e' kötetben a' közönség elébe terjesztetnek. — Ez uttal, a' titoknok' előadására, 's az évkönyveki dolgozatok' gyorsabb megjelenhetése végett, elhatároztatott, hogy jövendőben az Évkönyvek csakugyan évenként adassanak ki; a' kis gyülésre bízatván az új terv' kidolgoztatása, 's legközelebbi nagy gyülés elébe terjesztése.

3. A' köz ülés' tárgyai, az illető küldöttség' előadása' nyomán, a' szerint rendeltettek el, mint alább, ez ülés' jegyzőkönyvében látható.

— E' gyűlés' folyamata alatt a' társaság néhány utasító határozatot alkotott vagy előkészített, mellyeket itt szinte besorozandóknak tartunk. Illyek a' következők.

Egy régi határozat (II. nagygyül. III. pt.) szerint a' társaság semmiféle névtelen felirást nem fogadott el; ez mostan a' nem tudományos tartalmuakra szorítatott.

A' Tudománytár' számára készített dolgozatokra megállapítatott, hogy ezentul is ugyan csak egy tagra bízatik megvizsgálások, mindazonáltal, ha az illető szerző, el nem fogadtatás' esetében, meg nem nyugodnék, még egy vizsgálót kérhet, 's ha a' kettő ellenkeznék egymással, az ülés egy harmadikat bíz meg: melly esetben a' többség dönti el a' kérdést.

Zsoldos Ignácz rt. előadván, miképen a' tagok' legnagyobb buzgósága mellett is, kereskedési közlekedéseink' lassusága miatt, a' magyar nyelven megjelent munkák' mindnyája, a' megjelenésök utáni évben néha nem kerül mindenik tag' kezébe, 's így megtörténhetik, hogy a' tagok egy vagy más jelesebb munka' ismerete nélkül jőnek fel nagy gyülésre, mi szavazatoknak a' nagy jutalom' ügyében könnyen ferde irányt adhat: rendeltetett, hogy ezentúl mindenkor a' februáriusi első kis gyülésben dolgoztassék ki a' lefolyt évben megjelent figyelemre méltóbb 's természetöknél fogva jutalmazás alá eshető magyar munkák' czímsora; közöltessék minden tiszt. és rendes taggal, hogy kiki, az illető osztálya- és szakjabelieket megolvasván, okokkal támogatott véleményét minden egyes könyvről nagy gyülésre a' titoknokhoz beadhassa vagy küldhesse: ki azokat az illető osztályoknak legott kiadván, ezek, tanácskozás után, mindjárt a' második ülésben jelentést tesznek e' tárgyban. Kitetszvén így, melly osztályokban találtatnak jutalomra ajánlott munkák, ezekre való tekintettel választatik a' szokott nagyjutalmi küldöttség, melly az egyes tagok' 's az osztályok' véleményei' nyomán kijelelvén a' jutalomra és dicséretre méltatandó munkákat, a' kitüntetés' indító okaival együtt, a' nagy gyülés e' javaslatot veszi aztán tanácskozás alá.

Továbbá Balogh Pál rt'. indítványára ezentul az emlékbeszédek, a' titoknok által a' köz ülés' elrendelésével megbizott nagy gyülési küldöttséggel közöltetvén, ez kineveztetése után másod napra tartozik jelentését

előterjeszteni. Kitünvén ebből, melly beszédek ajánltatnak a' köz ülésbeni elmondatásra, a' többiek, a' nagy gyülés' fenlévő üléseire felosztva, ezekben adatnak az elhúnyt tagok' tiszteletére ünnepélyesen elő.

Ismét: Szilasy János rt'. javaslatára 's a' kis gyülés' ajánlására elhatároztatott, hogy miután 1840. év' lefolyásával különben is bételik az academia' fenállásának első tizede: készítsen a' titoknok egy, annak összes addigi munkásságát előterjesztő munkát, mellyhez egy külön szakaszban mindenik tag' összes dolgozatai lajstroma is kapcsolandó lészen; a' terv' elkészítése a' kis gyülésre bizatván.

Végre, a' titoknok a' kis gyülések' új elrendezését indítványozván, e' tárgy, bővebb kifejtés végett, hasonlólag a' kis gyülésekre utasitatott.

— Hazafiúi köszönettel fogadta a' gyülés a' „*Zipser-gyűjtemény*" második századát, mellyel a' természetiek' tára' nevelésére, D. Zipser András beszterczebányai prof. és Kubínyi Ferencz tbiró 's több tud. társ. tagja, kedveskedett.

— A' társaság, halál által, ez academiai évben, b. Prónay Sándor igazgató —, Guzmics Izidor tiszt. —, Horvát Endre r. —, és Angyalffy Mátyás, Buczy Emíl 's Gorove László lev. tagjait vesztette el, kiknek rövid életrajzaik alább láthatók. Emlékbeszéd mindeniknek szavaztatott.

— Az új választások nov. 23-d. folytak. Felolvastatván a' tagul ajánlottak' nevei az ajánlás' inditó okaival együtt; 's először is, három *tiszteleti* tag' elválasztása határoztatván, többséget nyertek:

Deák Ferencz, Zala vármegye' táblabirája, és j. országgyülési követe.
Eötvös József báró, a' tiszamelléki kir. kerületi tábla' köz bírája.
Stáhly Ignácz, kir. tanácsos és egyet. prof.

A' *nyelvtudományi* osztály' vidéki r. tagjai közt, Horvát Endre' halála által üresség támadván, ide

Kovács Pál lt.

választatott.

Hasonlókép, a' Nyiry István' halála által, a' *philosophiai* osztály' vidéki tagjai közt támadt üres helyre:

Szontagh Gusztáv lt.

Ohajthatónak találván a' gyülés a' *természettudományi* osztálynak, terjedelmessége miatti szaporítását, egy vidéki rendestagi helyre fölterjesztettek az igazgatóságnak:

Tarczy Lajos lt.
Brassai Sámuel lt.
Klauzál Imre lt.

Végre, a' *levelező* tagokul ajánlottak közül tizenkettőnek elválasztásában állapodván meg a' gyülés, többséget nyertek a' következő tudós hazafiak:

Balla Károly, Pest vmegye' kapitánya, 's tbiró.
Bertha Sándor, hites és acad. ügyész, 's tbiró.
Briedl Fidél, sz. Benedek' rendebeli széptan' és neveléstud'. tanitója.
Csatsko Imre, győri kir. acad. törv. prof. 's tbiró.
Erdélyi János, Pesten.
Garay János, Pesten.
Horváth Mihály, phil. D. váczi megyei áld. pap, Budán.
Kiss Bálint, szentesi ref. pred., esperes és tbiró.
Kiss Ferencz, h. ügyvéd és tbiró, Budán.
Lukács Móricz, tbiró Pesten.
Szabó István, guszonai pleb. Gömörben.
Vecsei József, philos. prof. a' debreczeni ref. collegiumban.

— A' társaság' *külső viszonyait* illetőleg, ez évben a' berlini, philadelphiai, portugalli, prágai academiák 's t. társaságok, 's a' florenczi cs. kir. Accademia della Crusca' küldeményeikben vette e' tudós testületek' figyelme' jeleit.

IGAZGATÓSÁG' TANÁCSKOZÓ GYÜLÉSE.

NOVEMBER' 23. 1839.

Gróf Teleki József' elölülése alatt jelen báró Jósika Miklós és gróf Károlyi György igazg. tagok, Schedel Ferencz titoknok, és Szalay L. segéd jegyző.

Az elnök kinyilatkoztatta, hogy miután a' pozsonyi országgyülés miatt az igazgató tanács' tagjai ez úttal elégséges számmal teljes ereű gyülés' tartására nem jelentek meg, csak a' haladéktalan elintézést követelő ügyeket kivánja felvétetni, 's illető helybenhagyás' reményében elrendeltetni. Ennek következésében:

I. Előterjeszté a' titoknok az academia' közelebb lefolyt esztendei munkálkodásairól szóló jelentését, valamint a' pénztárhivatalét is annak évi bevételei, kiadásai 's állapotjáról; mellyek szokott mód szerint az ország' törvényhatóságaival, 's hírlapok mellett a' közönséggel is, közöltetni rendeltettek.

II. Bemutattattak a' fő és a' mellék pénztár' számadásai 1838-ról, valamint a' tiszti ügyésznek azok megvizsgálásáról szóló jelentése, melly szerint azokra semmi észrevétel elő nem fordúlt; 's ezen irományok' szokás szerinti vég átnézésére gróf Andrásy György és gr. Károlyi György ig. tagok kérettek meg.

III. Horvát Endre rt'. helyébe, ki a' f. évi martius' 7. halálozott meg, a' fenálló rendszabások' értelmében Fábián Gábor mozdítatván elő, neki annak 300 ft. fizetése aprilis elsejétől kirendeltetett.

IV. 1. Az 1838-ki magyar munkák közt Balásházy János „Háztartás és mezei gazdaság' tudománya" első kötetének és Vörösmarty Mihály „Marót bán"-jának itéltetvén nagy gyülés által a' közös elsőség; az igazgató tanács' 1834-ki hasonló esetbeni határozatára hivatkozással, a' nagy jutalom, a' nagy gyülés' ajánlata' értelmében ki is rendeltetett. Így:

2. A' nyelvtudományi, philosophiai és dramai 100 aranyos jutalmak, szinte a' nagy gyülés' ajánlata szerint, Lenkey Zsigmondnak, Hetényi Jánosnak és Tóth Lőrincznek rendeltettek kiadatni.

V. A' *játékszini küldöttségnek*, a' mult évben kirendelt öszvegből még 102 ft. lévén rendelkezésére, újabb segedelem meg nem ajánltatott; csak az academiai páholy' folyvást megtartása határoztatott el. Végre

VI. Felhatalmaztatott a' nagy gyülés újabb, 1841-re szóló, jutalomtételek' kihirdetésére.

NYOLCZADIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

PESTEN, A' NS. VÁRMEGYE' NAGYOBB TEREMÉBEN, 1839. NOV. 24. DÉL ELŐTT 10 ÓRAKOR.

Elölülő: gróf Teleki József; jelen a' nagy gyülésen voltak. Számos és fényes hallgatoság, nemzeti köntösben a' palotában, a' nélkül és asszonyságok a' karzaton.

1. Az *elnök* megnyitja az ülést. L. *beszédét alább I. sz. alatt.*

2. A' *titoknok* előadta röviden a' társaságnak 1838. nov. 12-től, 1839. nov. 24-ig folyt munkálkodásait [1].

3. *Péczely József* rt. a' következő kérdést fejtegeté: Igaz-e hogy a' történetirásban hátrább az új kor a' réginél? L. *a' II. osztályban VI. sz. alatt.*

4. *Szalay László* rt. „Kollár Ádám Ferencz mint jogtudós" czímű székfoglalóját olvasta fel. *L. a' II-d. osztályban XII. sz. alatt.*

5. *Sztrokay Antal* rt. a' házassági törvények, szertartások' és viszonyok' szemléjét adta elő. L. *a' II. osztályban XIII. sz. alatt.*

6. Báró *Eötvös József* tt. emlékbeszédet tartott Kölcsey Ferencz rt. felett. *L. az I. osztályban III. sz. alatt.*

7. A' *segédjegyző* felolvasta az 1838-ki nagy jutalomra 's a' több dicséretre érdemesített magyar munkákról szóló jelentést ekképen:

Tekintvén a' társaság literaturánk' 1838-bani haladását; habár ez a' legközelebb mult évekével nem látszik is versenyezhetni; mindazáltal találtattak néhány, különösebb figyelemre méltó jelenések a' tudományos és szépliteraturai munkák' sorában; mellyek közül a' társaság főleg kettőt kivánt kitüntetni, sőt köztök a' nagy jutalmat fel is osztani; ugymint:

Balásházy Jánostól: A' Háztartás és mezei Gazdaság' tudománya. Első kötet. Debreczen, 1838.

Vörösmarty Mihálytól: Marót bán, Szomorujáték 5 felv. Buda, 1838.

És pedig az *elsőt:* mint tudományos versenytársainál eredetibbet, és saját tapasztalatokra épűltet. 'S szerző a' vegy- és természettan, úgy a' többi természeti tudományok' eredményeit is tekintettel gazdasági állapatunkra felhasználván, munkája tudományos becsüvé, 's népszerü előadásával egyszersmind közhasznuvá vált.

A' másodikat, mint a' melly lassan haladó drámai literaturánk' mezején, eredetiség, költői érdemei, nyelv- és formabeli tökélyeivel a' jelesebb művek sorába számíttatni méltó.

Mint ezekhez közel állókat, különös dicsérettel kivánta a' társaság említetni e' két munkát:

Gebhardt Ferencztől: Különös orvosi nyavalya- és gyogyítástudomány. Második kötet. Pest. 1838.

---

[1]) Megjelent szokás szerint több pesti lapban.

Tarczy Lajostól: Természettan az alkalmazott mathesissel egyesülve. Második kötet. Veszprém, 1838.

Költ Pesten, a' m. tud. társaság X-d. nagy gyülése 7-d. ülésében, nov. 22. 1839.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

8. Olvasta ugyanaz a' *nyelvtudományi* osztálynak 1837-ben kitett jutalomkérdésére érkezett pályamunkákról szóló, következő jelentést:

Az 1837-ki köz ülésben kihirdetett ezen nyelvtudományi kérdésre: „Mellyek a' két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlévő, részint régi emlékekben találtató, azon magyar hangzatu helyirási (topographiai) és család-nevek, mellyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?" a' határnapig három pályamunka érkezett, mellyek három osztályi rendes tag által megvizsgáltatván, közűlök ezen jelmondatu: *Quis reddat omnium nominum etymon?* találtatott viszonylag legjobbnak, 's így 100 arany jutalomra méltónak: minthogy ez a' kérdés természetét leghelyesben fogta fel, a' magyarázathoz nem olly egyoldalulag látván mint társai, többnemü kútfőkhöz folyamodott, 's már csak a' megfejtendő nevek' összeszedésében is legtöbb szorgalmat bizonyított.

Feltöretvén a' szerző' jeligés levelkéje, e' név tünt elő: *Lenkey Zsigmond, pelsőczi ref. lelkész.*

Pesten, a' m. t. t. X-d. nagy gyülése' 2-d. üléséből nov. 17-d. 1839.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

9. Hasonlókép a' *philosophiai* osztálynak szinte 1837-ben kitett, jutalomtételére érkezett pályamunkákról szóló következő jelentést:

Az 1837-ki köz ülésben kihirdetett ezen philos. feltételre: „Nyomoztassék ki a' pantheismus' természete, eredete, szülő okaival 's elágazásaival együtt; 's adassék elő, millyen befolyása volt a' régi, közép, és újabb kori philos. rendszerekre?" a' határnapig hat pályamunka érkezett, mellyek három osztályi rendes tag által megvizsgáltatván, közűlök e' jelmondatúnak: *Curriculo pulverem olympicum collegisse juvat*, ítéltetett a' 100 arany jutalom és nyomtatás; mint a' melly a' kérdést a' legfüggetlenebb álláspontból vizsgálja, azt minden ágaiban helyes elvek 's a' tudománytörténet' világánál deríti fel; 's általában alapos összevetés, kútfőtanulmány, 's előadás' tekintetében társait felülmúlja.

E' mellett azon munka, mellynek jeligéje: *Suum cuique*, egy egy iveért 3 darab arany tiszteletdíj mellett nyomatni; az illy jelü: Tout l' univers subsiste à l' ombre de sa maine; valamint az, melly e' szavakat viseli homlokán: Quo teneam vultus mutantem Protea nodo? dicsérettel említetni —; végre a' Parmenides mondatával ellátott, mint kiirás félretétetni, határoztatott.

A' két első karbeli munka' levelei' felbontása után kitetszett, hogy a' jutalomra érdemesített munka' szerzője Hetényi János, ekeli ref. pred. és m. acad. lt., a' tiszteletdíjra méltatotté pedig Warga János körösi lyceumi prof. 's m. acad. lt.

Költ Pesten, a' m. t. t. Xd. nagy gyülése' 6-d. ülésében, nov. 21. 1839.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

10. Következett az 183⁸⁄₉-ki drámai jutalom' mibenlétéről szóló jelentés:

Az évenkénti drámai jutalomra a' határnapig 13 szomorujáték érkezett be; mellyek' sorából az öt tiszt. és rendes tagból álló küldöttség' véleménye szerint különösb figyelmet csak három érdemelt; 's ezek közül a' 100 arany jutalom a' „*Hunyadi László*" czíműnek itéltetett; mint a' melly társainál jobban alkotva, kerekebb egészet teszen, általában correctebb, tulzásoktól ment, leginkább szívhez szól; 's nyelv és versélésre nézve is első rangot érdemel.

Ezt követi mindjárt, élesebb characterrajzainál fogva, a' „*Negyedik László*" czímű szomorujáték, melly négy arany tiszteletdíj mellett nyomatni; — végre az *I. Károly és udvara* czímű, melly dicsérettel említetni határoztatott.

Feltöretvén a' jeligés levelek, kitetszett, mikép az első rangúnak ismert munka' szerzője Tóth Lőrincz h. ügyv. 's m. acad. lt., a' másodiké Gyurmán Adolf.

Költ Pesten, a' m. t. t. X-d. nagy gyülése 3-d. üléséből, nov. 18. 1839.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

11. A' segédjegyző az újonan kitett jutalomkérdéseket hirdette ki (l. felebb a' 25. ll.); mik után az elnök az ülést berekesztette.

A' jutalomkérdéseken kivül kiosztatott az ülés' alkalmával: „A' m. tudós társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1838-beli munkálódásairól 's pénztára mibenlétéről." (Budán, egyet. bet.). Magos 4r. 8. l.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

TÖRTÉNETEI.

TIZEDIK ÉV.

1839. DEC. 2-TÓL 1840. SEPT. 7-KEIG.

ELSŐ SZAKASZ.

KIS GYÜLÉSEK 1839. DEC. 2-TÓL 1840. AUG. 26-KÁIG.

Összesen 27 ülés. Gróf Teleki József elnök Pozsonyban az országgyülésen, mellynek elmúltával 7 ízben vezeti az ülést. Helyettesen Fáy András 1, Jankowich Miklós 2, Schedius Lajos 17 ízben elnököltek. *Jelen* voltak *tiszteleti* tagok: Fáy 6, Jankowich 14, Schedius 7 ízben (ide nem tudván elnöklésöket); *rendes* tagok: Bajza 21, Balogh 26, Czuczor (vidéki) 1, Döbrentei 7, Fábián (vid.) 1, Frivaldszky 9, Gebhardt 26, Győry 14, Jerney 21, Kállay 20, Kossovich (vid.) 1, Luczenbacher 23, Stettner (vid.) 1, Szemere 10, Szilasy 16, Sztrokay 26, Vásárhelyi 15, Vörösmarty 22, Zsoldos (vid.) 1; *levelezők:* Antal 1, Erdélyi 4, Fogarasi 6, Gaal 15, Garay 1, Gáty 1, Horváth Mihály 9, Kacskovics 1, Kiss Károly 4, Lukács 12, Pulszky 2, Székács 9, Tasner 2, Tóth 3, Vajda 7, Warga 1 ízben; a' titoknok mindig, Szalay László segédjegyző 17, a' szavazatos pénztárnok 3 ülésben.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körüli munkálatok.

I. A' *nagy szótár*' terve, azon változtatások és bővitésekkel, mellyeket a' Xd. nagy gyülés elfogadott, kinyomatott illy czímmel:

A' nagy magyar szótár' belső elrendelésének, 's miképeni dolgoztatásának terve. Utasításul a' magyar tudós társaság' tagjainak. Budán, a' m. kir. egyetem' bet. 1840. N8r. 28 l. — Ára 10 kr. cp.

's a' munka szerinte meg is indíttatott. Ezen kivül:

1. A' köz kézen forgó *Zsebszótár*hoz tartozólag Edvi Illés Pál lt. jegyzéseket terjesztett elő, mellyek, miután a' német-magyar rész' új kiadása indítványoztatott, használat végett a' szerzőkkel közöltettek is.

2. *A' törvénytudományi műszótár'* szerkesztését Sztrokay Antal rt. befejezvén, az sajtó alá adatott.

3. *A' hadtudományi műszótár'* előkészületei' folytatása — miután Tanárky Sándor rt. időközben meghalálozott — Kiss Károly ltagra bízatott, ki azoknak első, vagyis Ától Éig terjedő részét még a' kis gyülések' folyamatja alatt be is adta, mire azok, az előleges tervhez képest (l. felebb 4. l.) mind annyi másolatban b. Lakos János tiszt., Szontagh Gusztáv r. és Baricz György l. tagoknak kidolgozás végett megküldettek.

4. A' *tájszavak'* gyűjteményéhez Czech József váczi, Matusik János tatai és váczi, ifj. Dobóczky Ignácz vegyes, de főleg hevesi, Gáspár János erdélyi tájszavakat küldöttek be; Pajor István a' társaság megjelent Tájszótárán keresztülmenvén, azt a' komáromi szójárás' álláspontjából kísérte jegyzésekkel; végre Drnóvszky Ferencz a' nyitravidéki, különösen a' Zoborhegy' napkeleti lánczának alján lakó magyarok' nyelvsajátságairól közlött némelly adatokat.

II. A' *régi magyar nyelvemlékek'* III-d. kötetébe iktatott müncheni codexhez, vagy is a' négy evangelista' XV-d. századbeli m. forditása' tatrosi másolatához, *Jászay Pál* lt. grammaticai-criticai szótárt dolgozott.

Itt említendő ama', Jezerniczky Istvánnál Lászlófalván, Turócz vármegyében, lévő, *hún-scytha betűkkel irott régiség*, mellyet Cherven Tamás beszterczebányai kanonok a' társasággal, elsőben ugyan hasonmásban, utóbb eredetiben is közlött, 's mellyről Jerney János rt. junius' 23-d. tudósította az ülést. A' társaság' rendeletéből mind ezen irat' rézre metszett hasonmása, mind Jerney' tudósitása 's az e' tárgyra vonatkozó levelezések, történeti bevezetéssel a' közönség elébe terjesztettek [1]).

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

I. A' tudományok' előbbvitelén 's terjesztésén számos tudományos munkák és értekezések' irásával fáradoztak a' tagok, mellyek az igazga-

---

[1]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 109—129 l.

tóság' ez évi jelentésében elősorozvák; az utóbbiak közül a' társaság' Tudománytárában jelentek meg *Briedl Fideléi* a' történettanról aestheticai tekintetben [1], a' természettan' fontosságáról iskoláinkban [2], 's az iskolai mivelésnek viszonya és hatása a' társalgási mivelődésre [3]; gróf *Kemény József* Ádám János XVI és XVII. század közt élt magyar költőt ismertette meg [4]; *Podhraczky József* a' budapesti bírák' sorát nyomozta ki a' legrégibb időktől kezdve [5], *Gévay Antal* a' társaságot egy, a' bécsi cs. udvari könyvtárban levő illy czímű kéziratról tudósította: *Historia rerum ungaricarum a Georgio Sirmiensi, Regis Ludovici et Joannis Regis sacellano scriptitata*, melly az 1484—1540-ki dolgokat beszéli el, 's mellyből a' II. Lajos király' halálát tárgyazó előadást hű másban közlötte is [6]; *Luczenbacher János* rt. a' legrégibb pénzről értekezett [7], Ő, *Jászay Pál*, *Jerney János* és *Podhradczky J.* több rendbeli okleveleket ismertettek 's magyaráztak [8]; *Tarczy Lajos* a' természettan' hajdankori történetét adta [9]. — Végre Briedl Fidél, néhai *Guzmics Izidor* tt'. kézirataiból ennek értekezését a' philosophiai nyelvről közlötte [10].

II. A' társaság' tagjai közűl *Szalay László* rt. 1840. aprilistől juliusig ismét tett egy rándulatot a' külföldre; 's Londonban, az erdélyi fejedelmeknek az angol királyokhoz irt 's a' britt muzeumban tartatott leveleik' leiratását elrendelte [11].

---

[1]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 7—19. l. Vizsgáló *Bajza*.

[2]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VII. köt. 90—113. l. Vizsgáló *Gebhardt*.

[3]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 176—187. l. Vizsgáló *Szilasy*.

[4]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 80—92. l. Vizsgáló *Döbrentei*.

[5]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VII. köt. 296—314. l. Vizsgáló *Jerney*.

[6]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 167—175. l. Vizsgáló *Bajza*.

[7]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VII. köt. 315—323. l.

[8]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész' valamennyi füzeteiben.

[9]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 195—209. l. Vizsgáló *Gebhardt*.

[10]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VII. köt. 143—56. és 222—35. l. Vizsgáló *Szilasy*.

[11]) Pár levelének kivonata a' Tudománytárban áll, új folyam, Literaturai rész, IV. köt. 313. és köv. ll.

III. A' *Tudománytár'* számára, a' birálat alatt voltakhoz még 3 nyelvtudományi, 3 philos. és neveléstani, 5 történeti és rokon 's 2 természettani, öszvesen 13 értekezés járult, mellyek' vizsgálatában Bajza, Balogh, Frivaldszky, Gebhardt, Jerney és Szilasy rr. tt. jártak el. Visszsza 4 vettetett, elfogadtatott 11, és pedig a' már felhordottakon kivül, nem-academicusoktól, a' következők:

Séllyei Elek: Alsólindvai Bánffi-nemzetség' naplója [1]).

Berkity György: Népismertetés: A' bunyeváczok Fejér és Pest vmegyékben [2]).

Kőváry László: Föld- és országtani vázlatok Szilágyról [3]).

A' Tudománytár' *könyvészeti* (bibliographiai) czikkelyéhez Bolyai Farkas, Czuczor Gergely, Fábián Gábor, Hoblik Márton, Horváth Cyrill, Kis János és Szlemenics Pál járultak; felszólított nem-tagok közül Tury Ferencz brassai kir. tartománybiztos.

IV. A' X-d. nagy gyülés' dolgai közt említettük néhai *Weszerle József' pénztudományi kéziratai'* ügyét. Az akkori határozat' következésében Schedius Lajos t. és Jerney János 's Luczenbacher János rr. tt. csak ugyan ki is küldettek, kiknek tudósítása szerint Weszerle' kéziratai XL. füzetben, nagyobb részt a' pénztudomány' egyes tárgyait illető töredékes jegyzetek, idézetek és leirásokból állóknak találtattak, két kötetet kivévén a' magyarországi és erdélyi pénzekről, mellyek tisztázva, de befejezve szinte nincsenek, 's mellyekhez 166 kész réztábla tartozik nagy 4rétben. Noha pedig a' szerző' özvegye a' munka' teljes kidolgoztatását 's annak minél elébbi megjelenését ohajtá, alkuba mégis bocsátkozni nem kivánt, míg a' nemz. muzeum' fens. pártfogója, ki e' kéziratokról szinte tétetett magának jelentést, iránta ki nem fejezné szándékát. Ekképen tehát ez ügy függőben maradt.

V. A' mult academiai évről vizsgálat alatt maradt, *nyomtatás* végett beküldött munkákhoz járult kilencz, különösen: nyelvtudományi 1, szépirodalmi 1, classica literaturai 2, philosophiai 2, mathematicai 1,

---

[1]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, IX. köt. 252—60. és 321—5. l. Vizsgáló *Jerney.*

[2]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VI. köt. 314—331. l. Vizsgáló *Jerney.*

[3]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, VIII. köt. 20—36. l. Vizsgáló *Jerney.*

törvénytudományi 1, gazdaságtudományi 1. Eljártak vizsgálatokban: Schedel, Balásházy, Bitnicz, Czuczor, Kállay, Péczely, Stettner, Szalay, Szemere, Szontagh, Sztrokay, Vállas, rr. tt.; Fényes, Fogarasi, Garay, Lukács, és Székács ll. tt.

A' vizsgálat alatt volt kéziratok közül kereken visszautasítatott 12, elfogadtatott 2, mellyek alább a' XI. nagygyülés' dolgai közt láthatók.

VI. *Megjelentek* pedig a' kis gyülések' folyamatja alatt:

1. *Tudománytár*, kiadja a' m. t. t. a) Értekezések, szerkesztő *Luczenbacher János*. VII. VIII. köt. b) Literatura, szerkesztő *Balogh Pál* IV. köt. n8r. réz és kőmetszetekkel. Ára 5 ft. cp.

2. *Magyar helyesirás és szóragasztás' főbb szabályai.* A' m. t. t. külön használatára. Negyedik kiadás. Budán, 1840. n8r. 40. l. velínen fűzve ára 10 kr. cp.

3. *Hellen Classicusok magyar forditásokban.* Kiadja a' m. t. t. Első kötet: Sophocles' Oedipusa és Euripides' Iphigeniája, Guzmics Izidor apát és rttól. Budán, 1839. n8r. 204 l. velínen, fűzve 1 ft. 12 kr. cp.

4. *Romai Classicusok magyar forditásokban.* Kiadja a' m. t. t. Harmadik és negyedik kötet: *Caius Julius Caesar*' minden munkái, *Szenczy Imre* praemonst. prof. m. acad. lt. által; két kötet. Budán, 1839. n8r. 387 és 350 l., velinen, fűzve 2 ft. cp.

5. *Természettudományi pályamunkák.* Kiadja a' m. t. t. Második kötet: A' magyarországi szíkes vidékek természettudományi tekintetben. Koszorús pályairat *D. Balogh József*tól. Budán, 1839. n8r. 100 l. vel. fűzve 40. kr. cp.

6—8. *Külföldi játékszín.* Kiadja a' m. t. t. XVI-d. kötet: Rágalom' iskolája, vigj. 5 felv. Sheridan után angolból Tóth Lőrincz által. Budán, 1839. n12r. 153 l. Ára 36. kr. cp. — XVII-d. kötet: *Romeo és Julia*, szomoruj. 5 felv. Shakespeartól. Angolból fordította *Náray Antal.* Budán, 1839. n12r. 177 l. Ára 48 kr. cp. — XVIII-d. kötet: *A' hazudság*, Federici ut. olaszb. ford. *Galvácsy László.* Budán, 1840. n12r. 120 l. fűzve 24 kr. cp.

9. *M. tudós társasági Névkönyv astronomiai naplóval* és kalendáriommal 1840re. Budán, öszvesen 220 l. velinen fűzve 40 kr. cp.

VII. A' junius' 15-ikén tartott ülésben jelentvén a' nmlt. Elnök hogy *Kliegel József* az általa feltalált *betüosztó és szedő gépek*' mintái' megtekintésére az academiát meghívja, az erről adandó tudósítás' megtételére biztosság rendeltetett Schedius Lajos tt., Schedel tit., Balogh, Győry és Vörösmarty rr. ttból álló; melly szorosabban megvizsgálván az em-

lított mintákat, junius 23-ikán terjeszté elő tudósítását, mellyet a' még függőben lévő tárgy' érdekessége miatt itt beiktatunk.

Tekintetes Tudós Társaság! A' Tek. Társaság' megbizásából folyó hónap' 16kán a' nagyméltóságu Elnök úr 's más számos academiai tagok' jelenlétében, és külön is, megtekintettük Kliegel József hazánkfia' két rendbeli gépét, 's mind előmutatásait, mind magyarázatait figyelemmel kisértük.

A' feltaláló' kérelmére a' gépezetek' bár nagyjábani leirását mellőzvén; még most csak a' tapasztalt eredmények 's a' találmány' hasznáróli véleményünk' előadására szorítkozunk.

Kliegel úr' találmánya két rendbeli gépből áll, mellyek elseje a' nyomtatás után szétszedendő betűoszlopokat bontja fel elemeibe, 's minden betüt és jegyet külön szekrénykékbe rak le; másika ismét azok' sebes szedésére, és összeállítására szolgál. A' két mű szoros rokonságban áll, 's egymást egészíti ki, úgy, hogy habár külön mindenik csodálatos sebességgel és pontossággal teljesíti is rendeltetését; a' czélnak teljesen csak együtt felelnek meg; mert egyenként vagy az egyik vagy a' másik gép mellé számos betüszedő kivántatnék, ki a' szétrakott anyagot arányos sebességgel ismét feldolgozza, vagy a' feldolgozottat szintúgy szétoszsza; nehogy a' forgásban lévő betütömeg egy vagy más úton használatlanúl 's így kamathajtás nélkül heverjen.

A' betüosztó gyors gép' mintája harmincz különféle betű- és irásjegy' elválasztására készült. Kliegel úr egy különösen a' szétosztandó betüoszlop' felvételére alkalmazott szekrénykébe egy, 61 betüből álló, sort bocsátott, miután azok ellenőrségűl elébb összejegyeztettek. E' betüszekrény azután a' mintagépre tétetvén, egy bóda' (forgatyú) forgatásával az egész gép munkásságba tétetett, úgy hogy minden egyes forditás által egy egy betü a' választóműbe vezettetnék, 's ebből külön nyilásokon, mindenik a' neki rendelt helyre tolatnék.

A' próba egyes betükkel, mellyeket Kliegel úrnak altaladtunk, ismételtetett, 's azok a' bódának egy egy forditására mindig kirendelt helyökön jelentek meg; kivévén, ha a' betü nem rendes fekvésében eresztetett a' gépbe, mi a' felebbi próbánál is tapasztaltatott, hol szinte történt hogy egy pár betü megfordítva lenne a' sorba iktatva. Ugyan ezt teendi a' gép mind azon betük- és jegyekkel, mellyek ritkábban fordulván elő, mint például az algebrai, csillagászati, vegytani, stb jegyek, vagy közbe iktatott görög, arab stb szavak, 's mellyekre a' gép még alkalmazva nincs, sőt a' külön betünemekkel is, úgy hogy ha például a' gép antiquára leszen igazítva, valamennyi a' szedésbe vegyült fractura betükülönbség nélkül egy helyt választatik majd ki, hogy utóbb, midőn a' gép fracturára alkalmaztatik, ez betü szerint is felosztassék.

Mi Kliegel úr' gyors betüosztóját illeti, annak nagyban is kivihetőségéről és gyakorlatiságáról kétségünk nincsen. A' mit az, a' feltaláló által önkezűleg, 's ezer próbálgatások közt természetesen minden szigorúbb szabatosság nélkül készűlve har-

mincz betüvel véghez viszen, azt gyakorlott kézmüvesek által alkotva, bár több jegyekre alkalmazva is, szükségkép sebesebben és szabatosabban fogja eszközölni.

Csak egy része hiányzik még, t. i. a' betütárak, mint feltaláló nevezi, mellyek a' kiválasztott betümennyiséget soronként felveendik, de ezek' alkalmazásában 's minden sor' megtölte után azoknak szükséges tovább mozdíthatásában semmi nehézség nem fordulván elő; a' gyors betüosztót már is a' rendeltetésöknek szerencsésen megfelelő gépezetek' sorába véljük iktathatni.

A' betüszedő gyors gép' mintája eddigelő csak három betüre van alkalmazva. Valamint az osztógép bódára vagy is forgatyúra, úgy ez bilentyűre van. Minden bilentyűnyomintás, hasonlólag a' zongora' alkotmányához, a' gépre állított betütárakból egyegy betüt, jegyet, vagy spatiumot vezet a' maga helyére akár egyszerre, akár egymás után érintessenek a' bilentyük, mindegy: de ebben fekszik azon lehetőség, mi szerint e' mű, ügyes szedő' kezei alatt sebesség' tekintetében csodálatos eredményeket állíthat fel.

Nem tagadhatjuk, az eszme itt olly merész, a' gépezet első szemre olly szövevényesnek látszik, hogy eleinte a' kivihetőség vagy inkább gyakorlatiság iránt némi aggodalmat éreztünk, de a' szorosabb vizsgálat azt is eloszlatta. A' valódi nehézségek meg vannak győzve. A' gép, sok részei' ellenére is nem szövevényes; t. i. az eszme egyszerü, 's a' részek csak ismétlődés által sokszorosodnak. Az megfelelhet czéljának ha szerfeletti kivánságok nem fogják terhelni. Tarka szedések, több nyelvbeli, 's külön alaku és nagyságu betükből állók, úgy sokféle jegyekkel, számokkal, formulákkal stb a' lehetség' körében fekszenek ugyan, de a' nyereség csak csekély lenne; mert a' játék ugyan azon arányban lassudnék a' mellyben nehezednék: 's hézag még azon felűl is sok maradna, mellyet szabad kéznek kellene pótlani.

Egyforma folyó textus' szedése ellenben, millyenek többnyire a' hírlapoké, iskola-, nép- 's ájtatossági könyveké, széplliteraturai, munkáké stb akár sebesség, akár hibátlanság' tekintetében merészebb remények' betöltésével is kecsegtet: mert nem kell feledni, hogy a' betühibák' egy része ugyan szedési hiba, de talán nem kisebb része *lerakói*, melly foglalatosságot, mint felebb előadni szerencsénk volt, az osztógép tökéletes csalhatatlansággal végzi.

Továbbá a' feltaláló' előadása szerint, az osztógép nyolcz, a' szedőgép négy művel köttethetvén össze, egy erő ugyan annyi idő alatt az eredményt amott nyolczszoríthatja, itt négyszerítheti.

Meg kell még a' szedőgépről jegyeznünk, hogy az négy rendbeli nagyságú betüre készűl. Minthogy az apróbbak vagy nagyobbak csak kivételképen, 's czíműl, oldaljegyzésekben stb fordulnak elő, szabad kézből fognak pótoltatni, midőn az oszlop szerkesztetik, lapszám, oszlopczím, kötőjegy, ha tetszik lapőr stb felrakatik, a' netalán szükséges jegyek is beeresztetnek; 's az osztályok, új kezdetek, a' versek stb elrendezése vitetik véghez.

E' találmány' szellemi becse' meghatározására az anyagit kell alapul vennünk.

Az osztógép' bódája' megfordítására a' mintánál 1 ½ másodpercz kivántatik, a' kivitt gépben csak egy fog kivántatni. Minthogy így egy első percz alatt 60, a' nyolczas műben pedig nyolczszor annyi, azaz: 480, 's így egy óra alatt 28,800 betü osztathatik szét, hogy 20 óra alatt 35 ív ciceroszedés (16 ezer betüt számítván egy ívre) osztathatik el, mi ugyan annyi idő alatt mintegy 23 szedőt foglalkodtatna. Mihez még az veendő, hogy Kliegel úr a' gépet egy óramű által fogja hajtatni, melly éjjel nappal, vasár és ünnepnap is jár, és csak egy szolgát kiván, ki koronként felrakja az oszlopokat, 's elszedi az osztott betümennyiséget.

A' szedőgépnél kisebb, és nem illy egyenlő az eredmény. De közép számokat vevén fel, ha minden fél másodperczre csak egy billentést számítunk, az egyszerü gépen egy ciceroív 49′ 52″ alatt játszathatik le, tehát annyi, a' mennyit ennyi idő alatt csak 13 szedő bírna véghez vinni.

Kliegel úrnak elénkbe terjesztett, 's másolatban ide mellékelt számítása szerint, ha már most általjában közép számokat veszünk, 's mind a' szedésdíjt, mind a' nyert helyet, fűtést és világitást, mind a' procentuatiót tekintjük, úgy a' gépek' megszerzési árát is levonjuk, a' két gép közép becscsel együtt 160 ezer ft' kamatját fogja hajtani.

Ezek után világos, hogy Kliegel úr gépeivel, kivált ha gyorssajtóval is párosítatnak, a' könyvkiadási költségeknek legalább egy harmad résznyire kell sülyedniök.

A' Tek. Társ. láthatja innen, milly hatást gyakorolhatnak azok egykor a' népoktatás' és hasznos eszmék' terjesztésére. A' legszegényebb szüle is képes leszen gyermekeinek a' szükséges könyveket megvásárlani, a' legközépszerűbb vagyonú is tarthat magának vagy egy lapot ismereteinek folyvásti nevelésére; 's ha Gutenberg időszakot képezett a' polgárisodásban, Kliegel' találmánya, a' tökély' azon pontján, mellyre képes, a' nyomtatás' mesterségében fog olly időszakot alkotni, millyen e' négy század alatt fel nem tűnt.

Ezért a' küldöttség azon ohajtás' kifejezésével rekeszti be tudósitását, bár jeles hazánkfia, ha gépei felépítve lesznek 's a' rólok támadt reményeknek meg fognak felelni, országos jutalmát vegye fáradozásainak.

Ha Daguerre, szép találmányáért 6000 francot nyert évi díjúl, Kliegel e' sokkal hasznosabbért megérdemli, hogy róla a' haza, a' nemzet' méltóságához 's a' találmány' közhasznuságához képest gondoskodjék."

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

I. A' társaságnak 1838ban kitűzött *történettudományi kérdésére:* „Fejtessék meg oklevelek és egyéb régi emlékekből, honnan vette légyen eredetét hazánk' régi várszerkezete, koronként melly változásokon ment az keresztül, mik hanyatlása' okai, 's milly hatással volt ez külön

fokain honunk' közigazgatására, védelmére, 's általában alkotmányunk' kifejlésére" 1840. mart. 25-ig mint kitűzött határnapig *három* rendű felelet érkezett, illy jeligékkel:

1. Exutam variant faciem per saecula gentes. *Manilius.*
2. Nevemet rejtő levél.
3. Quibus artibus parta est respublica, iisdem conservatur. *Sallustius.*

Birálokká Bajza helybeli, Czech és Péczely vidéki rendes tagok neveztettek; kiknek véleményeik az august' 26-ikán tartott kis gyülésben előadatván, az első számu a' bírálók' egy értelmü itéletéhez képest mint viszonylag legjobb jutalomra és nyomtatásra ajánltatott a' nagy gyülésnek; a' harmadik számu pedig Bajza' és Péczely' ajánlásokra dicsérettel említetni.

II. Az ugyanakkor kihirdetett mathematicai kérdésre: „A' görbék' meghatározásában jelenleg a' görbe' mindenkori hossza és érintőinek szöge is vétetnek elemekül. Mellyek tehát ezen nézet szerint az első és másod rendü görbék? Vitessenek ezek által öszrendesekre, 's adassanak elő főbb tulajdonságaik"; ugyanazon határnapig szinte *három* pályamunka érkezett, mellyeknek jelmondatai:

1. Mens hominis rerum et metas et tempora fixit.
2. Égve honért bízton nézzen előre szemünk. *Kisfaludy K.*
3. Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.

A' munkák' vizsgálatával Győry helybeli, Bitnicz és Vállas vidéki rr. tt. bizattak meg; kiknek tudósításaik az august'. 24-ikén tartott ülésben előadatván, a' birálók' egyértelmű véleményökhöz képest a' II-ik számu jutalommal, a' III-ik számu pedig tiszteletdíj melletti kiadatásra ajánltatott a' nagy gyülésnek.

III. A' folyó évi drámai jutalomra szinte mart. 25-ikeig a' következő *nyolcz vigjáték* érkezett:

1. *Luczaszék és keresztút*, 4 felv. — Játszva tanítunk.
2. *Az életuntak*, 5 felv. — Nevetve élj, 's kaczagva halj meg. *Régi bölcs.*
3. *Rózsa*, 3 felv. — Toldi nem hall már, Harczok gondolatja Mert fejében jár. *Vörösmarty.*
4. *Sardanapal*, vagy a' szoknyás király, 3 felv. — A' szüznél minden tiszta.
5. *A' nagybátya' jegyese*, 3 felv. — Audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus.
6. *A' Szobrász és az Epicureus*, 3 felv. — Ein kleiner Mann ist auch ein Mann. *Göthe.*

7. *Korszerű megjátszás*, [3 felv. — Messze még a' hegytető, de virág a' völgyben is nő.

8. *A' szerelem czímet győz*, 3 felv. — A' miveltség' vígsága mosoly.

A' drámák' vizsgálatával a' X-d. nagy gyülés által megbizott küldöttség ismét nagy gyülésben terjesztvén elő véleményét, az eredmény is a' XI-ik nagy gyülés' dolgai közt fordul elő.

IV. A' gróf Andrásy György igaz. 's tiszt. tag által Gömör vármegye' útján 1838-ban kitüzött, 's a' Dunaáradások történetét, valamint Budapestnek árvizi veszedelmek elleni megovását illető jutalomkérdéseire [1]), mart. 1-ig mint határnapig *hat* pályamunka érkezett illy jeligékkel:

1. Regeln nach den Gesetzen der Natur. — Német nyelven.
2. A' szív' nyugodalma 's boldogsága kihat a' tagokra. — Magyar nyelven.
3. Der Mensch sinnt aus was er thun wolle: aber der Herr gibt den Fortgang. Spr. Sal. — Német nyelven.
4. Víz tűz jó két legény a' háznál, de rosz két mester. — Magyar nyelven.
5. Auxilia humilia firma consensus facit. P. Sir. — Magyar nyelven.
6. Χαιρε. — Német nyelven.

A' jutalomtevő' ohajtásához képest Gömör és Pest vármegyék, úgy Buda és Pest városok' hatóságai is felkéretni rendeltettek, hogy három tagot a' pályairatok' vizsgálására rendelnének; kikhez a' társaság' részéről, Győry és Vásárhelyi rr. 's Gáty István l. tagok csatoltattak.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszini ügy.

A' magyar színműtár' gyarapításával megbízott, 's a' X-dik nagy gyülés által munkálkodásában újra is meghagyott választmány, a' kis gyülések' folyamata alatt 22 ülésben folytatta dolgait, 's 23 beérkezett színmű közül a' következő *tizenhatot* fogadta el 's szerezte meg [2]):

93. *Leányok' igene.* Vigjáték 3 felv. Maratintól. Spanyolból ford. Fekete Soma.

94. *Dús és szegény.* Drama 5 felv. Irta Souvestre Emil. Francziából ford. Kazinczy Gábor.

95. *Hajótörés.* Drama 5 felv. Irta Desnoyer. Francziából ford. Nagy Elek.

---

[1]) Lásd e' tárgyat bővebben az Évkönyvek' IV. köt. I. oszt. 59—62. ll.

[2]) V. ö. a' jelen kötet' 19 és 30. lapját.

96. *Két színész.* Irta Löwenthal Max. Vígjáték 3 felv. Németből ford. Nagy Elek.

97. *Moori vásár.* Vígjáték 3. felv. Irta Blum Károly. Németből ford. Kis Iván.

98. *Mámor és szerelem.* Vígjáték 4. felv. Bretznertől. Németből ford. Fekete Soma.

99. *Az őrült' gyermeke.* Drama 5 felv. Irta Soulié. Ford. francziából Nagy Elek.

100. *Kakas és Hector.* Vigjáték 3 felv. Raupachtól. Németből ford. Zsivora József.

101. *Sánta orvos.* Vígj. 3 felv. Irta Leuthner. Németből ford. Zsivora József.

102. *Nem kell több tanító.* Vígj. 5 felv. Irta De Lara. Spanyolból ford. Fekete Soma.

103. *Vén diák.* Drama 2 felv. Irta Maltitz. Németből ford. Fekete Soma.

104. *Pártfogolás.* Vígj. 5 felv. Irta Scribe. Francziából ford. Erdélyi János.

105. *Családi gyülés.* Vígj. 2 felv. Irta Albini. Németből ford. Zsivora József.

106. *Férjfigyülölő nők.* Vígj. 5 felv. Irta Benedix. Németből ford. Zsivora József.

107. *Lignerolles Luisa.* Drama 5 felv. Irták Dinaux és Legouvé. Hell után németből ford. Tompa Imre.

108. *A' lyoni hölgy.* Drama 5 felv. Bulwer után németből Láng Ádám.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Némelly belső dolgok, 's a' pénzgyűjtemény' ügye.

Foglalkodott a' társaság a' kis gyülések' ez évi folyamatja alatt némelly, a' nagy gyülés által reá bízott 's egyéb belrendezési tárgyakkal is. Illyen volt a' *kis gyülések' új rendezése tágabb munkakörrel;* melly tárgyban Schedius Lajos tt'. elnöklete alatt Schedel, Balogh és Sztrokay rr. tt. dolgoztak küldöttségképen; ezeknek terve a' tagok közt forogtatva, kis gyülési megvítatás után a' XI-d. nagy gyülés elébe terjesztetett. — Így *Balogh Pál'* indítványára, hogy a' társak iránti tiszteletből, de egyéb tudományos testületek' példájára is, külön szertartás alapíttassék meg, mellyel a' társaság' kiholt tagjainak a' *temetés' alkalmával vég tiszteletét* kijelentse, küldöttség neveztetett, az indítványtevőn kivül Schedel és Szilasy rr. tagokból álló, mellynek javaslata' nyomán a' nagy gyülés elébe terjesztendő szabályterv készült. — Illyenek voltak az *Évkönyvek'* esztendőnkénti kiadását, valamint az *academia' első évtizedebéli történeteinek* kidolgoztatását illető javaslatok is, mellyek, szinte nagy gyülési rendelkezésből először küldöttség (Fáy tt., Schedel, Szilasy rr. tt.) által keszültek, majd kisgyülésileg vítattattak meg.

Különös figyelem' tárgya volt ez évben a' pénz- és régiséggyűjtemény. T. i. azon küldöttség, mellyre Weszerle' kéziratai' megtekintése volt bízva, javaslatot is terjesztett elő, kérné a' társaság az igatóságot, hogy néh. Weszerle József' II-d. számu magyar fiók pénzgyűjteményének, melly egy teljes magyar pénzgyűjteményhez jeles alapul szolgálna, az Elnök' pénzgyűjteményre tett alapítványa' kamataiból megvételét rendelné el. Magáévá tevén ez ohajtást a' kis gyülés, 's a' titoknok azt az igazgatóságnak Pozsonyban mart. 8-d. tartott ülésében előadván, a' vétel 1300 fton cp. 's az azonnali átadás elrendeltetett; 's mivel ekképen az Elnök által 1834ben megvásárlott Kresznerics-gyűjtemény, Czech 's egyéb magányosak' nagyobb ajándékaiból szépen szaporodván, most a' Weszerle' fiókgyűjteménye által belső becsben is tetemes gazdagulást vett, rendeztetése 's a' már rég javaslatban volt őri hivatalnak 300 pengő fr. évdíj mellett betöltése is elhatároztatott. Felolvastatván erre az academiának még 1834-ben tett ajánlása, ehhez képest az igazgatóság mart. 8. Luczenbacher János rtagot az *academiai pénz- és régiséggyűjtemény' őrévé* nevezte, megbízván a' társaságot, hogy legközelebbi nagy gyülésig, a' régibb pontok' használatával újabb 's kimerítőbb utasitás-tervet készítsen, az egész gyűjteményt küldöttség által összeirassa, 's a' tudományos leíró-lajstromok' iratását is az új őrrel megkezdesse. A' mik meg is történvén, alabb a' XI-d. nagy gyülés' dolgai közt részletesen előfordulandanak.

— A' X-d. nagy gyülésen választott új tagok (l. 31. l.) köszönettel és készséggel fogadák el a' megtiszteltetést, kivévén *Kovács Pált*, a' nyelvtudományi osztályba választott új rendes tagot, mit a' gyülés sajnálva értett, 's a' nagy gyülésnek följelentetni rendelt.

— E' gyülések' folyamata alatt történt, hogy *Kazinczy Gábor* a' Külf. Játékszín' XIX-d. kötetébe szánt szinműfordítmányát: *Az Epigramm*, visszavonta.

— Örömmel értette a' társaság *Marmaros* vármegye' azon határozatát, melly szerint minden, az academia' költségével megjelent 's megjelenendő munkáknak levéltára' számára megvételét elrendelte. 'S ez a' megyei részvétnek, e' nemben, második példája[1]).

[1]) V. ö. a' 21. lapot.

A' kis gyülések' folyamatja alatt tartott az igazgatóság, melly a' múlt septemberben az ország' gyülése miatt Pesten elegendő számmal össze nem jöhetett, Pozsonyban teljes gyülést, mellynek tárgyai itt következnek.

IGAZGATÓSÁG' GYÜLÉSE.

POZSONYBAN FEBR. 25. ÉS MART. 8. 1840. A' FŐRENDEK' TEREMÉBEN.

Gróf Teleki József' elölülése alatt jelen a' másod elnök gr. Széchenyi István, gr. Andrásy György, gr. Károlyi György, gr. Keglevich Gábor, b. Mednyánszky Alajos, gr. Nádasdy Ferencz, Vághy Ferencz igazg. tagok, és Schedel Ferencz titoknok, helyettes szavazattal.

Az 1839-re történt elnökválasztás' k. kir. megerősíttetését jelentő pártfogói leirás' kihirdettetése után

I. Felolvasta a' titoknok az 1839. nov. 23. tartott igazgatósági tanácskozó gyülés' jegyzőkönyvét, 's annak határozatai minden pontokban megerősítettek.

II. Ugyan az a' társaság' tőkéjének az utolsó igazg. gyülés óta a' következő adományok és alapítványok általi szaporodását jelentette be:

1. *P. Gegő Elek* lev. t. irói keresetéből 80 vftot tett le.

2. *Missics István* muzslai plebános' hagyományaként befizettetett 80 ft. cp.

3. *D. Viola József* a' moldvai uralk. fejedelem' orvosa és lev. t. 75 ftot küldött cp.

4. *Drnóvszky Ferencz* pogrányi pleb. Nyitra vmegyében 10 aranyat.

5. *Egyed Antal* apát és lev. t. „P. Ovidius Naso' Pontusi Levelei" czímű fordítmányából 400 példányt adott át (bolti ára egynek 30 kr. cp.) azon megjegyzéssel, hogy a' belőlök bejöendő pénz az academia által megindított „Régi Classicusok' forditásai" kiadására fordítassék.

6. *D. Peregriny Elek* „Magyarok történetei" czímű munkácskájából 50 példányt adott által Eggenberger J. és fia acad. könyvárusoknak az acad. számára, kik azoknak árát 20 pftban a' fő pénztárba be is fizették.

7. Olvastatott *Helmeczy Mihály* pénztárnok' oct. 6. 1839. költ levele, mellyben jelenti, hogy 200 pengő ftot, mint „Berzsenyi Dániel' versei“ első kiadásából származott tiszta hasznot az academia' pénztárába befizetett azon kiadás' eszközlőinek [1]) nyilvános kikötése' értelmében, hogy t. i. a' haszon köz hitelü helyen, magyar könyvkiadásra tétessék le; kérvén egyszersmind az igazgatóságot, hogy e' kisded alapítvány' kamatai' egy hatodát az academiai magpénzeknél divatozó rend szerint tőkésítetni, öt hatodát pedig a' könyvek' kiadására szánt mellék pénztárba beadatni rendelné. Melly értelemben az alapítvány el is fogadtatott.

8. Olvastatott *Gorove László* lev. tagnak az általa 's *Lajos* és *Károly* öcsesei által alkotott 1000 pftnyi jutalom-alapítványról szóló levele, melly szerint a) e' tőke Gorove Lászlónál és István fiánál 's ennek örököseinél maradna mind addig, míg nekik tetszeni fog, elegendő bátorságosítás mellett, azt megtartani; szabadságában állván a' társaságnak, ha az örökösöknél elegendő biztositást nem lelne, ezen tőkepénzt a' legrövidebb úton rajtok megvenni, és másnak kamatra kiadni.

b) E' tőkepénz' kamatja 1839. május 1-jétől, száztól hatával számítva félévenként, u. m. nov. 1. és május' 1. fog mindenkor az acad. pénztárába befizettetni; 's hatod része a' társaság tőkéihez csatoltatni.

c) Az első négy év' lefolyása után az ezen idő alatt összegyült kamatöszveg, vagy is a' hatod' levonása után fenmaradó 200 ft. cp. az ezen négy év alatt megjelent legjobb erkölcs-javító munkának adatik ki; illyennek nem létében ollyannak, melly a' magyar történettudományt, kivált a' régiség- és oklevél- ismeretet mozdítja elő; 's illyennek is hiányában a' magyar gazdaság' előmenetelére ható legjobb könyvnek: akár

---

[1]) Ugymint 1) a' pesti középponti papnevelő ház' akkori növendékei közül: b. Barkóczy László, most székesfejérvári püspök; Tatay János, most lövői plebános Sopron mellett; Baricz Mihály, nváradi deák szertartásu pap; Fejér Antal, károlyfejérvári növ.; Flizár György, most murakeresztúri apát; Zombory János, kalocsai növ.; Fábry Ignácz csanádi kanonok; Vojvodich Mihály diakovári növ.; Keller Gábor zirczi növ.; Szabó Chrysostom szinte cisterci; Guzmics Izidor utóbb bakonybéli apát; Tomicza János zágrábi növ., Kotró Pál ugocsai főesperes, és Hering Ignácz szathmári növ. b) a' világiak közül: Helmeczy Mihály és Siskokovics József most zemplényi főispáni helytartó.

academiai költségen jött legyen ki az illető könyv, akár máskép, kivétetvén mégis mindazon munkák, mellyek akár academiai, akár más bármelly jutalommal koszorúztattak. Két hasonló becsü munka közt az eredeti elsőséggel bír a' fordított felett.

d) A' második négy évben azon 200 pfntnyi jutalomért bármelly, de különösen mégis physicai, természettörténeti, ethicai v. aestheticai tárgyu, az ifjuság' képzésére ható pályamunkák vihatnak. A' feladás' tárgyát a' társaság az alapító' 's kimúlta után István fia' befolyásával fogja meghatározni.

e) Ha az első időkörbeli jutalom, arra minemüsített munka nem léte miatt, ki nem járt volna, a' társaság abból is úgy, mint a' d) pont alatt előadatott, pályadíjt fog alkotni; 's így e' második időkörben két rendbeli jutalom kiadatni.

f) A' harmadik négy évi időkör' jutalma ismét az elsőnek, a' negyediké a' másodiknak módja szerint adatik ki; 's ez így váltogatandja egymást szünet nélkül.

g) A' jutalmak' kiosztása az academiánál bevett szokás szerint a' nagy gyülésben történjék.

9. Olvastatott Döbrentei Gábor r. tagnak, mint egyik végintézetteljesítő- és egyszersmind e' tárgyban a' társaság' elnöki megbizottjának jelentése *Horvát Endre* volt rt'. hagyományáról, melly az alabb említendő könyvgyűjteményen kivül némelly activ adósságok' átruházásából, a' boldogultnak úgy nevezett *Pázmándi magányából*, de mellynek használata a' hagyományzó' mostoha anyját illeti élte' napjáig, 's végre az úgy nevezett *Gáborszőllőből* és pinczéből áll, melly egyenesen az elhúnyt' leánytestvérére 's ennek gyermekére szállván, csak, ha ezek örökös nélkül halnának meg, jöend a' társaság' birtokába. Miután a' tudósítónak oklevelekkel bebizonyított előadásából kitetszett, hogy az említett tartozások még a' hagyományzó' életében lerovattak, és feledékenységből maradtak annak irásai közt; az igazgatóság is elállt e' tartozása' követelésétől. A' pázmándi magányért, több sikeretlen próba után azt árverés' utján pénzzé tenni, 800 vft. igértetvén, a' tudósító az eladásra felhatalmaztatott; a' boldogultnak mostohájával pedig olly egyezés történt, mi szerint ő évenként 35 vftot kap, a' kamat' többi része a' társaság' pénztárába folyván.

Ezek' következtében e' realitás el is adatott, 's 20 pft intézkedési költségül lehajolván, a' társaság' pénztárába tisztán 300 pft fizettetett be.

III. Szinte a' pénztárt illetőleg 1. olvastattak annak a' múlt academiai évben kétszer történt elnöki megvizsgáltatásáról szóló jelentések, mellyek szerint pénz, számoló könyvek, alapítvány- és kötelezvénylevelek rendben találtattak.

2. A' tiszti ügyész által megvizsgált 1838-ki számadások, vég átnézés végett két igazg. tagnak (Andrássy Gy. és Károlyi György grófoknak) adatván ki, ezek által teljes rendben találtattak.

3. A' pénztár' jelen állapotját előterjesztő jelentésben összejegyzett kamattartozékok' (1839. dec. végén 6306 ft. cp.) behajtására újabb rendelések költek.

IV. A' *könyvtárt* illetőleg 1. bejelentetvén a' nagy gyülés' utján Batthyány Gusztáv és Kázmér grófok' tetemes ajánlataik, nekik, mint az imént elésorolt új alapítóknak is, köszönet szavaztatott.

2. A' néhai Sándor István' könyvhagyománya' tárgyában először is Ő Fensége a' Főhg-Nádor-Pártfogó újra egész tisztelettel megkéretni határoztatott, méltóztatnék azon könyvek, abroszok és képeknek, melylyek a' dicsőült hagyományzó' bécsi lakján találtattak, 's ideiglen a' nemz. museumban tétettek le, általadatását kegyesen elrendelni; hasonlókép ugyan annak lukai kastélyában állt, 's halála után örökösei által lefoglalt könyvtára és egyéb tudományos gyűjteményei iránt folyó per' dolgában is a' szükségesek elintéztettek.

V. *A' pénz- és régiséggyűjteményre* nézve 1. a' kis gyülések által megvételre ajánlt Weszerle-féle magyar pénzgyűjteménynek a' nm. elnök gróf' alapítványa' kamataiból megvétele elrendeltetett.

2. Mind az egyes ajánlatok, mind és főkép e' vétel által a' pénz- és régiséggyűjtemény számra és becsre tetemesen növekedvén, az elnök' javaslatára az felállítatni, lajstromoztatni és leiratni, 's e' végre ahhoz egy saját őr esztendei 300 ft. fizetéssel választatni határoztatott, e' helyre pedig, a' társaság által még 1834ben közértelmüleg tett ajánláshoz képest, *Luczenbacher János* történetosztályi rt. neveztetett ki.

VI. A' múlt nagy gyülés által felterjesztett *munkák' kinyomatása*

elrendeltetett; 's különösen 1. az Évkönyvek' IV. kötetéhez megajánltattak a' metszési és nyomtatási költségek; 2. Plutarch' Parallelái' forditása, Székács és Taubnertől; 3. a' Hellen Szónoki Szikrák Szabó Istvántól, és 4. Warga János' másod rangu philosophiai pályamunkája 3 arany —; 5. Az ember' szelleme Hartmann után D. Soltész Jánostól 2 arany, végre 6. Kotzebue „Epigramm" czímű vígjátéka Kazinczy Gábor által fordítva 1 arany ív szerinti tiszteletdíj mellett nyomatni rendeltettek.

VII. A' Budapest' környékén találtató *régi műemlékek'* rajzoltatása' költségei, valamint

VIII. A' *játékszini választmány'* számára ez évre kért 300 ft. is megajánltattak.

IX. A' Jerney János' *ázsiai utjá*hoz szükséges uti 's ajánló levelek' dolgában a' Pártfogó Ő Fenségéhez folyamodás elrendeltetett.

X. A' nagy gyülés' ajánlatára az academia' költségein megjelent „*Horatius' Levelei*" czímű munkából a' budapesti gymnasiumoknak öszvesen száz —, különösen a' budai fő gymnasiumnak 40, a' pesti cath. gymnasiumnak 40, 's a' budapesti ev. gymnasiumnak 20 példány rendeltetett adatni a' magyar nyelvben magokat kitüntető humanista-tanulók' számára szorgalomdíjul.

XI. A' *tagok'* dolgát illetve 1. egy jeles társát vesztvén el az igazgató tanács b. Prónay Sándor' halála által, helyébe titkos szavazás' utján egyértelmüleg b. Prónay Albert Pest vmegyei főispáni helytartó választatott.

2. *Vállas Antal* mathematicai-osztályi helybeli rt., tartózkodása' helyét megváltoztatván, saját kérésére azon osztály' vidéki tagjai közé tétetett által.

3. A' természettudományi osztály' vidéki harmadik rendestagi helyére a' nagy gyülés' ajánlottai közűl egy értelemmel *Tarczy Lajos* lt. neveztetett ki.

XII. Elhatároztatván, hogy az alaprajzi rendelkezéshez képest a' társaság' munkálkodása- és pénztára' állapotjáról szóló jelentés a' folyamatban levő országgyülés elébe terjesztessék, ez a' mart. 8. tartott ülés-

ben a' titoknok által feltéve elfogadtatott, 's az elnök által a' Pártfogó' Ő Fenségének, illető helyt felvétetés' kérelmével, be is adatott[1]).

XIII. Végre az elnök és másodelnök letévén az alaprajz' kivánatához képest hivatalát, de abban ismét egyetértőleg megmarasztatván; gr. Keglevich Gábor ig. tag kéretett e' választásnak, a' kir. helybenhagyás' kieszközlése végett, a' Főhg-Nádor-Pártfogó elébe terjesztésére.

---

[1]) Ezekről a' következőket olvasni az „1839. esztendei Magyarország' köz gyülésének Jegyzőkönyve" III-d. darabjában, 1. l. (Pozsony, 1840. fol.): CXXXIII-d. orsz. ülés, aprilis 15. 1840. „Ő Cs. k. Főherczegsége Nádor-Ispán Úr. . . a' M. Tud. Társaság' Igazgatóságának a' társaság' munkálódásairól és pénztára' mibenlétéről beadott három rendbeli, jelesen az 1830—1833ig, az 1833—1835-ig, és az 1835—1839-ig szóló jelentését bemutatván, és miután úgy is ki fognak nyomtattatni, csak az utóbbinak felolvasását rendelvén, azt Szögyényi László Itélő Mester felolvasta; találtatnak pedig ezek az Országgyülési Irományok közt a' 282. szám alatt. Ezeket a' Kir. Személynök a' KK. és RR. Táblájánál leendő felolvasás végett kikérvén, és abban Ő Cs. K. Fensége is megnyugodván." — Egyébiránt az országosan egybegyűlt rendekhez intézett *első* előterjesztés látható az Évkönyvek II. kötete 23. 's köv. lapjain, a' *második* a' III-d. köt. 40—51. ll. Az itt említett *harmadik* itt az 50. 's köv. lapokon látható.

HARMADIK ELŐTERJESZTÉS
AZ ORSZÁGOSAN EGYBEGYŰLT T. T. KAROK ÉS RENDEKHEZ,
AZ ACADEMIÁNAK 1835. SEPTEMBERTŐL 1839. SEPTEMBERIG FOLYT MUNKÁLÓDÁSAIRÓL.

Császári királyi Főherczeg, Ország' Nádora!

Méltóságos Főrendek!

Tekintetes Karok és Rendek!

A' magyar tudós társaság' igazgatósága alaprajzilag elébe szabott kötelességének indul megfelelni, midőn régibb tudósitásait folytatólag, Cs. Kir. Fenségedet 's az országosan összegyült Fő és Tek. Rendeket az academiának ez utóbbi négy évben folyt munkálatairól, valamint a' pénztár' mibenlétéről is, egész tisztelettel értesíti.

Munkálatait, különösen a' nyelv körűlieket illetőleg, mind a' külön tudományokban eddig megkisértett műszavaknak részint kiadott munkákból, részint kéziratokból kiszemelése, részint az életből összejegyzése, mind a' különféle mesterségekben a' magyar mesterembereknél divatozó műkitételeknek, mind a' haza' különböző vidékein élő, ugy nevezett tájszavaknak, valamint végre régi könyvek, kéziratok és oklevelekben találtató elavult szavaknak összegyüjtése sikeresen folyt; sőt ezek közül a' tájszavak' gyűjteménye közre is bocsátatott, hogy addig is, míg ez anyagok a' nagy szótárhoz feldolgoztatnának, közönségesen használtathassanak, 's egyszersmind tagok és nem tagok a' meglévőhöz javítások, felvilágosítások és pótlásokkal járulhassanak. 'S e' pontnál örömmel jelenti az Igazgatóság, hogy a' társaság, ez iránti felszólításai' következésében, kebelén kivüli hazafiak által is köszönetre méltólag segíttetett.

A' nagy szótár' szónyomozó részéhez megkezdetett a' magyar nyelvbeli szavaknak más, vele érintkezésbe jött nyelvekéivel összehasonlítása; 's eddig a' zsidó, chaldaeai, syriai, arab, perzsa, török, hellen, latin, oláh, orosz, szerb, horvát, német, finn és cigány nyelvekkel e' hasonlító nyomozatok meg is tétettek.

Nyelvünk' alkotásának minél tisztábban elötüntetésére 's szavaink' értelmének alapos meghatározhatására egyik fő segédnek, sőt valóságos kútforrásnak tekintette a' társaság mindenha a' régi nyelvemlékeket, mellyek a' nyomtatásnak köztünk elterje-

dése előtt, sőt még a' XVI-d. század' közepeig lefolyt időből is fenmaradtak, 's többnyire köz és magányos levél-, könyvtárakban és klastromokban, itt ott magányosaknál, sokszor nem is sejdítetve, lappanganak. A' társaság már 1832-ben tette gondjai' egyikévé ezeknek kifürkészését, 's a' mennyire körülmények és költségek engedék, leiratását, 1834-ben pedig egyik tagját ez ügygyel különösen megbízván, a' nevezetesb kéziratoknak köz használatra kiadását is elhatározta. 'S örömmel jelentheti az igazgatóság, hogy a' társaság' régi magyar kéziratgyűjteménye, főleg utolsó előterjesztvényének költe óta, évről évre, érdemre és tömegre nézve mind inkább gyarapszik; hogy e' részben számos magányosak és köz levéltárak' elöljárói nem csak hazafi készséggel nyújtottak segedelmet a' tárgyak' keresésében, hanem díj nélküli másoltatások által a' társaság' költségeit is gyakran megkimélték. Végre 1838-ban maga a' nevezetesb régiségek' kiadása az első kötettel meg is indíttatott, mellyet rövid időn a' nagyobb részt már kész második és harmadik kötet is követni fog.

Addig is pedig, míg így egy bevégzett magyar nyelvtanhoz kivántató számos kútfők összegyűjtve 's kiadva lennének, mellyek' segedelmével a' nyelv' szerkezetét teljesen kifejteni és megállapítani lehessen, a' magyar irást az academia' felállása előtt disztelenített tarkaság' elsimítására a' társaság mindjárt eleinte határozta el azon nyelvtani elveket, mellyek az academia' munkálatiban követendők lennének. Jónak látszván e' dolgozatot köz használatra sajtó alá bocsátani, az 1832-ben „Magyar helyesirás és szóragasztás' főbb szabályai" czím alatt meg is jelent, 's ennek gyors elfogyta által szükségessé lett második kiadását 1834-ben, 1838-ban a' harmadik, 's 1839 végén a' negyedik követte; melly élénk keletben, de főleg az iróknak az academia által vallott elvekhez majd egyértelmü csatlakozásában, 's a' nyelvformák' így mind inkábbi megállapodásában a' társaság örömmel üdvözli erkölcsi hatása' egyik jelét. Azért tovább menve, legujabban a' szókötés' főbb elvei' meghatározását is munkába vette.

A' tudományok' előbbvitelén és terjesztésén a' tagok, az academia' kebelén kivül adott munkáikat nem említvén, valamennyi osztályokra terjedő különféle tudományos értekezések' irásával is fáradoztak, mik részint az Évkönyvek' 1838-ban megjelent harmadik kötetében 's a' Tudománytárban láttak napvilágot, melly utóbbiból 1836., 7. és 8-ban tizenkét kötet, 1839-ben pedig tizenkét füzet jött ki; részint az Évkönyveknek most sajtó alatt levő negyedik kötetében lesznek közre bocsátva.

Figyelemmel volt a' társaság a' hazai történetek' lappangó kútforrásaira is, e' tárgyban a' bel- és külföldön, különösen Anglia- és Francziaországban utazó tagjai által nyomozásokat tétetni rendelt, az így összejegyzett, hazánkat illető ok- és emlékiratok' másoltatását megkezdette; Gegő Elek lev. tagja tudósitását pedig külön utasítás mellett tett moldvai utazásáról a' közönség elébe is terjesztette.

Az alaprajz által oda levén többi közt a' társaság utasítva, hogy a' tudományok és literatura' előmenetelére szolgálható munkákat, iróiktól megváltván, közre bocsássa, e' végre beadott kéziratok' vizsgálatával is foglalkodott. Különösen 1835. sept. közepétől, 1839 végeig kilenczvenöt munka ment keresztül a' társaság' birálatán, mellyek közül huszonhat elfogadhatónak találtatott.

Mik jelentek meg az utolsó előterjesztés óta külön, mi van jelennen sajtó alatt, az A) jegyzékben terjesztetik elő. Ugyan ezen idő alatt a' Tudománytár' részére birálat alá ment kilenczvenkilencz értekezés közül hatvankettő elfogadtatván, eddig nagyobb részt ki is jött.

Folytatta a' társaság évenkénti jutalomtételek által valamennyi osztályokhoz tartozó tudományos kérdések' megfejtésére buzdítani a' haza' iróit; melly úton negyvennyolcz —, különösen kilencz nyelvtudományi, húsz philosophiai, tizenkét történetirási, négy törvény- és három természettudományi pályamunka terjesztetett vizsgálata alá, 's közűlök nyolcz első rangu, száz száz aranynyal jutalmaztatott, mellékdíjra hét érdemesítetvén. Hasonlólag vizsgálat alá vétetvén az évről évre megjelent magyar könyvek, a' legjobbaknak itéltek két két száz aranynyal koszorúztattak.

A' nemzeti játékszínnek jó művekkel ellátása is, a' rendszabások' egyik külön pontja által a' társaság' kötelességéül levén téve, részint jutalomtételek, részint jeles színművek' kiadása, részint végre a' külföld' újabb és színi hatással kinálkozó jobb művei' lefordítása által igyekezett annak megfelelni. Különösen a' drámai pályajutalomért 51, részint víg, részint komoly mű versenyzett, de közűle jutalomra csak egy, tiszteletdíjjali nyomatásra három, dicséretre hat méltattathatott. Az „Eredeti Játékszín" gyűjteménye, mint az A) alatti jegyzék mutatja, hét —, a' „Külföldi Játékszín" tizenhét kötetre neveltetett. Ellenben az 1833-ban felállított „játékszini küldöttség" a' szóban levő idő alatt hatvannégy, angol, franczia és németből fordított vagy átdolgozott színművel szaporította a' magyar játékszini repertoriumot, mellyek nagyobb részt a' színen már meg is fordultak.

A' pénztárt illetőleg a' B) melléklet előterjeszti a' társaság' tőkéjének kezdettől 1839. végeig miképeni gyarapodtát 's annak jelen mibenlétét; a' C) melléklet az 1835—39. évi számadások' kivonatát adja, mellyből a' társaságnak ez öt év alatti jövedelmei és költségei' mennyisége tünik elő; a' D) alatti melléklet végre azok' neveit mutatja, kik 1835. sept. 11. óta 1839. végeig a' társaság alaptőkéjét ajánlásaikkal bővíték; 's itt örömmel jelenti még az igazgatóság, miképen a' társaság' könyvtárát tetemesben gróf Batthyány Gusztáv és Kázmér testvérek, amaz közel 30 ezer, ez 2660 kötettel szaporították. 'S mind örök emlékezet' okáért, mind a' hazafiak' hathatósb serkentésére, kéri az Igazgatóság Cs. Kir. Fenségedet, a' Mélt. Fő- 's a' Tek. Rendeket, méltóztatnának, a' mennyiben czélirányosnak látnák, az új alapítók', hagyományzók' és ajánlók' neveit, mint az első alapítókét, törvénybe iktatni.

Ámbár pedig, mint a' B) mellékletből kitűnik, a' társaság' gyümölcsöző tőkéje 1839.' végén 319,458 ft. 40 krra ment, és így az esztendei jövedelem ezen tőke' kamataiból 's az évenkénti holtig ajánlatokból, a' tőkésítendő egy hatodrész' levonása után 21,622 ftot és 28 ⅗ krt tenne: mindazáltal a' folyvást nevekedő, 's különösen a' mult év' végén is több mint 6000 ftra ment tartozékok mellett, az academia még most sincs azon állapotban, hogy az alaprajz által elébe szabott hivatásának akár egész terjedelmében, akár olly nyomosan mint ohajtaná, megfelelhessen. T. i. a' pénzbeli erő' elégtelensége miatt sem a' társaság' gyűjteményei a' tagok' teljes használatára még

eddig fel nem állíthattak, annál kevesbbé szaporíthatnak a' szerint, mint a' tudományok' jelen sebes haladása 's a' literatura' kivánatai mellett múlhatatlanúl szükséges lenne; az ország' történetei' felvilágosítására szolgáló források' összeszerzése kelletinél lassabban halad, a' történetosztály által munkába vétetni kivánt kútfő- és oklevél-gyűjtemény' kiadásának pedig el kelle bizonytalan időre halasztatni; a' hazánk' föld-, hely-, népirati, archaeologiai, valamint physicai és természetrajzi ismertetésére szükséges utazások, fürkészetek és tapasztalattételek el nem rendeltethettek, az azokra szükséges különféle eszközök meg nem szereztethetnek; sok hasznos kézirat évek óta elfogadva, nyomtatatlan hever, 's az iróknak eleinte mutatkozott munkássága a' könyvek' megjelenésének 's vele a' jutalomnak hosszu és bizonytalan időkre elhaladása által, világosan csökken; némelly első szükségbeli vállalat, millyen péld. egy köz hasznu tudományos kézi könyvek' gyűjteményének eszközlése mostanra szinte elmaradt; 's nem említve a' társaságnak magányos házban, drága bérben létét, a' rendes tagok is, sem mindnyájan fizetésbe 's így a' külső viszonyoktól legalább némi függetlenségbe nem tétethettek, sem kik fizetést már húznak, akár egyforma, akár tudományos szükségeikhez mért díjjal nem vigasztaltathattak: melly körülmény az egyenetlenségnél, 's az évről évre újra meghiúsodó reménynél fogva a' munkálni szeretőkre könnyen csüggesztőleg hathat.

Ezen okokból is az Igazgatóság a' társaság' munkálkodásai' engedékeny birálatáért könyörög Cs. Kir. Fenséged, a' Mélt. Fő 's a' Tek. Rendek előtt; 's egyszersmind régibb előterjesztéseire hivatkozva, az intézetet ugyan azon, országosan egybe gyűlt Fő és Tek. Rendek' kedvezéseibe 's hazafiúi pártolásába újra is ajánlja. *Költ Pozsonyban, az Igazgatóság' üléséből, martius' 8-d.*, 1840.

G. TELEKI JÓZSEF, m. k.
elölülő.

D. SCHEDEL FERENCZ, m. k.
titoknok.

A.

A' M. TUDÓS TÁRSASÁG ÁLTAL

1835. SEPT. KÖZEPÉTŐL FOGVA 1839. VÉGEIG KIADOTT MUNKÁK SORA.

Encyclopaediai munkák.

A' m. tudós társaság' Évkönyvei. Harmadik kötet, 1838.

Tudománytár. Közre bocsátja a' m. t. társaság. VIII—XII. kötet. 1835—6.

Tudománytár. Új folyamat. Értekező rész, I—VI. kötet. 1837—9.

— — — Literaturai rész, I—III. kötet. 1837—9.

Nyelvtudomány.

Magyar helyesirás és szóragasztás' főbb szabályai. A' m. t. társaság' külön használatára. Harmadik kiadás. 1838.

Nyelvtudományi Pályamunkák. Kiadja a' m. t. társaság. Második kötet. 1839.

Magyar és német zsebszótár. Első, vagy magyar-német rész. 1838.

Magyar tájszótár. Kiadta a' m. t. társaság. 1838.

Régi magyar nyelvemlékek. Kiadta a' m. t. társaság. Első kötet. 1838.

Blair Hugo' *rhetoricai és aestheticai leczkéi.* Angolból Kis János. Két kötet. 1838.

Classica literatura.

Romai classicusok magyar fordításokban. Közre bocsátja a' m. t. társaság. — Első kötet: C. C. Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. 1836.

— — Második kötet: M. T. Ciceróból beszédek, levelek és Scipio álma. Ford. Kazinczy Ferencz. 1837.

— — Harmadik kötet: C. Julius Caesar' minden munkái. Ford. Szenczy Imre. Első kötet. 1839.

Széplituraturai.

Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. Első kötet, Poetai munkák. 1836.

Eredeti játékszín. Kiadta a' m. t. társaság. — I. köt. Vérnász, első pályadíjt nyert szomorujáték Vörösmartytól. Második kiadás. 1837.

— — IV-d. kötet: Átok, dramai költemény Tóth Lőrincztől. 1835.

Eredeti játékszín. V-d. kötet: Zsarnok apa, drama 5 felv. Irta Jakab Ist. 1836.

— — VI-d. kötet: Ekebontó Borbála, szomoruját. 5 felv. Irta Tóth Lőrincz. 1837.

— — VII-d. kötet: Az atyátlan, szomoruj. 4 felv. Irta Tóth Lőrincz. 1839.

Külföldi játékszín. Kiadja a' m. t. társaság. — IX-d. köt. Turandot, tragicomoedia Gozzitól Schiller után Gáthy János. 1835.

— — X-d. kötet: A' végrendelet, drama Ifflandtól, ford. Külkey Henrik. 1835.

— — XI-d. kötet: Orestes, tragoedia Alfieritől, ford. Császár Ferencz. 1836.

— — XII-d. kötet: Sofonisba, tragoedia Alfieritől, ford. Császár Ferencz. 1836.

— — XIII-d. kötet: Messinai hölgy, szomoruját. Schillertől, ford. Szenvey József. 1837.

— — XIV-d. kötet: A' zászlótartó, vigj. Schrödertől, ford. Molnár Sándor. 1839.

— — XV-d. kötet: 1. A' levelezők, 2. Ész és szív, vigjátékok Steigenteschtől, ford. Külkey Henrik. 3. Kénytelen házasság, vigj. Molièretől, ford. Kazinczy Ferencz. 1839.

— — XVI-d. kötet: Rágalom' iskolája, vígj. Sheridan után angolból Tóth Lőrincztől. 1839.

— — XVII-d. kötet: Romeo és Julia, szomoruját. Shakespeartől, angolból ford. Náray Antal. 1839.

Philosophia.

Philosophiai pályamunkák. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. 1835.

Philosophiai anthropologia. Irta Köteles Sámuel. 1839.

Nevelés és oktatás.

Elmélkedések a' physiologia' és psychologia' körében, különös tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. Irta D. Mocsi Mihály. 1839.

Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a' legszükségesebb tudományok' öszvesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók' és tanulók' számára. Első rangu pályamunka Edvi Illés Páltól. 1837.

— — Második megjavított és bővített kiadás három kötetben 1838.

Vezérkönyv az elemi nevelés es tanításra. Másod rendü pályamunka. Irta Warga János. Első kötet: Az elemi nevelés' alapvonatjai. 1837.

— — Második kötet: Az elemi tanulmányok' alapvonatjai. 1838.

Fali abc és olvasótáblák, prof. Warga Jánostól. 1837.

Ország- és népismeret.

A' moldvai magyar telepek. A' m. tud. academia elébe terjesztve P. Gegő Elek által. 1838.

Kazinczy Ferencz' utazásai. (Az Ered. Munkák' II-d. kötete). 1839.

Mathematicai tudományok.

A' felsőbb analysis' elemei. Irta Győry Sándor. Első füzet. 1836.

M. tudós társasági névkönyv *astronomiai napkönyvvel* és kalendáriommal 1837, 38, 39. Nagy Károlytól. Három db.

Astronomiai napló és kalendáriom 1840-re. Szerkeszté Nagy Károly.

Törvénytudomány.

Fenyítő törvényszéki magyar törvény. Irta Szlemenics Pál. 1836.

Természeti tudományok.

Természettudományi pályamunkák. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. 1837.

Sebészség, mellyet előadási kézikönyvül kiadott D. Chelius. Ford. Bugát Pál és Smalkovics Mihály. Három kötet. 1836—9.

Fabini János *tanítmánya a' szembetegségekről*, ford. Vajnócz János. 1837.

Sajtó alatt.

A' magyar tudós társaság' Évkönyvei. Negyedik kötet.
Tudománytár, új folyamat, 1840-ki év.
Régi magyar nyelvemlékek, II. és III. kötet.
Hellen classicusok magyar fordításokban, I. kötet.
Romai classicusok, IV-d. kötet.
Külföldi játékszín, XVIII-d. kötet.
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái, III-d. kötet.
A' felsőbb analysis' elemei, II-d. füzet.
Természettudományi pályamunkák, II-d. kötet.
Az állatország' leirása Cuvier György után, I. kötet.

B.

A' TÁRSASÁG' GYÜMÖLCSÖZŐ TŐKÉJÉNEK SZAPORODÁSA

1835.' ELEJÉTŐL 1839.' VÉGÉIG.

	fl.	kr.
Gyümölcsöző tőke 1834'. végén	319886	55
1 8 3 5.		
Frányova mezőváros' küldeménye.	2	—
Nákó János' alapítványa	1000	—
Farkas Sándor' alapítványképen visszaajándékozott 200 darab aranya akkori pénzkelet szerint	940	—
Névtelen' adománya	88	12
A' kolozsvári unitar. főiskolai olvasó társaság' küldeménye . .	5	—
Házy Aloiz' hagyománya	500	—
Fiume városa' 1000 pengő frt. tőke' alapítványának 3ik és 4ik ötöde 1835ben fizetett kamatok ⅙da a' Festetics gróf egész évi kamatjával együtt	3721	36
Forgó György' hagyománya 1000 p. frt. melly még nem fizettetett le, és egy 4 pCtel kamatozó Rothschild-kötelezvénysors. . . .	250	—
Gróf Pálffy Eufemia, született De Ligne herczegasszony' hagyománya, melly a' végintéző' testvérének báró Spiegelnének halála után jutand az academia' birtokába — 2500 frt.		
1 8 3 6.		
Gróf Esterházy Miklós' alapítványa	4000	—
Fiume városa' 1000 p. frt. tőke-alapítványának utolsó ötöde . .	200	—
Kőrösi Csoma Sándor' küldeménye alapítványul 200 darab arany az akkori pénzkelet szerint	940	—
1836ban fizetett kamatok ⅙da Fesztetics gróf' egész évi kamatjával	3485	14
Bohus János' holtig ajánlata 200 ft.		
1 8 3 7.		
Szabadka szabad királyi város' alapítványa	300	—

	ft.	kr.
Fodor Pál királyi tanácsos' hagyománya	100	—
Nagy-Enyedi casino-egyesület' küldeménye	40	—
Külkey Henrik' ajánlata	31	26
Mayer János Szepes vármegyei fi 's londoni szűcsmester' küldeménye	50	—
Perlaky Dávid 50 példányt „Történeti adatok" czímü könyvéből, ára 20 kr.		
Kucsera Lőrincz 100 péld. „Értekezés a' rövid utú visszatételről" czímü könyvéből, ára 30 kr.		
Hrabovszky Dávid 30 péld. „Utazási rajzok" czímü munkájából ára 2 frt. 40 kr.		
1 8 3 8.		
Perlaky Dávid', Kucsera Lőrincz' és Hrabovszky Dávid' imént említett munkáik' elkelt példányi' árából	28	—
Perlaky' gyüjteménye Győrött	40	24
1838ban fizetett kamatok' ⅙da	3689	52
Acsády Sándor 50 péld. „Magános magyar Törvény" czímü munkájából, ára 2 frt.		
Nagy Pál 20 péld. „Historia universalis Gentium" munkájából, ára 3 frt.		
1 8 3 9.		
P. Gegő Elek' küldeménye	32	—
Missics István' hagyománya	80	—
D. Viola József küldeménye	75	—
Drnovszky Ferencz' adománya 10 arany akkori pénzkelet szerint .	47	—
Berzsenyi Dániel' versei' első kiadásából származott haszon, magyar könyvkiadásra	200	—
Gorove László', Lajos' és Károly' jutalomalapítványok	1000	—
Forgó György' hagyománya lefizettetett	1000	—
Kucsera', Hrabovszky' és Acsády' munkáikból bevétetett. . . .	62	48
1839ben fizetett kamatok' hatoda	3764	—
Buda fővárosa' alapítványa százától öttel, a' Forgó hagyományabeli Rothschild-kötelezvény 100tól négygyel, a' többi hattal kamatozván.		
Egyed Antal 400 példányt „Ovid pontusi levelei" czímü munkájából, ára 30 kr.		
Peregriny Elek 50 példányt „Magyarok' történetei" könyvéből, ára 30 kr.		
Horvát Endre' hagyományából 300 frt.		
'S így az egész gyümölcsöző tőkepénzalap 1839.' végével . . .	319458	40

Ezenkivül 798 pengő forint holtig ajánlat.

C.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' SZÁMADÁSAINAK KIVONATA

1835. ELEJÉTŐL 1839. VÉGÉIG.

---

1 8 3 5.

I. FŐPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

	fl.	kr.
1834ki pénztári maradvány december' fogytán	4828	$25\frac{15}{20}$
Lefizetett alapítványok 's adományokból	3935	12
Alapítványi kamatokból 's évenkénti holtig ajánlatokból . . .	18568	—
Hitelezvényi kamatból	1763	58
az összes bevétel .	27095	$35\frac{15}{20}$

1835-ben ezen és mult évekről fizetetlen maradt

	fl.	kr.
Alapítványi kamat	1950	—
Hitelezvényi kamat	1240	48
Holtig ajánlat	1350	—
az összes maradék tartozás .	4540	48

2. Kiadás.

	fl.	kr.
Hitelezések	5477	12
Titoknok', helybeli 's vidéki rendes tagok', tisztviselők' és szolgák' díjaira	7626	58
Fizetetlen vidéki rendes tagok' nagy gyüléskori napdíjaira 's utazási költségeire	548	36
Könyvek' kiadására a' mellékpénztárba fizettetett	2000	—
Hivatalos nyomtatásokra, oklevélkészületi könyvárosi, 's kötési költségekre	388	18

	fl.	kr.
Butorozásra	296	14
Házbérre	900	--
Irományszerekre, világításra és fára	274	34$\frac{8}{20}$
Jutalmazásokra	1880	—
Játékszinre	495	—
Posta és elegy apró költségekre	247	47
az egész évi költség .	20134	39$\frac{8}{20}$

's igy kivonván a' bevételből	27095	35$\frac{15}{20}$
a' kiadást	20134	39$\frac{8}{20}$
Maradt a' főpénztárban 1836-ra.	6960	56$\frac{7}{20}$

II. MELLÉKPENZTÁR.

A' nyomtatási 's ezzel rokon kiadások 's a' könyvek' árából származó bevételek mellékpénztár név alatt 1835-iki Januarius' 1-je óta külön kezeltetetk.

1. Bevétel.

Az alaprajz szerint nyomtatásra.	2000	—
Költsön a' segédtőke' pótlásaul	1477	12
Eladott könyvek' árából	4281	47
összes bevétele .	7758	59

2. Kiadás.

Kiadási összeség nyomtatásra, 's ezzel rokon nemüekre . . .	4601	45
's igy ezt kivonván maradt 1836-ra .	3157	14

1 8 3 6.

I. FŐPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

1835-ki pénztári maradvány december' fogytán	6960	56$\frac{7}{20}$
Lefizetett alapítványok 's adományokból	5140	—
Alapítványi kamatokból 's évenkénti holtig ajánlatokból . .	15388	—
Hitelezvényi kamatokból	2757	45
az összes bevétel .	30246	41$\frac{7}{20}$

1836-ban ezen és mult évekről fizetetlen maradt

Alapítványi kamat	4360	—
Hitelezvényi kamat	1753	12
Holtig-ajánlat	1550	—
az összes maradék tartozás .	7663	12

2. Kiadás.

	fl.	kr.
Hitelezések	6200	—
Titoknok, helybeli 's vidéki rendes tagok, tiszviselők, másolók és szolgák' dijaira	8984	27
Fizetetlen vidéki rendes tagok, nagygyüléskori napdíjaira 's utazási költségeikre	649	24
Könyvek' kiadására a' mellék pénztárnak fizettetett	2000	—
Hivatalos nyomtatásokra, oklevélkészületi, könyvárusi, kötési költségekre	544	33
Butorozásra	317	16
Házbérre	900	—
Irományszerekre, világításra és fára	370	—
Jutalmazásokra	2021	—
Játékszínre	489	—
Posta és elegy apró költségekre	296	12
az egész évi költség	22772	45

	fl.	kr.
's így kivonván a' bevételből	30246	41⁷/₂₀
a' kiadást	22772	46
Maradt a' főpénztárban 1837-re	7473	55⁷/₂₀

II. MELLÉKPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

1835-ki pénztármaradvány	3157	14
Az alaprajz szerint évenként nyomtatásra rendelt	2000	—
Költsönvétel a' főpénztártól	1800	—
Eladott könyvek' árából	4429	18
összes bevétel	11386	32

2. Kiadás.

Kiadási összeség nyomtatásra 's ezzel rokonneműekre 's tartozás' visszafizetésére	10206	56³/₂₀
ezt kivonván maradt 1837-re	1179	35¹⁷/₂₀

1837.

I. FŐPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

1836-ki pénztármaradvány december' fogytán	7473	55⁷/₂₀

	fl.	kr.
Postaköltségi 's Gegő Elek' moldvai utjabeli visszafizetett pénzmaradványból	68	15
Lefizetett alapítványokból 's adományokból	421	26
Alapítványi kamatok 's évenkénti holtig-ajánlatokból	17788	—
Hitelezvényi kamatokból	3207	—
készpénzi összes bevétel .	28958	$36\frac{7}{20}$

1837-ben ezen és mult évekről fizetetlen maradt:

	fl.	kr.
Alapítványi kamat	4326	—
Hitelezvényi kamat	1947	36
Holtig-ajánlat	1850	—
az összes maradék tartozás .	8123	36

2. Kiadás.

Hitelezésre	3000	—
Titoknok, helybeli 's vidéki rendes tagok, tisztviselők, segédek, másolók és szolgák' díjaira	10577	25
Fizetéstelen vidéki rendes tagok' nagygyüléskori napdíjaira 's utazásbeli költségeikre.	329	6
Könyvek 's ezzel rokonok' kiadatására a' mellék pénztárnak részint segélyilletőségűl, részint előlegezés vagy anticipatiokép . . .	3500	—
Hivatalos nyomtatási, réz- és kőmetszési, oklevélkészületi, könyvárusi 's kötési költségekűl	447	17
Butorozásra	134	—
Szállásbérre	900	—
Irományszerekre, világításra és fára	252	3
Jutalmazásokra	2035	—
Játékszinre, színdarab-fordítások és páholybér' fejében . . : .	425	12
Posta és elegy apró költségekre	223	38
egész évi költség összesen .	21823	41

	fl.	kr.	
's így kivonván a' . .	28958	$36\frac{7}{20}$	bevételből
a' . .	21823	46	kiadást
1838-ra maradt a' főpénztárban	7134	$55\frac{7}{20}$	

II. MELLÉKPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

1836-ki pénztármaradvány	1179	$35\frac{17}{20}$

	fl.	kr.
A' főpénztár' segedelem-nyujtásából	2500	—
Előlegezésből 1838-ki illetmény' fejében	1000	—
Eladott könyvek' árából	5050	35 $^{12}/_{20}$
összes bevétel .	9730	11 $^{9}/_{20}$

2\. Kiadás.

Könyvnyomtatási és javítási költségre	2212	30
Tisztelet- és szerkesztési díjakra	3498	36 $^{4}/_{20}$
Rézmetszetek, képek, könyvkötési költség 's papiros' árában .	1360	38
Kamatfizetésre	150	—
Rendkivüliekre 's elegyre	168	51
	7390	35 $^{4}/_{20}$
ezt levonván maradt 1838-ra	2339	36 $^{5}/_{20}$

1838.

I. FŐPÉNZTÁR.

1\. Bevétel.

1837-ki pénztári maradvány	7134	35 $^{7}/_{20}$
Lefizetett alapítványok 's adományokból	527	36
Alapítványi kamatok 's évenkénti holtig-ajánlatokból	18808	—
Hitelezvényi kamatokból	3241	12
Szállásbérből	56	—
készpénzi összes bevétel .	29857	43 $^{7}/_{20}$

1838-ban ezen és mult évekről fizetetlen maradt:

Alapítványi kamat	3678	—
Hitelezvényi kamat	2004	—
Holtig-ajánlat	1675	—
az összes maradék tartozás .	7357	—

2\. Kiadás.

Hitelezésre	8000	12
Titoknok, helybeli 's vidéki rendes tagok, tisztviselők, segédek, másolók, 's szolgák' díjaira	8626	35
Fizetéstelen vidéki rendes tagok' nagy gyüléskori napdíjaira 's utazási költségeikre	388	12
Könyvek 's ezzel rokonok' kiadatására a' mellék pénztárnak részint segélyilletőségül, részint előlegezés vagy anticipatiokép . . .	2500	—

	fl.	kr.
Hivatalos nyomtatási, réz- és kőmetszési, oklevélkészületi, könyvárusi, 's kötési költségekül	522	38
Butorozásra	1014	2
Szállásbérre	1300	—
Irományszerekre, világításra és fára	299	28
Jutalmazásokra	1880	—
Játékszinre (szindarab-forditások és páholybér' fejében)	621	—
Posta, szállítási 's elegy apró költségekűl	325	1
az egész évi költség öszvesen	25476	56

's így kivonván a'	29857	$43\frac{7}{20}$	bevételből
a'	25476	56	kiadást
1839-re maradt a' főpénztárban	4380	$47\frac{7}{20}$	

II. MELLÉKPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

1837-ki pénztármaradvány	2339	$36\frac{5}{20}$
A' főpénztár' segedelem-nyujtásából	2500	—
Eladott könyvek' árából	8023	9
Elegyből		6
összes bevétel	12862	$51\frac{5}{20}$

2. Kiadás.

Könyvnyomtatási és javítási költségre	7359	31
Tisztelet- és szerkesztési díjakra	2188	32
Rézmetszetek, képek, könyvkötési költség 's papiros' árában	981	54
Kamatfizetésre	300	—
Elegyre	125	24
	10955	21
ezt levonván maradt 1839-re	1907	$30\frac{5}{2}$

1839.

I. FŐPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

1838-ki pénztári maradvány	4380	$47\frac{7}{20}$
Lefizetett alapítványok 's adományokból	1496	48
Alapítványi kamatok 's évenkénti holtig ajánlatokból	14098	—
Hitelezményi kamatokból	3970	6
Szállásbérből és visszafizetett postaköltségi maradványból	136	25
készpénzi összes bevétel	24082	$6\frac{7}{20}$

2. Kiadás.

	fl.	kr.
Hitelezésre	2000	—
Titoknok, helybeli 's vidéki rendes tagok, tisztviselők, segédek, másolók' és szolgák' fizetésére	9499	16
Fizetéstelen vidéki rendes tagok' nagy gyülési napdíjaikra 's utazási költségekre	626	1
Könyvek 's ezzel rokonok' kiadására a' mellékpénztárnak segély-illetőségűl	1520	—
Hivatalos nyomtatási, réz- és kőmetszési, oklevélkészületi, könyvárosi 's kötési költségekül	995	48
Butorozásra	418	41
Szállásbérre	1345	—
Irományszerekre, világításra és fára	391	37
Jutalmazásokra	2425	3
Játékszinre (színdarab-forditások és páholybér' fejében) . . .	769	48
Posta és szállítási bérre 's egyéb apró elegy költségekre . . .	964	34
Az egész évi összes költség . .	20955	48

'S így kivonván a' 24082 ft. $37\frac{7}{20}$ kr. bevételből
20955 ft. 48 kr. kiadást
1840-re pénztármaradvány 3126 ft. $18\frac{7}{20}$ kr. ezüstben.

II. MELLÉKPÉNZTÁR.

1. Bevétel.

	fl.	kr.
1838-ik évi maradvány	1907	$30\frac{5}{20}$
A' főpénztár' segedelem-nyujtásából	1500	—
Eladott könyvek' árából	7565	14
Az összes bevétel . .	10972	$44\frac{5}{20}$

2. Kiadás.

	fl.	kr.
Könyvnyomtatási 's javítási költségre	457	11
Tisztelet- és szerkesztési díjakra	2585	$15\frac{6}{20}$
Rézmetszetek, képek, könyvkötési költség 's papiros' árában .	2461	$38\frac{2}{10}$
Kamatfizetésre	300	—
Elegy	7	30
Összes kiadás . .	5811	$34\frac{19}{20}$
Ezt levonván maradt 1840-re . .	5161	$9\frac{6}{20}$

D.

AZOK' NEVEI,

KIK 1835. SEPT.' 11. ÓTA A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ALAPTŐKÉJÉT HAZAFIÚILAG NEVELTÉK.

1835.

Bölöni Farkas Sándor kétszáz darab arany.

Névtelen 88 for. 12 kr. ezüstben.

A' kolosvári unitarium collegium' olvasó társasága 5 for.

Házy Lajos' hagyománya 500 for.

Forgó György' hagyománya 1000 for. és egy Rothschild-féle kötelezvény sors.

1836.

Gr. Esterházy Miklós 4000 for.

Körösi Csoma Sándor 200 darab arany.

Bohus János' holtig-ajánlata évenként 200 for.

Fodor Pál kir. tanácsos' hagyománya 100 for.

1837.

Szabadka sz. kir. városa 300 for.

Nagy-Enyedi casinoegyesület 40 for.

Külkey Henrik 31 for. 26 kr.

Mayer János londoni szűcsmester (szepesi fi) 50 for.

Perlaky Dávid 50 példányt „Történeti adatok" czimű könyvéből; ára 20 kr.

Kucsera Lőrincz 100 példányt „Értekezés a' rövid utú vissza tételről" czimű könyvéből; ára 30 kr.

Hrabovszky Dávid 30 példányt „Utazási rajzok" czímű két kötetü munkájából: ára 2 for. 40 kr.

1838.

Perlaky Dávid mosony-győri evang. esperest gyűjt. 40 for. 24 kr.

Acsády Sándor „Magános magyar törvény" czimű könyvéből 50 péld.; ára 2. ft.

Nagy Pál hajd. kir. profes. „Historia univ. gentium" czimű 3 kötetü munkájából 20 péld. ára 3 for.

1 8 3 9.

P. Gegő Elek 32 for.

Missics István' hagyománya 80 for.

D. Viola József 75 for.

Drnóvszky Ferencz pogrányi plébános 10 aranyt.

Egyed Antal „P. Ovidius Naso Pontusi levelei" czimű forditmányából 400 péld. ára 30 kr. c. p. régi classicusok' fordításai' kiadására.

Peregriny Elek „Magyarok történetei" czimű munkácskájából 50 példányt, ára 30 kr. cp.

Berzsenyi Dániel' versei' első kiadásából származott tiszta haszon, m. könyvkiadásra, 200 for.

Gorove László, Lajos és Károly jutalomalapitványul 1000 for.

Horvát Endre' hagyományából 300 for.

MÁSODIK SZAKASZ.

TIZENEGYEDIK NAGY GYÜLÉS 1840.

Aug. 27-től sept. 7-ig tizenkét üléssel. Előlülő gróf Teleki József. *Jelen*, tiszteleti tagok közül: gr. Dessewffy J. 5, b. Eötvös J. 6, Fáy 10, Jankowich 11, gr. Károlyi György 2, b. Mednyánszky Alajos 1, Schedius 8 ízben; a' *titoknok* mindig; *rendes tagok:* Bajza 11, Balogh 10, Bitnicz 9, Bugát 12, Czech 9, Czuczor 10, Döbrentei 12, Frivaldszky 10, Gebhardt 11, Győry 7, Horváth Cyrill és József 11, Jerney 12, Kállay 9, Kossovich 10, Luczenbacher 11, Nagy J. 8, Péczely 9, Stettner, Szemere és Szilasy 12, Szlemenics 9, Szontagh 10, Sztrokay 11, Tarczy 9, Vállas 10, Vásárhelyi 8, Vörösmarty 10, Zsoldos 12 ülésben; *levelezők:* Antal, Császár 1, Csatsko 4, Erdélyi 7, Flór 4, Fogarasi 6, Gaal 2, Garay 7, Hetényi 1, Horváth Mih. 10, b. Jósika 7, Karácson 1, Kiss F. 3, Kiss K., Lukács 4, Mátray 1, Méhes 2, Podhraczky 1, Pulszky 3, Sárvári 8, Schoepf, Széchy 1, Székács 6, Szenczy 1, Tasner 5, gr. Teleki Domokos 2, gr. Teleki László 5, Tóth 8, Vajda, Warga János 1; a' segédjegyző 12, Helmeczy szavazatos pénztárnok 7 ülésben.

Az elnök' megnyitó beszéde után, felszólitására *Szontagh Gusztáv*, a' philosophiai osztályba a' X-dik nagy gyülésben választott vidéki rendes tag, *a' magyar philosophia' alapelvei és jelleméről* szóló előadással foglalta el rendes tagi székét [1]; más nap *Tarczy Lajos* követte őt a' szószéken, mint természettudomány-osztályi új vidéki r. tag *a' természettani észtanról* értekezvén beköszöntőül [2]; aug. 29. *Vállas Antal* rt. a' nemz. casino' Duna felé fekvő teremeiben egybegyült társaságnak két, olajozás és égetés nélkül általa készült Daguerre-féle fényképet mutatott elő; 's az academia' költségein és számára bécsi opticus Plössl által készitett daguerréotyppel a' Dunát és kir. várat vette fel, Daguerre' eljárásában ibolyó helyett ibolyófestvényt használván; azonban a' levegőnek csekély átlátszósága miatt az így előállitott képen csak a' pesti part mutatkozott teljes fényében. Növekedvén a' ború, 's így szerencsésebb próbához nem lehetvén reménység, a' tagok innen az academiai terembe mentek által a' folyó dolgok' folytatására, mellyeknek nagy száma miatt a' kisérlet e' gyülés' folyamata alatt többé nem ismételtethetett. Sept.' 4. *Székács József* lt. néhai báró Prónay Sándor igazgató tag felett tartott emlékbeszédet.

---

[1]) L. e' kötet II-d. Oszt. IV. sz. alatt.
[2]) L. u. ott XVI. sz. alatt.

A' nagy gyülési fő tárgyakbani előkészületek' megtételére szokott mód szerint három küldöttség választatott; és pedig az 1839-ki *nagy jutalom'* tárgyában Fáy András tt.' elnöklete alatt: Bugát, Czuczor, Luczenbacher, Stettner, Szemere, Szilasy, Vásárhelyi, Vörösmarty; — az *évkönyvi* dolgozatok' megvizsgálására Jankowich Miklós tt.' elnöksége alatt: Bajza, Bitnicz, Jerney, Kossovich, Péczely, Szontagh, Tarczy, Zsoldos; — *a' köz ülés' elrendelésére* Schedius Lajos tt.' elnöklete alatt: Schedel, Balogh, Czech, Döbrentei, Frivaldszky, Gebhardt, Győry, Horváth C. és J., Kállay, Sztrokay és Vállas.

— A' nyelvbeli munkálatokhoz tartozólag 1. Czuczor, Nagy J. és Vörösmarty rr. tt. előterjesztvén *szókötési dolgozásaikat*, azoknak 's Fábián' még hátra levő jutványának másolatban mindenik osztálybeli taggal közöltetése rendeltetett el, hogy kiki társa' dolgozatához pótlásait 's észrevételeit irásban megtévén, a' jövő nagy gyülés elébe adhassa.

2. A' *kézműszavak'* gyűjteménye' teljesbitésére új köz felszólítás határoztatott; a' már begyűlteknek pedig „kézirat helyett" kinyomatása 's a' magyar czéhekkel bővebb magyarázat 's kiegészítés végett közöltetése rendeltetett.

3. A' *régi magyar nyelvemlékek'* gyűjteménye' szerkesztője, Döbrentei Gábor rt. a) jelentette, hogy a' II-d. kötetből 64 ív 's 5 lap, a' III-dikból 31, 's a' IV-ből 9 ív kész; b) a' gondjaira bízott gyűjtemény' legújabb növekedéseiről tett tudósítást, melly szerint gr. Dessewffy József tt. által Eperjes' városánál tett lépések' következésében Sárosy Gyula Sáros vmegyei aljegyző XVII-d. századbeli 14 db másolatot küldött be az említett város' levéltárából; továbbá Kaiser József nszombati jegyző 95 magyar levél' másolatát (1547—1722) az aláirások' és időszámok' hasonmásával, mik Mészáros Imre prof.' felügyelése alatt az érseki papnevelőház' némelly növendékei által készitettek; ismét: Paraszkai Lőrincz beszterczebányai ker. másod tartománybiztos két XVI-d. 's három XVII-d. századbeli m. irat' másolatát küldé be Beszterczebánya' levéltárából; Bezerédy Ignácz Győr vmegye' első alispánja XVII-d. századbeli 10 db másolatot megyéje' levéltárából; Tatay János lövői pleb. egy XVI-d. századbeli levél' másolatát; c) jelenté, hogy gr. Csáky Károly ig. t. a' nemzetsége'

levéltárában találtató, családi jogokról nem szóló, régi m. iratok' leirásához a' másolati költségek' egy részét megajánlotta; a' miért neki, valamint a' b) alatt említett buzgó hazafiaknak is, elnökileg köszönet iratott; a' tudósító pedig eddigi gyűjtései' folytatásával bízatott meg.

Egyébiránt a' „Régi magyar Nyelvemlékek"re nézve, a' kis gyülés' ajánlatára a' következő utasítás adatott a' szerkesztőnek:

1. A' szerkesztő' előszavai, bevezetései, jegyzései, szókivonatai, mint eddig úgy ezen tul is, elöleges vizsgálat nélkül és saját felelősége alatt mennek sajtó alá.

2. Minden, nem a' szerkesztő által írt, nagyobb vagy kisebb terjedelmű értekezés, bevezetés vagy bármi nevű toldalék, mielőtt felvétetnék, tartozik a' szerkesztő azt véleménye' előadása mellett a' kis v. nagy gyülésnek bemutatni, melly azt még egyszeri megvizsgáltatás végett egy más rendes tagnak adja ki.

3. Szerkesztő és biráló az iránt is adandnak minden egyes esetben véleményt, vajjon a' Régi m. Nyelvemlékek' gyűjteményében, vagy talán önállólag adassék ki illyen, bár a' kiadandó emlékekre vonatkozó, dolgozat.

'S e' határozat' következetében a' szerkesztő azonnal ajánlólag be is mutatta *Jászay Pál* ltnak az ugy nevezett müncheni codexhez dolgozott grammaticai-criticai lexiconát; melly az új határozat' értelmében másod megvizsgálás végett Vörösmarty Mihály r. taggal közöltetett.

— Előterjesztetvén a' pályamunkák' ügye, a' gyülés mind a' történettudományiakra, mind a' mathematicaiakra nézve a' kis gyülések' javaslatában nyugodott meg [1]). Felbontatván ennek következésében a' koszorúzandó munkák' jeligés levelei, kitűnt, hogy az 1. számu történettudományinak, illy jeligével: *Exutam variant faciem per secula gentes*, szerzője: *Hetényi János* lev. tag; a' mathematicai 2-d. számu 's jutalomra ajánlotté ezen igével: *Égve honért bizton nézzen előre szemünk, D. Taubner Károly* ev. pred. 's a' pesti ev. gymnasiumban rector-prof.; végre a' szinte mathematicai 3-d. számu 's másod rangué, illy jelszóval: *Concordia parvae res crescunt: Fest Vilmos.*

A' *drámai jutalomra* érkezett vígjátékok közül a' biráló küldöttség (Schedius, Fáy tt.; Bajza, Czuczor, Vörösmarty) mint legjelesbet a'

---

[1]) L. felebb a' 44. 45. ll.

3-d. számútajánlotta jutalomra illy czímmel: *Rózsa;* a' 2-d. számút pedig: *Az életuntak,* tiszteletdíjjal nyomatásra; végre *A' szobrász és az epicureus*, 's *A' nagybátya' jegyese* czímüeket dicsérettel említendőknek. Megnyugodván a' gyülés a' küldöttség' okokkal támogatott véleményében, azt magáévá tette; 's felbontatván az illető jeligés levelek, a' koszorúzott vígjáték' szerzőjének *Szigligeti Edvárd,* a' masod ranguénak pedig *Nagy Ignácz* találtatott.

— Új jutalmak' kitüzésében, a' *nyelvtudományi* és *philosophiai* osztályokat érvén a' sor, az általok ajánlt tételek közül a' következők fogadtattak el:

1. Nyelvtudományi.

Fejtessenek ki a' magyar szókötés' szabályai, név szerint:

1. Adassanak elő a' beszédrészek' ebbeli sajátságai;

2. A' szórend' szabályai, vagy is: mi sorban kell az egyes mondatok' szavainak állani, 's e' sorozat szerint mellyik bir nyomosító erővel, 's mellyik nyer nyomatosságot.

3. A' szóviszony' szabályai, vagy milly vonzattal vannak az egyes mondat' szavai egymásra, 's e' vonzat szerint milly ragozási változásokat szenvednek.

2. Philosophiai.

Fejtessék ki a' szépnek és fenségesnek elmélete, felvilágosítva az ebbeli bölcseletek' (philosophemák) 's a' szépmüvészetek' történeteiből.

Beküldés' határnapjául 1842. martius' 19. határoztatott.

Az 1841-ben érkezendő szomorújátékok' megvizsgálásával Fáy és b. Eötvös tiszt., Bajza, Czuczor és Vörösmarty r. tagok bizattak meg.

— A' kis gyülések' javaslatára a' következő kéziratok ajánltattak nyomtatás végett az igazgatóságnak:

1. Népszerű erkölcstudomány. Irta Zsoldos Ignácz rt.

2. Aeschines' beszédei. Görögből ford. Szabó István. lt.

Hasonlókép a' *Német-Magyar Zsebszótár* is két ezer példányban újra nyomatni ajánltatott, és pedig minden haladék' elkerülésére, csak a' tetemesb elnézések és sajtóhibák' kiigazgatásával.

— Hogy az *Évkönyvekbe* szánt dolgozatok hamarább kerűlhesse-

nek közönség elébe, a' kis gyülések' javaslata' nyomán az Évkönyveknek azon tul esztendei füzetekben mindenkor a' köz ülésben kiadatása határoztatott, mellyekből terjedelmökhöz képest majd kettő, majd három teend egy kötetet.

— Fenforgott 's helyben is hagyatott a' kis gyülések által felterjesztett részletes terve a' társaság' első évtizede' történeteinek is [1]), melly szerint a' titoknoknak tétetett kötelességévé a' munkának, mellynek czíme leend: *A' magyar tudós társaság' vagy nemzeti academia' állapotja és munkálatai fennállása' első évtizedében.* 1830—1840. megirása; 's melly a' társaság' eredetét és tovább fejlődését, annak munkálatait, gyüjteményeit, úgy egyes tagjait is, munkáik' részletes felhordásával, meg fogja ismertetni 's kéretett az igazgatóság, hogy mind annak nyomtatására a' szükséges költségeket kirendelné, mind pedig a' fens. udvarnak, az ország' közigazgatási 's hatósági testületeinek 's minden hazai tud. köz intézeteknek 's a' nevezetesb külföldieknek is példányokat küldetni határozná.

— Sept. 3. *Fogarasi János* ltnak, számos tagok által pártolt 's aláírt javaslata a *Corpus Juris*nak az academia által leendő *magyarra fordítása* iránt, köz részvételt gerjesztett, 's egy értelemmel elfogadtatván, bővebb véleményadás végett a' tövénytudományi osztálynak adatott ki, mellyhez az indítványtevő is hozzá csatoltatott. Az osztály, sept.' 7. előterjesztett tudósítása' nyomán a' következő terv állapítatott meg, 's az helybenhagyás és költségrendelés végett az igazgatóság elébe terjesztetni rendeltetett.

1. A' Corpus Juris minden kihagyások nélkül szóról szóra lefordítassék, ide értvén a' Hármaskönyven 's a' királyok' decretumain kivűl, a' tárnoki czikkeket és a' hitformákat is; kimaradván mindazáltal azon függelékek, mellyek sem ahhoz, sem ezekhez nem tartoznak, minők: a' cynosura, praxis criminalis, regulamentum militare, centuria dubietatum, syllabus, catalogus regum et palatinorum, regulae juris, a' királyok' életirásai, 's a' glossák közűl azok, mik a' czikkek' concordantiájára nem vonatkoznak. A' Hármaskönyv' fordításával figyelemmel kell lenni az első 1517iki kiadásra, 's az illető eltérések jegyzésbe iktatandók. A' cynosura' helyébe az egész munka' kijövetele után egy tökéletes mutatórul fog gondoskodni a társaság.

---

[1]) L. felebb a' 31. lapon.

2. Mind azon decretumoknak, mellyek a' Corpus Jurisban nem foglaltatnak, de az újabb időkben Kovachich és mások által többnyire eredetieikben feltaláltattak, lajstroma a' könyv' végére iktattassék, 's e' tárgyban ns Pest vármegye' rendei, kik jegyzői hivatalukat hasonló munkábani eljárással megbízták, az eredmények' közlésére, úgy egyéb testületek és levéltárakkal bíró nemzetségek, kik a' kis gyülés által név szerint kijelelendők, a' levéltáraikban netalán előforduló decretumoknak feljegyzésére, elnökileg kéretendők. Mind ezen decretumoknak lefordításáról a' társaság azon esetre, ha a' Corpus Juris' magyarítása kelendőnek találtatnék, mint külön vállalatról annak idejében külön is fog tanácskozni.

3. A' fordítás a' Corpus Jurisnak legújabb (1822-iki) kiadása szerint történjék; azon eltérések, mellyek a' fenlevő eredetiekben találtatnának, jegyzetben mindenik decretum' aljára, iktatandók, kitétetvén egyszersmind annak neve, ki az illető decretumot az eredetivel egybevetette, valamint azon hely és levéltár is, mellyben az eredeti találtatik.

4. A' munka négy szakaszra osztassék:

Az első szakaszban a' Hármaskönyv, 's a' decretumok bezárólag II. Ulászlóig;

A' másodikban ezek Rudolfig;

A' harmadikban II. Leopoldig, mindenütt bezárólag;

A' negyedikben a' legújabb időkig foglaltatnának. — Ezen itt előre kijelelt felosztástól azonban a' szerkesztőségnek, ha szükségesnek vagy helyesnek látná, szabad leszen elállania.

5. Miután a' társaság' pénzalapja meg nem engedi, hogy az egész törvénykönyv vétessék munkába: először is a' hármaskönyv fordíttassék, 's füzetekben bocsáttassék ki.

6. A' fordítás' megtételére vállalkozni kivánók a' nm. elnök grófnál jelentsék magokat, kitől felhatalmaztatásokat veendik. Tartoznak pedig ezek munkájokat füzetenként a' kis gyülésnek bemutatni, melly azt egy, öt tagból, név szerint egy tiszteleti, két törvény-, egy történet- 's egy nyelvtudomány-osztálybeli rendes tagból álló küldöttséggel átnézeti; 's ha a' fordítás ekként helybenhagyatást nyer, azonnal sajtó alá adathatik.

7. A' fordítási díjt illetőleg, a' Hármas Törvénykönyvért, minthogy már több fordítások léteznek, három, az első időszakbeli királyok' végzeményeiért, különösen I. Istvántól II. Ulászlóig bezárólag négy, végre a II. Lajostól kezdve 1830ig hozott törvényekért ismét három arany ajánltatik adatni, a' budai utolsó kiadás szerint számítandó nyomtatott ívért.

Ez alkalommal Vállas Antal rt.' figyelmeztetésére a' Hármaskönyvben eléforduló *ulna regalis*' valamelly anyagi példányának feltalálása iránt is a' szükséges lépések' megtétele elhatároztatott.

— Örömmel értette a' gyülés Ő Fensége a' Nádor-Pártfogó' f. é. aug.' 4. költ k. válaszából, hogy az igazgató tanács' kérelméhez képest Jerney János rt'. *ázsiai utjára* a' szükséges engedelem és ajánlások legfelsőbb helyről ki fognak adatni, mihelyt az említett rendes tag útja' megkezdése iránt jelentését megteendi.

— A' játékszini küldöttség, melly ez évben a' rendelkezése alá adott summából 272 ft. 33 kr' erejével a' magyar színműtárt ismét 16 darabbal bővítette [1]), meghagyatván munkálkodásában, számára a' mult évről fenmaradt 129 ft. 27 krhoz még 250 ft. kirendelése ajánltatott az igazgatóságnak.

— A' kis gyülések' javaslatára az elhúnyt tagoknak teendő vég tisztelet körűl rendeltetett:

1. Ha a' halál' esete Budapesten adja magát elő, a' megholtnak rokonai, osztálybeli társai, barátai vagy szomszédaitól várja a' társaság, hogy a' temetés' napja és órájáról késedelem nélkül értesítsék a' titoknoki hivatalt, melly azt külön meghivó által azonnal tudtára adatja valamennyi Budapesten levő tagoknak, hogy társok' eltakarításánál, fekete ruhában, minél számosabban megjelenjenek.

2. Ha ülés' napján esnék a' temetés, az ülés más napra halasztatik.

3. A' társaság elhúnyt tagjai' emlékezetét háromféle módon tiszteli:

a) Rövid *gyászbeszéddel*, mellyel a' társ' halálát valamelly barátja, ki ez iránt a' titoknokot mindjárt a' hír' vétele után tudósítja, 's illyennek nem létében, a' titoknok, a' temetés-, vagy ha az elhúnyt vidéken lakott, a' hír' vétele utáni legközelebb ülésben jelenti be. E' beszéd az elvesztettet leginkább a' társasághoz volt viszonya' szempontjából állítja elő. Kiadandó a' Tudománytár mellett.

b) *Életrajzzal*, melly az elhúnyt' életéhez és irói pályájához tartozó adatokat adja. Kiadandó a' Névkönyvben, bővebben az Évkönyvekben.

c) *Emlékbeszéddel.* Ez szónoki előadása az elhunyt' élete, munkálkodásai, irói és academiai hatásának, a' prosai-historiai elemek' kizárásával. Megjelenik, mint eddig, az Évkönyvekben.

— Augustus' 31. a' kis gyülések' új elrendezését tárgyazó munkálat [2]) volt napi renden, melly szerint ez ügy a' következő módon intéztetett el:

1. A' kis gyülések hetenként egyszer, u. m. hétfőn tartatnak délutáni öt órakor; többször vagy más napon csak különös szükség' esetében.

---

[1]) L. felebb a' 46. 47. lapokat.

[2]) V. össze felebb a' 31. lapot.

2. Valamennyi helyben levő tag minden academiai év' kezdetén körlevél által felszólíttatik az ülések' látogatására; a' tiszteletbeliek és rendesek azonfelül minden ülésre külön meghivót kapnak.

3. Nem tagja a' társaságnak, ki valamelly kis gyülésben vendégül meg kivánna jelenni, magát előbb az elnöknél jelentse, kitől, ha nem ismertetik, szükséges, hogy egy tiszteleti vagy rendes tag által ajánltassék. Miden egyes ülésre külön elnöki engedelem kivántatik.

4. A' kis gyülések' tárgyai:

1) Tudományos és szépmüvészeti előadások és közlések, mik köz érdekre tarthatnak számot, a' tudomány' jelen állapotjához mértek, 's mennyire lehet, új adatokon és combinatiókon alapulók. Különösen

a) illy értekezések és emlékiratok a' tudományok és szépmüvészet' egész köréből, tekintettel a' rendszabások' 11. pontjára.

b) Az új helybeli tagok' illető osztályi székfoglaló értekezéseik' olvasása, díszruhában.

c) Érdekes szónoki és költészi dolgozatok.

d) Nagyobb kézirati munkákból egyes szakaszok' előadása, az egésznek ismertetésével.

e) Mindennemű érdekes közlemények, mellyek a' tudományok és szépmüvészetek' haladását tárgyazzák; tehát ide vágó, figyelemre méltó esetek, vizsgálódások, tapasztalatok, mik akár az eddigi tanok' megerősítésére, vagy felvilágosítására, akár új nézetek' megalapítására szolgálnak.

f) Bármelly physicai, technicai, mechanicai, úgy müvészeti találmányok' bemutatása, ha tudományos szempontból vétettek fel, 's az illető tudomány' gyarapítására vannak.

g) Nagy figyelmet érdemlő bel- és külföldi munkákból tudósítások.

h) Bel- és külföldi nagy hirű 's a' tudomány' veszteségével elhúnyt férfiak' munkálkodásai és hatásai' méltatása, ha nem voltak is a' társaság' tagjai.

i) Gyászbeszédek a' társaság' elhunyt tagjairól.

k) Ha bárki által valamelly, tárgyánál fogva nagyobb figyelmet érdemlő munka vagy értekezés, fölfedezés, találmány vagy létező dolog' tökéletesbítése küldetnék vagy jelentetnék be: ezek' megvizsgálására egy, vagy fontosb esetben több tag neveztetik ki; kik szinte a' kis gyülésekben teszik ezekről tudósításaikat.

2) Hivatalos dolgok. Ide tartoznak

a) A' jegyzőkönyv' olvasása.

b) A' küldemények' bemutatása.

c) A' nyomtatandó kéziratok' tárgyalása.

d) Hivatalos levelezés' elintézése.

e) A' szótári munkálkodások.

f) A' társaság' munkálkodásaira, belső intézkedéseire 's mindennemű ügyeire vonatkozó kérdesek' tárgyalása.

5. Minden tagnak van joga szándéklott előadását bizonyos ülésnapra a' titoknoknál bejegyeztetni. Ha az ekkép jelentkezők' száma kelletinél nagyobb volna, az előadás' idejére nézve intézkedjenek a' titoknokkal.

6. Előadásra (különösen a' 4. 1) a, c—f, -félékre) nem tagjai is a' társaságnak bocsátatnak.

7. Hogy valamelly előadás a' programmába bemehessen, szükséges egy tiszt. vagy rendes tag által mint a' társaság' 11d. rendszabása értelmében készült az elnöknek ajánltatnia; nem tag' munkájánál az elfogadást egyszersmind annak becse is határozza.

8. Ha ki valamelly fontosabb indítványt tenni szándékozik, azt a' titoknoknál jelenti be, hogy a' progammába mehessen; a' határozott napon pedig irásban terjeszti elő.

9. Ha valamelly indítvány elfogadtatván, bővebb kidolgozására küldöttség rendeltetnék: az indítványozó abban mindenkor benn legyen.

10. A' titoknok minden egyes ülés' előadásai' 's fontosabb és bővebb tanácskozásra alkalmat nyújtható hivatalos tárgyak és indítványok' programmáját, miután az elnökileg helybenhagyatott, a' terem' fekete táblájára nyolcz nappal előbb kitéteti, hogy, ha valamellyike valakit különösben érdekelne, vagy talán ugyanarról bővebb közlésre indítana, reá előre készülhessen.

11. Az elnök, előfordulható rendkivüli esetben, a' programmán kitételi ideje alatt is, változtatást teszen.

12. Minthogy pedig a' hivatalos tárgyalások gyakran sok időt kivánnak, 's miattok illyenkor a' legérdekesb tudományos közlések is csak fáradt figyelemre tarthatnának számot: minden gyülés az e' napra tett egy vagy több előadással kezdetik meg; ezeket követik a' jegyzőkönyv' olvasása, 's a' folyó tárgyak közül azok, mik késedelmet nem szenvednek. Minden elhalasztható vagy bővebb tanácskozást kivánó tárgy a' hónap' utolsó kis gyülésére hagyatik, mellyben, ha a' folyó dolgok' száma engedi, előadások is tartathatnak.

13. Az előadott munkáról szabadon rendelkezhetik az iró. Ha a' társaság' valamellyik gyűjteményében kivánná kiadatni, külön vizsgálat alá megyen.

14. Az előadott 's a' társaság' Évkönyveibe szánt dolgozatról, ha köz gyülésbeni felolvastatásra méltónak iteltetnék, erről a' jegyzkönyvben tétetik említés, hogy az e' tárgyban munkálkodni szokott nagy gyülési küldöttség a' maga idejében reájok tekintettel lehessen.

— Sept. 6. a' társaság főkép a' pénzgyüjtemény' dolgával foglalkodott. Nagy örömmel és helyesléssel szemléltetett az őr által a' kis-

gyülési utasítás szerint készült *lajstrom*, melly az Árpádok és vegyes házakbeli királyok' korabeli pénzeket foglalja magában, mellyben külön rovatban feltalálható mindenek előtt a' pénz' neme, 's ehhez tartozó száma, 's az előlap' és hátlap' leirása, és pedig a' felirat magából a' pénzpéldányból olly diplomaticai hűséggel levéve, hogy több hason példánynál egyetlen pont is változatnak, és így a' példány nem többszörösnek, hanem külön veretnek iratott. Külön rovatban találtatik a' képveret is röviden 's világosan előadva, 's hol czímerek fordulnak elő, a' heraldica' szabályai szerint leirva. A' jegyek és évszámok a' szerint feljegyezvék, miképen az előlapon vagy hátlapon jobbról vagy balról, a' paizs felett vagy alatt, jőnek elő. Hasonlag külön rovatban jegyeztetett fel a' pénz' mekkorasága azon pénzmérű szerint, melly Mader József' „Kritische Beiträge zur Münzkunde des Mittelalters" czímű munkája' czímlapján találtatik. Így a' pénz' súlya és minden egyes példány' értéke, mellynek a' ritkasághoz képesti meghatározásában az őrt mind a' Weszerle' lajstroma, mind egyéb tapasztalatok vezették. Két külön, T(eleki) és A(cademia) betűkkel jegyzett rovatban, minden példánynál kitétetett, melly példány tartozik az elnök' alapítványához, mellyik az academiának máshonnan gyűlt ajándék példányai közé. Végre hely hagyatott az időről időre szerzendő példányok' leirásai' illő helyt besorozásának is.

Ugyan ekkor vétetett a' pénzgyűjtemény' őrének a' kis gyülések által készült utasitása is vizsgálat alá, melly következőleg megalapíttatván, az igazgatóság elébe terjesztetett helybenhagyás végett:

1. A' társaságnak eddiglen összegyűlt régi pénzei a) hajdani *görögök*, mellyeknek száma bizonyos gyűjteményt még nem teszen, és azért külön felállításra még nem alkalmas; b) *rómaiak*, mellyek a' nm. elnök által ajándékozott Kresznerics féle gyűjtemény és több egyes adakozások által időnként és tetemesen szaporodnak; c) általában *vegyes* pénzek, mellyek más különféle nemzetet, tartományt, birodalmat, várost vagy személyt illetnek: végre d) *magyarok* azaz: Magyarországban 's az ehhez kapcsolt tartományokban veretett pénzek. Ezek, mint legszámosabbak 's nemzeti érdeküek, előleges rendezést kivánnak. Lesznek pedig a' magyar gyűjteménynek következő alosztályai:

a) A' fejedelmek' és királyok' pénzei, akár Magyarországban akár Szlavóniában verettek;

b) Erdélyország' pénzei, mellyek János Zsigmondtól, azaz: 1540-től kezdve, mint Magyarországtol különvált Fejedelemség' pénzei, gazdaságok 's nevezetességöknél fogva is külön osztályban kezeltetendők:

c) Bosznia, Szerbia, Dalmát, Moldva, és Oláhországokban; úgy
d) a' városok által, vagy ezeknek viszontagságaira verettek.
e) A' jeles személyek' dicsőitésére vagy emlékére veretett pénzek (numismata).

2. A' gyűjtemény' lajstroma olly formán szerkesztessék az őr által, hogy mindég tisztán kivilágoljék, mi tartozik a' nm. elnök' alapítványához, mi a' más uton gyűlt példányok közé. A' pénzek' összeiratása és rendezése' idejére állandó írnok adatik az őr mellé.

3. Tőkepénz rendeltetvén a' nm. elnök gróf mint adományzó által a' gyűjtemény' folyvásti gyarapítására, az őr, valamikor bármelly csekély vásárlást tenni akar, mindig az elnöktől, vagy a' heti ülés' utján, tartozik a' vásárlásra felhatalmazást kérni.

4. Nem kiválogatva, hanem másokkal egyetemben adatván el rendesen a' ritkább pénzek, illyenkor, midőn a' vevő a' nem hiányzó példányokat is kénytelen megvenni, fő tekintet arra legyen, hogy a' nem hiányzó példányok felül ne múlják a' szerzendő hiányzók' értékét.

5. Midőn a' többszörös példányok annyira szaporodnak, hogy azokat akár hiányzókért kicserélni, akár eladni érdemes, ezeknek lajstromát az őr a' heti ülés elejébe adja, mellynek ajánlása az igazgatósághoz, vagy ennek együtt nem létekor az elnökhöz terjesztetik fel, a' teendő csere vagy vétel' eszközölhetése végett.

6. Az őr tartozik egy naplót vinni, mellybe mind az eddigelé begyült és általa át vett, mind a' még ezután ajándék, csere vagy vétel által begyülendő pénz és régiségdarabok híven és pontosan bejegyeztetnek.

7. A' gyűjtemény, mihelyest az őr rendezésével elkészült, hetenként egy nap, névszerint csütörtökön, dél előtti 9 órától délutáni 1-ig látogatóknak, a' gyűjteményőr' jelenlétében, nyitva álland; az őrnek ügyszeretetétől és humanitásától egész bizodalommal várván a' társaság, hogy vidékieknek, vagy épen csak rövid ideig itt mulató külföldieknek más napokon is bejárást engedend.

8. Kötelességül tétetik továbbá az őrnek, a' kezeire bízott gyűjtemény' állapotjáról évenként jelentést tenni a' nagy gyülésnek, 's ennek utján az igazgatóságnak: valamint

9. A' gyüjtemény' jelességeit külön értekezésekben lassanként a' közönséggel megismertetni; mik, felolvastatván előlegesen a' kis gyülésben, a' társaság' Évkönyveiben kiadandók.

Végre kéretett az igazgatóság, eszközölné ki felsőbb helyt a) azon rendelés' kiadatását, hogy a' birodalombeli pénzverő hivatalok a' különös alkalmakra veretett pénzeket, bár az érték' megtéritése mellett is, a' társasághoz beküldjék; b) hogy miután minden, a' két hazában lelt kincsek között előforduló pénzpéldányok a' m. kir. udvari kincstár' ut-

ján először is Bécsbe küldetnek, 's azután a' nemz. museum és a' m. kir. egyetem szólíttatik fel: kivánnak-e példányokat beváltani, mielőtt beolvasztatnának? az academia a' felebb említett intézetekkel egyetemben használható példányok' beválthatásában részesűlhessen.

— Némelly új határozatok hozattak e' gyülés' folyamata alatt olly tárgyakban, mellyek mind eddig még ellátva nem voltak. Így a' *nagy jutalom'* ügyében, több e' tíz év alatt előfordult esetek a' következő pontok' hozatalára adtak alkalmat:

a) Minden munka azon évben megjelentnek nézetik, melly év a' czímlapon áll. Azon esetre, ha valamelly munkán kétféle évszám találtatnék, a' későbbi tartatik érvényesnek. b) A' melly munka' czímén évszám épen nem fordul elő, az maga zárja ki magát a' nagy jutalomért vívható munkák közűl. c) Több irók' dolgozataiból álló gyűjtemény, az efféle gyűjteményekben előforduló egyes dolgozatok, valamint külön kijött munkák' puszta második kiadásai nem nyerhetik el a' nagy jutalmat.

— A' pályamunkák 's egyéb kinyomatás végett beküldött munkákról szóló *hivatalos véleményei* a' tagoknak csak azon esetre fognak ezentúl az illető szerzőkkel közöltetni, ha a' kérdéses munka feltétlenül vagy feltételesen *elfogadtatott*, hogy az azokban előadott észrevételek általok meggyőződésök szerint használtathassanak; a' kereken viszszamenő munkák' birálatai nem adatnak ki.

— Továbbá, mivel a' társaság azon feltétel alatt bocsátja vizsgálat alá a' beküldött kéziratokat, hogy azok, elfogadás' esetében, általa kinyomassanak, végeztetett, hogy az így elfogadott munkákra nézve ezentul visszahúzásnak helye ne legyen.

— Szükségesnek találtatott annak kihirdettetése is, hogy miután egy idő óta többféle munkák eredetiek' képében érkeztek a' társasághoz, mellyek vagy forditások, vagy más munkákból kiszedett, másképp összerakott darabokból álló plagiumok voltak: illy munkák ezen tul figyelemre nem méltatva, egyszerűen el fognak mellőztetni.

— Végre a' *levéltárban* letett különféle kéziratok iránt határoztatott:

1. Külön kiadásra vagy a' Tudománytár' számára elfogadott, de külső akadály miatt ki nem jöhetett kéziratok, mivel sem a' társaságtól díjt nem nyertek, sem be-

küldetésök' czélját el nem érték, a' szerzőnek visszaadatnak; ha pedig ettől az academia' levéltárában hagyatnának, senkivel sem közöltethetnek az iró' életében.

2. A' jutalmazott pályamunkák' kéziratai, ha azok vagy külső akadály miatt, vagy mivel nyomtatásra méltóknak nem találtattak, ki nem jöhettek, 15 évig a' társaság' és tagjainak használatára állanak, azontúl az iró' sajátjává válnak.

3. Elesett, 's a' társaság' határozata szerint a' levéltárban elteendő pályamunkák, 30 évig illetetlen maradnak; ez időnek lefolyása után használtathatás végett bármelly taggal közöltethetnek.

4. Ha valaki az academia' levéltárában őrzött pályamunkáját lemásoltatni akarná, az a' titoknok' ügyelése 's felelősége alatt történhetik csak, 's olly esetben, midőn az iró' neve tudva van, különben a' másolás' teljességgel meg nem engedtetik, mert így a' szerző' nevében a' munka idegen által elsajátíttathatnék.

5. Minden kézirat, melly az academiának eredetileg tulajdona, millyenek p. o. a' munkákról beadott vélemények, magán használatra az academia' tagjaival, de idegennel nem, közölhető.

6. Végre köz használatára bocsátható a' társaság' tagjainak minden olly kézirat, melly e' végre küldetett be, mint péld. a' szótári gyüjtemények st. eff.

— Következtek a' nagy gyülési rendszeres küldöttségek' tudósitásai.

1. Az 1839-ki nagy jutalom' ügyében munkált küldöttség különösen három munkát itélt kitünőkép megkülönböztetendőnek: a) *Fényes Elek*től: „Magyarországnak és hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisticai és geographiai tekintetben", IV. és V. kötet. b) B. *Jósika Miklós*tól: „A' csehek Magyarországban", 4. kötetben; és c) *Szontagh Gusztáv*tól: „Propylaeumok a' magyar philosophiához"; mellyek közül a' választmány ugyan mindegyiket a' nagy jutalom' elnyereséért méltán versenyezhetőnek nyilatkoztatta: de tekintetbe vevén, hogy az alapszabályok' értelmében csak két legjelesbnek adathatik jutalom, különösen pedig arra is figyelvén, hogy a' koszorúzandó munka egyéb jelességein kivül ollyan legyen, melly a' maga nemében nagy hézagot pótol, 's az illető osztály' irodalmát tetemesen előmozdítja: a' 200 arany jutalmat Fényes Elek és Szontagh Gusztáv között, említett munkáikért, felosztatni ajánlta. — Ezen előadásra megjegyeztetvén, hogy az alapszabályok két külön munkának külön járandó nagy jutalomról szólnak ugyan, de eddig a' pénztár' állapotja miatt csak egy adathatván, ennek felosztatása minden esetre csak az igazgatóság' hozzá já-

rultával eshetik meg; azon kérdés: felosztassék-e a' jelen esetben a' jutalom vagy ne, titkos szavazás alá került, melly szerint 18 voks 16nak ellenében a' fel nem osztás mellett nyilatkozván, újabb szavazásban a' többség *Fényes Eleknek* itélte oda a' nagy jutalmat; két vetélytársa mint kitünő jelességüek kiemeltetni, 's a' következők dicsérettel említetni határoztatván: *Csatskó Imré*től: „Bevezetés a' természeti jogba és a' tiszta általános természeti jog"; *Fogarasi Jánostól*: „A' magyar magánjog Kövy után"; *Szász Károlytól*: „Parthenon"; *Vajda Pétertől*: „Dalhon", végre egy *névtelentől*: A' vándor' szűnórái."

2. Az Évkönyvekbe szánt dolgozatokat vizsgált küldöttség' ajánlatára *Szontagh Gusztáv* rt' emlékbeszéde Tanárky Sándor —, *Czuczor Gergely* r. tagé Guzmics Izidor —, gr. *Dessewffy József* t. tagé gr. Illézházy István — és *Székács József* l. tagé b. Prónay Sándor felett; úgy *Kállay Ferencz* rt' értekezése a' halálos büntetésről, *Horváth Cyrill* rtagé a' pantheismusról, végre *Kossovich Károly* r. tagé a' nemzetek' béke- és hadviszonyairól [1]), az Évkönyvek' jelen V-d. kötetében —; *Horváth József* r. tagé pedig a' hidegvíz-gyógyászat' történetéről a' Tudománytárban közzé tétetni rendeltettek.

3. A' köz ülés' tárgyai, mellyek közé a' múlt évi értekezések' egyike, u. m. *Szlemenics Pál* r. tagé az örökségi jószágokról is felvétetett, a' küldöttség' ajánlatához képest rendeltettek el. L. ez ülés' jegyzőkönyvét alább a' 90 ll.

— A' gyülés' folyamata alatt a' könyv- és kézirattár' számára bemutatott ajándékok közül különös örömmel vétetett a' gr. Batthyány Kázmér' költségein Nagy Károly rt' eszközléséből készült *első magyar földtekének* egy díszes példánya [2]); egyszersmind a' beküldők' ohajtásához képest megbizatott a' titoknoki hivatal, hogy a' magyarországi és erdélyi tanodáknak szánt példányok' elosztásában eljárna.

— A' választások sept. 5. mentek véghez. A' tagul ajánlottak az ajánlások' indító okaikkal együtt szokott mód szerint felolvastatván; először is a' Kovács Pál' lemondása által megürült *nyelvtudományosztályi* rendestagi helyre

---

[1]) Nem jelenhetett meg.

[2]) V. ö. felebb a' 17. lapot.

Pulszky Ferencz lt.

választatott.

Ohajthatónak találtatván a' *philosophiai* osztály' tagjainak szaporitása is, a' vidéki negyedik helyre ajánltattak az igazgatóságnak kinevezés végett:

Hetényi János lt.

Sárvári Pál lt.

Gegő Elek lt.

Tanárky Sándor' halála által megürülvén a' gr. Festetics László által alapított hadtudományi rendes tagság, erre ajánltattak az igazgatóságnak:

Kiss Károly lt. és

Stöck Ferencz nyug. cs. kir. alezredes.

Végre, a' *levelező* tagokul ajánlottak közül nyolcznak elválasztása határoztatván el, a' következő hazafiak nyertek többséget:

Bloch Móricz, Pesten.

Markó Károly, hit. mérnök, a' müvészetek' ausztr. cs. academiájának tagja, Florenczben.

Nagy Ignácz, m. kir. udv. kincstári ingrossista, Budán.

Széchy Ágoston, kegy. iskolai nyug. prof.

Szemere Bertalan, Borsod vegye' tbirája.

Szigligeti Edvárd, a' nemz. szinház' tagja.

Taubner Károly, phil. Dr. ev. pred. 's a' pesti ev. gymn. rector-professora.

Wargha István, a' tolnai kisdedovó-képző intézet' igazgatója.

IGAZGATÓSÁG' GYÜLÉSE.

PESTEN, SEPT. 1., 6. ÉS 8-DIKÁN, 1840.

Gróf Teleki József' elölülése alatt jelen a' másod elnök, továbbá gr. Csáky Károly, gr. Dessewffy József, b. Jósika Miklós, gr. Károlyi György, Mailáth György, b. Mednyánszky Alajos, gr. Nádasdi Ferencz, b. Prónay Albert; Schedel Ferencz titoknok, Szalay László segédjegyző, 's a' harmadik ülésben elégséges tagok' hiában Jankowich Miklós tiszt. tag helyettes, szavazattal.

I. A' gyülés Ő Fensége' a' Nádor-Pártfogó' több rendbeli k. leirásai' felolvasásával nyittatott meg, mellyek' egyike a' két elnöknek 1840-

re a' maga idejében történt megerősítetését; egy más, a' Jerney János' részére, ázsiai utja' esetére, kért uti 's ajánló levelek' megadását jelenté; egy más arról értesíté az igazgatóságot, hogy a' nemz. museumnál ideiglen letett Sándor-féle könyvhagyomány árvízkor ládákba rakatván, 's a' közbe jött épitésnél fogva még most is az intézet' egyéb gyűjteményeivel eltéve lévén, az átadás legalkalmasban azon időre lenne halasztandó, midőn a' museum' gyűjteményei az új épületbe fognak áttétetni.

II. Olvasta a' titoknok az academia' 1839—40-dik évi *munkálkodásairól szóló jelentését*, valamint a' pénztárhivatalét is annak azon évi bevételei, kiadásai és állapotjáról, mellyek szokott mód szerint az ország' törvényhatóságaival, 's hírlapok mellett a' közönséggel is, közöltetni rendeltettek.

III. Ugyan az a' társaság' *tőkéjének* az utolsó gyülés óta a' következő adományok által lett *szaporodását* jelentette be:

1. *Somody János* alsószuhai ref. pred. Szeremlei Ábrahámnak általa kiadott egyházi beszédeiből tíz példányt adott által, ára egynek egynek 1 ft. 30 kr. cp.

2. *Kovács Tamás* pannonhegyi főapát az elhúnyt Guzmics Izidor apátot illető 231 ft. 21 krnyi tiszteletdíjt ezüstben, melly ennek a' „Hellen Classicusok" fordításai' első kötetéért járt, a' társaságnak viszszaajándékozta.

3. Némelly magokat meg nem nevezett tanulók 2 ft. cp.

IV. Minthogy bold. b. Szepessy Ignácz püspök, alapító levelében azon reményét fejezte ki, hogy az általa élte' napjaira magajánlott 600 ft. esztendei segélyt utódjai sem fogják az academiától megvonni, 's ekképen ez intézetnek a' pécsi püspökségnél 10,000 pftnyi alapítványa leszen; a' nm. elnök gróf kéretett, hogy az igazgatóság' nevében, a' b. Szepessy I. püspök' ajánlólevele' illető helyének közlése mellett *Scitóvszky János* pécsi püspököt hazafiúi bizodalommal szólítaná fel az említett holtig-ajánlatnak részéről is megajánlására.

V. Szinte a' pénztárt illetőleg 1. olvastatott annak ez academiai évben az elnök által véletlenül eszközlött megvizsgáltatásáról szóló jelentés, melly szerint pénz, könyvek 's oklevelek teljes rendben találtattak.

2. A' tiszti ügyész által megvizsgált 1839-ki számadások, gr. Károlyi György és b. Prónay Albert igazg. tagok által is keresztül nézetvén, szinte rendben találtattak.

3. A' pénztár' jelen állapotját előterjesztő jelentés szerint a' kamattartozékok most már 9511 ftra nőtteknek tapasztaltatván, azoknak ujabbi sürgetése, sőt némelly felmondások és perbe idézés is szükségeseknek találtattak.

VI. Növekedvén épen a' befizetések' lassu 's bizonytalan történte miatt a' tiszti ügyvéd' dolgai, annak folyamodására száz ftnyi *évdíja* 200 ftra emeltetett.

VII. 1. Az 1839-ki magyar munkák közt Fényes Elek' földirati nagy munkájának itéltetvén nagy gyülésileg az elsőség, a' 200 arany *nagy jutalom* ennek ki is rendeltetett.

2. A' történettudományi és mathematicai *osztályok'* 100 aranyos *jutalmai*, úgy a' drámai jutalom is, a' nagy gyülés' ajánlatához képest Hetényi János ltnak, D. Taubner Károlynak, és Szigligeti Edvárdnak kirendeltettek.

3. A' nagy gyülés által *felterjesztett munkáknak* kinyomatására is költség határoztatott, különösen az academia' első tiz évi munkálatai' és állapotja' történeteinek, az Évkönyvek' V-d., a' Régi m. Nyelvemlékek' IV-d. kötetének, a' Német-magyar Zsebszótár' második kiadásának, (8 pft. tisztelet és javitási dij mellett), a' történettudományi, mathematicai és drámai első és másod rangu pályamunkáknak, az utóbbiak 4 arany —, végre Zsoldos Ignácz rt.' Népszerű Erkölcstudományának és Szabó István' Aeschinesének 3 arany ív szerinti tiszteletdíj mellett.

4. Hasonlóképen elfogadtatott a' nagy gyülés' javaslata a' *Corpus Juris*' magyarítása iránt az ajánlott díjak mellett; 's a' Hármas könyvvel füzetenként megkezdendő kiadás' elintézésére, valamint az arra szükséges költségek' kirendelésére az elnök kéretett.

5. A' kézműszó-gyűjteményre is (l. 74. l.) megadatott a' szükséges költség.

VIII. A' *játékszini küldöttségnek* a' mult évről fenmaradt 129 ft. 29 krhoz a' jövő academiai évre 250 ft. adatott rendelkezése alá.

IX. 1. A' *pénzgyűjtemény-őri utasitás'* javaslata (l. felebb a' 82. lapon) egész terjedelmében helyben hagyatván, az őrnek magát ahhoz tartása végett kiadatni rendeltetett.

2. Mind a' birodalmi pénzverő házakban készülő emlékpénzek', mind a' lelt kincsekbeni részesülhetés' dolgában tett javaslata a' nagy gyülésnek (l. a' 83. l.) elfogadtatván, a' fens. Pártfogóhoz teendő folyamodás elhatároztatott.

X. A' nagy gyülés' azon kérésére, hogy azon esetre, ha Budapesten valamelly tag olly szegénységben múlnék ki, hogy vagyona tisztességes eltakarítatására sem találtatnék elégségesnek, erről az igazgatóság gondoskodnék; az elnök kéretett, hogy minden előforduló esetben az illy tagnak takarékos, de illendő eltemettetését eszközöltetné.

XI. 1. A' nagy gyülés által a' philosophiai osztályba ajánlottak közül vidéki harmadik rendes tagul *Hetényi János* lt. neveztetett ki.

2. A' Tanárky Sándor' halála által megürült hadtudományi rendestagi helyre az ajánlottak közül *Kiss Károly* lt. neveztetett ki; 's e' választásról az alapító gróf Festetics László hivatalosan tudósítatni határoztatott.

3. Végre, az elnök a' maga 's a' másodelőlülő' nevében, az alaprajz' kivánatához képest letévén hivatalokat, 's abban 1841-re is egyetértőleg megmarasztatván; gr. Nádasdi Ferencz ig. tag kéretett e' választásnak, a' kir. helybenhagyás' kieszközlése végett, a' Pártfogó Ő Fensége elébe terjesztésére.

KILENCZEDIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

PESTEN, A' NS. VÁRMEGYE' NAGYOBB TEREMÉBEN, 1840. SEPT.' 8. DÉL ELŐTT 10 ÓRAKOR.

Előlülő: gr. Teleki József; jelen a' nagy gyülésen volt tagok. Számos és fényes hallgatóság, nemzeti köntösben a' palotában, a' nélkül 's asszonyságok a' karzaton.

1. Az *elnök* megnyitotta az ülést. *L. a' beszédet alább VI. sz. alatt.*

2. A' segédjegyző felolvasta a' társaságnak 1839—40-ben folytatott munkálkodásairól szóló titoknoki jelentést. *Megjelent több hírlapokban.*

3. A' titoknok előadta *Szontagh Gusztáv* rt.' emlékbeszédét Tanárky Sándor rt. felett. *L. azt alább X. sz. alatt.*

4. *Szlemenics Pál* rt. az örökségi jószágokról olvasott. *L. az értekezést a' II. osztályban XI. sz. alatt.*

5. *Czuczor Gergely* rt. Guzmics Izidor rt. felett tartott emlékbeszédet. *L. a' beszédek közt IX. sz. alatt.*

6. *Gr. Dessewffy József* tt. gr. Illésházy István ig. tag felett mondott emlékbeszédet. *L. ezt VII. sz. alatt.*

7. A' segédjegyző felolvasta az 1839-ki, 200 darab arany jutalomra érdemesített magyar munka felől, 's a' más dicséretes munkákról szóló jelentést ekképen:

Literaturánk' 1839-diki jelenetei között több, különösebb figyelemre méltó 's haladásunkat tanusító, mind tudományos, mind szépliteraturai munkák találtattak, mellyek közűl a' társaság mindenek felett egyet kivánt kitűntetni, mellynek azért az idei nagy jutalmat is oda itélé, t. t. „*Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisticai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek I—V.* 1836—9.“ olly munka, melly körülményeinkhez képest, mik a' pontosabb adatokhoz juthatást nem ritkán akadályozzák, valóban nagyszerű; melly adatainak tömege és újsága által az eddig megjelent hasonneműeket jóval felülmulja, mert csüggedetlen szorgalommal 's egyes ember' erejétől kitelhető pontossággal gyűjtetett együvé, 's nem csak magára vonta a' közönség' figyelmét, hanem annak méltánylását is nagy mértékben megnyerte.

Mint ehhez legközelebb állókat különös dicsérettel kivánta a' társaság említetni a' következő munkákat:

B. Jósika Miklóstól: A' Csehek Magyarországban. Pest, 1839. 4. köt.

Szontagh Gusztávtól: Propylaeumok a' magyar philosophiához. Buda, 1839.

Továbbá:

Csatsko Imrétől: Bevezetés a' természeti jogba és a' tiszta általános természeti jog. Győr, 1839.

Fogarasi Jánostól: A' magyar magánjog Kövy után. Buda, 1839.

Szász Károlytól: Parthenon. Enyed, 1839.

Vajda Pétertől: Dalhon. I. és II. kötet. Budán, 1839.

Névtelentől: A' vándor szűnórái. Pest, 1839.

Költ Pesten, a' m. tud. társaság' XI-dik nagy gyülése 7-d. ülésében, september' 3., 1840.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

8. Olvasta ugyan az az 1838-ban kitett *történettudományi* jutalomkérdésre érkezett pályamunkákról szóló, következő jelentést.

Az 1838-iki köz ülésben kihirdetett ezen történettudományi kérdésre: „*Fejtessék meg oklevelek 's egyéb régi emlékekből, honnan vette légyen eredetét hazánk' régi várszerkezete, koronként melly változásokon ment az keresztül, mik hanyatlása' okai, és milly hatással volt ez külön fokain honunk' közigazgatására, védelmére 's általában alkotmányunk' kifejlésére?* 3 pályamunka érkezett, mellyek közül három osztálybeli r. tag' egyértelmü ajánlatára ezen jelmondatú: „Exutam variant faciem per secula gentes", mint a' melly alapos tanulmányok' eredménye, a' kérdést sok oldalról felvilágosítja, 's részleteiben is gazdag, a' száz arany jutalomra 's kinyomatásra méltattatott.

Feltöretvén a' szérző' jeligés levelkéje, e' név mint szerzőé tünt elő: *Hetényi János* lev. tag. 's ekeli ref. predikátor.

A' 3-ik szám alatti e' jelmondattal: „Quibus artibus parta est respublica, iisdem conservatur" dicsérettel említendőnek itéltetett.

Költ Pesten, a' m. tud. társaság' XI-ik nagy gyülése' első ülésében, augustus' 27. 1840.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

9. Hasonlókép az 1838-ki mathematicai jutalomtételre érkezett pályamunkákról a' következő jelentést:

Az 1838-iki köz ülésben kihirdetett ezen mathematicai feltételre: „*A' görbék' meghatározásában jelenleg a' görbe' mindenkori hossza, es érintőinek szöge is vétetnek elemekül. Mellyek tehát ezen nézet szerint az első és másod rendü görbék? Vitessenek ezek által öszrendesekre 's adassanak elő főbb tulajdonságaik;*" három pályamunka érkezett, mellyek három osztályi r. tag által megvizsgáltatván, azoknak egyértelmü ajánlására e' jelmondatúnak: „Égve honért bízton nézzen előre szemünk" mint legkitünőbbnek 's a' kérdést legtöbb oldalról megfejtőnek itéltetett oda a' 100 arany jutalom és nyomtatás.

E' mellett azon munka, mellynek jelszava: „Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur" 4 darab arany ívenkénti tiszteletdíj mellett kinyomatni határoztatott.

Ezen munkák' jeligés levelei' felbontása után kitetszett, hogy a' jutalomra érdemesítettnek szerzője D. *Taubner Karoly*, a' pesti evang. gymnasiumnál rector-professor; a' tiszteletdíjra méltatotté pedig *Fest Vilmos*, hites mérnök.

Költ Pesten, a' m. tud. társaság' XI-ik nagy gyülése' első ülésében, augustus' 27. 1840.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

10. Következett az 1839—40-ki drámai jutalomról szóló jelentés' olvastatása ekképen:

Az 1839—40-ki drámai jutalomra 8 vígjáték érkezett be. Ezek belső érték' tekintetében örvendetes haladást mutatnak, mint mellyek közül a' jobbakat több színszerűség és az élethezi hívebb közelítés bélyegez, 's a' társalkodási nyelv merevenségébőli felolvadása és a' comicai erő' félre ismerhetetlen jelei mellett, valódi, élethű, következetes jellemek ajánlának. Közűlök a' 100 arany jutalom a' „*Rózsa*" czíműnek ítéltetett, melly azonfelül hogy ép alapeszméje, jó alkata, sebes, elmés dialogusainál fogva színi hatást igér, következetes, különféle 's a' kor' és nemzetiség' helyes színezetével ajánlkozó jellemeire nézve a' többiek közt elsőséggel bír. — Ezt követi az „*Életúntak*" czímü, mint tartalmára gazdag mű 's helyes életnézetekkel és elmés czélzatokkal magasabb comicai szellemet tanúsító, 's azért ívétől négy arany tiszteletdíj mellett kinyomatni rendeltetett.

Feltöretvén a' jeligés levelkék, kitetszett, hogy az első rangunak ismert munka' szerzője: *Szigligeti Edvárd*, a' pesti m. színház' tagja; a' másodiké *Nagy Ignácz*, kir. udvari kamarai ingrossista.

Költ Pesten, a' m. tud. társaság' XI-ik nagy gyülése' első ülésében, augustus' 27. 1840.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

11. Következett az újonan kitüzött jutalomkérdések' (l. felebb a' 76. l.) —; valamint

12. a' Gorove László, Lajos és Károly testvérek' jutalom-alapítványának (l. felebb a' 50. l.) kihirdettetése; mik után az elnök az ülést berekesztette.

A' jutalomkérdéseken kivül kiosztatott ez ülés' alkalmával: A' m. tudós társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1839-beli munkálódásairól 's pénztára' mibenlétéről." (Nyolczadik esztendő. Budán, a' m. k. egyet. bet. n4r. 8 l.). Ugyan ezen hivatalos iromány nem csak az ország' törvényhatóságaival közöltetett, hanem több hírlapok mellett is szétküldetett.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

BESZÉDEK.

I.

BESZÉD,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' VIII-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, NOVEMBER' 24. 1839.

MEGNYITOTTA

AZ ELNÖK, GRÓF TELEKI JÓZSEF.

Tekintetes Társaság! Igen tisztelt Gyülekezet!

Szinte már példabeszéddé vált közmondás az, hogy a' bűn sötétséget keres. Nem lehet ugyan tagadni, hogy mint minden más illy nemű mondásokban, mellyek alakítják a' nép' gyakorlati philosophiájának alapvonásait, ebben is igen sok igazság fekszik, de még is azt a' maga egész kiterjedésében nem fogadhatjuk el. Vágynak olly tettek, mellyek csak titokban fejtődzhetnek ki a' magok' egész fényében, a' nyilvánság által legszebb, legnagyobb érdemöket elvesztik; vagynak olly személyek, mellyek tetteik' nyilvánitásával önállásokat, lelki erejöket elvesztve, a' külső behatások', a' félelem és remény' könnyű játékaivá lesznek; azt tenni nem merik a' miből reájok, ha tudva volna, kár háromolhatna, bár annak jóságát elismérik; azt ellenben, a' miből hasznot várhatnak, azok előtt kiktől ez függ, tenni mindjárt készek jobb meggyőződésök ellen is. Ezt ugyan helyben hagyni nem lehet, de ne vessünk azért mindjárt követ reájok, ne mondjunk tüstént és minden kímélés nélkül kárhozatot fejökre, mert ez az emberi gyarlóságnak igen természetes következése. Minden erények közt az embereknél legritkább a' férfias, akaratosság-

tól ment szilárdság; csak ritka emberben találjuk azon erős tántoríthatatlan akaratot, melly minden külső ingereknek daczolva, minden környülállások közt sziklaként megmarad a' mellett, a' mit jónak ismért. A' sokkal nagyobb többség örömest ereszkedik jobb érzésével, vagy a' mint nevezni közönségesen szoktuk, lelkisméretével alkudozásba; a' ki pedig ezt egyszer megkisérti, ritkán téveszti el czélját, többnyire talál okokat annak megnyugtatására.

De még kevesebbé áll az előbb említett mondás, ha annak ellentételét is el akarnók fogadni, hogy tudni illik, mind az a' mi a' nyilvánosságot nem kerűli, nem bűn, nem helytelen. Vagynak igen is sok olylyan idők, sok olly környülállások, a' mint ezt, ha bár sajnosan is, el kell ismérnünk, a' midőn és a' mellyekben a' bűn minden szemérmet levetkezve, nem csak nyilván megjelenik, hanem bátorságában, vagy is inkább, hogy ezen szép szót illy aljas értelemmel meg ne fertőztessük, vakmerőségében valamelly különös erényt keresvén, azzal dicsekszik a' mit a' józan okosság, a' tisztult közvélemény helytelennek, vagy épen bünnek is tart, vagy nevez. Az illy vétkében kevély bünös kettősen válik azzá, és bár épen ezért kettőztetve is érdemelné megvetésünket, embertársaira nézve sokkal veszedelmesebb lesz a' vétségét érző 's titokba burkódzó vétkesnél, mivel amannak merész fellépte sok gyengébb gondolkozásuakat, kik földi pályájokat elv nélkül futván át, többnyire a' pillanat' benyomásainak rabjaivá lesznek, megtántoríthat és veszélyes példája által az egyenes útról elragadhat.

A' mit itt a' nyilvánosság' elvéről az egyes személyekre nézve megjegyzénk, áll akkor is midőn azt közintézetekre alkalmaztatjuk. Az némelly esetekben a' legjótékonyabb behatású lehet, de lehet némellykor veszélyes is.

Ha egy közhasznú intézetnek elrendelése, alapszabályai czélszerűen kidolgozvák, tiszták és minden kétséget kirekesztenek; ha azok, kikre bízva van annak kormánya, olly emberek, kik mind tehetségök, mind akaratjokra nézve a' köz bizodalmat nem csak megnyerték, hanem arra valósággal érdemesek is; ha annak egyes tagjai mindnyájan az inté-

zet iránti szeretettől lelkesítetvék, és mind ollyanok, kik kötelességeiknek megfelelni tudnak is, akarnak is: nincs a' közönségnek több biztosításra szüksége. Sőt ha meggondoljuk, hogy ezen feltételek mellett az illy intézet minden külső, minden idegen befolyástól menten, egyedül belső ereje által vezetve szabadabban mozoghat; hogy munkálkodásában az avatatlanok' helytelen javallatai által meg nem zavartatva, a' rosz indulat' gáncsai, ócsárlásai által az igazság' ösvényéről el nem vezettetve, az attóli félelem által minden segéd eszközeinek kifejtésében nem tartóztatva, biztosan és öszvesített akarattal haladhat előre; hogy a' gyakran igen méltatlan vádak által felingerelt indulatai akaratossá nem tévén, az egyszer felvett, de később az érettebb megfontolás után veszélyesnek elismért elvek mellett, a' helytelen szemérem, ezen fő akadálya olly sok jó és szép' kifejlődésének, a' hiba' elismérésében, megjavításában nem gátolván, minden akadály nélkül siethet a' tüzött czél felé; ha, mondom, mind ezt fontolóra veszszük, illy környüllállások közt minden további felügyelést, akár felülről jőjön, akár a' közönség által gyakoroltassék az, ha nem is egyenesen károsnak, legalább bizonyosan feleslegesnek kénytelenek vagyunk kinyilatkoztatni.

De az általunk alapúl vett feltételek, mind addig míg emberek maradunk, nem reménylhetők és nem lehetségesek. Az intézeteknek elrendelése és rendszabályai mindig magokon fogják hordani készítőik' gyarlóságának bélyegét; azon személyek, kikre bizzák azoknak kormányát, kik azoknak javát előmozdítani, fényét eszközölni kötelesek minden tiszta szándék, minden elhatározott akarat mellett csak gyengeségekkel küzdő emberek maradnak; sőt a' mi több, akármi nagy gondot fordítsunk is kijelelésökre, igen könnyen és ha a' szerencse különösen nem kedvez, épen nem ritkán gyenge 's kötelességeikről megfelejtkező, a' hitökre bizott intézettel nem gondoló sáfárok is lehetnek. Mind a' két esetben ellenőrségre van szükségünk, hogy amazok az igaz ösvényre figyelmeztessenek, felvállalt kötelességeik' szorgalmatos és pontos teljesítésére ösztönöztessenek; ezek az önzésben, az intézet' javának alacsony feláldozásában, annak vég megrontásában gátoltassanak. Ezen ellenőrséget pedig legbiztosabban és szinte egyedűl a' nyilvánosságban találjuk fel, melly által az egész résztvevő közönség szólíttatik fel ennek gya-

korlására; minden más egyesekre vagy kevesekre bizott az emberi gyarlóságok' befolyásának jobban ki lévén téve.

Koránt sem kivánjuk azonban állítani, hogy ebben is minden botlás ellen tökéletes biztosságot találhatunk; mert a' hibás elvei által megvakított ember azoknak nyilvánosan kijelentett roszallása által nem mindég engedi magát azoknak követésétől elvonni, a' rosz indulat pedig itt is talál magának rést, ha van elég bátorsága közvéleménynyel szembeszállani, ha van ügyessége magát annak nyilai ellen ál okaival védelmezni. De azt is kénytelenek vagyunk elismérni, hogy még maga a' mesterségesen félre vezetett közvélemény, mellynek, mint ezt sajnosan kénytelenek vagyunk megvallani, igen számos példái vannak, a' gyenge alapokra épített, félénk kezekre bizott intézeteknek sírját készíthetik, a' közvélemény' leple alatt fellépő megsértett önség, bosszú, irígység, és a' rosz indulatnak minden más, akármi névvel nevezendő, nagy serege pedig még a' szilárdabb alapú, ügyes kormányú közintézeteket is megrázhatják, előhaladásokban hathatósan gátolhatják, és végre egészen el is akaszthatják.

Mind ez azonban csak kivétel gyanánt történhetik meg veszélyt hozó mértékben. A' nyilvánosságtól nem félő, az azt nem kerülő közintézetek örömest és egész készséggel fogadják a' közvéleménynek illendő megrovását, nyájas utba igazítását, okokkal támogatják minden cselekedeteiket, midőn a' közvélemény' kivánságának nem engedhetnek, szorgosan megkülönböztetik az indulataik által vezérlett egyes személyek' illetlen kitöréseit, mellyek úgy is többnyire magokon hordozzák azon gyár' bélyegét, mellyben készültek. Ezeket tettel kivánják megczáfolni, magok megalacsonyitásának vélvén minden szóvitába ereszkedést velök, a' közvéleményre, a' minden indulatosságtól ment maradékra bizván az elhatározó itélet' hozását. Másfelöl a' közjóra szentelt intézeteket, mint a' nemzet' előmenetelének, boldogságának, fényének, miveltségének eszközeit, nem valamelly vak, de nem is szerfelett szigorú szeretettel körülkaroló közvélemény azoknak hibáit nem nézi ugyan el, de atyai engedékenységgel tekinti, vizsgálja meg; szorgosan megkülönbözteti azokat, mellyeket a' rosz indulat szül, azoktól, mellyek a' gyarlóság' következményei; mig azokat kiméletlenül kárhoztatja, ezeknek el-

mellőzését szelid útba igazitás által kivánja eszközölni. Az illy elemekre épített nyilvánosság a' legjótékonyabb behatással lehet; e' mellett a' közintézeteknek szükségesképen gyarapodni kell; ez nem fogja gátolni azoknak előhaladását, hanem ezt hathatósan előmozdítandja. Illy viszonyt kell ohajtanunk mindég a' közintézetek és a' közvélemény közt, hogy azok forró ohajtásainknak megfeleljenek.

Illyet reménylve tették a' mi tudományos intézetünk' dicső alkotói, rendszabályaink' kidolgozói 's kegyelmes helybenhagyói is, a' legnagyobb nyilvánosságot majd minden lépéseinkben kötelességünkké. Nem vonakodtunk mi attól, szándékaink' tisztaságát jól érezve; minden munkálkodásaink, azoknak kezdete, folyamatja és eredményei tudva vannak a' közönség előtt, itélhet azokról mindenki szabadon. Itéltek is sokan, még pedig nem csak engedékenységgel, hanem szigorúsággal, sőt gyakran keménységgel; nem csak hivattatásból, hanem a' nélkül, sőt az itélet alá vett tárgynak minden ismérete nélkül; nem csak javítani kiványó szándékkal, hanem a' rosz indulatnak, az ártani kivánásnak minden legnyilvánságosabb jeleivel is. Azonban mind ezen itéletek intézetünknek mind eddig nem ártottak, csak használtak; némellyekről kénytelenek vagyunk elismérni, hogy nem voltak egészen alaptalanok, és ezeknek több javitásokat köszönhet intézetünk; másokat ügyekeztünk felvilágositani; megint mások iránt, mellyeket egészen méltatlanoknak találánk, egész biztossággal hivatkoztunk a' közönség' fő itélőszéke elejébe, még pedig, a' mint a' következés mutatta, nem egészen minden siker nélkül. Ha bár nem feleltünk is meg mindenekben a' közvárakozásnak, ha bár nem tettünk is mindenben annyit, a' mennyit talán tehettünk volna, ha bár némellykor eszközeink' választásában megtévelyedtünk is, a' közvélemény nem fordult el tőlünk, nem mondotta ki a' kárhozatot mi reánk, a' munkálkodásainkban részt vevő közönség nem vonta el figyelmét tőlünk, és engedékenységgel itélt azokról, kikben ha egyéb nem, az akarat bizonyosan jó volt. Ime most is, bár jóakaróinknak nagy része távul innen a' haza' javát lényegesebben érdeklő tárgyakkal van elfoglalva, szép szám-

mal gyültek öszve a' nemzeti nyelv és tudományosság' baráti itt, hol a' nyilvánosság' egyik ünnepét üljük meg, és egy évi fáradozásainkról részint egy rövid előadásban, részint némelly mutatványokban számot adandunk, amazt a' segédjegyző itt mindjárt előterjeszti, mit követni fognak emezek a' kitűzött sorban. Mindnyájokra nézve kikérjük érdemes halgatóinknak figyelmét.

II.

EMLÉKBESZÉD

PERGER JÁNOS R. TAG FELETT.

SZTROKAY ANTAL RTTÓL.

Azt mondja hazánk' hoszorús fia, elhúnyt Kölcsey Ferenczünk: „Gyűlöletes előttem minden hizelkedés, 's kivált a' koporsón túl, hol a' történet' komoly Musájának országa kezdődik." Ez olly szabály, mellyet mindenkinek követni kell, követni szükséges, ki, mint hizelkedő, az igaz érdemet mérni tudó világ által megrovatni és igaztalan lenni nem akar. Én is ezt tevém magamnak szabályul, 's néhai Perger Jánosról, ezen Tekintetes Társaság' rendes tagjáról, emlékbeszédemben csak azokat érintem, mellyek a' valóság' körében róla, álláspontjához képest, az igazság' megsértése nélkül elmondathatnak.

Azok közé tartozott ő, kik magok csendes körükben minden ferde kérkedés, minden lármás zörej 's érdemtelen dagály nélkül, hivatásoknak megfelelve a' köz jóra munkálkodnak. Azt tartotta ő ama' jobb korra érdemesült költővel *)

Ön maga bére magának erény 's túlhatva szerencsén,
Ön fényébe' ragyog, rőzsés tisztségre se' vágyik,
Köznép' tapsaival sem akar kérkedni galádul:
Nem kell külső fény, nem kell ő néki dicséret,
Ön kincsébe' bizik, nem rendűl semmi viszonyra,
Fellegvárából szemlélgeti a' mi mulandó.

---

*) Claudianus de Consulatu Fl. Mallii Theodori.

Ugyan is, ha szabad őskori nagy példát mostani kisebbre szerényen felhozni, míglen a' viszketeg elmék mindenféle ohajtások' özönében merengtek, 's néha bele is vesztek, addig a' múlt idők egy szegény öreget látának magas kősziklán csendesen ülni, a' közjóra 's nemzete' tudományos kifejlődésére törekedni, hazája' felvilágosítására 's a' szent vallásra mennyei fáklyát gyújtani; hosszú szakállal, kellemetlen képpel — mert Socratest így szokták festeni — a' bölcseség' kincseit észrevétlen, magányba vonúlva kutatni, magának egyedül nyugodt elmét kivánni, a' többit az isteni gondviselésre bízni: akkor, midőn Alcibiadest, a' vétkekkel 's erényekkel egyaránt teljeset, Athenae' zajos utczáin egyedül csak magát magasztalák, 's az ifjúnak tüzes elméjét a' hizelgések által hiusági lángokra lobbanták: 's ime még is a' részrehajlatlan századok' folytával a' kettő közül az elsőbb, a' dicső, a' minden csillámvágytól mentes, nyert a' nyomdokvilág' iteszéke előtt az utóbbinál nagyobb mélytánylást és valódiabb tiszteletet.

Vagyon tudniillik a' zaj nélküli erényes embernek egy bizonyos boldogító magávalmegelégedése, melly őt a' halhatatlan lényhez, az istenséghez felragadja, és igazi legfontosabb gyönyörüségben részesíti, legnyomosabb tárgyakban foglalatoskodtatja, 's ön igyekezete által belsejében gerjedt örömökbe meríti.

Hasonló csendesen munkálkodott Perger János is a' maga kis körében, a' honszeretéstől, embertársainak használni törekvéstől vezéreltetve, midőn sok munkanélküliek csak képzelt, vagy messzünnen csigázott érdemekkel dicsekednének.

Hálaadás' jeléül emléket érdemel minden, a' ki azon álláspontot, mellyet az élet' pályáján magának kitüzött, 's mellyre a' fő intéző által rendelve vagyon, mint jó hazafi és emberbarát pontosan betölti. Hogy elhúnyt társunk azok közé számláltatható, mutatják szíves jótékonyságának 's emlékezetre méltó csüggedhetlen munkásságának maradványai, tudja azt ezen, a' haza' tökéletesítésére nagylelkü gyámolítók által alapított tudományos egyesület, mellynek díszes és munkás tagja volt egész haláláig.

Valljon mi is fűzhetne virányosabb koszorút egy halandónak fejére, mint az édes hon' virágoztatására, 's a' honfiak' lelki tehetségei'

kifejlesztésére intézett iparkodás? Alig jutott ő serdülő korra, alig ízlelte meg a' tudományok' előleges ismereteit, midőn a' kíméletlen halál atyjától, a' nagyváradi cath. oskolák' igazgatójától, még 1801-dik esztendőben megfosztotta. Édes anyjának és Hajdú Ferencznek, mint mostoha atyjának szelíd ápolások 's gondos figyelmök alatt növekedvén, 's idő' jártával oskoláit a' jövendőre irányzott iparral végezvén, mihelyest ügyészi álláspontra jutott, irói pályáját azonnal elkezdette. Emlékezem reá, midőn jelenlétemben néhai Schwartner Mártont a' törekvő ifjú szerényen arra kérte: engedné meg neki Diplomaticájának magyarra tevését, 's ne tagadná meg tőle megakadás' esetében a' netalán szükséges útbaigazítási segélyt, mellyet a' tudós öregtől megnyervén, arczáját öröm' pirja futá keresztül; már akkor vonzott hozzá kebelem, szemmel tartám őtet, míg utóbb az iparkodóval bővebb ismeretségbe jutottam.

Mind nyomtatásban megjelent, mind kéziratban létező 's jobbára a' törvénytudományt tárgyazó munkáinak sora életrajzában már előszámláltatva levén, 's oda is tartozván, nem szükséges azokat itten is rendre említenem, mellyek noha a' tökélynek fő pontján nincsenek is — mit könnyebb ohajtva kimondani, mint elérni — még is az időhez mérve nagy figyelmet érdemlők 's a' hontól szivesen veendők. Mert valamint a' jótékony anyaföldnek különféle szép 's szebb termesztményeit örömmel szemléljük, a' kisebb nagyobb mértékben kihímzett réteknek különféle alkatú 's kellemü virágaiban gyönyörködünk, mellyek noha magokat rejtegető néha parányi kecsekben jelennek is meg, mind azok még is a' természet' nagy egyetemének egészéhez tartozván, annak egyaránt kedves gyermekei. De az istenség előtt is mindenkinek tehetsége szerinti áldozatai kétségen kivül kedvesek, úgy bizonyosan feltehetjük, hogy az édes hon is szívesen veszi gyermekeinek kisebb nagyobb törekvésök általi dicsőítetését.

Az 1791. május' 15-dike volt, melly Perger Jánost a' világnak, 's jelesen utóbb nekünk adá; az 1838. esztendei május' 25-dike lőn az a' szomorú nap, melly ezen nemes Társaságot tőle megfosztotta. A' természetet gyönyörökkel, élénkséggel, minden szívet 's szemet bájakkal elöntő, a' föld' egyetemét balzsamos virágokkal, az érzékeket illatos kellemekkel megható, mindenekben vidorságot gerjesztő május' 25-dike

volt az a' szomorú nap, melly e' dicsőültön, minden jóltevő lége 's éltető hatalma által sem segíthetett. Úgy dőlt ő ki az élők' sorából, mint a' jeles gyümölcsöket teremni kezdett 's még jelesbeket igérő élőfa a' véletlen orkán' dühe által, mellyet gyászos kidőlte után is a' gyümölcseiről emlékező egyén háladón emleget. — Váratlan, reménytelenül, megsiratlan, magán hagyatva halt ő el a' hosszasabb életidőre méltó; nem volt női kéz, nem volt senki messzelakó rokonai közűl jelen, a' ki halál' jegébe merült szemeit benyomja. Édes atyja, mint említettük, korán elhalva, édes anyjától is már előbb a' halál által megfosztatva, beteges állapotjában gyámolót, és élete' világának a' leáldozó napkénti vég eltüntében vigasztalót, csak némelly ismerőseiben talált fel.

A' nemzetiség és magyar nyelv' terjesztésében mennyire teljesíté honfiúi kötelességét, nem csak kinyomatva levő munkái bizonyítják, de több, kéziratban lévő, közül mutatja azon buzdítás is, mellyet ezen nemes Pest vármegyében fekvő Domony helység' bíráihoz intézett*), 's melly-

*) Isten minden jóval áldja meg a' becsületes birákat! Minő bölcs törvényeket szereztettek légyen a' mult 1827-diki országgyülésen a' haza' atyjai a' magyar nyelv' terjesztése ügyében: nem kétlem, tudva vagyon a' becsületes birák előtt is. Milly édes örömmel fogadta azt a' haza, 's milly buzgón hódoltak azoknak a' hon' hív fiai: bizonyítják több törvényhatóságoknak, községeknek 's egyes polgároknak is a' szent ügyben tett hazafiúi munkálkodásai, mellyek már eddig is, a' mint tapasztaljuk, kivánt foganattal koszorúztattak. De méltán is; mert köz tapasztalás szerint olly hazában, hol a' nemzeti nyelv számkivetve vagyon, 's mellynek különféle ajkú népei gondolataikat egymással nem közölhetik, 's a' szívnek valódi érzését egymásnak ki nem fejezhetik: ott a' kölcsönös bizodalom, egyetértés, az atyafiságos szeretet, barátságos indulat, 's ezekkel együtt a' nemzeti moralis erő, köz ipar és szorgalom örök szúnyadásban sínlődnek. Az ollyan nemzet hasonló egy csoport néphez, mellyet a' közjóra törekedés 's az édes hazához való ragaszkodás nem buzdít, nem lelkesít, lassú munkálkodásait egyedül az önhaszonkeresés, 's a' törvénynek szigorú rendelései mintegy kényszerítve vezérlik. Azon hazafiúi kötelesség tehát, mellyel minden hiv polgár, ki a' haza' jótéteményeiből részesül, tartozik, ösztönözött engemet is ez úttal arra, hogy ezen helységben, mellynek csekély birtokú polgárja magam is vagyok, 's mellynek javát fogytomig eszközleni elhatározott szándékom, a' szent ügyenek előmozditására nézve, csekély tehetségemhez mérsékelt áldozatot a' haza' oltárára tegyek: mellynélfogva a' becs. bíráknak kivántam kinyilatkoztatni, hogy én minden, ezen helységben lakozó jobbágynak és zsellérnek, a' ki oskolá-

ben a' nemzeti nyelv' terjesztésének és mívelésének szükséges voltát hathatós írszerrel előadván, buzdítá a' különböző ajakú lakosokat annak tanulására, magát arra kötelezvén, hogy azon lakosokért, kiknek gyermekei a' magyar nyelvben oskolai próbatételkor dicséretes előhaladást mutatnak, az évi adónak egy részét lefizeti. Ezen lekötelezésén kivül időnként többet is tett. Oskolai nyilvános vizsgálatok' alkalmával a' magokat kitüntető tanulóknak serkentési ajándékúl pénzt, czélirányos könyveket, kendő 's szalagokat osztogatott. Nem csak Domonyban, önnön lakhelyén, tevé ezt; hasonló módon buzdítgatá a' szomszéd ikladi és zsidói más ajakú lakosok' gyermekeit is a' magyar nyelv' szeretésére 's tanulására. Azonban nem csak életében kivánt a' nemzetiség' előmozdítására remek példáúl lenni, hanem, végetlen buzogván ezen szent ügy mellett, végintézetében is öt száz forintot hagyott a' domonyi gyülekezetnek olly módon, hogy annak kamatja azon gyermekek közt osztassék fel évenként, kik nyilvános próbatételekkor legtöbb jeleit adandják magyar nyelvbeni iparkodásuknak.

---

ba járó, magyarúl nem tudó 's idejére nézve hét esztendőt felülhaladó gyermekeit, a' bekövetkező oskolai esztendőre magyar nyelv' tanulása végett akár cserében, akár másképen oskolába adandja, 's az esztendő' eltölte után az ollyatén gyermek előttem 's a' helység' elöljárói előtt a' magyar irásban, olvasásban 's a' folyvást való beszédben dicséretes próbatétet teend, a' jobbágynak ugyan a' jövő 183¾-ki, katonai évre reája esendő adónak egy negyedrészét; a' zselléreknek pedig szinte a' reájok esendő adónak felét kifizetni magamat ezennel kötelezem. Megkérem a' végett a' becsületes birákat bizodalmasan: hogy ezen hazafiúi ajánlásomat a' lakosok között köz hirré tenni, ezen köz jóra törekvő szándékomat hathatósan előmozdítani, 's mind azon lakosok' neveit, kik ezen ajánlásomat használni kivánnák, nekem irásban megküldeni ne terheltessenek. — Barátim, hazámfiai! itt az idő, a' midőn a' haza' szent ügyében magunknak mi is érdemeket arathatunk, a' hazafiúi kötelesség mellyel a' maradéknak 's a' hazának tartozunk int bennünket a' közügynek tehetségünk szerint való előmozdítására; igyekezzünk tehát teljes erővel, 's mutassuk meg a' következő kornak, hogy mi sem voltunk a' hazának egykor mostoha fiai. Melly dicséretes igyekezetben hogy a' becsületes birákat az egész községgel egyetemben a' magyarok' istene segítse, tiszta szivéből kivánja — a' becsületes biráknak Domonyban Kisasszony' havának 20-kán 1833. mindenkori igaz jó akarójok Nagy-Bányai Perger János m. k. közbirtokos 's több tettes vármegye' táblabirája. — Domony' helysége' becsületes birainak adassék a' helység' házánál.

Ennyit tett Perger János elhúnyt társunk a' köz jóra; ennyit áldozott takarékosság nevelte kis vagyonából! Ah de még is szívrázó érzések közt kellett néha hallanom bámpanaszát buzdításai és jutalomtételei iránti részvétlenség miatt.

Lészen idő, melly vajha mennél előbb lenne, midőn a' nyomdokvilág hihetetlennek tartandja azt, hogy ezen országban létező, 's annak jótékonyságából duskáskodó idegen ajakú magyarok, jutalmak' tétele, nyereséges alkalmak' nyujtása mellett sem örvendették a' nemzetiséget, 's annak majd csaknem egyedüli bélyegét, a' nemzeti nyelvet; hihetetlennek tartanák, mondom, a' jövő századok, hogy magyar nyelvünköni szólhatás e' hazában valaha kérdésbe jöhetett, ha évkönyveinkben az igaz történeteknek részrehajlást nem ismerő Musája a' jövő századoknak ezt által nem zengené, vagy ha a' tudományok' örökönységéből az évek' rendein által nem hatna azon daliás küzdésnek emlékezete, mellyet édes nyelvünk' gyámolítása 's méltó rangra emelése, vagy is inkább igazi jogába helyezése mellett a' magyar égnek, mind törvény- mind évkönyveinkben tündöklő választottai elkövetének, 's ha az utókor' szent terémében, az érdemesek' Pantheonában, nem ragyognának fényszobrai azon halhatatlan férfiaknak, kiknek fejeiket csillagokból álló fénykör lengi körül, kik a' balitéleteknek elmét békózó reteszeiket leszegdelvén, 's az agyrémeken diakodván, fényes napként a' borún áttörvén, a' magyar eget derűre változtatni ügyekezének.

Távol ugyan, de még is ezek' sorában fog Perger János is a' nyomdokvilág előtt tündökleni, ki sorsához mérve a' nemzetiség' előmozdítására, mint fentebb is előadtuk, a' takarékosság' kelyhéből áldozni 's életében tehetségéhez képest munkálkodni meg nem szünt.

Ha én ez alkalommal elhallgatnám is, az utódnak hirdeti Domony jótékonyságát, a' hol kiterjesztette jótételeit nem csak édes nyelvünk' gyámolítására, de sok ottani árva 's özvegyre is, kik betegség miatt magoknak a' nyomorúság' napjain élelmet szerezni képesek nem valának.

Így élt, halála után is így kivánt használni Perger János hazájának 's az emberiségnek; jól tudván azt, hogy a' halhatatlanságra törekedő elme túl teszi magát minden világi szerencsén, éjjel nappal az örök emlékezetre méltó dolgoknak elkövetésében és végrehajtásában

foglalatoskodik, mellyek a' mulandóság' völgyéből, az alanti veszendő bajoskodások' köréből, a' földi szennyből és porból az elme-erőt egy örökös, titkos törvény által magokhoz vonják és nemes törekvésekre gerjesztik.

Boldog az, a' ki zöldsége' gyenge virágában az illy törekvések' elfogadására hív kalauzra talál, millyenre talált a' mi Pergerünk édes és utóbb mostoha atyjában, többi jó tanítóiban, kik mind élete' rendének, mind a' tudományok iránti vonzalmának és becsületérzésének alapítói valának. Édes atyja a' tudományokkal és életi szabályokkal, mint oskolaigazgató, ön tapasztalásai által igen megismerkedett édes atyja, minden igyekezeteit arra fordította, hogy ha a' világi javakból gazdagon nem hagyhatná is fiát, az élet' viszonyai' elviselésére úgy nevelje, hogy mint haza' és király' híve az élet' pályáját érdemekkel és nemes dicsvágygyal teljesen futhassa.

Higyétek, feleim, az érdemekből eredő dicsvágynál semmi nincs szebb, de nincs is hatalmasabb, kivált midőn az fenséges és magas elmébe férkezett; mindent dönt, bont, minden akadályokon villám' módjára áttör, 's minden erőmívnél hatalmasabban vivja az észnek bástyáit, a' míg végre be is veszi; semmi egyébbel nem törődik, nem foglalatoskodik, mint önön nemes czélja' elérésével. Addig küzd az akadályokkal, mellyeket elfogultság és gyakran irígység ellene gördít, míg azokat el nem hárítja. Mert az illy törekvést majd e', majd ama' gátlás, de kivált leggyakrabban a' kajánság szokta követni, és valamint a' dicsőség az erényből, úgy emebből a' vetélkedés és irígység származik; és ha ki ettől úgy fél 's úgy kiván haladni az erénynek' országútján, hogy a' gonoszok őtet ne gyülöljék: úgy inkább ideje-korán hagyja el azon zászlót, mellyhez esküdni szándékozott, nehogy utóbb, mint szökevény, attól távozni kénytelenítessék.

Nekem az irígység a' roppant elmék' eledelének látszik. Hercules az ó világ által úgy rajzoltatik, mint a' lelki testi erénynek hasonlíthatlan remeke, ki hogy ollyanná növekedjék, az irígységet adták nekie dajkáúl, melly által ingereltetvén megkeményednék, 's üldöztetvén a' halhatatlanságot érdemelné, 's az egekbe vitetnék.

Nem lehet kétkedni, hogy az élet' pályáján boldogult társunk is néha rögös ösvényekre talált; de nem tántoríthatták el őtet semmi akadályok kis körébeni nemes munkálkodásaitól. Haladott ő a' kitűzött czélra a' jótevőség' útján, 's olly szilárdul haladott, mint Lucanus mondja:

— — — — — — Csillagit égnek
Mindíg állhatatos forgásba' nem éri koczintás[1]).

Foglalatosságai szüntelen alaposak, nemzet' és nyelv' előmozdítása körüliek voltak. Nem bántotta őtet a' nemtelen hiuság, de Horatius szerint:

— — — Sume superbiam
Quaesitam meritis. [2])

Mit Virágunk így virúltat:

— — — Kevély lehetsz
Érdemmel keresett 's nyert nevedért.

Érzette ő is ön maga érdemeit. Mint haladás' fia, a' korszakhoz képest mindig előbbre törekedvén a' köz jóra használta rövidre mért napjait.

Ezek voltak az elhúnytnak magát a' sok tespedőtől elkülönöző alapvonásai, ezek voltak elválasztó jelzetei, mellyeket — kételkedem — ha valljon ezen emlékbeszédemben érdemeihez mérve nem szűken, nem hiányosan, vagy kimerítőleg adtam-e elő?

Azonban te, kinek nemes és tiszta lelke, az ő földi kötelékeitől feloldva, homály nélkül látja az örök igazságot, és a' legfőbb lénynek kebelében nyugszik, örökre kedves és égi lélek! ha azon kiapadhatlan forrás, mellyből te boldogságot merítesz, neked a' feledékenység' italát nem nyújtá, 's ha a' te mindig hazafiságot és emberszeretetet lehelő szíved még az emberi nem 's annak örömei, kedvetlenségei és viszontagságai iránt érdeket érez, méltóztassál ezen irántadi szívvonzódásomat jó néven venni 's mosolyogj lefelé ezen meleg hódolásra, mellyet ezennel neked a' megszentelt barátság és nemzeti szeretet adott.

---

[1]) Luc. II. 267.
[2]) Horat. III. könyv. 30. dal 15. vers.

Neved nem villog ugyan érczben vagy kőben, de be vagyon vésve a' jóknak szíveibe, hol a' haza iránti buzgalmakat emlegető évek azt mélyebbre és tartósabbra edzik.

Ó az, Perger János az, a' ki több elhalt társainkkal együtt, a' tudományok' örökönységéből munkái által szerzett magának a' romlás' hatalma alá nem eső emléket, jól tudván azt, hogy az érczből és kőből készült emlék veszendő elannyira, hogy a' jövő évek' sorára annak még nyoma sem maradand, mert csak az elme', erő' és ész' jeles munkaszüleményei nem halandók.

Végre befejezve emlékbeszédemet elhúnyt társunkra alkalmazom egy boldog költőnek ezen sírhalmi versét:

Jóltévő anyaföld, ki nem élt terhedre világon
Gyöngéden föded azt, född ugy az ő porait.

— — —

III.

EMLEKBESZÉD

KÖLCSEY FERENCZ RT. FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' VIII-D. KÖZ ÜLÉSÉBEN, NOV. 24. 1839.

B. EÖTVÖS JÓZSEF, T. T.

Tekintetes Gyülekezet!

Ha az egyes, ki életét egy házi kör' boldogításának szentelé, végre áthaladva földi útján, pihenni ment, körülállják sírját nője, gyermekei, barátai, 's visszatekintve a' múltra, melly derűlt 's örömteli vala az elhúnytnak munkássága által, minden szem elhinti könyeit a' kihűlt kebel fölébe, minden ajak sohajtva egy áldást mond a' kedves hamvak fölött. De vannak emberek, kik komolyabb, fenségesebb pályát jeleltek ki életöknek, kik szívök' egész hatalmával egy nemzetet ölelve körül, miként életökben az emberi lét' legfőbb gyönyöreit nem élvezék, úgy családi kört nem hagynak magok után, mellyben emlékök fenmaradhatna: midőn illy férfi halt meg, akkor érdemes, hogy sirjánál a' haza keseregjen, nem csak mert azért könyezve, ki neki élt, legszentebb tartozását fizeti, nem csak mert az anyának legszebb joga dicső gyermekét siratni, de mert jó, ha mindenki látja, hogy tettei felejtetni nem fognak, 's a' gonosz remegni, a' jó bízni tanúl a' jövő korban; mert jó, emlékoszlopokat rakni a' jövő ivadéknak utmutatásúl; mert jó, kijelelni a' helyet, hol egy nemes kebel vég álmában elhamvadott, hogy a' nemzet szülőföldén soha el ne feledje, hogy dicső eldődök' szent pora fölött

jár, 's hogy a' helyet alacsony tettekkel megfertőztetni szentségtörés nélkül nem szabad.

Érzé ezt e' társaság, 's évről évre megfosztva egyenként munkás társaitól, évről évre híven teljesíté szomorú kötelességét: a' hazának részvételében vigasztalást keresve a' vesztett barátért; érdemeinek említésében mintegy felejtve, hogy az élet olly rövid vala, mellyben ennyi tétetett. — Ó de soha szomorúbban, soha nagyobb veszteség' kínos emlékével e' társaság nem jelent meg e' nemes közönség előtt; soha az egész haza, úgy mint most, nem osztozott fájdalmában; soha, elmondva bús halál' hírét, nem érezé, hogy vesztesége illy helyrepótolhatatlan, mint most, midőn bús hangon elmondják: Kölcsey Ferencz meghalt. — Ó! mikor e' hír egy év előtt először hozzánk jutott, mikor az elébb csak suttogva elmondott szomorú újság szájról szájra terjedve végre bizonyossá lett, 's e' helyről egyszerű, de mélyen érzett szavakkal először kihirdettetett: milly fájdalom tölté sziveinket akkor! Nem mí, kik barátjai valánk, 's kik benne kedves mesterünket vesztők, vagy egy dolgozó társat, ki körünkre érdeminek fényét elárasztá; nem rokonai 's ismerősei, kik az olly magosan álló férfiban a' legjobbikat szerették; nem a' megye, melly legbuzgóbb polgárától 's tisztviselőjétől megfosztatott: itt a' haza kesergett, a' haza érzé szegényebbnek magát.

'S méltán. Mert ha valaha ember, változhatatlan szeretete által a' haza' hív gyermekének mutatva magát megérdemlé, hogy ez anyai könyekkel áztassa sírját; ha valaha volt, ki az önség' szűk körén túlemelkedve czélúl csak nemzete' javát, eszközűl lelkének egész erejét vevé magának; ha valaha ember nehéz pályán átfutva tisztán juta czéljához, egy megbukás' nyomát nem hordva ünnepi köntösén: ez Kölcsey vala, érdemes, hogy a' kor, mellyért fáradott, homlokára fűzze a' borostyánt, biztos, hogy a' jövő kor, melly annyiszor megváltoztatja a' jelen' itéletét, itt nem fog letörni egy levelet is az érdemlett koszorúból.

Egy év, egy hosszú év futa át e' sír fölött, — de valljon ki nem érzené újra kitörni fájdalmát, ha e' helyre lép; ki nem látná, hogy Kölcsey, ki e' kört annyi fénynyel dicsőíté, belőle kilépett; kinek nem jutna eszébe, midőn e' helyre néz, mellyen én állok most, hogy egykor Kölcsey álla e' helyen, 's hogy azt be is tölté? — Egy nagy veszteség ér-

te hazánkat akkor is: Kazinczy Ferencz szállt sírjába, 's a' nemzet keserge agg híve fölött; de Kazinczy átfutotta a' dicső pályát, fejére rég elhinté havát az idő, 's ha bár nehezen, előkészűlve éré e' veszteség sziveinket. 'S nem álla-e Kölcsey még akkor körünkben; nem mondá-e ő az emlékbeszédet ősz barátja fölött; 's ki nem érezte volna vigasztalva magát legnagyobb fájdalmában is, midőn látá, hogy illy mester, illy tanitványt hagya maga után? — Ki mondta volna akkor, hogy hat év, hat rövid év után, ő is pihenni fog; hogy a' lant, melly olly lelkesítve zengé át e' hon' téreit, szétszakadt húrokkal fog pihenni egy sír felett; hogy a' kebel, mellyben annyi nemes érzemény lángolt, illy hamar kihűlhet, 's hogy én, ki, akkor félig gyermek még, lelkesűlve hallgatám férfias szavait, majdan itt fogok állani, 's szavakat keresve érzeni, hogy vannak fájdalmaim, mellyeknek vigasztalások nincs. — Ó mert a' te halálod egy váratlan csapásként éré hazádat; téged teljes férfi korodban ragada ki a' kegyetlen végezet karjaink közűl; neved igéretként hangozék még hazádban, mint dalnok koszorúzva már, de még el nem fonynyadott babérral, mint szónok dicső pályád' kezdetén: mi vala olly nagy, olly fenséges, mit neked még akarni, vagy nekünk várni nem lehete tőled? 'S most kelle sírodba szállnod! Keblednek szent föltétele, melly csak cselekdeni, nem éldelni kére még éveket; egy nemzet' kívánata, melly benned legtisztább polgárát szereté, meg nem őrizheték drága fejedet, 's kire egy nagy haza reménylve tekintett, azt most sír takarja; mintha e' honi föld, mellynek szent szeretete tiszta lángokkal tölté kebledet, jókorább ragadná magához legkedvesebb gyermekét, jókorább akarná pihentetni azt, ki olly sokat dolgozott olly rövid idő alatt. — 'S milly vigasztalás maradna hát fájdalmunknak? — Egy, hogy eltűnni nem fogsz körünkből, hogy emléked fenn fog maradni honod' nyelvében nemzeted' áldásai között.

'S valljon mi szebb jutalom várhatna reánk e' földön? Ki egy barátnak, ki egy családi kör' boldogításának szentelé életét, nyúgottan néz a' halál elébe, ha érzi, hogy emléke sírján túl élend kedvesei' szívében; 's bár mi csekély 's fénytelen legyen a' kör, ő megelégszik vég pillanataiban, mert hisz' csak a' hol szeretett, ott élt, ott kiván halhatatlanságot az ember. Ó 's hát annak, ki halálos ágyánál egy nemzetet láta ke-

sergeni; ki végső pillanatjaiban a' pályára visszatekintve, mellyen átfutott, mint a' nyári nap, midőn leszáll, érezheti, hogy csak áldást terjesztc; ki lantját fáradtan letéve, tudja, hogy éneke népdallá vált, hogy ő eltűnhetett, de nem a' mag, mellyet elhinte, 's melly dús sarjadékokban felnő sírja fölött, legszebb díja 's emléke életének: annak hogy' lehetne kinos a' halál? a' halál, mellyben neki a' jövő kor kezdődik, melly a' fáradt bajnoknak homlokára teszi a' borostyánt, melly őt átviszi azon halhatatlanok közé, kiket egykor bámult, 's kiktől távol nem tartá semmi, mint élete, hogy túlemelkedve e' nyomorúlt világon, emléke álljon százada' sírja fölött, messze elterjedve mint az esti árnyék, melly annyival nagyobbra nő, mennyivel távolabbra haladott napja. — Ó a' dicsőnek nem kinos a' halál; 's mi nem érted kesergünk, nagy férfiú! nem érted, ki munkás életedből kilépve barátid' könyeit, a' nép' áldását 's azon fenséges dicsőséget vivéd magaddal, mellyről ifjúkorodban álmadozva lelked lángolni kezde, mellyért mint férfi fáradál, mellyet érdemeid által elértél. — Ó nem téged szánunk, hogy ez életből kiléptél, hol a' szív csak küszködve vívhatja ki nyugalmát; hol vissza nem tekinthetünk a' nélkül, hogy múlt örömeink' emlékei —, előre nem a' nélkül, hogy bús sejditések töltenék lelkünket; hol a' gyermek századok' reményeit hordva szivében, a' férfi átlátja, hogy lelkének egész erejével alig víhatá ki azt, miért már eldődei küszködtek. — Ó mi nem téged szánunk, hogy egy világot kelle elhagynod, hol minden érdemet jókor csak kajánság sejdít, hogy martalékjának jelelje ki; hol emelkedned nem lehet a' nélkül, hogy a' föld' örömei véghetlen távolban tünnének el alattad, 's hol magadat meg nem alázhatod a' nélkül, hogy lábbal tapodtatnál; e' világot, hol a' boldog remél, a' szerencsétlen lemond, de senki nem éldelt, — édes a' sír' nyugalma, 's nem barátaid fogják irígyleni sorsodat: minmagunkat szánjuk, kiknek küszködni, cselekedni kell, 's kiket vezetőjök elhagyott; minmagunkért könyezünk, kik annyival több tartozást látnak, mennyivel közelebb álltanak egykor hozzád, 's kik épen mert közel álltanak, érzik, hogy ki nem pótolhatják vesztedet. — Ó hadd melegítse legalább egy órára emléked lelkünket, hadd emeljük még egyszer magas képedet lelkünk előtt, hogy feltekintve hozzád, emelkedjünk, 's eltakarva borostyánnal ravatalodat, egy pillanatra dicsőséged

alatt elfeledjük, mi kedves vonásokat takar el előttünk. — De én fogok-e szavakat találni ennyi érdem' leirására? én a' kezdő, ki lángoló honszeretetnél 's egy rövid élet' iparkodásinál egyéb érdemet nem hozék magammal? Ó nem lehet senki e' körben, ki elégtelenségemet inkább érzené — elégtelenségemet, ha a' tárgyra tekintek, elégtelenségemet, ha önmagamra nézek; de ha ennyi érdemesebb 's tiszteltebbek között még is én mertem előállani: tevém, mert e' körben senki sem lehet, ki őt hívebben szerette volna; senki, ki neki több hálával tartoznék, 's végre mert meg valék győződve, hogy szó olly gyenge nincsen, melly Köcsey Ferencz' nevét kimondva erős viszhangra nem találna e' hazában. — Képét akarjuk emelni tisztán és egyszerűen, mint az körünkben élt, cselekedett; 's talán jobb, ha a' tükör, mellyben az feltünendik, nem ragyog önszinekben, 's nem kölcsönöz sugárokat ott, hol hívségnél szebb magasztalás nem lehet.

Sződemeterben, Középszolnok vármegye' helységében született 1790. augustus' 8-án Kölcsey Ferencz. Egy régi családnak ivadéka, nem dús, de tiszteletre méltó szülék' gyermeke. Egyszerűn 's nyugodtan folytak első évei, 's habár a' gyermekben fekszik mindig csirája a' férfi' legfenségesebb tetteinek, 's ha a' gyermek' vidám álmai között nemesűl is a' kebel, mellyet tiszta lángok' oltárának szentelt a' végzet: nincs mit Kölcseyről e' korból emlékezetre méltót felhozhatnék, ha nem az, hogy a' sors megfosztva őt himlők által egyik szemétől, jókor szenvedni tanítá a' gyermeket, 's hogy a' tizenegy éves nevendék, anyja' sírja fölött még gyermeki játékai között észreveheté, hogy ez életben, hol az idő mindent elrabolhat, veszteségekhez szoknunk kell. — Ő árva volt, egy kis földagyagú ház' nádfedele alatt, szüleinek egy hív cselédjétől őrizve; — így folytak ifjuságának első évei, mellyekben, a' még gyermek, a' debreczeni collegium' iskoláiban a' dicső pályára készűlt, szerény egyszerűségben, távol a' világ' fényüzésétől, önkeblében tanulva keresni örömeit, önmagában becsét. De nem örömtelenűl folyának az évek el! Kinek szivét olly szeretően alkotá a' természet, azt nehéz csapások érhetik, de semmi nem foszthatja meg attól, mi őt szeretni készti, mi a' vágyteli szívet barátot keresni 's találni tanítja, 's a' ragaszkodó kebellel

gyönyört találtat magokban áldozataiban; 's a' gyermek Kölcsey, kit a' sors megfosztva anyjától olly jókor sérte legszebb reményében, kit a' jövőbe tekintve nem buzdíthata a' gondolat, hogy egykor szüléinek fejei, mellyeket az évek' terhe lehajtott, emelkedni fognak, ha gyermekökre néznek, ki egy anyai kebeltől nem érzé kettőztetve visszahangzani örömeit, nem látá eltakarva fájdalmát, az árva, szegény, a' magános gyermeknek barátokat ada a' végzet, hogy a' teli gyermekszív le ne csüggedjen érzemény' terhe alatt, 's a' barátság' nyájas érintései között fejlődve nőjön annyira, hogy egykor egy hazát foghasson körűl. — Kevesek valának e' barátok, 's belőlök csak egy marada még, kinek e' derűlt emléket köszönhetjük; de a' költő ifju, kit gyengesége 's talán még inkább komolyabb kedélye a' zajgó csoport' lármás örömeiből kizárt, csendes körökben pótlékot, szebb éldeletet talált magának: mert ő költő vala már akkor is, 's ha bár még senki nem sejdíté, hogy a' nyájas gyermek egykor honának nagy dalnoka leend, ő költő volt, költő a' szó' legszorosabb értelmében, nem ajkán, hanem keblében hordva szent tüzét. — Nem azon hideg müvészet, mellynek érdeme szavakban, szépsége ragyogó képekben áll, tevé költőnek őt; nem azon szívtelen mesterség, melly a' világtól visszavonúlva színlelt fájdalmakat 's nem érzett gyönyört énekel, csodáltatik, 's eltünt mint a' meteor, fényesen, de haszontalanúl futva át a' pályát, mellyen soha meleget nem terjeszte: de tevé azon szent szeretet, melly a' gyermeki lelket eltölté; tevé azon lelkesülés, mellyben keble nagy tettek' emlékinél emelkedett; azon nemes indulat, melly minden fájdalomnak rokon érzetet, minden nagynak vágyat gerjeszte szivében. Ó ezen költészet, melly a' szívből erede, szívhez szól; ezen rejtélyes erő, melly a' gyermeki kebelben felszólal, bizonytalanúl, dalra, vagy nagy tettekre fogja-e gerjeszteni az ifjút; e' tűz, melly a' keblet sokáig kínokkal tölti, mig végre kitörve a' felgyújtott szövétnekként magát fénynyel, látkörét világgal tölti el, élt, forrott, lángolt már a' gyermekben is, — 's ha a' tizenegy éves tanuló társaival zajos játék helyett Debreczen' véghetlen határain nagy Athenaet képzele magának; ha felmagasztalt ájtatosságában Hellas' nagy hőseinek gyermeki kezeivel emlékeket emelt a' város' homokhalmai között: költői lélek vala az, mi e' foglalatosságokat olly kedvesekké tevé, 's miután a' gyer-

mek-emelte emlékek eltüntek, nem hagyá megfeledkezni az ifjút a' gyermek' szent lelkesüléséről, — ez, mi egész életének nemes irányát adá! Ó mert a' gyermek Kölcsey nem hasztalan gyönyörteti lelkét a' régiek' emlékein: nagyobb 's emeltebb vala ő, mint hogy a' classicusokban csak philologiai szépségeket keressen, Tacitusnak fenséges gyűlöléseben mást ne lásson, mint a' stíl' erejét 's hatalmát, a' romai respublica' történeteiben mást nem, mint Livius' nevelt simaságát. Ő érzé, hogy a' történet valami több lehet puszta terméketlen tudománynál; érzé, hogy nem csak az Olympus' árnyéka alatt, nem csak hol az Ióniai-tenger mossa a' köves partokat, nem csak a' hétthalmu város' falai között találnak helyet nagy polgári erények: de hogy Hellas 's Róma lehet minden hely, mellyben az emberek hazájokat szeretik 's érte halni tudnak. — Érzé, 's a' gyermek nem gondolá többé árvának magát e' világon. Mert ő hazáját szereté, nem azon hideg önös szeretettel, melly önjavához ragaszkodva kiváltságaiban vagy czímereiben keresi azt, mihez ragaszkodnia kell; nem azon számoló okossággal, melly vagyon, vagy dicsőség után fáradozva nemes tettekre buzdíthat, de nem nemesíti azt, kinek keblét eltölté: de szereté azon szent, véghetetlen szeretettel, melly nem számol, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kívántatik vérét elontva egy pillanatban, ha kívántatik évekig nehéz járomban szolgálva honának; szereté bús multjában, szebb de vesztett napjainak émlekei között; szereté jövőjében, melly szivét magasabb reményekkel tölté, mint önsorsa.

Engedelmet, Tekintetes Gyülekezet! hogy én, kitől a' férfi' életrajzát kivánták, várták talán sokan, a' gyermek' boldog emlékeinél múlatok, 's mint a' vándor, ki egy bérczre menve út között visszatekint, megállék, nem válhatva meg már ez első kilátás' szépségeitől, mielőtt az még egész nagyszerűségében terjedne előttem. De az embert akarom festeni, nem tetteit; és valljon e' gyermek' nyájas vonásaiban nem ismerünk-e a' férfiúra, 's nem életének legszebb dicsősége-e az, hogy ki olly tisztán lépe föl a' nehéz földi pályán, annyi munkateli év' leforgása alatt nem változott, csak nőtt?

Mert kit nem lelkesítének egykor nemes érzemények? — Van egy időszak emberi életünkben, hol minden szív tisztán, mint azt isten alkotá, a' jóért lángolni, minden nemes után vágyódni, minden fensége-

sért áldozni tud. — Ki nem emlékezik, ha gyermekéveire visszatekint, hogy keblében egykor érzemények lángoltak, mellyek a' férfit nagygyá tették volna, 's mellyeknek akkor csak erő hibázott a' legdicsőbb cselekvésre. — Ó de sűlyedünk! szomorúan sűlyedünk! Nap foly nap után, év évet követ, 's minden nap elveszi egyes örömeinket, 's minden év elhozza szomorú tapasztalását; és mi marad e' deli gyermek' feltételéből végre a' férfi' fájdalmánál egyéb, mellyel önmagába visszatekintve látja, hogy e' földön minden változott, de semmi nem úgy, mint önmaga. Egyet megcsaltak barátjai, 's szíve bús nyugalomban vonúla vissza önmagába, elzárkózva minden szerelemtől; más ismerni tanúlta a' világot, 's miután látá, hogy szive' kivánatit nem teljesítheti, nem küzde többé; egyet szenvedélyei ragadának el, mást elnyoma tunyasága; egy örömök között sűlyede, más mert félénken lemonda: de annyi ezerek közűl hol van, ki mint férfi a' gyermek' igéretét teljesíté, 's visszatekintve gyermekéveire, nem volna kénytelen elmondani, hogy életének ezen édenében nem csak boldogabb vala, de jobb is. — Ó de Kölcsey nem változott, 's az legszebb dicsérete. — Mi a' gyermek' vágyteli szívét sietve dobogtatá, mi az ifjú' képzetében fenségesen emelkedék, miről a' gyermek élete' küszöbén álmodozott: azért lángolt, azért reménylt, azért küzdött a' férfi élete' vég perczeig — mint a' nap, melly az egen áthaladva, messzebb és messzebb körökre terjeszti sugárait, de tisztán 's egyformán ragyogva mindig, a' melly ha bérczeink megett eltünt, ugyan azon színekkel borítja egünket, mellyekben egykor felkelt.

Mert nézzük őt házi körében, ott, hová az embert a' világ' itélete nem követi, hol a' leghiúbb színlelni nem szokott, 's valljon nem a' nyájas szerető kebel lép-e elénkbe minden felől? — Ő, ki mint ifjú csak a' tudományoknak élt, kit lelkének minden vágya, szivének egész ereje oda vont, ki szűk körében elzárva érzé magát 's utakról álmodozott, nem tölté-e napjait falusi magányban, elkülönözve barátjaitól, minden tudományos segélyektől, csak önkeblében hordva költői világát? nem hordá-e panasz nélkül a' nehéz nyűgöt, mellyel a' házi gond mindig nevekedő súlylyal terhelé fejét? 's valljon nem azon veleszületett szeretet, azon nemes indulat, melly őt mindig áldozni készté, vala-e az, mi enynyi terhet könnyűnek nézetett, sőt néha a' szelíd férfinak lemondásai kö-

zött örömeket nyújta? — örömeket ha testvérének gyermekére nézve, kit magához vett, a' nehéz küzdések közt elfáradott férfi mosolygó arczain pihenteté tekintetét; örömeket, ha játékait látva, ön boldogabb kora juta eszébe és az, hogy áldozatjai által a' nyájas gyermeket talán megőrizheti azon nehéz fájdalmaktól, mellyekkel a' sors őt üldözé egykor; örömeket, ha körültekintve egy kört láta, mellynek lelke ő volt, mellyet ő éltetett, ő emelt, ő boldogított, 's ha magába szállva érezheté, hogy az emberi kebel soha közelebb nem áll az istenséghez, mint mikor áldozik. Ó de épen, hogy ez örömeket ismeré, hogy férfi keble megtartá az érzemények' ifjúságát, nem ez-e legfenségesebb dicsérete életének? — Az erény' gyönyöreit csak tiszta kebelnek nyújtja az istenség, 's nem éldelt családi boldogságot senki, ki nem érdemlé.

'S tí, ki egykor baráti valátok; tí ifjak, kiket vendéges házában elfogadott, hogy példáját látva honotokat lángolón szeretni, tanácsaitól oktatva neki hasznosan szolgálni tanúljatok; tí mind, kik őt ismerétek, kiknek hozzá csak közelíteni lehete, szóljatok: nem volt-e hív, nem volt-e nyájas, nem volt-e szerető mindig irántatok — megértve minden fájdalmat, osztva minden örömet, segítve, tanácsolva, vigasztalva mindenütt, mintha csak nektek élne 's körötökön túl nem volna mit cselekednie? szóljatok! Vagy ha már legnagyobb fájdalmainknak a' szavakat megtagadta a' végezet: legyen a' hallgató bánat, mellyet kebleinkben viselünk, legyen magas emléke, melly példaként ragyog életünkben, őrző istene sziveinknek, hogy kik egykor barátai valánk, e' névre érdemesek maradjunk; kik sírjánál legmélyebb gyászt viselénk, mindig rokoninak találtassunk.

De most forduljunk az iróhoz, kinek munkássága e' kört közelebbről érdekli. — Vannak időszakok a' nemzetek' életében, hol a' müvészet egy hatalmas ember' vagy lelkesült nemzet' pártolása által mintegy mesterségesen növeltetik. — August kiterjeszti pártoló kezeit, 's a' romai költészet' arany százada kezdődik; a' Mediceusok megnyitják házaikat, 's az olasz müvészet tetőpontjára hág; XIV. Lajos trónja mellé nagy elméket kiván, 's az elmék, mintha a' hatalmasnak minden hódolna, feltámadnak. — De valljon Kölcsey illy körülmények között kezdé-e munkásságát? a' költő, midőn először lantjához fogott, várhata-e dús ju-

talmakat? vagy ha nem, várhatá-e legalább azon köz elismerést, melly a' nemes szívnek kedvesebb minden jutalomnál? — Tekintsünk vissza a' múltba, 's pirúljunk; vagy inkább örűljünk, hogy e' kor elmúlt, 's hogy, hála néhány nemes kebel' fáradozásainak! többé átokként nem fog uralkodni hazánkban. — Ó fogja-e hinni a' jövendő, hogy valaha illy kor létezhetett, hogy nemzet, megtartva eldődei' nevét, nemes vérökkel szerzett hazáját 's törvényeit, annyira elfajúlhatott, hogy nemzetiségéről lemondjon nem egy hatalmas ellen' elnyomása által kényszerítve, nem harczok 's véres üldözés között, hanem önkényt, erőtlenül tespedve, hona' szent határai között gyáván utánozva más népek' nyelvét 's szokásait, mint ha egy holtnak idegen fénynyel 's ékességekkel el lehetne takarni rothadását? — fogják-e hinni boldogabb unokáink, hogy voltak olly idők, hol a' magyar idegen vala szülőföldén, hol maga e' nyelv, mellyet egy kincsként hagyának reánk eldődeink, a' nyelv, mellynél erősebb védfala a' szabadságnak nincs, mint köszörületlen gyémánt a' tudatlanok által lábbal tapodtatott, egykis fényesebb darab érczért kicseréltetett, mint Amerika' vadjai egy tükörtöredékért adják aranyukat? — fogják-e hinni unokáink, kikre talán szebb napok várnak fáradozásaink után, hogy e' nemzetiségért, mellyben ők büszkék leendnek, küszködni kelle, nem idegen hatalom, hanem maga a' haza ellen, azoknak hideg visszavonulása ellen, kik eldődeiktől fényes nevet 's birtokot, nemzetüktől a' törvény' minden áldásait nyerték örökségűl? — Ó ha az az idő eljő, mellyben ez hihetetlennek fog látszani: el ne felejtse ivadékunk soha, milly hosszú küszködések után juthatott ennyire; el ne felejtse, hogy nemzetének első dalnokai megvetve, első honfiai kikaczagva élték napjaikat; — 's ha közöttök kelne föl e' nemzet' nagy költője: emlékezzék meg borostyánja alatt, hogy e' dicső ágnak ők veték el magvát; hogy lantjának, melly olly szépen hangozik, két ivadék igazítá húrjait, 's hogy érzelmeinek nem léteznék talán szó nyelvében, ha kimivelésére nem találkoztak volna emberek, kik szent lelkesedéssel hazájok' jövőjének mindent feláldoztak, még öndicsőségöket is; — 's ha majdan a' magas építmény, mellyet mi csak vágyainkban látánk, állni fog; ha a' nemzet felnézve tetőpontjára, magát nagyobbnak, nemesebbnek érzendi: akkor emlékezzék, mennyi kő fekszik a' föld alatt elrejtve, 's milly erősöknek kelle nekik lenni, kiken annyi alapúlhatott: 's mondjon áldást Kölcsey' pora fölött.

Nem akarok bővebben szólni criticáiról, mellyekre olly fájdalmasan tekintett vissza egy dicső társunk fölötti beszédében: csak azon meggyőződésemet akarom kimondani, hogy a' critica, ha valaha szükséges, épen nagy mesterek' míveinél az, nehogy a' csodáló ivadék utánozza azt, mi a' legjobb munkában is hibás; hogy Kölcsey épen ezen nézettől vezettetve irá criticáit, 's hogy általok a' nemzeti literaturának nagy szolgálatot tett, — nagyot 's bizonyára a' legnehezebbet: mert nemes szivének semmi inkább nem fájhatott, mint hibákat mutatni ott, hol annyi tökélyt ismert 's tisztele. — Hogy nem kajánság, hanem a' legtisztább érzemények sugallák e' criticákat, azon, az, ki Kölcseyt 's e' munkáit ismeri, bizonyára nem kételkedik, ha nem tudnók is, hogy a' babért az, ki megérdemlé, másoktól nem szokta irígyleni. 'S valljon ki érdemlé azt korunkban inkább, mint Kölcsey? — Ha a' criticus, Homer' fordítója, a' philosoph a' haladó idővel más, talán jelesebb vagy legalább újabb nevek előtt homályba szállna is, valljon nem fog-e fenmaradni a' költő? nem fog-e a' dal, melly korunkat lelkesedve zengi át, ha a' jövő ivadékra száll, lelkesedést gerjeszteni a' késő unokákban, 's tiszteletet az iránt, ki olly lángolón tuda érezni, 's kinek az ég megadá a' szó' hatalmát, hogy kimondva korának érzeményeit, nemzetének, míg él, dísze legyen, 's emléke, ha meghalt? A' nyelv, mellyen ő írt, 's mi szólunk, elavúlhat; új hatalmasabb énekesek jöhetnek: de az érzemény, melly dalát eltölti, nem múlhatik el. Ó mert ő nem e' föld' hatalmasainak dicséretére, nem gyáva hizelgésre alázá meg a' reá bizott szent kobozt, dala nem hódolt kora' hibáinak, nem érzékeket kecsegtete, nem hangozék a' pillanat' szenvedélyeitől: de zengé azon szent szerelmet, melly, míg emberek lesznek, a' jó 's nemesnek magvaként keblökben élni fog; zenge hazát és szabadságot, mellynek szent szeretete tiszta keblében, mint oltáron a' szent tűz, lángolni meg nem szünt; 's míg emberek e' kedves nyelvet érteni fogják, míg e' drága föld felett magyarok laknak, a' szerelem' 's haza' dalnoka nem válhatik idegenné e' határokon.

De bár mi nagy 's fenséges légyen e' dicsőség, 's bár a' kebel önérzetében joggal emelkedhetik, ha arra gondol, hogy neve fenn fog maradni az emberek között: van valami ennél még nagyobb és fenségesebb:

az, hogy korunknak hasznos polgárai valánk, hogy helyünket, mellyre a' végezet helyeze, betöltve, a' nehéz munkában, mellyben századunk egy jobb jövő' vetését mívelé, részt vevénk mí is, 's hogy habár inkább a' jövőnek éltünk, legalább korunk iránt sem múlasztók el kötelességeinket; 's Kölcsey minden jó- 's nemesért lángoló keblével érezé, hogy e hazában, mellynek véres sebeit még alig gyógyíthatá az idő, a' jó polgárnak nem csak kesergeni az elveszett fényért, hanem cselekedni kell. Érzé, 's a' negyven esztendős férfi előtt új pálya nyílt új cselekvésre. — 1828-ban jelent meg Kölcsey először Szatmár' nemes közönsége előtt, 's kevés hónappal első megjelenése után neveztetvén ki a' megye' tiszteleti fő jegyzőjévé, csak akkor kezdé polgári életét. — Megelégedett a' lelkes férfiú szerény hivatalával, 's érezve, hogy kör olly csekély nincsen, mellyben embertársaink' javát előmozdítani nem lehetne, vagy mellyben a' hazának szolgálni nem volna dicső, csak hivatalának pontos teljesítése, megyéjének köszönete vala azon czél és jutalom, melly után vágyódott. — De a' nemes közönség, melly érdemeit jobban ismeré, nem akará, hogy illy férfiú csak egy törvényhatóság' szűk határai közé szorítsa munkásságát, 's a' még olly rövid időig, de már olly egészen ismert polgárt követének választva, a' legszebb jutalmat adá érdemeinek, tehetségének a' legjobb pályát. — 'S nem csalatkozott; mert ha eddig Kölcseyben csak íróját ismeré a' haza, ha dalainál a' szenvedélyek megnyúgodtak, ha szavaiban mindenki érzeményeit szebbítve feltalálta ismét: valljon most, midőn új alakban tünt fel hazája előtt, nem vala-e dicső ebben is? — Tí, kik a' fának egykor csak virágait 's édes gyümölcseit ismertétek, nem bámultatok-e, midőn hozzá felnézve láttátok, hogy a' fa illy delien virágozva ennyire nőtt? tí, kik nyájas dalainak örültetek, vártátok-e, hogy e' szelíd hang illy erős leend, ha majdan egy néphez szól? — Ó de a' szent lelkesülés, melly a' gyermeket Hellas' 's Róma' nagy emlékinél eltölté, melly az ifjúnak, ha hazájára tekinte, lelkesítő dalt sugalla, éle még a' férfiban is, 's ha erős szavánál kebletek megindúlt, ha beszéde nyúgott tisztaságában haladva elébb, mindig hangosabb 's erősebb hullámokban árada el közöttetek, míg végre, mint a' bérczfolyam, melly sikláról siklára rohanva minden ellentállást legyőz, szíveiteket ellentállhatatlanúl magával ragadá: higyétek, e' lelke-

sedés, ez erős ellentállhatlan meggyőződés vala az, mi neki erőt ada. — Ó mert ő nem kételkedett nemzetében; ő nem hiheté, hogy e' nemzet, mellyet isten Ázsia' közepéből e' földre vezérlett 's mellyet fentarta annyi csaták között, hivatásának már megfelelt; hogy ez áldott földőn, mellyet annyi vérrel szerzettek apáink, egyéb nem lehetne dicső, mint sírjaink; hogy míg minden nemzet halad, mívelődik, erősbűl, míg mindünnen egy szebb jövő' hajnala emelkedik, csak nekünk nem volna szabad reményleni, mintha az egyenetlenség 's viszálkodás örök átokként volna kimondva e' hon felett! Kölcsey bízott a' jövőben, 's épen mert bízott, mert szavát soha hiúság vagy nagyravágyás, hanem mindig a' legtisztább honszeretet 's meggyőződés hangoztatá, azért vala olly erős, olly ellentállhatatlan e' szó.

Nem szándékom Kölcsey' országos pályáját taglalnom. E' tudós kör előtt, mellynek nem a' politica' érdekeit, hanem a' tudomány' igazságait keresni jutott feladásúl, a' felek' zajának hallgatni kell. De miután emberek találtattak — eléggé alávalók, kik e' nemes kebelt, miután körünkből elköltözött, rágalmazni nem pirúltak; miután a' pártok' zaja e' tisztelt sír felett hallgatni nem akart; miután tények hozattak fel, mellyek nem történtek, szavak ismételtettek, mellyek mondva nem valának: legyen szabad felszólalni a' barátnak is 's elmondani sírja felett: ő tisztán futá át nehéz pályáját, 's tisztán fog állani emlékeinkben, mint kit nem önség, hanem honszeretet lelkesített; nem pártok' dühe, hanem érdem emelt, 's ki azon hittől lelkesítve, hogy e' föld nem egyesek', hanem az egész emberinem' éldeletére adatott, dolgokért fáradott, mellyeket a' jövő kor elérni fog. Haza 's király iránt hívséget énekelt a' gyermek első dalában: haza 's király iránt hívség lelkesíté őt vég sóhajtásaig. 'S habár sírját az irígység sziszegve állja is körül; bár szemtelen hazudságot zúg a' rágalmazás: e' név dicső fog maradni közöttünk, mint ama' sziklák tenger közepett, mellyeket a' reájok csapdosó mocskos hullám csak tisztábbra mos.

Ő elment, elment oda, hol a' szív megpihen nehéz földi útja után, hová barátink' könyei nem hatnak, hol ellenségünk' csapásai nem bántanak többé. Egy puszta sír a' Túr' partjain fogadá el nemes kebelét; csak

az elhagyott háznép, és csak néha egy hív, ki barátjának sírjához vándorol, ismerik a' helyet, hol Kölcsey nyúgoszik.

Egy pár év, 's a' domb, melly ravatala fölött emelkedik, besűlyed, és a' dúsan felnőtt fű alatt talán nem fogja senki keresni hamvait! De hát ennyi érdem után csak felejtés volna díja? — Ó nem! 's ha bár e' haza' bányáiban nem találkozott egy kő, melly oszlopául emeltetnék; dús nyelvében, mellyet ő gazdagíta, nem volt egy pár szó, melly háladva sirjára vésetnék: mí őt felejteni nem fogjuk; nem mí, kik barátjai valánk, 's nem azon ifjú ivadék, mellyet szíve annyi reménynyel láta nőni, mellyet olly szent szeretettel szoríta kebléhez. — Ó reátok, lelkes ifjúság! reátok legyen bízva emléke. Nézzétek életét, 's legyen tiszta képe fenséges példa előttetek; nézzétek őt az árvát, a' szegényt, a' gyengélkedőt, 's tudjátok: őt hazájának szent szeretete vezérlé illy magasra, 's közöttetek senki sincs, ki dicsőn nem ragyoghatna, mint ő, ha keblét e' tiszta lángokkal tölti el. — Sok, miért ő fáradott, még nem létesűlhetett. Sokért fogtok fáradni tí is, mit teljesűlve nem láthattok; ne lankadjatok azért szorgalmatokban. Jaj annak, ki belsőjének szent szavát e' föld' zajában elfojtja. A' gondolat, vagy érzemény, mellyet isten nagy világával bennetek ébreszte, a' világé, 's elátkozott, ki a' reá bizott kincset eltemeti, mert fél, hogy nem önmaga éldelheti gyümölcseit. Nézzétek e' földet, az el nem takarja a' famagot, melly reá bizatott, bár gyökere szét hasgatja kebelét, ő anyailag neveli legjobb nedvével, míg a' fa felnőtt, 's zöld ágaival tavaszt hirdete; 's a' puszta' homokja ellent nem áll, mikor a' szél felkapva honjától messze elviszi, hol a' nagy rendelőnek szüksége van reá; 's a' magas havas el nem rejtőzik a' nap' sugárai előtt, 's mihelyt első fényök feljött, ragyogva hirdeti az új napot, habár haván melegének áldásait nem fogja érzeni. Föld a' tí szívetek is, 's azért veté belé magvát az istenség, hogy nagyra nevelve növényét, tavaszt hirdessetek tí is; homokszemek vagytok, mellyekre a' teremtőnek talán szüksége van, midőn nyugalmatokból a' szenvedelem' fuvalmain felragad; tetők vagytok, mellyeknek habár nem éldelni, legalább hirdetni kell a' jövő napot. — Ó nézzetek Kölcseyre, nézzétek fáradhatatlan szorgalmát, le nem győzhető állhatatosságát, 's tanúljatok reményleni, tűrni 's fáradni, mint ő. — 'S ha egykor eljövendének a'

boldogabb napok, hol a' magyar istenéhez emelve kezeit egy nagy, dicső nemzetnek érezheti magát; ha az idő eljő, hol testvér népeit nem követni többé, de velök egy czél felé, egyenlő léptekkel haladni fog; ha ez áldott földön a' hosszú véreső után végre derült napok megtermik az áldást, mellyért mi a' kevés szerencsemagot elvetők, 's izzadtunk, 's imádkoztunk annyi éven át; ha eljő az idő, mellyet dicső barátunk lelkének forró kivánatival felhítt: akkor gondoljatok a' rég elhamvadott honfira, ki a' Túr' partjain egy puszta sírban pihen, 's mondjatok áldást nyúgalma fölött. Ő értetek élt.

IV.

EMLÉKBESZÉD

FORGÓ GYÖRGY LT. FELETT.

BALOGH PÁL RT.TÓL.

Meglepő lehet sokakra nézve, emlékbeszédet hallani e' helyt egy olly férfiuról, ki a' tudományok' pályáján sem kitünő elmeszüleményeivel nem ragyogott, sem az ismeretek' széles mezejét hasznos fölfedezéseivel nem gazdagítá; azonban ha azok, kik a' nemzeti literaturát közhasznu munkáikkal előmozdítják, a' nemzet' hálájára méltók: nem kevésb dicséretet érdemelnek azon nemes lelkűek, kik szívökön hordván hazájok' emelkedését, szakadatlan figyelemmel 's örömteljes szívvel kisérik annak haladását a' polgárisodás' pályáján, 's készek mindennemü áldozatokra, mellyek azt mennél elébb dicsőség' sugáriba öltöztetni képesek volnának.

Ezen nemes lelkűek' egyike vala Forgó György, kinek emlékezetét néhány szóval, a' nagy tiszteletű gyülekezet előtt feleleveníteni kívánom. Nem literaturai érdemek, nem irói elsőségek azok, mellyek az ő emlékezetét tiszteletessé teszik: hanem azon buzgó hazafiúi érzés, melly tisztábban egy kebelben sem lobogott, mint övében; azon nemzete' értelmi haladását nem csak ohajtó, de tetteivel is tőle telhetőleg előmozdítani kivánó lélek; azon szíves és önkényes részvétel mindenben, mi az általa imádott hont, a' szerencsés lét' 's magasb miveltség' fokain emelni képes. Nem nagy terjedelműek, nem kitűnő hatásuak ugyan itt is azon tettek, mellyek' felszámlálása bámulást vagy elragadtatást szülhetne; de

ollyak még is, mellyek fogékony lelkeket hasonló tettekre gyúlasztani képesek. Csodálatos játéka a' sorsnak, melly gyakran olly kebelben lobogtatja a' nagynak, szépnek 's jónak szerelmét, melly a' nemes lélek' vágyait csak gyéren valósíthatja! Mi szerencsés volna az emberi nemzet, ha a' hatalom 's magas lélek, gazdagság és nemes szív, mindenkor elválhatlanul együtt járnának; mi sok szép tervek valósítatnának, a' közjót hatalmasan előmozdítandók, mellyek segély' hiánya miatt semmivé lesznek; mi sok dicső szüleményei a' lángésznek jutnának létre, mellyek pártfogás' nem léte miatt a' szükölködő művész' agyában temetve maradnak; mi sok jeles intézetek, ezerek' boldogságát eszközlendők, alapítatnának, mellyek részvét' hiánya miatt csak az üres tervek' számát szaporítják? Forgó azon nemesb gondolkodásuak egyike vala, ki, ha a' sors kedvezőbb arczczal mosolygott vala reája, hazája' dicsősége' 's java' előmozdításában a' legszebb lelkűekkel futott volna versenyt. — Szegény szüléktől származva*), a' sors' viszontagságitól nyomatva juta ő el azon álláspontra, mellyen önálló munkássághoz kezdhete. Apróbb iskoláit Czegléden 's Jászberényben, orvosi pályáját pedig Pesten végezé 1812-ben, olly kitünő igyekezettel, hogy 1814-ben a' physiologiai tanítószék mellé segéddé neveztetnék. Már ezen gyakorlati pályájának első éveiben is figyelmet gerjeszte Forgó ügyessége 's szorgalma által, úgy hogy 1816-ban a' megüresült Pest vármegyei főorvosi hivatalt ő nyerné el. Teljes reászántság, osztatlan kedv 's ritka buzgalom vezérlék a' kezdő orvost a' nehéz pályán 's olly sikerrel jutalmazák meg, melly nekie a' főváros' nevezetesb orvosai közt tiszteletes helyet víva ki. A' terjedelmesb munkássági kör, a' szenvedők' nevekedő bizodalma, nevelék az ő buzgó vágyát elébbhaladni a' pályán, melly a' legnemesb tettek' gyakorlásában annyi örömet igére. Az orvosi tudományban, kivált Némethonban akkor divatozott 's egymást felváltó rendszerekből, a' józan ész' kivánatinak megfelelőt, 's a' szenvedő emberiség' javára használhatót munkás méh gyanánt gyűjtögeté öszve.

Azonban a' szerint, mint nevekedék a' munkássági kör, a' szerint fejlének előtte ki naponként azon nehezségek, mellyek az isteni művész-

---

*) Született Tószegen, Pest vármegyeben, 1787.

ség' gyakorlását kisérik, mellyek keserű érzéssel töltik el az orvos' szivét, midőn reményében csalatkozva, diadalmaskodni látja a' mély gyökereket vert bajt, vagy roszabb esetben a' halált. Ki irhatja le azon érzést, melly a' nemesb lelkű orvos' szivét szaggatja, midőn egy szeretett gyermek', egy imádott nő', egy hiv barát' halállal küzdésének tanúja; a' midőn látja minden művészi igyekezeteinek 's buzgó szorgalmának sikeretlenségét; midőn arczára függesztve, segedelmeit esdekelve látja könyekbe fürösztött szemeit a' kétségbeeséssel küzdő anyának, a' vigasztalhatatlan férjnek, a' búval tölt barátnak, 's nincs szer, melly csodát tegyen, nincs kéz melly elhárítsa a' veszélyt, egy család' boldogságát kegyetlen csapásával szétzuzandót. Csak azon orvos, ki illy kínos helyzet' tanúja volt, kit érző szív 's részvevő lélek, buzgó segedelemvágy 's magasb tökélyre igyekezés vezérlenek a' tövises pályán, csak az képes igazán érzeni a' gyógymüvészség' fogyatkozásit, 's csak annak keblében fakadoznak őszinte ohajtások, valami jobb és biztosabbnak birására; csak az kiván szabadulni az elavult 's olly gyakran ál utakra vezérlő alaptételektől, túlemelkedni a' mindennapiság' körén, szabad tekintettel keresni fel a' hiányokat 's örömmel fogadni a' jót, melly tán önkényt ajánlkozik, ha szinte az a' megszokott elvekkel ellenkeznék is. Illy ponton álla Forgó, gyógymüvészi pályája' soknemű fogyatkozásinak érzetében, midőn a' merész reformatornak, az annyi századok' tekintete által megszentelt gyógymód' hatalmas megrázójának, a' tévelygések' 's hibás tételek' kiméletlen feltárójának — Hahnemannak munkája*) kezeibe került. Meglepve az új 's szokatlan dolgok' olvasása által, azokat nem felületes elméletre 's könnyelmű megvetésre, mint igen sokak: hanem mint tanulni 's haladni kivánó orvos, teljes figyelmére méltatá. Az igazat kipuhatolandó, örömest kivánta volna utánozni a' nagy mester' előképeit, ha a' hihetőséget túlhaladó tanítmányok, az eddigi megszokott 's olly nagy férfiak' tekintete által megerősített alaptételekkeli általános ellenzet, a' még tapasztalatilag honunkban mind eddig nem látott gyógymód' nehézségei, vissza nem tartóztaták vala.

*) Organon der Heilkunst.

Azonban mennél figyelmesb kezde lenni ezen idő óta széles orvosi pályáján, a' naponként nagyobb világban feltünő fogyatkozásokra, a' minden lehető gonddal 's józan eszmélettel alakított gyógytervekbeni keserü csalatkozásokra, az olly sok századok' tapasztalásira épített 's olly bíztosan megalapított elvek' ingékonyságára: annál inkább nevekedett kedve az uj tanítmány' tiszta tapasztalatokon nyugvó tételeit megkisérteni a' betegágyaknál. Nagy merény, egy még fejlődésben levő, az eddigivel homlokegyenest ellenkező gyógymód' kisérleteinek tenni ki betegeit; de győzött az igazság' kipuhatolásábani erős szándék 's a' szoros vigyázattal végbevitt próbatételek, a' nemes lelkű igazságkereső' igyekezeteit kivánt sikerrel jutalmazák meg. Még utolsó napjaiban is örömsugárokat öltözött elhunytunk' arcza, midőn első próbatételeinek meglepő 's jóltevő sikeréről szóla; 's midőn folytatott tapasztalatai által, mind inkább bebizonyosodni látá az uj gyógytudomány' egyszerü elvét: elhagyván általában az eddigi gyógymódot, 1823 óta magát egészen az újnak szentelé.

Így lőn Forgó honunkban első, ki ön fáradhatlan igyekezetei által, legyőzve mindennemü akadályokat, 's nem sajnálva semminemü áldozatokat, tulajdonává tette a' homoeopathia' tanítmányait. Ha tiszteletreméltó mind az, ki az egyszer általa jónak 's igaznak ismert elvnek állhatatos következetességgel hódol: úgy Forgó teljes becsülésünket érdemli. Mint minden uj tan, ellenkezőkre, 's mennél szembeszökőbb az, annál nagyobb számuakra talál: így vala az uj gyógymód Forgó' idejében a' legkeserübb ellenkezéseknek tárgya. Üldözés, gúny, alattomos fondorkodások 's cselszövények, éles megtámadások, undok rágalmak, hazudozások, 's a' szenvedelmek' mindennemü kitörései napi renden valának. Forgó csak azon vevé magát észre, hogy betegei 's házai egymás után lőnek hívtelenekké iránta. De ez legkevésbbé sem tántorítá meg az erős characterű férfiút, 's készebb levén, jövedelmét áldozni fel inkább, mint meggyőződését: idejét, mellyet most csak kevés számu betegek foglalának el, a' gyógyszerek' lelkisméretes készitésére fordítá. Ezen érdekes foglalatosságtól nem sajnála semmi költséget és fáradságot mind addig, míg azt teljesen végre nem hajtá. — Így élt Forgó feszített buzgalommal az általa teljes valójában elfogadott tudománynak, 's örömét, vi-

gasztalását, jutalmát találá abban, ha annak jóltevő sikerét betegeinél tapasztalá.

Mint megye' orvosa kitünő érdemeket szerzett magának Forgó, hivatalának pontos vitele 's a' kormánya alatti orvosok' gondos vezérlése által. Nem szünt ő meg ezeket azon üdvös tanácscsal éltetni, hogy a' gyógymüvészség' pályáján, legbiztosb vezércsillag a' következetes egyszerüség. Midőn 1831-ben Keletindia' fojtó angyala Europán is végig csattogtatá mérges szárnyait 's borzadást és félelmet, zavart és elcsüggedést gerjesztett az emberekben; midőn a' haldoklók ezen köz inség' idejében hasztalan sohajtozának biztos segéd után 's egymás után hullottak áldozatul a' halálnak: Forgó fáradhatatlan vala mind a' városban, mind künn, a' még nem látott dühösséggel ostromló mirígy által elrémitett orvosok' felbátoritásában, 's czélirányos rendeletek és józan utasítások által hasznos szolgálatokat tőn a' megyének.

Ezen nehéz és gondteljes, de soknemű 's tiszta örömeket nyujtó pályán kivül, semmi sem érdeklé Forgót annyira, mint a' nemzeti literatura. Honának buzgó tisztelője, emelkedésének 's virágzásának csüggedhetetlen barátja vala ő mind végig. Egy alkalmat sem mulaszta ő el, hol magas honszeretetét tettlegesen nyilváníthatá. Ha azok, kiket a' szerencse kedvenczeivé választott 's a' kényelmes élet' mindennemü eszközeivel ellátott, hálát érdemelnek polgártársaiktól, ha magokat fényes helyzetök' csillogásai 's gyönyörei által nem engedik elfásítatni, 's a' köz értelmesség' és miveltség', a' polgárisodás' és szerencséslét' előmozditására is segéd kezeket nyujtanak: mennyivel nagyobb mértékben érdemlik becsülésünket 's tiszteletünket azok, kik a' homály' 's szükölködés' kebléből kiemelkedve önszorgalmok 's eszök által szerzett javaik' tetemes részét a' haza' oltárára teszik le. Ezen utólsók közt tiszteletes helyet vivott ki magának Forgó. Minden nemzeti intézet meleg pártolóra és elősegítőre talált ő benne 's őszinte becsülőre minden, ki a' köz jót szívén viselé. De különös vonzalommal 's előszeretettel viseltetett emelkedő literaturánk iránt. Mélyen érzette ő, hogy a' nyelv, ez a' nemzeti élet' nélkülözhetetlen organuma, messze elmaradott azon pályán, mellyen más nemzetek hervadhatatlan koszorúkat vívtak ki magoknak; hogy a' tudomány nálunk anyai nyelven szólni alig tud, 's hogy még távol va-

gyunk azon állásponttól, mellyen Európa' mívelt nemzeteinek sorában tisztelettel felléphessünk. Fogyatkozásink' 's hátramaradásunk' ezen érzete a' haladás' és ujítások' barátjáva tette Forgót, és ott, hol tehette, kész vala tettlegesen is résztvenni azokban. A' honi literatura' minden szüleményei pártfogóra találtak ő benne. Literaturánk' azon szerencsés fordúlatpontja, midőn felejthetetlen Kisfaludy Károlyunk Aurorájában kivánta egyesíteni költőink' 's szépiróink' újabb termékeit, hogy egy illy évenkénti illatos bokrétával kedvet gerjeszszen 's izlést terjeszszen, első vala ő magasb fejlődésnek indult literaturánk' azon buzgó baráti közűl, kik a' dicséretes vállalat' nagylelkü elősegítésére ajánlkoztak. De Forgó itt nem állott meg, hanem mind addig, mig az Aurora' sokszor ingékony élete tartott, nevezetes segedelemmel járult évenként annak fentartására. Az Aurorán kivül, a' magyar literatura' több más termékeinél, sőt több szükséggel küszködő tudósainknál is, mindig mint kész barát, kész segéd és pártoló mutatkozott Forgó. Nem csoda hát, ha nemes tettekkel aránylag gazdag élete által magának barátokat 's tisztelőket szerzett. Kisfaludy Károly, míg köztünk munkálkodék, a' barátság' legszorosb lánczaival vala összekötve vele, 's lakjában osztozott néhány éven által. Literaturánk' örök diszü hőse, Kazinczy Ferencz, Vitkovics Mihály és mások az elhunytak közt, 's kikkel még örvendve bírunk, Rudics József, Horvát István, Szemere Pál, Tanárki János 's több egyebek, szoros barátsági viszonyban állának vele 's ismerék és becsülék a' nemes lelket, lángoló honszerelmet 's minden jó és nagy iránti buzgalmat, melly őt lelkesíté. Ezen termékeny forrásokból csak szép tettek származhatának, 's volt egy vonás, melly mind azokon keresztül sugárzott 's melly azok' becsét magasb 's tiszteletesb fokra emelte, és ez azon tiszta, mocsoktalan, minden önzést kizáró egyenes character volt, mellyel Forgó birt.

Ennyi tulajdonok, az élet' legerőteljesb szakában, sok jót szülhetének vala még tettekben olly szegény hazánkban; de a' jobbakat, így szól Petrarcha: elébb kilopja a' halál az élők közűl, 's így Forgó sem vala a' sors által hosszú életre jelelve ki. Egy, eleinte nem elég figyelemre méltatott, későbbi dühös kitörésében homályos jelekbe burkolt 's innen részint meg nem ismert, részint nem czélirányosan ostromolt 's végre legyőzhetetlen élőmüvezeti hibát szült nyavalya roskasztá le több

éveken általi kegyetlen szenvedések közt az erős testet, a' hosszu életre termettet. De Forgó ezen szenvedések közt is, mellyek hét éven ált alig engedének egy órányi nyugalmat, erős és bátor lelkét a' bámulásig kitünteté: nem csüggeszték azok őt el sem kötelessége' teljesítésében, sem tanulmányinak folytatásában, 's ezek valának, mik némi örömet 's éldeletet nyujtának pályája' végén a' szenvedőnek; mert nem vala hív 's szeretett nő, vigasztaló szavainak balzsama, fáradhatatlan ápolása 's gyöngéd részvétele által enyhülést nyujtandó; nem valának reményteljes magzatok, kiknek tekintete 's ölelései csak egy pillanatra is elüzték volna a' fájdalmak' redőit. Mind e' mellett is panaszt ritkán lehete ő tőle hallani, de igen még egyszer meggyógyulni ohajtást 's illyenkor azon nyilatkozást, mennyire kivánná akkor magát a' gyógymüvészségben kimívelni 's mennyit tenni, ha a' sors egyébiránt is kedvezne nekie, literaturánk' előmozdítására. Azonban, fájdalom, ezen remény 's forró ohajtás teljesedésbe nem ment, 's az utólsó nemes szándékot csak végrendeletében valósíthatá, melly az ő hazafiúi lelkének maradandó emléke *).

Nem találván enyhülést az annyi éveken keresztül talán nem egész pontossággal 's maga iránt rendén túl üzött engedékenységgel használt szerekben, 's érezvén erejének naponkénti enyészetét, végpróbául a' búziási érczes forrásokban reménylé szenvedései' enyhülését; de a' na-

*) Forgó' hazafiui lelkét végrendeletének következő pontjai tanusítják: 1. A' magyar tudós társaság' alaptőkéjéhez hagyott ezer pengő forintot 's egy Rothschild-féle sorsot; ezenkivül még fogadott fia' maradéknélküli halála' esetében négy ezer pengő forintot. 2. Egy, Pesten felállítandó, dologház' alapítására négyszáz pengő forintot. 3. Pest városa' kórházára 1280 ftot. cp. 4. A' pesti vakok' intézetére nyolczszáz ftot. cp. 5. A' Pest vmegye által czélba vett őrültek' házára kétszáz ftot. cp. 6. A' Pesten építendő magyar színházra ezer pengő ftot és egy Rothschild-féle sorsot. 7. A' váczi siketnéma intézetre kétszáz pengő ftot. 8. A' pesti kisded gyámnevelő intézet' javára, negyven pengő ftot. 9. Horváth István' magyarok' eredetéről munkájának mennél előbbi kiadásaira kétezer pengő ftot. 10. Egy nagy magnest a' pesti physicum museumnak. 11. Hét darab régi aranyat a' nemzeti museumnak. 12. Orvosi könyvtárát a' pesti orvosi kar' lectoriumának. Fájlalni lehet azonban, hogy ezen sok nemes szándok, kiadott pénzeinek rosz biztosítása miatt, teljesen nem valósítathatott.

ponként új erővel előforduló láz 's innen eredő gyengeség, ez utolsó szándék' teljesítését is füstbe repíté, úgy hogy utját Lovrinnál tovább nem folytathatá. Itt a' széplelkű báró Lipthay-ház, mellynek egykor orvosa vala, a' legszivesb részvéte' indulatával fogadá őtet; de sem gondos ápolás, sem szíves részvét, sem nyájas bánásmód nem valának képesek új erőt önteni az összeroncsolt testbe 's így Lovrinba érkezte után már néhány nappal, julius' 17-kén 1835. elhunyt a' hosszabb életre méltó férfiú.

Forgó' porai messze nyugosznak azon helytől, hol az első világsugart megpillantá, és attól, hol életpályája' legnagyobb része lefolyt. Számos tisztelői 's baráti helyett, kiknek körében élt, nagy részint idegen arczok vevék körül szoros hajlékát; de a' távolban levők mély sajnálat' érzetével vevék a' bús hirt elhunyta felől 's békes nyugvást kivántak hamvadó poraira. Az academia tisztelettel említendi mindenkor nevét egy olly férfiúnak, kinek lelkét alapos ismeretek, szívét a' legtisztább hazafiúi érzés ékesíték.

V.

EMLÉKBESZÉD
SCHUSTER JÁNOS RT. FELETT.

BUGÁT PÁL RT. TÓL.

Mint a' családja' köréből kiszakasztott atyát a' hátramaradottak siratván, fájdalmok szivökből ered ki: úgy valamelly egész testület' kebléből igen érdemes tag szakasztatván ki, az ész borúl el és a' lélek' fájdalmában a' szív is osztozik. — Az orvos és tudós rendet illy csapás érte, midőn Schuster János egyetemi tanár, gyógytudor 's a' magyar tudós társaság' rendes tagja annak kebléből a' kimélni semmit nem tudó halál által kiszakasztatott. Az orvos és tudós rend' tagjait ezen csapás egyenlően érte, mert a' veszteség egyetemes volt, 's nem volt a' két rend' tagjai közűl senki, ki a' hosszabb életre méltónak élte' hosszabbítására részét életének örömest oda nem adta volna. De miként is ne? Hiszen, midőn a' test' hervadtával a' lélek is egyenlően veszti erejét, 's ez, mie csak volt 's mivel csak birt, mindent az emberiség' boldogítására világba léptetett: akkor azt, kit a' természet egy kezével adott, mással pedig vesz, egykedvűleg tűrjük; de midőn a' délpontján csak innen áthaladott lelket az összeroncsolt test többé hordani nem képes, 's ennek estével amannak eltünését is tapasztaljuk: akkor magunkba vonúlva sajnálkozunk, mert veszteségünk' sulyát, házunk' kipótolhatatlanságát érezzük. — Illyen volt a' boldogult, mert roncsolt testében eleven lelke' vidorságát utolsó leheltéig megtartotta.

A' tudós társaság engem bízott meg, hogy a' boldogúlt tag' munkás életének vázolatát adnám; — de minél nagyobbra becsülöm e' megtiszteltetésemet, annál jobban félek, hogy az olly sok oldalú hatás-

sal és tudományossággal folytatott életű férfi' rajzát csak igen csonkán adhatom; mert az életirónak, nem különben mint a' festőnek vagy szobrásznak a' valóságot találni kell; ám de a' festő vagy szobrász előtt készen áll a' való, holott az életiróé nincsen meg többé; a' festő és szobrász tárgyát csak egy oldalról, a' külső könnyebb oldalról, tekinti, holott az életirónak inkább a' belső emberrel van dolga; a' festő és szobrász tárgya' folytonos életéből csak egy pillanatot kap ki, holott az életiró szemeit tárgyáról egész élete alatt el nem fordítva, kit lelki szemeivel a' világba belépni látott, azt egész sírja' széleig követi. Honnét terhes állásomat elgondolván, a' tisztelt közönségtől elnézést és engedelmet reménylek, ha művem a' várakozásnak meg nem felelhet.

Schuster Nep. János született május' 4-kén 1777-ben, Pécsett, Baranya vármegyében; megholt május' 19-kén 1838-ban, Pesten; és így élt 61 évet és 15 napot. — Úgy vélem, hogy a' boldogultnak életét két szakaszra osztva legmegfoghatóbban állíthatom szem elébe, melly két szakaszt a' pesti egyetem' orvosi karánál 1802. martius' 16-kán történt tudorrá emeltetése választván el egymástól, életéből az első szakaszra 25, a' másikra pedig 36 esztendő esik; melly két életszakasz közt átalában azon különbséget találom, hogy az első inkább egy vágású levén, azt folytonasan előadni könnyebb leszen, holott a' második több oldalú életszakasz' fölfogása azon viszonyok' tekintetéből, mellyekben a' boldogúlt élt és munkált, könnyebb leend.

Schuster, beszédünk' gyásztárgya, olly polgári szüléktől*) származott, kik nem csak bölcsejénel őrködtek, anyagi létének nem csak alap-

*) Atyja Nepomuk János, anyja szül. Kellner Anna volt, ez 1825. évben, aug.' 1. napján, 74 esztendős korában holt meg. — A' boldogult következő sírírатot készített neki:

Sorge, Müh' und hartes Leben
War ihr immerwährend Weben;
Doch bescheiden gieng Sie, Gott ergeben,
Und zuletzt aus liebem Kreise
Allgeliebt, in ihrer Weise
Ruhig und gefasst in's höher' Leben.

Atyja pék (kenyérsütő) volt, anyjánál sokkal korábban halt meg, ez még egyszer ment férjhez, 's ezt Hollmann-nak híták.

ját vetették meg: hanem továbbad is mint minden anyagi szükségeit pótolták, úgy mind erkölcsi, mind tudományos neveltetéséről gondoskodtak, és így azon dicsőségnek, mellyre a' boldogult vergődött, jó része méltán szüléinek tulajdonítatik; ki tehát azon kevesek közé tartozik, kik elődeikre fényt és dicsőséget árasztanak, holott sok elfajúlt ivadék, miben fénylhetne, magának semmie sem lévén, ősei' fényözönében kiván feltűnni. De tisztelt hunytunk nem csak szüléire árasztott fényt és dicsőséget, hanem az egész polgári rend' dicsőségévé lőn; mert ő, nem úgy mint sok érdemetlen, tolakodólag a' magasabb rendbe átlépni soha sem törekedett, sőt midőn egy alkalommal, már élte' vége felé mindennemű érdemekkel eltelve, az orvosi kar által királyi tanácsosnak ajánltatni úgy szólván kérő, sőt kényszerítőleg zaklattatnék: ezt ő, hogy a' tisztelt kar ez ügyben lépést ne tenne, ünnepélyesen megkövette; honnét ő élte' végeig a' polgári rendhez hű maradván, ha valaha tán valakinek eszébe ötlendik a' polgári rendből eredett nevezetesebb férfiak' életrajzát adni, ezek közt Schuster minden bizonynyal méltó helyet nyerend.

1784-dik körül Schuster annyira növekedett már, hogy mint hét esztendős gyermek szülei által a' kisebb oskolákba küldethetnék; midőn is oskolai pályáját futni megindulván, évről évre testi- és lelkileg is annyira növekedett, hogy 1790- és 92-dikben mint 14 és 15 esztendős fölserdült ifijú a' humaniorákat mint poeta és rhetor hallgatta. Mennyire lett légyen a' 14 esztendős ifjú képes az életet minden viszonyaiban ösmerő első rendű latin költőket felfogni, habár tán ezek széthányt verseit ismét rendbe hozni, ezeket könyvnélkül megtanúlni tudta is, azt ugyan nem tudom; de hogy kisebb oskoláit II. József királyunk' oskolai rendszere alatt járván, midőn mindenek a' német nyelv' megtanulására irányoztattak, és másként is német ajku szüléktől eredvén, a' német nyelven minden akkori nevezetesebb költőköt és írókat ösmert, az ezen időből maradott, még most is meglevő irományaiból következtetjük, mellyek közt a' boldogultnak maga készítette német poemái is találtatnak. — A' szónoklat a' tökéletes érettségre jutott ész' diadala levén, mellyben az alsóbb lelki tehetségek által szerzett eszméket különös fogások által bizonyos czél' kivívására kormányozza maga királyi székéből

az okosság, mint a' léleknek legfensőbb tehetsége, hogy — mondom — a' szónoklat' mezején a' 15 esztendős zsenge ifjútól milly keveset lehetett várni, mind az erősebb szónokok' magas lelkének felfogásában, mind még inkább egyes szónoklati tárgyak' kidolgozásában, azt közűlünk kiki tudhatja, ha bár ő ezen oskolájában a' jelesek közé számitatott is; melly részről ohajtottuk volna, hogy vajha inkább, mint említeni fogjuk, jogtudományi pályáját végezvén hallgathatta volna a' szónoklat' rendes szabályait, 's ekkor szorgalma bizonynyal nagyobb sükerrel gyümölcsözött volna. A' boldogult eddigi tanítói közűl különösen Schwartzl nevű piaristát szokta gyakorta emlegetni, ki a' szó' legvalóbb értelmében livianus volt, azaz előtte más nem is volt mondat, mint mi Liviusból volt véve, a' szónoklatra nézve valóban jó minta!

1792. és 93-dikban a' boldogult mint 16 és 17 esztendős ifjú a' philosophiát hallgatta, midőn elegendő alkalma volt a' legszilárdabb tudományokkal, a' logicával és metaphysicával az egyetemet, és Magyarországra nézve a' különös történettudománynyal, a' mathesissel és physicával, mint ugyan annyi széles 's életbe vágó tudományokkal megösmerkedni. Ezen tudományok közűl mellyikben tündöklött légyen leginkább a' boldogult, azt későbbi miveltségéből 's munkálataiból következtetjük, melly részről különösen a' physicát kell megemlítenem; de a' történettudomány is kedvencz tanulmánya lehetett, mert lelke ekkor kaphatta tüzét, hogy később időkben is, noha hivatalos tudományához épen nem tartozott, ezen tudomány iránt különös vonzalommal viseltetett, mi beszédünk' második részéből úgy is még bővebben ki fog tetszeni. — A' philosophia, mellyet, habár csak magamnak is, szabad legyen nyelvünkön elmélynek nevezni, mivel a' dolgok' mivoltáról, összefüggéséről, átalános visszonyairól elménkkel mélykedni vagyis buvárkodni tanít, az életből véve és az életre visszahatva az emberi ész' járásának törvényeit fejtegeti, 's józan elvekre alapítva magának a' vallásnak is talpköve levén, a' jámbor bölcsnek egyedűli vallását teszi, melly minden való tudományt láthatlanúl meghat, átleng, lelkesít, és szelid pillanattal int az erkölcsre, mellynek szavát olly örömest fogadjuk; hogy — mondom — ezen természetes értelmében vett, tehát nem a' különböző emberi érdekek által elundokított 's korcscsá tett philoso-

phia, bár milly alakban adatott légyen is az elő, mellyet oskolában hallott a' boldogult, Ariadne' fonalaként egész éltét kormányozta: azt nem annyira szavakba, mint inkább tettekbe menő gondolatai igazolják; mert hiszen a' tettek megtestesült gondolatok, holott a' szók nem ritkán ezeknek csak torzképei. — A' mathesis, ezen minden tudományoknak köz kulcsa, melly nélkül ezeknek csak fölületén 's csak küszöbénél maradunk, 's nála nélkül ezek' melyébe 's szentébe sohasem hatolhatunk, és mellynek, mint jólétünk' leghatalmasabb eszközének elhanyaglását országunkban gyásztárgyunknál sokkal jobban sirathatjuk; ezen tudományt — mondom — melly egyenes vágásából minduntalan kitérő eszünket szüntelen egy húron vezeti, 's a' különféle érdekek által szerte kalandozó észt a' való igazság' megösmerésére akarata ellen is kényszeríti, milly buzgósággal, tűzzel tanúlta légyen a' boldogult: azt részint onnét gondolhatjuk, hogy, noha gyakorlaton kivül, még később korában is a' legnehezebb egyenleteket feloldani képes volt; részint, mivel azon tudomány, mellyel egész életében hivatalánál fogva foglalatoskodott — a' vegytan, az újabb időkben egészen számtudományi lábakra levén alapítva, ez amannak tudomását szükségkép fölteszi.

A' philosophiát elvégezvén Schuster, ő is az igen megjárt ösvénybe, a' jogtudomány' tanulásába indúlt, mellyet is 1794. és 95-dikben, élete' 17. és 18-dik évében hallgatott. Hunytunk mind ezen oskoláit szülötte földén végezte, honnét benne különösen Pécs' városa büszkélkedhetik; mert nem csak hogy benne jött világra, hanem mind anyagi mind szellemi első táplálmányt nekie adni Pécs volt szerencsés. — Sőt őtet diszének lenni Baranya vármegye is elösmerte akkor, midőn polgári eredete' ellenére 1836. augustus' első napján táblabirói tisztelettel érdemesítette; midőn ismét alkalmunk vagyon az ő lelkületét, szerénységét, hiutlanságát megösmerteni az által, hogy ő ezen czímmel soha sem élt.

Nálunk az alacsonyabb rendből származó ifjú ember rendszerint philosophiáját végezvén kezd jövendő sorsáról, állapotáról gondoskodni; nem így a' magasabb rendből származott, ki közönségesen az ő számára különösen tárva álló, magasabb rangokra vezető 's tündöklőbb jogászi tanpályát választván, fejét, melly ösvénynek hajtson, nem igen töri. — Hogy Schuster, gyásztárgyunk, a' philosophiát végezvén szinte eszmél-

ni kezdett jövő sorsáról, azt elgondolhatjuk, 's annak okát, hogy ő a' jogászi ösvénybe indúlt, a' Pécsett levő 's neki önkényt ajánlkozó törvényi tanpályában találjuk. Miután azonban a' törvényoskolákon áthaladott volna, most már érettebb észszel vetvén számot jövendőjével, 's mivel egyrészről előtte, mint polgári születésű ember előtt, a' jogászi és bátóri uton magasabb fokokra vergődhetni az út el volt zárva, más részről pedig örökös esde-(instantia) és replica-iró is idegenkedett lenni; sőt mi mind ezeknél több, mivel már a' philosophiai pályája alatt megízelített természettudományi elemek' folytatása iránt különös vonzalmat érezett magában: azért előbbeni szándékát megváltoztatván, a' törvénytudomány' gyakorlását abbanhagyta, és a' gyógy- 's természettudomány' zászlója alá szegődni tökéllette el magában. Dehát kárba ment-e ezen két esztendő alatt a' jogtudományok' megtanulására fordított szorgalom és idő? hasztalanok lettek-e azon, boldogultunk' sajátaivá tett, jogtani ösmeretek, mellyekkel tán sok, csak fokállásánál és külsőségeinél fogva fénylő törvénygyakorló az ő jogtudományi ösmereteivel birván, nem annyira külső mint inkább belső fényt árasztván magából, a' szó' legvalóbb értelmében ragyoghatna? Valóban nem; mert benne nem csak a' természetes, hanem a' megalapított jogszerűség' nyomaira is minduntalan rá lehetett ösmerni, rá különösen akkor, midőn az orvosi karnak szerencséje volt őt jegyzőül birni és dékánul tisztelni.

Az orvosi tudomány' tanulására szánván magát Schuster, Pestre jött 's itten 1796-diktól fogva, az orvosi tanpálya még akkor csak négy esztendeig tartván, egész 1800-dikig, élete' 19-dik esztendejétől egész 23-dikig az orvosi tudomány' megtanulásában fáradozott.

Első esztendőben Schönbauer alatt az ásvány- és bartant, Winterl alatt a' vegytant és füvészetet, Szening alatt a' boncztudományt, Ståhly*) alatt a' sebészi kór- és gyógytant jeles előmenetellel hallgatta.

Második esztendőben az élettudományból Rácz, a' sebészi mű-

*) Élő Ståhly Ignácz tanácsos-tanár' atyja, annak már nagyatyja híres seborvos volt. Pesten maga tartott egy sebészi kórházat.

tételtanból és a' szülészetből ugyancsak Stáhly voltak tanítói; mind ezen tudományokban ismét jelesnek mutatta magát.

Harmadik esztendőben mind a' közönséges kórtanból, mind pedig a' gyógyszertudományból Stipsics, később tanácsos, volt oktatója, 's alatta különös jelességgel folytatta pályáját.

Negyedik esztendőben a' különös kór- és gyógytanból Schönbauer, az orvosi gyógygyakorlatból Prandt, a' sebészi gyógygyakorlatból ismét Stáhly, az orvosi báttanból (politia medica) a' később protomedicussá választott Schraud, a' baromorvoslásból Tolnay voltak tanítói, 's nem volt egy tanítmány, mellyből jeles tanulónak nem mutatta volna magát; mi annál nagyobb tiszteletére vonz a' boldogultnak, hogy ezen négy év' lefolyta alatt oskolai foglalatosságai mellett gyermekeket oktatván, önmagát kelle táplálnia; díszére válik az akkori tanítóknak, hogy minden melléktekintet nélkül őt, mint igen jeles tanítványt, ajánlották a' később divatból kijött, de újra behozott 100 forintos graduale stipendiumra, mi az ő doctorrá lételét hatalmasan elősegítette.

Igaz ugyan, hogy a' tudományos nevelő intézetekben, hogy belőlök jeles tanítványok keljenek ki, nem mindenek az ügyes tanároktól függenek; mert ezeken kivül még sokat teszen a' jól elrendelt tanterv (planum studiorum), az igazgató' (director) szorgalma és szigorúsága, a' dolgoknak ügyes vezetése, a' különféle tanárok' egymis nézeteinek összeegyeztetése, honnét az illy igazgatót méltán az intézet' lelkének lehet nevezni: azonban a' jó tanítók mégis csak fődolgok az intézetben; 's hogy boldogultunk' tanulóideje alatt orvos tanintézetünk az orvostudomány' akkori állásához képest jó kezek közt forgott: közűlök Winterlt, Stáhlyt, Prandot, Schraudot és Ráczot legyen szabad megemlítenünk, kik részint kiadott munkáik által híresedtek el, részint mint ügyes gyakorló orvosok a' nyomtatottnál mélyebben agyba vésett szóval adták tudományaikat tanitványainknak által.

Mint a' jó atyafi atyafia' előmenténék örül 's benne dicsekszik: úgy az oskolatársak is örömmel emlékeznek oskoláik' meghaladta után is egymásra; e' részről boldogultunk' oskola társai közűl Czierer Baranya- és Keszler Heves vármegyei igen jeles főorvosokat említhetem, holott Lenhossék Mihály helytartói tanácsos, országunk' főorvosa nála, egy —,

Bene tanácsos-tanár pedig két esztendővel voltak előbb az oskolákban, élő Stáhly tanácsostanár pedig épen akkor (1801.) kezdette el oskolai orvostanpályáját, midőn a' boldogult végezte.

Schuster az egész orvosi tudományt magáévá tevén, hogy az úgy nevezett szigorú kisérleten (tentamen rigorosum) annál nagyobb becsülettel megállhasson, még egyszer neki feküdött az említett tudományok' megtanulásának, hogy a' melly eszmék tán nála első alkalommal csak emvé, még durva nedvvé váltak, azok most tökéletesen vérébe menjenek által; mikép elkészülvén, miután szigorú kisérletein 1801. junius' 19-kén, és 1802. februarius' 8-kán dicsérettel és jelesen keresztűlesett volna, azt, mire mint főczélra annyi ideig törekedett, ugyanezen esztendő' martius 16-kán érte el; t. i. ekkor emeltetett orvos tudorrá, ekkor tette le esküjét, mint a' polgári állapotba átlépett, tökéletesen elkészűlt férfi mind azon kötelességek' teljesítésére kötelezte magát, mellyek csak az orvosi rendet általában érdeklik. — Nem különben, mint a' természetnek, hogy a' rózsabokron bimbót hozhasson elő, több időre vagyon szüksége, 's miután mindenekkel elkészült volna, arra hogy a' bimbóból, rózsa fejlődjék ki, csak kevés idő szükség: úgy boldogultunk e' magas czélját sok fáradságai után épen élte' 25-dik évében, vagyis azon szép időben érte el, mellyben éltünk' órája egy nagyot csettenvén, az idő int, hogy a' természet velünk elkészülvén, rózsakorunkat elértük. — Dicső rokonérzet a' természet és boldogultunk közt! mert míg amaz az anyaggal elkészűlt, ez az agyban kifejlődő életerőt lélekké tökéletesítette.

Mint mindjárt beszédem' kezdetén említém, a' boldogult' második életszakát azon különböző tekintetek szerint kivánom előadni, mellyben ő különböző viszonyokban élvén, nekem különböző állópontokból tekintve mutatkozik; minél fogva őtet először testi és lelki tulajdonaira nézve átalános tekintetből akarom festeni, 's innét átmenőleg megtekintem őt házi viszonyaiban is, honnét az ő tudományos műveltségére térendek által, hogy végre életét hivatalos viszonyaival végezzem. — Midőn gyásztárgyam' második élte' szakát e' renden kivánom előadni, meg-

vallom, hogy a' sok oldalú férfi' életéből nem valami egészet, tökéletest, hanem csak töredék darabokat adhatok; ám de dicsőültem' megismertetésére, gondolatom szerint, ezek is elegendők leendenek.

Schuster külsejére nézve azon emberek közé tartozott, kik legalább első tekintetre se' nem igézők, se' nem visszaijesztők; ő egy eleven példája volt annak, hogy a' lelki tehetségeket vivő idegrendszer, 's ennek gomolyata, az agy, bár milly testben is jól kifejlődhetik, tehát hogy nem csak a' szép testben, hanem a' nem épen olly szépben is lakhatik derék lélek, holott gyakran sok szép testbe igen gyáva, silány vagy épen rosz lélek szorult. — Képzelj magadnak egy középmértéket haladó, csontos és izmos, de nem kövér testű, vörnyeg barna hajú, teste nagyságához képest kis fejű, sovány arczú, fekete szemű, nyerges orrú, nyúlt végtagú, nagy kezű, lábu, görbedezett körmű, emelt vállu, lapos mellű, szóval: asz küleményű embert, Schuster álland előtted. Arcza' vonásai, főkép első tekintetre, nem voltak kedvesek, de lelke' szelidségét, még kedélye' legnagyobb forradalmában is szemein keresztül át lehetett látni el annyira, hogy épen az, ki főkép nyugvó állapotában első tekintetre tán visszaijeszthetett magától, szólani midőn elkezdett, egész arczáján gondolat ömölvén el, magához kezde vonni; mert tudnunk kell, hogy egyedűl a' szóba öntött gondolat az, mi arczánkat kedvesbíti, holott máskor többnyire kedvességéből veszt.

Mi boldogultunk' lelki tehetségeit illeti, ezek közt különösen tündöklött emlékező-tehetsége, melly benne olly magas fokra volt kifejlődve, olly kielégíthetetlen vágy volt, hogy méltán lélekfalárdságnak lehetne nevezni, minek ő elég táplálmányt adni legfeszítettebb szorgalma által sem bírt, innét ő mind a' természetnek mint eredeti könyvnek, mind a' könyvnek mint utónyomott természetnek fáradhatatlan művelője volt; mert csak ezen kiapadhatatlan két kútforrás adhatott elegendő táplálmányt szomjas lelkének. Mit nappallal nem bírt, azt éjjeleivel toldotta; mert ébren hagyta őt az emberi kéz' utolsó zörrenése, és ébren találta az ocsódtát azonnal jelentő kakas' első hangja. — Égő emlékezőtehetségét ő egész élte' végeig megtartotta, melly, mi ritkaság, hű is volt egyszersmind; innét, noha ő többnyire minden feltünő, avagy olvasott nevezetesebb dolgot fel szokott is magának jegyezgetni, arra még-

is csak ritkán volt szüksége. Lelkének nem csak visszaadó, hanem teremtőereje is igen nagy volt; honnét az eszmék' cseréje lelke előtt szokatlan sebességgel történvén, míg más ember egyet, addig ő ötvenet is gondolt; innét lehetett magyarázni példátlan elmésségét a' társaságokban, de innét emberektőli elvonultságát, a' magány' keresését is, mert ritka ember volt az, ki vele lelkileg versenyt futni és így vele alkalmasan társalkodni képes lett volna; egy szóval: ezen erő benne olly igen kifejlett volt, hogy mintegy egyéb lelki tehetségeinek rovására bujálkodi mondathatnék, mi által lelke mintegy maga magának akadályul volt. — Az ész maga magában, ha csak az érzések' lángjából összegomolyodó kedély által nem melegítetik, könnyen jégveremmé 's önzetté fajúl; de ha azt ennek lánga hevíti, emberboldogító leszen belőle, az ember nagyszerű tettekre leszen kész. Hogy boldogultunk fönlobodgó lélekkel birt, azt számtalan okokkal tudnám bizonyítani, de e' részről, hogy hosszadalmas ne legyek, csak azon igen emberszerető tettét kivánom megemlíteni, melly ugyan újságok által dobra ütve nem volt, de mégis sokan tudjuk azt, hogy midőn az 1838. évi árvíz alkalmával sokan a' tátongó veszedelem előtt karunk' épületében kerestek menedéket, az itt lakó emberbarátban szeretett nejével együtt jótevőjökre akadtak. — A' mérsékmény (temperamentum) nem csak minden élettani működésekre van befolyással, hanem az ész' kerekeit is kormányozza, a' léleknek majd emelcső majd rugótollként szolgál. Schuster' mérsékménye véres, ingerlékeny volt; de nem ám ollyan, melly pályáját csak hamar átfutván zsírnyirkossá fajul, hanem melly jellemét egész élete' fogytáig megtartja. Ha boldogultunk' sebes eszejárását, sebes beszédét, járását kelését, heves cselekedeteit, némelly tekintetből változékonyságát, indulatosságát, mellytől elkapatni magát még is soha sem engedte, elgondolom: úgy vélem, hogy, noha a' mérsékmény' meghatározása nehéz dolog, most az egyszer állításomban nehezen hibázok.

Schustert családi viszonyaiban tekintvén, engedelmes 's háladatos fiúnak, jó testvérnek, hű 's gyöngéd férjnek, gondos ápoló atyának találjuk. — A' korcs 's elfajult fiú szegény szüléi' véres verejtékén kiműveltetvén, miután hivatalra vergődött, szegény szüléit feledi, sőt elösmerni szégyelli. Boldogtalan szülék tí, kik kigyót tápláltatok

kebleteken! — Nem igy boldogúltunk, mert ő atyja' kora halála után, már mint hivatalban levő is többször meglátogatta szülötte földén édes anyját, 's ez is viszontag őt, és a' míg csak élt, fiúi háláját nem csak tanácscsal, de cselekedettel is bebizonyította. — Hollmann József budai érdemes 's tudományos gyógyszertárbirtokos, és Hollmann Katalin kisasszony, csak anyul testvérei, benne több mint egész testvért birtak; mert ő nem annyira öregebb testvérök, mint barátjok volt inkább, kiben ők egyszersmind tanácsadót, vezetőt 's ha kellett, segítőt is találtak. — Sokan a' tudóst örökös nőtelenségre kárhoztatják, avvagy megházasodván, neje' sorsán sajnálkoznak, mert a' tudóst családi körében valóságos házi szörnyetegnek nézik; de ezek a' sötétség' fiai, kik a' tudományokat a' zárdák' szűk falai közé, honnét egykor az emberi nemzet' üdvére annyi bajjal szabadultak ki, kivánnák ismét visszaszorítani, holott mégis a' tapasztalás tanítja, hogy a' melly tudós' szíve a' nőnem iránt vagy soha elegendőleg föl nem tárult, vagy korán bezárult, annak műve lelketlen, száraz, viricstalan; kinek ellenben az ég jó életbarátnét juttatott, az a' legszárazabb dolgokba is életet önt, müvét hő hatja által. Igaz ugyan, hogy a' tudósnéban valamivel több kivántatik, mint más közönséges ember' feleségében, mert ennek, hogy férje' ollykori szeszélyeit elviselhesse, türedelmesnek-, hogy őt lelki csendességet kivánó munkájában ne gátolja, nyugalmasnak-, hogy férje' házkörüli szokott hanyagságát pótolhassa, szemes gazdasszonynak-, hogy férje' aprólékos gyöngeségeit fedezhesse, találmányosnak-, hogy tudományából eredő kellemetlenségeit eltűrhesse, részvevőnek, vígasztalónak, sőt védelmezőnek-, hogy a' tudós őt becsülni tudhassa, 's benne a' nagyobb művek' kivitelére szükséges tűzet éleszthesse, természetes könnyű eszűnek kell lenni, a' millyen nőlény ritkaság; de melly tudóst az ég illyen felességgel áldott meg, az a' tudományok' mezején a' rideg tudósnál sebesebben halad, munkájának nagyobb a' sükere. Illy szerencsés volt e' részről boldogultunk is, mert hő keble a' maga tárgyát először Fribaisz Klára, ez meghalálozván, másodszor Markovics Anna, végre ennek hunyta után Erczly Anna kisasszonyokban találta, kik vele házasságra lépvén a' mondott kivánatoknak tökéletesen megfeleltek, 's benne a' leggyöngédebb férjre találtak. — Első nejétől Schusternek nem maradtak utódai, a' második ket-

tőt, egy fiút és egy leányt, hagya neki, a' harmadikkal nemzett több gyermekei közűl csak Mária hajadon, gyermekkorú leánya van életben. Második nejétől szült, még életben levő Amália leányát Doctor Klein Komárom vármegye' fő orvosa tartja nőül, Károly ugyanettől szűlt fia, pedig már mint elmélytudor (doctor philosophiae), és oskoláit végezvén mint leendő gyógytudor élete' 22-dik esztendejében 1836. januar' 19-kén halt meg, mi rendünkre nézve annál nagyobb csapás, hogy benne tudós atyjának már kikészült tudomány-öröklőjét élte' legvirítóbb korában vesztők el *). — Gyászolják tehát boldogultunkat, mint hozzá legerősebb lánczokkal összekötött hátra hagyottak, szomorú özvegye, ennek édes és mostoha leánya Mária és Amalia, veje és anyúl két testvérei.

A' tudományokban bizonyos fokig fejlett férfinak alig lehet maga tökéletesítésére nagyobb szüksége, mint az útazás, melly közben a' csak eszmeileg ösmert tárgyakat a' valóságban látjuk, mintegy önkényt előnkbe tolakodó számtalan tárgyakkal a' legkönnyebb módon megösmerkedünk; új eszméket szerzünk; emberi ösmereteinket szaporítjuk, egy szóval a' legrövidebb úton tökéletesedünk. A' boldogult mind ezeket tudván, hazánkban több útazásain és kirándulásain kivül két nagyobbat tett, egyiket 1801-dikben boldogult Kulcsár egykori újságszerkesztőnk' és gróf Festetich László' társaságában Csehországba, a' másikat pedig 1805-ben Habermeyer pozsoni, és Mauksch kolozsvári gyógyszertár-birtokosak' kiséretében Németországba vette; melly alkalommal ő Némethon' legnevezetesebb tudósaival személyesen megösmerkedvén, az ottani egyetemeket, museumokat, könyvtárakat, bányákat, gyárakat, füvészkerteket meglátogatta, de legtöbb ideig mégis Berlinben, a' német szilárd tudósok' legnevezetesebb gyűhelyén tartózkodott, 's útjából rakott méhként, mindenféle tudományos ösmeretekkel terhelve térvén vissza, eleven példája volt annak, hogy a' tudományosan kikészűlt férfi rövid idő alatt külföldön annyi ösmereteket szerez, mennyit a' készületlenűl útnak induló egész éltében sem képes gyűjteni.

---

*) Ezen kedves fiának sírversét maga készítette, 's ez volt:

Arzt zu werden strebt eifrig an,
Typhus rafft ihn drum von seiner Bahn.

Schuster tudományosságára nézve azon ritka férfiak közé tartozott, kiket való értelemben polyhistoroknak nevezünk; mert alig volt tudomány, mellyben ő, nem mint sok, ezen nevet csak bitangoló áltudós, felületes, hanem alapos jártasságot ne mutatott volna, úgy hogy őtet élő encyclopaediának, járó-kelő könyvtárnak lehetne mondani. — Roppant emlékező-tehetsége különösen abból tetszett ki, hogy ő képzelhetlen számu könyveknek nem csak tartalmát, de annak idomát, megjelenésének helyét, idejét és árát is ösmervén, a' szó' legvalóbb értelmében literator volt. Ő maga is egyes, középszerű jövedelmű személyéhez képest gazdag, nagy könyvtárt birt; ugyanis tudnunk kell, hogy ő, nem úgy mint sok áltudós, azért vette a' könyvet, hogy belőle kincset szerezzen, hanem azért kereste a' pénzt, hogy rajta könyvet vehessen, mi két egészen különböző dolog; mert tudományok iránti buzgósága könyvvágyát szűntelen feszületben tartotta; honnét számos évek' lefolyta után az történt, hogy évenként ezreket költvén 'könyvekre, könyvtára végre szokatlanúl meggazdagodott, mellyben a' legkikeresettebb elmeművek találtattak; honnét, ki valamelly tudományos dologban felvilágosítást kivánt, az a' közlékeny lelkű boldogulthoz kész utasításért folyamodhatott; minek számtalan esetben magam is élő tanúja vagyok. — Az oskolái alatt, már beszédünk' első részében megemlített tudományokon kivül, mellyeket később korában is folytatott és öregbitett, nem különben azon tudományokon kivül, mellyekkel mint szak' embere hivatalánál foglalatoskodott, itt jelesen:

1-ször a' történettudományt, a hozzá tartozó segédtudományokkal együtt kivánom megemlíteni; ez Schusternek sok ideig kedvencz tudománya volt, mit ő nem csak társalkodás közben, nem csak oskolai előadásai alatt, hanem két nevezetes történeti munkát adván ki, tettel is bebizonyított; a' művek ezek:

a) Geschichte der Stadt Pesth, gedruckt 1806, herausgegeben 1816 *).

*) Ezen munka, mellyre sok anyagot összegyűjtött a' szerző, nincsen bevégezve; sok közbe jött dolgok akadályozták őt annak bevégzésében, míg végre Schams szinte Pest városa' történetét adván ki, Schuster' még akkor ki nem jött munkáját

b) Der deutsche Krieg im Jahre 1813. nach Östreichs Beitritt. Erster Zeitraum, Kaiser Napoleon's Angriffe auf die Verbündeten. Leipzig 1814. — Ennek második része nem jelenhetett meg, mert az akkori pillanati haszonra levén inkább számítva, elkésete szükségtelenné tette.

2-szor nagy jártassága volt a' boldogultnak a' földrajzban, melly részről ő olly messze haladt, olly apróságokat, kicsinységeket tudott sok helyről, hogy könnyen azt lehetett volna róla hinni: miképen ő a' szóban forgó helyeket egyről egyig bejárta. Magyarországot, noha benne nagyon sok utat nem tett, és különösen Erdélyt, hol tudtomra nem is volt, különösen ösmerte; még pedig e' két ország' részéről ösmerete nem csak a' föld' felületén maradt, hanem annak mélyébe is hatott, úgy hogy ő ezeknek növeny- és állatain kivül még ásványait is ösmerte, mit különösen hátra maradott szép ásványgyüjteménye is bizonyít, 's miben őtet az országban szétszórt ösmerősei, nevezetesen tanítványai nekie minden vidékről természeti ritkaságokat küldözvén, hatalmasan elősegítették. — Hogy hazánk' ösmeretébe mélyebben be lett légyen avatva: azt egy, a' Tudományos Gyűjtemény' V. kötetében közlött criticai értekezésében tettleg is bebizonyította: ezen név alatt: „Egy magyarnak észrevételei a' Marcel de Serres' austriai birodalomban tett utazásai iránt.“

3-szor, hogy részint a' legkülönfélébb tudományokban, részint a' finoman ható vágásokban milly járatos lett légyen Schuster, és hogy őt költői lelke' ellenére is, melly az egy oldalúságokra olly igen hajlandó, a' tulságos állításokkal terhelt hasonszenv, a' jót minden észképből öszszeszedni tudó észszerű gyógyoskolától el nem tántoríthatta: azt egy kis, de annál inkább elmés epigrammákkal töltött művéből következtetjük, melly „Hahnemanniana“ név alatt 1830-ban Berlinben jelent meg, de neve nélkül.

4-szer, igaz ugyan, hogy Schuster gyógytudor léttére a' szoros értelemben vett gyógyművészettel nem sokat foglalkozott; minek

---

titokban használta, mit a' boldogult megtudván, a' már kinyomtatott íveket Hartleben könyváros által azonnal kiadatni parancsolta; melly eset, ha közbe nem jő, Schuster vagy bevégzi vala munkáját, vagy a' kinyomott ívek soha világot nem láttak volna.

okát részint abban találjuk, hogy ő a' természeti tudományokkal hivatalánál fogva foglalatoskodván inkább, sok időt a' betegek' látogatására nem fordíthatott, részint pedig abban, hogy az, kiről nálunk egyszer az elhírült, hogy tudományos, theoreticus, irással foglalatoskodó orvos — mit sok fondor, hozzá képest csak kuruzsoló, hogy őt megbuktassa, különféle fogások által olly ügyesen véghez is tud vinni — az a' kenyérkereső, pénzhozó 's nyerekedő praxisra nézve örökre el van veszve, holott külföldön a' fiatal orvos irással kezdi pályáját és azzal követi, sőt zárja is be azt. Mindazáltal Schuster még e' részről sem maradt el soha, mit részint az által bizonyított be, hogy 1809. az úgy nevezett hagymázjárvány, mint vérengezőbb háborúk' hű követője ütvén ki, maga is kórházi orvossá lett, melly alkalommal a' halál' torkából számtalanokat kiragadott, miért is boldogúlt fejedelmünk' kegyelmes tetszését is kivíta magának; de végre ezen dühös betegségtől maga is meglepetvén, kevésben múlt, hogy martalékává nem lett; — részint az által, hogy az orvosi karnál több, a' szoros értelemben vett gyógytudományhoz tartozó tárgyakat helyettezőleg tanított, úgy az egész gyógytudomány' tudását kívánó törvényszéki orvostudományt 1817ben, 1821 és 1824-dik közt pedig a' gyógyszertudományt és a' közönséges kórtant adta elő. De hogy Schuster a' szoros értelemben vett gyógytudomány' mezején is igen sokat tehetett volna: azt első izromban kiadott Orvosi Tárunk' első kötetének 1. és 2. füzetében a' keletindiai choleráról szóló igen kimerített értekezése által bizonyította be. (l. Orv. Tár, kiadják Bugát és Schedel 1831. I. kötet 34—60, és 99—118. lap).

5-ször. A' tudományokban való előmenetelt és gyarapodást az említett két kútforráson a' természet' nézdeletén és könyvtáron kivül hatalmasan elősegíti a' tudós férjfiakkal való összeköttetés. Schuster Némethonban levén, sok lélekrokonnal megösmerkedett, kikkel ő aztán is felelkezésben maradt; honnét, ha külföldi tudós Pesten keresztülútazott, az Schustert bizonynyal meglátogatta, sőt ösmerősei által többen egyenesen hozzá utasíttattak. Számtalan külföldi ösmerősei közűl itt csak a' híres Lübeck-et akarom megemlíteni, ki őtet meg is látogatta Pesten, 's vele Esztergomba és Fehérvárra kirándúlt, sőt ugyanennek Oeconomiai Lexicona' második kötetébe a' czukorról nevezetes értekezést is írt.

6-szor. Kitaibel Pál egykor a' pesti kir. egyetem' orvosi karának tanára, kit Schuster több éveken által helyettezett azért, mert ő a' kir. helytartó tanács által országunk' természettudományi fölvételére ki levén küldve, egyszersmind hogy oskolai előadásokat tarthasson, Pesten nem lehetett, a' többi közt országunk' gyógy- és ásványvizei' kifürkészetével foglalatoskodott; az említett tanár nagy munkáját be nem végezhetvén, azt hagyott irományai után Schuster hozta rendbe, és 1829-ben ezen név alatt: „Pauli Kitaibel hydrographica Ungariae, praemissa auctoris vita" azaz Kitaibel' életleirását előre bocsátván, közrebocsátotta. — Hogy ezen kútforrásból országunkra mennyi haszon háramlhatna, és hogy jelenleg e' tárgy' elhanyaglása miatt a' külföldhez, mint sok másban, vagy ha itt is, hol a' természet maga jó szántából annyit tett, tán mindenben, szenvedő állapotban vagyunk; holott e' tárgyra feszítettebb figyelmet fordítván, országunkba évenként több milliomok beszivárognának, és benne nem mondom ezrek, de több milliomok megmaradhatnának, és hogy a' haszon' részéről gyógyvizeink bányáinkkal csaknem súlyegyent tarthatnának: azt derék ügyfelem, Kitaibel' őt e' részről meghaladó, 's országos pártolásra méltó utódja — Tognio Lajos tanár, orvosi rendünket összekötő Tárunk' II. féléve 185 és 186. lapján röviden ugyan, de elég kézfoghatólag megmutatta. — Schusternek érdemei azonban gyógy- 's ásványvizeink ügyében nem egyedűl az említett munka' kiadására korlátoltatnak; mert ő több gyógy- 's ásványvizeink ha nem mennyileges is, legalább minőleges vegybontását eszközölte, mellyek közt különösen a' füredi víz' létrészeinek kifürkészete, hogy különösen megemlítessék, valóban megérdemli.

7-szer. Hihetőleg a' boldogult' agyában villant meg először azon gondolat, hogy az egymástól olly különböző gyógyszer-törvénykönyvek (pharmacopoeák), 's az ezek szerint különbözőleg készített egyszerű és még inkább összetett szerek' vényei (formulái) a' különböző gyógyszer-törvénykönyvekből kiszedve, és egymás mellé helyezve, egyetemes gyógyszer-törvénykönyv (pharmacopoea universalis) készítessék; melly szándék' teljesítésére Hartleben pesti könyvkereskedő általa felszólíttatván, ez valamennyi eddig megjelent gyógyszer-törvénykönyveket megszerez, Schuster a' kiviendő nagy munkához hozzá fog, midőn egyszerre

nem várva, de nem is gyanítva a' Jourdan' Pharmacopoea universalisa megjelenik, 's megjelenvén, a' Schuster' nagy terve fogamzása után azonnal dugába dől. — A' czél el nem sülvén, Schuster' villámsebességgel járó eszében egy más, az előbbenihez képest mellék gondolat fogamzott meg, t. i. hogy egy olly közönséges gyógyszer-törvénykönyv szerkesztetnék, melly egész Németország, sőt széles e' földön mindenütt elfogadtatván, szerinte az orvosságok mindenütt egyenlően készítetnének; — olly merész 's nagyszerű gondolat, melly mind az orvosi rendre, mind az egész emberi nemre kivive csak üdvöt áraszthatna. A' boldogult ugyanezen tervvel az 1831. évben Bécsben összesereglett német orvos- és természettudósok' gyülekezetében, mellyet tudományvásárnak, vagy tudomány-kirakásnak is lehetne nevezni, 's mellyhez hasonlót vajha hazánkban is minél előbb alapíthatnánk, jelent meg; a' terv hangos tapssal fogadtatott, de nagyszerűsége miatt mindeddig a' nem sekerűlt' kivánatok' sorába tartozik.

8-szor. Schuster a' közönséges gyógytudomány' minden ágaiból szedett elvű orvosi báttan' (politia medica), és a' törvényszéki gyógytudómány' (medicina forensis) mezején is nagy érdemeket szerzett magának, úgymint már fölebb említők, 1817-ben az akkor épen üres törvényszéki orvostudomány' tanszékét helyettezte; — továbbad hasznos szolgálatot tett Orfila' mérgekről írt classicus munkájának fordításával, melly 1819-ben a' következő czím alatt: „Orfila's Rettungsverfahren bei Vergiftung und dem Scheintode, a. d. Franz. übersetzt u. vermehrt v. Prof. Schuster“ jelent meg; — végre azon két köszhasznú munkában nagy részt vett, melly egy részről a' halottak' kivizsgáltatását, más részről a' hirtelen halálozások' esetében a' netalántáni méreg által történt halált tárgyazván, a' n. mélt. helytartó tanács által közhaszonra a' közhivatalt viselő orvosok és sebészek közt ország szerte kiosztatott. Hova még az is járul, hogy a' boldogult sok, az orvosi karhoz beküldött, különösen mérgezési bűnesetekben rendszerint a' kinevezett biztosság' egyik tagja levén, a' rejtett, vagy rejtült titkok' kifürkészetében tudományánál fogva mindenkor munkás részt vett, 's e' szerint a' biró' itéletének igazságos félre nem könnyen szegülhető irányt adott. — Végre az évenként tétetni szokott pestbudai gyógyszertárak' vizsgálatánál, az e' czélra alakított biztosságnak

lényeges tagja levén, a' gyógyszerek' valódiságáról és jóvoltáról gondoskodott, mi által mintegy közvetőleg a' közönség' egészsége' épen tartása fölött őrködött. — Schuster' közjóra czélzó hatásai közűl még itt két igen nevezeteset kell megemlítenem: az egyik a' gyógyszerek' árszabása (Taxa medicamentorum pro regno Hungariae et partibus eidem adnexis, Budae 1829), mellybe nekie legnagyobb befolyása levén, dologösmerettel, igazságos lelkismerettel ez ügyet úgy elrendelte, hogy a' míg egy oldalról a' gyógyszerész fáradságai' jutalmát mellette megérdemli, más oldalról a' közönség' zsebe is megkíméltetik. — E' munkának testvére, t. i. a' Magyarország' számára kidolgozandó gyógyszer-törvénykönyv (dispensatorium hungaricum) országunk' főorvosa által már munkába vétetett, Schuster ennek elkészitésében is sokat dolgozott; de mivel a' munka több fáradságba kerűl, azért mind eddig nem jelenhetett meg.

9-szer. Említést érdemelnek végre a' boldogultnak több értekezései, mellyek mások' nevei alatt jöttek ki; illyek: 1819-ben, Értekezés a' mákonyról (Dissertatio inauguralis medica de opio); — 1827-ben Értekezés az iblanyról (de jodio); — 1829-ben Értekezés a' vasról (de ferro); 1831-ben Értekezés a' hugykőről (de calculo urinali), mellyeken kivül még, csak tudtomra is, több leendő gyógytudornak részint tudományos adatokkal, részint az értekezés' tárgyát illető munkákkal kedveskedett.

Ezek a' boldogult' munkás életének azon részei, mellyek élete' szakrészeihez képest körülbelül azon arányban vannak, mint a' bolygók a' naphoz, vagy mint a' mellék bolygók bolygóikhoz képest, mellyek tehát szakéletének nem méltatlan követői voltak. — Hátra van még tehát, hogy, mint fölebb említém, gyásztárgyunk' hivatalbeli munkálatairól is szóljak, melly része beszédemnek ismét két részre válván, ennek elsőbbike Schuster kir. tudományos egyetemünk' orvosi karánál viselt hívatalait és munkásságát, második része pedig mint magyar tudós társasági tag' munkás életét festendi, mire való nézve tisztelt olvasó közönségemtől még egy kis türedelemért esdem.

Schuster' orvosi karunknál viselt hívatalait mi illeti, azokat két állópontból tekinthetjük: először magokra viselt hívatalaira, másodszor az általa tanított tárgyakra nézve.

Az első szempontból tekintve Schuster három hívatalon ment által: először tanársegéd (assistens), másodszor tanvezér, harmadszor végre tanár (professor) volt. — Tanársegédnek a' vegytan és füvészetből a' maga idejében és maga tudományában nagynak neveztethető Winterl, mint méltó elődc mellé 1802. febr.' 10-kén, tudorrá emeltetése előtt tehát 34 nappal nevezteték ki; itt egyik életszaka a' másikba nyúlik által, melly hívatalát boldogultunk, mint állandó hívalalt, egész tanárrá történt kineveztetéseig, tehát egész 1808. september' 26-káig viselte. Tanársegéd tehát körülbelül hét évig volt, 's ezen hívatalát olly buzgósággal folytatta, hogy nem csak utat tört magának nagyobb hívatal' nyerésére, hanem kineveztetése után mindjárt második esztendőben 100 forinttal toldatott meg évi fizetése. — Tanvezérnek Mulser József halála után 1806. május' 27-dikén neveztetett ki, 's ezen hívatalában 1808. september' 16-káig, azaz egész addig maradott, míg a' tanvezérség (correpetitio) ekkor megszűntettetvén, helyette gyógyszerészeti pálya (cursus pharmaceuticus) nyittatott meg. Tanvezér tehát Schuster harmadfél esztendeig volt, 's ezen két hivatalt élete' legszebb virágában 25 és 35 esztendős kora közt viselte. — A' vegy- és ásványtan (chemia, mineralogia et metallurgia) tanárának, tett kérő levele' következtében a' kolozsvári lyceumnál 1808. september' 26-kán neveztetett ki; de mivel ugyancsak ezen év' december' 20-kán, meg ugyanazon év' august.' 1-jén tett pályázat' (concursus) következésében a' különös természettörténet' tanárának neveztetett ki orvosi karunknál, azért azon előbbeni tanszéket el sem is fogadhatván, ezen utolsót 1809. februar.' 9-kén foglalta el. — Mivel azonban vegy- és növenytani székének elődc a' már fölebb említett Winterl, kit Schuster tudománya' atyjának, ezt pedig amaz' tudomány-öröklőjének nevezhetünk, ugyanezen időben már betegeskedni kezdett, és ugyanezen év' november' 18-kán meg is halt, azért Schusternek ezen tanszéket is kellett helyettezni, elannyira, hogy ekkor, nem különben mint az előtt, még gyógyszerészeink' tanvezére korában, egyetemünknél tágabb értelemben az egész természettudományt — a' vegytant, és a' természet' három országai-

ról szóló tudományt egyszerre tanította. Mivel azonban a' vegytani és füvészeti tanszékre nagyobb hívatást érzett magában, azért ennek megnyerésére ment által, mellyet aprilis' 20-kán 1810. meg is nyervén, tanszekébe 1811. februar.' 19-kén vezettetett be. A' különös természettörténet' tanára tehát ő csak kevés ideig, mintegy esztendeig volt, holott a' vegytant, mint rendes tanár 1811-diktől kezdve, egész élete' végeig, azaz 27 esztendeig tanította. — 1817-ben miután a' növenytan' széke a' vegytanétól megválasztatott volna, 's amazt Haberle Károly nyerte volna el, Schuster egyedül a' vegytani széket folytatta; — növenytanári pályája tehát Schusternek 1810-diktől számítva hét esztendőre terjedt.

Azon tudományok tehát, mellyekkel Schuster hívatalánál fogva foglalatoskodott, az ásvány, bar- és növényrajz (mineralogia, zoologia et phytologia) és a' vegytan (chemia) voltak. — Az első két tudományra nézve érdemei' tekintetéből elég legyen megemlíteni, hogy tanársága mellett az ezen tudományokhoz kapcsolt museumnak felvigyázója levén egyszersmind, az abban összehalmozott természeti testek' elrendelésével és névsorával valóban sokat bajlódott. — A' növenytannak több ideig lévén oktatója, ezzel többet foglalatoskodott, 's nekie a' barátok és bibliotheka' épülete mellett levő kertből, az ország' utján levő mostaniba való átszálítása a' növenyeknek valóban sok munkájába került, mit Schuster, mint a' füvészkertnek felvigyázója (praefectusa) valóban a' legügyesebben eligazított. A' füvészetre nézve még azon érdeme is van Schusternek, hogy még tanársegéd korában, vagyis 1808-ban, füvészeti névtant (terminologia botanica-t) adott ki, melly hasznavehetősége miatt, mi nálunk ritkaság, végre szétkapatván, ugyanezen munka nagyobbítva és javítva 1815-ben még egyszer jelent meg. — A' vegytanra nézve, mindjárt pályája' kezdetén, még tanársegéd korában két, akkori időben nevezetes munkával érdemesítette magát Schuster u. m. Jacob Joseph Winterl's Darstellung der vier Bestandtheile d. anorganischen Natur. Aus dem Lateinischen übersetzt. Jena 1804. 528. lap. — és System der dualistischen Chemie des Prof. J. J. Winterl. Berlin 1807. két kötet 510 és 320 lap. — De mind ezeknél nevezetesebb kéziratban tanitványai által százszor, meg százszor leírt, tehát sok nyomtatott könyvnél kézen forgóbb, os-

kolai előadásaira szolgáló vegytana, melly noha a' sebesen haladó vegytani munkák közt többé helyet nehezen foglalhatna, a' maga idejében még is megvoltak érdemei, 's már csak azért is becsülnünk kell, hogy országunkban orvos- és gyógyszerész tanitványai közűl, kik közé tartozni magamnak is szerencsém vagyon, hihetőleg közel még pár ezeren élvén, vegytani tökélyöket Schuster' kézirataival kezdették.

Hogy magas czéljának megfeleljen, vagyis hogy az országnak alkalmas férfiakat neveljen a' tanár: nekie mindenek előtt azon kell lenni, hogy tudománya' haladása iránt mindenkor figyelemmel legyen, 's az időről időre tett fölfedézéseket, a' már meglevő ösmereteken kivül, tinítványaival közölje; — a' tanárnak továbbad szent kötelessége az, hogy csak annyit tanítson, mennyinek megtanulására a' középszerű tehetségű növendék képes; — min kívül a' tanárnak még azon kötelessége is van, hogy a' tudományos ösmereteket tanítványaival minél könnyebben közölje, melly részről nekie tiszta, értelmes, jó választott, dologütő szavakkal kell előadásaiban élni; — de végre a' tanár mint a' szükséges ösmeretek' megszerzésére, rendbe szedésére, tudományának összeírására nagy gondot fordít: úgy szinte nem kevesbbé azon is kell lennie, hogy mit tanít, azt tanítványai által jól meg is tanultassa; — valóban ösmertem igen jeles tanítókat, kik ezen utólsó tanári szabályt elhanyagolván minden szorgalmok' és tudományosságok' ellenére is csak igen középszerű tanítványokat neveltek. — Mit itt elvonva a' jó tanárról mondom, annak mintáját a' boldogulttól kölcsönöztem; Schuster t. i. mind ezen kivánatoknak a' legtökéletesebben megfelelt: öröm volt az ő előadásait hallgatni, öröm kikérdezésein jelen lenni; mint belc tudott ő tanítványa' lelkébe hatni, tanítványa' sokszor kitérő eszét mint tudta egy vágásban tartani, annak főkép szigorú kikérdések' alkalmával a' sok számtalanok közt, magam is tanúja vagyok.

A' vegytan müvészet levén inkább mint tudomány, a' tanulónak nem elég hallani: neki látni, izelni, szagolni, tapogatni, sőt kezeivel dolgozni is kell; mire való nézve némelly vegytani folyamatok' jelenítésére vegytani kisérletek, műtételek kivántatnak, 's ezeket a' boldogult, mennyire az e' czélra határozott — gondolom — 300 forintocska engedte, meg is tevé; de hogy ezen csekélységből, milly keveset lehet

előállítani, azt, ki csak egyszer éltében bepillantott is a' vegy-vinnyébe tudhatja, vagy e' nélkül is gondolhatja; miért is Schuster többnyire a' mit nem mutathatott, azt szóval írta le; ám de a' szó nem művelet, belőle csak kevés ragad meg. E' hiányon akként kivánt valamikép segíteni a' boldogult, hogy a' gyógyszerész tanulók által végbevitetni szokott remekletek' (magisteria) készítésénél maga és a' többi hallgatók is jelenlevén a' remekletadónak készitménye fölött egyszersmind értekezni is kellett; — sőt hogy e' bajon még jobban segíthessen Schuster kisszerű vegytani készületet (apparatus michrochemicus) gondolt ki, mellynek segedelmével kicsinyben sok vegytani folyamatot kevés költségen jeleníteni lehet.

Annak, kire az ifjúság erkölcsi tekintetből bízatik, többnek kell lenni, mint tanárnak; mert neki szemesnek, körülnézőnek és igazságosnak kell lenni, más oldalról pedig szeplőtelen erkölcsű jelemmel kell birnia; melly tulajdonokat az orvosi kar együtt találván a' boldogultban, őtet dékánnak választván, ő ezen hívatalt 1811. 12. és 13dikban viselte, sőt tudományán kívül jeles erkölcsiséggel is tündökölvén 1822ben az egyetem' rectori hívatalával diszesítetett fel, melly két hívatalt annyi szorgalommal, körülnézéssel, igazsággal, lelkiösmerettel és buzgósággal viselte a' boldogult, hogy vele a' hozzá folyamodók mindenkor megelégedtek.

A' figyelmes olvasó a' boldogult' életrajzát egész eddig követvén, könnyen azt kérdhetné, mellyek tehát azon okok, mellyek a' tudós társaságot arra birták, hogy őtet 1831. februarius' 20kán a' természettudományi osztályhoz egész haláláig viselt rendestagságra érdemesítették? holott egész eddig semmi ollyas érdeme nem említetett, melly a' tudós társaságot e' tettre indíthatta volna; — Schuster' érdemeit e' részről nem annyira egyenesen tetteiből, mellyek valóban nem csekélyek, mint inkább ezek' foganataiból kell megitélnünk. — Schuster azon korban és olly körülményeк közt serdült fel, midőn még magyar földön születve, rajta tápláltatva milliomok tengettek, sőt még mai nap is tengenek hontalanúl országunkban; — hontalanul mondom, mert Magyarországban csak ma-

gyar lehet hon, és így ki nem magyar, az a' szó' legvalóbb értelmében nálunk és másutt is hontalan; kérdd az illy leporellói burkonyba rejtező amphibiumot hon, mi nemzet ő? németnek, tótnak, vagy tudja isten mi másnak vallja inkább magát, mint magyarnak, — kérdd künn, akkor nyelv nélkül magyarnak hallandod őt; ám de minél több ideig tartott ezen kétes állapot Schusterben, minél több ideig küzdött benne a' világosság a' sötétséggel: a' benne meggyült erők annál nagyobb dühvel rontottak ki. — Schuster' ezen újjá-születési idejét, tán nem hibázom, ha 1812dikre, vagyis azon korra teszem, midőn a' többiek közt magam is tanítványa levén, Csorba most Somogy megyei főorvos, boldogult Boros és Robosz jeles tanítványai által a' növenyeket Fazekas' és Diószeghy' füvészkönyvéből szokatlan ügyességgel határoztatni tapasztalván, ezen könyv által buzdítatva mind a' magyar literatura, mind átalában a' magyar nyelv iránt figyelmes kezde lenni; mi ha igaz, úgy az említett két szerzőnek nem csak a' magyar füvészi nyelv' nagyobb részét, hanem még a' boldogultnak nyelvünkre nézve üdvös nagy lelke' megnyerését is köszönhetjük.

Schuster' voltaképeni érdemeit, a' magyar nyelvre nézve, különösen a' vegytan' honosításában látjuk központulni. A' vegytan bizonyos tekintetben ellentétele, más tekintetben pedig tőszomszédja levén a' csillagászatnak, ki volna olly tompa érzetű, ki bennök nem gyönyörködnék? annál is inkább, mivel azon első annyi hasznot igér és nyujt is az embernek. — Igenis az ember érzékeinél fogva szűk térbe szorítva, ugyancsak érzékei által gyakorta olly igen megcsalatva, miként ne örülne, midőn a' szemei elébe tartott távcsőn által egy egész új világot lát maga előtt feltárulni, 's ne gyönyörködjék-e, midőn érzékcsalatásait a' tudomány által kijavítatni tapasztalja? hogy' ne örülne, midőn a' földön magától történő vagy szántszándékkal intézett változások' okát eszével átlátja, az egészből hasonlatos vagy különnemű részeket, a' különnemű részekből bizonyos ösmert természeti törvények szerint egészet alkotni tanúl; és a' természetnek valamint elemeit úgy ereit is a' maga hasznára fordítani tudja? Valóban a' természeti tudományok annyi fölséges, szép, jó és hasznossal kecsegtetik az embert, hogy nálok nélkül nincs nemzeti jólét, nincsen földi boldogság. Ki tehát az illy életbe vá-

gó tudományt meghonosítja, az jólétünk' alapkövét megvetvén, ne érdemeljen-e köztiszteletet, 's ne részesüljön-e, micskéje a' nemzetnek van, jótételeiből? honnét a' tudós társaság által rendes tagnak kineveztetvén Schuster, örültünk őt magunkénak mondhatni.

Hogy a' jó mag Schusterben kikeljen, arra mindenek előtt az országunk' főorvosa által munkába vétetni rendelt gyógyszerek' árszabása (Gyógyszerek' árszabása Magyarországra, és hozzá kapcsolt tartományokra alkalmaztatva, Budán 1829.) szolgált alkalmúl, melly három nyelven levén kidolgozandó, a' gyógyszerek' magyar nevei a' latin és német közé szorítva közepett találának helyet. A' munka' kivitele két választmányra bízva, 's az egyik a' fölveendő gyógytárgyak' és ezek' árának meghatározásával, a' másik pedig a' gyógyszerek' magyar neveinek kidolgozásával foglalatoskodott. Schuster annak ellenére, hogy egy részről a' munka' első része neki legtöbb munkájába került, más részről pedig, hogy a' tisztelt főorvos által, ezen második biztosság' tagjául ki sem is neveztetett, ebben is részesülni ohajtván, ennek én, ki szinte ezen második biztosság' kinevezett tagja voltam, annál inkább megörültem, minthogy őt egy részről nélkülözhetlennek, más részről pedig dologhoz értőnek, szóval, szükségesnek lenni tudtam.

Nagy munkánk' kezdetén, ha szabad igen piczíny dologban igen nagy példával élni, körülbelül olly állapotban voltunk, mint az isten e' világ' teremtése előtt, azon nem kis különbséggel, hogy nekünk a' véghezviendő kis műhöz nagyon kevés, az istennek pedig a' nagyhoz nagyon nagy ereje volt, mi más szóval annyit teszen, hogy a' biztosság nagyon kevés erővel fogott az erejéhez képest igen nagy munkához, vagyis ismét nagy szavakkal, nagy fába vágá fejszéjét. Még most is emlékezem, mi több, mintha most is látnám, midőn mindjárt megindított munkánk' kezdetén az emplastrum szó' magyar kitételével bajlódván, egyikünk azt találá mondani „sem több, sem kevesebb, csak flastrom biz az, uram!" mire a' boldogult, heves természetű levén, felugorván, kezével zöld asztalunk' közepére ütvén, felele „sed non flastrom, quia flastrom est emplastrum; atqui hoc est graecum" — miket mint annyi bűvös szavakat kimondván, a' neologia és purismus a' vegytanban egyszerre győztek, a' purismus, mondom, melly azon karba helyezend egy-

kor bennünket, hogy az alatt, míg más európai nyelvek mindenféle idegen szavakat fölvevén, a' nemes' és tudós' nyelve a' nép' nyelvétől el vagyon választva, a' miénk, mint nemzeti testünkben lakozó lélek, mindnyájunkat egygyé forrasztand össze, a' nemzet' egyes osztályai között nem leszen olly éles ellentétel. A' purismus kivíván ekként a' maga természetes jogát a' vegytanban is, mí folyton dolgoztunk, dolgoztunk éveken által, míg munkánk' végére végre szerencsésen eljutottunk. — Még most is emlékezem, miként gyülésről gyülésre a' Schuster által adott fogalmak szerint haza menve, órákig gondolkozva, barátaimmal, tanácskozva, gyakorta olly szerencsés valék, hogy ajánlott szavaim a' biztosság előtt tetszést nyervén, mint a' deák civitate donata közmondás szerint közjogra jutottak. — Nagy munkánkat mármár bevégzendők valánk, midőn végre néhány szóval épen nem boldogulhatván, végre Helmeczy és még akkor élő Kulcsár urakat segítségül hivók meg, még pedig azon szerencsével, hogy a' legutolsónak maradott clarificatio első tekintetre igen könnyű visszaadhatásu vegytani szó kitételére a' boldogult Kulcsár által ajánlott derítés fogadtatván el, a' vegytan' bölcseségfogát Archaeus faberként ő ütötte be, ki tehát a' magyar vegytani nyelv' punctuma és omegájának tartathatik.

A' gyógyszerek' árszabásával a' magyar vegytan' alapja megvettetvén, erre építeni, csak vegytani ösmereteink legyenek, innét túl könnyű leend. A' Schuster által életbe hozott szavakat azonban szentirásul nem tarthatjuk; mert, a' mint egy részről hiszszük, hogy azoknak jó része örökkétig megmarad, úgy más részről lesznek az általa felhozottak közűl többen, mellyek' helyébe több okoknál fogva ujakat szabad, sőt szükség is leend teremteni. — De bármelly változások történjenek is a' vegytani testek' magyar neveivel, Schustert mégis a' magyar vegytani nyelv' alkotójának tekinthetjük.

A' gyógyszerek' árszabásában lerakott vegytani alap után, ugyancsak a' boldogult' buzdítása és közbejárta által a' magyar gyógyszerész nevendékek által nyilván elmondva 1829. és 1836. esztendő közt a' legkülönfélébb tárgyakról szóló egész sereg gyógyszeres értekezések jelentek meg. A' tanuló gyógyszerészek t. i. mielőtt szigorú kisérlet alá vettetnének, és okleveleiket kikapnák, tartoznak némelly vegytani gyógytes-

teket késziteni, 's elkészitvén fölöttök értekezni; Schuster épen ezen magyarul elmondott értekezéseket adatta ki, mi előtte nem történt, magyar nyelven tanítványai által. — Ezen hazai nyelvet és boldogságot czélban tartó intézet nincsen meg többé; de engedje a' magyarok' istene, hogy az egyetemnél kinevezendő vegytan' tanára által ezen üdvös intézet ismét divatba hozassék, 's az, mi eddig csak virág volt, gazdag gyümölcsöket teremjen. — A' boldogultnak tanítványai az országban mindenütt szétszórva hirdetik a' boldogultnak szavait, és így a' vegytan nálunk is évről évre jobban terjedve mind inkább az emberi nem' közjavára válik, mert, hála az egeknek! különösen a' boldogult' munkássága által a' vegybuvár nálunk sem valami ritka tünemény többé.

Schuster' nyelvünk iránti különös buzgóságát, számtalan sok más érdemei mellett, még az is tanúsítja, hogy Kresnerics' gyöknyomozó szókönyvével még kéziratban megismerkedvén, 's annak megjelenését hasznos, sőt szükségesnek látván, tűzzel vassal, testtel lélekkel azon volt, hogy minél előbb világot lásson, 's e' részről is ő volt azon szerencsés, ki összegyűjtött előfizetői által annak megjelenését könnyítette, siettette.

Beszédemet végre a' boldogultnak még egy neki szokatlan tehetségével akarom bezárni; ő t. i. legmerészebb és legszerencsésebb, leghasznavehetőbb szóbuvár volt, mire őt részint öregebb és újabb nyelvek' tudása, részint régiségekbeni buvárkodása, részint földrajzi 's utazási nagy tömegű ösmeretei tehetségesítették; — én legalább részemről több általam felhozott nem csak vegytani, de boncztudományi szavaimat is az ő szószármaztatási velem közlött ösmereteinek tulajdonítom, 's úgy vélem, hogy e' részről többen vagyunk, kik Schuster' sokféle tudományosságának, mindenfelé elágazó eszének jó hasznát vevén, a' boldogult közvetve általunk is gyarapította, tökéletesítette nyelvünket.

Mint a' vándor végzett utjára: úgy én is Schuster' életére még egy pillanatot vetvén vissza, azt munkateljesnek találom. — A' boldogult azon kevesek közé tartozott, kikben a' nagy ész jó szívvel egyesülvén, költészi részét éltének végső pillanatáig megtartotta, melly benne soha rideg valósággá nem fajult, soha őt hideg önzővé válni nem engedte;

keble hazája, honfiai, ügyfelei, tudománya iránt mindenkor egyenlő melegséggel dobogott; hivatalában pedig olly buzgó volt, hogy miután több évekig tartó tüdőbetegsége után végre halálos beteggé vált volna, még ekkor is folytatta egy darabig tanításait, elannyira, hogy midőn karunk' igazgatója által magának nyugalmat engedni kéretnék, sőt kényszerítetnék „docendo volo mori" szavakkal zárta be munkás életét, mi hívatala iránti buzgóságát eléggé tanusítja. — Azon, az emberi nemre közönségesen kimondott átok: hogy „ki melly tagjával vétkezik, azzal bűntettetik" őt is utolérte, mert részint némelly vegytani műtételek alatt kifejlő gőzöket, párákat tüdejébe szíván; részint heves beszéde, előadása által tüdejét olly sok évek' lefolyta alatt annyira megerőtetvén, végre hosszú ideig tartó tüdőbeli bajának martalékává lőn. — A' boldogult' hideg tetemei más nap, vagy is május' 20kán 1838. a' legkedvetlenebb idő' ellenére is, rokonaitól, több rendbeli ügyfeleitől, barátaitól, úgy szólván az egész egyetem' ifjúságától követve, buzgó 's háladatos, e' szomorkedves fáradságban egymással vetélkedő tanítványai' vállain vitettek ki a' váczigáton kivül levő sírkertbe, 's boldogult Kisfaludy Károly' tetemei mellé az örök nyugalomra könyözönök közt takaríttattak el.

Boldogult árny! ki tán most is köztünk lebegsz, bocsáss meg, ha ecsetem munkás éltedet tökéletlenűl festette, hisz te úgy sem hagyál el bennünket; mert műveidben, szavaim nélkül is örökké élend emlékezeted köztünk.

Tisztelt tudós társaim, tanár ügyfeleim, szeretetre méltó ifjúság! tí, kiket a' boldogult leginkább érdeklett, 's kiket a' rokonérzés e' tárgyban legbensőbben egyesít, velem együtt földre sütött fővel a' boldogult' hamvainak nyugtot, égre emelt szemekkel pedig lelkének örök életet kivánva egyesített szavakkal mondjuk: Uram! engedd, hogy túl a' síron, amott azon jobb hazában, ismét meglássuk egymást.

VI.

BESZÉD,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' IX-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, SEPT.' 8. 1840.

MEGNYITOTTA

AZ ELNÖK, GRÓF TELEKI JÓZSEF.

Tekintetes Társaság! Nagy érdemü Gyülekezet!

Ha csak egy futó tekintetet vetünk is a' bennünket környékező nagy látható természetre és annak egyes tárgyaira: könnyű, igen könynyű észrevennünk, hogy az a' legfelsőbb lény által bizonyos meghatározott, változhatatlan és emberi vizsgálatok által nagy részben már kitapogatott törvényeknek van alávetve. Ha fordulnak is elő némelly egyes tünemények, mellyek bennünket ezektőli eltérésök által meglepnek, ezek kivételek gyanánt ritkán fordulnak elő, és azért igen helyesen természet' játékainak neveztetnek. Földünk' mozgásai ugyanazok, mellyek ezelőtt évezredekkel voltak; a' nap éltető erejével épen úgy elevenít, égető sugaraival épen úgy száraszt mindeneket most, mint a' régi időkben; a' számtalan csillagok' rendszerében nincs változás; a' kies tavasz, a' hő nyár, a' termékeny ősz, a' zordon tél ugyan azon jelenségekkel köszöntenek be, mint a' hajdan korban; a' nagy folyók, a' hűs csermelyek épen úgy hömpölygetik nagy hullámaikat, szapora habjaikat lefelé ma, mint az előtt; a' kis magból épen úgy lesz most mindenféle növény, csemete és élőfa, mint midőn a' legelsőt fogadta a' föld termékeny keblébe; az állatok' tarka serege épen úgy születik, nevekedik és enyészik el,

mint ősapáink' idejében; szóval: az egész természet folytonos mozgásban van, a' nélkül azonban, hogy annak állásában változás, vagy legalább nagyobb, emberi szemeinkkel észrevehető változás történnék.

Másként van a' dolog az erkölcsi világban. Az emberi léleknek tágasb, érzékeinkkel nem tapasztalható, véges elménkkel fel nem fogható korlátok vannak engedve, mellyek közt szabadon mozoghat, emelkedhetik, súlyedhet. Ezen láthatatlan lény, mellyet méltán nevezünk isteni szikrának, magányosan úgy mint együtt munkálkodva bámulatos eredményeket szülhet, és valósággal szül is. Tekintsünk csak kevés figyelemmel egy magányos emberre, egy kisebb vagy nagyobb társaságra, egy nemzetre; vagy ha inkább tetszik, vizsgáljuk meg az egész emberiséget, külön korában, külön időszakban: és állapotját annyira változva találandjuk, hogy arra ismerni alig leszünk képesek. Az erkölcsi világban is folytonos mozgásra találunk tehát; de ollyanra, melly által annak állapotja nagyobb vagy kisebb mértékben sőt néha egészen megváltozik.

Itt is kell bizonyos törvényeknek lenni, mellyek szerint ezen mozgalmak véghez mennek, de ezeket inkább csak sejdítjük, a' nélkül hogy meghatározni tudnók. Ezek a' legfelsőbb lénynek rejtett titkai, mellyeket fölfedezni még a' gyarló embernek nem adatott. Egy azonban az egyes embereknél, különösen pedig az egész emberi nemzetnél, olly nyilván mutatkozik, hogy azt csak a' vak nem látja, csak az nem érzi, ki magas rendeltetését felfogni, megérteni nem képes, csak az nem tudja, ki az emberiség történeteit nem ismeri, mind azt, mi körüle történik, figyelmére nem méltatta: ezen egy pedig a' haladás és tökéletesedés.

Úgy van, Tekintetes Társaság, Nagy érdemü Gyülekezet! az egyes embernek, úgy mint az egész emberiségnek magas rendeltetése a' haladás és tökéletesedés, egy nagy mennyei czél után törekedés, melly az istenség' képében mindig előttünk lebeg, de még is e' véges világban elérhető soha sem lehet.

Az emberi elmének nagy tulajdonok, különböző szép tehetségek bizonyosan nem azért advák, hogy parlagon maradjanak; kifejteni, használni kell azokat nem csak magunkra, hanem embertársainkra, sőt az egész emberi nemre nézve. A' ki ezt tenni gondatlanul elmulasztja, a' ki

a' mindenható által nyujtott e' dicső adományokkal nem él, vét maga, embertársai, az egész emberi nem, sőt maga a' mennyei adó ellen. A' melly emberi nyom összes erkölcsi tehetségeit nem fordítja testi és szellemi jóllétének előmozdítására, egész erejével nem törekszik azon, hogy a' maradék is megelégedéssel élvezhesse jámbor ügyekezeteinek gyümölcseit, — érdemetlen azok' birtokára, és ha egyébbel nem, vétkes hanyagsággal méltán vádoltatik.

De hogy magunk' tökéletesítésén épen úgy mint nemünkén munkálkodnunk kell, nem csak a' józan okosság parancsolja, hanem bizonyítja a' bennünk e' tekintetben munkálkodó hathatós ösztön, nyilván mutatja pedig a' mindennapi tapasztalás. Hasonlítsuk csak felületesen össze a' vadonban nyomorgó ember' állását a' mi mostani társasági létünkkel, vizsgáljuk meg a' magára hagyatott gyermekember ismereteit, eszméit, és tegyük a' mieink mellé: ki lesz, a' ki itt egyszerre nem látja a' bámulatos különbséget? Vessünk csak egy futó tekintetet az emberi nem' történeteire, 's bizonyosan az emberi ész' munkássága iránt tisztelettel eltelve látandjuk azon nagy előhaladásokat, mellyeket a' mivelődés' pályáján időről időre tett.

Igaz ugyan, és ezt nem tagadhatjuk, hogy találunk az emberi nem' életében olly korszakokat, midőn megállapodni látszott, voltak ollyanok, mellyekben haladás helyett visszafelé ment; de ezek az egészet együtt tekintve elenyésznek és csak arra szolgáltak, hogy utánok a' tökéletesedésben annál nagyobb rugóerővel menjen előre. Akármennyire csodáljuk is az ó világ' míveltségének dicső vezéreit — a' görögöket és rómaiakat; akármennyire tiszteljük az ő ügyekezeteiket : még is kénytelenek vagyunk megvallani, hogy a' tudományokban, mesterségekben, a' műipar' minden ágaiban, sőt még magokban a' művészetekben, a' régi miveltség' fénypontjában is, sokkal hátrább állottak mint az ujabb kor, a' római nép' elaljasodása, a' középkor' vad csoportjai' vándorlása szülte viszszasűlyedéséből kivergődve. Mestereink voltak ők mind ezekben; ezt köszönettel el kell ismernünk, 's némelly tárgyakban haszonnal folyamodunk még most is hozzájok; mint a' miveltség' megkezdői bámulásunkat nagy mértékben megérdemlik, sőt az eredetiségben, a' dolog' természeténél fogva, velök nem is mérkőzhetünk: a' tanítványok azonban mind

e' mellett az egészet felsőbb szempontból tekintve, a' mestereket felülmulták. Könnyű volna ezt részletesen is bebizonyítani, ha az idő' rövidsége megengedné.

De ez különben is felesleges volna; mert nem szükség illy régi időkre visszamenni, nem szükség hazánk' mostani állapotját a' hajdankor' legfényesebb időszakokéival összehasonlítani, hogy nemzetünk' és az egész emberi nem' haladásáról meggyőződjünk; elég bizonyságát találjuk ennek az ujabb időkben is. Nincs év, melly a' tökéletesedésnek több jeleit ne adná; ezen fényes gyülekezetnek nincs olly fiatal tagja, melly a' tudományok', a' müvészet', a' mesterségek' és az ipar' mezején új találmányoknak már is tanúja ne lett volna. Bizonyára akaratunk ellen is kénytelenek vagyunk megvallani, hogy haladás és tökéletesedés az emberi mozgalmaknak vezércsillaga.

A' mi áll a' nagy egészről, áll annak egyes részeiről is; a' mit mondánk az emberiségről öszvesen, illik minden nagyobb vagy kisebb társaságokra is. Minden olly egyesület, melly a' haladás' és tökéletesedés' elvét nem viseli magában, czélját veszti; minden olly intézet, melly megállapodva munkálkodásaiban tespedésnek indul, vagy épen visszafelé megyen, enyészetéhez közelít. Illy meggyőződéssel, illy itélettel lépünk e' mai nap mi is esztendei munkálkodásunk' és azok' némelly eredményei' előadásával a' nemzeti irodalom' itten összesereglett barátjai előtt fel. Alaprajzunk és rendszabásaink a' nemzeti nyelv' és irodalom' előmozditását, kifejlődésének siettetését tüzte ki előnkbe; a' czél' nagyságától, szentségétől meghatva ügyekeztünk a' lefolyt évben is azt megközelíteni, és azt, mit az idő' rövidsége, tehetségeink' gyengesége engedett, megtenni. Mennyire feleltek meg az eredvények buzgó ohajtásainknak, minő siker koszoruzta fáradalmas ügyekezeteinket: itélje meg a' résztvevő közönség. Mi egész készséggel várjuk azt el.

VII.

EMLÉKBESZÉD

GR. ILLÉSHÁZY ISTVÁN IG. TAG FELETT.

MONDOTTA

A' M. T. T. IX-D. KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT.' 8. 1840.

GR. DESSEWFFY JÓZSEF, T. T.

. . . . . . whose open stores
Tho vast, were lettle to his ampler heart.
Thomson.

Nagy fényű Gyülekezet!

Az Illésházyak' utolsóját ábrázolni talán csak azért bajos némileg, mert valamennyire koránti feladat. Egészségemnek koromban olly természetes fogyása, melly taval tetemesen érezteté magát, későbbre nyújtá ugyan egy egész esztendővel vállalatomat, de mi kurta percz tizenkét hónap az évrakta nyúló időhez képest!?

A' legközelebb mult jelességek többnyire úgy szoktak tekintetni, mint vágytársai a' jelenlevőknek, és valamint szivesebben emlékeznek még az egyénesek is ifjuságok' idejéről, mint érettebb éveiket legközelebbről megelőző férfikorukról: úgy a' nemzedékek' időkorai hajlandóbbak a' régen mult nevezetességekre szemeiket függeszteni, 's a' plus quam perfectum' távolának homályai között, több és nagyobb tökélyeket látni a' rég multban, mint a' legközelebb mult tökéletlenebbnek tetsző imperfectumban.

A' magok' korszakát diszítve emelő férfiak' becses kitünőségét az

emberek' emlékezetében, úgy mint a' hosszas és tartós nyári napok 's őszi derek a' szőlőfürtöket, egyedül a' sokáig kedvezőleg folyó idő' fénye érlelheti meg, és teheti melegítő nedvet 's édes lelkesülést adó megszűrésre alkalmatossá.

Ez minden időben, de kivált valamelly nép' szellemének változó átmeneteli korában igaz. Ekkor érezzük magunkat a' jelennel eltelve leghajlandóbbaknak a' mult' javait, ennek akár hibái-, akár fogyatkozásai-, akár balgatagságaival fölcserélni, vagy legalább összezavarni, és igy a' legközelebbről eltünt időt becsmérelve, hol semmibe, hol kevésbe venni nevezetesebb embereit, a' jelent pedig, 's annak jeleseit kirekesztőleg bálványozni, feledvén: miszerint az, min túl vagyunk, szintúgy jelen volt valaha, szintúgy magzatja a' megelőző koroknak, szintúgy hol üke hol szülője a' mostaninak, melly ismét atyja 's anyja leend a' jövendőnek, mellynek, ha nem vagyunk önzők, főleg azért törekszünk javára, hogy szives háláját annál bizonyosabban megérdemelhessük.

A' magyar tudós társaság' nagy köz gyüléséhez szólókhoz illik leginkább, a' már történtek' sorát egyáltalában, kivált pedig tagjainak életét a' szerint felfogni 's felfogatni, miszerint annak folyása, és következései egy egész gyanánt tünjenek szemeink elébe, 's a' legnagyobb világosságot is kisérni szokott árnyék semmit se tépjen le a' maradék előtt azon fényből, melly alatt a' rajzolt élet' segedelmével az egész haza, hol e', hol ama' tekintetben felmelegülve, vagy virágzott, vagy pedig gyümölcsözött is.

Nekem különösen, talán még nehezebb mint másnak az Illésházyak' utolsójának életrajzát adni, nemcsak azért, mivel legvirítóbb korom óta szives hajlandóságával dicsekhetém, hanem azért is, mert később mind az ő, mind feleségének unokagyermeke — gróf Sztáray Eleonóra, lőn magzatimnak anyja, 's ezek' kettejének, Virginia leányomnak t. i. és legifjabbik Emíl fiamnak keresztatyja is vala azon dicső elhunyt, kinek ezen ünnepélyes helyen, e' díszes gyülekezet előtt, életrajza' adására szívem olly buzgón ösztönöze.

De nincs okom tartani a' részrehajlás' gyanújától azok előtt, kik őt személyesen közelebbről ismerték.

Fölöslegesnek látszhatnék e' régi nagy nemzetségből származott, és mind erényeire, mind gyöngéire, mind hajdani élete' fénye' módjára, mind kegygyel vegyült méltóságos külsejére, mind pártfogottjainak számára, és ezeknek hozzáragaszkodására nézve talán utolsó aristocratánk' eldődeit említeni, ni fortes creentur fortibus, atque omnes redeant in semina causae.

Nagy erények és nagy érdemek után indúl az egyéneseknél szintúgy, mint a' családoknál minden nagyság. Erény- 's érdemekből serdül minden jelesség, és midőn e' jelesség folyvást olly kitünőleg, olly dicsően, olly tartósan találtatik beszővc valamelly nemzet' fő történeteibe, akkor a' hon' java 's dicsőségének szeretete a' legszabadelműebb' szivéből sem rekesztheti ki az emlékezetnek azon hálás érdekét, melly a' honfikebleket az illyetén említések között általhatja.

Nem szórandok hát unalmat, és nem fogok talán hosszasnak látszani megemlékezvén Illésházynk' hires őseiről, kivált Tamás fiáról, szintúgy Istvánról, Pálffy Katalin' férjéről, a' nagy nádorról, ki Rudolf császár királyunk alatt, midőn ez Prágában a' magas ég' csillagaival foglalkozván, e' szép honunkat itt alant a' jezsuiták' buzgalmainak átengedé, a' bel fellázadás' és Rudolf czászár meg Bocskay közt folyt ádáz háboru' lecsillapítására legfőbb eszköz vala, 's nemcsak a' vallásos villongásokat a' bécsi béke' kieszközlése által 1606ban megszünteté, sőt Hehomáttal, az akkori török császárral, is tizenöt évig tartott háboruskodás után husz esztendőre békeszerződést eszköszlött, hanem 1608ban mind Erdélyt még inkább kibékülteté, mind pedig, valamint ezt II. Mátyás' hozzáirott köszönőlevele bizonyítja, a' magyar koronát ennek fejére tételé.

Ő volt az, ki Báthory Zsigmond' udvarát nagy megelégedéssel igazgatván, hihetőleg az akkor nádori helytartó Istvánfy' incselkedései következtében, a' XVII. század' első évei körül Rudolf császár' fölségletének sértésével vádoltaték. Ártatlansága' belérzetében Bécsbe sietett, de valamelly jó emberétől intetvén, a' veszedelem' kikerülése végett utat fordíta, ingójavaiból miket lehete összeszedvén Lengyelországba elillant, holott két évig bolyongva, miután 1603ban az országon kivül Bécsben elitéltetett, 's igy minden birtokaitól megfosztatott, magát Bocskayhoz csatolni vala kénytelen.

De az országok' valamint különletesek' sorsát vezető isteni gondviselés, a' fejedelem', haza', Bocskay' 's önmaga' javára szereztette vele 1606ban azon hires és példanélküli Cseh-, Morva-, Silezia és Lusatia' státusai által kezesített, 's még törvénykönyvünkbe is beiktatott bécsi békeséget, melly nálunk 's Erdélyben nem csak a' vallás' hanem a' viszonos kereskedés' szabadságának magvait egyszersmind, egy részről Magyarország 's Erdély, más részről a' határos és szomszéd ausztriai örökös tartományok közt magában foglalja, és melly felette nevezetes békekötésnek tartalmait a' vallásra nézve ugyan az 1791. esztendő, kereskedési tekintetben pedig az 1807ki országgyülés még bővebben ügyekezett kifejteni.

Ezt pedig mind utolsó Illésházynk' egyik legnevezetesebb ősének köszönhetjük, ki, miután tanácsából 20,000 örökös tartományi 's magyar vitézből álló frigyes sereg a' Prága felé indulásra összirattatnék, háromszáz magyar nemes' kiséretében Thurzó György', Zrinyi Miklós', Pálffy István' vezérlete alatt a' magyar koronát pompás diadallal legelébb a' táborba, azután a' pozsonyi várba hozatta vissza.

Illy halmozott ragyogásu érdem nem maradhata jutalmazatlan. Liptó vármegyének 1582. Trencsénnek pedig 1594. óta neki jutott kettős főispáni székébe újra belépett. Terjedelmes birtokait, várait, ingójavait, miként az 1608ki országgyülés' koronáztatás utáni 23. czikke mutatja, szintakkor mind hitvestársa Pálffy Katalin, mind ő ismét visszanyeré; de a' mi több ezeknél, két római 's ágostai felajánlottak közűl ő, bár mint evangelicus, nem szavazat mellett, hanem régi szokásként felkiáltás által, a' Nádasdy Tamás' halála óta már negyvenhat éven keresztül árván maradt, és mintegy rejtekben tartott legmagosabb nádorispáni polczra méltattatott és felemeltetett, az ellene hozott itélet pedig, az ország' jogai és törvényes törvénykezése ellen hozatottnak nyilván kijelenteték és megsemmisíteték.

Végül, mert törvényes fimaradék nélkül ő is szűkölködék, végrendeletében Gáspárt, Ferencz testvére' fiát, örökbe csak olly feltétel alatt fogadá, hahogy a' római anyaszentegyház' kebeléből az evangelicusokéba általpártoland. Mind e' mellett dicsérete, hogy annál nemzetszerüebb — pártatlanabb — 's érdemlettebbnek láttassék, jóval halála után, az 1618ki országgyülés' XLIV. 2ik czikkelyében olvasható.

Mikből összevéve eléggé kitetszhetik még azok előtt is, kik a' vallásegyenlőségi törekvéseken még mindig bámulnak, mind az, minő szellem' ihlete lehelte meg azon időt, mikor ő élt, mind pedig milly hatalmas észszel, tehetséggel és befolyással birt legyen nem egyedül hazánk' akkori nemzedékére, hanem annak jövendőjére is.

Azonban adjon isten olly csendes folyást szives és hív nemzetünk' kifejlésének, miszerint soha se térjenek vissza többé bár milly formában azon borongós idők, mellyek' kiderítésére az ő sokoldalú nagysága vala szükséges.

De jőnek mennek a' nagyság' mulandóságai, és az 1608. évet követő esztendő már az Illésházy nemzetség' bazini sirjába döntve 's zárva lelé a' maradék nélkül elhalt nagy nádort, hol hitvestársától dicsőítésére állított emlék, 's annak felülirata mai napiglan ábrándoztatja az utazó mélázót.

Nem temetteték el mindazáltal vele dicsősége nemzetségének. Híres emberek' tárháza gyanánt tekintethetik az. Valamint a' Cadmustól elszórt fogakból serdültek belőle, a' nélkül hogy egymást leölték volna, a' jeles férfiak, testvérének Ferencznek (ki a' Duna mellett, Párkánynál esett el dicsőségesen) fia, az örökbe fogadott Gáspár, a' két, már édes atyjától kormányzott, megyének t. i. Liptónak és Trencsénnek (mivel egyetlenegy nemzetség sem büszkélkedhetik honnunkban) örökös főispánságával is ajándékoztaték meg 1610ben; azon felül Thurócz 's Árva megyének főispánságát viselé. Ezt tevé gróffá 1649ben II. Ferdinánd. Élete' jó része a' Bethlen féle háborgásokba esék. Ennek hamvai nyugszanak alabastromból faragott szobrával együtt, élete' párja bethlenfalvi 's árvai Thurzó Ilona grófnő által emelt emlék alatt Trencsénben.

Halála után idősebb fia, Gábor, Liptóban-, Trencsénben pedig öcscse, György, főispánkodék, kire bátyja' elhunytával szálla ismét a' kettős örökös főispánság. Mint főasztalnok hala el. Az irígy halál folyvást környezé a' derék nemzetséget. Sem Gábor, sem György nem hagytak fimaradékot, István a' nádor' végrendelete szerint tehát, Ferencz testvérének egy másik fia, Miklós, lépett 1684ben az örökségbe. Mint kettős örökös főispán hét városból 's kastélyból alig tudott egyet megtartani, hol fejét meghajtsa. Trencsén' várában elzárva, az őt fényes

igéretekkel hasztalan a' maga pártjára vonni ügyekszó Rákóczy' diadalmait hatalmasan késlelteté, és a' Hamri nevezetű falucska mellett kivívott csatát sikeresen elősegéllé. Ez lőn Istvánffy szerint Prényi Péter óta legeslegelső a' világi rendből magyar udvari főkanczellár. Huszonnégy fiumagzattal áldá meg az úr isten, és még is egy József fián kivül nem maradott fiuörökös utána! Isten' akaratja a' XVIII. század' huszonnegyedik évében vete véget életének, miután a' hires 1723iki országgyülés' végzeteit már elbágyatt reszkető kézzel aláirta volna.

József legelébb főasztalnok-, azután tárnokká, utóbb ország' birájáva' nevezteték, végre sz. István' rendének nagy keresztjével szalagoltatott fel. Őt azon ritka mind hazafiui mind atyai öröm érte, miszerint 1761ben még öt évvel halála előtt, miután már 37 évig igazgatta volna Liptót, fiát Jánost, különben is született örökös főispánját Liptónak, mint királyi biztos, e' megye' valóságos főispánságába is Kis-Palugyán a' legörvendeztetőbb pompával beiktathatá.

'S e' János, hat kettős, és öt mind kettős mind örökös főispánok' utódja, vala nemzője utolsó Illésházy Istvánunknak.

Csaknem harmadfél századon keresztül kormányozták az Illésházyak Trencsén és Liptó vármegyét, melly sorozat szakadatlanul folyván, csak négyszer függeszteték fel, t. i. mikor az első, már említett István, a' nádor, Lengyelországba menekült, azután I. Leopold császár' korában, mikor egy ideig harminczados főispánkodék Trencsénben, harmad izben II. József császár alatt, midőn valamennyi főispánságok és főispánok királyi biztosok által mintegy eltemetteténak, végre midőn a' magvaszakadt gróf István 1822. után egy időre visszavonult örökös főispáni hivatala' folytatásától Trencsénben.

Ez utolsó István' édes atyjánál, az említett gróf Jánosnál, a' hét személyes tábla' egyik tagjánál (kire némelly korosabbak e' fényes hallgatóságból talán még emlékeznek) ezen roppant birtokra, czímekre, tekintetre, méltóságra, befolyásra, nagy hivatalokra hires nemzetség' maradékánál, én legalább soha sem láttam szelidebb képű és jámborabb természetű, kivált nagy urat. Olly szerény volt, és a' mint a' régi rómaiak mondták volna: tanta ei oris gratia inerat, hogy nem egy miskolczi borbély legénynyel vagy wolfsthali vámossal akadtam össze éle-

temben, ki nyúlóbban és merőbben tartá fel fejét, mint ő szokta vala. De nem bókolt azért e' nyájas szerénység II. József császár' bármi nagy és üdvös czélú, de nemzetiségünket 's törvényes formáinkat megvető heves önkényének.

Lehet minden jót, üdvöst, nagyot, szépet, a' magyar nemzettel, 's magyar nemzetnél kivinni; de tudni kell mind eszünk' mind szivünk' utját egyszersmind eltalálni. A' szerény Illésházy János nem szegült ellene a' fejedelemnek, de kitért csöndes és méltóságos alázatossággal a' ragadó özön' árjai elől, mellyek a' magyarok' istene' segedelme nélkül nemzetiségünket egészen elborították volna. Visszavonult Liptó és Trencsén vármegye' kormányától 1785ben. Meghúzva magát terjedelmes birtokai' magányában, remény táplálta bús de tiszta lélekkel szemlélgeté figyelmesen a' maga körül szeretett hazáján dúlva átmenő zivatart, és a' sok, annak viharjai alatt hajló magas fejeket.

Ez nemzette Batthány Ádám a' tárnok és Esterházy Terézia leányával, Pálffy János a' hős nádor' unokájával, Batthány Szidoniával, mostani beszédem' tárgyát, a' végkép' magvaszakadt gróf Istvánt.

Született ő, ezen erényekre, valamint észre és szépségre korában hazánknak talán legjelesebb főaszonyától Pozsonyban april' 30kán 1762-ben. Nem kényezteték el, bár első szülött, már első éveiben, a' szigorúbb és igy valódibb szülői szeretet' hiánya mellett már nemzőinek házában, a' szüntelen változó és különbség nélkül jót, roszat, piczinyest, vagy épen nevetségest majmoló, 's nálunk még a' honi ipart se' tápláló költséges apró kis hiúságok' példáiban, és lelket gyarlító kedvezések' ölében, úgy hogy gyermekéveinek végekor 1771 körül, testre már mint jóformán felserdült eleven suhancz, még egészen ép lélekkel adatheték a' köz iskolákba, hol nem ronthatott el többé semmit is a' haza' szeretetére, és nyelvének tudására nevelt gyerkőczében azon még akkor kirekesztőleg uralkodó diákos rendszer, melly annyi ideig hátráltatá nemzeti kifejlésünket, és mintegy ügyes eszközül használtaték mind azon későbbi nemzetiségi és alkotmányi sebek' verhetésére, mellyeknek az 1790net megelőző években történt kifakadása, egy részről annyi könyekkel áztatott, más részről pedig a' belső nemzeti élet' nedvei megszűrése és tisztulása által kigyógyítatván, nemzeti önérzetünket olly igen erősítette.

Nagy-Szombat volt azon hely, hol kis Illésházynk a' királyi convictusban Bernkopf exjezsuita' vezérlete alatt az úgy nevezett humaniorákba beavattaték. Meg kell adni a' jezsuiták' hires szerzetének, hogy feloszlatása után még fenmaradt tagjai is, a' szabadságot olly igen lehelő római literatura' segedelmével, a' nagyot a' jelest olly szerencsésen tudták becsöpegtetni tanitványaik' fiatal sziveibe, miszerint vagy gyanitások nélkül, vagy szánszándékos gyógyszer gyanánt, épen e' diákos rendszer, több rosz önkövetkezéseinek orvoslatát mintegy maga magában hordaná. Alkalmas földbe hullott a' mag, mert azt lehetett a' kis Illésházyról mondani mit Cornelius Nepos Atticusról *): „Elme' fogékonyságán kivül felette nyájas ajku 's szavu vala a' fiu, úgy hogy nemcsak frisen megragadná a' közlötteket, hanem tökéletesen ejtené is, miért gyermekségében a' hasonló jelességüek közt kitünőnek tartaték, 's kiválóbban ragyoga, hogy sem azt nemes érzetű tanulótársai nyugott lélekkel elnézhetnék, igy hát buzgalma által mindnyájokat gerjeszté, 's úgy leköté őket barátkozásával, miszerint senki sem vala előttök örök időre kedvesebb.“

Nem csoda hát, hogy nem sok év' multával édes anyja' rokon nagybátyjához az, akkori esztergomi kanonok gróf Batthány Józsefhez kerülvén, mikor ez azután olly hires primásherczeggé lőn, ennek ünnepélyes beiktatásakor még alig ifju, az egész magyar historiából felette jeles vizsgálatot álla ki.

Innen a' Nagy-Szombatból Budára áttétetett tudományos fő anyaiskolába tanulmányai' folytatására küldetvén, egynéhány év' lefolyta után, a' philosophiából hason vizsgálat alá vetteték, és az akkori idő' szellemében olly ótalmazólag, sőt győztesen veré magát keresztül a' syllogismusok' tömkeleges tekervényein, hogy a' legforgatékonyabb dialecticusok csodálnák ügyességét, és örömmel látnák, mint dicsőiteték bölcselkedési tanár-diplomával.

---

*) Erat quippe in puero praeter docilitatem ingenii summa svavitas oris ac vocis, ut non solum arriperet quae tradebantur, sed etiam excellenter pronunciaret, qua ex re in pueritia nobilis inter aequales ferebatur, clariusque explendescebat, quam generosi condiscipuli animo aequo ferre possent, itaque incitabat omnes studio suo, eosque consvetudine sua sic sibi devinxit, ut nemo eis perpetuo fuerit carior.

Budáról Egerbe vivék másik, szintúgy nagy nevü rokon nagybátyja a' hajdani egri püspök gróf Esterházy Károly' szárnyai alá, hogy ott szeme előtt a' törvény' tudományait, kivált a' hon' törvényeit halgassa és tanulja. Ott is a' törvénytanári megkülönböztetést nyeré meg.

Soha se' mondta és nem mondhatta senki, hogy ezen kitündököltetések gróf Illésházy' nevéhez, nem pedig gróf István' nagy elmetehetségéhez és szorgalmához ragadtak legyen!

Most már elkövetkezék az idő, mellyben az iskola' porait lerázván, a' cselekvő és gyakorlatos élet' szövevényes pályájába kelle lépnie.

Régi szokás szerint tehát egy pár törvénykezési perletszakot a' felséges curiánál szokott szorgalommal eltöltvén, II. József császár' idejében az akkori tárnok nagy méltóságu daruvári gróf Jankovich János mellé tollvivőnek adaték. Ez Erdélybe vala rendelve a' Hora 's Kloska' zászlói alatt ismeretes oláh népzendülés' megvizsgálata- és lecsillapitására. Onnan egy év' elteltével őt, mint királyi biztost szintúgy tollvivő fővel Temesvárra kisérte, és valamint Erdélyben, úgy a' Bánátban annyira megkülönböztette és megszeretteté magát, hogy megdicsérő decretumot nyervén 1786ban Ő Felsége a' fiumei kormányszékhez ületnöknek akarná kinevezni. De nem tarthatta illendőnek a' haza' vérző nagy sebei felett, édes atyjának akkoriban szomorgó szivét előléptetése' természetes örömével még inkább búsitani. Hozzájárult, hogy miután a' még akkor posványos Bánátban, egy őt halállal fenyegető nyavalyából fellábadt volna, 24ik évü korában férje lőn gróf Barkóczy Teréziának. Az ennek testvérével Ferenczczel t. i. már iskolai idejéből származott, Egerben kötött, Temesvárott pedig nagy betegsége közben még növekedett barátság, ezt felette könnyen barátjának húga iránti szerelemmé emelé. Így nem csak édes atyja' 's anyja' megélemedett kora a' fiatal új házaspár' közelebb létének segedelmét 's vigasztalását megkivánta, hanem ezen közellét mind szüleinek mind pedig önmagának fiumaradék iránti reményeit, és beteljesitésök' esetében a' születendőnek ápolását is, biztosabban kezesíteni látszaték.

Azonban két leányának még csecsemős korukban elhalása, fimaradéknak pedig, mit mint nemzetségének legutolsója természetesen olly forrón szüleivel együtt óhajtott nem érkezése után, hona' akkori és

egyszersmind nemzetsége' kinézetein mélyen elbúsulva, lelki enyhület végett, Lengyel és Olaszországot beutazta.

Valamelly nemzetség' melly a' sorstól már több izben kihalással fenyegetteték, legvégsőjének szivébe látni akarni ne bátorkodjanak sem azok, kiket isten több, kivált jó fiakkal megáldott, sem pedig azok, kik a' nőtelenség' függetlenségeit előbbre ültetik a' haza' javára 's diszére szaporítandó, 's jól felnevelendő maradék' akár reményeinek, akár vigasztalásainak. Nem tartozott ő azon tan' követőihez, kik nem körülményektől, de elvtől hajtatva, nem a' családi, hanem egyedül az egyénes érdekeik' során remélnek alkothatónak ollyatén egy állandóan boldog Eldorádót, hol az emberben fekvő ingerek, mind szellemi mind anyagi tekintetben, habár a' legsanyarúbb hatalom alatt is, csak ennek segedelmével lehessenek a' közjóra nézve legszabadabban kifejlődhetők.

Nem ismertem én soha is atyaibb és házi boldogságra termettebb szívet, mint az Illésházyak' utolsójáét. De nagy nehézségekkel és ollykor meg nem győzhető akadályokkal jár a' nagy birtokosoknál, az örökbe fogadás. A' ki tehát követ hány az Illésházyak' utolsójára, az sokkal emberibben cselekednék, ha könyeket hullatna felette!

Hányat kelle e' nagy, de a' mellett igen érzékeny léleknek életében és pedig gyakran titkon hullatnia ! ?

Istennek hála! már elmult, 's jelenleg megnyugtatóbb vigasztalásokra, jövendőben pedig még derültebb reményekre változott hon feletti búin kivül, 1799ben édes atyját veszté el. Jóval az előtt igen nagy reményű Ferencz testvérétől, ki még 14ik évét sem érte el, fosztaték meg. Kevéssel édes atyja' halála után, egy másik és utolsó öcscse, Antal, mint már jegyben levő, Helvécziának bérczei közt Zürichnél vitézül hullott el. Ennek testét ugyan akkori tiszttársa és barátja, főhadnagy gróf Mensdorf, jelenleg a' bécsi fő hadi tanács' alelnöke még félholtan, nehogy teste az ellenség' kezébe jusson, megmenté 's egy pár óra mulva már egészen megdermedve nemzetsége' sirboltjának fentartotta. A' barátság' szolgálatjai azonban csak enyhíthetik rövid időre, de nem fojthatják el a' nagy veszteségek' dermesztő fájdalmait! Hát később nem kellett e' elébb Orestese' és sógora' a' vele iker szabadelmű, erényű és hazafiságú gróf Barkóczy Ferencznek, mindkettejének legjobb korában kimultát si-

ratni? édes fiát pedig olly igen szerető, és tőle viszont imádott ön édes anyjának szent porait, a' maga már élemedettebb éveiben újra még sűrübb könyekkel áztatnia? Juliannának három húgai közűl a' legifjabbiknak, ki a' hölgyek' legszelidebbike vala, gróf Cziráky Antal, a' volt országbiró', jelenleg státusminister' hitvesének, valamint későbben ennek leánya Antonia' temetését szintúgy túl kelle élnie. A' már elholt gróf Windischgratz és a' nem mindennapi hazafiságú gróf Fekete Ferencz' még élő özvegyeit pedig, e' két minden tekintetben olly jeles és csak jótéteményekben gyönyörködő asszonyságot, kikkel szintúgy haláláig őt a' legtestvéribb ragaszkodás és barátság kötötte össze, nem kellett-e neki nemcsak árva özvegységben, hanem egészen magtalanul elhervadozni látnia?

Egyébiránt, a' természet' során, a' mindenható' egyenes akaratjából eredő csapások, mellyek nemzetségét érték, leverheték ugyan, de nem döfheték szivét úgy keresztül, mint azon hol szinlett barátjaiban, hol lekötelezetteiben tapasztalt hamislelküségek és képmutatások, mellyek' alacsonyságának nagy, de nem gőgös lelke előtt, még alacsonyabbnak kelle látszania azokban, kik élete' derekán, de kivált vége felé, úgymint a' magas és terebély százados tölgynek belsőjét a' férgek öszszerágni és kienni ügyekezének. Minél adakozóbb, minél bőkezüebb vala, annál több hálátlanokra talált, és pedig főleg lekötelezettei közűl, a' mivel ő ugyan keveset gondolt, abfuit enim a' cupiditate cuncta ducentis ad se pecuniae, quas, mint Cicero mondja, nemo bonus unquam amavit, és új meg új kegyelmekkel szokta vala megboszúlni a' hálátlanságot, hanem fájt angyali szivének látni olly gyakran, olly nagy mértékben, az emberi szív' elvetemülhetését. Ez a' nagy lélek, ki királyi szivvel pénzt szórt, birtokokat osztogatott, neki tartozott kötelezőleveleket dirib-darabra szakított, önkamatait pedig nem sürgeté, sőt ollykor el sem fogadá; atyafit, árvát, annyi tönkrejutottat, vagy megszorultat, vagy csak megszorultnak látszottat is gyámolított, több mind kül mind belföldi taksásai helyett, sok izben a' közadót megfizette, kénytelen vala tapasztalni, miként több lekötelezettei, sokkal nagyobb summákról mint kapott szóló adósságleveleit, jóval kisebbeken magokhoz váltották legyen, nemhogy rajta segítsenek, mert ezen segedelmet nemes

büszkesége bizonyosan el nem fogadta volna, hanem hogy az általa lekötött nagy sommákat egész mennyiségökben ő rajta követelhessék. Igy vivé a' mértéken túl vitt Caesar féle bőkezüség szintúgy minden mértéken alul még a' bűn' alacsonyságát is! Felér alkalmasint az illy nemes lelkű vétség sok más erények' ártatlanságával, és bebizonyitja Schiller' mondása' igazságát:

Adel ist auch in der sittlichen Welt. Gemeine Naturen
Zahlen mit dem was sie thun, edle mit dem was sie sind.

De fordítsuk el szemeinket valamint kebleinket, a' fáradtan szúnyadozó oroszlány' orrába lopódzni szokott egerektől.

Térjünk vissza élete' fonalán azon időre, midőn még e' keserveket nem tapasztalta, 's mikor a' köz dolgokra való befolyásában mint nyilvános hazafi, olly könnyen 's szivesen füröszté 's feledé el még nem egészen vesztett reményei közt, legalább egynéhány éveken keresztül nemzetségének jövendőjét.

Trencsén vármegye' országos követének választatá magát 1790-ben. A' hét kétszeres örökös főispán' utódja azon a' magyar nemzetet újra szülni törekvő országgyülésnek országos követévé lőn, mellynek alsó táblájánál az örökös főispánságok' eltörlése javasoltaték. Nincs itt helyén vizsgálni: több alkotmányos függetlenséget igérnek-e valószinüen az örökös főispánok' maradékai, mint a' nem örökösöknek a' kinevezések' során egymás után magokat felváltó követői? de legalább bebizonyítja ezen tette is szabadelmüségét már azon időben, mellyben az még nem vált közdivattá, és mikor legalább pisloghatott még előtte valamennyire a' nyerendő fimaradék' reménye.

Ha hogy már azon időben úgy vitetik vala az alsó háznál a' napló, mint később, a' felsőnek pedig úgy lett volna napos jegyzéke, miként az közelebbi országgyülésünkön a' jövendőnek valódi hálájára méltó készséggel megkezdetett: úgy gróf Istvánnak, akár mint megyei országos követnek, akár mint a' felsőház' egyik legjelesebb tagjának férfias és érdekes előadásaiból nem keveseket lehetne megérinteni, mellyek nemcsak e' nagy fényü gyülekezetnek, hanem az egész hazának, jelenleg szintúgy, mint a' jövendőre különös figyelmét megérdemlenék. Hány éljent kapott életében az ő szónoklata? hányszor nyiték magam is ajkat éljen-

zői közt azon időben, mikor még a' hazafitlan vagy csak hazafitlannak látszó beszéd, egyedűl komolyra változott arczulatok' kiséretében hallgatással büntetteték, mert az önvéleménybeni kétkedés' nagyobb mértéke készteté az ifjuságot a' számosabb és pontosabb tapasztalatok utáni vágyásra, 's a' lassúbb 's több oldalú megfontolás' szerénységeire. Nagyon szerette ő a' haza' reménycit, az akkori jelesebb fiatalokat, szívesen társalkodott velök is, és viszont szeretteték tőlök. Bélyege volt az az akkori időnek, valamint bár minő vágyverseny közöpette a' kitünőbb fejeknek viszonos mind gondolati mind érzeti megértése 's összehangzása. Az utólsó Illésházy' lelke összefort hona' legjelesebb embereiével. Azt mondta egykor róla Vay József: „annyi esze van, mennyi még kis úrnak is elég volna.“ És valóban akár magyar, akár római nyelven, tömött, nyomos vala előadása és eszmékkel rakott, valamint a' legtisztább hazafiusággal eltelve, pollebat enim, miként egy régi mondja, senatoria potius, quam sive comitiali, sive forensi eloquentia. Igen meszsze látott ő, és helyesen látott belé a' dolgokba 's a' gyakorlatos közéletbe, úgy hogy mintegy jóslatosan vélekedék igen gyakran még akkor is, mikor csak a' kevesebbséget birhatta véleményire hajtani, de a' mi legfőbb, még a' nagy gyülekezeteken kivül is, úgy szólott mindig a' már nem szendergő, 's igy tüzelgetésre többé nem szorúló indulatokhoz, nehogy azokat gerjeszsze inkább, hogysem csillapítsa. Mikor tehát egykor adófizetési kérdésnél a' fokozatkénti arány' rendszere' tárgyában, beszélgetés közben, eleibe idézném Schiller' ama' hires verseit:

Die Welt wird alt und wird wieder jung,
Es wäre ein eitel und vergeblich Wagen
Zu fallen ins bewegte Rad der Zeit!
Geflügelt fort entführen es die Stunden,
Das Neue kommt, das Alte ist verschwunden.

szemlélvén szikrázó szemeimben akkori még nagyon fiatalos tüzemnek lobogását, ezt tevé hozzá csöndesen: „nagy igazság! de azért nem akarnék szökni, nem nyargalni ló' halálába, nehogy most mint lovas, utóbb gyalog, és igy később kénytelenítessem a' fejedelem 's hazára nézve üdvös czélokhoz érni!“

Az 1790ki országgyülés után, hol Bánban, hol Pozsonyban szülei' közelében tölté idejét. Nem vágyott ő a' bécsi lakás' kényelmeire

és elszórakozásaira. Többnyire gazdasággal, ollykor kertészettel is foglalkozék uradalmában szeretett és szerető jobbágyai között, kiknek valódi atyjok vala, valamint ők valódi fiai. Szabad volt mindenkinek egyenesen hozzá kérelemlevéllel folyamodni, sőt személyesen is elibe járulni. Megesett, hogy urat nem bocsáta magához, de szűkölködőnek vagy taksásnak, ajtaja mindig nyitva állott. Még legroszabb tisztje sem nyúzhatá tehát az ő taksásait, ő pedig szüntelen segítette. Tisztjeit feddé, bünteté vagy elbocsátá, mikor vizsgálat után igazságosnak találtatott a' panasz; mert nem vélé a' tiszteletet és szeretetet növeszthetőnek az igazságtalanság' pártolásával, de nem tartott azért már egyelőre minden panaszlót elnyomatottnak, ez okból legszivesebben szembesíté össze az egymást gyakorta vádlókat. Azt szokta vala mondani: hogy illy szembeállítás nagy időnyerés.

Az akkori időhez képest tetemes javitásokat teve gazdaságában. A' mi fenmaradt idejéből, azt olvasás, lovaglás kocsikázás, vadászat, muzsika, rajzolás foglalá el. Római, franczia és német nyelven sokat olvasott, Schillert nagyon kedvelé, de Csokonait és Kisfaludy Sándort is láttam Tassoval együtt asztalán, sőt illyr, vagy oláh könyvet is vevék egykor észre nála, mert tudott némileg mind oláhul, mind illyr nyelven beszélni. Szép, bátor, ügyes kocsikázó és lovagló vala, a' nélkül, hogy igen szerette volna magát kurta farku, rázós angol lovakon döczögtetni. Ezeket csupán kocsikázásra kedvelé. Később édes atyja' halála után szárvai önméneséből igen erős, magas, világos pej lovakat nevelt, és azokból fejedelmeknek is kedveskedék.

De lássuk még ezelőtt magyar nemesi tisztjében hona' védelmére irányzott készségét 1797ben, mikor Trencsén és Liptó vármegye' zászlóaljait ezredes gyanánt vezérlé. Kapitánya velék én Szabolcs vármegye' hét századja' egyikének ama' hires és igen jól be gyakorlott felkeléskor, mellynél a' haza' nevezetesebb családjaiból talán egy név sem hibázott. 1594től fogva mindenkor Illésházy vezette két megyéje' banderiumát. Trencsén vármegye a' fejedelem' helybenhagyásával már 1650 óta mindig az Illésházy czímert a' magáéban és magáéval zászlóin összetestvérülve látta. Szombathelynél táborozánk. Ott valék tanúja azon rendnek és fenyitéknek, mellyet gróf Illésházy István tartott seregeinél. Többnyire lo-

vasságból és nemesekből álló számos szép lovasságból gyült az egész ország' akkori felkelt serege, melly rövid idő alatt úgy gyakoroltaték be a' hadi marsokba, csapatok' kibonyolulataiba, és minden nemű fegyverforgatásba, miszerint lehetetlen vala kézzel nem foghatni a' magyar katonai szellemet, kivált a' magyar nemességben. Az illyetén jól fellovazott és fegyverzett lovasság ugyan becsülettel verekedhetett volna meg nagy hadvezér alatt a' legvitézebb ellenséggel. El is szomorodott minden, midőn a' campoformiói békeség' híre megérkezék. Gróf Illésházy István is búsan vezeté haza ezredét. Nevelte fájdalmát beteges édes atyja' hanyatlása, és május' 10kén 1799ben, valamivel később pedig, mint már említém, egyetlenegy már legutolsó öcscsének halála.

E' tetézett szomorúság' enyhítésére atyja' megüresült hivatalával kinálták meg a' hét személyes táblánál. De nem vala képes elfogadni olly rögtön a' nagy bú a' nagy megtiszteltetést. Nem sokára még igen bús és levert szivvel iktattatott be 1800ban ünnepélyes pompával és valódi köz örömmel a' két örökös főispánságok' valódiságába. Miként szereték, tisztelék igazságszeretét és népszerüségét a' két megyében, minő pártatlansággal, renddel, kormányozta azokat, miként nem ismert valláskülönbséget, nem ügyekezett soha is gátolni akármelly véleménynek, bármint ellenkeznék is az a' magáéval, szabad nyilatkozatát akár közgyülésen, akár azon kivül, mint vala mélyen belátó, munkagyőző, a' megye' tisztjeit szerető, segítő, tekintetöket gyámolító, és még is mint tudta nem csak minden önkénytől tartóztatni őket, hanem a' státusok' többségétől függésben tartani egyszersmind? érzette a' Vág' vidéke, 's nem maradt a' haza előtt titokban.

Már annál fogva is, hogy sebesen szokott vala utazni, a' jó utak', hidak', szóval: a' közlekedések' nagy barátja és serény sürgetője volt. Olly népes vármegyékben, kivált mint Trencsén és Liptó, az anyagi érdekek', ipar', kézmüség', kereskedés' előmenetét szivén kelle hordani és szorgalmaztatnia. Maga is birt jeles üveghutával, de az ipar' 's kereskedés' szellemének és nagyobb vállalatok' sikeresebb ébresztésére tartósabb békeidőt gondolt szükségesnek, melly midőn később bekövetkeznék, már akkor előbbeni bőkezüsége 's szerfeletti adakozása által, nagy pénzbeli tehetsége érezhetőleg ki vala merítve.

Valódi belépte után két főispánságába 1800ban életmódja valóban igen nagyurias vala. A' megyei nemesség kivált sűrün udvarkodott kastélyaiban, de másunnan, sőt külföldiek is, kivált lengyelek a' trencséni fürdőből jelentek meg. Akkoriban csaknem mindig tele volt az udvar vendéggel Trencsénben 's Dubniczán. Még az alispánnék is kezeit csókolták édes anyjának, az öreg grófnénak, az alispánok pedig nekie akarták. Ez volt még akkor a' kor' szelleme. Lehetetlen vala több méltósággal és egyszersmind szívességgel vendégeit fogadni. Senki sem nyűgösködött nála, de ő sem nyűgöztetett senkit is.

Egyébiránt minden, mit az ember akár Trencsénben akár Dubniczán látott és éldelt, bizonyos nagyszerű 's költséges inkább hogysem jelenlegi értelemben kényelmes ábrázatot mutata, és félig a' középkor' végének végére, félig pedig a' legújabb idők' izlése' kezdetének kezdetére emlékeztetvén, a' változó átmeneteli vegyes kor' elejének igen jellemes bélyegét viselé.

Volt ott sorompó, várnagy, sok hajdú, kolostorforma több emeletü lakház templom nagyságu kápolnával. Sok és tágas szobán mentem keresztül, mellyek' nagy részében még drága súlyos selyem kelmékkel bevont pamlagok, kelevetek, keleti kárpitok, szőnyegek diszlének. Kivül franczia kert, vadas kertek, baboncsok, oszlopos istállók, széles falú erős épületek, sok cseléd, sok délczeg paripa és lószerszám, számos mindenféle könnyebb nehezebb alkatu kocsi, hintó; nem kevés, párként összefüzött örvös kopó, 's az ebédlőből még ki nem zárandó egynéhány kedves vizsla is, ötlöttek szemembe. Nem hiányzott benn a' kastélyban bő könyv- és fegyvertár, több, magasra nyúlt tokbani nehezékek' felmentével lejáró falóra. Még a' falakon függtek nagyobb festvényekben az ősök' és ősnék' képei, mellyekre kivált egynéhány, már jókoru magas csatlós, ollykor könyektől csillogó szemekkel tekingetett. Ebéd felett drágán 's még is takarosan öltözött derék huszárlegények, közéjök vegyült egy két német strinflis inas, és aranypaszomántos komornyék, tevék a' szolgálatot. Részint magyar, részint franczia konyha divatozék. Az asztal, csupa ezüst, czímeres és igen nagy súlyos tálakkal meg tányérokkal, valamint mindenféle jó erős, kivált magyar borokkal vala gazdagon megrakva. Felette csüngött egy, külön szinü tol-

lakból készült terebélyes legyező, mellyet selyem sinóron a' dolományt viselő nagy topánkás, bajuszt hordó csatlós, légyüzés 's levegőhütés végett, mintegy muzsikamérték után, az ebédesek felett hintáztata. Fuvószeres muzsika, hogy mind a' gyomor, mind a' szív egyszersmind tápláltassék, mulattatá az evőket. Szünetei közben a' legtisztességesebb 's legtiszteletesebb szivülettel (Gemüth) és nyílt észszel folyt könnyededen, a' hol elmés és nyájas, hol komolyabb és szilárdabb, már néha magyar, de többnyire vagy német vagy franczia, vagy a' vidéki nemesség miatt, közben diák nyelven is indúló köz társalgás. Mind ez bizony jellemes vala. Láttam ott már csinos istállóban folyvásti lóherézés mellett, simára kefélt roppant helvécziai teheneket, de láttam nagy füge-üvegházat is, mellynek tetejét fedeles kocsi gyanánt leereszteni, és ismét felhúzni lehetett. Láttam egy magas ajtó' egyik szárnyába benyúló üreget, hová ha ki belépett, lábalatti rugványos forgony' löktetése által csak egyszerre eltünt és a' szomszéd szobában találta magát. Megvolt még akkor a' 12 arany és 80 darab ezüst tégla, meg egynéhány csupa ezüst, egynéhány bearanyozott súlyos ezüst kupa.

Mindezeket egyedül azért említém, hogy kitessék a' közelebb mult idő' fuvalmával megihletett szellem, látható 's hallható körülményekben is, egy hatalmas nagy aristocratiai háznál, hol, kivévén a' ház' urát, minden aristocratiai lélekkel vala meglehelve; mert a' házi gazda csak fejében 's élete' módjában és körületeiben mutatott aristocratát, szivében pedig és tetteiben a' legemberszeretőbb halandó vala, ki az aristocratiai erények' büszkeségével ugyan, de nem dölyfével, a' democratiának pedig csak hazafiui bátor buzgalmával, nem pedig ollykori nyerseségével, vagy zsugoriságával, vagy irígykedéseivel tünteté ki magát. Nyárban p. o. kirándult több hetekre trencséni fürdőibe, hol nemcsak ingyeni igen tisztességes fürdők valának alkalmazva az ügyefogyottak' számára, hanem a' szegények, (még a' zsidókat sem vévén ki) ingyen is tartattak, és minden szükségessel elláttattak az uraság' költségén. A' kisebb 's ügyefogyottabb nemesség' pártfogása, valamint a' jobbágyság' védelme, 's a' szegények' gyámolítása, fővonata vala még az akkori nagy aristocratiának, melly erényeinek példájául lehetett nézni az Illésházyak' legutolsóját.

De a' müvészetet is ápolá. Valódi remeklő ügyességgel jártatta ujjait a' zongorán. A' hangokat rejtő órás-szekrényeket készítni annyira ügyes Melzel, ki azóta Éjszakamerikába származott el, és ott erőmüvészi talentumával olly igen 's olly méltán felpénzelé magát, legelső nagyobb óramuzsika' mozgonyát több ezer forintnyi jutalmaztatás mellett, gróf Illésházy István' számára készítette. És csupán a' maga mulatságára fordítá-e a' gróf az új találmány' bájait? korántsem; meglepeté ebéd felett a' hol édes hol zajgó szekrényes muzsikával édes anyját a' legszivesebb 's leghálásabb magzat, ki szülőjének minden neszére szüntelen csak azért figyelmeze, hogy neki minél több élvezeteket szerezhessen!

Az Illésházyak' utolsója' életrajzolójának' nem vala szabad az efféléket elhallgatni, mert nem csak a' jó hazafit, a' jó polgárt, a' jó és kegyes nagy urat, hanem benne kora' szinével együtt az embert is kelle festenie, és pedig azon embert, kiben a' nagylelküség a' szivülettel, valamint az elmésség a' szilárdsággal, méltósággal és enyelegni tudó nyájassággal kezet fogott.

1802től egész az 1825ki országgyülés' mintegy derekáig, mindegyikén, mint kétszeres örökös főispán nagy befolyásu részt vőn, és többnyire a' legnevezetesebb országos választmányok' elölülőjévé nevezteték ki mostani nádorunktól.

1805ben az auszterlitzi ütközet után Ő Felségétől sietve Holicsra hivattaték, 's a' haza siető Sándor orosz császárnak kisérőül adaték, kit kastélya' kapujánál elfogadni és sátor alatt szokott udvarias tisztelgéssel, a' nem mulatható fejedelmet mind frisen, mind dúsan megreggeliztetni, és becsülését megnyerni jutott szerencséje.

Az 1807ki országgyülés után 1808ban alkanczellárnak jegyezteték ki. Csak egyszerre híre támadt, miszerint a' kinevezés már megtörtént, úgy hogy édes anyja örvendeznék neki és a' hazának; de ő maga nem hitte, 's azt mondá: „meglássa, édes asszonyám, semmi sem lesz belőle.“ Midőn igy beszélgetnének, gyorsposta érkezik. Kikapni mohón gróf István komornyékja' kezéből a' levelet, azt rögtön feltörni, sas pillantattal átrepülni, 's íme' az a' burgundiai, azaz: arany gyapjas vitézi nagy rend' keresztjével megtiszteltetését foglalja magában. Úgy-e jövendőlém, mondá mosolyogva édes anyjához fordulván: „semmi sem

lesz belőle.“ Igy a’ nagy befolyásu, ’s gróf István’ vállaira minden tekintetben illő hivatal’ reménye, mintegy balzsamul igen nagy ugyan, de puszta diszszé változék! Miként és miért történt ez? bízzuk azt a’ minden titkot elébb feltakarni szokott későbbi biographusokra.

1809ben minden veszedelmét az ellenségi beütésnek hazánkba, minden áldozatokkal együtt, mikor az szükségessé lőn, férfiasan állotta ki. Ekkor nyújtatott alkalom gróf Istvánnak istenben boldogult I. Ferencz királyunk iránt mély hódolatát kimutatnia. A’ wagrami ütközet után t. i. Ő Felségét a’ koronaörökössel, mostani nagyszivü királyunkkal, házánál elfogadhatni vala szerencsés. A’ hátrálás’ zavarodásai közt Ő Felségök’ podgyászainak jó része is elfoglaltaték egy szövetséges orosz csapattól, úgy hogy gróf István azon szerencsés gyönyörűségben részesült, miszerint Ő Felségöket némi szükségesekkel elláthatta, ’s azokkal magyar szivességgel nekiek hamarjában szolgálhatott. Egyazon kocsiban utazván ez alkalommal mostani királyunkkal, nekem több, igen érdekeseket beszélt el az akkori koronaörös’ nagyszivüségéről, melly magát azóta még nagyobb szabásban ’s mértékben tüntethette ki, és valóban ki is tüntette.

Ugyan az évben 1809ben t. i. a’ pozsonyi vizár által károsultakat, tetemesen és szokott nagylelküségével gyámolította.

A’ papirospénzzel bajlódó 1811iki országgyülés után az 1813ban pusztító vizáradások’ kárai’ megvizsgálása- és enyhitésére Tencsén, meg még más négy szomszéd megyében, biztosul neveztetvén ki, nagy szerencsével követett el mindent, hogy a’ károsultak a’ kormánytól is segítessenek. Ekkor se’ hiányzott maga részéről a’ bő segedelem, mert a’ felebaráti szeretet, sőt a’ nagylelküség mintegy elhagyhatatlan lakást vőn nagy szivében, hol a’ valódi szükség mindenkor, a’ tettetett pedig nem ritkán menedékre talált.

A’ béke’ helyreállása után, az országgyülésen kivüli segedelmeknek mind pénzben, mind élelemszerekben kivetése és sürgetése már azért is olly nehezen kivihető rendszer vala; mert az első szükségű termékek’ növekedő ára, kivált országunk’ termékenytelen és népesebb vidékeit éhenhalással fenyegeté. Ezen állodalmunk elleni, valamint felette nyomasztó és káros rendszert tehát gróf Illésházy, a’ kétszeres örökös főispán, teljességgel nem akarta gyámolítani.

Hű jobbágy 's jó hazafi levén egyszersmind, búsan érzé magát tüz viz közt helyezve a' kormány' és az országos közállodalom' ellenkezései közepette. Legmagosabb fokig emelé a' bút, mellyhez (bár az, annyi nemben és tekintetben őt már olly gyakran szállta meg) nagy, de nem kemény lelküsége mellett is nem szokhatott, méltán imádott édes anyja' veszte 1822ben.

Ezt rögtön követé országgyülés' tartása' elmellőztével az ujonczok' kivetése, és az adó' behajtandósága pengő pénzben. Mivel ez iránt változhatatlannak hirdetteték a' fejedelem' akaratja, nem maradt egyéb hátra, mint egy időre főispáni székétől Trencsénben, elvonulni. Gróf Erdődy József elkövetett ugyan mindent nem csak mint kanczellár, hanem mint jó barát is, hogy őt hajlóbbá tegye, sőt királyi biztosnak is kineveztetni irányoztaték; de rendíthetetlen marada, mert nem a' nép' fölsegéllése forgott kérdésben, mint 1813ban. Nem lehetetlen, hogy gróf Istvánnak szilárdsága sietteté végképen, és talán leginkább a' közalkotmányunkat újra megint körülbástyázandó 1825ki országgyülés' tartását. Azon ismét kitünőlegi hazafiusággal viselé magát, holott már annak elejével tisztelteték meg főasztalnoksággal.

Hibáznak, és nem ismerték nagy lelkét, kik azt vélék, hogy valamelly neheztelés miatt hagyta volna el az országgyülést ennek dereka felé. De hiszen ez ellenkeznék nemcsak gróf Illésházy István', hanem mostani igen nagy nádorunk' nagylelküségével is, kit a' vélemények' különbözése nem csak nem sért, hanem még toldja nála azon becsülést, mellyel a' szabad lelkű emberek iránt olly szivesen viseltetik. Tudja és tapasztalta minden, kivált az 1791ik országgyülési munkálatok' új megrostálása' alkalmával, hogy jelenlegi nádorunk ám a' valódi szabadelmű, hogy szabad nemzet közt tölté csaknem egész életét, mellyet egészen szabadságunk-, virágzásunk- és boldogságunknak szentele, sőt hogy még gyermekeit is közjavunkra és díszünkre nevelte; szóval: hogy ő multat, jelent 's jövőt összefogó bölcseséggel párosult hazafiuságánál fogva, Magyarország' leghiresebb és nemzetünk' hálás emlékezetében méltán örökre élendő nádora.

Azért hagyá hát oda gróf Illésházy István az országgyülést, mint legmeghittebbei bizonyíthatják; mert süketülést kezde észrevenni magá-

ban. Nem egy országgyülési tagnak jó lenne ollykor némának, de soha se kellene ott senkinek is süketnek lenni. Hol ellen, hol viszhangokat kivánnak a' közgyülekezetek' tanácskozásai, és nem érdekesebb-e ollykor magánál a' hozott törvénynél, ennek akár fájdalmas, akár könnyü vagy szülése vagy születése? Senki sem akarja élete' vége felé jó hirét 's nevét veszedelmeztetni. Ugyan miként szóljunk, mikép' feleljünk, ha nagyot hallunk, és nem foghatjuk fel a' mondottakat? Ha valakinek, úgy a' legutolsó gróf Illésházy István' kénytelenítetett némaságáról az országgyülésen, lehetett volna mondani: „illius silentium calamitas publica est." Azért kért főispáni helyetteseket is, megelégedvén czímeinek megtartásával, de mit nem egyszerre, és csak későbben nyere meg mind a' két megyére nézve. Ezen süketülés magyarázza meg azt is: miért nem jelent meg a' m. t. társaság' gyülésein? holott annak tagjai közzé számláltatni, igen nagy megkülönböztetésnek tartá.

Az utolsó Illésházy' hazafiuságáról, szabadelmüségéről kétkedni, vagy őt hona' előmenetele 's szabadsága iránt hanyagsággal vádolni, valódi bűn. A' legközelebb országos választmányok' alkalmával benyújtott külön szavazatot, a' megelőző censura' tárgyában, hazánkban ugyan melylyik vármegye méltatta a' szavazat' szerzőjéhez ritka lelkesüléssel irott levélre? Trencsén.

Növekedő korával, mind jobban jobban fogyott hanyatló egézsége. Szerfeletti bőkezüsége' következéseit is házi állapotjára nézve mind inkább inkább kezdte érzeni. A' likavai uradalom iránt javára ugyan, de szorítóbb alkudozások mellett kisebb sommára leapadt, és még is közbejött halála miatt végre nem hajtatott egyezés' akadályai hátráltaták a' maga idejében betöltendő reményeinek sükeres segedelmét. Sóvárogván tehát nyugalmasabb vénségre, mint becsületes ember pedig hitelezőit mind egy krajczárig ki akarván elégíteni, és nem hajtván azon pulya lelküek' tanácsára, kik őt ezen szándékról lebeszélni ügyekeztek, 's a' rajta uzsoráskodottak ellen felingerlék, és kiknek aristocratiai büszkeséggel azt válaszolá: „mit Illésházy aláirt, annak szentnek kell lenni." Kül és felföldi birtokait folyvást eladá, miután már elébb a' handzsabégi uradalmat hasonló czélból elidegenítette volna, de elébb a' trencséni, kivált kisebb nemességnél kint levő 50,000 forintját elengedé. Más hatszáz

ezer körül követelhető részletes adósságokért még ekkor sem akart senkinek is alkalmatlankodni. A' trencséni birtokokért, ha nem olly lelkiösmeretesen szavát álló ember, többet kaphatott volna, mint kapott.

Nem ölelhetvén, nem boldogíthatván törvényes maradékot, valamint már elébb nem felejtkezhetett meg szép nagy lelke ez alkalommal is, az egyedűl neki az égtől adott és meghagyatott, 's még is csak sajátoknak érzett és ösmért sarjadékairól. Végképen Pozsonyba, és Csalóközben keblezett szárvai uradalmába költözék 1836ban. Minden szeme számos jobbágyainak és szives lelkötelezetteinek szerte könyezett, csak az általa számtalan boldogultak közűl több hálátlanoké nem.

Nem kastély ugyan már többé, és sok becses régiségek' rakhelye a' trencséni vár, hanem áru-, portéka- vagy magtár; de készül a' budapesti hid, indúlóban van a' Buda felé futandó vasút, és megrakandja ismét az egek' végzete szép anyaföldünkből kibuvandó, ha talán nem is tartósabb, de kényelmesebb izlésű palotákkal hazánkat, a' mindent mindenha újra tenyésztő 's feleméssztő halhatatlan Saturnus' számára.

Nagy szerencsétlensége vala az Illésházyak' utolsójának, akkor midőn a' valódi vagy szinlett szükség, malasztos keble elibe került, szorosabb vizsgálathoz nem tudni, és hogy a' jóságávali visszaélés, és hálátlanság, bár búsitott irgalmas nagy szivét, valamennyire legalább meg nem keményítheté. Nem annyira a' szükségessé lett fölöslegeknek és kényelmeknek, mellyekhez annyi éveken keresztül szokott vala, magátóli megtagadásai tépték végső napjaiban lelkét, mint azon tehetetlenség, miszerint a' még akkor is hozzá folyamodókon többé nem segíthete. Igy még a' nagy erényeket is mérték' kisérete nélkül, fájdalom és bú követi!

Egy évvel halála előtt szerencsétlenül megsikamlott. Bukva rogyó esése úgy megrongálta egész testét és kivált karjait, hogy orvosok' tanácslatából a' budai fürdőben kénytelenítetnék enyhületet keresni. Vissza is adta ez karjainak mozgalmát, de gyógyíthatatlannak látszott még önmagának is a' rák, melly gyomrába kezdé magát befészkelni.

Végrendelete' csinálásához látott tehát. Végrehajtóul sógorát, nagy méltóságú gróf Cziráky Antalt, a' ministert, jelelé ki.

Legérdekesebb abban holttestének felbonczoltatása iránti kivánata; tartott t. i. eleveneni eltemettetéstől. Az is figyelmet érdemel abban, miszerint nemzetségének azonságát állítja az Esterházyéval. Minden fenmaradt ingó, ingatlan vagyonát feleségének hagyja, kitől felette érzékenyen és a' legbánatosabb szivvel veve búcsut. Nem enged mindenestül 1000 aranynál többet temetésére fordítatni. Lehet gondolni, miképʼ nem felejtkezék meg cselédeiről. Kiknek közűlök nyugpénzt nem rendelt, azokat vagy szolgálatban megtartatni, vagy ennek elvesztése' esetére nyugpénzeztetni parancsolja. Illésházán a' Csalóköz' úgy nevezett Vottha' földében Szent-Péter nevezetű kápolnába, mellyet atyja öregbített, mint ősei' sírboltjának rejtekébe, az ő dicső poraik mellé akarta letétetni hamvait. Dús könyvtárával, 's az abban találtató számos és érdekes kéziratokkal a' magyar museumnak még elébb kedveskedék. Ezek minden országgyülések' naplóit is foglalják magokban 1608tól óta, 's az ezen évit, valamint 1580tól fogva egész haláláig önmaga külön naplókönyvét is Illésházy Istvánnak, a' hires nádornak, saját kezével magyarul irva.

Irtóztató fájdalmas nyavalya a' gyomorrák. Enyhületűl a' Bécs melletti bádeni fürdőbe utasítaték a' szenvedő, Károly herczeg' főorvosához, hova el is ment junius' elején 1838ban, 's ott mondhatlan szenvedések után, mellyeket stoabeli béketüréssel viselt el, édes és tőle olly igen szeretett hazáján kivül, a' római anyaszentegyház' végső szentségeinek felvétele után húnyt el örökre, 's költözött ki e' világból élete' 76ik esztendejében azon év' julius' 30kán 9 órakor estve a' dicső Illésházy nemzetség' legutolsója!

Azt mondá róla mindjárt halála után gyóntatója: „még nem került előmbe olly bünös, mint ő, ki teljességgel nem akart jobbnak látszani, mint a' millyen volt."

Úgy tüntetém őt elő, miként majd az utókor gyarlóságaival és erényeivel együtt látandja. Ezek amazokat véghetetlenül felülhaladták benne. Őt mint hazafit, mint hív jobbágyot, mint korának igen nagy, igen jeles urát, és mint embert is ügyekezém rajzolni. Csak testéről és külsejéről nem szólottam még.

Nem volt ez kevésbbé jeles bensőjénél. Közép, izmos, vállas termet, lelkes arcz, sasszem, sasorr, saspillantat, hajlékony 's még is férfias testtartás és járás, szöghaj, mosolyokra kész ajak; az egész, tiszteletet parancsoló és szeretetet gerjesztő. De ez már mind eltűnt előlünk! valamint lelke és sok erénye, melly élete' sugáraiból gyűjtve 's fölelevenülve, egyedül az emlékezetben tükrödzik.

Fogadd el hát minden kitünőségeid mellett szerencsétlen nagy lélek! megint honom' egyik lehullott csillaga! hazám' nevében is legszívesebb sajnálatomat, hogy isten törvényes fiumagzattal meg nem áldott; mert ha ezt ad és megtartja, alig lesz található árnyék fényeid körül.

———

VIII.

EMLÉKBESZÉD

BÁRÓ PRÓNAY SÁNDOR IG. TAG FELETT.

MONDOTTA

A' M. TUDÓS TÁRSASÁG' XI-DIK NAGY GYÜLÉSÉBEN, SEPT.' 4. 1840.

D. SZÉKÁCS JÓZSEF LT.

Báró Prónay Sándor felett szólandok, ki megérdemli, hogy az utókornak általadassék.

A' dicsőket dicsőítni dicsőség; de e' feladást méltán megfejteni épen ollyan szép, mint millyen nehéz. Szép, mert az, ki a' dicsőt úgy állítja elő, hogy az eredeti a' másolatban magára ismerjen, az örökségnek dolgozik. 'S ez, úgy hiszem, szép. De a' szép, nehéz. Nehéz, mert a' nagy törpévé leszen, ha kontár dicséri. Achillesért hevülünk, mert Homér énekel; Philippet megvetjük, mert Demosthenes szól. A' dicsőt méltóan dicsőítni, nehéz. Ki ehhez nem ért, az szégyent arat. Ha munkám' végén bérem ez leend, nem volnék első, ki így aratott. De ez nem rettent engemet. Nem mintha gyarló erőmben bizakodni szerénytelen volnék, hanem mivel szent ügyben izzadok. Szent ügyben bukni szebb, mint galádban győzni. Ott megszánva hullunk el, itt átok leng a' kivívott babéron. A' piruló szégyen a' halvány átoknál szebb virág. Amaz élet' emez halál' jele. Midőn népvédő Leonidas' hamvain a' néptapodó perzsát állni látom, úgy látszik nekem, hogy a' halott él 's az élő halott, Tehát bátor lélekkel fogok kitüzött tárgyamhoz.

Prónay Sándort László nemzé, a' derék atya a' méltó fiat. Született Acsán 1760. april' 17kén. Nevelői szigoruak, gyakran mértéken túl,

mint maga sokszor emlegette vala. Lykurgnak szive esett volna meg a' veszszőzés alatt vívódó gyermeken, ki, hová fogékony lelke önkényt vonzá, verve űzeték a' tudományok' szentelt csarnokába. Lelke győzött a' kínokon, de tolmácsa, a' nyelv, ez iskola óta hebegő maradt. Innen kikerülvén tehetségeinek további kifejtését honi intézeteinkben kezdé, külföldi egyetemeken 's utazásain, sőt, mivel ő csakugyan sírjáig tanult, egész életén keresztül folytatá befejezendő azt az örökségben, hová 1839. februar' 5kén költözött. Egy hiján nyolczvan évig élt, 's a' halálon kivül, minden jók kivánák, vajha tovább élt legyen. Mert ő közhasznú férfi volt, 's az illyenek mindig korán, a' közártalmuak mindig későn halnak. Közhasznuságáról vallást tesznek élte' minden útai, mellyeken az emberiséggel, a' nemzettel, a' honi literaturával, hitsorsosival 's önmagával érintkezésbe jött. Mert mindezeket szeretettel ölelte. Kedves volt az alkotó előtt is, épen mivel őt, a' szeretet' istenét, embertársaiban szereté. Ez az igaz vallás.

A' lélek késztet nyomról nyomra kisérni őt élte' útain, hogy láthatnók — 's benne némileg magunkat — hogyan örült, hogyan szenvedett, mit tőn, mit mulasztott, hol kellett kevesebbet hol többet tennie, hogyan érzett, gondolt, akart, hatott, 's valljon az érdemet méltató szent igazság, borús vagy derűs homlokkal állana-e ez elszenderűlt ember' hamvain. De szabályaink, mellyel csak Prónayt a' nyelv- és literaturabarátot rendelik megismertetni e' helyen, visszautasítják e' késztetést. Isten látja lelkemet, mennyi önmegtagadásba kerül: nem lépnem ált ez uttal törvényünk' szavát.

Mert nem literaturánk' mezeje az, hol Prónay koszorúkat aratott. Tagadhatatlan ugyan, hogy itt is sokat tőn, kivált ha nem annyira írott munkái, mint tudósaink' pártolása, tudományaink' öregbítése, tudományos intézeteink' alapítása 's fentartása szerint méltatjuk tetteit. T. i. ő sokat írt ugyan, de vagy nem nyelvünkön, vagy philomélaként, melly szerényen csak magának énekel. Nem dicsérhetjük, de nem is vádolhatjuk érette. A' magyar nyelv' grammaticáján kivül, mellyet halála előtt sajtó alá készített, alig van csak egy befejezett rendszeres munkája is. Kedvencz tudományai a' természet, a' történetek, a' nyelvek körül forogtanak. A' történeteket egész kiterjedésökben müvelé, de kiváltképen

a' két testvér hazáét, az ázsiai népek' ethnographiáját, a' keresztény egyház' viszonyait. És itt a' viselt dolgoknak nem csak vázlataiban volt honos, hanem csoda hűségű emlékező-tehetségénél fogva még a' legkisebb részletekben is. A' természettudománynak azon részét kedvelé leginkább, melly a' növényekkel 's legközelebb a' kertészettel foglalkozik. E' nemben nem csak ritka, de honunkban egyetlen remek munkák diszesítik könyvtárát. A' nyugati nyelveken kivül legörömestebb nyomozá a' mongolt és mandschut 's általában azokat, mellyeknek nyelvünkkel rokonsága vitattatott. De mindezeknek tudása sírba szállt vele. Az utóvilágnak nem hagyott egyebet, mint Acsán, futó homokra 's mocsáros helyekre ezer bajjal varázslott édenét — ezen élőkönyvét — melly fűvészeti tekintetben érdemel figyelmet, és tanúságot ad, hogyan győzhet az ész és ingatlan akarat a' természetnek mostohaságán. Hagyott ezenkivül megbecsülhetlen ritka könyveket, mellyek ha rejtekeikből oda juthatnának, hol a' természetbúvárok könnyen használhatnák, egy út két czélhoz fogna vezérleni. T. i. az utód saját érdemével eldődének nevelné érdemét. Nehéz volna tán meghatározni, valljon e' kettős czélnak létesítése dicsőebb-e vagy remélhetőbb-e?

Ő tehát közvetlenül, irott 's kiadott munkák által nem gazdagítá literaturánkat; de közvetve, virágzását hathatósabban mozdítá elő, mint nagyjaink között igen sokan nem. Fiatal korában Erdélyt utazá be, hová szeretett neje 's rokonai iránt, a' tapasztalás' reménye 's hihetőleg tán azon vágy is vonzá, hogy lássa a' boldog férfi szerető karok közt azon hazát, mellynek történeteit a' tizenkét éves gyermek, nevelői sujtó kezek alatt sírva irta meg. Ezen utjában ismerkedék meg Arankával 's levelezéseik mutatják, milly hathatósan munkálódtak ugyanazon czélra. Atyja, László, jutalmat tőn ki magyar pályamunkákra olly időben, hol az illy vállalat a' millyen ritka, olly hathatós eszköz volt árva literaturánk' emelésére. Fia, a' mi Prónaynk, atyja' halála után felfogá az ügyet 's Kis Jánosnak ezen legrégibb és még mindig legújabb élő irónknak itélé a' kitüzött 's megérdemlett jutalmat. A' bel- és külföld tudósaitól környeztetett. Örömest keresék, mert örömest láttatának. Tanítva és tanulva mulattak nála, mert arra képes, erre kész vala. Fesslerben az üldözöttet védé, az irót becsülé, a' kiadót gyámolítá. Ha nyel-

vünket nem, édes hazánkat pártolá vele, mellyről egészen, mellynek félig írt. Bessének 's Csomának sokkal biztató utjaikra bőven adott, mit sokan bővebben adhatának — pénzt; bőven, mit sokan épen nem nyujthatának — tudományos utasítást. A' magyar Academia' létesültét megelőző privát tanácskozások gyakran nála tartatának; midőn később hivatalos színt öltöttek magokra, részt vőn bennök mindenütt; 's a' mint végre az annyiaktól várva várt intézet felállott, tőkéjét 2000 forinttal nevelé, 's mint igazgató tag osztályának üléseiben szüntelen jelen volt. Kazinczy és Berzsenyi megzengték, 's ezek, mint tudjuk, sem bálványimádók, sem szolgalelkek nem voltak: ők az érdemeket éneklék meg benne.

Az érdemeket! De valljon valóban érdemek-e ezek? Mert a' költők' dicséretei gyanusak voltak minden időben, mint kik a' szegény kötelességet gazdag erény, a' zsarnokokat egy kis otiumért istenek gyanánt magasztalák. Igen is, ezek érdemek, mert önkénytes áldozatokon alapulnak, számos évekre terjednek, nem mellék czélzásokból, hanem az ügynek tiszta szeretetéből fakadnak, nem pillanatnyi fellobbanás, hanem benső tartós meggyőződés' gyümölcsei, 's szerzőjöknek akármelly értelemben vett tehetségéhez tiszteletes idomban állanak. E' szempontból tekintve ezen érdemek nagyok. Vessd össze néhányakéival 's csökkenni, sokakéival 's szemlátomást növekedni fognak. A' néhányak alatt értjük azokat, kik literaturánkat az örökségnek írt munkákkal gazdagíták, vagy önkényt szegényekké lettek ideiglen, hogy ügyünk gazdagodjék századokiglan, kik szenvedtek hőséget és fagyot, gúnyt és félreértést, hogy szenvedéseikből üdv áradjon értelmi, erkölcsi 's külső jólétünkre. Azon keveseket értjük, kiknek hamvainál a' legékesebb nyelvü szónok, némán borulna le gyarlóságának leverő érzetében a' dicsőknek halhatlan műveire mutatva, mint egyedűl méltó tolmácsaira annyi észnek, szivnek, áldozatnak. Prónay ezekhez mérve csak a' középszernek áll tisztes fokán. A' sokak alatt azokat értjük, kik ügyünk iránt vagy részvétlenek, vagy hütlenek; azokat, kik a' jobbágy' izadásán szerzett vagyont tudj' isten a' földnek melly szögében szórják el, elpazarolják lovak 's hintókra, — tán lejárni embert; pamlagokra, — senyvedni rajtok; asztalokra, — a' halálnak inni áldomást; symphoniákra, — nem hallani az inség' siralmát; kényes ebekre, — hogy irígyen nézzen rájok a' pór; ollyanokra, hol

gyönyört szereznek átokért; tüzes kövekre, — gúnyul akasztni hamvadó tetemre; fényes palotákra, — márvány küszöbén koldusba botlani, — szóval mindenre a' mi mulandó, semmire a' mi örök, mindenre a' mi magoké, semmire mi a' honé. Azokat értjük, kiknél a' nemzetiség üres hang, kikben a' hazafiságnak csak árnyéka sincs meg, kiknek mindenök idegen tőlünk, kivéve talán magyar nevöket, és még ezt is németesen ejtik. 'S ezek még angyalok azokhoz képest, kik egyetemes ügyünkhöz hűtlenűl, literaturánk', müvelödésünk', nemzetiségünk' haladását gátolják. Ha meggyőződésből tennék, irgalmat kérnénk az égtől reájok. De öket egészen más okok vezérlik, mellyeket feltárnék előttetek, ha nálamnál jobban nem ismernétek azokat, de kivált ha eléggé mester, vagy eléggé kontár volnék a' keserűt édesen ejteni. Prónay ezekhez mérve — ha csakugyan nem vétek az illyenekhez becsületes embert hasonlítani — Prónay ezekhez mérve — szent és óriás.

Azért nem foghatám meg soha, miként nevezheték őt némellyek magyartalannak 's az idegen ajkuakhoz szítónak, mit vád gyanánt hoztak fel ellene. Ez mai időben annyit jelentene, mint hazánk' törvényes nyelvének rovására idegent terjeszteni 's így ellenkezni a' nemzetnek ünnepélyesen kifejezett akaratjával, melly valahára egy nyelvet kiván, hogy egymást értsük, hogy egyek, 's ha nagyok nem is, boldogok legyünk. E' czélok tiszták, 's az, ki ellenök szegül, vétkezik nemzete ellen és korszerütlen bünt követ el. Ezt tennünk nem szabad. Ezt Prónay nem tevé soha. Honnan tehát ama' vád? Megmondom: sokan közöttünk amaz említett czélok' elérése körül fonák eszközökhöz nyultak; nem jutottak eszökbe azon okok, mellyek Babylon' tornyának felépülését lehetetlenné tevék; nem gondolák meg, hogy Róma nem egy nap épült, 's hogy azon gyermeket nem fogja megszülhetni egy pár év, mellyen nyolcz század hasztalan vajudott. Ki fog az ötven éves tölgynek derekából sövényt fonni akarni? Pedig azt hallók: hogy itt ott ráparancsoltak az idegen ajku őszökre, hallgatnák a' szent igét olly nyelven, mellyet nem értenek. Mi más szavakkal annyit tesz, mint a' vallást, a' legszentebbet 's ennek gyümölcsét, az erényt, alája rendelni a' nyelvnek, 's igy a' czélt eszközzé az eszközt czéllá teni. Ez bün az emberiség ellen, mellyet ha elkövetnénk — nem hiában nyomom meg — le nem mosna rólunk a' magyar tenger, a' nagy Adria.

Prónay a' magyarhoni evangelicusoknak főfelügyelője volt, 's ezek, tán Dunántúlt kivéve, nagyobb részint idegen ajkuak. Ezek közt sokan vagy azt hitték, vagy némelly bujogatók azt verték beléjök, hogy az említett tekintetben igazságtalanság történt velök. Eljöttek tehát Prónayhoz, 's ez tisztéhez képest kihallgatá őket, bajaikat orvosolni és úgy igyekezett elintézni, hogy panaszaik és a' nemzet' kivánatai az egésznek javára nézve üdvösen béküljenek ki. 'S így Prónaynak épen erénye vettetik némellyektől bűn gyanánt szemére. — Aztán — legyen szabad e' vádnak egy nevetséges oldalát fognom fel, előre bocsánatot kérve, hogy a' komoly közé nevetségest vegyítek — azt higyjük-e, hogy például a' magyar és tót nyelv nyolcz századon keresztül szemérmes jegyben jártak egymással? Sőt egybe keltek, a' magyarosított tót és tótosított magyar szóval, mindmegannyi magzatok, ezen egybekelésnek sarjadékai. Csont az én csontomból és vér az én véremből. Újabbkori iróink pört indítottak e' házaspár ellen, 's azt követelték, hogy a' gyermekek osztassanak meg. Méltán-e vagy sem, azt vitatni nem ide tartozik. De az szent, hogy a' ki itt czélhoz akar érni, annak mindenik nyelvet alaposan kell értenie. 'S ha így Prónay, a' magyar grammaticus, tótul is tanult, ollyasmit tőn, mi minden magyar grammaticusnak becsületére válnék. — Végre ha mindjárt eldöntő okok hozatnának is fel ellene, mellyek kétségen kivül helyeznék, hogy itt vagy ott eltérő irányt követett, két körülményt lesz szükség meggondolnunk előbb, hogysem a' dicsőültnek vádolására gyarlóan hajlanánk. Azt, hogy hol ügyünktől eltérő irányhoz látszott szítani, szentebb érdekek forogtak fenn' mint a' nyelv' érdeke; 's azt, hogy a' csaknem nyolczvan éves őszben az akarat' ereje hanyatlott, 's így a' vád azon emberek' fejére hull vissza, kik a' tisztes vénnek hivatalos hatalmával visszaélni hűtlenek valának. 'S ha még mind ez kevés fogna lenni, nyomozzuk az apáknak szellemét a' fiakban, a' holtnak elveit örökösében és némuljunk el.

'S csakugyan itt, miután Prónayt áltvezetém előttetek literaturánk' mezején, el kellene némulnom nekem is. Azonban mivel hatásának egyéb közei a' mondottakkal közel rokonságban állanak, vagy azokat felvilágosítják, vagy felülmulják, nem szabad végkép hallgatnom felőlök. Röviden szólandok. De ha még is neheztelésteket vonnám magamra,

amaz ó világi tanítványnyal így kiáltandok: Büntessetek, de hallgassatok meg!

Prónay az országgyüléseken is tőn némelly dicséretre méltókat. 1791 óta 1836ig jelen volt nagyobb részint; nem helyettesekkel pótoltatá magát. A' rendszeres munkálatok' készítésében a' mult század' végén, újjá öntésökön 1830ban tetemes részt vőn, melly végre 1825ben az országgyüléstől távollétében neveztetett ki. Ezt kitüntetésnek tartjuk. 1830-ban az országgyülés' elrendeléséről javallatot készített, melly figyelmet érdemel. Tanácsolt azoknak, kik fiatalon özönlöttek fel, az ős anya' javát mozdítandók. A' bölcshöz tanulni jöttek, 's okulva hagyták el, és helyette hirdeték szellemét. Szellemének pedig a' tiszta közép vala bélyege, egyaránt távol ama' legszélsőbb pontoktól, mellyeknek egyikén ernyedtség, másikán túlfeszültség miatt veszélyeztetik a' köznek java. Inkább félékeny mint bátor, vakmerő soha. Szító a' régihez, nem elfogultságból, hanem az újjal járó gyakran kétes és drágán fizetett nyereség miatt. Szító az újhoz, nem divatszeretetből, hanem az üdv' miatt, mellyet igért vala. A' visszást szüntelen ostorozá, a' jobbat tudá és hirdeté, de nem volt elég erős a' jobb ideát az életbe általküzdeni. Vezérnek gyenge, a' zászló alatt bátran harczoló. A' török viharok óta, a' franczia zavarokon keresztűl egész mostanig, készen áldozott, hol a' hon kivánta. A' haza részben és egészben, első 's utólsó gondolatja volt.

De a' mező, mellyen koszorút aratott, valljon kimondjam-e? a' magyarhoni protestantismus volt, mellyet védett, összetartott, emelt. Mind a' hármat szükség volt tennie, azon okoknál fogva, mellyek e' három okozatot szülék. Azon munkálatokban, mellyek II. József' dicsőségének egyik sarkkövét, a' türedelmi edictumot előzék meg, atyjával, ipával 's másokkal együtt hiven dolgozott. Harmincz éves korától fogva, egy milliónak bizodalma által, majd az evangelicus iskolák' majd az egész testület' főfelügyelőjévé választaték. 'S e' hivatalát úgy viselé, hogy ha az ágostai hitvallásuakat úgy tekintjük, mint erkölcsi testet, ő volt a' lélek, melly azt élteté; ha mint épületet, ő a' főoszlop, melly azt hordozá, ő az alap, mellyen ötven évig a' viharok közt bizton nyúgodott; ha mint egy kört, ő volt a' középpont mellyből kiindultak, mellyhez visszatértek a' sugarak; ha mint nyájat, ő volt a' pásztor, ki kész vala

érettök hagyni életét. Senki olly tisztán nem örült javuknak, keserveiket olly őszintén senki meg nem osztá. Hol ünnepet ültek, ő jelen vala, hol gyász érte őket, ő ott nem hibázott. Az „oszsz- és győzz"-nek ostora, az olvasztásnak szenvedélyes barátja, a' kétségbeesésnek példátlan vigasztalója. Szegények vagyunk, mondának azok: „igen, de magatok' szegényei, ugy mond, érjétek be vele!" Szegények tudományos intézeteink, mondának azok; ő pedig: „Áldozzatok és gazdagok lesznek." A' hazának müvelt férfiakat adunk, 's ő tanítóink' 's nevelőink' jutalmazásában nem nyujt segéd kezet, mondának azok; ő pedig: „Jutalmazzon azon öntudat, hogy hazánk adóstok három század óta." Hogy pedig kevés szóba mindent összevonjak: javok, az ő java, bajok az ő baja volt.

Ha pedig Prónayt az embert akarjuk közelebbről ismerni, társalkodjunk vele küszöbén belül. Én az őszt csak élte' alkonyán ismerém. Termete középszerű, meghajtva számos évek' súlyától; arcza gyengéden komoly, vidámságra kész; tekintete nyájas, bizodalmat ébresztő; ajkai szelid mosolyra gyakran, nevetésre ritkán nyiltanak; a' vénségnek szokott fellege helyett fiatal derültség üle homlokán; ha lelkesedve volt, elfeledéd, hogy tüzes szemei hetven kilencz tavaszt láttanak. Nyelve nagy mértékben akadozó, mintha a' természet figyelem' és türelemnek árán akarta volna megérdemeltetni a' hallgatóval azon mély tudományt, azon gazdag tapasztalást, azon szépségeket, mellyeket ezen ajkak rebegtenek. Ha ismereteit olly ékesen adhatá vala elő, mint a' mennyi belső kegygyel bírtanak, hazánk' termei gyász ünnepet ülnének miatta. E' nyelvhiány miatt örömest vonult a' csendes magányba, mellyet olly bölcsen ritkán használ ember. A' tudósok' és a' természet' könyveiben egyiránt jártas volt, ha azokat megunta ezzel barátkozott, 's ha virágai közt elfáradott, gazdag könyvtárában lelte fel enyhét a' bölcsek között. Báróságában büszkélkedék, 's ez árnyékoldala volna, ha nem tudnók, hogy a' kolduló nemest cúriájára szokta küldeni 's hogy a' nemtelen, tudatlan, műveletlen nemes utálat volt előtte. 'S így büszke lehetett nemességében, ki azt nem oklevelében, hanem a' sziv' és ész' kitünő tulajdonaiban helyezé. Az inség könyörületét ki nem fárasztható, 's még a' tolakodó szemtelenség is sükerrel számolt részvételre nála. Az elmellőzést fájlalá, a' kitüntetést szereté, amazt keserüség' emezt, elbizottság nélkül. Senkit nem rágalma-

zott, 's még gyermekkori kinzóinak számára is — kiket gyakran emlegetett — csak védokai 's könyei voltanak. Ha olly személyekről beszéltek vele, a' kik tetszését nem birák, vagy kezeit némán tördelé, mi mindig erkölcsi boszuságnak jele volt, vagy a' beszédnek más irányt adott. Tetteket gyülölt, személyeket soha. Korán vesztett nejét, mint mondani szokta: élte' őrangyalát, igen méltóan és síriglan gyászolá. — Magzata nem levén, testvére' gyermekét, Albertet, fiáúl és örököseűl fogadá, 's millyen volt mint atya, azt fia mondja meg, vagy e' társaság, melly atyja' helyébe tagjáúl választá. Ezen fiára szállott vagyona, szelleme, áldása; ezen fiú vidítá fel életét, enyhíté végső vivódásait 's fogta be szemét, midőn életfolyama az örökség' tengerébe szakadt.

Oda szakad mindnyájunk' élete, mert az idő' tükrén ingó képek vagyunk. Az enyészet rálehel a' tükörre és a' képek nyom nélkül tünnek el. Csak az emlékezet eléggé emberi vagy embertelen: néhányakat kiragadni az enyészetből 's áldást vagy átket kapcsolva nevökhöz, általadni őket késő századoknak. Az emberiség' angyalai vagy ördögei ezek. Élniök kell azoknak és ezeknek, hogy a' törekvő erénynek legyenek előképei, mellyeket kövessen, mellyektől borzadjon. Ki az, ki élni nem kiván, ha lefoszlik róla a' sáralak? ki az, ki az emberek' emlékezetében a' dicsők' sorában helyet foglalni nem vágy? Ezt elérnünk csak egy úton lehet, ha boldogítva boldogulunk 's a' szent erényhez híven, egészen betöltjük a' helyet, melly a' gondviselés által kitüzetett számunkra. Ki ezt megteszi, arra nézve a' sír halhatatlan életének bölcseje. Prónay igyekezett, leszámítva a' köz gyarlóságot, egészen betölteni helyét; azért még milliók élve is holtak, ő holtan is él és — élni fog.

IX.

EMLÉKBESZÉD

GUZMICS IZIDOR TT. FELETT.

MONDOTTA

A' M. TUDÓS TÁRSASÁG' IX-D. KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT.' 8. 1840.

CZUCZOR GERGELY, RT.

Midőn a' tudományosság valamelly nagy és hatalmas nemzetben elágazó mély gyökereket vere; ott, hunyjanak el bár koronként legmiveltebb férfiak, e' veszteségből eredő fájdalmat enyhíti némileg azon vigasztalás, hogy az elköltözöttek' szelleme még számos rokon kebelekben él és munkálkodik: de ha egy, a' literaturához csak imént kezdett, számra sem tetemes, nyelvének országos gyakorolhatásaért folyvást küzdő nép csak egyet veszítsen is jelesb irói közűl, méltán kesereg és sínli a' csapást, fiatal csemeteként, mellynek bár mellyik részét érje sérelem, csökken növésében, mig a' századnak magasra tetemesült tölgye, nedvekben bujálkodván, kiforrja sebeit 's tovább tenyész.

Nem feltételem, Nagy tekintetű Gyülekezet, régi, mármár kiapadt fájdalomkönyüknek új eret fakasztani: de akaratlanul is visszaragad emlékezetem a' multakra, 's előttem lebegnek azon dicsőültek' árnyékai, kiket rövid időszak alatt olly sürün, 's jobbára olly korán láttunk sírba szállani, 's kikben zsenge tudományos intézetünk főtámaszait, a' hazai nyelv első rendű bajnokait siratja. És im, még egyik legjelesb tagtársunk' — Kölcsey' sírja körül állánk keservvel sziveinkben, 's mielőtt érette e' nyilvánosság' szent teremében ünnepélyesen kebeleink a' legszomorubb érzelmekre, szemeink a' végtisztelet' legforróbb könyeire olvad-

tanak volna; ismét egy, mindnyájunktól szeretett, fáradhatatlan munkásságu tagját, Guzmics Izidor bakonybéli apátot vesztette el academiánk, 's benne a' szép literaturának egy lelkes mivelője, különösen a' hellen classicitásnak hév előmozdítója, 's a' magyar anyaszentegyháznak felvilágosodott, józan elméű tanára tünt el. Őt ugyan homályos születése fényes hivatalokkal nem kecsegteté, helyzete is, melly utóbb a' polgári társaságban juta neki, korlátoltabb és kényesebb vala, hogy sem, mint nép' embere polgári cserágat tüzhetett volna érdemkoszorújába: egy pálya mindazáltal nyiltan állt előtte, egy pálya, mellyen a' szalmakunyhók' igénytelen növendéke is a' ragyogó paloták' nagy reményű fiaival lenézés nélkül versenyezhet; egy pálya, mondom, mellynek megfuthatására kiváltságok 's szabad levelek' bemutatása épen nem, csak józan ész, és jóért lobogó sziv szükséges: tudniillik a' nemzeti mivelődés', a' tudományok' pályája. Ez volt ama' nemes czél, mellyet törekvéseinek első ifjuságától kitűze, 's el figyelméből nem veszte mind lehunytaig. Ez életének azon fő oldala is, mellyet, mennyire az idő 's erőm' csekélysége engedik, kiemelni feltételem.

Guzmicsot, Nagy tekintetű Gyülekezet, nem áldotta meg a' sors olly kedvező állapottal, melly a' kisdedet legott polyájából a' fentebb rendszerű nevelés' csarnokaiba vezették volna be; ő közsorsú szüléktől, 1786dik évben született Sopron vármegyében, a' vámos-családi malomban, hol atyja molnár vala. Első oktatást nyolcz éves korában, anyja' testvére, Buday József szentgyörgyvölgyi plebánostól nyere Zala megye' lövői járásában. A' bájos vidék, gyermeki játékainak bölcsője, nagyobb hatással lőn a' fiu' fogékony lelkére, hogy sem a' természet' szépségeire fel ne serkentek volna érzelmei. A' könyv, mellyből olvasni, 's a' mit olvasott, énekelni kezde, Faludi Ferencz volt. Az olasz lágyságú, könnyen folyó versekben nyiladozott értelme; az egyszerű természet' képei, mellyeket a' kies vidék éltete, olly tisztán, olly gyengédeden festve Faluditól, miként akkor magyar több nem feste, mélyen szállának lelkébe, élénk nyomokat hagyván magok után, 's a' magány, melly majd egyedül vala hű társa, korán megindítá benne a' képzerő munkálatát, 's képzelge, ábrándozék, czél és határ nélkül. Majd Kassandrát olvasá, mi képzeletét hatalmasan kapá meg, 's a' hajdankor' harczfiává, 's bálvá-

nyozója lőn a' nélkül, hogy azt betanult keresztény hite ellen lenni gondolta volna; de hiszen mellyik hő kebelű gyermek nem bálványozó ártalom nélkül?

Az illy fogékony elmével, minden szép és fenséges után ábrándozó szivvel felékesített ifjonczot ki ne kisérné már reménytelve a' nyilvános iskolák' teremeibe? Ki ne hinné örömest, milly diszére serdülend fel ő itt a' magyar literaturának? Ám hiu remény, csalfa öröm ez; mert őszintén meg kell vallani: a' mi virágokkal diszeskedett eddig a' magyar tudományosság' és szép müvészetek' tára, azok jobbára más kezek alatt, más mezőben fejlettek ki. Oskoláink mindeddig mostoha kezekkel tengetik a' magyar nyelvtudományt. Verseghynek, minden népszerűségből régtől kivetkezett nyelvtanával hat álló évig bajlódik az ifju, tanul irni, ragozni az országszerte megállapított közszokás' daczára; hetenként egy órát szentelnie a' nemzeti nyelvre elég, nem is köteleztetik többre, 's a' honi nyelv' ügyét szivén viselő jobb meggyőződésü tanítónak fonákúl, de kötelességből tett munkája ellen nincs egyéb vigasztalása, minthogy az elébe szabott rendeleteknek hódolván a' törvény' éltető szelleme helyett, annak öldöklő betűit megtartotta. Voltak, hála a' nemzetiség' őrszellemének, voltak mindenha és vannak férfiak, a' honi mivelődés' különös kedvelői, kik a' serdülő ifjuságot, kiszabott kötelességökön túl, saját ösztönökből ébresztgetik a' magyar literaturára; de hányadik ifjunak juta szerencséje illy ápoló kezek alatt serdülni fel? A' fogékony lelkű fiatal Guzmics ugyan e' kedvezésben nem részesült. Általhaladván tehát a' soproni, kőszegi és szombathelyi gymnasiumokban oskoláit a' nélkül, hogy ébredező szellemének uj táplálék nyujtatott volna, Pannon' hegyén szent Benedek' szerzetébe lépett, honnan, miután a' philosophiai tanulmányokat elvégezte, 's Győrött két évig a' grammaticai osztályban tanított, 's Pannon'hegyén a' szerzet' növendékeivel ugyan a' grammaticai tanulmányokat ismételte volna, Pestre, középponti növendékpapházba küldetett az isteni tudományok' hallgatására. És ez volt rá nézve azon kedvező helyezet, melly jővendő literatori életét megalapítá. De halljuk erről saját szavait: „Hogy nekem a' gondviseléstől Pestre jutnom engedtetett, ezért sok hálával tartozom istenemnek! nem csak elmém', de leginkább characterem' szilárdításaért; 's ezt közvetetlenűl isten után

neked, egyetlen dicső férfiu, neked köszönhetem Tumpacher József! Ó hogy a' nagy férfiut nem tudja remegő kezem méltólag festeni! örömestebb adnám én őt emlékűl az utókornak, mint magamat. Pestnek köszönhetem azt is, hogy Herdert olvashatám, kinek fönlebegő, a' nagy egyetemet általölelő szelleme után olly élénken, annyira feledve magamat, 's ösztönszerüleg kapkodtam, miként gyermek az előtte repkedő lepke után. A' classica literatura iránti szerelmet ez gyujtá fel bennem leghathatósabban." A' pesti növendékpapháznak köszöné tehát elméje' helyes irányzatát, ugyan ebben, melly olly számos nagy tudományu, 's magyar szellemű egyházi férfiakat adott, 's folyvást nevelni törekszik a' hazának, kedvelé meg Guzmics a' honi literaturát. Révai, Kazinczy, Berzsenyi, Dajka levének kedvenczei. Tulajdona a' nemesebb ifju kebelnek, hogy nem csak némi hódoló tisztelettel szeret függeni előképein, hanem gyúlad benne egy leírhatatlan vágy is, örökké izgató ösztönnel, a' megkedvelt példányok után törekedni. E' vágy, ha valakit, bizonyára lelkesíté Guzmicsot. Mint növendékpap több rokon szellemű társaival tudományos egyesületbe áll, dolgozgat velök, eredetiekben és fordításokban, 's ha meg nem veti is, legalább kijeleli alapját a' mai rendszeres pesti magyar iskolának.

Azonban Guzmics' tudományos pályájához ez csak néminemű készület; hogy megiramlásának sikerét láthassuk, Pannon' hegyére kell őt kisérnünk, hol tizenhét évig, mint a' szerzet' növendékeinek az isteni tudományokban oktatója, mennyi hatással lőn felvilágosodott józan tanítása, folyvást ifjui hévtől lángoló, férfias velősségü, ékes előadása által tanítványai' kiképzésére, azt, mint közvetetlenűl a' szerzetet illetőt, a' pannonhegyi főmonostor' évkönyvei fogják örök hálával hirdetni; az általános literatura' történeteiben pedig közvetőleg, 's talán csak úgy említhető, ha a' hazai nyelv' terjesztésében ezen legrégibb magyar szerzet némileg figyelemre méltóvá tette volna magát, mit hogy főleg Guzmics' példája és ösztönözése eszközlött, ez alkalommal ünnepélyesen meg nem vallani tőlem méltatlan elmellőzés volna.

Ő a' nyelvujítási forradalomnak ez időszakában olly finom tapintattal birt, millyennel csak az előítéletek' ködén túlemelkedő lélek birhat. Kazinczy vitte a' szövétneket elöl, számtalan, sötétséghez szokott

szemeknek boszantására, töretlen utakon, gúnytól, ellenséges nyilaktól üldöztetve. Illy forradalmi korban nem kis dicséretére válik embernek már az is, ha elég mérséklettel bír a' haladásnak ellen nem szegülni: a' ki pedig erőt is érez kebelében a' haladókkal versenyt küzdeni akadályok ellen, méltán számíttatik az újjászületés' bajnokai közé. Guzmics ez utóbbiak' rendében foglalt helyet, hév pártolója és követője levén mind azon uj stylisticai fordulatoknak, mellyek nyelvünknek csint, hajlékonyságot, könnyű gördülékeny folyást kölcsönöznek. Sőt ő maga a' merészebb nyelvujítók' egyike vala, kötött és kötetlen beszédben egy iránt. Költeményei ugyan a' művészet' ideáljához nem mérhetők, de a' honi költészet' virágfüzérét több művei ékesíteni fognák. Mindazáltal a' prósai előadás az, mellyben Guzmics első rangu iróink között méltó helyet víva ki; egyszerű, még sem száraz, ékes, még sem czikornyázott, férfias, de nem komor, majd fellengző, de nem dagályos irásmódján némi finom lágyság, meleg érzelem és izletes csinosság ömlik el, mit hogy főleg a' minden classicitas' forrásának, a' hellen tudományok' szeretetének kell tulajdonítani, ha önvallomásából nem tudnók is, maga int a' dolog' természete.

A' hellen nyelv' elhanyagolása, fájdalom, nem egyetlen, de nem is legkisebb hiányok, mondhatnám vétkök, nyilvános tanítói intézeteinknek. Miveltődést, csinosulást, valódi' szép tudományt ohajtunk terjeszteni oskoláink által; még is mind ezeknek első legtisztább forrását nem nyitjuk meg a' szép, jó, és igaz után szomjuzó ifjainknak. Latin kézikönyveink hellen műszavakkal teljes telvék, mellyekkel, a' görög nyelvbeni járatlansága miatt, mint annyi értetlen hieroglyphekkel tömi 's fárasztja emlékezetét a' tanuló ifju. Valóban, midőn intézeteinknek legjobb akarattal legszentebb czélokat tüztünk ki, a' mi főképen oda vezetne, a' fő eszközt, a' hellen literaturát gondatlanúl elmellőztük. Méltó hála és dicséret illeti tehát azon vállalkozó férfiakat, kik a' szépizlés iránti belső vonzalomtól ösztönöztetve önerejökkel pótolják a' köz elhanyagolásból eredett hiányt. Milly szeretettel 's belső vonzalommal viseltetett Guzmicsunk ezen tanulmányokhoz; mennyi szellemi rokonságot sejtett a' magyar és hellen nyelvek között, sajátságok', kifejezések', csinosság' tekintetében; milly fontos okokkal támogatá azon állítását, hogy

a' magyar szép literaturai csinosodás legbiztosabb uton haladand, ha a' hellen miveltség' aranypéldáit tűzi ki előképeűl; ezt a' tudós társaság' évkönyveiben kiadott jeles értekezései bizonyítják. Theocrit' maradványai pedig, 's az academiától megjutalmazott Oedipus és Iphigenia, a' hellen költészet' e' remek gyöngyei, mellyeket olly ügyes és csinos tollal magyarosíta, tettleges tanúi e'beli jaratosságának, választékos ízlésének. Azon igénytelen báj, azon egyszerű, tömött, szabatos kifejezések, mellyek nyelvünkből csak e' kevés próbatételekkel is kifejlődtek, méltán gerjesztik azon kivánságot bennünk, vajha a' hellen irók' egyéb remekei is minél több hasonló műkedvelőkre találnának.

De bár milly fontosak Guzmicsnak a' szépliteratura körül tett munkálati, mindazáltal a' nyomatékot, az érdemei' mérlegén legsulyosbikat, vallástani műveiben tette le. Hosszasnak kellene lennem, Nagy tekintetű Gyülekezet, ha részletes bonczolgatásába ereszkedném mind azon vallást tárgyazó dolgozatoknak, mellyekkel Guzmics részint külön füzetekben, részint folyóiratok' utján az egyházi tudományokat gazdagította. Itt csak általánosan szándékom őt méltányolni, 's fővonalait adni a' nemes iránynak, mellyet ebbeli munkáiban kitűze, 's azon tiszta szellemnek, mellytől lelkesült.

Egy igénytelen szerzetes papot állítok elé, a' világ' zajától, monostori csendes falak közé elvonultat, de kinek kebelében az érzelmek' legnemesbike, a' türelmes, a' nem versenygő, az önhasznát nem vadászó keresztény szeretet lángol; egy szerzetes papot, ki azon egyháznak, mellyhez tartozik, tanítását a' kor' kivánatihoz és haladásához képest alaposan ismeri; mert ez fő tiszte, egyik legkedvesb foglalkozása. Ám ő nem csak szerzetes, ő az izlés' embere, a' világi tudományok' avatott gyakorlója egyszersmind, nyájas emberbarát, 's mi nélkül a' legragyogóbb méltóság' életrajza is kontármű, hazája' boldogságát szivén viselő jó polgár. Az illy tulajdonokkal felékesült egyházi férfiutól nem remélhettük-e, hogy a' jogosság' és viszonyos méltánylat' korlátai között azt, a' mi előtte szent és tiszteletes, váltig védelmezendi, 's midőn ellenfeleivel küzd is, gúnytól, alacson rágalmaktól tartózkodva, a' vallásnak tettleges oldalát, a' minden erények' legnagyobbikát, a' szeretetet soha nem feledi? És reményünk nem hiusodott meg. Milly fontosak, ismeretekkel

telvék, a' kor' haladásához és körülményekhez alkalmazottak egyházi értekezései, vitatkozási? Milly tiszta azon morál, mellyet bennök nem csak tudományosan fejteget, hanem szivekbe csepegtet is? De mennyire szelid, még is szilárd, türödelmes de egyszersmind önállású azon hang, mellyen Guzmics vitatkozik? És midőn szivének legforróbb vágyát, a' vallási egyesülést javalja, nem látunk-e előttünk egy remek képet lebegni, mellyen a' buzgó kereszténység a' jó hazafiusággal nyájasan ölelkezik? Irásmódja itt is, mint egyéb műveiben izletes, választékos, majd lágyan folyó, majd ömlengő hevesebben, a' mint tudniillik a' tárgy, mellyel bánik, vagy elérzékenyülésre olvasztja, vagy fentebb eszmék' fellegeibe ragadja.

Milly hatása lőn különösen „Egyházi Tár“ czímű folyóiratának az isteni tudományokkal foglalkozó közönségre, mennyire terjedett általa a' vallási magyar tudományosság, azt a' magyar egyház történetirója fogja egykor illő kiterjedésben méltányolni: én végezetűl, mielőtt a' gyásztiszteletnek bucsuszavait elrebegném sírja felett, megemlíteni még el nem mulaszthatom, hogy Guzmics, úgy engedvén helyzete, 's a' világi gondoktól független állapota, nem csupán kényelem- vagy időtöltésből, hanem egész valójából, vagy mint mondani szokás, testestűl lelkestűl literator vala, ki nem csak nappalait és éjjeleit a' tudományok' szent teremeiben virasztotta által, hanem részvevő indulattal és becsüléssel viseltetett az ismeretek' mindennemű ágaihoz, ki, midőn a' tudományok' mély titkaiban buvárkodott, el nem mulasztá a' köréhez tartozókat is azok' rejtekébe bevezetni, beavatni, kinek nevével csaknem minden folyóirataink' és zsebkönyveink' iróinak névsora büszkélkedik, ki barátságos, részint levelezési viszonyokban éle literator társaival, személy 's vallásfelekezeti válogatás nélkül; mert az eszmék' és sziv' rokonságát a' legnemesebb, 's felbonthatatlan barátságnak tartotta. Részt vőn azon választottságban, melly az academia' alapszabályainak kidolgozására legfensőbb rendeletből kiküldetett. Ugyan annak, első alakultakor, a nyelvtudományi osztályban vidéki rendes tagjává, majd 1838-ban tiszteleti tagúl választatott. Szerzetének, mellynek növendékei' oktatásában élete' főbb részét töltötte volt, annyira megnyerte bizodalmát, hogy a' megürült főapáti méltóságra ő is kijeleltetnék általa. Mint ba-

konybéli apát, e' diszes egyházi rangot nem nyugalmazási díj gyanánt, sőt inkább munkaösztönűl tekintette, 's a' csendes magány' jótéteményeit folytonosb szorgalommal hálálta meg. Mit vala teendő, ha a' sors kedvezett volna életének, csak onnét is sejdíthetni, hogy kevés év alatt a' szelid Muzákat a' rengeteg Bakony' vad magányába édesgette, és szerzetes társait, nyájas leereszkedése, fesztelen barátsága által nem csak szivének nyerte meg, hanem irókká képezvén, a' tudományoknak is. De, fájdalom! midőn e' tudós kényelem' szellemi gyönyörét éldelni sietne a' fáradhatatlan férfiu, életkorának még nem hanyatlott szakában, egy hirtelenül kifejlett nyavalyának, a' béllobnak, áldozata lőn sept.' 1. 1839. mielőtt hosszas tanulmányai' eredményét: „Az erkölcsi világ' történeti rajza" czímű munkáját bevégezte volna. Végóráiban, mig romladékony testén 's hervatag arcza' vonalmain a' szörnyű fájdalmak' kórjelei önkénytelen kitörtenek; lelke mind végső leheletig erős és nyugodt marada, panasz, türelmetlenség nélkül, sőt nyugtatva és vigasztalva az ágya körül síránkozó szeretteit, tettleges például, hogy a' valódi bölcs' kebelén a' halál' fulánkjai is megtompulnak, 's midőn teste, a' porhatag, szükségképen feloszlik, lelke, a' megedzett, a' független, túléli a' mulandó viszontagságokat örökre, romolhatatlanul.

De ő már kiszenvedett! sok jeles törekvések, egy hosszabb életre méltók, sok szép remények az irodalmat ékes virágokkal, maradandó gyümölcsökkel kecsegtetők szúnyadtak el vele. Elszállt a' lélek, melly a' hazai nyelvért olly forrón és sikerrel lángola, 's az academia' ügyét, haladását csüggedetlen munkássággal előmozdítani nem csak kötelességének, hanem legkedvesb élvezetnek is tartotta. Lengjen a' béke' szelleme csendes sírja fölött, 's őrködjék neve mellett jó emlékezet: mert nem mult el élete nyomdok nélkül, nem a' hazában, mellynek, mi erejéből telt, áldozék; nem a' magyar egyházban, mellyet több jeles műveivel gazdagíta; nem szerzetében, mellynek első csillaga, lelke és büszkesége vala.

X.

EMLÉKBESZÉD

TANÁRKY SÁNDOR RT. FELETT.

SZONTAGH GUSZTÁV R. TAGTÓL.

Tekintetes Társaság! „A' hadtudomány, mond Müller János, a' híres német történetiró, a' tudományok' királynéja, mivel a' többiek annak ótalma alatt virágoznak; haladása 's hanyatlása a' nemzetek' történetében korszakot képez." Igen is! mert e' fejedelmi tudomány' gyakorlata tartja fenn az állodalom' függetlenségét, 's a' köz bátorságot, melly nélkül a' polgári társulat' czéljai: a' jog' urodalma 's a' jólét' öregbedése, nem valósulhatnak; ez alapítja meg a' nemzetek' hatalmát; ez vívja ki dicsőségöket; ez helyzi az európai polgárisodást bátorságba minden, netalántán újonan felkerekedő, barbár csordák' berohonásai ellen; ez eszközli ki világrészünk' felsőbbségét a' többiek felett, 's a' keresztény müveltségnek befolyását a' legtávolabb vidékekre.

Hogy illy végtelen fontosságú tudomány olly intézetnél, mellynek a' tudományok' és müvészetek' müvelése tűzetett ki czélúl, tekintetlenűl nem maradhatott: a' dolog' természetében fekszik. Egy nemes hazafi, rendes katonai tagságot alapított társaságunknál; de e' hely hosszabb ideig üresen maradt. Hazánkban a' viszonyok a' hadi literatura' virágoztatására nem épen kedvezők. Azon meggyőződés még nem lett közönségessé nemzetünknél, hogy a' katonai pályára magas és mindenoldalu müveltség szükséges. Századokon át tudatlan, pusztán testi erőben, bátorságban és sokaságában bízó ellennel, a' törökkel, levén dolga, nemzetünk is nagyobbára illy eszközökkel vívott ellene, 's így lassan lassan szokássá vált: tanulni nem akaró, de ép testű 's bátor lelkű ifjakat, ka-

tonaságra szánni, kik által seregünk' értelmisége természetesen nem igen nyerhetett. E' hiány' pótlására rendelt országos katonai intézetünk eddig még fel nem állhatott. Azonkivül ezredeink' hivatalos nyelve, a' hadtest' szükségképeni egységénél fogva, a' német, 's azok majd mindig hazájokon kivül tanyáznak, elszakadva nemzeti irodalmunktól, melly az alatt élénken fejlődik. Mind ezeknél fogva lehetetlen, hogy tiszteink nyelvre nézve is végre el ne maradjanak. 'S ím ezek azon okok, miknél fogva rögtön azon férfiúra nem akadhatánk, ki a' magyar sereg' értelmiségének, academiánkban, illő képviselője lehessen. Ismételt, e' czélból tett próbák nem sikerültek. Végre megjelenik Tanárky Sándor, azon férfi, kit a' magyar tudós világ több rendbeli literaturai dolgozatairól ismert, ki különösen 1809ben a' nádor' megbízásából a' magyar nemes felkelő sereg' gyalogságának tanítási, szolgálati 's gyakorlási szabályait dolgozá ki, 's Károly főherczeg' Strategiáját fordítván, köz helybenhagyást nyer. Fordítás azonban nem legfőbb próbája az írói jelességnek; ezt egyedül kitünő eredeti dolgozat nyújthat. 'S im Tanárky székfoglaló beszédét olvasá fel: „A' hadtudományok' rendkivüli befolyásáról az országok' politicai életének fentartására." Alapos ismeretei, lángoló hazafiúi érzése, hatalmas előadása, élénk hatást tevének; sejdíteni kezdők e' férfiu' teljes belső becsét. De valljon fog-e annyi tudományt 's tehetséget hadi literaturánk' előmenetelére munkásan használni? ezen kérdés látszék még az ajkakon lebegni. 'S ím az academia megbízza őt egy hadtudományi műszótár' szerkesztésével. Tanárky lelkesedéssel hozzá fog a' készületekhez, rendszeresen, legnagyobb terjedelemben, a' fegyver- és földszíntanokon kezdve; barátai megdöbbennek terve' mérészségén. „Vívjunk meg a' lehetetlennek látszóval, hogy semmi lehetőt el ne mulaszszunk" vala felelete. Buzgósága társaira ragad, lelkes együttdolgozáshoz készűlnek; de midőn már kiki a' rá eső osztályrészt várná, az alatt Tanárky' életnemtője lassan és szomorún leereszté szövétnekét, 's mí az olly késön felderűlt, de magasra emelkedett remények' enyésztét koporsója fölött keseregtük!

És csodálatos! ezen gyászképet — kivívott pályát 's nem aratott gyümölcsöket — nem csak irodalmi, hanem katonai élete és munkássága is mutatja. Tanárky Sándor ötvenhat év előtt, u. m. 1784ben Bián szü-

letett, hol atyja ref. hitszónok volt. Katona 1806ban lett, mint kadét a' 33dik, akkor gróf Sztáray-, most báró Bakonyi-ezredhez beállván. Minden katonai ismereteket nélkülözvén, 's pártfogolás nélkűl, de tehetséggel 's lángoló vágygyal a' kitüntetésre felruházva, mindenek előtt önmagát igyekvék kimívelni, hogy utóbb tettek által a' haladását gátló korlátokon áttörhessen. Használván e' végből ezrede' Bécsben szállásolását, a' cs. kir. bombavető testnél két évig a' pattantyús és mérnöki tudományokat tanúlá. Itt nyert ismereteinek köszönheté, hogy 1809ben, mindjárt az előléptetés' felszabadulta után, ezredében zászlótartónak, 's két hónap múlva, a' magyar nemes felkelő sereg' tábornoki karjánál az alhadnagyságot átugorva, főhadnagynak neveztetnék ki. Ezen tulajdonában elébb a' győri besánczolt tábor' erősítését segíté elő, utóbb a' győri csatában jelen volt, 's végre báró Meskó' hadtestével, báró Foith tábornoki őrnagy' vezetése alatt, mint ezen osztály' egyedüli tábornoki alattas tiszte, az olasz sereg' hátában 's a' franczia nagy sereg' állásának homloka előtt, azon hátrálás' kivitelében vett részt, melly az 1809diki táborozás' történetében olly nevezetes.

Megszűnvén a' háború az 51dik sorezredhez tétetett által, de századába be nem állott, mert az erdélyi főhadi kormánytól ezen ország' és Bukovina' határainak katonai leirására küldetett ki. Később a' Bánságban számos kikémléléseket (Recognoscirung) teve.

Az 1813ki táborozásban Tanárkyt a' belausztriai seregnél, a' hadvezérnek, báró Hillernek, oldalán látjuk. Ez alkalommal Krainburg' bevételénél fontos szolgálatokat tett. E' várost egy vadász-zászlóal támadá meg 's visszaveretett. Más nap rohanását, kapott szigoru parancs szerint, ismételnie kellett. Ez alatt megtudja a' fővezér az ellenség' felülmúló számát 's még azon éjszaka küldi el Tanárkyt egy sorezredhez azon rendeléssel, hogy legott a' vadász-zászlóal' segítségére siessen. A' történtek' következésében senki sem tudá bizonyosan e' két osztály' hollétét, 's Tanárkynk az ez alatt előre nyomult ellenség' táborszemei közé bonyolódik. Mind a' mellett, fogságra vagy halálra elszánva, segítetve a' sötét viharos éjszakától, eleinte szerencsésen kikerűli az ellenség' figyelmét, utóbb ráismernek, űzőbe veszik 's csak történetes összetalálkozás által száguldó őrjárókkal, kerüli ki a' fogságot 's ér a' keresett sorezred' ta-

nyájára. A' két osztály erre azonnal egyesül, 's napviradatkor, egymást segítve, megtámadja, beveszi a' várost, 's fogolylyá teszi az ellenséges őrsereget.

Kevés nappal e' történetek után, fontos sürgönynyel, hírnökképen Bécsbe küldetik. Tartós esőzések' következtében a' Mürz folyó kiáradt, 's elsöpré a' hidakat, az út' folytatása a' Mürz' völgye' hosszában lehetetlen volt. Tanárky, az országleirásoknál szerzett ismereteitől segítetve, eltökéli magát a' Mürz folyó' eredetének megkerűlésére; felkapaszkodik a' Mürz' völgyét jobban körülfogó hegységre, 's hátgerinczén előre haladva, negyvenyolcz órai fáradság 's veszedelem után, felér a' sömmeringi hegyre, 's így a' bécsi főutra. Negyed nap már Bécsben, a' főhadi tanács' elnökénél látjuk, olly időben, mellyben Olaszországgal minden közösűlés egészen meg vala már szakadva. E' két szolgálatáért az alkapitányságot átugorva, főkapitánysággal jutalmaztatott.

1815ben a' bécsújhelyi katonai academiában a' hadtudomány' története' tanítójává neveztetett; de hivatalát csak rövid ideig viselheté; mert Napoleon kiszabadúlván Elba' szigetéből, a' háború újra kiütött, 's Tanárky fegyverrel kivánván szolgálni, sietett a' hadszínre. A' német sereghez, különösen Ferdinand főherczeg' haditeste' tábornoki karához mellékeltetve, Auxonne vára' kivizsgálására küldetett ki, melly feladatnak, semmi veszélylyel nem gondolva, olly ügyesen felelt meg, hogy e' vár' megtámadása 's bevétele az ő tervére alapítathatnék. Beállván a' fegyverszünet, Francziaország' elfoglalt részei' leirására használtatott; a' béke' bekövetkezte után pedig maga kérésére, a' 2dik székely gyalog ezredhez soroztatott, 's később, hogy a' szabályozott végeket megismerhesse, a' gradiskai, bánsági 's végre a' varasd-körösi ezredekhez, melly utóbbinál 1821 és 22ben terjedelmes erdei szabályozásra küldetvén, olly jelesen járt el ez ügyben, hogy érette a' főhaditanácstól dicséretet és jutalmat nyerne.

1831ben kiütvén a' modena-római zavarok, Olaszországba marsolt, hol végre 1833ban a' varasd-szentgyörgyi végezredhez, átugorván a' másod őrnagyságot, első őrnagygyá neveztetett ki, 's zászlóaljával Romagnában mint független parancsnok állott. A' zavarok' lecsillapodta után haza érkezvén, betegeskedni kezdett, 's végre nyugalmaztatását kér-

ni kénytelen, azt 1838ban el is nyeré. Academiai levelező tagúl 1837-ben, rendessé nyagalmaztatása után 1838ban neveztetett ki. Halála 1839. évben, december' 29kén történt.

'S most mondhatná valaki: Tanárky katonai palyáján polgári rendű papfiúból az őrnagyságig vívta fel magát; ez elég, sőt sok. Igaz; de e' világban minden viszonyos, 's a' mi egynek sok, a' másiknak kevés lehet. Nagy Sándor és Napoleon a' király és császársággal sem elégedtek meg 's világuralkodásra törekvének. Tanárky Sándor, bátor vagyok ezt kimondani, több volt, mint a' minek tartatott; ő rövidebb ideig mulatott köztünk 's mélyebb szellem vala, mint hogy őt olly rögtön kiismerhettük volna. Ki őt méltólag akarja bírálni, annak katonai pályáján 's nyomtatásban megjelent dolgozatain kivül, hátramaradt munkáit*), magányos tanulmányai' gyümölcseit, kivonatait, 's naplóját kell ismernie. Ezekből kitetszik, hogy nem csak alapos hadtudományi ismeretekkel, hanem mély philosophiai, politicai 's igazgatási belátással

*) Ezeknek sora:

1. Altiszteket illető oktatás az elővigyázati szolgálatra. — 2. Gedanken über die moralische Bildung des Soldaten. 1810. — Betrachtungen über die militärische Ehre und Subordination. — 4. Topographisch-militärische Beschreibung der südlichen Gränze Siebenbürgens. 1809. — 5. Der Rhein von Fort Mortièr bis Homburg. — 6. Grundlinien eines Vorschlags bezweckend die Anempfehlung einiger Modificationen in der bestehenden Verfassung der Militär-Gränze. 1831. (Felsőbb helyre beadatott). — 7. Entwurf eines Unterricht-Plans für das in Kezdi-Vásárhely begründeten Militär-Institut. — Munkácsy obester és keresztes vitéz. 1808. (Életirás). — 9. A' francziák' sok hadi szerencséinek okai a' revolutió-háborúban. (Fordítás).

Nyomtatásban megjelentek: a. Jeles vitézek' tettei. 1808. — b. Ferdinand herczeg' huszár-ezredének történetei, a' franczia háború' kezdetétől a' lunevilli békéig. (Megjelent a' Tudományos Gyüjtemény' 1822 és 23ki folyamában). c. Székfoglalója (a' jelen kötetben).

Sajtóra vár: Károly fő herczeg' Strategiájának 1ső része.

A' magyar nemes felkelő sereg' tanítási, szolgálati 's gyakorlási szábályai' kidolgozására a' nádortól 1809ben biztosság rendeltetett, mellynek tagjai valának: a' polgári rendből: Vay József, báró Vay Miklós, gróf Teleki László, gróf Rhedey Lajos, gróf Keglevich György és Gosztonyi János; a' tudósból: Verseghy és prof. Márton; a' katonaiból: a' lovasságtól kapitány Csohány, 's a' gyalogságtól: *Tanárky Sándor.*

is bírt. A' magyar, német és latín nyelveken kivül francziául és olaszúl beszélt 's az oláh és rácz nyelveket is érté. Magyarúl és németűl teljesen jól írt, de azon különbséggel, hogy a' németet hivatalos dolgaira, vagy a' katonai rendet illető értekezésekre —, a' magyart magányos tanulmányaira 's naplója' irására használá. Tánárky' müveltsége nemzeti volt 's nem fonák.

Mint embert semmi sem jellemzi bélyegzőbben, mint azon búcsulevele, mellyet áttételekor a' gradiskai végezredhez székely százada' lakosaihoz intézett: „Vitéz székelyek! — így kezdi — Két esztendő enyészett el felettünk, mióta kormányom alá vagytok bízva. Mennyire voltatok ez idő alatt igazgatásommal megelégedve, azt magatok' szive legjobban tudja. Én, részemről, azzal a' belső érzéssel hagylak el benneteket, hogy minden igyekezetemnek, minden intézeteimnek főczélja nem egyéb volt, mint a' ti boldogságtok' előmozdítása. — Kormányzásom' fő szabályává tettem: titeket a' becsület' és nemesebb érzések' utján vezetni; keményebb eszközökhöz, kivált testi büntetésekhez, csak akkor nyúltam, midőn a' szép szavaknak, a' barátságos intéseknek, foganatja nem látszott; nemes kevélységgel tapasztalhattátok, hogy, mintegy esztendőtől fogva, a' testi büntetések közöttetek egészen megszűntek, és én örömmel teszek bizonyságot az egész világ előtt, hogy kormányzástokra a' becsület' szava elegendő." Dicsőbbet parancsnok- 's alattvalokról lehetetlen mondani.

Tanárky általán véve azon önálló szellemek' egyike volt, kik mindent egyedül önmagoknak köszönnek, 's kiknek haladását csak a' sors akaszthatja meg. Katonai tekintetben müveletlen ifjuból, önmivelés által, hadtudóssá képezé ki magát, 's pályája' folytában mindig a' legfontosabb, legtöbb ismereteket megkivánó szolgálatokra használtatott, pártfogolás nélkül, tettei által, a' legfőbb katonai hatóságnál, a' főhaditanácsnál ismeretessé tevé magát; 's általa többnyire soron kivül előmozdítva, a' közbülső fokokat mindig átugorva, felvívja magát az őrnagyságig azon fokra, melly az austriai seregnél legnehezebben elérhető; ezentúl olly készültségű 's buzgó férfiúnak, mint Tanárky volt, csak élet és egészség kelle, 's akadály nélkül halad azon fokig, melly adott alkalommal tehetségeinek 's tudományának teljes hatáskört nyújt a' di-

csőség' aratására: de im a' vívó lelket elhagyja a' test, 's legteljesebb férfi korában elüttetik annyi érdemmel futott pályájától. Keserves, valóban tragicai érzemény száll keblünkre; de ezen érzemény, mint a' valódi tragoediában, azonnal tisztulását nyeri: Tanárky megszűnt katona lenni; de azért nem semmi, ő mívelt ember; teste elgyengűlt, de lelke ép: azonnal, mint a' dicső régiek bevégzett gyakorlati életök után, tudományos pályára adja magát, 's tollal vívja ki azon egy helyet, melylyet a' haza a' tudományos, de hadi szolgálatra többé nem képes tisztnek nyújthat. Itt életének keblet szorongató, 's emelő tragoediája sebes véget ér, oda költözik, hol a' vívással együtt a' sors' hatalma is elenyészik.

Tekintetes Társaság! Tanárky' halálában tudományos intézetünket kétségkivül érzékeny veszteség éré; de ne ámítgassuk magunkat képzelgésekkel. Ő minden fényes tehetségei 's alapos tudománya mellett sem írt, sem irhatott volna valamelly nevezetes eredeti hadtudományi munkát. Szükség hogy ezt kimondjam, nehogy követeléseinkben katonai tagjaink iránt méltatlanok legyünk. A' hadtudomány, elvontan tekintve, kevés, igen egyszerű elvekből áll; de alkalmazásában végtelen, 's nem tudomány többé, hanem müvészet, a' müvészetnek pedig a' lángész teremt szabályokat: a' hadtudomány e' tekintetben a' nagy hadvezérek' hadi munkálataikról elvont elmélet. Eredeti írók ennélfogva a' hadtudományban kivált csak a' vezérek lehetnek, vagy a' tábornoki kar' azon főtisztjei, kik a' fővezérhez közel állanak 's terveiben részt vesznek. Így nyertük a' legújabb időben Napoleon', Károly főherczeg' és Jomini' eredeti munkáikat, mikkel e' tudomány' elmélete haladott. De illy férfiakat nem remélhetünk rendes tagjaink' sorába számíthatni, az alsóbb rendüek pedig meg fognak felelni hivatásoknak, ha a' lángésztől gyújtott világot mennél tágasabb közben terjesztik 's hadtudományi nyelvünket mívelik. Academiánk' közvetetlen czélja is főleg ez irányban fekszik. Új fölfedezések és találmányok a' lángész' történetes ajándékai, azoknak előmozdítására tudós intézet tevőlegesen nem igen hathat 's meg kell elégednie a' már szerzett 's meglevő kincsek' közbirtokká tételével. Nagy, kétségkivül, és fontos hivatás olly tudományokra nézve mint a' hadiak,

's olly hazában, melly karddal szereztetett, 's a' régi időben Europa' védfala volt egy pogány — 's az újabban, mint látszik, védfala leszen egy keresztény óriás ellen. Illy hazában a' hadtudományokat nem lehet eléggé ápolni, gyakorlóikat nem eléggé pártfogolni. Tekintetes Társaság! Országos veszélyekben nyílik a' katonának pályája, virúl becsülete, dicsősége; hosszas békeségben elfelejtetnek vészes időkben szerzett érdemei, 's zsoldról szólnak, mintha életet és egészséget pénzért el lehetne adni, mintha pénzzel illy áldozatokat meg lehelne jutalmazni! Félre illy meggondolatlan szókkal! Az első rendes katonai tag' emlékünnepén más beszédnek kell hangzani: Éljen a' katonai rend; becsülés a' haza' védőinek! azoknak kik a' polgári kötelezések' legsúlyosabbjait vállalják magokra; kik ellenséggel, elemekkel, szükséggel, sebbel és halállal küzdenek, hogy a' polgárisodás' áldásait bátorságban éldelhessük! Minden férfi született védője a' hazának, 's jaj azon nemzetnek, melly a' férfi' saját tulajdonát, a' bátorságot, 's a' haza' védőit, nem tiszteli. Olly nemzet maroknyi néptől meghódítatik, mint Nápoly, 's férfiai önházaiknál lealacsonyítva asszonyi kormány alatt nyögnek; mert a' gyáva férfit megveti ön neje, mint a' haza, a' világ.

Valóban, Tekintetes Társaság! ha korunk férfiatlanúl 's ferdén nevelt, belsőleg meghasonlott emberiségét, a' régi hellen és római világ' hősi alakjaival összehasonlítom: szomorú érzemény fogja el keblemet. A' classicai világ' férfiait az állodalom nevelte; az ifjunak teste palaestrán képeztetett, mint lelke a' gymnasiumban. Elébb fegyvert viselt, azután polgári hivatalokat, elgyengülvén teste, tudományra adta magát. Innen belsejökben azon súlyegyen minden tehetségek 's erők közt, 's ennek következésében azon jellem' szilárdsága, 's rendíthetlen, minden életbajokon diadalmaskodó életvidorság; irásaikban pedig azon tapasztalás' 's elmélet' egysége, azon életrevalóság, tartalomdússág és tömöttség, mellyek szobatudósaink' élettel 's tapasztalással ellenkező üres elméleteikkel, olly metsző ellentétben állanak. Társasági életünk inkább családi, mint nyilványos; aggodalmas anyák elkényeztetik a' fiút; a' haza' jövendő honvéde' első nevelése tettleges gyakorlás a' gyávaságban. Kivergődtünk a' középkor' sötétségéből, hogy ellenkező túlságba bukjunk, 's a' lelki miveltséget testi erőtlenséggel fizessük meg; mert iskoláink-

ban csak a' szellem képeztetik a' test' teljes elhanyaglásával. Illy félszeg 's fonák fejlődés' következése azután örökös bajlódás az erőtlen, nyavalygó testtel, 's remegés az elemektől 's haláltól. Illy emberek' belső élete meghasonlás 's elégedetlenség önmagokkal, a' természettel, emberiséggel és sorssal. Sem élni, sem halni nem tudnak. — De valljon élnek-e? Értek igazán emberi életet. Szabadság és tökéletesűlhetés az ember' megkülönböztető tulajdonai; de hogy' mutatkozzanak ezek olly egyedekben, kikben önálló szellem nincs? ők nem lehetnek mások, mint a' miknek őket a' vélenlen: születési helyzet, vallás, divatozó előitéletek, a' szokás, képezi.

Elfordulok e' szomorú látványtól, 's azon rendre vetem szemeimet, melly e' közönséges ferdeségben maga egyedül emlékeztet az ősi világ' harmoniai emberiségére. Súlyos kötelességei' teljesítésére minden oldalú müveltség szükséges: ép, erős test, bátor szív, müvelt fő, sok tudomány 's nagy gyakorlati ügyesség. Tagjainak nagyobb részét a' sors választja; előkelőbbjei' jelesebbjeit lelkesedés', tettekre vágyás', örök dicsőség' kívánata. Nézzétek ott ama' lánylelkű ifjat, Plutarchust olvasá, Hunyadi János' és Mátyás' történetét és Zrínyi' halálát. Magas tűz ég szemében; most félre tolja könyveit, 's a' haza' védői' sorába áll. Fegyverben gyakorolja magát, teste izmosodik, bátorsága nő. Külföldre küldetik, nem utazni, hanem hogy ott tanyázzon; megismerkedik a' nép' életével, szokásaival, 's világnézete sokoldalúságot nyer. Ne féljetek, hogy elszomorodjék! ő jóeleve számot vetett magával, tudja hogy az élet' minden sanyaraival: elemekkel, ellenséggel és halállal meg kell vívnia; őt ezentúl semmi sem döbbentheti meg; első lépésével pályáján, túl van az élet' minden bajain. Fú a' szél, esik és havazik, a' nap égeti, éhezik, sivít körülötte a' golyó, dörög az ágyú; ő nem panaszkodik, ez képtelenség volna helyezetében. Katonának mindig jó dolga van. Száz ezren együtt szenvednek kötelességök' teljesítésében, 's milliókért! ez deríti, ez emeli szívöket. Közelebb tódulnak egymáshoz a' sergek, mindig sürűbben ropog a' fegyver 's dörög az ágyú, ezrek hullnak el, 's végre őt is találja a' golyó. Leroskad, de még felemelkedik. Katonának soha sem lehet rosz dolga. „Éljen a' haza! Vérezve nyomúl előre. Második golyó' éri, 's halva terűl el; halva! de halála életének legna-

gyobb tette; mert nem betegségtől vagy aggságtól kényszerítve, mint a' növények 's állatok, hanem teste' és lelke' teljes erejében, kötelességét teljesítve, szabadon múlt ki. Emlegetve és halhatatlanítva, vagy nem; nevezve vagy elfelejtve, mindegy: ő Leonidas', Winkelried' és Zrínyi' nagy árnyaihoz csatlakozott; 's ha a' polgári kötelesség' legsúlyosbikának teljesűltét, ha a' hazai véráldozatot a' síron túl jutalom várja, a' menny' kapui felnyílnak előtte! Lelkesedésem elragadott; ifjuságom' be nem teljesűlt álmai lengnek előttem! Illy dicső halált nem mindenki találhat; Tanárkynk sem húnyt el a' becsület' mezején; ő sem érhette el mind azon nagyot és dicsőt, mellyet akart: katonai és tudós pályáján ereje és érdeme kivívá neki a' polczot, a' hatáskört; de a' hívtelen szerencse gátlá a' gyümölcsök' aratásában. De elég hogy a' nagyot és dicsőt akarta; hogy szíve' utolsó dobbanásig érte küzdeni meg nem szűnt, 's pályafutását csak a' sors akaszthatta meg! Hála és becsülés azért emlékének! 's hála és becsülés azon rendnek, mellynek társaságunknál első, érdemes képviselője volt!

ÉLETRAJZI TOLDALÉK

A'

M. T. T. TÖRTÉNETEIHEZ.

Azon idő alatt, mellynek academiai történetét e' kötetben előterjesztettük, a' társaság tizenegy tagját vesztette el. Rövid életrajzaik itt következnek.

B. PRÓNAY SÁNDOR,

igazgató tag.

Született apr.' 7. 1760., Acsán Pest vmegyében. Atyja László val. b. t. tan. és csanádi főispán gondosan nevelte. A' történet és annak segédtudományai korán lettek kedvencz tanulmányi, 's már tizenhét éves korában megirta a' Bourbonház' genealogiáját, Erdély' történetét 'stb eff., mellyek kéziratai közt most is megvannak. A' philosophiát Pozsonyban, a' diplomaticát és törvényt Pesten hallgatta, hol censurát is adott. 1781. külföldi egyetemeket, nevezetesen a' göttingenit látogatta meg, 's megjárván Német-, Francziaországot és Hollandot, alig tért vissza honába, már is mint felekezetének udvarhoz rendelt küldötte, II. Józseftől vallása' szabadsága' kieszközlésében fáradozott. A' világ' és egyház' története folyvást kedvencz tárgya maradt kimerítő studiumainak. Erdélyben három évet töltvén, azt minden viszonyaiban tökéletesen megismerni igyekezett. Arankával megismerkedvén, 's vele a' magyarországi és erdélyi magyarság' különbségeire figyelmessé levén, egy magyar grammatica' irásához fogott, mellynek javítgatásával és sajtó alá készítgetésével még élte' végső éveiben is foglalkodott. Visszatérvén hazájába, 1790.,

harminczadik évében, hitsorsosai' bizodalma az evang. iskolák' fő-, 's az egyház' al kormányára hívta meg, melly minemüségében az 1791ki zsinatban is munkás részt vett. 1700. aranysarkantyús, nem sokára kamarás. Felekezete' ügyeinek mindig buzgó, de felvilágosodott védlője, a' tudósok' barátja és buzdítója volt. Őmaga sokat fáradozott Ázsia' ethnographiájában, a' magyarok' eredete' nyomozásában, e' tárgyakhoz gazdag könyvtárt gyüjtött, saját jegyzései pedig, mellyek kéziratban rejteznek, valóságos tudományos kincs. 1819ben, Balogh Péter' elhúnyta után a' magyarországi evang. egyház' fő inspectorává lett. Valamennyi országgyülésen meg szokott volt jelenni, az 1825/7kitől gyengélkedése tiltotta el, mindazáltal még utóbb is részt vett a' köz tárgyakban, a' rendszeres munkálatok' vizsgálatára rendelt orsz. küldöttség' tagjává neveztetvén, melly tulajdonságban 1830ban *az országgyülés' elrendezéséről* szóló érdekes értekezését irta. A' m. t. társaság' alapítói által ez intézet' igazgatóságába meghivatván, abban mind haláláig élénk részt vett, 's az academia' alaptőkéjét 1832ben két ezer pengő fttal nevelte. A' valóban köz tiszteletű férfiú, 's honunk' kétség kivül egyik legtudósabb fia 1839. febr. 5. rekeszté be életpályáját hittársai' 's a' szegénységnek, melly benne atyáskodó jótevőt veszte, áldásai közt.

HORVÁT ENDRE,

rendes tag.

Született Pázmándon, Győr vmegyében, nov.' 25. 1778. Tanulmányait Győrött kezdte, hol Fabchich' vezetése alatt lépett a' költői pályára, folytatta Komáromban, a' philosophiai cursust Pozsonyban; és 1797. Heinrichauban, Felső-Sziléziában a' cisterciták' rendébe —, de ezt eszt. mulva elhagyván a' győri nevendékházba lépett. 1801ben felszenteltetett. Miután Széplakon, Szergényben (Sopron vm) és Győrött öt évig káplánkodott volna, 1806ban téti, 1829. pázmándi plebános, 1835ben alesperest lett. Némi alkalmi versek' közre bocsátása után (1805—9), először *Zircz' emlékezete*, (Buda, 1814. 4r.) költeményével vonta magára a' literatura' barátai' figyelmét, melly után *Árpád* nagy eposához fogott, azt 1830ban be is végezte (Pest, 1831. 8), 's vele az academia' 1831ki

nagy jutalmát nyerte el. Időközben belőle néhány töredéket közlött az Aurora' 1822., 26., 28ki 's az Urania' 1828ki folyamaiban; és két kisebb hősköltemény: *Gritti Lajos* (Aurora, 1821) 's a' *Sziszeki győzedelem* (Aur. 1827). Azon kivül két heroidet: *Török Bálint, hitveséhez* (Aur. 1824), *Borbély Helena, férjének Békesi Istvánnak* (Aur. 1825), dalokat, epistolákat birunk tőle, mik Pesten, 1832. n16r. *Kisebb költemények* czím alatt összegyűjtve jelentek meg. A' magyar tudós társaság' igazgatósága 1830. nov.' 17. a' nyelvtudományi osztályba vidéki harmadik rendes tagúl nevezte ki, míg Kisfaludy Sándor' kiléptével, 's majd Kölcsey Ferencz' halálával, 1838. ennek helyébe és fizetésébe lépne. Prosai darabjai közűl *Simai Kristóf' emléke* az Évkönyvek' III. kötetében látott világot, *Theodul' estvéi'* forditása pedig még 1819. 8r. Budán. Halála martius' 7. 1839. következett be. Kéziratban maradt tőle: *Bátori Zsigmond erdélyi fejedelem' élete.* Könyveit, pázmándi magányát (mostoha anyja' halála után) 's némelly apróbb activumait a' m. t. társaságnak hagyta.

GOROVE LÁSZLÓ,

levelező tag.

Született 1780. junius' 2. Szamosújvárt, hol atyjától, ki e' kir. város' főbirája 's több ízben kir. kormányszéki biztos volt, gondos nevelést vett. Szülötte városában kezdett tanulmányait Kolosvárt folytatta, hol a' philosophiát, 's 1800tól fogva Pesten a' törvényt hallgata; itt Haliczky András német nyelv' prof., a' német, Dugonics a' magyar literatura' ismeretébe vezetvén őt, valamint Faludi és Kazinczy' irásaik különös hatást gyakorlottak reá. Ez időben irta, huszonegy éves korában, a' *Jegyesek Carthagóban* czimű regényt, melly azután 1807b. jelent meg Budán, 8r. Atyjának 1801ben történt halála félbeszakasztatta vele a' törvényfolyamot, 's átvétette családa' érdekében annak hátrahagyott gazdaságát. E' pályán annyi szorgalmat és ügyességet fejtett ki, hogy idővel az Alföld' legvagyonosb birtokosai' sorában látná magát. E' mellett nem csak mint több vmegye' tbirája a' köz ügyekben vett munkás részt, hanem a' magyar literaturát is sok dolgozatokkal nevelte; mert fenemlített regényét nem sokára *Jeczid és Haba* szomorujáték, Buda, 1806. 8. és

Az érdemes kalmár érzékenyjáték, Buda, 1807. 8. követték, mellyek' elseje a' kolosvári padon szerencsével adatott is. Később a' komolyabb tudományoknak szánván üres óráit, egy nagyobb munkáján kivül: *A' férfiúnak tökéletességei*, Pest, 1823. 8. számos értekezésekkel gazdagította a' Tud. Gyűjteményt, különösen 1. *Az* 1816. *jan.'* 29. *fergeteg' leirása*, 1819. VI.) 2. *A' Tisza' virágzásának leirása*, (1819. VIII.) 3. *Szolnok' várának viszontagságai*, (1820. IX—XI. és 1821. VI. és VIII. 4. *A' német vitézi rend' leábrázolása* (1824. V—VII.) 5. *Eger' városának történetei* (1826. III. IV. X. XI. 1828. VII. IX.) 6. *Sámuel Abba' Saaron Heves vmegyében levő temetőhelye* (1830. V.) 7. *Kalugyer helység' határában fekvő dagadó forrás* (1836. VII.) 8. *A' bánsági bolgárok' hajdani és mostani állapotjok* (1837. VIII. IX.), 's néhány apróság a' Koszorúban. A' m. t. társaság 1835. sept.' 14. választá őt levelező tagjává. Irói érdemeit egy, 1839. testvéreivel együtt tett jutalom-alapítványnyal nevelte, mellynek kezelésére az academiát kérte meg. Nem sokára ez után, mart.' 11., rövid betegség vetett véget valóban közhasznú életének, mielőtt öröme lett volna lelkes István fiát az irói pályán fellépve látni.

ANGYALFFI MÁTYÁS,

levelező tag.

Született febr.' 5. 1776. Naszályon, Komárom vmegyében. A' gazdasági tudományokbani jártasságaért, mellyet először is Grundsätze der Schafcultur, Sopron, 1817. czimű munkájával bizonyíta be, gróf Festetics György által a' keszthelyi Georgiconban gazdaság' professorává neveztetett ki, melly hivatalt 1818tól 1823-ig viselte. Ekkor két rendbeli újabb német munkáját bocsátván közre, u. m. Oeconomie der Landwirthschaft, 2 k. és Grundsätze der Feldcultur, 4. k. Pest, 1823—4, Pestre jött, a' magyar gazdaság' és gazdasági literatura' előmozditására folyóirást alapitni, mellyet 1824 és 25ben *Mezei gazdák' barátja* czím alatt adott ki, 's 1829 és 1831ben újra folytatott. Következtek: *Juhászkáté*, Pest, 1830. 8. és *Közönséges baromorvosi könyv*, Kassa, 1836, 8. Dolgozott a' Közhasznu Esmeretek' tárához is, honnan e' néhány adat is kölcsönöztetett. A' m. academia őt, ki már több gazdasági társaság' ok-

leveleivel tiszteltetett meg, 1832. mart.' 9. iktatta lev. tagjai' sorába. A' munkásságához képest jobb sorsra érdemes férfi nagy szegénységben halt meg Pozsonyban, martius' 17. 1839.

GUZMICS IZIDOR,

tiszteletei tag.

Született april.' 7. 1786. a' vámos-családi malomban, hol atyja molnár volt; keresztségben László nevet nyert. Nyolcz éves korában anyabátyja, Buday József szent-györgyvölgyi pleb. Göcsejben magához vette, hol Faludi Ferencz' énekein tanult olvasni. Latin iskoláit Kőszegen, Szombathelyt és Sopronban végzé, melly idő alatt olvasá Báróczy' minden munkáit több ízben, Rajnis' Kalaúzát és Virgiljét, 's ez után kezde magyarul verselni. 1805ben sz. Benedek' rendébe lépett, novitiatusa alatt Tót Farkas exjesuitától vett leczkéket a' latin és hellen grammaticából, utóbb a' mathesisből is, a' philosophiát Győrött végzé. 1808ban feleskűvén ugyan itt grammaticát tanított két évig, egyig Pannonhalmán a' szerzet' újonczaival ismétlé azt. Mint philos. hallgatója kezde németűl olvasni Lafontaine' regényein. 1811ben Pestre jött fel hittudományt tanulni, honnan négy év múlva mint theol. Dr. tért vissza, és tüstént a' dogmatica' tanítására tétetett — Pannonhalmán, mellyben tizenhét évet töltvén, 1832b. sz. Móricz' bakonybéli apátja lett. Pesten létében ismerkedett meg bővebben a' német literaturával, különösen Herderrel, ki folyvást előképe maradt; ugyan itt magyar nevendék barátival tudományos társaságba álla, dolgozgattak, de ki egyebet nem adtak egy pár regénynél e' czím alatt: *Két koszorús Delinke*, mellynek elseje: *Míteusz*, eredeti, Guzmicsé, Báróczyt utánozó tollal; másika Lafontainből fordítva Farkas József pécsi nevendék által. Ugyan itt írt Bilkei Pap Ferenczczel egy vígjátékot, melly a' nevendékházban játszatott el, de ki nem jött, 's részt vett a' Magyar Plutarchusban, 's Hübner Lexicona' fordításában. Ez időben Kazinczy, Berzsenyi, Dayka 's az Erdélyi Muzeum tették magyar olvasását. Haza menvén, a' dolgozás' folytatására ösztönt neki Horvát István ada. Irni kezdett az akkor megindult Tud. Gyűjteményhez, majd társ lőn csaknem minden folyóirás és zseb-

könyvnél. Az „Egyházi Értekezésekben“ Márton István prof.' Catechismusa' pörébe avatkozott; majd Báthori Gábor superintendens' beszéde a' tolerantiáról ada neki alkalmat ismételve is *A' vallási egyesületről* irni (Pest, 1823. 8.); Pap István és Szikszai Bene vetélkedtek vele e' tárgyban. Következett hellen studiumai' első gyümölcse: *Theokritosz' maradványi* (Győr, 1824. 8.); az Urániában számos szinműve, 's 1828 és 1829ben szinte Győrött a' Theologia fundamentalis egy, 's a' Theologia dogmatica három kötetben, n. 8. A' magyar tudós társaság' igazgatósága 1830. nov.' 17. a' nyelvtudományi osztályba vidéki negyedik rendes taggá nevezte ki; 1838. sept.' 7. tiszteleti taggá választatott. Academiai pályáján tőle a' következőket vettük: 1. *Hellen-magyar literatura* (Évkönyvek, I. II. III.). 2. *Nyelvünk' újabb fordulatai* (Tudománytár. VII.). 3. *Költészi és szinművészi nyelv* (Tudtár, új foly. ért. rész, III.). 4. *Emlékbeszéd Horváth János felett* (Évk. III.). Ezeken kivül értekezések és birálatok az Athenaeumban és Figyelmezőben. Új kort kezdett hittudományi literaturánkra deríteni az *Egyházi Tár* által, mellyet 1832ben megindítván, halálaig folytatott, 's mellyben közre bocsátott számos dolgozataiból a' következőket jegyezzük ki: 1. *Hit és egyház* (I—XI); 2. *Éden* az embernem' bölcsője (I—VII.). 3. *Tumpacher* József' élete (I.). 4. *Az ész' igazai a' religio' ügyében* (XI.). 5. *Hit és szabadság* (XI.). 6. *Szentirásiránti újabb nézetek* (XII.), sőt a' pesti Egyh. folyóirásba is dolgozott, mellyben tőle van 7. *A' rationalismus, supernaturalismus és mysticismus;* és 8. *A' papi nőtelenség.* A' m. t. társaság' költségein megjelentek tőle: *Sophocles' Oedipusa* és *Euripides' Iphigeniája* hellenből fordítva. Munkás életének béllob vetett véget Bakonybélben, sept.' 1. 1839., mind azoknak, kik ismerték, méltó bánatára, mielőtt sok éves studiumai' tárgyát: *Az erkölcsi világ' történeti rajza*, befejezhette volna.

BUCZY EMÍL,

levelező tag.

Született 1784. maj.' 16. Kolosvárt, hol gymnasiumi osztályait végezte, 's a' római literaturával korán megismerkedett. 1799ben Kassára ment philosophiát hallgatni, hol Kazinczy' Orpheusa vonta figyelmét

a' magyar literaturára. 1801b. ismét Kolosvárt törvényt tanult, 1803ban az ajtatos iskolák' szerzetébe lépett, 's Horányi Elek' vezérlete alatt a' hellen nyelv és literaturának szentelte óráit. Miután két évig a' kolosvári és beszterczei gymnasiumokban tanított volna, a' rendből kilépett, Bécsben theologiát hallgatott, 's felszenteltetvén Nagy-Szebenben rhetorica' prof. lett. Gyengélkedő egészsége kénytelenítette őt 1816. nyugalomra lépni, míg ismét javulván 1821b. a' károlyfejérvári seminariumban a' pastor. theol. tanító-székét venné által, mellyet 1833ig látott el, midőn Bécsbe menvén, ott a' csillagászat' tudományában magának gyakorlati jártasságot szerzett, 's visszatéret a' károlyfejérvári csillagásztorony' őre, majd kanonok lett. Első fellépése az Erdélyi Muzeumban történt *aesthe-ticai értekezések* és lyrai költeményekkel; utóbbi éveiben *Plato' magyarításával* foglalkodott. A' m. academia 1832. martius 9. levelezőül választá, 's ő annak régi magyar nyelvemlékek' dolgában munkás tagja volt. A' halál őt october' 28. 1839. ragadta ki közülünk.

FESSLER IGNÁCZ AURÉL,

levelező tag.

Született 1756. Zarándfalván, Mosony vmegyében, hol atyja elbocsátott őrmester egy vendégfogadót birt haszonbérben. 1773ban a' capucinusok' mödlingi klastromába lépett, honnan 1781. a' bécsibe tétetvén által, nem sokára, t. i. 1783. József cs. által lectorává, majd, a' hittud. tanárság' elnyerése után, professorává neveztetett a' keleti nyelveknek és ó testamentum' magyarázatának a' lembergi egyetemben, kérelmére egyszersmind szerzete' szabályai alól felmentetvén. E' hivatalát 1788ig viselte, midőn „*Sidney*" első szomorájátéka szinre kerülvén, fiscalis perbe keveredett, mellynek következésében a' körülmények' akkori alakulásánál fogva kénytelennek látá magát Boroszlóba futamodni, hol Korn könyváros által szívesen fogadtatott, a' katolathi örökös hgnél hivatalt nyert; 1791. átmenvén Luther' hitvallására, Berlinben telepedett meg, mint iró és nevelő munkálkodott, 1803. meg is házasodott, de utóbb részint a' hadi viszontagságok' következésében több ízben irói keresetre szorúlt, míg 1810ben moszka cs. udv. tanácsosi ranggal a'

szentpétervári Newszky-Sándor academiába napkeleti nyelvek' és philos. professora, utóbb a' törvényhozó-biztosság' tagjává, 's közbejött új bajok után, 1820b. Saratowban az evang. egyháznak Oroszországban fő superintendensévé és szentszéki elnökévé lett. A' magyar academia 1831-ben választá, hazánkat illető munkái' tekintetéből, külföldi lev. tagjává, mellyek számos egyéb nem ez osztályba tartozókon kivül, a' következők: 1. Atila, König der Hunen. Boroszló, 1794. 2. Mathias Corvinus, König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien. 2. k. Boroszló, 1793-4. 3. Die drey grossen Könige der Hungarn aus dem Arpadischen Stamme. Boroszló, 1808. Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen. 10. köt. Lipcse. 1815—25. Önéletrajza: Rückblick auf seine 70 jährige Pilgerschaft. Boroszlóban, 1826ban jelent meg. Elhúnyt Sz. Péter-Várában, december 15. 1839.

TANÁRKY SÁNDOR,

rendes tag.

Született 1784. Bián, hol atyjától, ki reform. pred. volt, gondos nevelést vett. 1806ban a' gróf Sztáray' gyalogezredébe lépett mint kadét, Bécsben a' szolgálati ismeretek' megszerzése után két évet a' genietudomány' alapos megtanulásának szentelt. 1809ben zászlótartó, majd a' magyar felkölt nemes seregben főhadnagy, hol hadi tudományaival már is fontos szolgálatokat tett. A' békekötés után jan.' 1. 1810. az 51d. ezredhez tétetett, 's hivatalos megbízással Erdély' déli határait a' Vas-kaputól egész a' bodzai szorosig beutazván, annak hadi-helyirati leirását készítette, majd Bukovinában eleinte a' gazdasági abroszolásban vett részt, nem sokára ott is a' tartomány' éjszaki felének, majd Erdély' éjszaknyugati részének hadi helyiratában fáradott. 1812ben ezredének granátosaihoz Gácsországba mozdíttatott elő, az 1813ki táborozásban Belső-Austriában vett részt, Krainburg erősített városnak az ellenségtől visszafoglalását, nagy részben ő eszközlötte, 's még azon évben a' második bukovinai könnyű zászlóaljnál kapitány lett, mellyel Francziaországba volt rendelve, midőn a' közbe jött fegyverszünettel a' bécsújhelyi hadi academiában helyettes professorrá neveztetett; de kitörvén ismét a' há-

boru, legott Ferdinand főhg' hadához kéredzett, 's különösen Auxonne' kivizsgálásával tett jeles szolgálatokat, melly utóbbiról adott tudományos véleményére alapíttatott ezen erőség' bevétele is. Az újra beállt fegyverszünet alatt Francziaország' elfoglalt része' egy terjedelmes vidékinek helyirásával bízatott meg. A' háború' megszüntével a' második székely gyalog ezrednél, majd a' gradiskai, varasd-körösi és varasd-szentgyörgyi ezredeknél szolgált, időközben számos felvételi és szabályozási ügyeket végzett, határszéli századfő' hivatalát viselte; 1831ben Olaszországba tétetett által, hol 1834 mint első őrnagy ezredének első tábori zászlóalját a' Romagnába vezette. Nyugalomba, saját kérésére 1838ban tétetett. Tanárky 1809ben a' fenséges nádor' megbizásából a' *felkölt magyar nemesség' gyalogsága' hadi regulamentumát* készítette, tőle van: *Ferdinand főhg' huszárezredének történetei a' franczia háboru' kezdetétől a' lunevillei békeig* (Tud. Gyűjt. 1822—8), és *Károly főhg: Strategia' elvei, első kötet*, a' m. tudós társaság által nyomtatás alá elfogadva. E' testület által 1837. sept.' 7. levelező taggá, majd az igazgatóság által 1838. sept.' 8. a' gróf Festetics László által alapított hadtudományi helyre rendes taggá választatott, melly hivatalában az academia által kiadandó hadtud. szótár' dolgozásához hozzá is fogott; de már dec.' 29d. súlyos betegség által közűlünk kiragadtatott, mind azoknak fájdalmára, kik ismerték. Számos német munkája kéziratban maradt.

GOMBOS IMRE,

tiszt. tag.

Született 1791. juliusban, Szent-Laadon, Borsod vmegyében, atyja Gombos Ferencz táblabiró volt. Iskoláit Kassán végezte, Pesten 1810. törvények' doctora lett, 's részint az eperjesi kerületi, részint a' kir. tábla melleti törvénygyakorlás után 1812. Borsod vmegyében tiszt. aljegyző, majd a' m. kir. udv. cancellaria, utóbb a' köz. udv. kamara mellett fogalmazó gyakornok, 1816ban ugyan itt udv. fogalmazó, 1817. a' magyar udv. kamaránál titoknok, mint illyen ez évben ifj. gr. Zichy Károly mellett a' közinség' dolgában Tót- és Horvátországba küldött udvari biztosságnak, 's újra 1823. az akkori kamaraelnök gróf Mailáth Jó-

zsef mellett, a' Száván tuli részek' és magyar tengermellék' visszakapcsolására kirendelt kir. biztosságnak tollvivője; ugyan ekkor fiumei tiszt. patricius consiliarius; 1826. m. udv. kamarai tanácsos, 1830. a' pesti törvénykar' tagja, 1835. cs. k. kamarás, 1837. udv. tanácsos és a' m. kir. udv. cancellariánál referendarius, majd Heves-Szolnok' főispáni helytartója, melly hivatalától azonban, 1839. végén saját kérelmére feloldoztatott. Gombost hajlandósága jó korán irói pályára 's majdnem kizárólag drámaszerzésre vonta. 1815—16ból fenlévő számos kéziratai termékeny, gondolkodó elmét mutatnak, és sajnálni lehet, hogy hivatalköre, mellyet mindig teljes lélekkel töltött be, költészeti hivatásától végkép elvonta. Első próbatétele, mint látszik, *Lilla* czimű 3 fvonásos vigjátéka volt; de mellynek közel fele hiányzik kéziratai közt; második: *A' testvérek*, vígj. 1 felv.; harmadik: *A' szekrény és rózsabokor*, szinte vígj. 1 felv., befejezve, mint kézirata bizonyitja, juliusban 1815., negyedik *Az esküvés*, szomorujáték 5 felv., befejezve nov.' 1816.; a' szinte egykorúlag: *Elek és Polyxena*, polgári szomorjáték hasonlóképen 5 felvonásban. Szerénysége azonban tartóztatta a' nyilványos fellépéstől, 's azért a' negyedik helyt említett darab is, nevének csak első betűivel megjelelve, barátja Dömötör Miklós által adatott ki Pesten, Trattnernél, 1817. n. 8r. 'S ámbár ennek valamennyi magyar színen tapasztalt sikere azt mind maig fenn birta tartani a' padon, szerzője még is sem tervezett, sem már megirni kezdett darabjait utóbb ki nem vitte, sőt a' készeket is elvonta a' közönségtől. Azonban mind e' mellett is buzgó kedvelője volt egész éltében a' m. irodalomnak, pártolója a' hazai nyelvnek, 's mint illyen a' m. academia által 1835. sept.' 14. tiszteleti taggá is elválasztatott, melly állásában a' kis gyülésekben nem ritkán elnökölt, 's a' nagy szótár' előkészületeiben is részt vett. Halála januarius' 12d. 1840. történt.

THAISZ ANDRÁS,

levelező tag.

Született Jolsván, Gömör vármegyében, 1789. törvénypályát végzett, 's mint hites ügyvéd Pesten telepedett meg. A' literatura' barátai előtt először is a' *Tudományos Gyüjtemény* által lett ismeretessé,

mellynek szerkesztését 1819ben vevén által, azt 1827. végeig, összesen nyolcz éven tul vitte. Saját dolgozata e' folyóiratban kevés állott; annál munkásabb volt mások' buzdításában, 's az intézet' és irodalom' számára megnyerésében. Utóbb e' folyóirás más kezekre szállván, Wigand Ottót, akkor pesti kiadó-könyvárost, egy új folyóirás' alapitására birta, melly 1831ben megindult e' czím alatt: *Sas*, vegyes tárgyu iratok az olvasni és tudni méltó' minden ágaiból. Több tudósokkal egyesűlve kiadta Thaisz — a' 3d. kötetig Cserneczkyvel, a' 12ig maga, a' 15ig Felapáti Molnár Sándorral (I—XV. Pest, 1831—3. n. 8r.), 's azt koronként a' maga czikkelyeivel is bővítette, mellyek közt említendő: *A' magyar törvény' elsőbbségeinek némelly vonásai* (I. k.). Idő közben a' *Közhasznú Esmeretek' Tárába* is dolgozott, Walter Scott' *Ivanhoe* regényét (Pest, 1831. 5. köt. 12r.) és Wachtler Bernát' ismeretes munkáját fordította: *Nyilt szivű észrevételek a' Magyarország' számára javaslott váltó 's törvénykezési rendre* (Pest, 1832. n. 8r.). A' magyar tudós társaság a' litteratura körül, kivált egy korábbi szakban, hatással buzgott férfit mindjárt első nagy gyülésében, 1831. febr.' 17. választotta lev. tagjává. Életét gutaütés végezte hirtelen, julius' 9. 1840.

———

MÁRTON JÓZSEF,

levelező tag.

Született 1771. Iszka-Szent-Györgyön, Fejér vmegyében, hol atyja, István, ref. pred. volt. Iskolai képeztetését 1779—93ig Debreczenben vette. Eleinte nevelő, nem sokára Lőcsén, az evang. gymnasiumnál erkölcstudomány' és természetrajz' professora lett. Mint illyen 1799—1800. az elől járóságtól egy esztendei szabadságot vőn, mellyet a' két hazának nyelvismereti czélból beutazására fordított. Alig tért vissza, midőn Görög Demeter (l. Névk. 1836. 74. l.), akkor Esterházy Pál hg' nevelője, által Bécsbe hivatott, hogy vele ott a' magyar irodalom körüli munkásságát megosztaná. Ez idő óta Márton, még Lőcsén megkezdett irói pályáját folyton egész haláláig folytatta, e' mellett a' m. nyelvet 1806ig mint magányos nyelvmester, ez óta a' bécsi cs. egyetem' mellett mint a' m. nyelv' és iralom' rendkiv. professora nyilván is, de fizetés

nélkül, végül a' m. kir. testőrségnél mint rendes m. nyelvoktató díjjal, tanította. Az academia, a' nyelv körül magának számos érdemeket szerzett férfiút mindjárt első nagy gyülésében, 1831. febr.' 17. tisztelte meg választásával. Számos és sok kiadásokban megjelent munkái' hosszú sorából a' következő nevezetesbeket soroljuk elé: 1. *Német grammatica* ahhoz tartozó német Olvasókönyvvel és Szókönyvvel együtt. 1799. 8r. — 13dik kiadás, Bécs 1840. — 2. *Német-magyar és magyar-német Szókönyv.* Bécs, 1799—1800. 8r. — ujabban 1803—4, 7. — 3. *Praktische ungarische Sprachlehre für Deutsche*, sammt einem ungarischen Lehrbuche und dazu gehörigen Wörterbuche. Bécs, 1810. 8r. — 9dik kiadás, 1840. — 4. *Lexicon trilingue scholasticum* latino-hungarico-germanicum, et hung.-lat.-germanicum. 2 köt. Bécs, 1815. n. 8r. — 5. *Lexicon trilingue* lat.-hung.-germanicum, ad ductum lexici Schelleriani et Kirschiano-Borniani elaboratum. Két köt. Bécs, 1818. n. 8r. — 6. *Deutsch-ungrisch-lateinisches Wörterbuch.* 2 köt. Bécs, 1821—3. n. 8r. — 7. *Bertuch' természethistoriai képes könyve.* 10 darab. Bécs, 1810—16. 4r. — 8. *Magyar Atlás*, kezdette Görög és Kerekes, folyt. és bevégezte M. J. 62 tábla, Bécs, 1811. — 9. Ehhez *Repertorium* stb. Bécs, 1812. regálfol. — 2d. bővebb kiad. 1817. — 10. *Csokonai Vitéz Mihály Poetai munkái* 4 köt. Bécs, 1813. 16r. — 11. *Csokonai V. M. nevezetesebb Poetai Munkái.* 2 kötet Bécs, 1816. — 12. *Magyar Kurir*, 1828—1834 végeig, több rendbeli mellék lapokkal. — Utolsó munkája: 13. *Gyönyörködtetve tanító magyar Olvasókönyv.* Bécs, 1840. n. 8r. Ennek vég íve még sajtó alatt volt, midőn a' munkás öreg, tüdőszélhüdésből, hirtelen elhunyt, Bécsben, julius' 26. 1840.

D. SCHEDEL FERENCZ.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

1840-BEN, AZ ÚJ VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

PÁRTFOGÓ.

Ő CS. KIR. FENSÈGE AZ ORSZÁG' NÁDORA.

ELŐLÜLŐSÉG.

Gr. Teleki József, előlülő.

Gr. Széchenyi István, másod előlülő.

IGAZGATÓ TANÁCS.

Gr. Andrásy György.
Bartal György.
Hg. Batthyány Fülöp.
Gr. Csáky Károly.
Gr. Cziráky Antal.
Gr. Dessewffy József.
B. Josika Miklós.
Gr. Károlyi György.
Gr. Keglevich Gábor.
Kolossváry Sándor.
Mailáth György.
B. Mednyánszky Alajos.
Gr. Nádasdi Ferencz.
Nagy Pál.
Péchy Imre.
B. Perényi Zsigmond.
B. Prónay Albert.
Gr. Reviczky Ádám.
Somsich Pongrácz.
Szegedy Ferencz.
Gr. Széchenyi István.
Gr. Teleki József.
Gr. Vay Ábrahám.
Vághy Ferencz.
B. Wesselényi Miklós.

TITOKNOK.

Schedel Ferencz.

TISZTELETBELI TAGOK.

Gr. Andrásy György.
Bene Ferencz.
Budai Ézsajás.
Deák Ferencz.
Gr. Dessewffy József.
Döme Károly.

B. Eötvös József.
Fáy András.
Jankowich Miklós.
Gr. Károlyi György.
Kisfaludy Sándor.
Kolossváry Sándor.
Hg. Kopácsy József.
B. Lakos János.
B. Mednyánszky Alajos.
Ragályi Tamás.
Schedius Lajos.
Ståhly Ignácz.
Szalay Imre.
Gr. Széchenyi István.
Gr. Teleki József.
Vass László.
B. Wesselényi Miklós.
Egy hely üres.

RENDES TAGOK.

Helybeliek. — Vidékiek.

1. Nyelvtudományi osztály.

Vörösmarty Mihály.
Szemere Pál.
Balogh Pál.

Fábián Gábor.
Czuczor Gergely.
Nagy János.
Egy hely üres.

2. Philosophiai osztály.

Döbrentei Gábor.
Kállay Ferencz.
Szilasy János.

Horváth Cyrill.
Szontagh Gusztáv.
Két hely üres.

3. Történetirási osztály.

Bajza József.
Luczenbacher János.
Jerney János.

Kis János.
Czech János.
Péczely József.
Kossovich Károly.

4. Mathematicai osztály.

Győry Sándor.
Vállas Antal.
Vásárhelyi Pál.
Hadtudományi tagság üres.

Bitnicz Lajos.
Nagy Károly.
Két hely üres.

5. Törvénytudományi osztály.

Sztrokay Antal.
Szalay László.
Egy hely üres.

Szlemenics Pál.
Stettner György.
Szász Károly.
Zsoldos Ignácz.

6. Természettudományi osztály.

Gebhardt Ferencz.
Bugát Pál.
Frivaldszky Imre.

Horváth József.
Balásházy János.
Két hely üres.

LEVELEZŐ TAGOK.

1. Honiak.

Antal Mihály.
Árvai Gergely.
Balla Károly.
Barabás Miklós.
Bárány Ágoston.
Baricz György.
Bártfay László.
Gr. Benyovszky Zsigmond.
Bertha Sándor.
Beszédes József.
Bolyai Farkas.
Brassai Sámuel.
Bresztyenszky Adalbert.
Briedl Fidél.
Csapó József.
Császár Ferencz.
Csató Pál.
Csatsko Imre.
Csoma (Kőrösi) Sándor.
Csorba József.
Deáki Zsigmond.
Gr. Dessewffy Aurél.
Dóhovics Vazul.
Egyed Antal.
Erdélyi János.
Fabriczy Sámuel.
Farkas Sándor.
Fényes Elek.
Ferenczy István.
Filinger Leopold.
Flór Ferencz.
Fogarasi János.
Fülepp József.
Fülöp Sámuel.
Gaal József.
Garay János.
Gáty István.
Gegő Elek.
Gévay Antal.
Gyurikovics György.
Hegedűs Sámuel.
Herepei Károly.
Hetényi János.
Hoblik Márton.
Hoffner József.
Horváth Mihály.
Horváth Zsigmond.
Illés (Edvi) Pál.
Jakab István.
Jászay Pál.
B. Jósika Miklós.
Kacskovics Lajos.
Karácson Mihály.
Kassai József.
Gr. Kemény József.
Kerekes Ferencz.
Kiss Bálint.
Kiss Ferencz.
Kiss Károly.
Klauzál Imre.
Kovács Mihály.
Kovács Pál.
Krajner Imre.
Lassú István.
Lukács Móricz.
Magda Pál.
Mátray Gábor.
Méhes Sámuel.
Péterfi Károly.
Podhradczky József.
Pólya József.
Pulszky Ferencz.
Sárváry Pál.
Schoepf Auguszt.
Somossy János.
Szabó István.
Székács József.
Szenczy Imre.

Szenvey József.
Szilágyi Ferencz.
Tarczy Lajos.
Tasner Antal.
Gr. Teleki Domokos.
Gr. Teleki László.
Tessedik Ferencz.
Tóth Lőrincz.
Udvardy Cherna János.
Vajda Péter.
Vecsei József.
Viola József.
Waltherr László.
Warga János.
Zsivora György.

2. Külföldiek.

Babbage Károly.
Beudant F. S.
Bowring János.
Bright Richard.
B. Hammer-Purgstall József.
Kriebel János.
Mezzofante József.
Palacky Ferencz.
Pertz Henrik Fridrik.
Du Ponceau Péter.
Schelling Fridrik.

TISZTVISELŐK.

Segédjegyző és levéltárnak: Szalay László.
Pénztárnok: Helmeczy Mihály.
Ellenőr: Bártfay László.
Tiszti ügyész: Bertha Sándor.
Irnokok: Kecskeméthy Csapó Dániel, Lobonyai Pál, Makay László, Varga Soma.
Megbizott könyvárosok: Eggenberger József és fia.

A' TÁRSASÁG' GYŰJTEMÉNYEI'

SZAPORODÁSA AJÁNDÉKOK ÁLTAL 1838. SEPTEMBERTŐL 1840. SEPTEMBERIG.

I.

KÖNYVTÁR.

*A' csillaggal jegyzettek a' kedveskedők' saját munkái.

A. TESTÜLETEK' ÉS INTÉZETEK' KÜLDEMÉNYEI.

ACCADEMIA DELLA CRUSCA. *Atti dell' imperiale e reale accademia della crusca. Firenze 1819—29. 3 köt.

AMERIKAI PHILOSOPHIAI TÁRSASÁG. Dissertation on the Nature and character of the chinese system of writing by Peter du Ponceau. Philadelphia, 1838.

— — *Procedings of the am. Phil. Soc. Vol. I. nro 1—3. 8r.

— — *Transactions of the american. Philos. Society Vol. VI. pars I. Philadelphia, 1838. és XIVd. köt. első rész.

— — The present state and condition of the free people of color. Philadelphia, 1838.

— — An eulogy on the life and character of N. Bowditch by Daw. White. Salem, 1838. 8r.

BERLINI KIR. TUD. ACADEMIA. *Abhandlungen der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1836—9.

— — *Monatsbericht derselben. Juni 1837 — Juli 1838.

— — *Bericht über die zur Bekanntmachung geeigneten Verhandlungen der kön. preussischen Akademie der Wissenschaften, aus dem Jahre 1839.

KOLOZSVÁRI UN. COLLEGIUM. Remény, zsebkönyv 1839re.

MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET. *Gazdasági Tudósitások. Kiadja a' Gazdasági Egyesület. Bizottsági ügyelés alatt szerkeszti Kacskovics Lajos. 1839i folyamat. Pest, 1839. n. 8r

— — *Gazdasági Tudósitások 's Rohonczi Közlemények 1840i folyamat' 1. 2. füz.

PESTI NEVENDÉK PAPSÁG MAGYAR ISKOLÁJA. *Munkálatai' VI. VII. kötetét. Buda, 1839—40. n8r.

B. EGYESEK' AJÁNDÉKAI.

Athenaeum' kiadói. *Athenaeum 's Figyelmező, 1838—40. 2d. félév. Buda, 4r.

— — Vízszabályozási eszméletek. Irta Gáty István. Buda és Pest. 4r.

Babbage Károly. *The ninth Bridgewater treatise. London, 1838.
Bárány Ágoston. Közhasznu vállalatok a' vízépitésben, mellyek a' temesi Bánát' délnyugati részeit illetik, Petrovics Páltól. Bécs, 1835.
Benczur József. Pongrácz Lajos' szépirási mutatványai 3 füzetben.
Benyovszky Péter. Transsumtum authenticum Regestri originalis bonorum Fiscalium Anno 1640 emanati. 4. 22d.
Beöthy Zsigmond. *Beszélytár gyermekek' számára. Pozsony, 1840.
— — *Csák, dráma 4 szakaszban. Pest, 1839.
Beszédes József. *Kolozsvártól Gréczig hajózható országos nagy csatorna' tervének rövid előadása. Pest, 1839.
— — *Magyarországi hydrotechnikából próbául. Pest, 1831.
— — *Magyarországi hajós folyó nagy ágazat. Pest.
— — *Történeti előadása azoknak, mellyek a' Sárvíz, Sió 's Kapos folyóvizek' kiszárítására elhatároztattak, abroszszal együtt.
Bloch Móricz. *A' Zsidókrul. Pest, 1840.
— — A' Zsidók. Irta Schwáb Arszlán, magyarul közlötte Bloch Móricz. Buda, 1840.
— — Mózes' öt könyve. 1. 2d. füzet. Buda 1840. 8r.
Bocsor István. *Latin nyelvtudomány. Pápa, 1839.
Boehm Károly. *Quaedam animadversiones in medium aevum. Pest. 8.
Borsos Márton. *A' csecsemő és első gyermekkor. Kolozsvártt, 1838.
Böszörményi Pál. A' köznép' számára készült kézikönyv. Schler után. Debreczen, 1824. 1. 2. köt.
Briedl Fidél. *Egyházi Tár IX. X. XI. XII. XIV. f. 1837—39.
— — Költészi képek. Pest, 1837 's 38.
— — Pannonia' századjai. Irta Guzmics Izidór. Győr, 1838.
— — Több alkalmi versek.
Bugát Pál 's Flór Ferencz. *Orvosi Tár 1838ra.
— — *Orvosi Tár, uj folyam 2. 3d. év 's 4d. félév. Pest. 1839—40.
— — *Véres műtételek. Dr. Fritz után.
Chorin A. *Kind des hohen Alters. Wien, 1839.
Costa. *Der Freihafen von Triest. Wien, 1834.
Csatskó Imre. *Bevezetés a természeti jogba. Győr, 1839.
Csapó (Kecskeméti) Dániel. Purpura Pannonica. Kassa, 1745.
— — Assertor libertatis hung. Andreas secundus. Kassa, 1752.
— — Mesék, Hatvani István által. Debreczen, 1799.
— — Über die Büchermacherei v. Immanuel Kant. Königsberg 1798.
— — Hufeland az emberi élet' hosszabításának mesterségéről. Kolozsvártt, 1798.
— — Anakreoni dalok, Cs. Vitéz Mihály által. Bécs, 1803.
— — Akten und thatmässige Widerlegung einiger der gröbsten Unwahrheiten etc. Deutschland. 1815.
— — Haller K. L. levele familiájához. Pest, 1821.

Csapó (Kecskeméti) *Dániel.* A' magyar tudósakhoz. Irta Bacsányi János. Pest, 1821.
— — Ratio Jurisprudentiae hung. Bécs, 1817.
— — Discussio opusculi, cui nomen: Ratio Jurisprud. hung. auctore Paulo Szlemenics. Pozsony, 1817.
— — Antwort auf einen freundschaftlichen Brief von der h. Inquisition. Deutschland, 1814.
— — Voltairiana. Paris, 1801.
— — Hesiodi Carmina. Lipcse, 1820.
— — Anklageact gegen Dr. Wirth. Zweibrücken, 1833.
— — Oratio, quam seniori Gedeoni Comiti de Rada monumentum esse voluit Carolus Koppi. Pest, 1792.
— — Egyházi almanach. Kiadta Tóth Dániel. Pozsony, 1833.
— — Egyházi almanach 1836ra. Kiadatott Polgár Mihály által. Pest. 8.
— — Terve a' kecskeméti öröklő 's tőkét alapító temetési 's magtári egyesületnek. Pest, 1839.
— — Közönséges história. Készítette 's most másodszor megjobbítva kiadta Budai Ézsajás. Debreczen, 1811.
— — Barátságos értekezés a' vallási egyesülés ideájának szerzőjével. Irta Kovács Mátyás. Pest, 1823.
— — *Értekezés a' hisztóriának becses és hasznos voltáról. Iratott Kecskeméti Dániel által. Pest, 1830.
— — Magyar almanach 1795re Decsi Sámuel által. Bécs; 1795.
— — Az igaz keresztyén embernek papi tisztiről. Borosnyai Nagy Zsigmundtul. Amsterdam. 1736. 16r.

Császár Ferencz. *A' váltó-ovásokrul, 's váltojogi műszótár. Buda, 1840.

Csécsi Imre. *A' Természet' ismeretének jóltevő befolyása a' tudományos miveltségre. Debreczen, 1839.

Csicsmanczai József. Egyvelgesek egy kötetben.

Csoma Mihály. *A' romai literatura történeteinek alaprajza. S. Patak 1839.

Czech Ferencz. *Nothwendigkeit der allgemeinen einzuführenden elem. Bildung der Taubstummen. Bécs, 1837.
— — *Versinnlichte Denk- und Sprachlehre XIV—XXIV. Lief. Bécs, 1836—37.

Drnovszky Ferencz. Az örök élet' utja. Ford. P. Derekay György. N. Szombat, 1678.
— — Krisztus olvasójának privliegiumai. 1759.
— — Némelly apróságok.

Dussieux L. *Essai historique sur les invasions des hongrois en Europe, et specialement en France.

Ecsy László. Névsora a' balaton-füredi fürdő-vendégeknek. Veszprém, 1840.

Fábián Gábor. Arader Kundschaftsblatt, és: Aradi Tudakozó-intézet' hírlapjai. 1839—40.

Fáy András. *Terve a' pestmegyei köznép' számára felállítandó takarékpénztárnak. Buda, 1839.
— — *A' Pestmegye' pártfogása alatt álló hazai első takarékpénztár' alapító részvényeseinek névsora. Pest, 1840.

Fejes Mihály dr. *Az egri fürdők. Eger, 8r.

Fenyes Elek. *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja. Pest, 1836—40. n8r. 6. köt.

Flór Ferencz. Lásd Bugát.

Fogarasi János. *Magyarhoni magános törvény-tudomány' elemei. Kövy Sándor után. Pest, 1839.

— — *Különös épitési rendszabás Pest' külvárosainak szélső részeire nézve. Pest, 1839.

— — *Egyetlen egy mód a' magy. játékszin czélirányos alapítására. Pest, 1839.

— — *Közönséges épitési rendszabás sz. k. Pest városára nézve. Pest, 1839.

Gárdos János. *A' hályog' műtéteiről. Buda, 1840.

Gasparich Kilit. *Egyházi beszédek 1 köt. Pest. n8r.

— — *Korszerű szózat Meskó Gyulához. Pest, 1840.

Gerenday József. *Magyar 's dalmátországi kígyók. Pest, 1839.

Gévay Antal. *Legatio Joannis Hoberdanacz. Bécs, 1837. 2 péld.

— — *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte, im XVI. und XVII. Jahrhunderte. Bécs, 1838.

Gottwald Gáspár. *A' gyermekek' testi nevelése a' fogantatástól egész az emberkorig. Pest, 1839.

Gött János. Erdélyi hirlap 's Mulattató 1838.

Guzmics Izidor. *Egyházi tár. 1839. I—VI. füz. Pest.

Gyarmathy János. *Sion, 1838ra. Buda.

Haller Ferencz. *A' sz. nagyhét. Irta Winklern János. Ford. Haller Ferencz. Kolozsv. 1831.

— — Az ugaros szőlőmivelés. Kolozsvár, 1834.

Hammer Antal. *Geschichte der Pest, die v. 1738—40 im Temesvarer Banate herrschte. 1830.

Hanák János. Imádságos könyv, mellyet írt 's most negyedszer kinyomtattatott Pázmány Péter. Pozsony, 1631.

— — *Beszédek, mellyek Báro Mednyánszky Alajos ur' tiszteletére, Nyitra vmgye főispáni méltóságába lett iktatása ünnepén, mondattak. Nyitra, 1835.

Helmeczy Mihály. Érdemoszlop, mellyet Kovách Flórián szathmári püspök emlékezetének szentelt Lázár János. Pest, 1826.

— — *Jelenkor 's Társalkodó 1838ra.

Hetényi János. Grundzüge der Chemie v. August Adet, übers. v. Dr. Hubert. Basel et Aarau, 1805.

Horváth Dániel. *A' bölcseség' vigasztalásai Székesfehérvár, 1838.

Horváth József. Règlement concernant l'exercice et les maneuvres de l'infanterie. Paris, 1792.

— — Anfangsgründe der Mathematik. Verfasst v. Leopold Unterberger. Wien, 1775—1780. 3 köt.

— — Uzong, napkeleti történetek. Készítette Haller Albert, magyarul kiadta Őri Fülep Gábor. Pozsony, 1792.

Horváth M. Az 183⁶/₇i év' lefolyása Borsodmegyében, orvosi tekintetben.

Horváth Mihály. *Az ipar és kereskedés' története Magyarországban a' 3 utolsó század alatt. Buda, 1840.

— — Journal für Fabrik, Manufactur, 'stb. Leipzig 1806. 1. 2. 3. 5. 7. 8. 10. 11. — 1807. 1. 2. 4—12.

— — *Nádasdy Tamás' élete, némi tekintettel korára. Buda, 1838. 8r.

Horváth Zsigmond. *Elmederítő, szívképző 's characterfestő történetek' 's adatok' füzére. Pest, 1840. I 's 2d. kiadás.

Irínyi. *Über die Theorie der Chemie im Allgemeinen, und die der Schwefelsäure insbesonders.

Ivanics Zsigmond. Chronicon Budense, edidit Jos. Podhradczky. Budae, 1838.

Jablonczay Imre. Gvevara Antal, Fejdelmek serkentő órája, ford. Prágai András. Bártfa, 1628.

Jakab István. *Eskü, nagy opera 3 felv. irta Rassi Kajetán, ford. Jakab István. Buda, 1838.

— — *Dalok, Nestroy János' „Földszint és első emelet" czímű énekes bohózatából. Buda, 1838.

— — *Gemma di Vergy, nagy opera 2 felv., irta Bidera J. E. magyaritá Jakab István. Buda, 1839.

— — *Utasitás, mikép kell világtalan gyermekekkel bánni. Buda, 1838.

— — *Oktatás a' marhadögről. Buda, 1836.

— — *Marino Faliero. Olaszból. Buda, 1840.

— — *Csel, víg opera 2 felv. Pest, 1838.

Jilk János. Alkalmi versek.

Joo János. *Heti Lapok, műtudomány terjesztésére. Eger, 1838.

Jósika Miklos b. *Regényei 9—12 köt. 's az 1. 2. 3d. köt. második kiadásban. Buda, 1839.

Kachler János. *Alphabetisch-tabellarisch-scientifisches Samenverzeichniss. Wien. 1839.

Kacskovics Lajos. *A' kisdedovó-intézeteket Magyarországon terjesztő egyesület' 1838i évkönyve.

Kállay Ferencz. *Kölcsey Ferencz gyermek-'s ifjukori életrajza, 's néhány eredeti levele. Pest, 1839.

Kanya Pál. *Ferenczy János' közöns. geogr. Kiadta Kanya Pál. Pest, 1840. 8.

Karacs Ferenczné. Europa átlása.

Karácson Mihály. Buda, Győr, Komárom és Vácz képei a' XVId. századból.

Kazinczy Gábor. Descriptio persici imperii auct. Joanne Szabó. Heidelberg, 1810.

Kemény József gr. Transilvania, periodische Zeitschrift für Landeskunde. III. Bands 1. Heft. Kronstadt, 1838.

— — Die Wappen und Siegel der Fürsten v. Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes. Ein Versuch v. J. B. v. S. Hermannstadt, 1838.

— — Vita philosophorum. Argentorati, 1513.

Kerekes Ferencz. *Betrachtungen über die chemischen Elemente. Pesth, 1819.

Kereskényi János. Attila flagellum dei. Treviso.

— — Scuola elementare Maggiore maschile di Sant' Orsola in Milano. Regolamento interno. Milano, 1825.

— — L' Ungheria Vendicata, o siano li felici successi . . . dalle arme Imperiali Sopra le Ottomane e ribelle nell' anno 1686 — descritti dall Dottore Carlo Manone. Milan.

Kis János. *Soproni Estvék. 1. 2. füz. Sopron, 1839—40. 8r.

Kis János ifj. *Flórián Novellái. Sopron, 1840.

Korda János. Psalterium Davidis. Köln, 1630.

— — Justiniani Institutionum libri IV. 1627.

Korodi Pál. *Rede zur Gedächtnissfeier des Jos. Litsken . . . . gehalten von Georg Schwarz. 1840.

Krieger József. *Versuch einer Theorie der Töne. Pozsony, 1840.

Kulcsár Istvánné. *Hazai 's Külföldi Tudósitások 1838ra Pest.
Kulifay Vendel. *Tagosztálykulcs. Buda, 1839.
Kulik Jakab. *Untersuchungen über die Kettenbrücken-Linien. Prag, 1838.
Kun Pál. *Emlékbeszéd Márton István' pápai oktató sírköve' felállításakor. Pápa, 1838.
— — En Lappesk Nomenclator — af Kund Leem.
Labanoff Sándor hg. *Lettres inédites de Marie Stuart 1558—1587. Paris, 1839.
— — *Nouveau Repertoire des lettres, instructions, et autres pièces de Marie Stuart. Paris, 1839.
Laner Ferencz. *Instit. juris naturalis gentium. Eger, 1840.
Légrády Imre. Szepessy Ignácz b. arczképe 's nekrologja, ivrét.
Lessing Mihály Benedek. *Über die Unsicherheit der Erkenntniss des erloschenen Lebens. Berlin, 1836.
— — *Handbuch der Geschichte der Medicin. Berlin, 1838. I-ter Theil.
— — *Theophrastus Paracelsus. Berlin, 1839.
Lészay Dániel. *Dissertatio inauguralis de dentitione. Bécs, 1829.
Makáry György. A' Jézus-szívet szerető szívek' ájtatosságára szíves képekkel kiábráztatott könyvecske. Pozsony, 1642.
— — Keresztényi tudománynak rövid sommája. Irta Vásárhelyi Gergely. h. n. 1618.
— — Bölcs és figyelmetes udvari ember. Irta spanyol nyelven Gracian Boldizsár, fordítá Faludi Ferencz. N. Szombat, 1750.
— — Ne bántsd a' magyart. Irta Zrinyi Miklós gr. Marosvásárhelyt, 1790.
— — Telemakus' bujdosásának történetei. Mellyeket magyarra fordított Hallerkői Haller László. Kassa, 1758.
— — Salamon, Ptolomaeus és Titus, három sz. j. kettejét szerzette, harmadikát forditotta Illei János. Kassa, 1767.
— — Istenes jóságra oktatott nemes ember. Irta Dorell József, ford. Faludi Ferencz. Buda, 1749.
— — Selectiora adagia latino-hungarica, studio et vigilantia Petri Kis-Viczay. Bartphae. 1713.
— — Molnár Jánosnak a' régi jeles épűletekről kilencz könyvei. N. Szombat, 1760.
— — A' peleskei notarius' pokolba menetele. Basiliae, 1792.
Márton József. *Tabell. Darstellung d. ung. Sprachlehre. Bécs, 1840. 2. péld.
Miskolczy Károly. *Balaton-Füred mint savanyuvíz. Veszprém, 1837.
— — Két alkalmi vers.
Nagy Ignácz. *Színműtár, 1—13 füz. Buda, 1839—40. 4r.
— — *Argyrus királyfi. Buda. 1839. 8r.
Nagy Károly. *Morbi salubres. Pest, 1839.
Nagy (Fogarasi) Pál. *Záh Klára. M. Vásárhelyt, 1839.
Nagy Pál. *Simonyi József' élete. Pest, 1819.
— — *Historia pragmatica R. Hungariae, ed. 2da. Pest, 1823.
Nemes (Literati) *Sámuel.* Négy rendbeli, a' XVId. század végén nyomatott, Magyarországot illető röpirat.

Ney Ferencz. *Szinművei. 1. 2. köt. Pozsony, 1840.
Odard gr. *Esposé des divers modes de culture de la vigne. Turin, 1837. 8r.
Pakróczy N. János. *Néhai gr. Győry Ferencz' emlékezete. Pest, 1839.
— — *Dicséreti beszéd sz. Bernárd apát tiszteletére. Székes-Fejérvár, 1839.
Parlaghy Ferencz. *A' ker. hit. remény és szeretetnek főelvei. Kassa, 1840.
Pataky Dániel. *A' terhesség, szűlés, gyermekágy 's gyermeki első kor rajza. Kolozsvár, 1840.
Paulovics. *Szerb Maticza 1838i folyam.
Péczely József. *Beszéd, mellyet a' Kisfaludy-Társaságtól . . . feltett jutalom' átadatásakor tartott. Debreczen, 1840.
— — Báró Frimont János' tiszteletére készített versek. Irta Góró Lajos, Nagy-Várad.
— — Örömdal, báró Frimont János' tiszteleteül, a' főtiszti rendnekköznevében. Verona, 1828.
Peregriny Elek. *Bánya az ifjuság ssámára. Buda, 1840.
Pernold Adolf. *Magyarország távcső-földképe. Első osztály, egy metszet 's két füzet leirás.
Pongrácz Lajos. *Tisztválasztási szózat Baloghy Imre urhoz. Esztergam, 1839.
— — *Honti literaturai füzér 1. 2d. f. Buda, 1839—40.
Reisinger János. *Eventus memorabiles hist. univ. Szeged. 1838. ivrét. 3 péld.
Rosenzweig János. Der sichere und geschwinde Arzt. Basel, 1686.
Röczey Dániel. Egy 1629i (Damankos Madarász Mártontul) 's egy 1648i aszetai magyar munka, mindkettő czím nélkül.
— — Sérelmes lelkeket gyógyító balzsamom, mellyet belga nyelvből magyarra fordított Szokolyai István. Debreczen, 1747.
Rumy Károly. Kurzgefasste und doch vollständige englische Grammatik, v. Carl Szeleczky. Pozsony, 1820.
— — Vetsei P. István' magyar geographiája, melly még 1741ben iratott, most pedig Zanathy József ur' jegyzésivel kibocsáttatott N. Károlyban, 1757.
— — Swatopluk od Gana Hollého. N. Szombat, 1833.
— — Histor. Journal v. Gentz. Berlin, 1799. 3 köt.
— — Sinkai, Principia lat. gramm. Balásfalva, 1783.
— — Windisch, Geogr. d. Königreichs Ungarn, 2 rész. Pressburg, 1789. 8r.
— — Commentatio de causis culturae tardius ad aquilonares quam ad australes Europae partes propagatae. Quam examini publico submittit Esaias Budai, hungarus. Göttingen, 1794.
— — Compendium Matheseos purae, conscripsit Gabr. Kovács-Martiny. Pozsony, 1822.
— — Mittheilungen über Kaspar Hauser. Von G. Fr. Daumer. 1. 2. Heft. Nürnberg, 1832.
— — Cirillo-metodiada, od Gana Hollého. Buda, 1835.
— — Die Burschenschaft an der Wartburg. Jena, 1818.
— — Schlötzer, Tabellen zur chron. Übersicht v. Russland. Göttingen, 1802.
Salamon József. *Erdélyi predikátori tár IX. füz. Kolozsvár, 1839.
Sámuel Alojz. *I. Ferencz 40 évi országlásának örömünnepén tartatott beszéd. Pest, 1832.
Sárvári Pál. *Filozofusi ethika. N. Várad, 1804.
— — Rendi az istentiszteletnek, mellyet kiván tartani a' helv. vallástételt követő debreczeni ker. gyülekezet. Debreczen, 1817.
— — *A' rajzolás' mesterségének eredete. Debreczen, 1804.

Sárvári Pál. *Commentatio de summis cognitionis humanae principiis. Göttingen, 1795.
— — *Oratio brevis, qua examinibus publicis prolusit Paul. Sárvári. Debreczen, 1825.
— — Debreczeni kalendariom 1841d. esztendőre. Debreczen, 2 péld.
— — Több alkalmi versek.
Schedel Ferencz. *Diaetetica elemei. Buda, 1839.
— — *Az irói tulajdon, philosophiai, jogi és literaturai szempontból, az azt tárgyazó külföldi törvények, és vélemény egy magyar irójogi törvényről. Pest, 1840.
Schimko Gottlieb. *Die physische Restauration der civilisirten Völker. Olmütz, 1836.
— — *Pathogenetische Beschreibung und zweckmässigste Behandlung der asiat. Cholera. Olmütz, 1837.
Somody János. Szeremlei' remekei 32 papi beszédekben. Rozsnyó, 1840.
Somogyi László. *Bimbófüzér. Kassa, 1836.
Soltész János. *Egészségtudomány. Patak, 1839.
Stann N. Succincta explicatio rituum, qui olim apud Romanos obtinuerunt, conscripta a G. H. Nieuport. Budissae, 1739.
Sujánszki Antal. Liszti János, Magyar Mars. Bécs, 1653. ívrét.
Szabó Imre, *Egyházi beszéd, urunk mennybemenetele ünnepén. Veszprém, 8.
Szalay Imre. *Halotti emlékszó. gr. Zichy József felett. Veszprém, 1839. 4r.
— — *Egyházi beszéd, V. Ferdinand' születése napján. Veszprém, 1839. 8.
Széchy Ágoston Imre, *Elemi magyar nyelvtan. Pest, 1840.
Székács József. *A' bányakerületi ágost. hitv. evang. super. egyh. névtára. 1840.
Székely Mózes. *A' keresztyén vallás' kifejlődése rövid historiája. Kolosvár, 1834.
Székely Sándor. *Unitaria vallás történetei Erdélyben. Kolosvárt, 1840. 8.
Szemere Bertalan. *Terve egy épitendő javító fogháznak, a' magány rendszer elvei szerint. Kassa, 1838.
Szentiványi Mihály. *Remény 1840re.
Szilágyi Ferencz. *A' kolosvári ev. ref. ekklézsia történetei. Kolosvár, 1829.
Szigligeti Edvárd. *Eredeti szinművek. Pest, 1839.
— — *Gyász vitézek, er. dr. Pest, 1838.
— — *Micbán családja. Pest, 1840.
Szontagh Gusztáv. *Propylaeumok a' magyar philosophiához. Buda, 1839.
Tarczy Lajos. *Elemi számtudomány alsóbb iskolák' számára. Pápa, 1839.
Tatay János. *A' magyarok' első királya és apostola sz. Istvánnak emléke. Bécs, 1839.
Taubner Károly. *Az isten' dicsőitése a' világ' bajaiban. Pest, 1839.
— — *A' lélekeszme bölcsészet-történetbirálati szempontbul. Irta, Dr. T. K. Pest, 1839.
Tölténi Szaniszló. *De principiis Pathologiae generalis libri VI. 2 köt. Bécs, 1831.
— — *Versuch einer Kritik der wissenschaftlichen Grundlage der Medizin. 4 köt. Bécs, 1838.
Török Pál. *Egyházi beszédek 'stb. Báthory Gábor' . . . tiszteletére 's Török Pál' pesti papi hivatalába lett beigtatása alkalmával. Pest, 1840.
— — Archimedes' körmérése Eutonius magyarázatival, programma. Pest, 1840.
Tóth Ferencz. *Márton István' temetési tisztelete. Veszprém, 1832.

Tóth Ferencz. A' mindenektől szerettetett közhasznu ember halálában való kárvallás. Maller Ferencztől. Buda, 1825.
— — Magyar A. B. C. készitetett a' helv. hitü dunántuli super. rendeléséből. Pest, 1833.
— — Halotti beszédek Kazay Gábor utolsó tisztességtételekor. Pápa, 1840.
— — Főtiszt. Tóth Ferencz urnak egyházi ünnepe. Veszprém, 1828.
— — *Nemzeti örömünnep, mellyen Vd. Ferdinand magyar királylyá koronáztatását hirdette Tóth Ferencz. Veszprém, 1830.
— — A' síron tul való élet. Sopron; 1833.
Tóth Mihály. *Egyedül az örök élet' hivése ismerteti meg a' földi élet becsét. Pest, 1839.
Udvardy János. *Pyrker' Tunisiasa. Buda, 1839.
Vajda Péter. *Anakreon dalai, ford. Taubner K. Budapest, 1839. 16r.
Varga Soma. De Pradt, Europa in seinen Verhältnissen zu Grichenland. Leipzig, 1827. 8.
— — Hebe, zsebkönyv. Bécs, 1821. 16r.
— — Varga József' beszéde Hermine főhgnő halálán. Debreczen, 1817. 8r.
— — Vay Miklós b. mint segédcurátor' beigtatásának emléke. Debreczen, 1840. 4r.
— — Választmányi javaslat a' Pesten állitandó ref. főiskola iránt. Pest, 1840. ívrét.
Vári Sámuel. *A' nőnem. Emlékbeszéd 'stb. Pápa, 1838.
— — Das Jahr 1839. von W. Fischer. Mannh., 1840.
Verebélyi József. *Hydrotechnikai jegyzetek. Pozsony, 1840.
Vörösmarty Mihály. *Ujabb munkái, 4 köt. Buda, 1840.
Warga János. *Kézi A. B. C. 's elemi olvasó könyvecske.
Wyld János. *Map of India. London.
Zimmermann Károly. *Imádságos és olvasókönyv, szolgálatban levők számára. N. Várad, 1839.
Zsoldos Ignácz. Historia corticis rhus cotini. Auctore Joanne Zsoldos. Győr, 1815.
— — Constituta rei sanitatis in Hungaria, partibusque adnexis. Győr, 1819.
— — Oratio, qua auditorum etc. coronam valere jubet M. Nagy és Honores supremi, quos Michaëli Nagy . . . detulit Ign. Zsoldos. Jaur., 1821.
— — *Életpálya Pápa 1838. 16r.

II.

KÉZIRATTÁR.

Árvay Gergely. Az emberismerő, ford. Kresznerics Ferencz.
Baross József. Protocollum permanentis deputationis I. Cottus Trenchin, imminente gallici exercitus in Hung. irruptione anno 180⅚ considentis.
Bertha Sándor. *Az 1830i országgyülés leirása.
Blackwel N. „Journal of the siege of Buda a. d. 1686 written by an english officier of engineers" czimü 's a' britt museumban találtató kézirat' másolata.
Csapó (Kecskeméti) Dániel. Bod Péter Authographuma, magyar lexicona mellől.
Egyed Antal. *Alapvonalai a' ker. kath. vallástudománynak.
— — *Délesteni isteni szolgálat vasár- és ünnepnapokra.
Erdélyi János. Tizenegy darab régi magyar levél 1599—1640.

Haller Ferencz. *Az új testamentomi szent religónak történetei versekben.

Kemény József gr. *Huszonhét eredeti levél különféle jeles magyar íróktul, 's egy régi levél 1549.

— — *Erdélynek XVId. századbeli országos végzései az eredetiből.

Koos Károly. Régi magyar historiai kézirat.

Kossovich Károly. Imadsagos könyvecske, mellyben különféle valogatott ajtatos imadsagokbul lelki fohaszkodasok ösve sedetett az szent Gyonashoz és az Úr vacsoraiahoz keszitő buzgó Imadsagok 1739 esztendőben.

Lugossy József. Némelly ötvösi jegyzések a' 16d. századból.

— — Öt régi magyar levél a' 17d. századból.

Nagy János. Muzulmanusok' historiája. Öszveszerzette Csergius Simon felső-lendvai plebanos. 2 köt.

Sárváry Ferencz. János király Debreczen város' több czéheinek 1531. kiadatott szabaditéklevele, régi m. forditásban.

Schedel Ferencz. Egy chinai régiség.

Schedius Lajos. Monumentum Literarium Hunno-Scythicum St. Casp. Hájos e S. P.

Stettner György. Amade László b. kilencz rendbeli eredeti levele.

Szenczy Ferencz. Két rendbeli magyar iromány a' XVId. 's egy a' XVIId. századból.

Tahy Gáspár. *A' cseh nadrágban öltöztetett magyar szabados.

— — Dezsőfi Klára' 1632ki eredeti m. levele.

Tatay János. Annet és Lubin, Marmontel után Kazinczy Ferencz. Önkezü irat.

Teleki József gr. Ad ser. principem et incl. Pannoniae regem Divum Matthiam Ludovici Carbonis Dialogus, de ipsius regis laudibus rebusque gestis. Codex Corvinianus membr. in 4 min. 41 fol. fatáblában.

III.

PÉNZGYÜJTEMÉNY.

	Arany.	Ezüst.	Réz.
Csapó (Kecskeméti) Dániel	—	—	7
Drnovszky Ferencz	—	6	—
Hetényi János	—	—	10
Jablonczay Imre	—	1	—
Józsa Péter	1	4	—
Kereskényi János	—	—	7
Ötvös Ágoston	—	14	—
Piry Czirjék	—	—	25
Rosenzweig János	—	—	2
Ruchietl Miklós	—	—	5
Rumy Károly	—	—	6
Sütő István	—	42	—
Szuknavics Jakab	—	—	17
Öszvesen:	1	67	79

Kemény József gr. A' gyulafejérvári káptalan 1301-i pecsétjét.
Rumy Károly. Hét rendbeli réz és kőmetszet.

IV.

TERMÉSZETIEK' TÁRA.

Kubinyi Ferencz 's *Zipser D.* Ásványgyűjtemény' második századát.
Miskolczy István. Egy a' Dunában lelt Mastodon-állkapcsot.
Végh (Verebi) János. Kagyló 's más természeti ritkaság-gyűjteményt.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

ÉRTEKEZÉSEI.

1838—1840.

I.

NYELVTUDOMÁNY-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉS.

I.

A' NYELV' ÁLTALÁNOS ALAP, ÉS HASONLÍTÁSI VEZÉR ELVEI,

SZEM' KELETI NYELVSARJADÉKAINAK A' MAGYARRAL HASONLATOS KÉPEIVEL.

ELÖADTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. X. NAGY GYÜLÉSÉBEN, NOV. XVIII. M. D. CCC. XXX. IX.

NAGY JÁNOS.

Sokszor sokat bajlódtanak a' régi és jelenkornak tudós nyelvbuvári a' következő kérdések' megfejtésében: hol alapszik a' nyelvnek eredete? hány eredeti nyelv vagyon a' számos virágzó és elvirágzott nyelvek közt? mellyik a' legrégiebb nyelv és nemzet, az élő nyelvek és nemzetek között? — Sokan az első nyelvet közvetetlenűl az alkotótól alkotványába öntött isteni adománynak tartották, mert embert nyelv nélkül pillanatig is boldogtalannak képzeltek, megfeledkezvén, hogy a' néma is gyönyörködhetik néha az életnek boldogúl éltető pillanataiban, ámbár ő is gondolatainak néma jelek általi közlésével eléggé nyilvánítja, hogy a' nyelv a' boldogságnak ugyan egyik hatalmas, de nem válhatatlanúl szükséges eszköze, mert noha a' nyelv igen fölségesen hatva hat

boldogságunkra, de abból végképen kizáró hatalommal még sem bir. Többen a' nyelvnek elemeit hitték égből osztottaknak, ám de azokat kijelelni, és elégségesen meghatározni maig sem tudták. Legtöbben végre a' nyelv' föltalálását azon jeles tehetségeknek tulajdonították, a' mellyek minden lelkes lény között kizárólag az embernek levén sajátságai, valamint egy felől az okos teremtvénynek az oktalan állatok fölött kitünő méltóságát bélyegezik: úgy más részről, a' bölcs teremtőnek megmérhetetlen nagyságát csodálkozásra gerjesztve bámultatják.

Hasonlóképen az eredeti nyelvek' számának meghatározásában a' különféle vélemények egymástól olly messze eltávoznak, hogy annyi számos kutatások után, mellyekben fáradozva sokan éjeket napokká varázsoltak, ma is csak ott vagyunk, hova a' homály' bélyegével jelelt középkor' szőrszálhasogatói, elméjöket szúnyogparányiságokon villogtatva jutottak, kik közűl tudniillik többen az észnek hasznosabbra szaporább gyümölcs' arathatásával fordítható fegyvereit haszontalan gyomok' és bujtorjányok' szedésében koptatták és azért buza helyett igen gyakorta konkolyt arattak. Voltak ugyan is és vannak, kik Mozes' könyvében megnyugodva, és az emberi természetnek egységben pontosúlni hajló tulajdonságából okoskodva hiszik, hogy az emberek eleve a' földön egy nyelvűek, és egy ajakúak valának. De vannak ollyanok is, kik két külön eredeti nyelvet képzelnek, és ezek hihetőleg a' természet' éghajlatának azon különböző hatásából indúlnak ki, miszerint valamint déli Afrikának négerei, és Europának fejérei két eredetileg különböző emberfajra mutatni látszanak: úgy a' két külön embertörzsnek két külön eredeti nyelvének is kelle lennie. Ám de, valamint egy részről tagadhatlan az, hogy a' négert sem londoni szappan, sem az alpesi havasok, vagy Sziberiának jege meg nem fejéríti: úgy más részről bizonyos az is, hogy a' fejér szín minden más színnel egybe barátkozhatik, és azért, valamint az első fejér emberfajból származhatott egy másik soha többé meg nem fejéríthető szerecsen faj: úgy eredhetett az első egyetlen eredeti nyelvből nem egy, hanem több száz a' törzsnyelvtől különböző, és vele soha többé egybe nem olvadó nyelv; de a' mellyet legfölebb önálló, nem pedig eredten eredeti önlétű nyelvnek mondhatni; holott a' nyelv önállósága és tiszta eredetisége közt, mint az élőforrás, és ebből zajló peshedt tóvíz között nagy a' különbség. Hogy pedig valaha minden nyelv egy eredeti

forrásból közvetetlenűl, vagy közvetve folyhatott, erre világosan utalnak azon számtalan szók, a' mellyek többféle nyelv' összehasonlításában hasonlóknak találtatnak; ámbár történeti oklevelekből megmutatni nem tudjuk, hogy illyen számos szókban egymással egyező nemzetek valaha érintkezésbe jöttek volna; még inkább ébreszti pedig figyelmünket az illy összehangzásnak gyakorisága olly szókban is, a' mellyeket sem természet-utánzó hangoknak, sem az érzés' és indulat' természeti kifakadásainak nem tarthatni, és még is eredeti forrásukra vissza nem vihetni.

Hasonló játszi lapta gyanánt szolgál végre a' vizsga világban ezen kérdés közötti buvárkodás is: mellyik a' legrégiebb nyelv, és következetesen nemzet az élő nyelvek és nemzetek között? A' minek megoldásában a' vélemények' tarkaságát többnyire azon különféle források szülik, mellyekből meríttetnek. Némellyek tudniillik a' képzelődésnek tünde országában nyargalásznak; mások a' nyelv' általános tulajdonságainak bizonytalan folyamában uszkálnak; többen a' történetek' mezejének iszonyú térén tévedezve kalandoznak. Az elsők homokra rakott feneketlen alapjokhoz képest koholmányaikban figyelemre nem méltók; az utóbbiak a' bizonytalanság' örvényéből annál kevesebbé birnak nyugalmas partra vezetni, minél mélyebben merűlnek a' nyelv körötti lélektudományi gondolatokba, mert okoskodásainkban egységre törekedünk ugyan mindnyáján, általlátván, hogy az igazság tárgyilag csupán egy lehet, de az egy örök és azért változatlan igazságnak föltalálásában kisebb nagyobb mértékben személyenként különbözünk, és fentebbi fény' derülése nélkül a' nap alatt váltig különbözni fogunk. Tiszta egyenességre tehát e' tárgyban talán a' történetek' álmatlan buvárinak zavartalan forrása vezethetne. Úgy de a' kik a' tisztes ősz időknek szövevényes, sokban ma már érthetetlen krónikáit forgatva éjnapon által munkálódnak, azok is azon egy kútfőt, ezer ágú tekervényes folyóinkhoz hasonló utai miatt, előre kitűzött czélukhoz irányozva kényök szerint százfelé szokták csigázni, elannyira: hogy a' számtalan vélemények' tengerében kijózanodhatni ma már megoldhatatlan gordiai csomová vált. Némellyek tudván, hogy Ázsiának tágas birodalmában a' szépen virágzó szapora chinai nép időszámát regéiben ezer meg ezer évre nyújtja: a' chinai nyelv- és nemzetnek elsőségeért váltig víni meg nem fogyatkoznak ; mások ellenben a' hiú di-

csőségnek nemzetünktől elokoskodását kaján szemmel tekintve jelen századunknak tisztább fényében is, midőn közönségesen mindnyájan inkább a' gyakorlati életre üdvesen ható tudományokat, mint a' képzelődésnek ábrándjait szomjuhozzuk, herculesi erőt fordítanak arra, hogy nyelvünknek első tiszta eredetiséget, nemzetünknek mások fölötti legelső régi önlétűséget legalább színre szerezzenek.

Elmefuttatások ezek! a' mellyek hazánknak sem dús aranybányákat nem nyitnak, sem a' képzelődésnek létesíthetetlen arany korát elő nem teremtik, sem az országnak jobb létét nem eszközlik. Ugyan is ki nem látja közűlünk, hogy hazai nyelvünk, ha bár a' legerősebb győző okokkal igazolnók is annak minden más nyelv fölötti eredetiségét, általa sem belső erejében, sem külső terjedelmében nem emelkedik? ki nem tudja közűlünk, hogy nemzeti létünk, ha bár eleinket éjszaknak dermesztő jegei közűl, vagy keletnek homokos pusztáiról vezessük is Duna Tisza által szegte honunk' tág mezejére, általa sem roszabbra, sem jobbra nem vergődik? Ne bonyolódjunk azért olly kérdések' fejtegetésének végtelenségébe, honnan szabadító Ariadne' fonalára alig számolhatunk; mert elég tágas előttünk az életre foganatosabb hatású, és bővebb gyümölcsű tárgyak' mezeje; szántsuk csak ezt gondosan, a' hol talán a' jó mag dúsabb, és jutalmasabb aratást hozhat.

Elmellőzvén azért olly háladatlan munkát, a' mellynek jutalma többnyire drága idővesztés, és a' hasznosra fordítható tehetségeknek haszontalan fárasztása: midőn a' nyelv' közönséges és hasonlitási fő elveiről, 's Szem' keleti nyelvsarjadékainak honi nyelvünkkel hasonlatos képeiről értekezni készülök, munkálatomat három fő részre osztva, menynyire illy sikamos pályán parányiságomtól telik, a' következő három nyelvtudományi kérdésnek fejtegetésébe bocsátkozom:

I. Mellyek a' nyelvnek általános elvei, a' mik körül minden nyelv forog?

II. Mellyek a' nyelvhasonlításnak vezér elvei többféle nyelv' öszszeillesztésében?

III. Mennyire hasonlítanak Szem' keleti nyelvsarjadékai magyar nyelvünkhöz.

A' közfigyelmet azonban előre arra ébresztem, hogy jelen értekezésemben a' nyelvek' egyes szabályait, kitéréseit érinteni, a' számosan

előforduló rendetlenségeket fölhordani, és Szem' anyanyelvének leányiból a' magyart, vagy viszonta származtatni távol sem irányom: sőt inkább vizsgálódásom' közelebbi czélja a' nyelv' általános, és a' nyelvhasonlítás' vezér elvei' fejtegetése által többféle homályt 's kétséget eloszlatni, a' keleti nyelvek' rövid ismértetésével, honi nyelvünkre némi világot deríteni, a' túlságos nyelvhasonlításoknak, szócsigázásoknak némi határt jelelni, honi nyelvünk' mivelésében alapelveket állítani, az előitéleteket ritkítani, és leginkább serdülő ifjainkat, mint a' haza' szebb reményére viruló növényeket a' keleti nyelvek' tanulására buzdítani; annyival is inkább, mert ezekben sok elrejtett drága kincs, eldugott értékes gyöngy, és levél alá árnyékolt jó illatú virág lappang. Az leszen tehát legohajtatosabb jutalma munkálódásomnak, ha némelly nyelvtudományi kétségeket eloszlathatok, és a' mi édes magyar nyelvünk' természetével sokban igen szépen egybe hangzó keleti nyelveket a' haza' zsengéjével megkedveltethetem.

I.

Mellyek a' nyelvnek általános elvei, a' mik körül minden nyelv forog?

Tantum omnium linguarum docet natura, et historia paullatim linguam necessitate quadam naturae — — — — excultam esse, nam linguae, nisi violenta fata accedant, omnis cultura, incrementum, decrementum ex ipsa natura pendet.

Evald.

Azon forrást, mellyből a' nyelv' részei, azoknak származása, módosítása, hangrendi sora, és mondásba szerkesztése foly, nyelv' alapjának nevezzük; ama' tételt pedig, melly a' nyelv' alapjából következve, annak természetét, változásait, és különféle állapotját kijelelni képes, a' nyelv' alapelvének hivjuk. A' forrásnak, és ebből folyó alapelvnek kutatásában nem a' nyelv' rendezett kész állapotját, hanem annak lassankénti fejlését, és egy tökéletes egészbe olvadását kell szem előtt tartanunk; mert az alap a' rárakott épületet, mint forrás a' kebeléből özönlő patakokat, kétségkivül megelőzte.

A' nyelv, mint irányából kiviláglik, mindjárt eleve társas körben támadott, mert egyes én-nek nyelvre szüksége nincsen, és örök magányba szigetelt ember ollyan nyelvet, a' mellyen közlött gondolatait másik embertársa is megértse, alkotni képtelen. Társaságban fejlődvén

tehát a' nyelv, ennek első alkotóit a' nyelvre alkalmas velök termett tehetségek' kifejlésében minden előtt a' szükségtől, mint legbölcsebb tanítótól ösztönzött természet, azután egyetemben a' gondolkodó, vágyó és érző erőtől vezérlett szokás igazgatta. Természeti tulajdona levén tudniillik az emberi léleknek ama' tehetség, minek erejével valamint különféle hangokat, mennyire azok a' külső érzékek által elébe vitetnek, fölfogni, emlékezetében megtartani, úgy egyszersmind hangműszerei által kiejteni, sőt az észnek közben munkálásával értelmesíteni képes: de más részről ember embertől a' gondolkozás' hatási körében különbözvén bizonyára a' kiejtett és határzatos értelemmel társított hangokból nyelv csak úgy támadhatott, ha valamelly tárgynak megnevezésében a' társaság' minden tagja egyenlő hangokat használt: mert egyébként egymást szinte, mint hajdan a' neveket egybe zavaró Babylon torony' építői, meg nem érthették volna, már pedig ahhoz, hogy az apa alatt p. o. nemző atyát és nem szülő anyát vagy követ értsen kiki, valójában szokni kell, tehát, minden nyelvnek forrása a' szokás.

Midőn azonban a' szokást, mint a' nyelv' közalapját kiemeljük, távol vagyunk azoktól, kik a' nyelv' eredetéből a' természetnek befolyását kizárják; mert tökéletesen meg vagyunk győződve, hogy minden nyelv úgy szokott gyarapodni, fogyatkozni, terjedni, mivelődni és változni, a' mint ezt a' természet, a' kor' szelleme és egyéb körűlmények szükségessé teszik. Különösen pedig mennyire függ a' nyelv első fejlésében a' természettől: könnyen megfoghatóvá lészen előttünk, ha észbe veszszük, hogy az édes mienkben is gyökszavainknak jóval több, mint harmada a' természetben hallható hangoknak utánozásából keletkezett.

Tagadhatatlan továbbá a' nyelv' eredetére a' gondolkodó, vágyó, és érző erőnek behatása is. Valamint tudniillik a' gondolkodó erő azon tekintetben mindnyájunknál egyenlően mutatkozik, hogy kiki közűlünk egy ponton, mellyen túl határos körünk nem hathat, gondolataiban sejdítlen is megnyugszik; valamint a' vágyó és érző tehetség minden halandóban egyesűl ott, hol emberből a' jónak kivánása, a' rosznak utálása önkényt kitör, hol a' jónak édességét, a' rosznak keserűségét közösen érezzük: ugy az érintett tehetségeknek a' nyelv eredetében hatását annál kevesbbé tagadhatni, minél bizonyosabb az, hogy a' nyelv a' belső

ember' gondolatainak, kivánságinak és érzéseinek nyilvánítására másokkal közlésére szolgál. Azért nem csoda, ha a' soha nem érintkezett nemzetek' nyelvei is a' főbb vonásokban, mint közös tulajdonságokban pontosan megegyeznek; mert egyenesen a' gondolkodó erőnek tulajdoníthatni a' nyelvek' általános összeolvadását, mi szerint a' személyt minden nemzet névmással, a' tárgyat névvel, a' személynek, vagy tárgynak cselekvő, szenvedő és közlétű állapotját igével bélyegzi. Nem különben a' vágyó és érző erőnek természetes kifakadása nemzette a' gerjedelemnek és indulatnak sohaj és különféle szenvedélyteljes hangjait, a' mellyeket tudniillik már minden nevekedő kisdednek a' természet szinte ajkára szokta adni, és innen vagyon, hogy az indulatjelentő szókban a' legtávolabb nemzetek is bámulatosan megegyeznek, mert a' természet maga magát soha sehol meg nem tagadhatja.

A' mondottaknál fogva tehát világos, hogy a' nyelvnek alapja, nem puszta mezítelen, hanem a' természettől szükségképen támasztott, a' gondolkodó, vágyó és érző erőtől vezérlett, köz elfogadással megállapított szokás, a' mit ezután tulajdonképen nyelvszokásnak keresztelve használandok.

Igen is a' nyelvszokás azon kiapadhatatlan bő forrás, a' mellyből, mint tőből a' fának ágai hajtanak, úgy a' nyelvnek minden fordulatai áradnak. A' nyelvszokáson, mint alapkőszálon nyugszik a' természet' puszta hangjainak, a' szív' néma sohajinak és az indulatok' hő kifakadásainak bizonyos hangokban értelmesítése és közölhetősége; a' nyelvszokás különbözteti meg a' szókat, mint közvetlen, vagy legalább közvetett szüleményeit, időre, térre és mineműségre nézve; a' nyelvszokás szenteli és engedi meg az éghaljatnak, egyházi, vagy világi állapotnak, politicai és fenyitéki törvényeknek, honi nevelésnek, népi erkölcsöknek, hazai szokásoknak, nemzeti viseleteknek minden nemzet' nyelvére olly hathatós befolyását; a' nyelvszokáson alapszik a' szóknak más szók általi illyen vagy amollyan származtatása, módosítása, szerkezése; a' nyelvszokás szüli azon rendet, a' melly minden nyelvben a' hasonló szónak hasonló állapotban hasonló módu használásából, és a' hangoknak, mint a' szó' lelkeinek hasonló sorozásából keletkezik; a' nyelvszokás szüli az anyanyelvtől eltérő nyelvágaknak, vagy leánynyelveknek az időre, térre és mineműségre külön-

böző nyelvejtéseit, és közelebbi, vagy távolabbi rokonságait; a' nyelvszokás tett először különbséget a' prósai, és kötött nyelv között is. Végre a' nyelvszokás nem csak a' nyelv' egyes hangjainak, szavainak, hanem egész mondásoknak, teljes beszédnek is alapja, mert az határozza el, és a' nyelvek' saját természetévé szenteli azon rendszert, a' mellyet valamelly nyelv a' szóknak mondásokká, a' mondásoknak egész beszéddé füzésében követ; szóval: minden nyelvnek egész mivolta a' szokáson, mint fenékkőszálon kezdődik, és mint tetőponton végződik. Nem is szükséges ezen állításnak bizonyitására hosszabb vitatkozásba ereszkednünk, mert ki csak valaha némi nyelv' eredete, fejlődése, mivelődése és szünetlen változásai fölött figyelve gondolkodott, az előadattaknak valóságáról könnyen kételkedni nem fog.

A' nyelv azonban, melly eleve csupán a' gondolatoknak hallható hang általi közlésére szolgált, utóbb az irásnak megbecsülhetetlen találmánya által néma jelekben is élni, és így a' késő maradékhoz is könyvekben általháromlani kezdett. Valamint pedig a' nyelvnek, úgy az irásnak is föltalálása a' hajdankor' regéiben elburkolva rejtezik annyira, hogy ez isteni szüleménynek nemzőjét nevéről sem ismerjük. A' józan ész oda könnyen vezet, hogy az irásnak hasonta, mint a' nyelvnek, első alapja a' szokás volt; mert akárki akármi módon jött azon gondolatra, hogy a' hangokat jelekben nyomozva fölfoghatóvá tegye, az általa használt betűkhöz mind magának, mind követő társainak szokniok kelle szinte, valamint a' magyar nemzetnek, ha kettős jegyei helyett egyeseket akar fölvenni, vagy a' francziának, ha irását kimondásához akarná mérni, ehhez szokás által simulnia szükséges.

A' honnan már illy következetek önkényt folynak:

a) Minden nyelv kétféle lehet, u. m. szói, és irói nyelv.

b) A' szói nyelvnek alapja a' kimondási, az iróinak az irásbeli nyelvszokás. És azért

c) A' szói nyelvszokás által a' nyelv' részeinek független, vagy függő állapotban illyen, vagy amollyan kiejtése; az irói nyelvszokás által pedig ugyan azoknak így, vagy amúgy divatos leirása értetik.

d) Valamint a' nemzeti szokások, úgy a' nyelv is a' mindennapi tapasztalás' állandó bizonyítása szerint időre, térre, mineműségre nézve változó levén: azért a' szói és irói nyelvszokás is megkülönböztetik, és

pedig időre nézve: régi, ujabb, legujabb; térre tekintve: általános, gyakoriabb és ritkább, vagy egyetlen; mineműségben jó, vagy rosz. Minden nyelvtanítónak pedig első és fő kötelessége, a' szói és irói nyelvszokásnak időre és térre nézve különféle állapotjából a' jó és rosz nyelvszokást fölfogni 's pontosan kijelelni; és mivel erre a' nyelvnek fő és segéd elveit, mint ollyanokat, a' mellyekből a' nyelv' fordulatait kifejteni, vagy legalább azokra visszautalni lehessen, ismérni elkerülhetetlenül szükséges, térjünk által azon elvek' előadására.

Akármelly nemzetnek nyelvét vizsgáljuk, annak történeteiben azt veszszük észre, hogy minden nyelv első eredetétől fogva belső természetének mivoltában, részeinek alkotásában, módosításában és szerkezésében különféle változásokat szenvedett nem csak a' nép' szájában, hanem az irók' tollában is mind addig, míg belső tartalmában olly fokra nem emelkedett, a' hol akármi rendes logicai fogalomnak, vagy képzetnek értelmes és helyes kifejezésére elégséges lett; elérvén pedig e' pontot, természeti mivoltában annyira megállapodott, hogy erőszak és sérelem nélkül a' nemzet' nyelvén annak senki tagja belső változást nem tehetett. Ellenben külső erejére, vagy is szóbőségre nincs e' világon nyelv, melly naponként terjedetesebben ne bővülhetne, sőt a' nemzet' tudományi körének tágulásával időszakonként ne gyarapodnék; mert ha az emberi észnek találmányossága határt nem ismer, úgy legalább is azon találmányok' megnevezésére nézve örökre szükséges marad a' nyelveknek új szók általi tágulása. És épen azért helyesen mondatik a' nemzet' miveltsége' legbiztosabb mértékének annak nyelve; mert a' nyelvnek lehetőségig kifejtett belső ereje és szóbőségének terjedelme: a' nemzet' gondolkodó 's képző ereje' kifejlődése- és ismeretei' terjedési körének mindenkor csalhatatlan tanúja marad.

Ha már czélunktól egy kevessé eltérve, nemzeti nyelvünk' állapotját vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a' történetek nyelvünk' olly szerencsés időszakáról, midőn belső erejében (legalább az irók' tollában) állapodási pontra jutott volna, hallgatnak; sőt Révai és Verseghy két elvekben megütköző jeles nyelvbuváraink' tollharczai az ellenkezőről akárkit is hamar meggyőznek, mert ámbár nyelvünk már az említett két férjfiu előtt századoktól fogva egy nem kis számu nemzetnek, vitéz eleinknek hiven őrzött kincse vala; de még is a' harcz' mezején inkább mint

a' tudományokban fénylő őseink, annak állapodási fokra emelésében, keveset fáradoztak. Ide járúl, hogy a' keresztény hit által a' nemzetnek nem csak szíve, hanem polgári helyezete is más színbe öltöztetvén, a' téjjel szopott hazai helyett diplomaticai, és nem vétkezném, ha polgári alkotmányunk' lelke szerint mondanám, nemzeti nyelvvé a' régen kiholt latin nyelv, és pedig ez is konyhai alakjában választatott, és általán minden tanácskozásokban használtatott, a' minek nyilvános divata mellett a' magyar a' magányos életnek füstös, és többször üres, mint teli kunyhói között tengődött; ha találkoztak is néha hazánkfiai között nyelvökért buzgólkodó férjfiak, ezek is magokra hagyatva a' latin betűket nyelvünk' keleti természetéhez simítani nem birták; innen származtathatjuk azon tarka változatosságot, melly a' régi kéziratokban nem csak két külön szerzőnek, hanem azon egy irónak is majd nem minden lapján találatos. Szerencsésebb hajnala derűlt nyelvünknek a' mult század' végével, és jelen századunk' éveiben naponként fényesebben tünt föl, és bátran el lehet mondanunk, hogy nyelvünk' belseje tíz év óta bámulatosan haladott, ámbár sokat kell még nyelvművelőinknek izzadniok, hogy azt belső erejében az állapodási tetőre eljuttathassák. A' mi pedig nyelvünk' külsejét, vagy szóbőségét illeti, itt általában minden nyelvről örökre igaz marad Róma' lyrai koszorusának mondása:

Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus.

A' szokás' változékony kénye szerint tudniillik a' szók minden nyelvben időszakonként és helyenként változnak, még a' nemzeti miveltség' tetőpontján is. Mi azonban e' tekintetben is német szomszédainktól, még inkább az araboktól messze elmaradtunk, kiknek nyelvünket a' nyolcz századon ráragadt, és belőle az ó ruhára tüzött új foltokként kirivó idegen szóktól tisztogatni, elavult gyökeinket életre hozni, a' nyelvhasonlóság' utmutatása szerint új szókat teremteni, a' miveltebb nemzetektől kölcsönözött ujabb tudományi képzetek' jelelésére műszókat gyűjteni ma egyik legszentebb nemzeti tisztünk, hazai kötelességünk. Sok, valóban sok, a' mit csak az utósó öt év is e' tekintetben világra hozott: de micsoda mind ez nyolcz századi tikkasztó szomjnak oltására!

Az előadottakhoz képest a' nyelvszokásból mint alapforrásból a' következő alapelv foly:

„Azon módot, mellyet valamelly nemzet szói, vagy irói nyelvében, minden időben és helyen híven megőrzött és tart, mint okvetetlenül jót kiki elfogadni és követni tartozik."

Csalhatatlansága ezen elvnek világos, mert az időre és térre nézve általánosan egyenlő nyelvszokást, vétkes különczkedés, tetemes zavar és kárhozatos képtelenség nélkül elhagyni lehetetlen; haszna azonban igen keskeny határok közé szorított; mert nincs e' világon nyelv, a' melly az időnek és térnek tekintetében mineműségre nézve változásokat nem szenvedett volna; szükséges tehát olly elveket állítanunk, mellyek a' különféle nyelvszokások' ütközésében is biztosan vezéreljenek.

Illyen elveket a' nyelvvizsgálók közönségesen a' szónyomozásban, nyelvhasonlatban, hangrendben és szókötésben találnak. Én azonban elégségesnek találom a' nyelvhasonlóságot, és az által minden szói, vagy irói nyelvben azon rendet értem, melly a' szószármaztatásban, módosításban, kötésben és hangsorozásban általánosan dívik, és a' mellyhez minden szónak hasonló eset' előfordúltakor simúlnia kell. Valamint pedig a' nyelvszokás minden nyelvnek kútforrása: úgy a' nyelvhasonlóság közvetlen segéd alapja. Ha tudniillik a' nyelvek' eredeti fejlésére vetjük éber figyelmünket, hamar meggyőződünk arról, hogy minden nyelvben a' szószármaztatás, szinte úgy, mint ma az összetétel, két értelmes szónak egybeforrásából egy harmadik képzetnek kifejezésére a' nyelvszokás' utmutatása szerint keletkezett. Nem is teszen erre nézve kivételt a' nyelveknek mai egymás közötti különbsége, minél fogva egyik nyelv p. o. a' görög és német ma is divatos értelmes szók' összetétele által szaporítja nyelvét; a' másik p. o. a' magyar, részint világos, részint homályos értelmű ragoknak gyökhöz függesztésénél teremt új szókat; a' harmadik p. o. az arab, hangváltzotatás által képez százféle szót, mert ha vizsga figyelemmel kisérjük az említett nyelvek' fejletét, látni fogjuk, hogy eleve mindenik mind a' három módot közösen követte. Az sem szerez aggodalmat, hogy a' szómódosításban is a' nyelvek különfélén majd elül p. o. a' keleti nyelvekben; majd hátul p. o. a' latin- és miénkben függesztik a' módosítandó szóhoz ragaikat, mert még innen sem következik az , hogy a' módosító ragok eleve is értelmetlen betűk, vagy szócskák voltanak, sőt inkább akár mellyik nyelvnek analyticai taglalása az ellenkezőt erősíti. Állitásunknak világos nyoma vagyon a' birto-

kos névmásokban és az igéknek személy-ragaiban. Ugyan is a' birtokot minden nyelv ma is még részint értelmes és önálló, részint tagadhatatlanúl az értelmes személyes névmásokból alakúlt személyragok által jelenti elannyira, hogy ezen személyragok szolgálnak módosításúl is minden keleti nyelvben az igéknek személyesítésére, sőt több jeles nyelvtanító ezt vitatja az europai nyelvekről is, ámbár meg kell vallanunk, hogy az utóbbiakra tekintve tökéletes világosságra jutni nehéz, mert a' személyragok az igékhez hangrendi szabályok szerint csatlakozva ezen egybeolvadásban eredeti alakjokból annyira kivetkőztek, hogy ma már értelmetlen betűkké, vagy legalább határozhatatlan értelmű ragokká változtak. Nem különben uralkodik minden nyelvben a' hangoknak is bizonyos a' szokás által megállapított rende, valamint a' szó-rakás is némi a' nyelvszokás által kifejtett és meghatározott ösvényt követ. Vagyon tehát tagadhatatlanúl minden nyelvben szószármaztatási, módosítási, szerkezési és hangrendi nyelvhasonlóság, a' melly két különböző nyelvszokás között a' bizonytalanság' örvényében itélő biró gyanánt föllépthet. És azért minden nyelvnek mivelésében fő segédelvűl szolgálhat a' következő tétel:

„Valamint a' szói, úgy az irói nyelvben is két ellenkező nyelvszokás közűl mindenkor az a' jobbik, mellyik a' szószármaztatási, módosítási, szerkezési és hangrendi nyelvhasonlósággal leginkább megegyez."

Ezen fő segédelvnek használása minden nyelvben biztos zsinórmértékül szolgálhat a' jó és rosz nyelvszokásnak megkülönböztetésében; a' minek világosabb tanusítására próbakövül lássunk honi nyelvünkből néhány példákat.

a) A' szó-származtatási nyelvhasonlóság szerint: meghasonlanak iróink a' lény, és löny névnek használásában, és így itt az irói nyelvszokás megütközik; de fő segédelvünk a' kérdést könnyen eldönti, mert a' származtatási nyelvhasonlóságból bizonyos, hogy az alkotó rag a' gyökben, vagy tőben, mellyhez függed, változást nem okoz, ha kiveszem a' hangzón végző szókat, a' mellyekben a' tompa hangot nyiltabbá vonja; már most lény csak ugyan le gyökből any (materia) rag által származik le-any, le-eny, lény, existens materia, és így löny belőle soha nem lehet. Más az erény erőny szó;

mert itt a' gyök kétféle, régi e r, vagy e r e, és ujabb e r ő; a' honnan már e r-é n y, és e r ő-ö n y, e r ő n y egyiránt helyes; ellenben r é n y a' szószármaztatási nyelvhasonlósággal ellenkező korcs szülemény. Így a' szószármaztatási nyelvhasonlóságból tudjuk, hogy a' f i g y e l m e t e s, s z o r g a l m a t o s, m o n d o l a t stb. helytelen származékok. Ugyan az tanítja, hogy a' c s e p p két p-vel hibásan iratik, mert a' c s e p-e g, c s e p-z i k, c s e p-p e n, c s e p-n y i 'stb származékok tagadhatatlanná teszik, hogy a' gyökszó egyszerű c s e p. Továbbá, hogy a' k ö z t t midőn a' k ö z ö t t-ből összevonatik, két t-vel iratik, mert k ö z- és o t t-ból leszen k ö z ö t t.

b) A' szómódosítási nyelvhasonlóságra nézve az irói nyelvben megütköznek Verseghy' tanítványi Révai' követőivel; azok tudniillik a' parancsoló módnak bélyegképzőjét a' d, l, n, t, betűkkel végző igékben meglágyítják, a' j, helyett g y, l y, n y és t y hangokat irva igyen: t u d-g y, t a l á l-l y, v o n-n y, t á t-t y: ezek ellenben meghagyják: t u d-j, t a l á l-j, v o n-j, t á t-j; de a' szómódosítási nyelvhasonlóság Révai mellett áll, mert szómódosító képzőinkben általános szabály, hogy a' képzőnek mássalhangzója mindenkor híven megtartatik, és csupán a' magányhangzó simúl a' gyök- vagy tőszónak hangjaihoz. Igaz ugyan, hogy a' szokás, mint minden nyelvben önkényű királyné, kivételeket tett az s, sz, z, némelly t betűvel végző igékben, és az í t cselekvőben származékaival együtt; de e' kivételek mind a' szói, mind az irói nyelvben általánosan mindenütt elfogadvák; ellenben Verseghy' véleménye közdivatra nincs méltatva, és a' jó kimondásnak rosz nyomozásán épülve nyelvünk' azon természetével ellenkezik, mi szerint a' g y, d-j, és g-j-ből, az l y, l j b ő l, az n y n-jből, a' t y t-jből elegyült hang, következőleg megállhat a' t u d-j, t a l á l-j, v o n-j, l á t-j még akkor is, ha a' kimondásban lágyítva ejtjük t u-d-j vagy t u-g-y, t a l á-l-j vagy t a l á-l-y, v o-n-j vagy v o-n-y stb, és minden zavart, melly nyelvtanítóink' tollát többször epébe mártotta, egyedűl az idegen, és nyelvünk' belsejével homlok egyenest ellenkező y betűnek behozatala szült, a' mit már csak az is eléggé bizonyít, mert a' parancsoló a' hamar hangnak kedvelője inkább siet és kurtít így: v o n-j, vagy v o n-y mint hosszabít: v o n-n y stb.

c) A' szó-rakásra tekintve meghasonlik a' nyelvszokás a' személyragoknak főnevekhez igazításában. Némellyek Verseghyvel tartva így

írnak: emberek' lelke, magyarok' királya, alföldiek' ökre, stb. Mások Révai után: magyarok' királyok, emberek' lelkek, alföldiek' ökrök, vagy: magyarok' királyuk, emberek' lelkök, alföldiek' ökrük. Révai tudniillik alapelvűl veszi a' keleti nyelvek' szabályát: „numerus adfixorum pronominum non sequatur numerum nominis, cui illa adduntur, sed ejus, cuius in locum illa substituuntur" azaz: személyragok ne kövessék számát azon névnek, a' mellyhez függednek, hanem azét, a' melly helyett tétetnek. E' szabály első tekintetre tagadhatatlan, de alkalmazásában tévesztő, mert a' birtokos viszonynak, a' személylyel együtt függő, vagy független állapotjáról hallgat, és azért Verseghy, és utána többen vele egybebarátkozni nem tudtak, noha ellene elegendő okot föl nem hoztak. Minden kétséget eloszlat véleményünk szerint e' tekintetben a' dolog' mivoltának, a' nyelv' általános logicájának, és kivált a' szó-rakási nyelvhasonlóságnak figyelmes vizsgálata. Ugyan is a' tárgy' tulajdonsága azt kivánja, hogy a' helytartó' tiszte a' viszonyon, a' mellyet általa a' megbizó személy végeztetni kiván, túl soha ne terjedjen; tehát a' személyragnak, mint a' személy' helytartójának csak annyira kell a' személy' viszonyát jelentenie, a' mennyire ezt maga a' személy nem jelenti: úgy de ha a' személy egyesben, vagy többesben jelen vagyon, már ekkor annak számát a' helytartó ragnak jelentenie szükségtelen; tehát a' dolog' mivolta arra mutat, hogy midőn a' személy a' személyraggal egybe függve azon egy mondásban előjő, csak a' személynek birtoki viszonyát és nem egyszersmind számát jelentse. De ezt tanítja a' nyelv általános logicája is, mi szerint a' haszontalan kettőztetés, szükségtelen szaporítás semmi mondásban okosan meg nem állhat, és legfölebb nyomosság' okáért eltürhető: már pedig, ha az előhozott mondásokat így írjuk: magyarok' király-uk, vagy királyai-k; a' magyarokat többesben minden szükség és nyomosság nélkül kétszer teszszük, a' mi logicai anomalia, és paradoxon. Még világosabban kitetszik ez a' szórakási nyelvhasonlóságból. Ha a' szók' igazítását és egyeztetését nyelvünkben vizsgáljuk, tapasztalni fogjuk, hogy minden melléknév és névmás számra nézve csak akkor egyeztetik meg a' főnévvel, mellynek tulajdonságait, vagy viszonyait helyette állva jelenti, mikor a' főnév vele függésben együtt és jelen nincsen; máskor pedig csupán személyre

nézve (mert minden szó magában véve harmadik személyben vagyon) egyez, p. o. e' kérdésre: millyenek voltak azon emberek, kiket Afrikából hoztak? felelünk: feketék; de megjelenvén a' főnév, a' számbeli egyeztetés elmarad, és felelünk: fekete emberek, nem feketék emberek. Így van ez névmásainknál is, u. m. az, ez, amaz, emez, ki, melly, illy, olly, illyen, ollyan stb.; amaz állatok (és nem amazok állatok), a' mellyeket minap láttam; ollyan házak (és nem ollyanok házak) a' millyeneket Pesten építenek; ellenben ha függetlenűl helytartóskodnak, már számra nézve is megegyeznek; p. o. ezeket nem láttam, hanem amazokat, a' melly állatokat Ázsiából hoztak; ollyanokat, a' millyen házakat Pesten építenek, Bécsben sem látni stb. Illy egyeztetést bizonyít a' közdivatú nyelvszokás a' visszatérő névmásokban, p. o. magunk' háza, magatok' háza, magok' háza, magunk' házai stb. Avvagy ki beszélt, vagy írt valaha így: magunk' házunk', magatok' házatok, magok' házok stb. Ha tehát minden melléknév, és névmás, akármilly személy, vagy tárgy helyett áll, számra a' főnévvel csak akkor egyeztetik meg, midőn a' főnév tőle függetlenül távol marad; ellenben illy egyeztetésnek helye ott, hol a' melléknév, vagy névmás a' főnévvel együtt függésben jelenik meg, soha nincsen: valójában a' szórakási nyelvhasonlóság szorosan megkívánja, hogy a' személyragoknak, mint valódi névmásoknak szerkezésében is e' közszabályt híven megtartsuk. Végre méltó még itt az is megjegyzésre, hogy illyen mondásokban: emberek' lelke, magyarok' királya nincs anyira a' birtokos, mint inkább a' tulajdonító viszonynak állapotja (status relationis dativus, seu adpropriativus), hol a' személyrag inkább birtokra nyomosítólag tulajdonítva ezt a' birtokosnak; mint magára a' birtokosra hat, mintha mondanánk: embereknek lelk-ői, magyaroknak király-ői; illyen forma kifejezés, ha még is hasonlítható, a' német nyelvben: dem Vater sein Sohn, e' helyett: des Vaters Sohn vagy sein Sohn; már most, így levén a' dolog, milly képtelen kiejtés volna ez: magyaroknak király-ők, alföldieknek ökör-ők, Hungaris Rex illi, — Inferioris Hungariae incolis boves illi, e' helyett: magyaroknak király-ő, Hungaris rex ille, alföldieknek ökör-ő stb? Sikeretlen tenne itt valaki ellenvetéseket, hogy p. o, e' mondásban: a' gyermekek atyjok' dicső tetteinek

nyomait követni tartoznak, a' fő személy, gyermekek, ki van téve, és még is az aty-jok többes személyraggal van ellátva; — igen is, úgy vagyon — de észbe kell vennünk, hogy a' gyermekek itt az aty-jok-kal a' birtokos viszonynak független állapotjában (in statu relationis possessivae absoluto) jő elő, nem pedig függve; és épen ott hibázott Révai, hogy a' birtokos viszonynak függő és független állapotja között (inter statum relationis possessivae absolutum et constructum) különbséget nem tett és a' keleti nyelvszabályt a' miénkre általánosan által ruházta, holott valamint nálunk, úgy a' keletieknél is az említett szabály csak (in statu relationis possessivae absoluto, et non constructo) a' birtokos viszonynak független, és nem egyszersmind függő állapotjában igaz; a' függő állapotot pedig Szem' nyelvei úgy, mint nálunk divatos, nem ismérik, és ez édes miénknek kizárólag sajátos sajátja, hacsak talán valaki az aram nyelvnek status relationis emphatico-constructusát ide nem alkalmazná, de a' mit én tenni nem merek. Azt sem vetheti el végre senki ellen, hogy a' személyes névmások, midőn nyomosság' okáért kettőztetve használtatnak, számra nézve is megegyeztetnek a' nyilván jelenlevő személylyel ezekben: az én házam, a' mi házunk, a' te házaid, a' ti házatok, a' ti házaitok stb.; mert itt az általános, és azért kérdésbe sem vonható nyelvszokás a' harmadik személyben, holott épen erről van a' kérdés, híven velünk tart, mondva és írva: az ő házok, és nem az ők házok; az ő házai és nem az ők házaik, stb.

Ezekhez képest zsinórmértékül a' személyragok' helyezésében a következő két szabály szolgálhat:

„Valahányszor a' birtokos a' birtok mellett függésben nyilván nem áll, hanem a' személyrag a' birtokos' helyét foglalva ennek személyét, és tulajdonát együtt jelenti, a' birtokossal mind személyre, mind számra nézve megegyez; p. o. házam, házad, háza, házunk, házatok, házok stb." Itt meg kell jegyezni, hogy a' birtok' többesét mindenkor i jegyzi p. o. ház-a-i-m, stb.

„Ellenben, ha a' birtokos a' birtok mellett függésben nyilván megjelenik, ezen esetben a' személyrag csupán tulajdonító, és nyomosító, határozó erővel birván, szinte, mint más melléknév vagy névmás egyedül személyben, és nem egyszersmind számban, egyez a' birtokossal. p. o.

o.: magyarok' királya, alföldiek' ökre, király-a-i, ökre-i; nem pedig: a' magyarok' király-ok, alföldiek' ökr-ök stb. És ezen szabály akkor is megáll, ha egymás után több név jő össze illy birtokos viszony' függő állapotjában; p. o. a' magyarok' királya' vára' kertjében; a' magyarok' királyai' életirásaiban; az emberek' lelkeinek idvezítésére; a' lengyelek' utósó kiütésének napjaiban stb.

d) A' hangrendi nyelvhasonlóságra nézve: ez ugyan leginkább szem' keleti leány-nyelveiben vagyon helyén; de nálunk is bizonyos módot követvén, számtalanszor biráskodhatik, p. o. a' nyelvszokás kétfélén hordozza ezeket: rákász, rákész, bámász, bámész stb. de a' nyelvhasonlósági hangrend szerint csak a' bámász, és rákász helyes, mert közös hangrendi szabály nyelvünkben, hogy a' szóalkotó rag a' gyök' hangjaihoz simúljon p. o. agar-ász, vad-ász, nyul-ász stb, és nem agar-ész, nyul-ész, vad-ész stb. A' hangrend továbbá azt is mutatja, hogy a' két mássalhangzóval kezdő szó nem magyar eredetű, mert illyest a' hangrendi nyelvhasonlóság meg nem szenved; p. o. idegenek ezek: krajczár, krónika, dzsida, kréta, fricska, bricska, próba, kripta, flauta, flotta stb. De kárhoztat végre a' nyelvhasonlóság sok idegen nyelvből becsuszott mondásokat is, p. o. a' mi ezt a' dolgot nézi, a' konyha latin után majmolva, quod hanc rem concernit; jól néz ki, bene prospicit (er sieht gut aus) e' helyett: jó színben van, mert az elsőre nézve a' nyelvhasonlóság különféle mondásokban megmutatja, hogy a' néz íge egyedűl szemmel, mint a' látás' eszközével ellátott lényekről használtatik; a' másikra nézve a' beteg is jól nézhet ki, ha szemei nem roszak, ámbár egyébként rosz szinben van. Az elismérem ígét megismérem helyett a' nyelvhasonlóság kárhoztatja, mert el az igék összetételében mindenkor annyit teszen mint a' latin ab, német ver p. o. elismérem, abnosco, ich verkenne es, másnak ismérem; eltaszítom, abtrudo, ich verstosse ihn stb.

A' nyelvhasonlóságon kivül alrendü, de nem megvetendő segéd elv gyanánt szolgálhat még a' logicai egyszerítés, a' melly tudniillik oda irányoz, hogy minden mivelt nyelvben a' haszontalan jel, betű és szószaporítás, mennyire az általános nyelvszokás, vagy hasonlóság, és az értelmesség megengedi, eltávolítassék. Például: a' magyar nyelvben

megkivánja a' logicai egyszerítés, hogy az egyszerű hangok' jelelésére szükségtelen kettős betűk helyett egyes jeleket vegyünk föl; hogy a' nyomosság' paizsa alatt védett szükségtelen betű-kettőztetéseket hagyjuk el, p. o. ezekben: fönn, künn, benn, lenn 'stb. és irjuk egy betűvel: fön, kün, len, ben, és a' kettőztetést legfölebb szorítkozó verselőinknek engedjük meg; hogy a' névmutató fölött írástarkító hiányjelet, mint csupán egy kihagyott z betűnek pótlása miatt használt, és az értelemre nézve egészen szükségtelen bélyeget, ne használjuk.

Végre segédelvűl szolgál még minden nyelv' mívelésében a' logicai értelmesítés is, a' melly tudniillik mind a' beszédben, mind és leginkább az írásban ollyan értelemtévesztő formákat is, a' mellyek a' nyelvszokásban, és hasonlóságban feneklenek, az értelmesség mint minden nyelv' legelső fő tulajdonsága miatt, gyakran változtatni parancsol; például az értelemtévesztés' elhárításaért íratik két l-lel a' hall, hogy megkülönböztessük a' hal-tól, a' váll, vál-ik-tól; a' val régi ige, verum dicit, honnan a' mai való, veritas, realitas, a' vall fatetur igétől; ide tartozik kel, és kell 'stb.

És ime ezek azon alap- és segédelvek, a' mellyek' útmutatása szerint minden nyelv leghelyesebb és biztosabb módon míveltethetik. Lássuk már most a' nyelvhasonlításnak vezér elveit.

II.

Mellyek a' nyelvhasonlításnak vezér elvei többféle nyelv' egybeillesztésében?

וַיְהִי כָל־הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים׃

A' földön mindnyájan egy ajakúak; és egy nyelvűek valának.

Mózs. I. K. II. R. 1. v.

Jelenkorunkban majdnem minden nemzet a' haladásnak szellemétől lelkesűlve e' messzetágos világnak akarmelly tartománya' tapasztalásait valamint más tudományok' ágában a' lehető leggyorsabb hamarítással megszerezni, és magáéval egyesítve hasznára fordítani iparkodik: úgy a' nyelvtudománynak is az által reményli legszaporább, és czélszerűbb előmozdítását, ha tulajdon nyelvét minden más ismeretes nyelvvel egybe illesztve fejtegeti, hasonlítgatva taglalja. Néhány év óta nemcsak nálunk, hanem a' szomszéd németeknél is a' nyelvbuvárkodási töre-

kedés annyira haladott, hogy az egymással soha nem érintkezett, vagy legalább történeti adatokkal bebizonyíthatatlan érintésű nemzetek' nyelvei között is nem csak azoknak egyes szavaira nézve, hanem belső származtatási, módosítási, és szerkezeti állapotjára tekintve is többször ugyan alapos és velős, de nem ritkán alaptalan és nevetséges hasonlatosságot találtak. Oka ennek az lehet, hogy illy nemű ügyekezetben némellyeket az előitéletektől elfogult nemzeti vonzalom; másokat minden elv nélküli kiindúlás, másokat végre a' forró képzelődésnek csalfa tűköre eltántorított. Ezen vagy hasonnemű forrásokból folyhattak egyedűl ama tarka szinű nyelvhasonlítások, a' mellyekben majd a' magyar nyelv' nagyobb része tótból származottnak, majd a' francziának, olasznak, németnek, latinnak és más nyelveknek sereg szavai a' magyarból eredteknek kaczagásig mutogattattak. Bő olvasású tárgyat nyujtanak illyen nézetekben Leska, Dankovszky, Kerekes, a' Tudományos Gyüjtemény, és több efféle. Mivel tehát a' nyelvek' összehasonlításának, ha bizonyos, és helyes elvekből indúlunk, haszna közösen megismértetik annyira; hogy a' m. t. academia is nagy szótárának készítésében nyelvünknek a' keleti, és több európai nyelvekkel összeillesztését tagjainak kötelességül tette: nem leszen teljesen haszontalan munka olly elvek' előadásának próbája, a' mellyek közé minden nyelvhasonlításnak okosan szorítkoznia szükséges. Ámbár pedig e' tekintetben csalhatatlan zsinórmértéket találni fölötte nehéznek érezzük, de azért föl nem akadunk, mert a' mi parányiságunktól tökéletesen ki nem telik, azt mások által tökélyesítendőnek annál bátrabban reméljük, minél jobban meggyőződik valaki arról, hogy csak akkor lehet idves hatású valamelly nyelvre ennek másokkal egybehasonlítása, ha ezt szilárd elveknek mindenkor pontos szemrevevése, és hiv követése kiséri.

Találtatik ugyan minden nyelv között általán némi összehangzás: de a' melly, ha a' gondolkodó erőnek minden emberben egyenlő szabályok szerint hatásából származik, nyelvrokonságot nem árúl el. A' gondolkozó erőnek tudniillik öt ollyan szabályát ismérjük, a' melly körűl az emberi vizsgálódás akarmelly személy, vagy tárgynak tagolásában szükségképen forogni szokott. Illyenek: a' m i s é g, m i n e m ű s é g, m e n n y i s é g, v i s z o n y, és m ó d; mert a' mit valamelly tárgyról tudhatunk, vagy tudni akarunk, az mind a' következő kérdések' meg-

oldásában egyesül: ki vagy mi? hány? millyen, magában, viszonyaiban, és módjaiban? — A' logicai vizsgálódásnak ezen szabályai szerint keletkeztek akármelly nyelvnek részei. Azért minden nyelvben a' miséget név, a' mennyiséget számnév, a' mineműséget melléknév, a' viszonyt, mellyben a' miség cselekvőleg, szenvedőleg, vagy a' kettő közti létben áll, íge; a' miségnek különféle módjait különkülön majd magán álló, majd a' személylyel, vagy tárgygyal elül, vagy hátul egybe olvadó, majd ma értelmes, majd ma már értelmetlen szavak jelentik, a' miket név- és ige határzó, vagy módosító szóknak, vagy ragoknak szoktunk nevezni. Abban is megegyez minden nemzet' nyelve, hogy a' személyt, és ennek birtokos vagy igebéli viszonyait részint önálló személynevek, részint a' főnévvel, és igével egybeolvadó személyragok által bélyegzi, és noha ezt ma az európai nyelvekben világosan megmutatni nehéz: még is a' legjelesebb nyelvtanítók a' görög, latin, és német nyelvről is, összehangzólag gyanítják. Az előszámlált részeknek teljességéből, vagy fogyatkozásából következik a' nyelvnek belső logicai tökélyes, vagy tökélyetlen kifejlése is, mert ha azoknak csupán egyikében fogyatkozik is valamelly nyelv, ezt már belsőképen teljes fejlésű nyelvnek nem mondhatjuk. A' nyelv' illy logicai fogyatkozásának nyilvános nyomára akadunk szem' keleti leánynyelveiben; ritkább lévén tudniillik azokban a' mineműséget jelentő melléknév, kénytelenek körülirással élni p. o. erkölcs embere, Istenfia stb. ezek helyett erkölcsös ember, istenes fiu. Sőt az anyagi mineműséget mi is, mint a' keletiek, melléknév helyett főnévvel kijelenteni a' szükség miatt kényteleníttetünk, p. o. bőr öv, arany gyürű, réz edény, ezüst kés, kő láb stb. a' mit a' görög, latin, 's mások melléknévvel jegyeznek: cingulus pelliceus, annulus aureus, vas cupreum etc. Sőt a' magyar köznép szájában a' valóval való izetlen körülirás is dívik u. m. aranyból való, ezüstből való stb.

Ámbár továbbá a' beszéd' részeinek a' gondolkozás' cathegoriái szerinti kifejlésében minden nyelv közönségesen megegyez: még is a' nyelv' hangjaiban, szavaiban, ezek alkotásában, módosításában, és szerkezésében egyik nyelv a' másiktól kisebb nagyobb mértékben különbözik; és épen ez a' különbözés az, a' mellynek kisebb, vagy nagyobb mértéke határozza meg a' nyelvek közti közelebb, vagy távolabb rokon-

ságot. Más pedig a' nyelvejtés (dialectus), más a' nyelvrokonság (cognatio). A' nyelvejtés ugyan azon nyelvnek külön tartományokban, vagy azon egy tartomány' külön részeiben divatos, többnyire némelly hangok' kimondásában, egy két tájszónak, vagy szómódosításnak más alakú használásában levő különbözés szüli: ellenben rokonok lehetnek ollyan nyelvek is, a' mellyek az anyanyelvtől már ezer év óta elszakadva nemcsak szavaikban, hanem a' nyelvhasonlóságban is csupán annyira egyeznek, hogy a' szószármaztatásban, módosításban, és néhol a' kötésben, 's hangrendben is hasonlatos módot követnek, és több anyanyelvi szókat is híven megtartottak. Illyen tagadhatatlan rokonság vagyon a' heber, arab, szir, és kaldaeai nyelvek között. Világosabban a' nyelvejtés, és nyelvrokonság között az a' különbség, hogy a' nyelvejtésben különbözők p. o. az erdélyi székelyek, a' palóczok, és a' dunántúli magyarok, a' csehek, és a' magyarországi tótok, a' bécsi németek, és a' német bajorok, vagy poroszok egymást könnyen megértik; ellenben a' rokonnyelvűek: u. m. arab és heber, olasz és franczia, szász és angol egymást annál nehezebben értik, minél távolabbi atyafiak, és minél régibben egymástól elválva élnek.

Ezek' előbocsátása után amaz elveknek, a' mellyek több nyelv egybe illesztésében vezérfonalat nyujthatnak, alapjául a' nyelv' általános belső tulajdonságaira nézve a' logicai köznyelvhasonlóságot vehetjük, mert ez kiméri azon közt, a' hol a' nyelvek minden rokonság, érintés, és közösűlés nélkül is egybe olvadnak, és azért megmutatja, mikor lehet bátran állítani, valljon egyik nyelv a' másikból származott-e? vagy talán a' másiktól csupán néhány szókat, formákat, és mondásokat kölcsönözött? A' köznyelvhasonlóságból, mint vezérelvből a' következő segédelveket példákkal világosítva adjuk elő.

a) A' melly nyelvek egymás közt szószármaztatási, módositási és hangrendi tekintetben általán megegyeznek: habár egyes szavaikban vagy formáikban különböznének is, azon egy anyának leányi; p. o. palócz és magyar, a' szász és német nyelv. Azon nyelvek pedig, a' mellyek hasonló módot követnek a' szóalkotásban, módosításban, rakásban, és hangrendben, ha bár nem minden szavaikban egyeznek meg, még is tagadhatatlanúl rokonok, p. o. az aram és arab, az orosz és szláv, a' német és angol.

b) Ha egyik nyelv a' másikkal többféle szószármaztatási tekintetben, a' másikkal is még a' szóhajlításokban és egy harmadikkal a' szószerkezésben megegyez: illyenekről méltán gyaníthatni, hogy egy anyának közelebb, vagy távolabb ágai p. o. illyen hasonlatosság vagyon a' finn, lap, és magyar nyelvek között.

c) Abból, hogy két egyébként egészen különböző nyelv hangjainak számában vagy rendében megegyez, nem következik a' két nyelvnek rokonsága; például mind azon hangok, a' mellyek a' franczia nyelvben olly kellemesen hangzanak, nálunk is megvannak; és valljon kinek jutna eszébe a' franczia és magyar nyelv között atyafiságot állítani?

d) Egy két szóalkotó, vagy módosító ragnak két, vagy több külön nyelvben megegyezése nem bizonyos jele a' rokonságnak; p. o. a' magyar nyelvnek szóalkotói ke, ka a' török, persa és tót nyelvben szinte kicsinyező értelmet öntenek a' névbe, mellyhez függednek, és ki merné azért állítani, hogy a' magyar rokon a' tót, török, persa nyelvvel? vagy abból, hogy ár, ér, a' latin, német és persa nyelvben szinte, mint nálunk, személyes főneveket alkot; vagy hogy a' szenvedőt nálunk is, mint a' heberben et bélyegzi, ki mondaná ezeket egymás között rokonoknak?

e) A' szószerkezési nyelvhasonlatosság, ha bár két külön nyelv' első elemeinek rendezésében is hasonlatosan föltaláltatnék, legkevesbbé szolgálhat elvűl a' nyelvrokonságnak megítélésében; mert a' mindennapi tapasztalás tanítja, hogy a' szórakás átalán a' gondolkozási erőnek hatását követi és távol sem ritkaság az, hogy két különböző, de hasonló éghajlat és törvényhatóság alatt élő nemzetnek hasonlóan fejlődjék ki logicai mívelődése. Igy példáúl: még abból, hogy nyelvünk szovainak módosítási és szerkezési módjában szem' keleti nyelvsarjadékival igen gyakorta megegyez, csupán azt következtethetjük, hogy nyelvünk eredetére nézve keleti szülemény, nem pedig, hogy azokkal rokon; ámbár illy vizsgálódásokban azt soha felednünk nem szabad, hogy a' világnak minden nyelve közvetlenül, vagy közvetve egy eredten eredeti nyelvből folyt. Ide járúl még az is, hogy a' tapasztalás bizonyítása szerint, mikor egyik nemzet a' másiktól kölcsönzi a' míveltséget, szórakását könnyen tulajdon nyelve természetének ellenére is kölcsön vett új képzeteihez alkalmazza. Innen vagyon, hogy nyolcz száz év alatt a' latin szó-

kötésből sok által folyt a' miénkbe; ma pedig legjelesebb iróink is hamar német szórakást követnek, mikor a' nagyobb miveltségű németnek fentebbi képzeteit magyarúl közlik. Így honosodott meg nálunk a' lehet igének német, és latin kapta szerinti használása p. o. meg lehet tennem, el lehet mondanom, holott, ezeket, nyelvünk ritka rövidségű tulajdonsága így kivánná mondatni: megtehetem, elmondhatom stb.

f) Ha két messze távol eső, és egymással soha érintkezésbe nem jött nemzet' nyelve több olly szóban, mellyek a' látható, és érezhető természetnek kitörő hangjait utánozzák, vagy a' belső érzésnek és indulatnak önkényti kifakadását nyomozzák, megegyez; innen még nem következik, hogy a' két külön nemzet abbeli hasonlatos szovait egy köz forrásból merítette, mert mi eshetik meg könnyebben, mint a' magához váltig hasonló természetnek hasonló követése? — Illyen például a' hangutánzó szór, latin sero, heber zara, német säen, angol sow stb. illyen a' szél, német seele, persa salih, tatár zel, lapp sivello stb. Illyenek az indulatszók: ah, áh, jaj, oh; illyenek az érzés' kitörései: apa, atya, atu, tata, papa, anya, eme, mama, nyanya stb.

g) Ha két messze távol lakó, de valaha érintkezésbe jött nemzet' nyelve több szóban megegyez; illyeneket hihetőleg egymástól kölcsönözték; ámbár milly szót vett egyik a' másiktól, mindenkor csak világos történeti adatokból itélhetjük meg. Például: a' német Schanze megegyez a' magyar sáncz szóval; úgy de eleve a' magyarok árkoltak, tehát a' sánczolást a' szomszéd németektől kölcsönzötték. Innen kell nyelvünkben a' számos török, olasz, görög, oláh, tót, német, franczia, és latin szókat is megmagyaráznunk, mert nemzeti történeti könyveink és némelly részben jelen állapotunk is elégen túl bizonyítja, hogy eleink Svatupluk' maradékait a' győzelem után is hazánk' jó nagy részében megszenvedték, sőt annak minden javaiban részesítették; a' török iga alatt fél hazánk száz ötven évig nyögött, a' németek nyolcz száz év óta nem csak örökös szomszédaink valának, hanem azokat elpusztúlt helységeink' népesítése miatt meg kelle honosítanunk; az olasz, és franczia részint a' velök viselt háború, részint a' tőlök hazánkba jött papok, és barátok által csuszott itt amott nyelvünkbe; oláh és görög még ma

is számosan élnek közöttünk; a' latin annyira divatos vala hazánkban, hogy sokan anyjok' tejével szopták, és szégyenlette a' magyar, hogy Ciceróval szóljak, latinul nem tudni, holott szégyelnie kell vala, hogy tulajdon nemzeti nyelvét elhanyagolta. Nem említem itt a' horvát, rácz, és lengyel néppel közös viszonyainkat, a' mellyek úgy is a' tót nyelv alatt foglalvák: de ha meggondolom, hogy drága magyar nyelvünk annyi idegen záporok közt nyolcz századon által minden nemzeti pártolás nélkül belső önálló tisztaságát megőrizte, csodának kellene ezt tartanom, ha nem tudnám, hogy nyelvünk keleti természeténél fogva akármilly európai nyelvvel belső mivoltára nézve egybe nem olvadhat. Csoda-e tehát illy körülmények közt, ha magam is mindenkor kész vagyok ezer szót mai nyelvünkből kijegyezve előmutatni, mellyeket a' magyar nyelv másoktól kölcsönözött?

h) Azon egyszerű gyökszók, a' mellyek sem a' természetet nem utánozzák, sem nemzeti érintkezésből nem magyarázhatók, és még is több nyelvben főltaláltatnak, az első eredeten eredeti nyelvből forrottak. Például: a' só megvagyon a' szerecsen nyelvben: sev; latin sal, franczia sel, lengyel sol, cseh sül, görög ἅλς; német Salz, sauer, heber שֶׁלַ; e' szó korán eleve szükséges vala, és úgy látszik a' magyar, és szerencsen őrizte meg az eredten eredeti tiszta gyököt.

i) Olly tárgyak' neveit, a' mellyek valamelly nemzet által föltaláltatván több más nemzettel közösek, ezek mindnyájan a' föltalálótól vették; illyenek például: orgona, kocsi, malom stb. így okoskodott hajdan Adelung is a' zablya szóról szótára III. k. 1556 lap. Säbel im Schwed. Sabel, im Engl. Sable im, Ital. Sabra, Sable im Böhm. Ssawle, im Filänd. Sabeli Wachter leitet es vom Arabischem Seif ein Degen, Schwert; — Wir haben dieses Wort mit der Sache selbst ohne Zweifel aus Ungarn, und der Türkei erhalten, weil die krummen Schwerte bei unsern Vorfahren nicht üblich waren.

k) Ha két vagy több nemzet' nyelve olly tárgyak megnevezésében egyez, a' mellyeket hosszabb és ujabb alakjok miatt az eredeti nyelvből, vagy a' történeti érintkezésből nem származtathatni; azokat a' történeti adatok szerint régiebb nyelv' tulajdonának tarthatni, kivált, ha a' szónak alakja is az illy nyelv' természetével jobban megegyez p. o.

bárány, persa barah, arab és aram beir, görög βαρειον, vend boram, cseh parán, heber por, inkább a' keletiek, mint a' tót' sajátja. Igy bükköny inkább a' görög βικιον és φακη, mint a' latin vicia, német Wicke, tót wykev-ből vette eredetét.

l) Ha egy szó több nyelvben hasonlóan hangzik, és hasonló értelemben divik; egyik nyelvből a' másikba a' kisebb, vagy nagyobb hasonlatosság' mértéke szerint mehetett által; p. o. a' magyar eretnek a' latin haereticus-ból, ez is még a' görög ἁιρεσις-ből származott. Rósa hozzánk inkább a' latin rosa-ból mint az olasz rosso, franczia roux, görög ρουσιος, lengyel roza, cseh ruza, német Rose-ből, noha Adelung el nem hiszi, hogy az elszámlált nemzetek a' latintól vették legyen.

m) Ollyan műszók, a' mellyek több nyelvben megegyeznek, kétségen túl a' korábban mivelt nyelvből csúsztak más nyelvekbe p. o. illyenek: algebra, alkohol, almanach az arabból; illyenek: critica, philosophia a' görögből kölcsönöztettek.

n) Olly tárgyak' nevei, mellyek valamelly éghajlatnak, vagy nemzetnek különös szüleményeit jelentik, ha más idegen nyelvben is megvannak, ezek által amazoktól kölcsönöztettek p. o. alkörmös az arabból, illyenek: czukor, czitrom, narancs, ofiom, pasa (basa), herczeg, szombat, gipsz stb.

o) Ollyan szó, a' melly valamelly nemzet' nyelvének általános természetével megütközik, azon nemzet' szüleménye nem lehet, p. o. a' magyar nyelvre nézve minden két mássalhangzóval kezdő szó idegen.

Ezek ama' néhány nyelvhasonlítási szabálymértékek, a' mellyek által a' nyelvek' hasonlításában sokszor meggondolatlanúl nyilvánított, sőt indulatos gyülölségre fakadott balvéleményeket némineműképen korlátok közé szoríthatjuk. Itt azonban minden vita' elkerülése miatt megjegyezzük, hogy váltig csalhatatlanoknak fölhozott szabályainkat nem tartjuk, jól tudván mennyi ezerféle viszontagságokon mehet keresztűl egy nemzet' nyelve; és egyedűl azt ohajtjuk forrón: vajha a' nyelvhasonlitgató és szónyomozgató irók soha illy, és hason nemű vezér elvekről meg ne feledkeznének.

III.

Mennyire hasonlítanak Szem' keleti nyelvsarjadékai magyar nyelvünkhöz.

قَابِلْ رَأْيَكَ مَعَ رَأْيِ ٱلْغَيْرِ وَٱتَّخِذْ شَوْراً فَٱلْحَقّ لَا يَخْفِى عَلَى ٱثْنَيْنِ فَٱلرَّجُلُ
مِرْآةٌ تُظْهِرُ لَهُ وَجْهَهُ لَكِنْ لَا يَرَى قَفَاهُ إِلَّا بِجَمْعِ مِرْآتَيْنِ . .

Illesd össze véleményedet más' véleményével, és azután fogadd a' tanácsot, mert az igazság kevesbbé leplezett kettő között; lám a' tükör a' férjfiúnak megmutatja képét, de nem látja hátát, hanem ha két tükör' összeillesztésében.

Mielőtt Szem' nyelvágainak a' magyarral közös tulajdonságairól bővebben szólnánk, talán helyén leszen azoknak történeti viszontagságait is röviden megismértetni. Tárgya azonban értekezésünknek egyedűl a' heber, arab, és syrkaldéai vagy is aram nyelv fog lenni.

Ázsia' délnyugati anyanyelvének egyik legrégiebb leánya a' heber nyelv, a' melly Mózes' könyve szerint Szemtől, mint törzsatyától maradván által Ázsiának népeire, közönségesen Szem' nyelvének, és ennek leányi Szem' nyelvsarjadékinak hívatnak. Szem' anyanyelve az arabiai félszigettől mint főtanyájától éjszaknak elterjedett a' Középtenger felé kis Ázsiába, Örmény és Persaországokba; délnek pedig Hevesbe (Habessinia) vagyis Szerecsenországba (Aethiopia) nyúlott. A' különféle tartományok' fekvése és alkotmánya szerint már ifjú korában különféle módon fejlődött. Ugyan is az éjszaki aram földön, hova Syria, Mesopotamia, és Babylon tartozott, az éghajlat' hidegebb mértéke miatt keményebbé, magányhangzóiban szűkebbé, és a' részint iga alá vetett, részint szomszéd nemzetek' nyelvéből több szót kölcsönözve tarkábbá változott. Ellenben a' déli tartományokban a' vitéz arab nemzet' kebelében régi tiszta kerekdedségét, könnyen folyó kellemes hangjait hívebben megőrizve, bőven gyarapodott, és gazdagon virágzott. A' nyelvbuvárok illyen nyájasabb gömbölyű hangfolyást, és könnyű hajlást szoktak a' szerecsen nyelvnek is, mint az arab' közvetlen szüleményének, tulajdonítani. Aram és Arabia között a' finn népen, mellynek nyelvéből egyedül töredékeket birunk, és más kisebb elkavarodott nemzeteken kivűl, nevezetesen a' heberek laktak Palaestinában, a' kiknek nyelve az

aram és arabbal atyafiságos ugyan, de még sem lehet egyiket a' másik' nyelvejtésének mondani.

A' heber nyelv, az aram fölött gazdagsága, és a' K. u. negyedik századtól fogva hirre kapott, míveltsége által minden keleti nyelvet túl haladó arab fölött pedig régisége 's egyszerűsége által tündöklik; mert a' heber nyelv legkorábban kezdett mind a' prosában, mind a' költészetben a' nemzet' kebeléből, mig önállással birt, soha ki nem fogyott prófétták által míveltetni. E' nyelven birjuk a' tudományos világnak legrégiebb irományát, a' melly már K. e. majd nem harmadfél ezer esztendővel írt oklevelekkel díszeskedik. Arany korában élt a' heber nyelv utóbbi viszontagságaihoz mérve Mózes' idejekor, és mint Josue versei, Debora' éneke, Dávid' zsoltári bizonyítják, a' birák és első királyok' kormánya alatt is szép virágjában ékeskedett. De utóbb, részint a' gyarapodó kereskedési viszonyok, részint a' sokféle szerencsés és szerencsétlen háborúk miatt folyvást hanyatlani, eredeti tisztaságából kivetkőzni kezdett, míg végre a' babyloniai fogság után helyette nemzeti nyelvvé az aram lett. Voltak ugyan mindenkor jeles férfiak a' nemzet' kebelében, kik a' hajdan nemzeti, már most csupán vallási nyelvet legalább az iskolákban fentartani igyekeztek; de ezek is lassanként a' szók' hiányát aram, persa, sőt görög és latin szókkal pótolva, a' régi heber nyelvből, szinte mint a' középkori iskolások a' tiszta latinból, rontott iskolai nyelvet faragtak, a' mellyet közönségesen thalmud nyelvnek hivunk. Ez is ujabb időkben többféle változások által rabbi nyelvvé fajzott. A' régi heber nyelv egyszerű tisztasága tehát csupán az Ezechias, vagy Manasses király' idejéig írott ó szövetségi maradványokban foglaltatik; a' melly könyvekből annak természetét, hajlásait és fordulatait fejtegetni a' tudósok a' tizenhatodik századból maig folyvást iparkodnak, és sokan, kivált az ujabbak közűl Jahn, Gesenius, Ewald, és mások szépen előre is haladtak: de még is közvetlen források' fogyatkozása miatt alig remélhető, hogy az illy igen korán élni megszűnt nyelvnek egész valóját elégségesen kipuhatolhassuk.

Aram nyelv alatt a' hason nevű tágas birodalom' népének, mint Szem' maradékinak ama' nyelve értetik, a' melly két fő nyelvejtésre u. m. syriai, és kaldéai ágra szakadott. A' syriai nyelv hebernél míveltebb nemcsak régi maradványiban, hanem Liban körött a' nép'

szájában is él; kaldéai nyelven az ó szövetségi írók közt Dániel és Ezras irtak. Különös figyelmünket érdemli e' két nyelv már azon tekintetből is, mert a' babyloni fogság után az izraeli népnek hazai nyelvévé vált, és megváltónk is e' nyelven hirdeté az idvezség' tudományát.

Az arab nemzet eredetét Hebernek Joktán fiától vette, nevét pedig a' hason nevű tartománytól kölcsönözte. Szem nyelvágai köztt ennek jutott a' legnagyobb míveltségi fok; mert akár hangjainak könnyű folyását és gyengéd finomságát, akár szómódosításának külön alakjait, és sokféle kellemes változásait, akár szóbőségét szemléljük, rokonai vele nem mérközhetnek. Legszebb aranykorában virágzott e' nyelv, midőn Mohammed a' vitéz arab népet nem csak az egy igaz istennek imádására vezérlette, hanem egyszersmind a' legérzékenyebben kedvező jutalomnak álnok igéretével akárki ellenfél előtt rettenthetetlenné képezte. Mívelt állását egyenesen azon jeles költészeknek köszönheti, kik a' vitéz, éles elméű és szép lelkű arab nemzet' kebelében soha meg nem fogyatkoztak ugyan, de leginkább még is K. u. az öt és hatodik században a' modariak, koraiták, és hegy-aziak közt gyakoriak valának. Elősegítette a' haladást Mekkában azon divatos szokás, mellynél fogva a' költészek egybegyülekezvén, tudományos üléseket tartának, munkálataikat köz birálat alá bocsáták, és a' legjobb elmeművet aranybetűkkel vászonra irva az egyházban fölfüggeszték. Mennyből adottnak hirdettetvén azonban az Alkorán a' nyelvnek további mivelését annyira megakasztotta, hogy a' nagy próféta' könyvénél szebb irásmód ezentúl nem csak lehetetlennek, hanem véteknek is tartatott. Azért azon időtől fogva a' nyelv' aranyfénye egy lépcsővel alább hanyatlott, de ezen állásán már ezer év óta állandóan virágzik. E' nyelv belső alkotásában olly gazdag, hogy alig képes valaki alakot gondolni, melly annak természetéhez képest kifejtve ne volna; szóbőségében olly szapora, hogy a' tudósok' köz számolása szerint tőszói nyolcz száz ezeren, általán pedig szavai tizenkét millión túl haladóknak állíttatnak; csak Wilmet' szótárában, melly Golius, Giggejus, és Castelli lexiconainál jóval kisebb, ezer hat száz nyolczvan tőszót olvastam, a' származékokat ide nem értve. Az oroszlánynak öt száz, a' farkasnak száz külön nevét olvashatni az Alkámusz (—القاموس) tenger nevű szótárban, mellyet Mohammed, Firuszabadi Jakab' fia, több évig Mekkában tanúlván készitett,

a' ki Hegyirai 817-ik vagyis K. u. 1414-ben Szebidben holt meg. Érdekes emlékezetű azon történetke, mellyet Bochart Samu Damir nevü arab iróból fölhoz: vala, ki egy erdei macskát lőtt, de az állatkát nem ismerő annak neve után tudakozódott, 's a' hányat kérde, annyiféle feleletet hallván megörűle, hogy vadászati szerzeményében ritka kincsre talált: midőn azonban a' vad' bőrét vásárra kitette, hülve hüledezett, hogy árúja fél pénzre sem becsűlteték, és boszankodva félre veti: átkozott legyen, úgymond, ollyan állat, a' mellynek olly sokféle neve, és még is olly csekély értéke vagyon. — Ajánlja továbbá az arab nyelvet az is, hogy a' kilencz és tizedik sötét századokban a' világnak majd nem minden tudománya az arab nemzet' kebelében sátorozott. Ezen időben gyűjtötte Almumon kalifa is a' görög és egyéb bölcseket oldala mellé bő jutalommal, a' kik közűl száz által kisérteté magát útjában; bölcs utitársit a' föld' mindannyi isteneinek kereszteté, általuk a' görög classicusokat arabra fordítatá; Julius Scaliger észrevételeként: mit az iskolások tudtak, tudatlanságukról az arabok által megintetve, ezeknek köszönhetik, mert nincs görög iró, kit előbb arabul nem használtak volna, és csak azután latinra fordítottak". Aristoteles is aquinai sz. Tamás' idejében legelőször az arab fordításból tételék által latinra: E' nyelvből, úgymond ismég Bochárt, minden tudomány, de kiváltképen az orvosi, földleirási, és mathesis nagy fényt kölcsönözhetne, ha napvilágra jőnének azon irományok, a' mellyek keleten széllel szórva sötét fátyol alatt komor éj által borítva hevernek. De ha semmi más nem volna is, már maga az Alkorán elegendő buzdításúl szolgálhatna e' kellemes hangú és álmélatos bőségű nyelvnek tanulására, mert a' jelen világnak szinte harmada e' könyvben hiszi letéve jelen és jövendő boldogságának valódi kincstárát. Meg kell itt végre a' keleti nyelvekről általán jegyeznünk, hogy Szem' nemzedékeinek valamint vallása és költészete: úgy nyelve is inkább érzéki, szívreható képzetek', mint elvont philosophiai fogalmak' kifejezésében gazdag, és képző erőnek inkább lyrai mint eposi és szónoklati tekintetében fejlődött.

De a' kitűzött kérdés' oldásába ereszkednünk illik, és pedig a' nyelv' természeti fejlődésének rende szerint a' betűk összeillesztése után először

a' szószármaztatási, azután szómódosítási, végre szórakási, és hangrend-hasonlatosságot terjesztve elő: hanem a' különbözés is megérdemli figyelmünket, hogy a' tárgy' mind két oldalát látva annál könnyebben megitélhessük, mit kelljen a' szemi nyelvágak, és a' magyar nyelv közötti hasonlatosságról tartanunk?

Betűösszeillesztés.

Betűk.

Folyó Szám	Heber és Káldeai	Syriai	Arab	Görög	Latin	Német	Magyar	Heber név
1	א	ܐ	ا	α	a	a	a á	Aleph
2	ב	ܒ	ب	β	b	b	b	Beth
3	ג	ܓ	ج	γ	g	g	g gy	Gimel
4	ד	ܕ	ذ د	δ	d	d	d dz	Daleth
5	ה	ܗ	ة	ε	e	e	e é	He
6	ו	ܘ	و	υ	v u	w u	ü ű v u ú	Vau
7	ז	ܙ	ز	ζ	z	ß	z zs	Zain
8	ח	ܚ	ح خ	η	h	h ch	h	Thet
9	ט	ܛ	ط ظ	ϑ	th	t h	—	Theth
10	י	ܝ	ى	ι	j i	j i	j i í	Jod
11	כ	ܟ	ك	χ	c ch	k	—	Caph
12	ל	ܠ	ل	λ	l	l	l ly	Lamed
13	מ	ܡ	م	μ	m	m	m	Mim
14	נ	ܢ	ن	ν	n	n	n	Nun
15	ס	ܣ	س	ξ	x	ſ	sz	Szameh
16	ע	ܥ	ع غ	Ο ο	o	o	o ó ö ő	O'in
17	פ	ܦ	ف	φ π	p f	p f v	p f	Phe
18	צ	ܨ	ص ض	—	c	z	cz cs	Czadé
19	ק	ܩ	ق	ϰ	q	g k	k	Koph
20	ר	ܪ	ر	ϱ	r	r	r	Resch
21	ש	ܫ	ش	ς σ	s	ſ ch	s	Schin
22	ת	ܬ	ت	τ	t	t	t ty	Tau

A' betűknek ezen összeillesztéséből kitűnik, hogy tizenhat, sőt tizenhét betűben nyolcz nemzet megegyez, és azért Plutarchus és Plinius' tekintete épen nem megvetendő, midőn azon régi hagyományról emlékeznek, melly szerint Cadmus keletről Finnországból K. e. 1519-en tizenhat betűt hozott vala a' görögökhöz, a' mit annál inkább meghihetünk, mert úgy látszik, hogy a' sor szerint alább következő betűkben minden egyszerű mássalhangzó föltaláltatik, ha kiveszem a' cse, pe, zse hangot; azonban a' pe hangot a' keletiek f betű által jelentették; a' zse hangot pedig az arabok gyim ج által, a' francziák j által képezik, és épen ezen különbözés is oda mutat, hogy e' hang nem minden nyelvvel közös; a' cse hang pedig szinte majd c, majd cs, majd ts által jeleltetvén ez is jele annak hogy sem az első föltalált régi betúk közt, sem minden nyelvben illy mássalhangzó ismeretes nem vala. A' többi betűk, p. o. a' magyarban gy, ly, ny, ty az arabban: ك caph, خ ch, ذ dr, ط thr, ض dsza; a' németben: ch, ck, g; a' görögben: ψ pszi, ϑ thi; a' heberben ט theth, כ caph stb. mind egyszerű hangokból elegyült hangokat jelentenek. Azon tizenöt, vagy tizenhat betű pedig egymásnak pontosan megfelel illy sorban:

Folyó szám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Heber és Kald.	ב	ג	ד	ו	ז	י	ח	ל	מ	נ	ס	פ	ע	ק	ר	שׁ	ת
Syriai	ܒ	ܓ	ܕ	ܘ	ܙ	ܝ	ܚ	ܠ	ܡ	ܢ	ܣ	ܦ	ܥ	ܩ	ܪ	ܫ	ܬ
Arab	ب	ج	د	و	ز	ی	ح	ل	م	ن	س	ف	ص	ق	ر	ش	ت
Görög	β	γ	ϑ	υ	ζ	ι	χ	λ	μ	ν	ξ	φ	—	ϰ	ϱ	ς	τ
Latin	b	g	d	v	z	j	h	l	m	n	x	f	c	q	r	s	t
Német	b	g	d	w	ß	j	h	l	m	n	ſ	f	z	ſt	r	ſch	t
Magyar	b	g	d	v	z	j	h	l	m	n	sz	f	cz	k	r	s	t

Ezen összehasonlításból nyilván kitűnik, hogy az előszámolt hangok eredetiek, és talán minden nyelvvel közösek: de ellenben innen az nem következik, mintha a' tizenhét mássalhangzónál több eredetileg önálló mássalhangzó ne lehetne; sőt inkább a' cse, csacsog, cseveg stb. oda mutat, hogy ez is, noha későbben fölfogott, természeti hang,

mert ki merné állítani, hogy már a' világ' nyelveiben általán minden természeti hang helyesen utánozva, és kinyomozva vagyon? Valljon képes-e ember emberi tehetségeinél fogva minden hallható hangot utánozni? Valljon nem tökélyesedhetik-e e' tekintetben is naponként?

Nagy nehézség forog a' keleti nyelvtanítók között az iránt: valljon eleve e' betűk אהוי ע nem szolgálának-e magánhangzók gyanánt is? különféle nézetű tudósok egymás közt erről különfélén vitakoztak; de miután örökre hihetetlen marad az, hogy akar szói, akar irói nyelv magánhangzó, mint a' szónak valódi lelke nélkül megállhasson; nem kétlem, hogy kiki inkább azon nyelvtanítók' részére áll, a' kik okosan hiszik, hogy legalább is e' három betű: אוי már hajdan korban magánhangzók, és az olvasásnak úgy nevezett dajkái, vagy jobban vezérei valának. De igen hihető, hogy עה is hasonló szolgálatot tőnek. Három volt tehát eredetileg némellyek szerint a' magánhangzó, u. m. a. u. i. vagy a' mi hihetőbb, öt: u. m. a. u. i. e. o. a' mi minden keleti nyelvben ma is megvagyon. Utóbb azonban a' rabbik különféle pontokat fogadtak el a' magánhangzók' jelentésére, és az említett öt betű egészen mássalhangzók helyett vétetett, ámbár három közülök u. m. אוי eredeti hangzói természetét soha el nem veszthette. Így történt, hogy ma a' rabbi heber nyelvben számos a' magánhangzó, ellenben az aram, és arab nyelv minden fölvett hangzó-jelentő pontjai mellett is tiszta egyszerűségében megmaradott. Így a' heber nyelvben megkülönböztetvék:

Hosszú magánhangzók: ◌ָ -a; ◌ֵ -é; ◌ִי -í; וּ -ú; וֹ -ó.

Rövid magánhangzók: ◌ֶ -e; ◌ְ -e legrövidebb, ◌ִ -i, ◌ֻ -u; ◌ָ -o.

A' legrövidebb ◌ְ -e-ből lettek összetett rövidek: ◌ֲ -a'; ◌ֱ -e; ◌ֳ -o vagy talán: ae: vagy é, ce vagy ö, és ae vagy ó:

Megmaradtak ellenben a' syriai nyelvben a' pontok behozatala után is: ◌ܳ = a; ◌ܶ = e; ◌ܺ = i; ◌ܽ = o; ◌ܘ = u.

Az arabban: ◌َ -a e; ◌ِ -i; ◌ُ -o, u; a' mellyek ha aleph, vau, jod mássalhangzók előtt állanak hosszuak, p. o. يِ -í, وُ -ú stb.

Mind ezekből kiviláglik, hogy a' magyar nyelvnek következő hangjai: lyú, nyú, tyú, cső, ö, ő, ü, ű, a' keleti nyelvekben föl nem találtatnak, és kettős hangzók, mint a' latinban: au-rum, prae-da, coe-lum nincsenek, ha csak az ai, ei, éj, haj, hej stb. hangokat valaki illyeseknek nem venné:

A) Szószármaztatási összeillesztés.

A' szemi nyelvágak körötti vizsgálódás nyilván oda mutat: hogy ezeknek gyökei szinte, mint akármelly nyelvé, legelső alakjokban egy tagú szócskák valának, a' mellyeknek különféle összeolvasztásából keletkeztek a' több tagú származék szók. A' nyelv általános fejlődése a' származékoknak illy forrására vezet ugyan: de fölötte hibázna az, a' ki úgy vélekednék, hogy korunkban is minden nyelvnek származékait eredeti kútfejéhez világosan vissza idézhetni; mert igaz ugyan, honi nyelvünkben sok tiszta gyököt födözhetünk föl még ma is; de a' keleti vagy európai nyelvekben illyesmi csak ritka tünemény, igen is ohajtó, gyéren elérhető. Vannak az egyszerű szószármaztatásnak világos nyomai a' következőkben észrevehetők, noha nehezen magyarázhatók, u. m. a tiszta קַץ (kacz) gyökből *acz, ar, ah, ab*, által származtak: קָצַץ; קָצָה; קָצַר: קָצַב mint nálunk: *kacz-or, kacz-ér* stb. Illyenek: חוּט-ból חָתַל mint nálunk *köt-ből, köt-él*; az aram nyelvben: ܩܕ-ból (kad) — — — — ܩܕܳܐ, ܩܕܰܚ, ܩܕ ܢܩܕܩܕܳܢ az arabban: *kasz*-ból: قس — قَسَبَ — قسل mint nálunk: *kasz-ál, kasz-a-b-ol* stb. Ide illik Oberleitner jegyzéke aram grammaticájában 76. l. „*Plurimas nunc radices in Semiticis linguis trium esse literarum, dubio caret; illas vero ab initio probabilius duas tantum habuisse literas, et postea triliteras evasisse, vel per geminationem posterioris radicalis, vel additam ab initio, aut in medio vel in fine vocis unam ex infirmis* א, ו, י, *vel per praefixam liquidam, seu semivocalem* נ, *vel denique per quamcunque tertiam ex numero reliquarum literarum, quae radicibus duarum, sed earundem literarum accreverat, ut comprobat communis adhuc illarum radicum notio v. c. eadem radicum:* לעע, — לעב, — לעט, — לעף, — לעץ, — לעק, *lingendi notio, hac de re copiose non minus, quam praeclare, ut solet, disserit imprimis Dr. Gesenius in saepius celebrato opere recentissimo:* Lehrgebäude u. s. w. §. 53. 3. *lap* 183. *Memoratu vero dignum est, quod iam scribit J. D. Michaelis in Supplemm. ad Sext. hebr. pag.* 435. „*Jam, quem haec relegentem non subibit mirari quatuor iam verba a* דח *incipientia, in impellendi et trudendi significatione consentire:* דחה. דחף, דחב, دَحَبَ, דחק, *quibus sua sponte quintum notissimum:* דחה,

ندحا *addes? Sed magis etiam mirabitur, arabicum Lexicon evolvens, inque eo et sextum* نَدَحَرَ, *et septimum, et octavum verbum* نَدَحَمَ *et* نَدَخَمَ *eadem significatione inveniens. Nec tamen cui verbo eam neget reperiet. Ergo nonne suspicemur, ante has, quas novimus, linguas orientales sororias, radicibus triliteras, aliquam fuisse antiquiorem, seu matrem sororum, sive barbaram, ex qua multum transtulerint, fecerintque suum, non dicam omnino biliteram, sed tamen et biliteras radices habentem, quibus deinde, alicubi forte cum aliqua significationis variatione, tertia sit addita a gente triliteris adsveta, aut adsvescente?"* — Azonban az első egyszerűségből kivetkőzött Szemnek minden nyelvága, mihelyt a' nyelvtanítók annak legegyszerűbb gyökeit is három *mássalhangzó* betűre (ezt jól felvegyük, mert nálunk is ugyan három betűből állanak többnyire a' gyökök p. o. *vad, véd, vád, ved*, stb, de egyik mindenkor magánhangzó, ellenben a' keletieknél mind a' három mássalhangzó, és azért azok' gyökei többnyire két tagúak p. o. *katal, kaphar* stb.) vonni, és állandó szabályúl követni kezdették azt, hogy minden szó három betűből álljon. Vannak azonban minden ellentörekedés mellett Szem' nyelveiben még néhány egyszerű gyökök is, mint az érzésnek és indulatoknak önkényti kifakadásai u. m. a' heberben אב, אם, אח és a' névmások; aramban: ܐܒ, ܐܡ, ܐܚ — arabban: اب — اخ stb. indulatszók: אח, בא, הוי, אוי, يا — نا — stb. de ezek számra fölötte csekélyek, és azért a' keleti nyelvek szószármaztatása ma már inkább tőszókból (stirps) mint gyökből (radix) ered.

A' származtatás minden szemi nyelvben a' tőszó' hangjainak változtatása által megyen végbe az elemi betűk hív megtartása mellett: ellenben nálunk bizonyos részint világos, részint homályos értelmű ragok vagy is szóképzők által. A' különbség tehát Szem' nyelvei, és miénk közt abban vagyon, hogy ők a' szószármaztatásban a' nyelvnek eredeti fejlését ma is híven követik, a' melly tudniillik valaha a' mi nyelvünkben is hasonta divatozott, mert eleve hangváltozás által, szinte mint ma a' keleticknél, kerekedtek a' tiszta gyökök p. o. *bar, bár, ber, bir, bor, bőr, bér, bur, kar, kár, ker, kor, kör, kér, kur, kőr, kür, nyal, nyál, nyel, nyil, tar, tár, ter, tér, tör, tőr, tur, tür, tor, tór, szar, szár, szer, szir, szor, szőr, szűr, szór, szúr*, stb: ellen-

ben mi a' szokás által megállapított gyökökből más értelmes szónak hozzátoldásával származtatunk uj szókat. A' hangváltoztatás általi származtatásban tehát a' keleti nyelvek régiségök' bélyegét megőrizték: az egyszerű gyökök' tisztaságát pedig a mi nyelvünk még hívebben fentartotta, és midőn ők a' szóba különféle értelmet hangcsere által öntenek, nálunk két értelmes szónak összeolvadásából származik egy harmadik új képzetet jelentő szó. Világosabbak lesznek ezek, ha a' keleti rend szerint az ige- és névszármaztatást különösen előterjesztjük.

Igeszármaztatás.

A' keleti nyelvtanítók a' tőigének hangváltozás általi különféle szüleményeit, a' mellyek egymástól inkább értelemre, mint hajlításra nézve különböznek, formáknak nevezik, a' miket mi közönségesen származékoknak hivunk. A' különbség tehát köztünk, és közöttök az, hogy ők, nem lévén különböző módosúlási formájok, a' származékokat formákká keresztelik, mi ellenben igéink' három módosúlási formáitól ezeknek származékait megkülönböztetjük. Kürtölve kürtölik a' keleti nyelvbuvárok e' tekintetben Szem' nyelveinek gazdag kellemeit: holott a' miénkkel egyik sem mérkőzhetik. Lássuk azért ezen származékokat mindegyik nyelvben külön előadva.

A' heber nyelvben következő külön igealak, vagy is származék találtatik:

1.	קָטַל	szenv.	קָטוּל	6.	קוֹטֵל	szenv.	קוֹטַל
	katal	—	katúl.		kótel	—	kótal.
2.	קִטֵּל	—	קֻטַּל	7.	חִתְקוֹטֵל		—
	kittel	—	kuttal.		hitkotel		—
3.	נִקְטַל		נִקְטַל	8.	קִטְלֵל	—	קֻטְלַל
	niktal	—	nekotal.		kitlel	—	kutlal,
4.	הִקְטִיל	—	הָקְטַל	9.	הִתְקַטְלֵל	—	
	hiktil	—	hoktal.		hitkatlel.		
5.	חִתְקַטֵּל	—	הָתְקַטַּל	10.	קְטַלְטַל	—	קֳטַלְטַל
	hitkattal	—	hotkattal.		ketaltal	—	kotaltal.

Jegyzet. A' ki ezen formákat gondosan általnézi, fogja látni, hogy a' heber nyelvben minden származtatás többnyire hangváltoztatás, vagy betűkettőztetés, ritkábban előrag, vagy közbe vetett betű által történik.

Igy vagyon ez az aram nyelvben is, mint a' következők mutatják:

	Káldéai				Szirai.		
1.	קְטַל	szenv.	אִתְקְטֵל	1.	ܩܛܠ	szenv.	ܐܬܩܛܠ
	ktal	—	itktel.		ktal	—	etktel.
2.	קַטֵּל	—	אִתְקַטַּל	2.	ܩܛܠ	—	ܐܬܩܛܠ
	katel	—	itkatal.		katel	—	etkatal.
3.	אַקְטֵל	—	אִתַּקְטַל	3.	ܐܩܛܠ	—	ܐܬܬܩܛܠ
	aktel	—	ittaktal.		aktel	—	ettaktal.
4.	שַׁקְטֵל	—	אִשְׁתַּקְטַל	4.	ܫܩܛܠ	—	ܐܫܬܩܛܠ
	saktel	—	istaktal.		saktel	—	estaktal.

Illyen az igeszármaztatás az arab nyelvben is:

1. قَتَلَ	2. قَتَّلَ	3. قَاتَلَ	4. أَقْتَلَ	5. تَقَتَّلَ
1. katala	2. kattala	3. kátala	4. aktala	5. takattala
6. تَقَاتَلَ	7. اِنْقَتَلَ	8. اِقْتَتَلَ	9. اِقْتَلَّ	10. اِسْتَقْتَلَ
6. takátala	7. enkalala	8. ektatala	9. ektalla	10. esztaktala
11. اِقْتَالَّ	12. اِقْتَوْتَلَ	13. اِقْتَوَّلَ	14. اِقْتَنْلَلَ	15. اِقْتَنْلَى
11. ektálla	12. ektautala	13. ektouvala	14. ektanlala	15. ektanlaj.

Jegyzet. Ezeken kivűl vagynak még a' keleti nyelvekben néhány négy betűből álló igék is u. m. دَحْرَجَ, dachrazsa, ܓܡܗܪ zsamhara, שַׁאֲנַן schaanan כַּרְבֵּל kurbal, ܬܠܡܕ talmed stb. a' mellyek vagy betűkettőztetés, vagy m, sz, t, r, n, v, i betű' közbe vetése által származtatvák. És itt állíttatik rejtezni a' keleti nyelvek' minden dicsősége: azonban milly csekély számúak mind ezen formák, ha a' mi édes magyar nyelvünk' alakjaival egybe illesztetnek, lássuk a' kér gyöknek fordúlataiból:

1. Kér, 2. kér-et, 3. kér-ettet, 4. kéretik, 5. kérettetik, 6. kérhet, 7. kérethet, 8. kérettethet, 9. kérethetik, 10. kérettethetik, 11. kéreget, 12. kéregethet, 13. kéregettet, 14. kéregettethet, 15. kéregettetik, 16. kéregettethetik, 17. kéredzik, 18. kéredzhetik, 19. kérd, 20. kérdet, 21. kérdettet, 22. kérdetik, 23. kérdettetik, 24. kérdhet, 25. kérdethet, 26. kérdethetik, 27. kérdettethetik, 28. kérdeget, 29. kérdegettet, 30. kérdegettetik, 31. kérdegethet, 32. kérdegettethet, 33. kérdegettethetik, 34. kérdegél, 35. kérdegéltet, 36. kérdegélhet, 37. kérődzik, 38. kérődzhetik, 39. kérdez, 40. kérdeztet, 41. kérdeztettet. 42. kérdezhet, 43. kérdeztethet, 44. kérdeztettethet, 45. kérdeztetik, 46. kérdeztethetik, 47. kérdeztettethetik, 48. kérdezget, 49. kérdezgettet, 50. kérdezgethet, 51. kérdezgettethet, 52. kérdezgettetik, 53. kérdezgettethetik, 54. kérlel, 55. kérleltet, 56. kérleltettet, 57. kérlelhet, 58. kérleltethet, 59. kérleltetik, 60. kérleltethetik, 61. kérlelget, 62. kérlelgettet, 63. kérlelgethet, 64. kérlelgettethet, 65. kérlelgettetik, 66. kérlelgettethetik, 67. kérlelődik, 68. kérdezősködik, 69. kérdezősködtet, 70. kérdezősködhetik, 71. kérdezősködtethet, 72. kérkedik, 73. kérkedhetik, 74. kérdegetődzik, 75. kérdegetődzhetik, 76. kéregél, 77. kéregélhet, 78. kéregéltet, 79. kéregéltethet, 80. kéregéltetik, 81. kéregéltethetik.

Jegyzet. De még ezeken kivűl más formáink is vannak, mert észre kell vennünk, hogy valamint a' keleti nyelvekben, úgy nálunk is nem minden íge vesz föl minden formát. Illyen formáink még:

1. *eg* p. o. kever-eg, csavar-og
2. *al* — szól-al.
3. *int* — nyom-int, nyal-int.
4. *ít* — száll-ít, áll-ít.
5. *ong* — tol-ong, csap-ong.
6. *dal* — jár-dal, lép-del, vag-dal, szab-dal.
7. *kál* — nyir-kál, ás-kál, tur-kál.
8. *odik* — zavar-odik, teker-edik.
9. *all* — sug-all, löv-ell.
10. *dos* — kap-dos, mar-dos, csip-des, lök-dös.
11. *ozik* — áld-ozik, rejt-ezik.
12. *kod* — kap-kod, csip-ked, csapkod.
13. *kozik* — kinál-kozik, ér-kezik.

Végre az ígeszármaztatásnál általan meg kell azt is jegyeznünk, hogy nálunk főnévből, és melléknevekből is számos igék származnak, a' mi a' keleti nyelvekben, mennyire azokat ma ismérjük, ritka tünemény. Ha csudálják tehát számos tudósok az arab nyelvet szapora formái miatt: méltán örvendezhetünk mí dicső magyar nyelvünkben; a' melly ötszörte több formákat hordoz kebelében a' bámult arab nyelvnél. Többire az ígeszármaztatásra nézve nyelvünk, és a' keletiek között én más hasonlatosságot nem látok, mint hogy a' t, hit, vagy fordítva atih nálok szinte, mint nálunk szenvedőt képez, de ők a' képzőt elűl teszik, vagy közbevetik, mi pedig hátúl függesztjük a' tő, vagy gyökszóhoz.

Névszármaztatás.

A' nevek vagy eredetiek, vagy igéből, ritkábban más nevekből származottak. Eredetiek többnyire az állatok, növények, érczek, és emberi tagok' nevei: de sok nyelvbuvár illyeneket is a három betűs igékből a nyelv' fejlődésének természete ellen fejteget. A' származék nevek pedig vagy magok az igéknek részesűlői és határozatlan módjai, vagy ezekből hangváltoztatás által születtek; a' névképzők általában Szem' nyelveiben gyéren találtatnak. De lássuk ezt is példákkal fölvilágosítva, és úgy a miénkkel hasonlítva.

A' heber nyelvben az első formából, vagy is a' tőigének részesűlőjéből lesznek a' következő alakú nevek:

		קוֹטֵל	kótel				
1. קָטָל	katal	2. קָטֵל	katel	3. קָטֹל	katol	4. קֹטֵל	kotel
5. קָטוּל	katúl	6. קָטִיל	katíl	7. קַטֵּל	kattel	8. קַטִּיל	kattíl
9. קִטֵּל	kittel	10. קִטּוֹל	kittól	stb.			

De hasonlóan vagyon ez a' határozatlan módra nézve is, p. o. *ktal*, *ktel*, *ketel*, *kétel*, *ktol*, *ktul* stb. Az aram nyelvben hasonlóan van a' dolog; például a' határzatlan mód egyszersmind név ú. m.

Káldéai		Syriai	
מִקְטַל	miktal	ܡܩܛܘܠܘ	mektolu
קַטָּלָא	kattala	ܡܩܛܘܠܘ	m'katolu

Káldéai	Syriai
אַקְטְלָא aktala	ܡܶܬܩܰܛܠܽܘ metkatolu
שַׁקְטְלָא saktala	ܡܫܰܩܛܠܽܘ m'saktolu
stb.	stb.

Világosabban látható a' neveknek hangváltoztatás általi származtatása az arab nyelv' határozatlan módjaiban mint annyi nevekben: 1. قَتْل katl^{on}. 2. قُتْل kotl^{on}. 3. قِتْل ketl^{on}. 4. قَتَل katal^{on}. 5. قُتُل kotal^{on}. 6. قِتَل ketal^{on}. 7. قُتَال kotál^{on}. 8. قَتَال katál^{on}. 9. قِتَال ketál^{on}. 10. قَتْلَة katlat^{on}. 11. قُتْلَة kotlat^{on}. 12. قِتْلَة ketlat^{on}. 13. قَتَلَة katalat^{on}. 14. قَتَالَة katálat^{on}. 15. قُتَالَة kotálat^{on}. 16. قِتَالَة ketalat^{on}. 17. قَتْلَى katlaj. 18. قُتْلَى kotlaj. 19. قِتْلَى ketlaj. 20. قَتْلَان katlán^{on}. 21. قُتْلَان kotlán^{on}. 22. قِتْلَان ketlán^{on}. 23. قَتَلَان katalán^{on}. 24. قَتُول katúl^{on}. 25. قَتِيل katíl^{on}. 26. قَتِل katel^{on}. 27. قَتِلَة katelat^{on}. 28. قُتُول kotúl^{on}. 29. قُتُولَة kotúlat^{on}. 30. مَقْتَل maktal^{on}. 31. مَقْتَلَة maktalat^{on}. 32. مَقْتِل maktel^{on}. 33. مَقْتِلَة maktelat^{on}.

A' részesűlők nálunk is, mint a' keletieknél, majd fő, majd melléknév helyett használtatnak, és szinte annyi alakúak, mint az igék. De a' határzatlan mód illyen szolgálatot nálunk nem teszen; bővebb azonban névszármaztatásunk szóképző ragok által, mert nálunk a' névképzők százan túl terjedvén, a' keletieknél csupán a' következőket találjuk kijelelve: a)

a) *ma* heber מָא arab مَا aram ܡܳܐ névmás, magyar *mi*; a' melly Szem' nyelveiben közönségesen hely- és eszközjelentő neveket képez; p. o. מַאֲרָב locus insidiarum מַפְתֵּחַ = instrumentum aperiendi, seu clavis, مِفْتَح clavis, talán illyen értelmű a' magyarban is az *em*: p. o. *mal-om*.

ver-em, *ter-em* stb. b) *an* heber ָן, ֵן p. o. קָרְבָּן = korban; arab انٌ; de ezeknél mellékneveket képez p. o. غَضْبَانٌ haragos stb. talán a' magyarban *on* ú. m. ***hasz-on***, ***vász-on***, ***va-gyon*** stb. c) *i* heber ִי arab ىّ aram ـا ez tökéletesen egyez a' magyar *i* melléknév-kepzővel, sőt a' szanszkrit nyelvben is mellékneveket teremt, és megfelel a' görög *ιος*, *ιχος*, *ιδης*, lat. *icus*; német *isch*, *ig*, ragasztéknak p. o. פְּרָזִי *perazi*, am. paraszti, paganus; פָּרָז *paraz* pagus gyökértől; עִתִּי *iti* am. idei stb. d) Arab ك kicsinyző rag a' török, és persa nyelvben gyakoriabb, nálunk köz divatú p. o. مَرْدَكَ ***mardaka***, am. ***ember-ke***, ***zaka*** am. ***az-on-ka.***

Ha az előadottakat általnézve ezen szószármaztatási összeillesztést vizsga szemmel tekintjük, senki a' következőket kétségbe nem hozhatja, tudniillik 1ször Hogy a' mi nyelvünk gyökeiben egyszerűbb, régiebb alakú, és inkább az eredten eredeti nyelvhez közeledő, mint a' szemi nyelvek mesterkélt három betűs tőszóikban. 2szor Hogy a' mi nyelvünk származékaiban ha nem gazdagabb is Szem' nyelveinél, legalább azoknál hátrább nem áll. 3szor Hogy Szem' nyelveiben a' szószármaztatás ma is a' legrégiebb hangváltoztatási módot követi, melly szerint eleve minden nyelvben a' tiszta eredeti gyökök termettek. 4szer Hogy a' szószármaztatásra nézve egy két fölebb kitett, és több más nemzettel is közös esetet kivéve mai nyelvünk, és Szem' keleti nyelvágai között rokonság semmi, hasonlóság fölötte kevés vagyon.

B) Szómódositási összeillesztés.

A' szómódosítási összeillesztésben a' beszédnek lehető különféle részeiről következő renddel értekezünk a) a' nemről, b) névmutatóról, c) a' névmásokról, d) a' melléknevekről, és azoknak kitüntető, 's kiemelő tulajdonságiról, e) a' névmódosításról általán, és névhatározókról, f) a' számnevekről, g) az igékről, ezeknek idő, és személy szerinti módosításáról, h) a' részesülőkről, i) az igehatározókról, j) a' kötszókról, k) végre az indulatszókról.

a) Nem.

A' nemet a' keleti nyelvekben, vagy a' névnek értelme bélyegzi, vagy annak különféle végzetei jelentik. Nőneműek tudniillik minden nevek, a' mellyek heberben ה ָ, ת ַ, ת ֵ és ת, ritkábban א ָ, ה ֶ, az aramban: א ָ, ן ָ; י ַ, ... ; ו ..., és ת, ـَ; az arabban: ة ـَ betűkkel végződnek, de meg kell jegyeznünk, hogy a' nőnemű végzet többször köznemet is jelent. Nálunk ellenben a' nem, csupán a' szónak értelme, és soha sem végzete, által jelentetik; így már értelemnél fogva hímneműek ezek: *apa*, *atya*, *ipa*, *vő*, *legény*, *fi*, *férj*, *bács*, *bika*, *bak*, *ökör*, *kan*, *kakas*, stb. nőneműek pedig ezek: *anya*, *eme*, *napa*, *meny*, *asszony*, *leány*, *nő*, *huga*, *néne*, *tyúk*, *nőstény*, *tehén*, stb. De vâlljon ezt nyelvünk' régi egyszerüségének kell-e tulajdonítanunk? vagy talán tökéletességének neveznünk? Én tökéletes egyszerüségnek tartom, mert magyar nyelvünkön minden kinos nembeli különböztetés nélkül is képesek vagyunk bár milly fogalmat értelmesen nyomozni, holott a' latin és német, sőt franczia, és egyéb nyelvekben is mennyi nehézséget okoz a' nembeli egyeztetés!

b) Névmutató.

A' névmutató, melly a' nyugoti nyelvekben, u. m. német, franczia, latin, és görög nyelvben nemet jelent, nálunk szinte, mint Szem' keleti sarjadékiban, azt jelenti, hogy a' beszédben vele előforduló név bizonyos meghatárzott tárgy, és azért tulajdonképen a' névmutató maga a' mutató névmás, de a' melly minden hajlítás nélkül áll a' név előtt, mire mutat; holott, ha mint névmás használtatik, a' melléknevek' szabályai szerint hajlíttatik, és igazíttatik. Illyen a' heber nyelvben: הַל vagy הַ; az arabban ال. Az aram nyelvben א ָ ן ـَ egyes számban; אי ַ ajja, י ֵ ej, ן ֵ = e a' többesben, és a' szó' végén szokott állani *in statu relationis emphatico*. Itt szabadna talán úgy vélekedni, hogy a' magyarnak *status relationis possessivus*a szinte illyen módon jeleltetik p. o. magyarok király-a, király-ai, mert az aramban is így hangzik מַנָיָא manajj-a, מַנַי man-ei, de ennek bővebb fejtegetésébe nem ereszke-

dünk. Többire a' névmutató a' heber és arab nyælvben, mint nálunk, a' név' elején áll, sőt vele egybeolvad, mint a' magyarnál is ezekben: *anyi*, *akor*, *aféle*, *eféle* stb. Megjegyzésre méltó, hogy nálunk a' névmutató *az*, *ez* minden mássalhangzó előtt *z* betűjét elveti, a' mi hajdan inkább a' szónak első betűjével egybeolvadott, szinte mint az arab nyelvben az úgy nevezett *solaris* betű előtt: p. o. *assamszú* e' helyett *alsamszú* (اَلشَّمْسُ), *afföld*, e' helyett: *azföld*, *annap* e' helyett: *az nap* stb.

c) Névmások.

Ha valahol, bizonyára a' névmásokban derűl legszebb fényben nyelvünk' keleti hajnala; ha valahol, bizonyára a' névmásokban vagyon a' legnagyobb hasonlatosság, mellyben Szem' leányi 's a' magyar egymáshoz leginkább közelednek. De azonban itt nyelvünk' teljes dicsőségét kizárólag nem hireszteljük; hanem más európai nyelveket is vizsga szemre véve, csak annyit hihetünk, hogy a' névmásokat, mint minden nyelvben a' szómódosítási legszükségesebb részt, a' nemzetek többnyire az eredten eredeti nyelvből általvéve, kisebb nagyobb hasonlóságban föntartották, és megőrizték. E' tárgynak világosabb előadhatása' tekintetéből a) a' személyes és birtokos, b) viszontagló, c) mutató, d) kérdő és viszonyos, e) határzatlan névmásokat külön külön fogjuk egybe illeszteni.

a) A' személyes névmások több nyelvvel megegyezve a' keleti nyelvekben következők:

Heber.		Aram.	Arab.	Magyar.
1. אֲנִי aní v.	אָנֹכִי an-okí,	ܐܢܐ eno	أَنَا	én.
2. אַתָּה atta	— —	ܐܢܬ annta	أَنْتَ	te.
3. הוּא hu	— —	ܗܘ hu	هُوَ	ő.

Ezeket kiki első tekintetre a magyarral hasonlatosaknak fogja találni, kivált ha megemlékezik, hogy egyszerű alakjokból csak azon szabály vette ki, mi szerint a' keletiek minden szót három betűre vonni iparkodtanak. Ewald mondja: *„atque ipsa horum pronominum etyma ex antiquissima sunt lingua, unde in lingua semitica aeque ac indogermanica*

similis. Nam hu cohaeret cum demonstrativo ha lat. hic, saxon. hei; in anta et ana praefixum an facile elucet, ut illius etymon sit tu sansc. 7υ, συ; *ana decurtatum censeo ex* אָנֹכִי ut *oki conferendum sit cum* Εγω *l. Gram. Crit. Ling. arab. l.* 1. *p.* 91. Én hozzá adom a' német *ich*, *du* névmásokat is. Gesenius szerint az *anoki-ban* föltaláltatik a' persa és kopt *anok*, német *ich.* — A' személyes névmások' többese a' keleti nyelvekben más nevek' többesétől egészen eltávozik; ez nálunk is észrevehető az első és második személyben *mi, ti.* Valamint pedig Szem' leányiban a' személyes névmások eleve egyszerű régi alakjokban szolgáltak személyragúl, és csak utóbb az egybeolvadás által változtak: úgy történt ez nálunk is, a' mint a' következőkből világosabban ki fog tünni.

A' heber nyelvben először *ani* mint személyrag egészen járúlt a' névhez: p. o. *abani*, de a' gyors kimondás megkurtítá, és lett *ab-i*, nálunk *ap-én;* de a' hangrend és kellemesebb hangzat által változva *ap-am*, *apám.* Igy ment ez a' többi személyes névmásokkal is. Nálunk tehát a' személyragok valának: *én*, *te*, *ő*, és mint személyragok a' többest rendesen *k* által képezték: *én-k*, *te-k*, *ő-k*, és eleve úgy ragadtak a' névhez is: *könyv-én*, *könyv-te*, *könyv-ő*, *könyv-énk*, *könyv-tek*, *könyv-ők*, a' könnyebb kimondás utóbb *én*-ből az egyesben *ém*-et, *te*-ből a' könnyebb összeolvadás *et-et*, a' lágyabb kiejtés *ed-et* csinált; végre a' hangrend a' hangzókat a' névhez alkalmazá, és a' harmadik személyben *j* betűt vetett közbe. Azonban mivel a' személyragok' előadott formájában egyedűl a' személy' többese foglaltaték, a' birtok' többesének jelentésére a' személyes névmásokban divatos többes rag *m-i*, *t-i*, *i* használtaték, így keletkezett az *é-i-m*, *e-i-d*, *e-i*, *é-i-nk*, *e-i-tek*, *ő-i-k.* És illyen személyes ragok a' keleti nyelvekben is megvagynak. Nagy kérdés azonban, mellyet a' keleti nyelvtanítók meg nem oldanak, valljon a' személyes névmások a' keleti sarjadékokban nem vehetik-e ismég föl a' személyragokat független birtok' jelentésére? Mert nálunk ez, igen is, úgy divatos, p. o. *én-ém*, *te-ed*, *ő-é*, *mi-énk*, *ti-etek*, *ő-ék* (*ő-j-é*, *ő-v-é*, *ő-j-ék*, *ő-v-é-k*), mellyek a' szokás és hangrend által ma igy hordoztatnak: *enyém*, *tied*, *övé*, *mienk*, *tietek*, *övék*, és ezeket önálló független birtokos névmásoknak hívjuk. Többire a' személyragok nálunk is a' keleti szabályt kö-

vetik a' névhez függedésben, de kivétel vagyon a' viszonyos állapotbeli birtokra nézve, mint ezt értekezésünk' első részében bőven előadva olvashatni.

b) Viszontagló név valamint nálunk, úgy a' keleti nyelvekben, tulajdonképen nincsen. De ők azok helyett, mint mi, belrészt jelentő főneveket személyragozva használnak; illyeneket: נֶפֶשׁ nefes, *lélek*, ذَاتٌ dzaton *mell*, bel, így: נַפְשִׁי naphsí; ذَاتِي, záti — — stb. Mi hasonta erre a' *mag* (arab *mog*, medulla) *bel* főneveket ragozzuk így: *mag-am*, *ad*, *a; bel-énk*, *bel-étek*, *belé-jök* stb. De van ezen kivül egy régi személyes névmásunk is: *ön*, a' miről Ewald is emlékezik az arab nyelvtanban, midőn irja: أَنَّ *non dubitandum*, *quin ex origine pronominis demonstrativi vi praedita particula haec fuerit*, és valójában nálunk ma is ezen értelmet adja, midőn a' személyes névmásokkal csatlakozik, u. m. *én-ön* mintha mondanók: *én-az*, *ez-on*, *az-ön*, *te-ön*, *ő-ön* stb. de ma már így változva: *ennen*, *tennen*, *önnön*, *minnen*, *tinnen*, *önnön*, és csupán pleonastice a' viszontaglók, vagy személyragos nevek előtt használva: *ennen magam*, *ennen házam* stb.

c) A' mutató névmások minden szemi nyelvben ugyanazok, és a' magyarral tökéletesen egyezők; u. m. heber זֶה ze; arab ذَا, ذِي, ذُو dza, dzi, dzu; magyarban *az*, *ez*, latin *is-te*, *is-ta*, *is-tud*, német *es*. Vagyon még a' heber és arabban *al*, *hal*, a' mi hajdan szinte mutató névmás vala, és ma névmutató helyett dívik; nálunk pedig az igékben mint személyrag második személyt jelel p. v. *alusz-ol*, *esz-el*, *isz-ol* stb.

d) Viszonyos névmása vagyon külön a' heber, és aram nyelvnek, de nincsen az arabnak, a' hol a' kérdő, és mutató névmások egyszersmind viszonyozók. Valamint pedig nálunk, úgy a' keletieknél is a' személy a' dologtól a' kérdő és viszonyos névmásokban meg van különböztetve, u. m. heber מָה mah, aram ܡܳܐ mo, arab ما ma; am. nálunk *mi*, kérdő, és viszonyos értelemben, a' *melly*, *mi* és *el*, arab *al* vagy aulj (أولي) vagy is *olj*ból lett. A' nálunk személyt jelentő *ki* aramban *di*, latin *qui*, heber מִי, arab مَنْ a' miről Ewald mondja: *interrogativi*, *et relativi notione praedita in multis orbis veteris linguis culta diversissimis reperitur*, *haud dubie communi e fonte ultimo*. Az *e* kérdő szócska is közös Szem' nyel-

veivel, de azon észrevétellel, hogy ők az אֵי, הַ, اَ, tagocskát a' szónak elejére függesztik, mi pedig hátához ragasztjuk.

e) Határzatlan névmások nyelvünkben a' keletiekkel hasonlatosak ezek: *vala;* honnan: *valaki, valami;* heber פְּלֹנִי — feloni, arab فُلَانٌ folán; *akar* heber אַחֵר arab آخَر honnan: *akar-ki, akar-mi;* olj (olly), *ilj* (illy) arab *aulj* أَوْلَي v. *olj*-ból eredhetett.

D. Melléknevek, ezek' kitüntető és kiemelő alakjai.

A' melléknevekben Szem' nyelvei által án szegények, de az arabot a' heber és aram mellett még gazdagnak mondhatni. Ezekre nézve az *i* melléknév-képzőn kivül csupán azon hasonlatossága vagyon nyelvünknek, hogy még ma is divatos nálunk is, mint a' keletieknél, a' főneveket, kivált az anyagjelentőket, társnév helyett használni, vagy körülirással a' tárgyak' tulajdonságait jelenteni; p. o. *vas edény, vasból való tányér, réz fazék, erkölcs' embere,* e' helyett: *erkölcsös ember, erény' fia,* e' helyett: *erényes fiú* stb.

A' kitüntető melléknévnek (comparativus) kivévén az arabot Szem' nyelveiben külön alakja nincsen, ellenben nálunk *öb* vagy nyomósban *öbb* rag által képeztetik. De korán eleve nekünk sem volt, a' mi kitetszik abból, hogy még ma is a' heber nyelv' kaptája szerint a' melléknév' kettőztetése nálunk divatos kitüntető alak; p. o. szép szép házat láttam, nagy nagy folyó folyja stb, ámbár illyen kifejezésnek inkább kiemelő értelme vagyon. A' *kiemelőt* (superlativus) Szem' leányi is körűlírva jelelik, mint mi, és nálunk ezt a' *leg* szó viszi véghez, a' minek valódi értelmét csupán az arab nyelvből tudhatjuk, hol *log* (لُجّ) am. *ingens agmen, copia, oceanus, iszonyú bőség, sereg, tenger,* és valójában e' gyűnevek még ma is mellékneveink előtt állva kiemelő értelmet adnak p. o. *tenger sok, sereg ház.* Illyen kiemelőt jelentenek *szörnyű, iszonyú, fölötte* is p. o. *szörnyű nagy, iszonyú drága, fölötte kevés.* Végre valamint a' heber és aram, úgy a' magyar nyelvben a' melléknév' kettőztetése is kiemelő értelemmel bír p. o. *drága drága kincs, nagy nagy ember, szépnél szebb, szebbnél szebb, rosznál roszabb, roszabbnál roszabb,* stb.

E. Számnevek.

A' számnevek Szem' nyelvágaiban tökéletesen rokonok, de a' magyar nyelvvel semmi szembetűnő hasonlatosságban nem állanak; legfölebb az arab عَشَرَ (*asar*) látszik a' magyar *ezer* számnévhez hasonlónak. Hasonlatos továbbá a' heber ית־ *ít* a' mi rendes számokat alkotó *id* ragunkhoz; az osztó számneveket mi is, mint azok, a' sarkalatosak' kettőztetése által jelentjük; p. o. أَحَدًا أَحَدًا egy egy, két két garast adtam; az egyesekből tizeseket mi is *van* által csinálunk, mint az arabok p. o. *hat-van*, *nyolcz-van* stb, de *Kresznerics* ezt a' *von*, német *zig*, vonásból, fejtegette. Végre ezek: *hárman*, *négyen*, *öten* stb. valljon miért vannak többesben, az aram nyelvből értjük, hol *an*, *in* többes rag; a' latin is ezeket többesben ejti mindenkor, p. o. *singuli*, *bini*, *terni* stb. 's azért itt már a' képzet maga magában többest látszik jelenteni. Egyéb különösebb közeledés a' számnevek közt nincsen.

F. A' névmódosítás általán, külön a' névhatárzók.

A' név Szem' nyelveiben, és a' magyarban esetenként ejtegetéseket, millyeket a' nyugoti nyelvekben találunk, meg nem szenved; hanem az egyes számot a' többestől bizonyos végzet által megkülönbözteik ők is, mint mi; vagyon továbbá *páros* számok is (dualis), ollyan, mint a' görög nyelvben, melly a' páros tárgyat jelentő neveknél használatos u. m. *szem*, *láb*, *kéz*, *keztyű* stb; de nálunk legfölebb talán némi nyoma vagyon ennek az *i* birtoktöbbesben, a' mi azonban egészen más hasznú, mint a' keletiek' páras száma, és azért igen is elhibázta Adelung, midőn a' német *Brü-cke* szót a' magyar *bürű-ből*, fejtegetvén: *bürűim-et* páros számnak allította, mert az nem csak két, hanem számtalan *bürűt* jelent. — De a' többes számon kivül vagyon a' magyarnak egy különös birtokraga *é* (*ő*-ből vagy *öv*-éből), a' melly akar egyes, akar többes alakú névhez függed, további módosítást is fölveszen.

A' névmódosítást tulajdonképen mind az egyes, mind páros, mind többes esetben bizonyos névhatárzók végzik a' keletieknél hasonlóan mint nálunk, de azon különbséggel, hogy ők azokat elül függesztik a' névhez, mi pedig hátul. Megegyeznek pedig a' következő névhatárzók:

1. Beható *be*, heber בְּ, arab بِ, aram בְּ, ܒ am: *in*, magyar *be*.

2. Marasztaló *ben*, heber בֵּין, arab بَيْنَ, am: intus, in intimo, *ben*.

3. Szenvedő *et*, heber אֵת, aram ܝܬ, az araboknál egyedűl az eskűformában van nyoma: تَاللّٰهِ.

4. Hasonlító *ként*, heber כֵּן, arab كَيْ, am. instar, *ként*, p. o. *Pálként*. —

A' névnek viszonyos állapotját (status relationis seu constructus), mellyet a' latin genitivus által nyomoz, a' keletiek velünk együtt két főnévnek szinte egybe olvadása által jelentik p. o. בְּנֵי — יְרֻבַּעַל bnej — Jerübaal, Jerubaal-fiai. De nálunk (status relationis absolutus et constructus) a' viszonynak függő és független állapotja különbözik, mert a' független állapotban *é* jelenti a' viszonyt p. o. Pál-é; a' függőben pedig hasonlítunk talán az aram nyelvnek *emphatico-constructus statusához*.

Többire a' keleti nyelvekben szinte, mint nálunk, ugyan azon módosúlási szabályokat követik a' fő, mellék, számnevek, a' névmások (kivévén a' személyes névmásokat), és a' részesülők. A' névhatárzók pedig a' személyragokat is megszenvedik.

G. Az igék, és igemódosítás.

Az igékről értekezvén, elmellőzzük azoknak cselekvő, szenvedó, közlétű, és egyéb értelmi különbségeit, csupán a' módosítást, és pedig időre, módra, személyre tekintve adjuk elő, hallgatván a' nemről, melly a' keleti nyelvekben megvagyon ugyan, de nálunk nincsen.

Időre nézve a' keleti nyelvekben csupán két idő vagyon, egyik jelenti a' tökéletesen végbe ment cselekvést, szenvedést, vagy közlétet, és ez a' *mult*, *praeteritum perfectum;* a' másik pedig a' megkezdett, de folyvást tartó állapotot, és az a' *folyton folyó* idő, *tempus imperfectum.* E' két időnek alakja személyragok által különöztetik, úgy, hogy a' *mult* időben a' személyragok a' tőige' végéhez csatlakoznak, a' *folyton folyóban* pedig előfüggednek, ez a' keleti nyelvek' természeti egyszerűségének nyilvános bélyege, mert mi is lehetne természetesebb, mint valamelly dolognak végbe vittét, vagy folytonos menetelét megkülön-

böztetni? avagy ki nem látja legegyszerűebb fölfogásnak azt, hogy minden cselekvési, szenvedési, vagy közlétű állapot ollyan, a' melly vagy már megtörtént, és már elmúlt, vagy jelenleg is tart; és csak jövendőben végződik el?

A' mi nyelvünkben eleve szinte csak két illyen idő volt, de azon szembetünő különbséggel, hogy nálunk a' gyök, vagy tőige jelentette a' *folyton folyó* időt, ellenben a' *multra* már a' tőigéhez, vagy gyökhöz bélyegszóka járúlt, tudniillik *et*, *ót*, *óta*, heber אֵת, a' mi tulajdonképen *óta* formában ma is dívik, és mult időt jelent p. o. *hét-óta*, *évek-óta* stb. De valamint mi, úgy az arabok is nyelvöket mivelgetvén, az *alig* és *régen* mult időket كَانَ (nálunk *van*) segédige által kezdették megkülönböztetni; úgy támadott nyelvünkben az: *ir vala, scribebat*, *irt vala*, *scripserat* stb. Utóbb még inkább tökéletesedvén *a*, *e* lett az alig mult időnek bélyege, ú. m. *ir-a*, *ve-re* stb. Sőt a' *folyton folyó* idő mellett a' tiszta *jövendő* jövendő jelentésére *fog* és *and* alak használtatott. Azonban a' *fog* cselekvő ige más igének határozatlan alakjához illesztve, nem annyira termeszt *jövendő* időt, mint inkább valamihez *kezdést;* mert valamihez *fogni*, vagy valamit *kezdeni* most is lehet, nem csak jövendőben, és így p. o. *irni fog* tulajdonképen annyi, mint scribere incipit, *irni fogott volna* am. scribere incepisset stb. Az *and* pedig olly jövendőt fejez ki, a' melly előtte, vagy utána mindig a' *ha* kötőkét megkivánja, mert föltételes mondást szül p. o. irandottam, ha nem hátráltatnak, am. irtam volna ha nem hátráltatnak, eljövendettem, ha bátyám nem ellenzi stb. Ebben vagyon tulajdonképen véleményem szerint nyelvünk' subiunctivus módja, a' melly mint föltételes mód az *optativus*, vagy is ohajtó módtól különbözik, mert ebben mindenkor valamit ohajtunk, amabban pedig föltételes szenvedésben, cselekvésben, vagy közlétben vagyunk, *in modo subiunctivo*, *seu conditionato*.

Módra nézve Szem' leányi a' cselekvési, szenvedési, és közlétű módnak kinyomozásában szegények, és tulajdonképen csak *határzott*, *határzatlan* 's *parancsoló* módot különböztetnek; ez utóbbi némi függelékek és hangváltoztatás által a' *tiltó*, és *intő* módot is kifejezi. Nálunk ellenben a' *parancsoló* módot a' *foglalóval* együtt *hej*-ből, az *ohajtót* *no*-ból lett *j*, és *na ne* ragok képzik. Van a' heber nyelvben is nyoma

a' *na* ohajtó bélyegnek, mert a' 7-ik zsoltár' 10. versében olvassuk: יִגְמָר — נָא jígmár-na, am. *végez-ne;* יְהִי — נָא jih ju-na, am. *lenne.* Továbbá mint fölebb is megjegyzettük, a' *kezdő* módot *fog*, a' föltételes módot pedig *and* segéd körüliró képzók által szoktuk kitenni. *Tiltó*, és *intő* mód helyett a' *parancsoló* szolgál *ne* tiltó igehatárzóval. Nincs tehát olly mód, a' mellyet magyar nyelvünkön tökéletesen kifejezni nem lehetne.

Személyre nézve, a' szemi nyelvek igéiket, ezekhez majd elül majd hátul csatolt személyes névmásokból kurtított személyragok által, személyesítik. Nincs tehát nálok, szinte mint nálunk, nyugoti kaptájú igehajtogatás, hanem csupán személyek általi módosítás. Az így módosított igék a' neveknek személyragait is felvehetik, és illyen esetben a' rag szenvedő személyt jelent; p. o. יִקְטְלֵנִי, قَتَلَنِى — — megölt engem stb.

Ha már nyelvünket e' pontban a' keletiekkel egybe illesztjük, tagadhatatlan hasonlóságra találunk abban, hogy a' mi igéink hasonta fölveszik a' kurtított személyes névmásokat az igéknek személyesítésére; és pedig két külön alakban a) a' *határzott alakban* a' személyragok csaknem úgy függednek az igékhez, mint a' nevekben: *em, ed, i,* (*a, ja*), *jük*, (itt az orrhangú *n* helyett *j* csuszott be), *tek, ük.* b) A' *határzatlan alakban* a' harmadik személy maga a' gyök, vagy tőige (mert minden név, és ige magában harmadik személy); második: *sz;* mi a' görög nyelvben *σύ* és a' nyelvtanítók' köz véleménye szerint *te*-ből lett sz-iszegővé; az első *ek* lat. *ego*, görög *Εγω*, német *ich* mint fölebb láttuk), a' heber *anoki*-ban is megvan. Többesben: *énk, tek, ök*, v. *önök.* De nálunk, mint a' keletieknél, a' személyragok időt időtől nem különböztetnek. Van végre egy közép alakunk is a' közlétű állapotnak jelentésére, a' mellynek személyragai: *em, én*-ből, *al* régi névmás (mint fölebb láttuk), *ik;* többese hasonló a' határzatlan formához. E' három alak szerint megyen végbe nálunk az igéknek személyesítése.

Ki nem látja már ezekből, hogy az ige' személyesítését kivéve, nyelvünk, és Szem' nyelvei közt csekély a' hasonlatosság. Ha pedig arra figyelmezünk hogy a' személyragoknak illy használását már a' nyelvbuvárok több nyugoti nyelvben keresve gyanítják; úgy nyelvünknek a'

keletiekkel közös ime' tulajdonságát inkább a' nyelv' általános természetéből következőnek, mint rokonságból átháramlottnak tarthatjuk; mert az csak ugyan bizonyos, hogy az igék minden nyelvben cselekvést, szenvedést, vagy közlétet jelentenek; az is bizonyos, hogy cselekedni, szenvedni, vagy a' kettő közt állani egyedűl a' személynek, mozogható lelkes lénynek tulajdona; — mi természetesebb tehát, mint hogy minden nemzet az igéknek személyesítésére személyes névmásokat használjon? Sőt ha van nyelv, hol ez szembetünőleg nem történt, bizonyára a' másként hajlított ige mellett zavar' elkerüléseért a' személyes névmások kitétetni szoktak.

H. A' részesűlők.

A' részesűlő lehet 1-ör olly név, a' melly az igének értelmét valamelly személyre, mint cselekvő *alanyra* (subiectum) általviszi, p. o. *verő*, *iró*, *arató*, *verber-ans, seu ens, quod verberat*, hab-er, Liebhab-er, d. i. der Liebe hat, streitender, d. i. der streitet stb. 2-or Melléknév, melly a' személynek, vagy tárgynak azon cselekedeti, vagy szenvedelmi állapotját jelenti, a' milly cselekvést, vagy szenvedést az ige tesz p. o. ir-ott könyv, ver-t asszony, tanúl-t ember, scriptus liber, doctus homo, gelehrt-er Mann, geschrieben-es Buch stb. 3-or Vagy a' személynek, 's tárgynak az ige' értelme szerinti cselekvő, vagy szenvedő állapotját szenvedőleg jegyzi; p. o. *ir-va, olvas-va* volt e' könyv, geschrieben, gelesen, vagy cselekvőleg, és különösen a' cselekvési módot jelentőleg p. o. *olvasva találtam*, legentem v. legendo inveni, schreibend, lesend stb. vagy a' személynek cselekvési, és szenvedési állapotját a' személyre visszahatólag szinte folytonos kapcsolatban más utána következő mondással jelenti p. o. tudván, hogy nehéz a' tárgy; irván, eszembe jutott; dum scirem, vel sciens quod difficile sit obiectum, dum scriberem, vel scribenti incidit. Itt meg kell jegyezni, hogy az állapotjegyző *va ve* a' többest, és névhatárzókat is felveszi, ha szenvedőleg használtatik, p. o. a' *melly munkák helyesen irvák*, e' helyett: *helyesen vannak irva* stb. Ellenben a' *ván, vén,* semmi módosítást meg nem szenved.

Szem' nyelveiben a' részesűlők, ha azok' *m* képzőjét kiveszem, általán hangváltoztatással származtatvák, és a' nevek' módjára módosúl-

nak: de azokban állapotjegyzők nincsenek. Többire e' tekintetben különös hasonlatosságban velünk nem állanak.

I. Igehatárzók.

Az igehatárzók közűl hasonlatosak a' következők: im, אִם, hon הָאן, *an* אן, a' melly nálunk igehatárzókat rendesen képez a' melléknevekből, u. m. hideg-en, melegen stb. *Ott:* heber תַּ·ּ, aram ܬܡܢ, ܬܡܐ, ezzel származtak: más-utt, minden-ütt, Pécs-ett, Győr-ött stb.

J. A' kötő, és K. az indulatszók.

A' kötőszók szinte minden nyelvben vagy eredetiek p. o. és, ha, hogy stb., vagy egymásból összetettek, ú. m. *hahogy*, *hogyha*, *ismég*, *mégis* stb. Az indulatszók pedig, mint az érzésnek belső kifakadásai, többet kevesebbet egymáshoz minden nyelvben hasonlítanak p. o. heber: אח, אוי, הוי, נָא, aram: ܐܘ, ܗܐ, ܘܝ; — arab: هَيَّ, أَه, هَيْتَ, magyar ah, oh, no, rajta, nosza stb. Általán nyelvtermészeti hasonlatosság vagyon köztünk, és a' keletiek közt abban, hogy a' személyragokat ők velünk mind az igehatárzók, mind az indulatszókhoz helyesen, és a' nyugati nyelvekben egészen ismeretlen módon, szokták függeszteni.

C) Szórakási összeillesztés.

A' szókötés a' nyelv' részeinek összefűzésével, és elrendezésével foglalkodik, és azért két részből áll, u. m. *szóegyeztetés*, és *szóhelyezésből*. Minden nyelvnek szókötése a' beszéd' részeinek helyezésében a' nemzet' logicáját követi, de a' szóegyeztetés szorosabban a' nyelvnek belső természetétől függ. Igy a' keleti nyelvekben szinte mint a' nyugotiakban meglévén a' nem, kétségkivűl szükséges a' szókötésben a' nembeli egyeztetés: de nálunk mind ez szükségtelen.

Vagyon névmutatónk, mint a' keleticknek, és ez már szinte olylyan szabályokat követ nálunk, mint Szem' nyelveiben. A' heber, arab, és magyar nyelvben elül, az aramban hátul áll közönségesen az egyébiránt határzatlan névnek meghatározására. A' magokban határzott értelműek u. m. a' személy- és helyjelentő tulajdon nevek, a' hivó állapot

előtt nem használtatik p. o. Nagy Sándor, Buda, o Péter! — Ellenben a' nemzetek', hegyek és folyók' nevei megszenvedik p. o. a' magyar, a' Duna, a' Tátra. A' melléknév ha kitünőleg κατ'ἐξοχὴν mint ritka tulajdonság tulajdonitatik a' személynek, névmutatót kiván, p. o. Lajos a' nagy, Plato az isteni, Mátyás az igazságos stb. Nem áll a' személyragos nevek előtt p. o. könyvem, könyved, stb; ellenkezőleg az olasznál: *il mio libro* a' görögnél: το βιβλιον μου, hanemha a' névmás nyomositólag (pleonastice) ismételtetik p. o. az én házam, a' te könyved. Nincs helye a' viszonyos állapotú nevek előtt p. o. öröm' érzése, szív' dobogása stb. A' praedicatum, ha főnév, mutató nélkűl áll p. o. az erkölcs kincs; a' tudomány nyereség stb. De általán meg kell jegyeznünk, hogy a' névmutatónak állandós, biztosan következő szabályai a' keleti nyelvekben sincsenek kifejtve, hanem általános szabály az, hogy ha az egyébként határzatlan név határzott értelemben használtatik, a' névmutató elébe függesztessék.

A' nevekre nézve legnagyobb figyelmet a' viszonyos állapot érdemel, de erről máshol eleget szólottunk. A' melléknevek nálunk közönségesen a' főnév előtt állanak: ellenben a' keletieknél utána tétetnek; és nálunk semmi változást nem szenvednek, ellenben a' keletieknél nemben, számban, és alakban meg kell egyeztetni. A' számnevek Szem' leányiban, mint nálunk, a' főnevek előtt állanak, de azon különbséggel, hogy ők nemben és számban a' főnévvel megegyeztetik, mi nem; sőt nálunk a' számnevek szoros értelemben többest nem is szenvednek meg mellettök, p. o. *öt ember*, nem: *ötök emberek* vagy *öt emberek* stb.

Az igéket a' mondásnak *alanyával* számra, személyre, és nemre nézve is megegyeztetik a' keletiek: nálunk ellenben a' nembeli egyeztetésnek nincs helye. Illyen mondások *nőttön nő*, *folyton foly* a' keletieknél is divatosak p. o. ضَرَبَ ضَرْبًا verve ver; מָלֹךְ יִמְלֹךְ országolva országol. Különös a' keleti nyelvekben az is, hogy a' határzatlan mód közönségesen név gyanánt szolgál; ennek van némi nyoma nálunk is, mert határzatlan módunk még ma is fölveszi a' személyragokat p. o. *vernem, verned, vernie, vernünk, vernetek, verniök*, stb. Végre az igék különféle névhatárzóval módositott neveket kivánnak, 's nálunk hasonta, mint a' keletieknél különféle előragokkal, a' mellyeket talán helyesen

igehatárzóknak szorosan véve nevezhetnénk, összetétetni szoktak, u. m. *elhozom*, *meghozom*, *kihozom*, *behozom*, *fölhozom*, *lehozom*, *általhozom*, *körűlhozom*, *előhozom*, *hátrahozom* stb.

Többire valamint nálunk, úgy a' keleti nyelvtanítóknál is a' szókötés tökéletesen kifejtve nincsen, és a' dolog' természete szinte oda látszik mutatni, hogy a' beszéd' részeinek helyezése, a' logicai képzetek' kisebb nagyobb kifejlése, következőleg a' nemzet' miveltségének változatos foka szerint változik; azért reméljük, hogy olvasóink e' csekély vonásokkal meg fognak elégedni legalább addig, míg e' tárgyban többet adhatunk.

D. Hangrendi összeillesztés.

Hangrende ugyan minden nyelvnek vagyon, de olly szembetűnő mint a' keleti nyelvekben, sem a' szanszkrit, sem görög, vagy latin, sőt a' magyarban sincsen, mert a' keleti nyelvekben nem csak a' szószármaztatás, hanem a' módosítás is nagyobb részint hangzók által történik, és épen azért fölötte csalatkoznak azok, kik a' magánhangzókat nem is a' szó' mivoltához tartozóknak képzelik, sőt inkább ezek a' szónak valóságos lelkei elannyira, hogy valamint a' test lélek nélkűl holt, úgy a' szó is csupa mássalhangzókból örökre némán leirott, és soha ki nem ejthető hangtalan betű marad.

Érezték ezt a' keleti nyelvek' jelesebb tanítói, 's azért a' közvélemény szerint tökéletlen keleti irásban már hajdan a' hiányzott hangzókat pontok által pótolni iparkodtak, noha a' pontok, vagy is pontos hangjegyek' fölvételének idejét hitelesen meg nem határozhatni. Azonban már eleve, mint igen hihető, az *aleph*, *vau*, *jod*, ugymint *a*, *u*, *i* legelső eredeti magánhangzók használtattak, és talán a' ה *he* betű is az ősz korban hasonló szolgálatot tőn.

A' mi már a' keleti hangrendnek nyelvünkhöz hasonlítását illeti, nyilvános a' hasonlatosság abban, hogy a' magánhangzókat Szem' leányi szinte úgy szeretik halmozni, mint a' magyarok; hogy soha meg nem szenvedik a' szó' elején két mássalhangzónak összejöttét, és azért ha illy fajtú szót által kölcsönöznek, hasonta, mint mi, egy magánhangzót elővetnek p. o. إِسْكِيلْ iskola, e' helyett: *Schola*. Továbbá a' *v*, *j*, ritkáb-

ban a' *h* betűk föl szoktak *i*, *u* magánhangzókkal cseréltetni, mint tulajdonképen félmagánhangzók; nálunk a' hangrendet mindenkor a' gyök vagy tőszó vezérli, a' mihez a' szószármaztatási, vagy módosítási ragoknak simúlniok kell: ellenben a' keleti nyelvekben még ma is a' tőszó' hangjainak különnemű változása szüli a' különféle szószármaztatást, és módosítást; p. o. דָּבָר dabar, דֶּבֶר deber, דָּבַר dábar, דֹּבֵר dober, דְּבִר debir stb; illyen forma a' német nyelvben: gebären, geboren, gebar, Geburt, Gebärde stb. Végre valamint általán minden nyelvben, úgy a' keletiekben is a' hason hangú mássalhangzók különfélén fölcseréltetnek, u. m. גַּז, גַּב, גַּף, *gas, gath, gaf,* שָׂחַק, צָחַק, *szachak, czachak* stb.

Ezek azon fő vonások, a' mellyeket előlegesen a' keleti nyelvhasonlatosságról, azoknak belső tulajdonságait vizsgálva, és a' számos velünk hasonlatos egyes szókat mellőzve (mert illyenek a' m. t. Academia' nagy szótárában úgy is ki fognak adatni) kijelelni czélunkká tettük; rövid árnyéklatok ugyan, de még is talán nyelvünkre nézve sokban a' homály közt világító sugárként tünnek föl. Majd ha hosszabb visgálódás és folytatott munka után bővebben derűl föl előttünk keletnek sokban edig elé Europa előtt ismeretlen ege, igyekezni fogunk tökéletesebb müvet hazánk' oltárára tenni. Legyenek addig is e' képek naponként jobbnak adhatására törekvő tiszta szándékunknak legalább bizonyító tűkörei!

II.

PHILOSOPHIAI-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

II.

AZ ISTEN ÉS VILÁG KÖZÖTTI VISZONYRÓL

HORVÁTH CYRILL RT.

ELSŐ IDŐSZAK: PANTHEISMUS.

Többszöri vitatkozások' tárgya volt már, ha valljon az ember, ez az épen olly gyarló, mint jeles tulajdonokban gazdag teremtmény, képes-e a' maga fogalmait czélszerűleg kifejteni; 's ha igen: a' sokfelé ágazó 's nem ritkán dicséretes állhatatossággal védett útmódok közűl mellyik az, melly őt ez iránti buzgalma' sikerűltéről biztossá tehetné? Napkeleten leginkább India, China, Japán, Tibet és Persia' bölcsei mutattak e' föladathoz különös vonzódást; nyugoton pedig, a' mint azt a' nálunk még mindig nagy becsü rendszerek is bizonyítják, az e' fölötti vizsgálatok közt legkitetszőbbek a' stoicismust vagy epicureismust pártolókéi.

E' kitetszőség mindazáltal, kivált azon esetben, ha a' mi korunk' észtani álláspontjáról fog itélet kivántatni, nem teszi a' tőlük adott válaszokat teljesen kielégítőkké. Oka ennek főleg abban áll, mivel a' szellem' akkori és jelennen elért müveltségi foka közt tetemes a' különbség. A' hajdani gondolkodást elvontság bélyegzi, melly most, miután századok' lefolyta alatt még a' legnyomadékosabb ellentételek' föloldása sem hagyatott vizsgálatlanul, több oldalról foganatosan meghaladtaték.

Jelenleg ugyan is az ön természete' mélyebb tudatával biró ember világosan meggyőződik arról, hogy ő épen azon nagy mindenség' viszonyos egysége, mellynek általányos egysége az isten. Szükségtelen itt e' pontról körűlményesebben szólanom; mert csak egy pillantás is azon befolyásra, mellyet az a' tárgyilagos szellem' alakítmányiban, úgymint polgárzat, vallás, tudomány és müvészetben naponként gyakorol, azonnal szembe ötlővé teendi fontosságát. Fölvett tárgyam' közelebbi megérintése végett czélszerü még is kinyilatkoztatnom: hogy az iménti egységek' alapos fölfogása mindenkor legbiztosb vezeték a' hajdani és mostani világnézetek között tétovázóknak. Pedig csak az ezen egyetlenegy pont körűli eligazodás is mennyire kedvező állapotba helyezné az igazság' nyomozóit! Azon nagy nyereség mellett, hogy a' mindennapi sokszinü tapasztalás és a' régi korból reánk hagyott hagyományok' ellenirányzatiban nem bukkannának csupa véleményekre, megismernék egyszersmind, hogy az ellentételbeni pangás korán sem rendeltetése a' mi nemünknek. Az emberben ugyan is az ész' egyetemiségén fölűl, melly őt a' nagy mindenséggel azonítja, mutatkozik még olly egyedi sajátság is, melly őt egyfelűl önállónak hirdeti, másfelűl pedig a' tárgyi- és alanyiság közötti viszonynak addigi fejtegetésére ösztönözi, valamíg a' közöttük található ellentételek ki nem egyenlítetnek.

Soha sem volt idő, mellyben az ember e' kiegyenlítést szem előtt nem tartotta volna; de a' választott nézetpontok miatt a' lehozott eredmények is különb jellemüek. Ollykor az alany, kivetkeztetve egyedi sajátságából, egészen a' tárgyiság' minden egyest fölemésztő egyetemiségébe sülyesztetett; máskor ellenben az önegyedi elvontságába zárkozott alany magához ragadott minden hatalmat, 's következtében a' tárgyias egyetemiséget megtagadta. Az ez által megmerevített irányzatokból folyt azután ama' századokig tartó meghasonlás, melly a' szellem' szabad munkálkodását szünet nélkűl akadályozta.

Találkoztak, az igaz, mindenkor lelkes és összerüen gondolkodó férfiak, de a' rögzött előítéletek miatt vagy üldözés' tárgyaivá lettek, vagy, ha ez nem történt is, szózataik a' levegőben hangzottak el. Végre sok küzdelem után korunknak sikerűlt amaz álláspontig fölvergődni, mellyen mind a' tárgyiság megtartja a' maga egyetemiségét, mind az alany a' maga egyediségét; de a' helyett hogy egymáson kivűl megme-

revítetnének, egymást kölcsönösen áthatják, és egy eleven egészbe olvadnak össze.

Ez ama' számtalanszor üldözött, de végképen soha el nem nyomott egység, mellynek rendszeres megismeréséből világosan ki fog tetszeni: hogy az ember, ha a' maga fogalmát jelenleges állásához képest ohajtja megvalósítani, három lényeges viszonynak nem elvontan meddő, hanem öszszerüen tartalmas kifejtésére találja magát kötelezettnek. Viszonyban áll t. i. 1) a' természethez, 2) önmagához, 3) az istenséghez.

Továbbá a' kifejlődés' természete hozza magával, hogy a' szellem, midőn e' viszonyok' tartalmát közvetíti, bizonyos és határozottan öszszefüggő időszakokon tartozzék keresztűl menni. Mivel pedig ez a' menet fogalomszerűségénél fogva nem külsőleg izgatott mozgás, hanem belsőleg éltetett fokozatos haladás: azért van, hogy az említett időszakok' mindenikében egy eszme válik középponttá, mellynek azután elvontabb vagy öszszerűbb fölfogásától függ a' többiek' méltatása is. Igy például a' philosophia' történetében találhatni időszakokat, mellyeknek egyikében a' természet, másikában a' lélek, harmadikában az isten' eszméje vált középponttá, 's midőn azután segedelmök által valamelly rendszer' alkotása megkisértetett, minden gondolatsor tőlük kölcsönöze magának értéki sajátságot. Miért kelljen a' menetnek így és nem másképp történni, könnyen megfejthető: ha nyomosan átgondoljuk, hogy a' fölebb kiemelt egység' elérése mindaddig lehetetlen, valamíg az iménti eszmék először külön tartottan, azután egymáshozi viszonyaikban is meg nem vizsgáltatnak.

Minekutána tehát szellemünk a' természet' eszméjét fejlődési fokaiban határozatival együtt áthatotta, 's ezeken fölül emelkedvén önmaga ismeretére jutott, 's képessé lett a' természetet önmagával, 's önmagát a' természettel kiegyenlíteni, szükségképen vonatott azon összefüggés' okának nyomozásához is, melly a' szakadatlanúl változó lényeket egy tökéletes világegészszé alakítja.

Hogy ezt az okot egyedűl az isten' eszméjében lehet és kell föltalálni, a' mondottak után nyilvános. Mert az észtani rendszerek' haladatos fejlődésének bizonyítása szerint a' kérdéses ok utáni fürkészésen meg nem nyugodhatni, valameddig az isten' eszméje lehető legnagyobb teljességben föl nem fogatik. A' minek ha kivánt végrehajtását

ohajtjuk, szükséges az isten' eszméjét a' világéval, a' világét meg az istenével összetartani: hogy így a' közöttük levő viszonynak meghatározása által mind a' kettőről öszszerüen tartalmas ismeretet szerezhessünk.

Mennyire nyomadékos és kivált a' philosophia' körében melly nagy befolyásu ez a' meghatározás, már ama' széltében divatozó nézetmód is kétségbe hozhatlanúl mutatja, mellynek következtében a' szellemi főbb munkálkodás' becse többnyire attól szokott fölfüggesztetni. Azután pedig, mivel a' meghatározás' fokai különb sajátságuak, gyakorta megtörténik: hogy ugyanazon észtani rendszer majd e' majd más fokról méltányoltatván, méltatlan itéletek alá esik. Így p. o. Plato sokaktól megvettetik mint pantheista, másoktól gáncsoltatik mint deista, némellyektől végre égig magasztaltatik mint theista. Kit ne botlasztana meg az illy tétovázás? Ha valahol, bizonyára illy eseteknél kivánatos, hogy a' belőlök származható tévedések ellen határozottan megalapított szempontokkal legyünk fölfegyverkezve. A' mi egyedűl csak úgy sikerűlend, ha előre lehető pontossággal megvizsgáltatnak amaz időszakok, mellyeken az isten és világ közötti viszony' kifejlésének szükségképen keresztűl kellett menni.

Illy nemü időszakot hármat lehet megkülönböztetni: I. melly az isten és világ közötti viszonyt egyedűl benmaradólag, II. melly az isten és világ közötti viszonyt egyedűl künmaradólag, III. melly az isten és világ közötti viszonyt úgy ben- mint kün-, úgy kün- mint benmaradólag fogja föl. Az első időszak szüli a' pantheismust, második a' deismust, harmadik theismust.

Jelen alkalommal vizsgálódásom' tárgya egyedűl a' pantheismus leend.

ELSŐ IDŐSZAK.

Pantheismus.

Ki a' pantheismus fölött vizsgálódásokat tart, ha még tisztán buzgó igazságszeretete által fölűl nem emelkedett az izgágás viszonyokon, több tekintetre nézve nyomasztó állapotban fogja magát találni. Oka ennek részint a' pantheismus ellen fölhajházott félszeg vád, részint magá-

nak a' philosophiának határain belül dúlakodó egyoldalúság. Akár mellette szóljon az ember, akár ellene, egyaránt érendi a' gáncsolat. Ha mellette, botránkozást szerez azoknak, kik a' pantheismust, mint legkárhozatosb tévelygést, gyűlölik; ellene pedig szólani, némellyek' ítélete szerint, annyi volna, mint magát a' XIX. század' müveltségében elmaradottnak, vakon érzelgőnek, mellékes hasznok után kapkodónak, elfogultnak, szóval, ollyannak hirdetni, ki nem méltó, hogy reá a' mostani fölvilágosúltság' verőfénye áldólag terjeszkedjék. Sem mellette tehát, sem ellene?

Ugy van, sem egyedűl mellette nem tanácsos szólani, sem egyedűl ellene; mert az egyoldalúság csak a' régi előitéletek' maradványait tenné rögzöttebbekké. Az igazság közép útat tart. Azért a' józanon gondolkodó, nem hajtván az itt ott agyarkodó berzengésekre, ezen útat fogja választani. Ő sem egyedűl nem szóland a' pantheismus mellett, sem egyedűl ellene. Nem egyedűl mellette; mert kereken tagadja, hogy a' pantheismus az isten és világ közötti viszony' kifejlődésének egyetlenegy időszaka legyen. Nem egyedűl ellene; mert ismét kereken tagadja, hogy a' pantheismus nem más, mint vastag tévedés, önkényesen, vagy gonosz czélok végett divatszerűleg férczelt agykoholmány. Sem egyedűl mellette tehát, sem egyedűl ellene, hanem úgy szóland mellette, mint ellene. Mellette, mivel azt egynek ismerendi azon időszakok közűl, melylyeken a' többször emlitett viszony' kifejletének szükségesleg keresztűl kellett menni, 's mint illyent, ha csak az észszel homlokegyenest ellenkezni nem akar, pártolni tartozik. Ellene, mert az teljességgel nem igaz, mintha az olly alakja lenne az igazságnak, melly által ezt a' maga tiszta épségében elő lehetne állítani. Kiemelendi tehát ezeknél fogva mindenik oldalon azt, mi benne igaz, valamint azt is, mi benne nem igaz. Azután az így kiszemelt 's ápolt igazat tovább fejleszti, hogy ezen belső öregbüléssel meghaladtassék az, mi nem igaz, de bizonyos ideig varázs erejét követelte az igaznak.

Nem szükség említenem, hogy a' mondottakban érintve legyen egyszersmind azon pont is, mellynek alapos meghatározása nélkűl sokaknál lehetetlen volt a' pantheismus' ügye körűl eligazodni. Akár hová tekintsünk, mindenütt pantheismusi elemekre találhatni. Nagy szerepet játszik ez a' religióban, keresztűl ömlik az észtani rendszereken, nyilat-

kozik a' müvészetben. Sőt Schmidt Eduard' Ueber. d. Absol. u. d. Beding. 60. l., itélete szerint igaztalanság nélkűl mondhatni: hogy száz ember közűl, kik az isteni dolgokról gondolkodtak, alig válik öt, kik egészlen tiszták a' pantheismusi nézetektől. És még is a' számos pártoló közűl egy sincs, ki azt teljesen fölfogta, 's következetesen kivitte volna.

Sokan e' kivihetést azon oknál fogva tagadják, mivel a' pantheismus ellenmondást foglal magában. Én pedig részemről épen e' pontban vélem rejtezőnek azon elemet, mellynek segedelmével a' pantheismus' alapelvét egészen tetőpontjáig föl lehet, és föl is kell vinni: hogy annak úgy igaz mint nem-igaz oldala napfényre jőjön.

Többen az igazság' nyomozói közűl, miután Hegel' iskolájában a' pantheismusi alapelv' rendszeres kivitelét minden oldalról ki nem elégítőnek tapasztalák, 's az illy módon napfényre jött végeredmény' hiányait közelebbről megismerék, nagy örömmel csak azt hiresztelgetik: hogy a' pantheismus úgy az erkölcsi mint a' vallási értelmekkel ellenkezik. És a' helyett, hogy az így napfényre jött végeredményt megragadnák és tovább fejtenék, mintha már az igazság' országának chinai falát elérték volna, tévesztő hanyagságba sülyednek.

Én részemről teljesen meg vagyok arról győződve, hogy itt is, mint minden illy nemü esetben, csak tovább fejtés segíthet a' dolgon. Minél fogva kénytelenítetem azokat is tévedőknek vallani, kik valamint a' philosophiát általában, úgy a' pantheismust is főleg azért kárhoztatják, mivel pártolóik még csak a' róluk hozott definitiókban sem tudtak mind eddig megegyezni. Igaz hogy a' sok egymástól elütő, sőt néha egymással ellenkezni látszó definitiókban, ha csupán értelmileg ragadtatnak meg, nem lehet meg nem ütközni. De ki kényszeríthet bennünket arra, hogy az elvont értelem' határain túl ne emelkedjünk?

A' definitiókban, ha valódiak, nem vaktában fölkapott, hanem olly határozatok fordulnak elő, mellyeknek mindenike lényeges pontot érint a' pantheismus' fokozatos kifejlésében. Ha pedig ez így van, a' mint nincs is különben, legöszszerűbb 's legkielégítőbb leend az, melly valamennyinek köz eredményét fejezi ki; mivel a' többit lényeges oldalaiknál fogva magában foglalandja.

Tárgyamat illetőleg csak azt mondom: hogy az itt szóban forgó közeredmény a' benmaradás' fogalmában öszpontosúl. Ennél fogva tehát előlegesen is állíthatni: hogy a' pantheismus olly tanítmány, melly az isten és világ közötti viszonyt egyedűl benmaradásinak vallja.

Azon alapgondolat, mellyre a' benmaradási viszony' kifejlődése épűl, illy elvben fejeztetik ki: az isten azonegy a' világgal. Első, mi ezen elvben föltünik, az öszszerűség. Az azonegység t. i. olly egység, mellyben az isten és világ nem mint önállók, hanem úgy tünnek föl, mint önállástalan oldalak. Sem az isten nem létezik világ, sem a' világ nem létezik isten nélkűl, hanem egymásban és egymás által. Látni ebből, hogy az alapelv olly eredményt fejez ki, melly csak hosszas közvetítés által támadhatott. Az istent a' világgal, 's a' világot az istennel az azonegység' fogalmával véli a' pantheismus kiegyenlíthetőnek. De hogyan lehet az? Olly kérdés, melly a' fejlődésnek épen azon titkait illeti, mik a' benmaradási viszony' tartalmazását nem különben, mint ezen tartalmazás' menetét is érdeklik.

Közelebb juthatás végett lássuk minden más előtt, mit foglal magában ez a' benmaradási viszony' fogalma. Alapelv: az isten azonegy a' világgal. E' tétel, melly itt, mint jelentve van, a' benmaradási viszony' fejlődésének végső 's épen azért legöszszerűbb eredményét adja, csak úgy születhetett, ha oldalai egymáshozi viszonyaiknál fogva először külön, azután meg lényeges határozataikban egyesítve átgondoltatnak. Az így megérintett három oldal három elvet nyujt, ezek pedig azon három fokozatot alapítják meg, mellyeken keresztűl a' benmaradási viszony' fogalma kifejlődik.

Első elv: isten a' világban van; vagy elvontabban: a' minden egy. Második elv: a' világ istenben van; vagy elvontabban: az egy minden. Harmadik elv: isten a' világgal 's a' világ azonegy istennel; vagy elvontabban: a' mindenegy = egyminden. Az első elv' kibontakozása szüli: A. a' cosmotheismust; másodiké B. a' theocosmismust; harmadiké C. a' pan-theo-cosmismus. Mellyek ugyanannyi fokozatai az általában vett pantheismusnak.

A. Cosmotheismus.

Cosmotheismusnak elve: a' minden egy. De micsoda itt ez a' minden? és mi ez az egy? Olly gondolatok ismét, mellyeket könnyebb megérthetés okáért ki kell emelnem. Midőn itt e' szót hallom: minden? eszmélésem' közvetetlen tanúsága szerint értem alatta 1) a' körűlem, fölöttem és alattam lévő 's részint élő, részint élet nélküli lényeket; 2) enmagamat mint lélek- és testből álló lényt; 3) az istent. Ezek teszik itt a' minden' tartalmát. De mi az egy? Az egy itt csak azon egészet jelentheti, melly az imént kijelelt 's összefüggésben gondolt lényekből támad. Minél fogva az egy, mint egyedűl részeiben létező egész, nincs a' mindenen kivül, valamint hogy a' minden sincs az egyen kivűl. Más szóval e' fokozaton az egy, istennek, a' minden pedig természetnek is szokott neveztetni. Következőleg sem isten nincs a' természeten, sem a' természet nincs istenen kivűl. Ezt jelenti a' minden egy. Meg kell azonban jegyezni, hogy itt fő nyomadék a' természet szóra esik, és illy értelmet ad: isten a' természetben van.

Első, mi a' minden alatt képzelt tárgyakon előtünik, a' lét. A' minden van; ugyde a' minden nincs az egyen, sem az egy nincs a' mindenen kivűl: tehát, ha van a' minden, van az egy is. A' valóság fogalmában tehát az egy és minden, mint külön tartott oldalak, föloszlanak. Valóság a' minden, valóság az egy is. A' mi csak van, a' valóságban van, és a' mi kivűl rajta képzeltetik, az semmi. De mi a' valóság? mi az, mi lényegét teszi.

A' valóság' körében van a' kivűlem létező dolgok' sokasága, de az ő létök, miként tapasztalás után tudom, véges lét; vagyok én, de az én létem is, miként tapasztalom, véges lét; van az isten, de az ő léte is, miként azt gondoló tehetségem után tudom, végetlen lét. Van tehát véges, van végetlen létű lény. Isten' létének sajátsága a' végetlenség, a' többi lényekéének a' végesség. Úgyde a' lét, melly véges lét, csak léte lehet egy lét-egésznek, melly valamennyi létrészt magában egyesít. A' létrész egy a' létellel, vagy is határozott léttel; a' létegész pedig az egyetemes léttel. Sajátképen tehát egyedűl az egyetemes lét van, mert ő a' léte minden lételnek, és így valamennyi létel csak ő benne, és ő általa van. —

Ez azon egyetemes lét, mellyet a' cosmotheismus istenel. Szerinte ez a' végetlen lét a' végesben van. De mi az, a' mi őket egyesíti? Minden más előtt meg kell jegyezni, hogy ez a' végetlen lét, melly a' végessel egyesűl, koránsem halt, avvagy élet nélküli, hanem olly egész, melly magát önállólag fentartja, saját ereje által belülről kifelé munkáltában létrészeket alakít 's azokat egyesíti, vagy is olly egész, melly elevenségben nyilatkozik. Mire nézve a' gondolkodó előtt három oldalt tüntet föl: külsőt, belsőt 's a' kettőnek életbeni 's élet általi egységét. Nem egyéb tehát az egyetemes lét, melly itt lényegét teszi a' valóságnak, mint az egyetemes elevenség, melly három kijelelt oldalról gondolva három fokon keresztűl érendi el öszszerű fejlettségét. Ezzel ki van emelve a' cosmotheismus három foka is: 1) melly az egyetemes életnek egyedűl külsejét; 2) melly annak egyedűl belsejét; 3) melly magát a' külső- és belsőben megvalósított életet tárgyalja. Az első fok' neve naturalismus, másodiké dynamismus, harmadiké hylozoismus.

1. Naturalismus. A' cosmotheismus' ezen első fokán, miként mondatott, az egyetemes életnek egyedűl külseje tárgyaltatik. Ez mindjárt a' közvetetlen fölfogáskor térben egymás mellett létező testek' sokaságát tünteni előnkbe. Eleinte a' sokaság' elemei ridegen, mint külön álló dolgok, majd mint terjedelemben mindig nagyobbúló egésznek részei tekintetnek, míg végre az egyetemes anyag, mint valamennyinek aljazata és lényege végső eredményűl nyeretvén, eléretik amaz e' fokon legöszszerübb fogalom, melly itt az istenről alakítható. Az egyetemes anyag isten.

Korunk mostani fejlettségét tekintve, melly az istent általános szellemnek ismeri, igen botlasztó lehet sokak előtt ez a' meghatározás, azért szükséges, hogy itt a' fejtegetés egy kissé tágasabb legyen.

A' végetlen lény teremtő, a' véges létüek pedig teremtmények levén, világos, hogy a' teremtményben semmi sem lehet, minek végső oka a' teremtőben nem volna. Némileg tehát mondhatni: hogy a' teremtmény olly tükör, mellyben a' teremtő magát visszatükrözteti. Minél fogva az öntudatos ember is tükör, mellyben és melly által a' mind önmagát mind a' világot tudó és meghatározó istenség megnyilatkozik. Mire ismét mondhatni: hogy az ember eredetileg egységben van az istennel, mint öntudatos teremtmény az öntudatos teremtővel.

Ámde az ember, mint viszonyos egység a' véges léttel biró lények' sorában, az isten' végetlen tökélyeit, mellyek ő benne és ő általa megnyilatkoznak, csak bizonyos és olly határozottságu módon tükrözheti elő, mellynek csupán akkor lehet kifejléshez jutni, ha a' többi lényekkel, úgymint hasonlólag kiegészítő tagjaival egy azokban 's azok által is fölmutatottan létező világegésznek, szünet nélküli közlekedésben él.

E' közlekedésnél fogva azután amaz eredeti egység, mellyben teremtőjéhez áll, a' benne sokféleképen gerjesztett, ápolt, háborított és szórakozást okozó állapotok miatt, csak homályos sejtés' tárgyává lesz. Hogy az emberből az utánai sovárgás teljesen soha ki nem irtathatik, onnan van, mivel azon esetre saját természetétől kellene megfosztatnia, a' mi lehetetlen.

Innen foly azután ama' figyelemre méltó ellentétel, melly a' müveletlenebb ember és nemzetek' főleg vallást illető szokásaiban mutatkozik. Természeti ösztönük' hatalmától az őket környező 's kedélyeikre most kellemesen, majd kellemetlenűl ható tárgyakhoz szüntelen vonatnak, 's készek azokat egy ideig létök és határozottságuk' ősalapjáúl venni, ámde mivel az illykép gerjesztett határozatok egy olly szellemben támadoznak, melly azokat meg nem elégli, sőt további fürkészet után a' kül tárgyakban csak használható eszközökre talál: okvetetlenűl föl kell benne villannia bizonyos vonzódásnak is, melly egy ismeretlen ugyan, de a' szokottaknál minden esetre főbb és tökélyesb tárgyra irányzódik.

Azonban, miként már fölebb is mondatott, ellentételekbeni megmaradás nem rendeltetésünk, azért ugyanazon ösztön, melly magát az említett ellentételekben mintegy megvalósítottnak mutatja, ok lesz hogy az értelem, mellyről az ellentételek meg szoktak merevítetni, a' minden elleniráuyzatot föloszlató 's egységre törekedő ész' hatalmának hódoljon. Sőt ez már az itteni ellentétel' tartalmából is következik. Tekintsük meg csak elemeit.

Azonnal szembe ötlik a' véges dolgok' sokasága, melly szám nélküli különbféleségc és hatékony ereje mellett sem képes az érzemény' vonzalmait kielégíteni. Azután meg előtte lebeg az embernek egy főbb valami, melly iránt magok a' véges dolgok is vágyódást gerjesztenek, lelkében. Végre az érzéki tárgysokaság és azon érzék fölötti valami kö-

zött lebeg a' már ehhez már amahhoz hajló gondolkodás, és lebegni meg sem is szünik, valamig olly támaszpontra nem jut, mellynél megnyugtató egység' birtokára szert tehetett.

Az illy egység utáni sovárgás minden emberben a' benne mozgó észtehetségnél fogva jelentkezik. De még is e' tulajdonra nézve nagy különbség van a' müvelt és müveletlen között. További előzményeskedés nélkűl legyen itt elég csak azt mondanom: hogy a' naturalismus is egy, még pedig legelvontabb közvetítési módja azon egységnek, melly után a' természeti elfogúlt állapotból kiemelkedni vágyó ember mindinkább sovárkodik. 'S a' mint a' természeti élet' külsőségéhez ragaszkodottan vagy a' vele közvetetlen érintkezésbe jött dolgokat, vagy ezeken túl vergődvén az égieket, vagy pedig az egyetemes anyagot veszi szemügyre, úgy az isten és világ közötti viszony' fölfogásában is vagy *α)* fetischismus-, vagy *β)* sabaeismus- vagy *γ)* materialismushoz szítand.

α) Fetischismus. Ez olly képzelésmód, melly a' külön tartott véges dolgoknak, mint közvetetlen istenségeknek, hódol. Reánk nézve pedig, kik müveltségi állásunknál fogva az egyszerüen természetitől fölötte távol vagyunk, olly kör, mellybe csak nagynehezen tudunk áthelyezkedni. Nálunk az ismeretek' országa elméleti nézetek és viszonyítások által annyira el van már bonyolva, hogy valamit tiszta közvetetlenségben fölfogni csak kevésnek sikerűl. Kivánataink és czélzataink menynyire legyenek a' reflexiok' hatalmában, ismertebb, hogy sem azt taglalni kelljen. Máskép volt ez a' fetischismus' körében levőknél. Bennök is mozgott ugyan a' gondolkodás, de csak kezdő félben. Ők is vonattak egy főbb valamihez, de arról csak homályos sejtésök volt.

Képzeljünk már most egy a' kül világ' gazdagságától környékezett embert, ki természeti szükségeinél és vágyainál fogva egészen a' még nem ismert tárgyak' hatalmától függ, 's gondoljuk át azon most kellemes, majd kellemetlen állapotokat, mellyekbe függési állása miatt helyezkednie kell, és megvallandjuk: hogy függési érzelme nem maradhat sokáig tisztán; mivel az a' szeretet és félelem' értelmeivel fog elvegyűlni. Minthogy pedig ő még illy fokon is öntudatos lény, a' mint szükségeihez képest a' kül világ' tárgyaitól irtózik, vagy azokhoz vonatik, úgy szellemileg is mindig egy magasabb valami után fog törekedni.

Továbbá mivel az illy állapotu ember a' nélkűl, hogy észre venné, a' maga egész életét viszi át a' természetbe, 's a' minek igy életet kölcsönöz, azt önmagánál is magasabb valaminek képzeli, azért van: hogy mindenben, mit a' természet előállít, azután meg abban is, mit a' mesterség alkot, sőt azon szer miatt, mellyet készíthetésökre a' föld mindenkor bőven nyujt, végre magában a' földben is valami istenit sejt. Ide járúl még azon titok, melly reá nézve úgy az isten mint a' természet fölött lebeg. E' közös sajátság miatt történik azután, hogy a' két egymástól olly igen különb tárgy nagyon könnyen fölcseréltetik.

Ezekből megismerhetni már most a' fetischismus' ízeit is. Isteneltetnek általa a) a' rideg 's elszigetelten fölkapott természeti dolgok. Például Sziberiában egy ágról fityegő fadarab; a' sufisták' egyik felekezeténél minden külön vett 's akárhol előakadt tárgy; afrikaiak- és amerikaiaknál erdők, források, folyók, tenger, hegyek, kövek, állatok, vagy azoknak részei. b) Isteneltetnek a' mesterség' müvei, minők Afrika' hajdani lakosinál a' nyilak, karók 's több helyen, kivált Syria- és Phrygiában a' bálványok. Végre c) isteneltetik a' föld. Illy szokást lelünk a' régi görögök- és germánoknál.

Ezek után itélve a' fetischismusban érzelemtől táplált képzelet uralkodik, és egyideig maga alá hódítja a' gondolatot is, de azt még sem képes teljesen elnyomni. Képzelet küzd tehát itt a' gondolattal. Amaz alanyilag változó érzelmektől izgatva mindenkép oda engedi magát a' tárgyak' hatalmának, 's bennök véli rejtezőnek a' gondolat' tartalmát is; de ez a' gondolat' egyetemisége miatt egy külön tárgyban sem levén kizárólag föltalálható, mindaddig sürgetendi tárgyváltoztatásra a' csak résznyire csillapított ösztönt, míg a' földnek, mint egésznek, képzeletében némi megnyugvást nem talál.

Azonban e' megnyugvás is csak ideiglenes, mert viszonyos támaszpontra nehézkedik. A' gondolás ugyan is, ha egyszer megindult, viszonyos támaszpontnál nem vesztegelhet, hanem arról az azt föltételező magasabb fokokig tartozik fölemelkedni. Igy van az a' jelen körben is. Eleinte megállapodik a' földnek, mint egésznek, fogalmánál; de viszonyosságáról bizonyossá lesz, mihelyt látja, hogy a' föld is a' reá minduntalan ható 's nem kevesebb figyelmet gerjesztő égi testektől függ. Az

ezekre fordított ügyelés oka lesz azután egy magasabb íz' keletkeztének. Ezen új íz' neve

β) Sabacismus, melly szerint a' külsőleg vett csillagok isteneltetnek. Illy fokon állottak a' hajdani aegyptusiak, chaldaeusok, persák, sokan a' vad amerikaiak közűl, és az arabok, kiknél majdnem mindenik néptörzsök egy külön csillagzatnak tömjénezett.

E' nézetnél fogva vagy a) egy csillag isteneltetik, vagy b) több csillagból álló csillagzat, vagy c) valamennyinek országa, az ég. Oka e' haladásnak az iméntiekből világos. A' csillagok viszonyos egészek és a' földi dolgokhoz sokban hasonlók, mellőzhetetlenűl kellett tehát illy kérdéseknek is támadni: mi az, mi úgy a' földi, mint égi testekben közös? mi köti őket össze egy nagy egészbe? mi az, a' miből mind ezek vannak? Közelebbi vizsgálat után az e' kérdésekre adott válaszok ingerűl szolgáltak egy főbb íznek, melly amaz egyetemes létszert anyagnak nevezvén megkezdeti az eddigieket egyesítő

γ) Materialismust, melly szerint, mivel anyag teszi aljazatát a' fetischeknek, mivel általa munkálnak földünkre a' csillagok, 's ő általa köttetnek egy egészszé is össze, azon sejtett istenség, kinek megismerése tárgyaltatik, nem egyéb az egyetemes anyagnál.

Ez azonban úgy fogathatik föl a) mint egy határozottan kiemelt elem, melly sokféleképen módosított átalakulás által szüli a' földi és égi testeket. Ide számlálhatók: Hyppasos, kinél az isten azonegy az elvont tűzzel; a' régi aegyptusiak, kik a' vizet; apolloniai Diogenes, az assyriusok és Afrika' néhány népe, kik a' levegőt imádták. Ki nem elégítő e' nézet, mert a' szüntelen változó dolgok' minőleges sajátságai iránt nem ad megnyugtató magyarázatot. b) Néhol két különb tulajdonu elem imádtatott. Illyenek a' babylonbeliek, kikről olvassuk, hogy tüzet és vizet isteneltek. E' szemponttal sem elégszik meg az egyetemiségre törekedő gondolkodás. Itt ugyan már a' dolgok' különbféle sajátságiról nyujtatik némi fölvilágosítás; de szükséges e' mellett tudni, hogy honnan legyen a' két elem? és hogy mi az, mi őket egyesíthetőkké teszi? Látni való, hogy mind a' ketten anyagok. Ennek következésében történt a' tovább menés, mi szerint c) isten az egyetemes anyag, melly mivel egész, minden elemet felölel, és való lehetsége úgy a' földi mint az

égi testeknek. Illy vélemény uralkodik Chinában, hol, Hegel' itéleteként, a' „Thieu“ nem egyéb az egyetemes anyagnál. Illy anyag birt elsőséggel a' régi helleneknél, mellynek nyomai a' későbbi mechanismust pártoló rendszerekben is föltaláltatnak.

Állapodjunk meg itt egy kissé 's visszatekintvén az eddig kifejtettekre, lássuk azok' eredményéből: mennyire haladott már a' föladásbani gondolatmenés. Föladatunk az isten és világ közötti viszony' ismeretét kifejteni. A' világ e' fokon a' természetegésznek elvontan megragadott külsősége; az isten pedig olly valami, mi csak homályosan sejdítetik. Fejlődési kezdetpontúl az ember' függési érzelmét jeleltük ki. Az ennek lebegésével mozgó ösztön újabb meg újabb vágyakra bontakozván a' kül tárgyakkali közlekedésben keresett kielégítést. Sikerült is ez neki, de csak résznyire és ideiglen; mert a' kielégítés után kelekedett 's többször érzett hiány új inger volt, hogy ismét más tárgyakhoz fordul-jon. Az illykép nyert kielégítés' ismétlése által öregbült a' kül tárgyak iránti figyelem, 's mivel azon valamit, mi megszokott vágyait éldelés közben, ha mindjárt ideiglen is, de kielégíteni képes volt, nem ismerte, azért a' tárgyakban valami titkost sejtett. Más részről a' fejlődő gondolattól keresett isten is olly titok volt, melly után ösztönileg sovárkodott. Innen támadt azután ama' nézet, mellynek következtében a' tárgyaktól nyert melegítés 's azon titok miatt, melly őt a' tárgyakhoz vonzotta, bennök gondolá rejtezni a' sejtett istenséget.

De majd a' tárgyak' észre vett hiányossága, majd a' kebelben fölserkent nyugtalanság okozta, hogy a' képzelet, melly eleinte a' gondolaton uralkodni látszott, nyomasztó korlátitól megfosztatván mind addig kénytelenítteték a' főbb hatalomnak engedni, míg az egyetemes anyagnak fogalma el nem érетett, melly minden előtte kifejtetteket föltételezvén 's térileg egyesítvén az ész' egyetemiség utáni törekedését meg nem nyugtatta.

De valamennyi esetre-e, vagy csak viszonyosan? Ez itt most a' ki nem kerülhető kérdés. Hogy ez a' megnyugtatás nem minden esetrei, világosan láthatni az azt eszközlő eredményből, melly az eddigi ellentételeket kiegyenlíti ugyan, de önmagán ismét egy új ellentételt kell megzsendítenie.

Az egyetemes anyag t. i. olly egység, melly valamennyi alakítmányban, mint azoknak létezését föltételező, jelen van. Továbbá a' térileg fölfogott anyag külső, de olly külső, melly valami belsőnek munkálkodását tünteti előnkbe. Mert mi okozza az előbbi szüntelen változó tárgyakat? Az egyetemes anyag elvontan véve nem; mert az inkább alakíttatik, hogy sem alakít. A' hol pedig szenvedő van, ott müvelőnek is kell lenni. Mi tehát az, mi a' szenvedőleges anyagon szünet nélküli változásokat okot? Mi az a' belső, mi a' külsőt maga alá hódítani törekszik? Ez, mellytől magának az anyagnak közelebbi megismerése is függ, az egyetemes erő. E' fogalom által meghaladtatott a' cosmotheismus' első, és megkezdeték második foka, mellynek neve

2. Dynamismus. Az imént bevégzett fokon a' természet úgy tekintetett, mint elvontan külső; itt pedig úgy fog tekintetni, mint elvontan belső. A' térben gondolt természet egymás mellettiek', az időbeni egymás utániak' egésze. Amott a' természet' lényege anyag volt; itt lényeg az erő lesz. Amott az isten és világ közötti viszony rész és egész közöttinek alakjában tünt föl; itt az ok és okozat' értemények lépnek elő, de elvontan. Itt ez a' kérdés támad: mint alakítja önmagából az egész a' részeket? Azután meg ez: mint köröníti el az egész a' részeket egymástól nem csak mennyileg, hanem minőleg is? Vagy fokunkhoz illeszkedőleg szólva: miféle viszonyban áll a' külső alakítmány a' belső alakítóhoz? Itt a' kérdés' súlya nem a' külső, hanem a' belső oldalra esik. Ez a' belső, melly az egyetemes anyagon, mint alakítandón, keresztül hat, az egyetemes erő. Miféle viszonyban áll tehát a' külső a' belsőhöz? siker az erőhöz? Behatóbb vizsgálat után ki fog tetszeni: hogy itt a' viszony' sajátságai a' sikeréit követendik. A' siker pedig vagy elvont mozgás, vagy elvont fejlődés, vagy elvont eszmélés: innen az egyetemes erő is vagy *α)* elvont mozgáserő, vagy *β)* elvont életerő, vagy *γ)* elvont világlélek.

α) Mozgáserő. A' természetben azonnal föltetszik a' mozgás, melly az anyagi részek' szétbontása, elvegyítése és különbféle módosítása által alakítja az előbbi fok' tárgyait, ennek okáért az egyetemes erő mozgáserőnek is mondatik. Ez az egyetemes mozgáserő isten. Ez imádtatik e' szempontból 1) a' természeti és mesterség' tárgyaiban, valamint

a' földben is; 2) ez a' csillagok, csillagzatok, és égben; 3) ez úgy a' külön vett elemekben, mint az egyetemes anyagban. Többek közt ide tartoznak: Archelaus, ki a' csillagokat azért istenelte, mert bennök mozgató erőt hitt létezni; és Cleanthes, ki istennek olly erőt vallott, melly a' napban öszpontosúl, és onnan hat mozgást okozólag mindenfelé.

Első tekintetre is látható, hogy e' nézet megmagyarázhatja az anyag' szüntelen mozgását, részeinek bontakozásait, elvegyülésöket, és azon módot, melly szerint a' kivülről okozott, vagy belső vonzás- és taszítástól idomított alakzatok erednek; de nem azt, hogy honnan legyen az életmüves lényeknek állandó 's belülről folytonosan fentartott alakja. Az illy lényekben mozgáserőn fölűl még olly valaminek is kell munkálni, mi nem csak külső érintkezéseket alapít, hanem elhasonító, képző, elválasztó, nemző, szóval, olly működést is közvetít, melly életmüvezőleg hat. Ezen valami az egyetemes

β) **Életerő**, melly az anyagot élteti, határozottan egyedítő törvények szerint munkál, de róluk tudata nincs. Belülről hat kifelé, 's olly működéseket mutat, mellyek bizonyos czél' irányzatában szerkezkednek. Innen az a' feltetsző rend, melly okúl szolgált, hogy benne mozgó életerő isteneltetéк. E' szemponthoz szít Diogenes, ki az istent végetlen képző erőnek tartotta; Thales, ki szerint az isten az elemvilágban mindent elevenítő életerő volt.

Ha szemügyre fogatik ezen íz, két oldal fog rajta elötünni: egyik, melly mozgásban, másik, melly alak-fentartólag jelentkezik. Ez a' fentartás határozott 's minden mozgás mellett állandó sajátságaival kényszeríti a' gondolkodást egy olly belsőleg izgató czél' elfogadására, melly eszmélést és valósításrai törekedést tesz föl, a' mit sem az eddigi mozgás-, sem a' magában vett életerőből nem lehet kivántan megmagyarázni. Az illy czélnak tehát anyagbani megvalósíthatása czéleszmélés, az állandóan tartó 's irányos czélvalósítás pedig belsőleg működő, 's belülről kifelé ható éltetés nélkűl nem történhetvén meg, kell még egy olly erőfoknak lenni, melly okfeje a' czélirányosan megeszmélt működéseknek. Ez az egyetemes

γ) **Világlélek**, melly, ha elvontan fogatik föl, nem más a' mindenen átömlő, mindent eszmélt czélok szerint mozgatva éltető, 's éltetve

mozgató erőnél. Ez isteneltetett 1) a' régi aegyptusiaknál a' növényekállatok- és emberekben; és a' sufisták' egyik felekezeténél, melly szerint a' világlélek a' halandókba átömleszkedik. Ide tartozik Peru' hajdani népe, melly a' nagy szellemet imádta, valamint a' mexicobeliek is, kik a' polgári hatalmat egy emberré lett nagy szellem' kezébe adták. 2) Illy világszellem isteneltetett a' csillagokban is. Tudva van, hogy Anaxagorasnak Athenaeből futnia kellett, mivel a' néptől imádott csillagokat köveknek tartotta. Ez isteneltetett végre az egész természetben. A' sindosthivisták például világlelket hisznek, ki a' testtől elvált lelkeket magába fogadja. Ugyanezt találhatni a' görög philosophusoknál is.

A' világlélek tehát olly erő, melly a' világanyagot belülről 's eszmélt czélirányossággal alakítja. A' mi belülről alakít, az belső; a' mi pedig alakíttatik, az külső. Ez a' belső, mint önmunkás, a' világlélek; a' külső, mint szenvedőleges, a' világanyag. Mire nézve a' világlélek és világanyag közt ollyan a' viszony, minő a' lélek és test közötti. De a' külső csak az által lesz külsővé, hogy a' belsőt feltünteti; a' belső hasonlólag csak az által mutatja magát belsőnek, hogy a' külsőt belülről alakítja; következőleg sem a' külső nem létezik, mint belsőnek külseje, belső nélkűl; sem a' belső nem létezik, mint külsőnek belseje, külső nélkűl. Miokért, hogy mindenik a' maga sajátságában legyen, egymást föltételezni, egymást kölcsönösen áthatni, 's olly egészet tartoznak müvelni, melly él. És íme itt azon fordulatpont, mellynél a' cosmotheismus a' hylozoismushoz, mint legfőbb fokozatához, elér.

3. Hylozoismus. E' szerint az egyetemes élet, vagy élő természet, isten. Itt már eredményűl olly egységet nyertünk, melly az előbbi fokokat lényeges oldalaiknál fogva magában tartja. Előfordul itt a' világanyag, de nem mint elvont, hanem mint olly lét, mellyet a' világlélek keresztűl hat, és életművé magasít. Előfordul a' világlélek, de nem mint elvont erő, hanem mint olly szüntelen fejlődő, 's czéleszmélten működő ösztön, melly illy nemü lehetségében a' világanyagtól, mint müvelő a' szenvedőtől, föltételeztetik. Nincs e' fokon lény, mellyben e' két oldal nem közlekednék; mert minden, a' mi van, csak része az egyetemes életműségnek.

De miként alakítja önmagából az egész a' részeket? Vagy más szavakkal: miféle törvény szerint bontakozódik ki az öröktől fogva mindent magában tartó életműség? Olly kérdések, mellyek már fölebb érintettek, teljes határozottsággal azonban csak jelenleg fordulhatnak elő. Itt tehát fő nyomadék a' bontakozási törvényre, vagy is azon módra esik, melly szerint az életelemek egy mindenkép összehangzó egészbe szerkeződnek.

E' szerkeződés pedig vagy *α)* tagadólagosan, vagy *β)* állítólagosan, vagy *γ)* öszszerüen magyaráztatik, a' mi megalapítja egyszersmind a' hylozoismus' czikkelyeit is.

α) Tagadólagos hylozoismus. E' nézet a' világanyagot és világlelket mint közvetetlen egységet, vagy is mint olly ösztönileg munkáló egészet fogja föl, melly önmagát a' szükségesség' törvénye szerint belülről fejlődteti. Itt az elv csak egy, de a' midőn ez önmagát 's ez által a' világegészet teszi, két külön irányzatban munkálva teljesíti mind azt mi az egyetemes életet föltételezi. Következőleg itt sem az elv nem előzi meg a' világegészet, sem a' világegész nem előzi meg amazt, mint teendő részét, hanem öröktől fogva, de szünetlen folyamatban egyesűlve, léteznek. Mihez képest az életfolyás folytonos körbeni keringés, a' mi meghasonlás és isméti frígyesűlés által magyaráztatik.

Az ide sorozható rendszerek között legkitetszőbb Heraclitus' rendszere, azért méltán lehet őt a' többi' képviselője gyanánt tekinteni.

Heraclitusnál azon egyetemes elv, mellyről itt szó van, melly finomságánál fogva mindenen keresztűl hat, és változásaiban sokféleképen alakúlható, a' tűz. Ő léte valamennyi lételnek; belőle van minden, 's ő benne oszlik föl minden. Örök folyamatban létezkedik; de azért elmulhatlan. Az eredés nem egyéb, mint az ősléttőli elválás; az enyészés sem egyéb, mint az őslétbeni föloszlódás. E' két bontakozási pont ellenkezés és frígyesűlés által történik. Innen amaz állítás: hogy az egyetemes életfolyásban épen úgy lényeges az össze-nem-hangzás, mint az összehangzás. Heraclitus' itélete szerint a' világot sem isten nem alkotta, sem ember; mert az öröktől fogva létező eleven tűz, 's mint ollyan létezik most is, és létezendik szünet nélkűl. Ez a' tűz önmagában meghasonlék,

alakított ellentételeit önmagán viseli, 's azokat végre önmagával egyesítendi, de csak a' végből, hogy a' meghasonlást újolag elkezdhesse.

A' dolgok' ezen örök folyása teszi Heraclitus' alapgondolatát, melly, mivel nála elegendőleg közvetítve nincs, nem csoda, hogy annyiféle magyarázatokra nyujtott okot. E' miatt mondatta vele már Plutarchus: hogy azonegy lény eleven is halt is; éber is alvó is; fiatal is öreg is. Aristoteles pedig: hogy a' minden van is nincs is.

Azonban a' dolgok' ezen örök folyása nem szükölködik nála egység nélkűl. Van benne egység, és azt, valamint a' szükségességet is, az isten határozza meg, ki örök tűz, egyetemes ész, és világtörvény. Tűzegységi szükségesség 's örök folyás! Ez azon hiányos pont, melly kiegészítve nem levén, tovább-vitelt sürgetett, 's melly Heraclitussal mondatta: hogy az egyetemes élet' megvalósíthatására, mellyet maga az isten kivánt, szintúgy lényeges az össze-nem-hangzás, mint az összehangzás. E' pontot illetőleg czélirányosan írja Fischer K. de Hellen. Phil. Princ. 10. l. — „Heraclitus non identitate tantum sed etiam differentia opus esse ad constituendam rerum varietatem perspicue intellexit et verissime harmoniam oppositorum unione effici cognovit. Sed eodem, quo recentiores nonnulli captus errore, oppositorum differentiam nonnisi negativam sive repugnantiam fingebat, quae ab ipso ἔρις sive πολεμος dicta non vitae sanae, sed morbi mortisque activitas est."

Az itt röviden megérintett 's más ide tartozó rendszerekben is hasonlólag fordulatot eszközlő hiány okozta, hogy a' tagadólagosság' köréből a' gondolkodás szükségképen emelkedett az azt kiegészíteni akaró állítólagosságához.

β) Állítólagos hylozoismus. Az elv-egységi szükségesség 's a' dolgok' örök levésbeni létele közt ellenmondás rejtezik, mellyet az előbb egyaránt lényegesnek állított összehangzás és össze-nem-hangzás is eléggé kitüntetett. Az örök folyás, maradó aljazat nélkűl, olly gondolatokat támasztott a' vizsgálóban, miket igen nehéz volt összeférkeztetni. Mondatik ugyan, hogy a' tűz minden átalakúlás' daczára mulhatatlan, következőleg állandó aljazat, mellyben a' rajta előtolakodó képezmények valamennyien föloszlanak, újolag ellenkezés által megvalósítandók. De mikép történhetik az, így lehet itt tudakozódni, ha az

ellenesség épen olly lényeges mint a' barátság? Ezek által akarja Heraclitus a' világéletet közvetíteni, meg nem fontolván, hogy általok ugyanazon életet lehetetlenné teszi. Nem lehet tehát az a' két pont ugyanazon elv' tulajdona; hanem, ha már egyszer az élet ellentétel nélkűl ki nem fejlődhetik, szükséges két külön elvet, tevőlegest és szenvedőlegest, elfogadni. Ez teszi alapgondolatát az állítólagos hylozoismusnak, mellyet föltalálhatni a' stoicismusban.

Zeno a' maga világnézetét Heraclituséra építette. Tartalmára nézve gazdagabb ugyan ezénél, mert azt már a' későbbi kor' fejlettebbsége is úgy hozta magával, tagadni még sem lehet a' közöttük levő nagy hasonlóságot. Az isten és világész Zenonál is a' tűz. Szerinte ez az isten, ki mindent képez és teremt, okfeje minden jó- és szépnek, törvény, melly jót és jogost parancsol; ellenben tilt minden roszat és jogtalant. Az ész' erkölcsi törvénye azonegy a' természeti törvénynyel.

A' világélet' megmagyarázhatása végett két elvet fogad el: szenvedőlegest, melly sajátságtalan anyag, és tevőlegest, melly az amabban müvelő ész, vagy isten. Itt már az örök folyásban nyilatkozó élet állandó aljazatot nyert. Szenvedő anyag és müvelő isten, e' két elv föltételezi a' világot, melly eszes és tökéletes lénytől igazgattatván teljesen összehangzó, vagy is olly egész, hol azon fölűl hogy benne a' részek' mindenike észtörvénynek hódol, egymást kölcsönösen kiegészítik, 's úgy valósítják meg az isteni gondviselést.

Látni ezekből, hogy itt a' szenvedőlegesség csak előtétele a' tevőlegességnek. Innen az összehangzás. Itt az isten úgy egyesűl az anyaggal mint lélek a' testtel. Minél fogva a' két elv közötti különbség nem valódi, hanem csak gondolati, következőleg a' két külön sajátságu elv nem két egészen külön álló elv, hanem azonegy öszszerü elvnek gondolatilag megkülönített oldalai. Ez teszi alapgondolatát az

γ) Öszszerü hylozoismusnak, mellyet legméltóbban képviselhet Bruno. Szerinte az elv belső, az ok pedig külső alapja a' dolognak. Elvtől a' lehető, októl a' valódi létel függ. Azonban a' dolog' tökéletes lehetsége sem meg nem előzi a' valódi lételt, sem a' valódi létel után fen nem állhat. Mi okért az első és legtökéletesb okfő minden dol-

got magában foglal, ő minden lehet, és van is, mint minden. Benne tehetséget a' munkálástól, lehetséget a' valóságtól el nem lehet különözni.

Minden más előtt kettőt kell még itt szemügyre fogni: az anyagot és alakot. Az anyag magában véve alak és határozat nélküli, ő sem nem test, sem nem sajátság; ellenben az, a' mi határozó, alaknak neveztetik. Mind e' mellett az anyag azonegy az örök alakkal; ez az alak pedig azonegy a' mindenséget éltető, 's mint ok minden külön lényt 's véges viszonyokat szülő világlélekkel; mert, a' fölebb mondottak szerint, a' tökéletes lehetség sem meg nem előzi a' valódi lételt, sem utána fen nem állhat. De viszontag az ős alakot sem lehet elválasztani az anyagtól; mert a' létel fölteszi a' lételi lehetséget. Miből világos, hogy az ősanyag és ősalak, mint egymást kölcsönösen föltételezők, egy egységbe olvadnak össze. Mihez képest lényegöket tekintve azonegyek. Mivel pedig a' világban minden anyag- és alakból áll, a' világ egy mindenkép élő lény, végetlen állat.

A' mindenben munkáló ok egyetemes észnek neveztetik. Ő képezi és alakítja belülről az anyagot. Ész három jellemü van 1) isteni, melly minden; 2) világegyetemi, melly mindent előállít; 3) a' véges dolgokbani, mellyben minden előállíttatik.

A' világ tökéletes, mert az anyag külön részeiben minden alak valóságra jut. Isten' végetlenségét a' világban mindenüttisége bélyegzi. Ő nincs a' világ fölött, sem azon kivűl, valamint a' lényeg sincs a' lényen kivül. A' mindenség egy, végetlen, mozdulatlan. Csak egy általányos lehetség, csak egy valóság van.

A' sokaság csupa tünemény 's alakja azon egynek, melly örök és változatlan. Az érzéki dolgok koránsem azok, mik lényegökre nézve lehetnének, hanem a' mik a' körűlményekhez képest lehettek. De azért épen nem semmik, hanem árnyékai az egyetemes egynek, melly az érzéki dolgokra nézve valóságos alapnak tekintethetik.

Ezen itt kifejtetteknél fogva az egyetemes élet ismét két oldalt tüntet föl, mellyeket, úgy látszik, időre nézve el lehet választani: az egyetemes világlelket t. i. mint alapító alapot, és a' természet' sokaságát, mint alapított következményt, vagy alapzatot. A' természeti sokaságnak, ha mindjárt nem volna is egyéb árnyéknál, mielőtt, mint ollyan,

lett, hatalmilag már a' világlélekben kellett lennie. Mondja ugyan Bruno, hogy a' tökéletes lehetség nem előzi meg a' valóságot: de ez az életfolyással, mellyet a' világegésznek tulajdonít, nem látszik mindenkép megegyezhetőnek. Mert, ha megengednők is, hogy a' tökéletes lehetség nem előzi meg a' valóságot, itt még is, hol az érzéki dolgok' miléte, mint állítatott, a' körűlményektől függ, méltán kérdezhetni: hogy mi legyen magában véve az a' tökéletes alap, és miképen jő ki belőle a' természet' sokasága? Ha feleletűl azt kapjuk: hogy azt az alap, mint élő, teszi, és önmagából folyasztja: úgy okvetetlenűl következik, hogy annak már legalább hatalmilag az alapban kellett rejteznie. Ha pedig ez áll, akkor nem az egy van a' mindenben, hanem inkább a' minden van az egyben. Vagy más szavakkal: akkor nem isten van a' természetben, hanem a' természet van az istenben. A' mi minthogy egy új fokozatnak, t. i. a' theocosmismusnak elve, a' cosmotheismusnak pedig vég eredménye, világos hogy a' cosmotheismus' köre teljesen meghaladtatott.

B. Theocosmismus.

Theocosmismus' elve: az egy minden. Itt az egy azon ősalap, mellyből minden van. A' minden pedig a' valamennyi lételes dolgok' összesége, melly amabból van mint alapzat. A' theocosmismus tehát olly gondolásmód, melly szerint a' világ' lényei szükségképen, de benmaradólag folytak az istenből.

Három kérdésre kell itt különösen ügyelni. 1) Mi az az ősalap, mielőtt belőle a' minden folyt volna? 2) Miféle módon történt ez a' kifolyás? 3) Ha a' világ belőle folyt ki, hogyan lehet az még is benmaradó? Fölvilágosítás' okáért szükséges e' kérdéseket egy kissé megilletni.

Az ősalap itt maga az egyetemes lét, melly többé vagy kevesebbé kifejtett tartalmasságánál fogva különbféle módon alapítandja meg lehetségét a' belőle folyó véges létüeknek is. Fő jelleme a' valódi egyetemesség. Mi a' kifolyási módot illeti, ebben a' folytonosság' törvényére akadunk. Különböztenek ugyan is bár mennyire egymástól az emanantismusi rendszerek, abban valamennyien megegyeznek: 1) hogy a' világ az ősalapból nem egyszerre özönlött ki; 2) hogy a' későbbi ömlemények

mindig tökéletlenebbek az előbbieknél; 3) hogy az ömlemények ismét az ősalapba térendnek vissza. A' harmadik kérdés a' még mindig megtartott álláspontnál fogva látszik különösen érdekesnek. Álláspontunknál fogva az isten és világ közötti viszony még mindig benmaradó. De hogyan maradhat itt a' viszony benmaradási? Ha az ősegy olly ősalap, mellyből a' világ kifoly, úgy sem a' világ nincs az istenben, sem az isten nincs a' világban, hanem mind a' kettő egymáson kivűl létezik.

Igaz, hogy az alap és alapzat, ha csupán külsőleg tekintetnek, egymáson kivűl látszanak létezni; de, miképen azt a' fölebb mondottak is kimutatják, az itt folytatott módszer' sajátsága épen abban áll, hogy általa a' gondolatok' szövedéke nem kivülről hatalmaskodó 's önkényesen ugráló reflexióval aggattatik össze, hanem a' dolog' belsőleg szükséges kifejlődése követtetik. Ki erre ügyelettel lesz, fenakadás nélkűl megismerendi: hogy itt az alap különbözik ugyan az alapzattól külsőleg, de nem belsőleg; mert lényegök azonegy. A' fő különséget közöttük az teszi, hogy az alap valódilag ben van az alapzatban, de az alapzat csak hatalmilag van az alapban.

Világos már most ezekből, hogy jelennen fő nyomadék az ősalapra esik, melly a' mint vagy egy, vagy kettő, vagy három, úgy a' theocosmismus is vagy 1) egy-, vagy 2) két-, vagy 3) három elvű.

1) Egyelvű theocosmismus. Itt azon elv, mellyben eredetileg minden volt, 's mellyből mint ősalapból a' világ kifolyt, csak egy. És ez maga az isten. Ő lényege mindennek, léte a' lételnek, a' véges lét csak alak, mellyben amaz megvalósúlt, átömlik mindenbe 's még is változatlan. A' világ kivűle van mint folyomány, és valódilag még sincs kivűle; mert benne ő a' valódi lét. A' világ' részei ridegen véve különböznek egymástól, de az egészre nézve még is azonegyek. Különböznek, mert a' mennyiség mindenikben más; és nem különböznek, mert mindnyájan azonegy lét' alakjai. Az ősegy egyedűli okfő, mert belőle foly minden; egyedűli czél, mert minden az ő megvalósításaért van. Ő gondolja önmagát mint fogalmat, 's megismeri, hogy a' fogalomnak minden megfelel: ő tehát az egyetemes

igazság. Ez azon eszme, mellynek kifejlése föladatát teszi az egyelvü theocosmismusnak. Az ősalap önmagát tudó ősigazság.

Ez az eszme három oldalt egyesít: 1) a' fogalmat, melly itt az önmagára vonatkozó ősegy; 2) a' valóságot, melly itt az önmására vonatkozó ősegy; 3) a' fogalom és valóság elméleti egyesitését, melly maga az ősegy, a' mint az önmásában csak önmagát ismeri meg. Ezek után az ősalap itt maga az egyetemes ész, melly vagy α) határozatlanúl, vagy β) határozatosan, vagy γ) öszszerüen fogatik föl. Innen az egyelvű theocosmismus' három fokczikkelye. Elsőnek képviselője a' buddhaismus, másodiké a' brahmaismus, harmadiké a' fo-hismus.

α) Buddhaismus. E' tanítmány' szerzője Foë, ki szerint az ősalap egyetemes semmi, egyetemes ür, vagy üres, elvont tér. Sajátságai pedig ezek: tiszta, legfőbb tökélyü lét, örök nyugalom, minden értelem, hatalom és erény nélkűl. Teljes akaratlanság. Nem munkál semmit, nem gondol semmit, nem kiván semmit. Változás nélküli állomány, 's mint ollyan, van.

Brucker szerint, Inst. Hist. Phil. 854. l., „Systema Foëanum fingit vacuum, sive inane, esse principium, finemque rerum omnium, ex hoc protoplastas originem duxisse, in id reversuros esse omnes, hanc enim rerum omnium originem et finem esse, etiam animae, nec realiter inter se omnia differre, sed licet sensu et mente praedita cum principio suo unum esse.“ A' 855. lapon pedig ezeket olvashatni: „Non habendum autem hoc nihilum sive inane pro negativo, sed privativo, id est, principio primo, omni rerum formatarum et mutabilium attributo carente, quod chaos sive materia prima rerum omnium sit, ex quo omnia oriantur, et in quod redeant. Hoc emanationis fonte constituto, facile fuit innumeras emanationes divinas ex hoc oceano deitatis comminisci.“

Eligazodhatás végett tanácsos lesz Hegelt is meghallgatni. Igy ír ő Werke II. B. 263. l. „Auf den ersten Anblick muss es auffallen, dass der Mensch Gott denke als Nichts, diess muss als die grösste Sonderbarkeit erscheinen, aber näher betrachtet, heisst diese Bestimmung: Gott ist schlechthin nichts Bestimmtes, das Unbestimmte, es ist keine Bestimmtheit irgend einer Art, die Gott zukommt, er ist das Unendliche, das ist so viel, als: Gott ist die Negation von allem Besonderen.“

Ezeknél fogva az isten semmi, és a' semmi isten. Ez a' semmi pedig nem más, mint a' mindenkép határozatlan 's legelvontabban vett lét, az önmagában gondolt végetlen, melly eszmélésünkben akkor álland elő, ha a' létezők' valamennyi minőségétől elvonatkozunk. És ez a' semmi, vagy egyetemes lét az, melly az egymies alakokban föltünik.

De még e' föltünés' állítása mellett is csak elvont marad ez az egész nézetmód. Itt az ősalap egészen önmagába sülyed, nem csoda tehát, hogy az egyediség' megvetése legfőbb erény gyanánt gyakoroltatik az őt elfogadóktól. Valamint az is nagyon következetes, hogy általa az egyetemi és egymi, végetlen és véges közötti ellentételt csak távolról sem lehet kiegyenlíteni. Hiányainak kiegészítését tárgyazólag virágzik mellette China- és Indiában a'

β) Brahmaismus, melly azt tanítja, hogy a' Brahm állományi egysége mindennek. A' Brahma, úgymond Hegel, az önmagábani gondolat, önmagában egyszerü istenség. Benne nincs tagadólagos, ő egy és örök. Benne van minden, és ő viszontag mindenben van. Rajta nyugszik minden, mert ő kezdete, közepe és vége mindennek. Olly állomány, melly különbféleségre bontakozik, 's mellyből minden foly, istenek, emberek, világ.

Továbbá ő az egyetemes lélek, melly, mint teremtő, kilép önmagából 's ez által szemléli önmagát. Mielőtt t. i. a' dolgok lettek volna, Brahm szemlélte önmagát, ezzel támadt benne a' teremtői vágy, ebből a' nemző erő, innen a' nemzés. Belőle úgy ömlöttek ki az életerők, a' hogyan a' tűzből ömlenek a' szikrák. Végetlen alakulásokon megy keresztűl; de mind a' mellett változatlan. Végre a' Samovedában ezeket is olvashatni: ez az egész világ Brahm, Brahmból lett, Brahmban áll fen, és Brahmtól fog elnyeletni. A' világ Brahm' alakja, és Brahm viszontag a' világ' alakja.

Észre vehetni a' brahmaismus' ezen rövid kivonatából, hogy itt az ősalap önmagát szemléli 's önmagát mint szemléltet önmagától megkülönbözteti. Itt a' buddhaismus' őssemmie határozatlanság helyett eszmélkedést 's olly hatást mutat, melly által önmagát, mint lényeget és alakot egyszersmind, a' világtól, mint egyedűl alaktól, megválasztja. A' világ az ő alakja, nem pedig másé; mert ő általa jut lételre: de viszon-

tag ő is alakja a' világnak; mert ezt belsőleg ő alakítja saját gondolati szerint. És így a' Brahm lényeg is alak is, egyetemi is egymi is, változatlan is változó is. Olly ellentételek ismét, mellyek a' gondolkodást szükségképen lendítik a' főbb 's kiegyenlitést igérő

γ) Fo-hismushoz, melly szerint az itt nagy-egy, Tao és Tai neveket viselő ősalap azonegy az egyetemes észszel. Minden ebből ered, benne végképen föloszlik minden megkülönítettség. E' tanítmányban, melly magát az igazságot tárgyalja, a' közvetetlen, de nem elvont, tudalom uralkodik. Fő czél az igazság, ennek megalakítása a' fő törekedés. A' magát önmagában eszmélő igazság egy a' buddhaismus' teljes nyugalmu semmiével; az önmagát tárgyiasítólag gondoló pedig egy a' Brahmmal; a' kettő' egyesítése teszi az egyetemes észt, mellyben amazok csak oldalak gyanánt tünnek elő. Ezen egyetemes ész az isten.

A' nagy-egy vagy ész, így tanít a' fo-hismus, nemzé az egyet: önmaga' tevését; ez a' kettőt: magát és önmását; ez a' hármat: önmagának önmásábani, és önmásának önmagábani tudását. Ez okért mondatik azután, hogy a' nyug-egy két alaplényből, tökéletes és tökéletlenből, áll. Ezek' összeköttetéséből származott minden. Sőt ezen lények kifolyt alaperőknek is szoktak neveztetni. A' nagy-egy két alaperőre fejlik: állítólagos- és tagadólagosra.

Vizsgáljuk ezek után a' mondottak' tartalmát. A' nagy-egy vagy is egyetemes ész, önmagának tudatára jutván megismeri először önmagát, mint elvontan vett 's változatlan nyugalmu igazságot; másodszor az önmaga által tett 's benmaradó kifolyásban megvalósított határozatokat; harmadszor végre azon működést, mellyel ezeket önmagára viszonyítja. Ő maga, ki e' határozatokban van, jelenti a' tökéletest; a' határozatok pedig, mellyek csak az ő alakjai, jelentik a' tökéletlent. Ő maga lényege a' határozatoknak, mert bennök, mint alakokban, valódilag csak ő van; de alakjok is egyszersmind, mert azon előkép, melly szerint a' határozatok idomíttatnak, ismét csak ő. Tehát ő lényege is a' világnak, alakja is; de sem nem lényege egyedűl, sem nem alakja egyedűl, hanem olly magasabb egység, mellyben mind a' kettő azonúl.

De hogyan lehetséges ez az egység? Ha a' nagy-egy két alaperőre pattan, állítólagos- és tagadólagosra, úgy mindenik munkásságban te-

szi ön sajátságait; mert különben erők is volnának, nem is. Ha pedig mindenik önsajátságát teszi, kétségbe hozhatlanúl világos, hogy mindenik önállást követel. Az önállás önfentartás, az önfentartás meg mással küzdés nélkűl nem gondolható. De ha ez így van, mikép lehetne a' két elv a' nagy-egyben föloszlott 's önállás nélküli? Sőt ez a' nagy-egy valódilag nem is létezik mint önálló egység, hanem léteznek a' küzdésben és küzdés által önmagokat fentartó elvek. De mi lesz ezek után a' tan? Bizonyára a' helyett, hogy öszszerüen bevégzett egység maradna, nem lesz más, mint elvont gondolat. És ez teszi kezdetpontját a'

2. Kételvü theocosmismusnak, melly a' világ' kifolyás általi lételét két elv' küzdéséből magyarázza. Az iménti fok' alapgondolata az igazság volt, itt alapgondolat a' jóság. A' jó itt a' magát megvalósító igaz. Az igaz tartalmát, a' határozatok pedig ugyan annyi alakjait teszik a' jónak. Ennek azonban, hogy a' maga lényegét megvalósíthassa, az önmaga' hatalmával tett határozatok fölött uralkodnia kell, a' mi küzdés, ez meg ellenállás nélkűl nem történhetik. Innen a' két elv' szüksége. A' jó' ellenfele a' rosz, következőleg azon elv, melly a' jó' kifejlését tagadólagos állásával föltételezi, a' rosz' elve. A' jó' elve világosság', a' roszé ellenben setétség' elvének is szokott neveztetni. A' két elv ellenállási viszonyban van egymáshoz, melly a' jó elv' teljes győzelmével fog kiegyenlítetni. Az érintett viszony' sajátsága megalapítja egyszersmind a' kételvűség fokczikkelyeinek sajátságait is. Az első czikkely' képviselője a'

α) Parsismus. Szerinte öröktől fogva két elv volt: Ormuzd, a' jó, tökéletes 's tiszta világosság; és Ahriman, ki eleinte hasonlólag jó volt, de miután Ormuzd' világosságát megirígyelte, 's ez által tulajdon világosságától megfosztatott, Ormuzd' ellenségévé vált.

Mind a' kettő az örök, de önállólag nem létező Zervane Akerene, vagy is végetlen időtől lett. Első lett Ormuzd, ki Zervane Akerene' tanácsa nélkűl semmit sem tesz; de a' már alkotottakat egyedűl 's minden mástóli függés nélkűl ő élteti. Ő maga a' tiszta világosság, ez meg a' létezők' állománya. Ő a' jó, szabad, vagy is olly szellem, melly már a' természeti szükségen fölűl emelkedett. Ő minden időben maga az éltető gondolat. Az egész világ Ormuzd minden fokon és nemen ke-

resztűl. Általa minden jó a' maga nemében. Ezeknél fogva Ormuzd az, mi úgy a' testi mint a' szellemi világban állítólagos.

De hogy az állítólagos valódilag ollyanná legyen, tagadólagost tesz föl. Ez az Ahriman, a' setétség, tisztátlanság és rosz' elve. Szünetlenűl küzdenek egymással. Ahriman irígységből. Ormuzd pedig jót terjesztőleg. E' küzdést Zervane Akerene föltételezi, ki fölöttük leng ugyan, de csak bennök létezik. Végre Ormuzd győzend, még pedig ezen igékkel: „én vagyok." Ugyanezen hatalmas igék' segedelmével alkotta a' tiszta lelkek' világát is, mint tiszta gondolatinak ugyan annyi tiszta ömleményit, mellyek azután előképűl szolgáltak, midőn a' világ alkottatott.

Szemesebb átfontolás után ki fog ezekből tetszeni, hogy itt az ősalap maga az elvontan gondolt 's minden lételt magából ömlesztő, 's önmagát külső cselekedetekre határozó lét. Tehát a' lételben lévő 's abban önmagát fentartó lét, mellynek neve Ormuzd; a' határozat pedig, melly a' létet létellé közvetíti, elvontságában gondolva, az Ahriman. A' létet korlátozó, 's épen azért tagadási jellemben nyilatkozó, határozat változékony; a' benne 's általa megkorlátozott lét pedig állandó. E' ponton alapszik az Ormuzd és Ahriman közötti küzdés, melly Ormuzd' győzelmével fog bevégeztetni.

De mindenkép-e? az itt ismét a' kérdés. Ormuzd ezen igékkel győzend: én vagyok. Úgyde Ahriman is van; mert a' mi küzd, önállást mutat. Miképen történhetik tehát, hogy egyedűl Ormuzd mondhatja: én vagyok? Sőt mondhatja-e ő is azt teljes joggal, miután működésében némileg Zervane Akerenétől függ? Továbbá, mint mondatott, mivel magát a' küzdést is Zervane Akerene föltételezi, nem függ-e ugyanettől Ahriman is? Ha pedig ez így van, úgy a' követelt önállás csak látszatos, nem valódi, minőt még is a' folytatott küzdés szükségképen megkiván. E' hiányos pont' kiegészítését tárgyazza a'

β) Gnosticismus, melly szinte két, de teljesen különb elvet fogadott el: istent, mint tiszta 's örök világosságot, forrását minden jónak, ki legfőbb értelemnek is mondatik; és örök anyagot, forrását minden rosznak. Eredetileg minden e' két elvből áll.

E' tanítmányként még mielőtt az idő lett volna, az ősvilágosságból istenhez hasonló szellemek származtak. Ezeknek összesége teszi az értelmi világot. Ezek közűl egy, ki Demiurgosnak neveztetik, eltökélé magát, hogy az örök anyagból világot alkosson. Ugyanő alkotta az emberi testet és érzéki lelket is; de az ész, melly bennünket a' földi lények közt elsőséggel díszesít, az örök világosságból lett. E' miatt van az emberben két ellenkező természet és szünetlen küzdés az ész és érzékiség, jó és rosz között. Valahára még is az ész győzend mikor ismét minden az ősvilágosság' özönébe térend vissza.

Itt egyfelűl az istent, másfelűl az örök anyagot találjuk, mellyek, mivel még azon esetre is, ha az istenből származott szellemek az anyagot keresztűl hatják, egymáson kivűl állanak, valamint az értelmi világ is külön tartatik az anyagitól, nyilvános: hogy a' minden csak résznyire lehet alapzata az ősalapnak. E' hiányos oldal nyujtott alkalmat a'

γ) Neopythagoreismusra, mellynek müvelői közűl, úgy vélem, elég lesz Numeniust megemlítenem. Szerinte tulajdonképen csak a' változatlan első van, mint ősalapja minden tökélyesnek és tisztának. Fő jelleme a' munkátlanság. Közvetetlenűl nem jő érintkezésbe a' világgal; ő tehát nem alkotó, nem fentartó, nem igazgató.

A' világ még is czélirányos elrendezésénél fogva csak szellem' alkotmánya lehet. Ezen szellem a' Demiurgos, ki legelső ömlemény a' változatlan elsőből, és második isten. Ez az első istentől kapott szellemi magot átömlesztendő az eszes lényekbe. A' Demiurgos az első istenben csak önmagát szemléli, és abban találja föl saját szellemi életét, mellynek fő jellemei: nyugalom és egység. Demiurgos a' világ' alkotója, 's mint ollyan, okviszonyban áll a' világhoz, a' mi miatt szünetlen mozgás és változásnak van alája vetve.

A' Demiurgos tehát lényegére nézve azonegy az első istennel, de alkotói hivatalánál fogva kettős életet él: istenbenit és világbanit. Ő belőle ömlöttek ki a' lelkek, kik az istennel együtt teszik az értelmi, vagy is látatlan világot. Ennek átellenében áll a' látható világ. Midőn a' Demiurgos a' látható világ' anyagi elemeit összehangzást okozólag elrendezi, a' fő istenre tekint, 's annak szemlélése által nyer törvényt, munkálkodásában követendőt: az anyag' erőhatásától ellenben nyeri az

ösztönt, mellyről változásokra sürgettetik. Innen az egység a' sokféleségben, és sokféleség az egységben.

E' tan, miként Ritter H. mondja, a' változatlan isten és változó világ közötti viszonyt egyesítőleg akarja föloldani. Az ősalap fentartván önmagábaniságát, önmagát tudva szab törvényt, megtartandót a' világalkotótól, 's megvalósítandót egy olly világban, melly értelmi és anyagi oldalból áll. Az értelmi oldal magában foglalja a' jónak, az anyagi ellenben a' rosznak magvait. Ámde hogy a' való világ lehessen, szükség volt egy olly kötelékre, melly által a' két oldal egy egészszé egyesíttessék. És ezen kötelék az iménti törvény, mellynek adója a' fő isten, végrehajtója a' Demiurgos, fogékony elfogadója pedig az örök anyag. A' fő isten a' Demiurgos által hatalmat gyakorol az örök anyag fölött, 's midőn azt szellemileg keresztűl hatja 's önmagával közvetíti, föloldja némileg a' közte 's önmaga közt levő ellentételt. De csak némileg, mert itt is kérdezhetni: hogy honnan az az örök anyag, melly ellenállva, a' jónak daczára, olly sok roszat okoz? Továbbá, ha a' rosz' elve épen úgy örök, mint a' jó elve, és még is képesek egyesűlésre, kell valami harmadiknak lenni, mi őket ezen egység' közvetíthetésére fogékonyakká tegye. Honnan ez a' három oldal, és miféle viszonyban állanak azok egymáshoz? Ez kiviendő föladata a'

3. Három elvü theocosmismusnak. Magában foglalandja e' fok először az egyelvüség' mivoltát, vagy is a' magát önmagában 's önmásában tudó egyetemes észt, azaz egyetemes igazságot; másodszor magában foglalandja a' kételvűség' lényeges tartalmát, vagy is az önmagát tudó 's önhatározatinak küzdés általi megvalósítására magát eltökélő jót egész milétében; harmadszor kiengesztelendi az értelmi és érzéki világ' ellentételeit. Erre irányoz minden más előtt

α) A' cabbalismus. Szerinte semmiből semmi sem lesz, tehát az anyag sem eredhetett semmiből. De önmagából sem, mert ez nyilvános ellenmondás lenne. Nincs tehát örök, 's önmagátóli anyag, hanem minden, a' mi csak van, szellemi természetű.

A' szellemi ősalap — Ensoph — mellyből minden van, végetlen istenség. Belőle foly valamennyi lény, mert minden benne van. Következőleg a' világ benmaradó 's olly munkássága az istennek, melly

által ez saját lényegiségét végetlen fokokon és nemeken keresztűl előállítja. Az isten maga végetlen világgá alakúl. De azért még is, mint alap, különb a' világtól, mint alapzattól. A' mit azonban koránsem kell lényegileg venni; mert azon esetre a' világ nem volna magának az istennek benmaradólag létező dicsősége, a' mint azt a' cabbalismus vítatja.

Mi tehát itt a' világ? Bizonyára nem egyéb, mint az előbb önmagába zárt 's önmagát tudó 's meghatározó isten' őserejének kifolyás általi megnyilatkozása. A' mi három fokon keresztűl történt: mint világossági, mint szellemi, és mint életerő. A' mindennek ősvilágosságbóli eredése összehúzódás és kiterjeszkedés által magyaráztatik. Mielőtt t. i. a' világ alkottatott, az ősvilágosság végetlen térben kiterjedve létezett, azután magát öszpontosította, onnan támadt az üres tér, ebbe ömlesztette ki sugárait, 's az illy ömleményekből lett minden.

Jäsche pantheismusról irt munkájában. Der Panth. II. B. 79. l. többek közt így szól: „In der Sinnenwelt, auf der letzten tiefsten Stufe, und der äussersten Gränze der intellectuellen Emanation des göttlichen Allgeistes und seiner Kraft, kommt nun erst die grobe Materie zum Vorschein, als ein äusserer Ueberzug, woraus die Körperwelt und der menschliche Leib configurirt worden. Diese Materie hat zwar auch ihren Ursprung aus Gott, wie Alles überhaupt, und ist von ihm ausgeflossen! aber doch nicht auf eine positive, sondern lediglich privative Weise, als eine blosse Privation aller aus dem höchsten Wesen emanirten Vollkommenheit, ein finsterer, lichtleerer und geistloser Stoff, gleichsam die Kohle der göttlichen Substanz.

Mint történt legyen cabbalismus szerint a' kifolyás, honnan legyen a' jó és rosz, mi legyen a' világ értelmi és mi anyagi oldala, úgy vélem, hogy az előterjesztett idézetből kivántan megismerhetni, valamint azon hiányos pontot is, melly miatt a' gondolkodás, e' nézetmódon meg nem nyugodhatván, szükségképen emelkedik egy magasabbhoz, melly a'

β) Neoplatonismusban fordúl elő. E' tanítmány' követói az általány' megismerését tűzték ki maguknak czélúl. Az ő rendszereikben is az isten áll legelül, mint jó, tökéletes és általányos lény. Belőle áradoz ki minden, valamint a' napból a' világosság. Valamennyi ömlemény közt legelső az észség, melly az egész mindenségen át és szétter-

jedez. Ebből legközelebb a' világlélek kelt elő. Isten, észség és világlélek képezik minden valódi lét' három elvét. Az észség, melly lényegénél fogva gondoló is és gondolt is, az isten' közvetetlen terménye. Valami csak általa gondoltatik, azt azonnal meg is valósítja. Ha összes teljességében fogatik föl, maga a' végetlen élet. A' világlélek az észségből származott. Ez nem önmagától világító, hanem csak világított világosság; mivel önmagát egyedűl az észségben és észség által képes megismerni. Ő teremti a' tárgyakat nem különben mint a' lelkeket, de nem miként észség befelé, hanem kifelé irányzott szemlélet által.

Plotinus szerint valódilag csak a' föltételetlen első, az általányos ősalap létezhetik. Mivel ő szülő lényege mindennek, azonfölűl hogy határozatlan 's mindenkép alak nélküli, olly lét, melly valamennyi lételt magában foglal. Semmi sem lehet tehát ész és élet nélkűl, mert minden az egy élő 's legfőbb észből származott. Az érzéki világ mindazáltal csak utóképe az értelminek mint előképnek, azért van benne annyi rosz és tökéletlen.

Látni ezekből, hogy itt már a' három elv' egymáshozi viszonya közelebbről meg van ugyan határozva, de az a' tagadólagos tartás, melly az előbbi fokczikkelyt fogyatkozottá tette, még itt sincs kivánt teljességben meghaladva. Innen keletkezett a' harmadik czikkely' szüksége, melly iránt legczélszerűbb figyelemmel viseltetett

γ) Erigena János, ki négyféle lényosztályt különböztetett meg: 1) melly teremt, de nem teremtetik; 2) melly teremt és teremtetik; 3) melly teremtetik, de nem teremt; 4) melly sem nem teremt, sem nem teremtetik.

Az isten végetlen 's mint valamennyi lény' lényege a' hogyan fölötte van minden határozatnak, a' szerint fölötte van a' fogalmaknak is. Erigena, saját nyilatkozata szerint, areopagita Dionysiustól tanúlta: quod Deus omnia sit, et omnia Deus sint; et quomodo divina in omnia processio dicitur *αναλυτικη*, hoc est resolutio, reversio autem *θεωσις*, deificatio. Továbbá: Deus est omnium factor et in omnibus factus: non ergo Deus erat subsistens, antequam universitatem conderet.

Szerinte a' dolgok' elvei örökök, mert az isten' eszméi, 's a' dolgok' alakjai. Minden, a' mi van, az isteni eszmékhez tartozik. Az

ember is az isten' eszméje. Minthogy az isten minden dolognak őslényege, ismét minden őbelé fog visszatérni mint eredetébe.

Véleményeként csak az van, a' mi értelmileg megfogható: a' mi ered és elenyészik, az tulajdonképen nincs. Illyenek a' tér- és időbeni dolgok. Az isten csak fogalomra, nem pedig időre nézve, előbbi a' mindenségnél. Neki mozgást tulajdonítani teljességgel nem lehet; mivel ő benne minden van, és ő viszontag mindenben van. Minél fogva a' teremtő azonegy a' teremtménynyel. Olly pont, melly a' theocosmismust bevégzettnek, a' pantheocosmismust ellenben megindítottnak jelenti.

C. Pantheocosmismus.

Hogy a' pantheismus' ezen végső 's épen azért legöszszerűbb fokozata, mellyben mind az, mi az előbbi elvont fokozatokban lényeges volt, egy magasabb álláspontról átgondolva, ismét előfordul, czélszerűen kifejtethessék, szükséges a' mondottakra vissza pillantani.

A' cosmotheismus szerint isten a' természetben van, és azon öszszerü alak, mellyben őt ott föltaláltuk, az egyetemes élet volt. Nincs ennek körében tárgy, melly az élet' álladékait, külsőt és belsőt, többé vagy kevesbbé elő nem tüntetné. Azonban ki vala határozottan jelentve, hogy ott az örök változatosságban csak az kerülhet elő, mi már öröktől fogva volt. Hogy ez állandó rend nélkül nem történhetett, a' dolog' természetéből folyt. De épen ez a' belsőleg alakitott rend mutatott olly valamit, mi a' változásokat teszi, és tőlük, mint alap az alapzatoktól, különbözik. Az alapnak, mielőtt az alapzatot tenné, az ebben megvalósitandó tartalmat legalább hatalmilag birnia kell; különben a' teendő alapzat elégséges ok nélkül szűkölködnék. Ennél fogva az, mi a' világéletben az egymás utániak között előfordulóvá lesz, utóbbi az alapbani lehetségnél. Nem isten van tehát a' természetben, hanem inkább a' természet van az istenben.

A' világ eleven fejlődésénél fogva változó, következőleg annak, a' miből lett, változatlannak kell lenni. De hogyan lehetett a' változatlanból változó? Ennek megmagyarázása tevé a' theocosmismus' föladatát. Szerinte a' világ istenből folyt, de azért nincs istenen kivűl, hanem istenben.

Ha tehát ezek után az isten, mint éltető, a' világban van, mint eleven egészben, úgy az isten egy a' világgal; továbbá, ha a' világ, mint alapzat, az istenben van, mint egyedűli alapban, úgy a' világ is egy az istennel. Mivel pedig a' világon és istenen kivűl semmi sincs, azért azon egység, melly itt köz eredményűl nyeretett, 's mellynek kivitele a' pantheocosmismus' föladata leend, általányos egység.

Az isten általányos egység. E' fogalom az emberi észben olly annyira lényeges gondolat, hogy ahhoz a' gondolkodás belső szükségességtől izgatva kénytelen fölemelkedni. Innen ama' titokteljes vágy, melly az általányos egység körűli vizsgálkodást, úgy kedvező mint nem kedvező viszonyok közt, szünet nélkűl sarkalgatja.

E' vizsgálkodás továbbá az általányos egységet vagy úgy fogja föl 1) mint általányos állományt, vagy 2) mint általányos életerőt, vagy 3) mint általányos szellemet. Ezeken alapszik a' pantheocosmismus' három foka.

1) Állományi pantheocosmismus. A' cosmotheismus' fejtegetésekor, szinte mint a' theocosmismusékor is látszott, hogy a' világ' szünetlen változó 's más más tulajdonokkal ellátott, vagy is olly lények' tárháza, mellyek azelőtt nem voltak, most vannak, majd ismét nem lesznek. E' tapasztalat által szükségképen fölébresztettek bennünk a' lét- és nem-létről gondolatok. Azután értésünkre esett, hogy az, mi létnek gondoltatik, minden változás mellett ugyanaz marad, ellenben az alakok, mellyekben föltünik, egyre változnak. Innen a' lényeg- és tüneményrőli gondolatok. Végre megismertük, hogy a' tünemény olly valami, a' mi más, még pedig azon rendű lény által tétetik, melly benne és általa, mint önállólag munkáló, megnyilatkozik. Innen az állomány- és esetékrőli gondolatok.

Ezeknek következésében az általányos egységbe foglalt elemek, úgymint a' véges és végetlen, háromféle viszonyban állanak egymáshoz, mellyek ugyan annyi czikkelyét alapítják meg az állományi pantheocosmismusnak. α) Mellyben a' véges úgy áll a' vágetlenhez, mint nem-lét a' léthez; β) mellyben a' véges úgy áll a' végetlenhez, mint tünemény a' lényeghez; γ) mellyben a' véges úgy áll a' végetlenhez, mint eseték az állományhoz.

α) Az első czikkely' legkitetszőbb képviselője az eleatismus. Ez az eddig végeredményűl nyert egységet úgy fogja föl, mint egyetemes egységet, 's határozatlan létet. Csak egy van, és minden, a' mi van, csak ezen egynek léte. Ezt mondja az eleatismus valahányszor az egy és lét' elvontan megragadt gondolatiba mélyedve minden sokaságot és nem-létet tagad. A' lét van, a' nem-lét nincs.

Xenophanes szerint a' minden egy, 's az egy minden. Az általány csak egy, 's ezen egy maga az isten. Nincs eredés, következőleg minden, a' mi van, lényegére nézve örök és mulhatatlan. Nem is lehet a' lét nem-létté; valamint a' nem-lét sem lehet létté. A' lét azonfölűl hogy önmagához mindenkép hasonló, változatlan is egyszersmind.

A' mondottak' erejénél fogva a' lét változatlan 's egyedűli valóság, a' mi tehát benne részt vesz, hasonlónak kell hozzá lenni. Ha pedig ollyan, úgy sem nem eredhet, sem el nem enyészhetik. Azért a' véges, azaz mulékony, lét valódilag nincs, mert a' nem-lét nincs. Hogyha még is létezni látszik, nem egyéb látszatnál.

Ámde a' látszatvilág, épen azért, mivel létezni látszik, nem lehet puszta semmi, vagy nem-lét, hanem olly sokaságnak kell lennie, melly, ha mindjárt csak mulékonyan is, de észrevehetőleg föltünik, vagy is olly tünemény, mellyben és melly által a' lét, mint lényeg, megnyilatkozik. Minél fogva a' lét maga lényeg, a' nem-lét pedig tünemény. Ez teszi tartalmát a'

β) Második czikkelynek. Itt már az általányos egység ollyá lett, mellynek elemei a' lényeg- és tüneménysokaság. Itt a' látszat nem üres semmi, vagy is ollyas valami, a' mi a' lényeghez, mint belsőhöz, viszonyban nem állana, hanem látszat magán a' lényegen. Ez által a' látszat a' lényeg' tüneménye lett, és benne maga a' lényeg tünik föl.

Azon rendszerek között, mellyek az isten és világ közötti viszonyt a' jelenleg érintett szempontból magyarázzák, figyelemre méltó Caesalpini András' rendszere. Az ő gondolásmódja szerint az istennek illy határozatokat kell tulajdonítani: első lény, lényege mindennek, őserő, ősértelem, ősjó, önczél. Belőle és általa van a' dolgok' sokasága, mellyek összesen véve csak azért alakíthatják a' világegyetemet, mivel

részt vesznek az istenben, mint a' minden tüneményt lelkesítő elvben. Egyedűl az egyedek mulékonyak.

E' rendszerben, mint látszik, isten az egyetemes világértelem, melly az állati és emberi lelkekkel azonegy állomány. Ő lényege mindennek. Magában véve testetlen 's általányosan egy. Látszatos különbféleségévé a' dolgoknak csak akkor lesz, ha az anyaggal, mint a' lehetség' puszta elvével összeköttetésbe jő.

Világos ezekből, hogy jelennen a' tüneményvilág, melly akkor támad, ha az egyetemes lényeg mint világértelem, az anyaggal, mint lehetség' elvével, szövetkezik, meg van különböztetve az örök létü nemek' világától, vagy is a' véges a' végetlentől. A' tünemények mulékonyak, a' lényeg változatlan; a' tünemény nincs, hacsak a' lényegtől nem tétetik. Ez a' lényeg, mint világértelem, megismeri a' teendő alakokat, tehát végetlen gondolással bir; azután szövetkezik az anyaggal és teszi a' benne részt vevő testvilágot mint térben kiterjedtet: tehát teszi a' terjedelmet is; de ő maga semmi mástól nem tétetik, a' mi mutatja, hogy ő olly állomány, melly önhatalmúlag teszi a' tüneményeknek mint esetékeknek sokaságát. A' mi szükségképen átvezet a'

γ) Harmadik czikkelyhez, mellynek legbélyegzőbb képviselője Spinoza, ki az általányos egyet általányos állománynak tartja. Szerinte ez az állomány önmagától létű és gondolható, a' nélkűl, hogy megfogásához más dolognak fogalma szükséges volna. Két lényeges tulajdonítmánynyal bir: végetlen gondolás- és végetlen kiterjedéssel. A' külön testi és szellemi lények nem külön állományok, hanem a' végetlen gondolás és végetlen kiterjedés' ugyan annyi módolatai.

A' mennyiben az isten minden lény' lényege, minden dolog' állománya, és minden létel' végetlen léte, termesztő természet; ellenben midőn úgy tekintetik mint termesztett természet, magában foglalja mindezt, mi csak az isteni lényegből vagy annak tulajdonítmányiból szükségképen következett.

Mivel pedig az isten, mint általányos állomány, mindennek benmaradó és állandó oka, azért minden, a' mi csak van, az istenben van, és nélküle valamint nem gondolható, úgy nem is létezhetik.

A' rideg testi dolgok a' végetlen kiterjedés, a' rideg szellemi lények a' végetlen gondolás' módolatai. Ámde minthogy istenben a' kiterjedés azonegy a' gondolással, a' dolgok épen olly szükségesleg származnak az isteni létből, a' hogyan az eszmék az isteni gondolásból. Nem csoda tehát, ha állíttatik, hogy a' dolgok' rende mindenkép azonos az eszmék' rendével.

Vessünk már most birálói tekintetet e' rövid vázolatra. Hogy a' fő pontnál kezdjük, lássuk minden más előtt, mi értetik itt az istenen. Behatóbb összetartás után kétségtelenné lesz, hogy itt az isten nem egyéb mint elvont egyetemiség átellenébe állítva a' hasonlólag elvont végességnek. Saját önállással nem birván, egyedűl alaphatározatiban, vagy is tulajdonítmányiban létezik, mellyek végetlen kiterjedés és végetlen gondolás. Ha pedig ez így van, akkor az alaplény csak elvont azonsága lesz a' tulajdonítmányoknak, 's mint ollyan épen olly élet mint szellem nélküli, vagy is valótlan különítetlensége a' lét- és tudalomnak.

A' tulajdonítmányok közűl mindenik egy egész a' maga határozottságában, és a' dolgok közötti különbség csak fokkülönbség. Spinoza szerint az isten és világ közötti viszony egyenlő az állomány és esetékek közöttivel, 's mivel e' viszonyt idő nélküli függésben gondolta, nála az idő és dolgok' folyása pusztán érzéki képzelet.

Továbbá, ha az isten mint terjedt lét létezik, nem létezhetik mint gondolkodó lény; mert akkor a' gondolás csak az ő létének alakja leszen: ha pedig létezik mint gondolkodó lény, nem létezhetik mint terjedt lét; mert a' szellem csak a' testiség' meghaladtával létezhetik.

Innen már most világosan láthátni, miért legyen valótlan az állományi pantheocosmismus' elve, melly hiba szükségképen bekövetkezik, valahányszor az általányos egység elvontan 's meredtségben fogatik föl, de azonnal elenyészik, mihelyt életfolyásban lesz gondolva.

Illy kiegészítő esetben azután az általányos egység vagy dologilag eleven egysége, vagy pedig szellemileg eleven egysége leend a' természeti és értelmi világnak.

Ha az általányos egység dologilag eleven egység, akkor az erőnyi, ha pedig szellemileg eleven egység, akkor az eszményi pantheocosmismus fog szülemleni.

2. Erőnyi pantheocosmismus. Itt az élőnek gondolt általány minden dolog' belső lehetségévé, vagy is olly életerővé magasítatik, melly önmagát időbeni fejlődés által fokonként megvalósítja. Ezzel ő valódi egységévé válandik úgy a' természeti, mint a' szellemi világnak. Ő azon elv, melly a' természetet czélirányosan belülről munkálkodva életművezi, 's a' természeti nagy életműségben csak önmagát tünteni föl nem ugyan szellemi, hanem plasticai törvényszerűséggel. Az így mutatkozó munkálkodás szünet nélküli életművezés, a' természetegész pedig ennek tökéletes művelménye. A' világ ezeknél fogva olly egész, melly az általány' önmegvalósitását a' lét' legalsóbb fokától kezdve a' tudalom' legfelsőbb fokáig előnkbe terjeszti.

E' folyamat' czélja, hogy a' természet' fejlődési fokain keresztül hatott általány önmagába térjen, 's mint észményi 's alanyi elv a' tárgyiságot, vagy kül világot szemlélje. Ezen fokonkénti önegyedítés által magába-térés' bevégeztével támad az ismeret, mellyben az általány önmagának nem különben mint a' világnak tudatára jut. Minél fogva a' természet nem más, mint a' létben megtestesűlt értelmiség; valamint a' szellem sem más, mint az önmagát megismerő természet.

A' mi tehát a' természet a' létben, ugyanaz a' szellem a' tudalomban. A' szellemi elv legfőbb foka az egyetemes élet' kifejlődésének. És épen ezen ok miatt a' szellem, noha legfőbb fok, lényegileg még sem különbözik az alsóbb fokoktól. Lehet ugyan állítani, hogy a' szellemesítés' elve, melly észszel bir, különb a' lelkesítés' elvétől, vagy is az érzékileg érző- 's kivánótól, de mindazáltal munkálkodása közben szükséges viszonyban áll még is az általa szellemesítendő testi léthez. Miből tétova nélkül kivehetni, hogy még e' fokon az egyedi szellem korán sem szabadúlt föl a' testi korlátoktól annyira, hogy magánálló legyen. Valamint az is nyilványossá lett, hogy az általányt őserőnek vevő pantheocosmismus nem képes a' mindent törvényes czélirányossággal rendszerező szellemet a' maga teljes szabadságában és igazságában megérteni.

Azon észtani rendszerek, mellyekben az isten és világ közötti viszony az erőnyi pantheocosmus' alapnézete szerint magyaráztatik, nem annyira fok- mint alakszerűleg különböznek egymástól, és nálunk sokkal ismertebbeknek látszanak, hogy sem őket elősorozni szükséges volna.

Ide tartozik Schleiermacher és Schelling fejlődése' előbbi szakában iskolája' nem csekély részével.

Álljon itt például Oken' tanítmányának rövid vázolata. Szerinte az isten, — ki = semmi — olly egész, melly mindent magában foglal. Megnyilatkozása sokaságban történik. Benne a' dologi azonegy az észményivel; alakra mind a' mellett különbözők egymástól. Ugyanazon lény, ha tétetik, véges; ha nem tétetik, végetlen. Valódilag csak az általány van, tehát az egymi valódilag nincs, mert benne valódilag csak az általány van; vagy inkább az egymi maga a' nem általában vett, hanem igenlett általány. Az általány önmagát öröktől fogva teszi, mert máskép nem volna, de a' tetteket ismét öröktől fogva fölemészti, mert különben végesnél egyéb nem volna. Midőn az általány önmagát teszi, magát önmagának ellenébe állítja, még pedig önereje által, melly nem más, mint önmaga. Itt tehát a' tevő és tett azonegy. Az isten csak a' világ' illy módú teremtése által jutott önmagának tudatához. Mi nem vagyunk egyebek az isten' gondolatinál, valamint a' természeti dolgok sem egyebek az isten' megmerevűlt gondolatinál. Nincs lét a' világban, melly élet nélkűl szűkölködnék; de az, mi az élőben él, maga az általány. Tehát minden, a' mi van, isten.

Mit lehet már most mind ezekből végeredményűl kihozni? Az mondatott itt: hogy az egyetemes élet' legfőbb foka a' szellem, a' természet pedig ennek csak előzménye. Ha ez így van, úgy a' szellem létezik valódilag nem a' természet; mert a' szellem az, mi magát teszi, 's meghaladván az önmaga erejéből tett természeti fokokat, önmagának ismerésére fejlődik. Minél fogva az általány nem marad többé dologilag eleven egység, hanem szellemileg eleven egységgé magasúl. A' mi alapgondolatát teszi az

3. Eszményi pantheocosmismusnak, melly legrendszeresebb alakot Hegel' iskolájától kapott. Szóljon művelőinek nevében Heine, ki azt valamennyi között leghatározottabban védelmezi: „Gott ist identisch mit der Welt. Er manifestirt sich in den Pflanzen, die ohne Bewusstseyn ein kosmisch-magnetisches Leben führen. Er manifestirt sich in den Thieren, die in ihrem sinnlichen Traumleben eine mehr oder minder dumpfe Existenz empfinden. Aber am herrlichsten manifestirt er

sich in dem Menschen, der zugleich fühlt und denkt, der sich selbst individuell zu unterscheiden weiss von der objectiven Natur, und schon in seiner Vernunft die Ideen trägt, die sich ihm in der Erscheinungswelt kund geben. Im Menschen kommt die Gottheit zum Selbstbewusstseyn und solches Selbstbewusstseyn offenbart sie wieder durch den Menschen. Aber dieses geschieht nicht in dem einzelnen und durch den einzelnen Menschen, sondern in und durch die Gesammtheit der Menschen: so dass jeder Mensch nur einen Theil des Gott-Weltalls auffasst und darstellt, und alle Menschen zusammen aber das ganze Gott-Weltall, in der Idee und in der Realität auffassen und darstellen werden. Jedes Volk vielleicht hat die Sendung, einen bestimmten Theil jenes Gott-Weltalls zu erkennen und kund zu geben, eine Reihe von Erscheinungen zu begreifen und eine Reihe von Ideen zur Erscheinung zu bringen, und das Resultat den nachfolgenden Völkern, denen eine ähnliche Sendung obliegt, zu überliefern. Gott ist daher der eigentliche Held der Weltgeschichte, diese ist sein beständiges Denken, sein beständiges Handeln, sein Wort, seine That; und von der ganzen Menschheit kann man mit Recht sagen, sie ist eine Incarnation Gottes. Salon. II. B. 130 – 132.

Az eszményi pantheocosmismus szerint valódilag csak az általányos világszellem van, 's minden más, mi még azon kivűl a' világban létezni látszik, nem egyéb, mint momentuma a' magát önhatalmúlag tevő 's tevése által fokonkénti haladásban önmagát kifejtő szellemi életnek. Az itteni elv azonegy az alanyiság' elvével, melly jóllehet igazságául vétetik minden eddigi elvnek, a' benmaradási viszony' egyoldalúsága miatt, hiányos fölfogásban marasztaltatik.

Az igazság, mint öszszerü egység, két lényeges oldalból, az egyetemiből t. i. és egyediből, áll. Hogy itt az egyedi az egyeteminek egészen föláldoztassék, az a' mondottakból szükségképen következett. De épen ez azon pont, mellyből nyilván előtünik, hogy a' pantheismus nem egyedűli időszaka az isten és világ közötti viszony' kifejlődésének.

Mondatik ugyan, hogy az isten, vagy világszellem az emberben önmagának tudatára fejlődik; 's hogy valódilag csak a' világszellem van az emberi nemzetben; ámde, szabad legyen itt kérdeznünk: ha valljon

az illy létezést lehet-e valódi, vagy is olly önállású létezésnek tartani, minőt az öntudat szükségképen megkiván?

Ha tehát az isten valódi önállással bir, nem lehet olly szellem, melly önmagának tudatára egyedűl a' világ' kifejlődése által jut; hanem olly alany, melly világtól függetlenűl önmagában van, mint önmagát tudó 's önmagát meghatározó lény. Minek következetében nem csak nem azonegy tehát az isten a' világgal, hanem attól mindenkép független. És így sem az isten nincs a' világban, sem a' világ nincs az istenben, sem az isten nem azonegy a' világgal: hanem inkább az isten mindenkép a' világon kivűl van, valamint a' világ is mindenkép az istenen kivűl van, a' mi a' pantheismus' időszakát teljesen bevégzettnek, a' deismus' kezdetpontját pedig elértnek nyilvánítja.

III.

A' HALÁLOS BÜNTETÉSRŐL

ÉRTEKEZIK

KÁLLAY FERENCZ, RT.

Salutaris severitas vincit inanem speciem clementiae.
Cic.

Az újabb időkben, miután a' javitási ösztön társaságos intézeteket, alkotmányokat inkább mint valaha czélul tűzött ki magának, a' halálos büntetések' megszüntetése is, kivált Beccaria és Cimmaroli' idejök óta, sürgettetik némelly jogbuvárok által, kik az emberiség iránt felmelegűlve, azokban csak a' szükségtelen kegyetlenség és vad kény' irtóztató nyomait látják.

Fontos és figyelemre méltó tárgy minden tekintetben, habár historiai emlékek' ideje óta divatos e' büntetésnem, és csak gyéren, mintegy kivételkép, 's igen kevés időre, szakadt meg a' lánczszem: ez is olly időszakban, mellyről nem is hinnők, ha történeti bizonyítványaink nem volnának, ugymint a' cseh Venczel', az orosz Izaszló', a' normann Vilmos' idejökből, mellyek közönségesen a' durvaság és tudatlanság' századainak nézetnek *).

---

*) Szent Venczel eltörle Csehországban minden halálos büntetést, idegenkedett fenyítői kemény törvényektől 's faggatásoktól; meglágyítá a' testi büntetéseket is. Lásd Voigt' koszorús könyvét: *Über den Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern.* Dresden, 1788. — A' legrégibb orosz törvény-

A' halálos büntetés' helyes vagy helytelen volta felett szólani többé nem újság, nem valami nagy merészség, miután az olaszok közt Beccaria, Bergami, Montonari, Cimmaroli, Romagnosi, a' franczia földön Montesquieu, Constant Benjamin, Lucas, Ducpetieux, Angliában Bentham, Roscoe, Abercromby, Németországban Grohmann, Bauer, Abegg, Gärtner és mások a' további gondolkodásra 's alapos vizsgálatokra megtörték az utat *). Hazánkra nézve még is most sem érdektelen a' tárgy, midőn érezzük mindenfelül a' fenyítő-törvények' rendszeres öszszeállítása' hiányát, midőn épen e' legfontosabb gyakorlati ágában az igazságkiszolgáltatásnak, melly polgártársaink' élete, becsülete, 's jó hirök nevök' további fentartása, vagy azoknak örökös elvesztése körül forgolódik, elméleti úton még vizsgálatokat tenni, a' különvált nézetek' gyökeres okáig elhatni most sem felesleges, sőt literaturánkra nézve épen kivánatos, hogy a' legfontosabb tárgyban tudományos követelések szükiben ne legyünk, ha egyszer ránk is felviradna az a' boldog kor, melly a' tudós külföldön a' nemzeti szellem' dús életét olly ékesen díszesíti.

Sokféle a' szempont, mellyből kiindultak a' tudósok, midőn a' halállal büntetés szükségtelen volta mellett vagy ellene irtak; némellyek vallásos elvre támaszkodva Móses' törvényeinél megállapodtak, mellyekben a' halálos büntetés isteni rendelésnek adatik ki **). Mások historiai

---

gyüjtemény a' *Ruiskaja Prâwda* (orosz törvény) Jaroszló nagyherczeg' idejéből 1020. körűl, ki szláv nyelven íratott meg némelly törvényt, fia Izaszló közönségesebbé tette azokat, de a' halálos büntetéseket kihagyatá. Kivonatokat közölnek ezekből Karamsin és Tappe; lásd kivált ez utolsó' munkáját *Geschichte Russlands nach Karamsin*, Dresden, 1828. I. Bd. lap. 158—179. A' normann hódító Vilmos' idejéből igy szól egy törvény „*de suppliciorum modo*": „Interdicimus etiam, ne quis occidatur vel suspendatur pro aliqua culpa, sed eruantur oculi, et abscindantur pedes, vel manus, ita quod truncus remaneat vivus in signum proditionis et nequitiae suae. Secundum enim quantitatem debet poena maleficis infligi." — Lásd a' gallus-normann törvények' kivonatját *France Littéraire*, 1835. *Mai*, a' 89. 's köv. ll.

*) Grohmann' okait a' halálos büntetés ellen megolvashatni a' Tudom. Gyüjteményben 1830. II. Az olaszok közt Antonio Montonari, *Sopra la necessita della pena di morte*, Verona, 1770, és Paulo Vergani, *Della pena di morte*, Milano, 1777. a' halálos büntetés mellett szólottak.

**) Exodus, XXI. 13. 14. Levitic. XXVI. 12. és köv.

úton indultak, nem egyedűl a' zsidó, nem is egyedűl a' keresztény népek' törvényes rendelkezéseikre szorítkozva, hanem széttekintve a' pogány világ' régi és újabb történeteiben, 's midőn azokban is a' halálos büntetés' divatozását látnák, azt az emberiség' köz megegyezése' eredményének fogadván el, annak szükséges volta felett is megnyugtatták magokat. Ezeket az események' rigorosus, amazokat a' vallás' dogmaticus híveinek nevezhetni méltán, mind a' két osztály abban megegyezvén, hogy a' tapasztalati adathoz szorosan csatlakoznak, azon túllépni, vagy azon felülemelkedni korlátlanságnak vennék.

Nem igy áll a' dolog azokkal, kik a' halálos büntetés' eltörlését sürgetik; ők az adattal koránt sincsenek megelégedve, észszerűleg hiszik megközelíthetni a' tárgyat; philosophiai fejtegetésekbe ereszkednek az ember' természete, czélja, 's polgári társaságok' állapotja felett, annak a' mi van, és a' mint van, okait fürkészik, 's vizsgálataik' vég eredményeit az előleges okoskodás' törvényei szerint logicai szabályossággal igyekszenek szem elébe állítani, hogy kihozásaik tartalmasok, 's magokért kezeskedők legyenek; midőn az ellenfelűek' vitatásai főleg adati tekinteteken (authoritas) nyugvók.

E' harmadik osztály a' javítók vagy reformerek' osztálya, melly ismét két részre oszlik: egyike az emberiség' tökéletesedése és elébbmente' általános eszközölhetéséről meggyőződve idealizál, 's plátói képszöveteket kiván átvarázsolni az életbe; a' másik rész mérsékeltebb uton jár, megismeri ugyan az ész' kitünő erejét, de a' tapasztalati adatok iránt sem marad hidegen, sőt inkább azokat veszi számba, és fontolgatja, feladata nem az általánosan legjobb 's legtökélyesebb létre hozása, hanem a' körülményekhez és nemzeti helyheztetésekhez mért czélirányos jónak és hasznosnak előmozdítása: amazokat rigorosus idealistáknak, magasztosoknak (exaltati), ezeket higgadt elméüeknek, mérsékelteknek (moderati) nevezhetnők.

A' dogmaticusok és idealizálok' szélső csoportozatját az ábrándozók teszik, kiknek rajoskodásai' tetőpontján a' saint-simonismus ütötte fel lármazászlóját. Erőtelen, elfajult, életbecs nélkűli csoportozat! mellynek még zászlósai is tudományos ismeretek' szükében vagynak, midőn a' dogmaticusok és idealisálók' rendsoraiban tiszteletre méltó bajno-

kok vezetik az ügyet, kiknek ellenszegzéseikben is a' kristály fényességű rugók kitünők, mellyekben dúsan csiráznak a' jó magvak, 's ellentételes irânyaikkal az állapodás és mozgalom' eszméinek belső kincseibe mintegy kézen fogva bevezetnek. A' dogmaticusokat lefegyverkeztetni nehéz vállalat, mert ők a' vallás' pajzsa alatt harczolnak, 's attól, a' mi meg van irva, egy lábnyomra sem távoznak; midőn az eseményeken épitő rigorosusoknak némelly nyiláson legalább közelökbe juthatunk, 's megmondhatjuk nekik, hogy történeti adataik magokban még ingadozó alapúak, azokkal a' tárgy mellett bizonyíthatnak is, nem is; mert az emberi események' idő szerinti folytában szünetek is voltak, habár gyéren, mikor a' halálos büntetések felfüggesztettek; következőleg történeti bizonyítványaikban nincs meg az általános elvhatározottság, melly a' vizsga elmét kielégíthetné.

Az idealizálókkal legkönnyebb a' bánásmód, 's egyszersmind legtermészetibb is; ők, mint a' mérsékeltek, az ész' vezérsége alatt küzdenek, fegyvereiket mind a' két rész egy tárházból vette, és csak az ügyesebb forgatás vagy is győző okok vívhatják ki egyik vagy másik félnek a' győzödelmet, millyenre világhóditók nem számíthatnak, mert az elme' birodalma sokkal szellemibb, mint hogy abban uri kény vagy testi erők' csoportozata foglalásokat tehetnének; sokkal dicsőbb, mint hogy a' fel nem avattak még ott is koszorút reménylhetnének.

A' halálos büntetés' természete felett tehát észszerűleg kell a' vizsgálatokat megkezdeni, vallásos és eseményes elvekből nem kell mindjárt kiindulni, hanem azokat, mint adatokat a' magok valóságokban meghagyván, használni lehet a' magok' helyén, ha elébb tisztába jöttünk arról, mit a' józan ész mond a' halálos büntetés' szükséges voltáról, ha elébb kikerestük az elrejtett okokat, mellyek vallásos mint történeti úton egy illy büntetés' nemét az élet' tüneményei közé beiktatták. — Már a' digestákat magyarázó Paulus irta helyesen e' tekintetben: „*non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.*"

Hogy felvett tárgyunkról minél értelmesben szóljunk, szükséges a' büntetések természetéről némi észrevételeket előre bocsátani, melylyeknek alapjain a' büntetések' felső csúcsaig, úgymint az életvesztésig, felhathatni.

Minden büntetés a' társaságos szövetkezések' természetén alapul. Az ember, anyagi és szellemi hajlamainál fogva, már ugy van teremtve, hogy társaságban éljen, erejét azért és abban kölcsönösen kifejtse. Társaságon kivűl az ember szellemileg semmi, társaságban ellenben minden. Azon üres álmadozások az emberek' társaságon kivüli állapotjáról, természeti egyenlő szabadságokról, mellyek egy időben kivált Francziaországban kelendők voltak, ma már komoly vítatást sem érdemelnek, minekutána egy futólagos pillantat a' külső természetre, 's az emberi tehetségek' minemüségére az ellenkezőről győzhetnek meg bennünket.

A' természeti állapotban ugyan is, ha csakugyan az létezhetik, mindenki szabadon gyakorolhatná testi és lelki erejét, 's már ezen szabadságnál fogva szüntelen egyenetlenség uralkodnék az emberek közt; mert a' természettől vett tehetségeink különbözők, 's azoknak mértéke szerint szabadságunk' fokozatai is nem egyenlők; következőleg egyforma jogokkal, egyforma szabadsággal nem is születnek az emberek. A' test' erejének, értelemnek, egészségnek különböző fokai vagynak, egyik ember nagyobb mértékben áldatott meg azokkal, mint a' másik.

Ez a' természet' törvénye, melly szerint egyik ember a' másiktól különbözőleg teremtetett, épen azért, hogy társaságban, nem pedig azon kivűl, éljenek. Egyiktől megtagadtatott épen az, mi a' másiknak megadatott, hogy egymást kölcsönösen felkeressék, 's egyesülve dolgozzanak; így magoktól átláthassák, hogy ha egy pontban egyesítik tehetségeiket, a' köz erő nem az egyes erők' összeségének, hanem ezek' productumának felel meg. Például: két gyertyavilág sötét szobában nem kétszeres, hanem háromszoros világitást ad, mint ha három világítana: így van a' dolog az értelem' világával is. Az egyformaságot annyira nem kereste a' természet, hogy még inkább az egyenetlenség egyik fő törvénye. Az erősebb maga alá veti a' gyengébbet, a' szőlő karó-, bab, borsó, komló 's más vetemények támasz nélkül fel nem állnak, a' bokor meghajtja magát a' tölgy' lefüggő ágai alatt, a' galamb repül a' saskeselyű elől, a' bárány fél a' farkastól, a' légy a' póktól, szóval az erős nyomja az erőtelent, 's a' gyengének erőshöz kell támaszkodni. Ez az egyenetlenség igaz jog a' természeti állapotban, egyedül a' társaság az, melly köz megegyezésű törvények által kiirtja a' természeti egyenetlenséget.

A' társasági törvények' czélja épen az egyenlőség. A' kormánynak szünet nélkül vigyázni kell, hogy mind azt megbüntesse, ki a' természeti egyenetlenséget vissza akarja hozni. A' status' törvényei adják meg a' polgári jogokat; a' törvények azon kötelek, mellyek összekötik a' társaság' egyes tagjait, 's egyedűl csak azok által állhat fenn akármelly társaság. Ha a' status' polgárai nem engedelmeskednek többé a' törvényeknek, elszakadt a' társasági kötél is, feloszlik a' társaság, anarchia 's törvénytelenség jőnek be, azaz más szókkal, a' természeti egyenetlenség ujra feléled, 's mindenki vissza esik a' természeti állapotba. Az ember' jogait tehát a' polgár' jogaitól nem lehet elkülönözni, vagyis inkább a' természeti állapotban semmi jogok nincsenek, hanem egyedűl a' polgári állapotban. A' franczia forradalom elég bizonyítványt nyujt az itt elmondottakra, mert miután ott a' tengely, mellyen a' polgári egyesület' elemei nyugodtak, eltört, mindenki az önerő' súlypontjára esett vissza, 's többé, a' mi lelkes volt, a' mi rendben és mértékben szeret forogni, nem tarthatta fel magát, mert mindinkább alá szálltak a' patheticus erők, mellyeknek helyét állati erőszak foglalá el, melly aztán a' physicai hatalom' minden kéjeivel zsarnokoskodott *).

Ha már csupán polgári társaságban élhet jogszerüleg az ember, úgy törvényeknek is kell létezni, mellyekben a' társaság és annak egyes tagjai személyes és vagyoni bátorságok' kezességét föllelják. A' törvények' kútfeje ismét maga az ember, a' mennyiben azoknak okszerüségét az értelmes észnek kell kifürkészni 's meghatározni.

Hogy minden törvény istentől van, csak annyiban mondhatni, mennyiben az eszmélő lélek már megfutotta a' bölcselkedés' stadiumait, az ember viszonyait a' kül természethez és a' fő okhoz vagy egyedűlvalóhoz mint teremtőhöz megismerte, az erkölcsi világról való fogalmak' birtokába eljutott. Lelki munkásságunk' kifejlődésének itt van tető-

*) A' franczia convent kihirdette az ember és polgár' jogait, mikre többen lelkes észrevételeket tettek, mellyeket olvashatni Girtannernél: *Historische Nachrichten und politische Bemerkungen über die französ. Revolution. Berlin*, 1793. Band II. lap. 290 és köv. Vesd össze *Martin'* értekezését a' revolutióról a' Pölitz által kiadott *Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst* czímű folyóiratban, 1829. sept. Mi főleg Girtanner' nézeteit közöltük a' természeti állapotról.

pontja, midőn egy részről a' szent vallás' malasztja, más részről a' polgári jogigazság' eleven érzete társaságos intézeteinkben kifejlettek, az ezekről való általános meggyőződés keresztűlhatá a' polgári testületet. Illy eredmények magokban és észrevehetetlenül állanak elő az emberi társaságokban, mellyeknek széles alapjain felvirágozhatik mind az a' mi nemes és szellemi: a' bölcselkedő ész csak újba szerkeszteti a' már meglevőt, tudományos formába veszi az ismereteket, 's ezen rendszerezésnél fogva isten után második alkotójává válik a' vallás, törvény és igazság' kiszolgáltatásmódjainak, mellyek által vezettetik az emberiség rendeltetése' vég czélja felé.

A' jogtudomány' legkényesebb része az, melly a' büntetésekről tanít; a' büntetésmódok közt ismét legkényesebb a' halálbüntetés, mert már magában a' halálról való fogalomban némi visszaijesztő, 's emberi természetünket felborzasztó mutatkozik. — Megválni az élettől, lemondani mindenről, mit e' földön megszoktunk, magában már szívepesztő gondolat; hát még annak látása, mikor valaki embertársaink közül erőszakkal kivégeztetik, nem sokkal rettentőbb-e? midőn csak a' természetes halállal küzdők iránt is szánakozás lep meg bennünket, 's gyötrelmei lelkünk mélyébe hatnak.

Ámde ha így van is a' dolog, hogy nemesebb részünk belső csendülete felriad a' halálos büntetés ellen, a' hidegen fontolgató észben emberiségünk egy más oldalról mutatkozik: melly az érzeményeknek nem ismerheti el semmi parancsát olly tárgyakban, hol törvényességről és igazságról lehet csak szó, hol az okok és okozatok' komoly méltánylása kizárja a' kül benyomásoknak érzékeinkre hatását.

A' büntetési rendszerben könyörületesség, emberszeretet, szánakozás nagy szerepeket nem viselhetnek; ez gyakorlatilag is helyt áll, elméletileg pedig még inkább kirekesztvék minden olly mellékes tekintetek, mellyek nem szorosan a' dolog' természetéből folynak.

Vizsgáljuk hát közelebbről a' büntetés' alapjait, 's azok szerint húzzunk következést a' halálos büntetés' megállhatása, vagy meg nem állhatása felett.

Az ember minden nagy tehetségei mellett is korlátolt valóság, erkölcsi méltósága és szabadsága' érzetében szellemileg túl szárnyalhat a'

földieken, de földgömbjéhez kötve, anyagi részei' terhétől nyomatva a' kivánságok, vágyak, és testi szükségek' örvényében is könnyen elmerülhet, 's e' kettős természeténél fogva tulságos tettekre vetemedhetik, mellyek által önnön, mint társaság iránti kötelességeit is, megsérti.

Illy tulságosság' nyomai mutatkoznak az ember' tudományos, művészeti, erkölcsi és állati életében, mert nem gondolja meg, hogy a' törvényszerűség és korlát egyedűli feltételek, mellyeknél fogva véges valóság az igazság' birtokába juthat. Tudjuk, hogy a' súlypont a' tengely' nem két szélső végén, hanem közepében van, 's még is hajhászszuk két oldalon a' tulságot, miből megmagyarázhatók a' tudomány' és művészet' világában azon különféle elvekkel megterhelt tanítási módok és rendszerek, mellyek aztán gyakorlatilag torzképekké, 's annál törpébb alakokká fajulnak, minél inkább eltávozott lelkünk' működése törvényes korlátja' eredeti mintájától.

Azonban az illy furfangos tulságok legnagyobb ártalmúak erkölcsi és állati életünkben. Minden vétek tulajdonkép túlság; a' vétkező túl tette magát azon törvényszerű korláton, mellyet a' status a' maga fennállhatása' biztositásául vont maga körül, 's elkövetett vétkeért most már számot vesz tőle.

A' büntetésnek itt fekszik egyik alapja, hogy törvénytelen tettért kiki számolni tartozik. Azok, kik büntetési czélul ijesztést, intést, boszuállást, kárpótlást, példaadást, védelmi kénytelenséget, vagy más illy mellékes körülményeket adnak ki, csak látszó okokban keresik az alapot, mert a' büntetés nem kivülről járul a' vétekhez, hanem annak belsejében, vagy is természetében gyökeredzik. Az élet' praxisa is oda mutat, hogy a' vétek törvénytelen tett, melly úgy, mint vétek, nem állhat többé meg, a' büntetés pedig ezen az igazságon alapult szükségképi eltüntetése és eltörlése a' törvénytelen tettnek, melly egyedül a' vétekre vitetik; azért követi azt büntetés, mert azt megérdemlette, tehát törvény és igazság lehetnek csak fő alapok a' büntetésben. Valamint a' jó cselekedeteknek magokban már megvan saját becsök, szintugy lappang a' vétkekben a' büntetési érdemlés, 's nem lehet a' büntetést jelleméből többé kivetkőztetni, hogy az, mikép a' vétek rosz tett, szintugy

rosz ne legyen a' vétkezőre nézve is, azaz a' büntetés' jellemének is rosznak kell lenni arra nézve, ki azt megérdemlette.

Már Aristoteles tanítá mind ezt. Ethicája gazdag lélektani és jogtudományi jegyzetekben. Ez a' nagy bölcs irja a' többek közt: a' polgári társaságot az tartja fenn, hogy kinek kinek tette arányos mértékben hason tettel fizettetik vissza. Ha kárt okoz valaki másnak, neki is kárt kell szenvedni; hol ez meg nem történik, az, kit büntetlen meg lehet sérteni, rabszolga, és status rabja *).

Ez az arányos mérték már a' fő szempont, mellyből a' fenyitői jogtudománynak kiindulnia kell. Valamint a' vétkeknek megvagynak fokozataik, ugy a' büntetéseknek is a' hozzájok mért osztályozatainak kell lenni, mint ezt Horátz is írja:

— — — — adsit
Regula peccatis, quae poenas irroget aequas.

A' halálos büntetés' helyessége' megitélésében sem lehet e' fő szempontot kikerülni, nem lehet más, közelről vagy messziről hozott, de mindig távolabb álló momentumokra épiteni, millyeket kivált a' megtéritési rendszert követők vagy poenitentiariusok követelnek, mert törvény és igazság lehetnek csak a' büntetés' alapjai, mellyek az arányos mérték' hozzájárultával magok óvhatnak meg politicai tévedésektől, 's az érzelgés és ábrándozás' minden gyengeségeitől.

Ha elméleti úton tovább vizsgálódunk a' halálos büntetés természete felett, következő két kérdést tehetünk magunknak fel: 1) A' büntetések általánosan törvényen és igazságon alapulván, lehet-e elmondani a' halálos büntetésről, hogy az törvényes és igazságos? 2) a' büntetésekben a' tetthez arányos mérték levén a' fő szempont, lehet-e állitani, hogy a' halálos büntetés a' vétkek' semmi nemével nincs illendő arányban? Az első kérdés igen általános, de még is azt tenni szükséges, mert ezen a' téren küzdenek leginkább, kik minden halálos büntetést eltöröltetni kivánnak.

Főbb erősségeik ide mennek ki:

a) A' halállal büntetés igen kemény és szükségtelen, mert a' ta-

*) Aristotelis Ethic. L. V. cap. 8.

pasztalás azt bizonyítja, hogy a' lágyabb nemű büntetéseknek épen olly hatások van, mint a' keményeknek; a' képzelődés végre az illy szerfelett kemény büntetésekhez is hozzá szokik, mint egy időben Francziaországban a' rablók és katonai szökevények' példája megmutatta, hol e' két elharapódzott vétekre, azoknak meggátlására, halálos büntetést hoztak be, de minden siker nélkül, mert azután is szintugy rablottak és szöktek, mint az előtt.

Ennek oka igen természetes — irja Montesquieu — mert a' katona élete' koczkáztatásához hozzá szokott, azt megutálja, vagy még dicsőséget is keres abban, hogy a' halált fel sem veszi; jobb lett volna — úgymond — megmaradni a' régi törvények mellett, mellyek fül- és orrelvágást parancsoltak, mivel szégyen és gyalázat nagyobb természeti ösztönök a' vétektől eltartóztatásra, mint a' halálos büntetés *).

Montesquieuvel annyiban kezet lehet fogni, hogy a' becsületi ösztönt éleszteni, nem pedig elfojtani kell a' polgárokban, 's ok nélkül megkeményíteni a' büntetésmódokat ott, hol lágyabbakkal is czélt érhetni, merő embertelenség. Az egész ellenvetés hát nem a' halálos büntetés' törvényessége és igazsága ellen van intézve, hanem inkább oda czéloz, hogy az arányos büntetési mérték a' büntetések' megkeményitésével el ne tévesztessék. Különben is maga Montesquieu másutt elismeri a' halálos büntetés' igazságos voltát embergyilkossági esetben, midőn irja: E' büntetés' neme nagyon igazságos, mert a' törvény, mellyet áthágott, a' gyilkos' élete' bátorságáért is volt hozva **).

b) Beccaria és Cimmaroli a' zsarnokságban keresik a' halálos büntetések' kútfejét. Szerintök az élet' fentartása leghatalmasabb ösztön az emberben, 's ezt a' jogot semmi társaság el nem törölheti, mellyről az ember le sem is mondhatott, mikor társaságba lépett. A' bünös' kivégzése nem is büntetés, mert a' halál magában nem természeti rosz, mitől irtózni kellene, az attól való félelem csak a' homályos fogalmak és balitéletek' eredménye. A' halált erkölcsileg sem lehet rosznak mondani: a' bölcsek azt úgy tekinték, mint fájdalmaink' könnyebbségét; közönsé-

*) De l' esprit des Lois, livre VI. chap. 13.
**) U. ott L. XV. ch. 2.

ges ember csak megtébolyodik általa, 's nem alkalmatos kivégeztetésekor erkölcsi behatások' elfogadására. De a' példa nem is hasznos, mivel a' nézők elfelejtkeznek a' vétkesről, benne csak a' szerencsétlent nézik, kinek nagy szenvedést kell kiállani, azért Cimmaroli halálos büntetés helyett örökös fogságot javasol*).

Az itt felhozott okoskodás is nagy részben hiányos, és ellenmondásokkal telt. Örökös fogság annyi, mint örökös polgári halál, tehát rövid halálos büntetés helyett, egy hosszú, kinokkal teljes, még is polgárilag halálos, büntetés fogna helyt, a' mi igazán mértéken túli kegyetlenség lenne. Továbbá, ha az élet' fentartása leghatalmasb ösztön az emberben, mi módon lehet követelni, hogy a' haláltól nincs mit félni? a' mi ellenkezik a' tapasztalattal is.

Ha mélyebben néztek volna ez irók a' dologba, könnyű vala átlátni, mikép a' halálos büntetés nem egyéb, mint a' földi lét' feláldozása, hogy a' szellemi megmentessék: mert az idő szerintinek engedni kell az örökös előtt. Minden halálos büntetés annak bizonyitványa, hogy csak a' szabad és okos akarat' létezése az igaz lét, más létezés nem lehet azon kivül, mert a' bünben lét csak tagadó oldala az igenlegesnek.

Természetesen nem minden bün halálos, de ha van csak egy is halált érdemlő, úgy a' büntetési jog magát igazságban nyilvánitja ki, mert minden bünben a' büntetést érdemlés meglevén, a' bünös is a' maga jogát szintugy megtalálja a' büntetésben, mint a' társaság; még azon esetben is megtalálja, ha életével kell eltörleni a' vétket; mert az által a' maga véges elromlott valóságából, mellynek megitéltetése által vége szakad, a' szellemi örök létbe költözik.

Mi a' példaadást illeti, a' mint felebb láttuk, az nem alap a' büntetésben, hol csak törvényesség és igazság' eszméi vezethetik a' törvényhozó és birói hatalmat.

c) A' bűnös' javulását eszközleni akarók vagy poenitentiariusok semmit sem akarnak tudni fenyítői durva testi büntetésekről; elégséges-

*) Traité philosophique et politique de la peine de Mort, par Cimmaroli. Mantua, 1789.

nek vélik, ha a' bünös személyes szabadságától megfosztatik, 's e' módot is Lukas nem akarja büntetésnek, hanem eltartóztatás' eszközének neveztetni.

Úgy hiszik, hogy a' szabadságtól megfosztás' idejének legnagyobb és legkisebb mértékben meghatározása által a' fenyítői jogtudomány' veleje ki van merítve, 's a' biróra hagyják, hogy az bűnfokozat szerint határozza el az időt, meddig legyen elzárva a' bűnös. Fő dolognak tartják a' bűnös' megjavulásában az egyedül lételt, melly úton Pennsylvaniában a' legelvetemedettebbek is magokhoz tértek, 's mit a' louisianai tanács is Livingston' ajánlatára elfogadott. Lukas, egyik fő ajánlója e' javitói rendszernek, nyolcz évre teszi az elzárás' maximumát, mert Pariset szerint a' tiz évi elzárás Éjszakamerikában már a' halállal egyenlő büntetésnek vétetik.

Azt kivánják a' javítók, hogy a' bűnös ne lépjen egyszerre vissza a' társaságba, hanem fokonként kell lágyítani fogságát, a' mint a' maga javulásáról reménynyel biztat, 's ha kiszabadúl is, egy darabig felvigyázat alatt maradjon *).

Ezek mind szép álmak, csak az kár, hogy nem mindig kivihetők, mert nem czélszerűek.

A' vétkek' minden nemére egy büntetési módot használni, magában már ki nem elégítő mód; mert a' vétkek és polgári megbüntetés közt valami belső, szükségképi összefüggés nincs, ha csupán csak a' foganatokra tekintünk. Az emberi természetek' különbségéhez képest a' büntetések is különböző hatással vagynak; az egyenlő büntetésmód hát

*) Lukas' könyvének német forditása: *Vom Strafsystem, und der Abhaltungstheorie im Allgemeinen, von der Todesstrafe insbesondere, von Karl Lukas, Advocat des königl. Gerichtshof zu Paris. Übersetzt von Konrad Samhaber. Darmstadt*, 1830. E' tárgyra tartoznak még: *Ducpetiaux: de la peine de Mort. Bruxelles*, 1827. *Bentham: Théorie des peines et des récompenses. Bruxelles*, 1829. *William Roscoe: Über sittliche und bürgerliche Besserung der Verbrecher mittelst des Poenitentiär-Systems, übersetzt von Spangenberg. Leipzig*, 1827. *Groos Friedrich: Der Skepticismus in der Freiheitslehre in Beziehung zur strafrechtlichen Theorie der Zurechnung. Heidelberg*, 1830. — Ellene irt *Jarcke*: *Die Lehre von der Aufhebung der Zurechnung durch unfreye Gemüthszustaende. Berlin*, 1829. Ez *Groos* régibb munkáját taglalja.

czélját is tökéletlenül érné el. De máskép is a' csupa javitási theoria magában elégtelen mód, mert a' büntetést nem lehet jelleméből, hogy az rosz ne legyen a' bünösre nézve, kivetkőztetni, a' mi pedig e' tanitásmód szerint megtörténik. Eltörli továbbá e' rendszer a' vétek és büntetés közti szükséges arányt, melly nélkül igazságos fenyítői törvényadás fel nem állhat, mert e' theoria szerint nem a' vétkezés' fokozata szabja ki a' büntetést, hanem a' bűnös' jövendő maga-megjobbitása, tehát olly tett, melly a' más elkövetett rosz után áll be, 's azzal épen azért semmi összefüggésben nincs: így a' legvétkesebbek sokszor kevesebb ideig záratnának el; a' hizelkedés, tettetés és álnokság az által élelmet kapnának. Nem is szükség említeni, mi nehéz az illy javaslatok' kivitele, mert ki is vinne arról számadást, még pedig hitelesen, hogy ki, és mikor kezd megjavulni? Hol itt az ellenőrség? Helyeselnünk kell azért Abegg' észrevételeit az illy elzárási elvre nézve; hogy az büntetési alap nem lehet; mert, úgymond, a' szabadság' elvételével arról is gondoskodni kell, hogy a' bűnös, ha csak lehet, megjavulva lépjen vissza a' társaságba, de e' tekintet merőben más, mint a' mit a' törvényesség parancsol, mert valamint a' bizonyossá lett megjavulás meg nem rövidítheti az egyszer igazságosan kimért büntetést, szintugy meg nem hosszithatja azt a' meg-nem-javulás. A' hivataltól megfosztás, fényesb méltóságok' viseletére alkalmatlan volt; azon szükségesség' következményei, hogy csak hivatalra méltó személyekre lehet ollyasmit bízni, mellyel a' javulásnak semmi köze nincs, mert a' megjavult tolvajt sem lehet többé pénztárak mellé állítani, valamint a' megvesztegethetőt, habár megjavult is, biróvá tenni nagy hiba volna. Szinte így van a' dolog a' gyilkosra nézve: azon remény, hogy többé nem fog ölni, az igazság' kiszolgáltatásában gátot nem vethet, mert az eszmék' hatalma parancsol physicai életünkkel, 's épen e' közönségesen megismert parancsnokságban fekszik a' törvényes igazság' moralitása *).

Eddig Abegg. Hozzá adhatjuk még azt is, hogy midőn Beccaria, Roscoe, Bentham a' halálos büntetés ellen kikelnek, sokat bizonyítván ellene, épen azért semmit sem bizonyítanak; mert a' status' legközeleb-

*) Abegg' könyve: *Die verschiedenen Strafrechtstheorien. Neustadt an der Oder*, 1835. Gazdag szellemdús észrevételekkel.

bi czélja az, hogy magát és tagjait biztosítsa a' vétkesek ellen, minden büntetésben ezen jogi igazság levén az alap, ha más módja nincs a' statusnak maga biztositására, halálos büntetéshez is foghat, még pedig törvényes jogánál fogva: csak akkor lehetne a' halálos esetek' megritkításáról szó, ha a' status más úton is elérhetné a' bátorságot, 's jól elrendelt fogházakat állítana fel, mellyek nem csak a' köz bátorságot megadnák, hanem mellékes czélokat is, millyen a' bünösök' javitása, eszközlenének. Míg helyes fogházak nem készülnek, szó sem lehet a' halálos büntetések' általános megszüntetéséről; 's még akkor is fenmaradna azon kérdés, valljon az arányos igazságszolgáltatás némelly, habár kevés számu esetekben nem kivánja-e szükségkép e' büntetésmód' további fenmaradását.

d) Van még egy más erőssége is a' javítni akaróknak, melly abban áll, hogy a' cselekedetek' belső morálitását soha teljes mivoltában kipuhatolni nem lehet. Nevezetesen Roscoe és Bentham azt mondják, hogy az észre nézve mindig megfejthetetlen föladat marad a' vétek és büntetés közt arányos fokozatot kiszabni. Ennyit némileg már Kant is tanított, midőn elveire támaszkodva a' mi tulajdonitásainkat merőben tapasztalatiaknak állítá, úgy hogy a' cselekedetek' belső becsére nézve nem tudnók elhatározni, mennyi abból a' szabad akarat', mennyi a' természet és véralkat' munkálata *).

De mind ezekre nem nehéz a' felelet, mert ha Bentham, Roscoen építve, azért fogadá el a' javító rendszert, mivel a' büntetési arány' feladata megfejthetetlen, abból nem az következik, hogy nincs helye a' halálos büntetésnek, tehát egy új theoriát kell életbe léptetni; hanem az, hogy értelmi munkásságunk' körét a' problema' megközelítésében, 's bár csak részibeni megfejtésében is kell foglalkodtatni, 's a' kérdésnek végre is oda kell kiütni, valljon mellyik elébbvaló, a' régi vagy az új theoria? az-e, melly szerint a' vétek és büntetés közti minden arány felbomlik, vagy legalább tagadtatik, vagy az, melly igyekszik az arány' helyességét kitalálni, 's közeledni a' tökélyhez?

Ezen rövid felvilágositás után most már átmehetünk a' második fő kérdésre is.

---

*) *Kritik der reinen Vernunft. Riga*, 1787. lap. 579.

Hogy különbség van a' cselekedetek közt, azt az emberiség' józanabb része hiszi és tanítja; mikép meg van az is ismerve, hogy belső erkölcsi érzéseinkben fekszik már az alap, mellynél fogva némi különbséget magunktól is tehetünk a' jó és rosz közt. Mindig kevesebb a' bűnösök' száma akármelly társaságban, mint a' nem bűnösöké, ez olly adat, mitől elállani az életben nem is lehet.

A' vétkek' hosszú lánczsorán keresztül menve, 's egyszersmind a' fenyitői jogok' történeteit megkérdve, úgy találjuk, hogy minden időszakban, minden nemzetnél főbenjáró vétkek' osztályába soroztattak némelly tettek, mellyek a' status' alaptörvényeit megrendítették; 's ha kérdezzük, miért tették ezt a' törvényhozók, utóljára is oda jutunk el vizsgálatainkban, hogy azoknak igazságáért a' mindennel köz erkölcsi érzés kezeskedett.

Hogy sokszor történtek visszaélések is az illy főbenjáró vétkek' megszaporításában, 's a' zsarnokoskodásig lealacsoníták magokat némellyek, még pedig az uralkodás' minden formájában, bizonyos; de a' visszaélések magokban már tulságok, 's azokért elébb vagy utóbb meg kell lakolni.

Nem lehet itt czél a' magány polgári és status politicai vétkek' fő és al osztályozatait előadni; csak az lehet kérdés, lehetnek-e egy vagy más osztályban olly elkövetett vétkek, mellyek halált érdemelnek, még pedig az igazság' arányos mértéke szerint.

A' szántszándékos gyilkosságokra szinte köz megegyezéssel halálos büntetést rendeltek a' régi és újabb fenyítő törvénykönyvek, 's bajos volna megmutatni, hogy azok nem az igazságról való erkölcsi érzeteinkben, 's a' józan ész' szoros követelésében alapulnak. Gondosan kimondá a' romai törvény illy esetekben az elvet, hogy a' ki megszegte a' statuskötési alkut, nyakáról a' viszonyos felelőség' terhét azért le nem rázhatja: *is, qui renunciavit societati, liberat socios suos, se autem ab illis non liberat.*

Most már azt kérdem, ellenkezik-e az az igazság' fogalmával vagy erkölcsi érzetünkkel, hogy ki mást szántszándékkal fosztott meg életétől, a' magáét is elveszítse? Hiszen itt csak az az axioma mondatik ki: a' fizetésnek és visszafizetésnek kölcsönös mértékben kell megesni. Még

kisebb fontosságu esetekben is követjük ezt az axiomát, miért kellene attól a' legfontosabban elállani?

A' statuskötési alku' természetében mélyen fekszik annak oka, ha nem volna is nyilván kimondva, hogy minden egyes polgár tartozik egy arányban kezeskedni más polgártársai' élete' bátorságaért, mert ez az egyedűli alap, mellyen a' kölcsönös viszonyok fennállhatnak, különben visszaesnénk a' természeti függetlenség' állapotjába, a' mitől épen megválni emberi jogainknál fogva köteleztetünk. Aegyptusban hajdan anynyira ismerték ez axioma' fontosságát, hogy halálos büntetés alatt tartozott mindenki segitségül menni polgártársának, ha azt valaki erőszakkal megtámadta *).

Ha már az élet fő java az embernek, az, ki attól törvénytelenül foszt meg, nem csak kezességi kötelességeit sérti meg, hanem a' társasági testület' ótalma alól is kihúzza magát, mert ön ügyében biráskodik, még pedig az állati erőszak' utálatos elvetemedettségével. Arra nézve kit megölt, a' kár' helyrehozhatatlan: úgy kivánja hát az igazság, hogy tettéért aránylag meg is lakoljon. Ha már életét meghagyjuk, 's bizonyos évekig bezárjuk, minden bizonynyal aránytalan lesz a' büntetés, igazságtalanok leszünk ahhoz, kinek életéért a' társaság in solidum kezeskedett. A' gyilkos már vétke' nagyságánál fogva eljátszotta életét, őt többé, a' törvények' szigorú értelmében, polgárnak nem lehet tekinteni; túltevén magát a' társasági körön, úgy nézetik mint nem létező, 's az van még hátra, hogy ő is a' megbüntetésben törvényes jogát föllelje, a' mit csak úgy lelhet meg, ha a' vétkével eljátszott, időszerinti létből is az örökös létbe átmegy, tehát megromlott állapotját romolhatatlannal váltja fel.

Ide alkalmazhatók épen Seneca' velős mondásai: *ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem perire etiam pec-*

---

*) *Diodorus Siculus L. I.* Lásd Mózses' elszökéséről is Aegyptusból, hogy ott embert ölt: *Buddaeus Hist. Eccles. T. I. pag.* 393. *Wahl* különösen dicséri Aegyptus' polgári törvényei' czélszerüségét: koldus, heverő ott nem voltak, az esket megtarták, pénzbüntetésről, kínpadról nem tudtak semmit, l. *Gesch. der Morgenl. Sprachen*, lap. 379.

cantis intersit; ismét: *non enim nocet, sed medetur specie nocendi, nec ulla dura videtur curatio, cuius salutaris effectus est* *).

Ezen egy, itt kiemelt példa az emberölésről, úgy hiszem, elégséges annak megmutatására, hogy vagynak esetek, mellyekben a' halálos büntetés illendő arányban állhat az elkövetett vétekkel. Az aztán más kérdés, valljon kegyelem' útján, vagy a' halál' félelme' kiállásával meg lehet-e menteni a' bűnös' életét? Ezen körülményekről mindenik status önszelleme szerint szokott rendelkezni; jelenleg csak arról lehetett szó, valljon a' halálos büntetés az általános igazság és törvényes jogosság szerint megállható-e? Hogy megállható, a' codificatiók' gyakorlati oldala is nagyjában bizonyítja, és ha valaki ellenszót tenne, Aristotelessel felelek: hogy az emberek' köz megegyezése bizonyos vélemény felett legbiztosabb bélyege az igazságnak, ki e' mutató okot nem fogadja el, nehezen fog jobbat a' maga állitása mellett felhozhatni: a' közönséges theoriákat elébb az élettel, 's a' gyakorlat' eredményeivel kell összevetni, 's ha megegyeznek az eseti adatokkal, 's valódi következményekkel, úgy azokat igazaknak tarthatjuk, ellenkező esetben félre kell vetni, mint üres csevegéseket **).

Midőn itt kitelhető rövidséggel a' halálos büntetés' megállhatása mellett szólottam, koránt sem volt czélom a' javitók' sok részben nagyon is szellemi oldalról felfogott más nézeteiket megvetni, sőt úgy hiszem, hogy ezután a' törvényt hozóknak több gonddal kell tanúlni a' fenyitői jogtudomány' ujabb literaturáját, mellyben igen sok hasznos eszmék vannak már kifejtve mind a' codificatió', mind a' birói eljárás' tárgyában.

Különösben szép és nagy a' térmező, mellyen a' javitni akarók segítni akarnak a' szenvedő emberiség' állapotján, mit a' csupa fenyítői törvények meg sem orvosolhatnak, mellyeknek elégtelenségét az élet' gyakorlati oldala is megmutatta, 's mind inkább kezdjük azon egyszerű igazság' erejét átlátni, hogy jobb a' bünnek elejét venni, mint később azt megbüntetni. Ezen egyszerű igazság' érzetében szónoklá Cicero a' kegyetlen Cinnáról: *cur omnium crudelissimus tam diu*

*) *De ira*, L. I. c. 5.

**) Aristot. Ethic. L. VIII. c. 9.

Cinna regnavit? at dedit poenas: prohiberi melius fuit, impedireque, ne tot summos viros interficeret, quam aliquando poenas dare *).

Ennek következésében fejlenek ki minden statusban a' jó rendőrségi intézetek, mellyeknek feladása a' vétkezésre való alkalmakat minél inkább megritkítani, hogy ne kénytelenítessék a' status mindig véres fegyverrel dühöngni bünhödő polgárai ellen.

De még a' jó politia és fenyítői törvények sem elegendő eszközök a' status' kezében az emberiséget mindenben vég rendeltetése felé vezetni, ha fő gondját a' lelki müveltség' kifejlésére nem fordítja, ha polgárait a' jó erkölcsök és erény' tiszteletére eleve nem szoktatja: ez az egyedüli útja akármelly status' apotheosisának, mert mikor tudományos müveltség és jó erkölcsök vallásos érzéseinkkel kézen fogva terjesztik az üdvös felvilágosodást, akkor a' status nagy léptekkel siet arany kora elébe, 's ha addig irusi szegénységgel küzdött is, magából kifejtheti a' belső erőt, melly lelki mint földi kincseket mennyei hatalommal varázsol elő.

*) *Cicero* de natura Deor. L. III. c. 32.

IV.

A' MAGYAR PHILOSOPHIA' ALAPELVEI ÉS JELLEME.

ELŐADTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' XI. NAGY GYÜLÉSBEN, AUG. XXVII. MDCCCXL.

SZONTAGH GUSZTÁV.

Propylaeumokat írtam, Tekintetes Társaság! a' magyar philosophiához, kimutatni törekedvén a' philosophia' állapotját, 's azon feltételeket, mikhez annak köztünk megállapítása 's önálló müvelése kötve van. Elfogulatlan birálók, 's ha a' munka' gyors elkeléséből következtetnem szabad, a' közönség is, helyben hagyják a' Propylaeumokat, de a' magyar philosophián többen fennakadtak: philosophusaink' Nestora Fejér György, ki, ifjusága' behatásaitól vezetve, bő olvasottsága' ellenére, a' XVIII. század' német philosophiájából még most sem tud kigázolni, 's a' pozsonyi lapok' philosophusai, kikről a' mindentudó képes megmondani, milly philosophiához tartoznak. Vádaikra, mivel meggondolatlanul ejtvék, nem feleltem, 's itt, illy tudós és lelkes körben, ezt még feleslegesebbnek tartom. A' tisztelt társak emlékeztetésem nélkül is tudják, mikép e' tekintetben csak a' tudós világtól közönségesen elfogadott nyelvszokást követém, melly szerint önállóságra felvergődött philosophiai literatura azon nemzet' nevével bélyegeztetik, mellyhez tartozik, 's így német, franczia vagy skót philosophiai literatura helyett, rövidebben német, franczia vagy skót philosophiáról szólunk; melly szokástól, a' magyar philosophiai literaturára nézve, sem tehetünk kivételt; 's azt, ha majd teljesebben 's önállóbban felvirúl, másképₑnem fogjuk nevezhetni, mint magyar philosophiának.

Említett könyvemben ezen magyar philosophiának csak feltételeit fejtegettem; most szándékom' valósítására egy lépést tovább teszek: kitüntetem alapelveit 's jellemét egész terjedelmében, tehát nem csak elméleti, hanem aesthetical 's gyakorlati tekintetben is, 's ezt nem egyedűl egyedi szempontból, hanem a' társaságra — állodalom és egyházra — nézve is, következésképen, mint szükség és kell, belé foglalva a' politicai tudományokat 's neveléstant is. Jellemzésem pedig rövid leend, mint ezt a' szóbeli előadásnak kimért idő kivánja; de a' mellett, tehetségemhez képest, elhatárzott rajzú, hogy physiognomiája' sajátságában világosan kitűnjék. Az egészet pedig méltóztassék a' Tekintetes Társaság javaslatnak tekinteni, vagy bár indítványnak, melly megitélés 's netalántáni elfogadás végett terjesztetik elő; mert jól tudom, hogy a' magyar philosophiának megállapitása 's müvelése nem egyes író, hanem a' nemzet' összes philosophiai értelmiségének feladása.

I. Az igaznak philosophiája.

Kútfejeit 's elveit a' Propylaeumokban érintém, itt azonban különböző szándékom és czélom szerint, a' színt és világosságot másképp kell elrendelnem.

Amott tudnillik mindenek előtt kitüntettem a' philosopháló' helyzetét korunk' philosophiájával szemközt. Ezen philosophia nem csak minden müvelt nemzetnél más, hanem majd minden egyes philosophusnál is, mód- és rendszerre nézve. Illy körülmények közt meggondolatlanúl a' philosophia' müveléséhez fogni nem lehet. Elébb a' sok közt az igazit ki kell választanunk, 's hogy azt tehessük, előlegesen a' philosophiának tárgya, czéljai, kútfejei 's igazságának feltételei iránt kell tisztába jőnünk: szóval azon kellékek iránt, mik helyességét biztosítják.

Mi tehát a' philosophia' tárgya és czélja? Ez kiviláglik legegyetemibb feladatunkból e' földi pályán. Az ember eszes, öntudattal bíró, szabad lény; neki tehát rendeltetését teljes eszmélettel, szabadon 's az észtől vezettetve, kell valósítania.

De hogy ezt tehesse, rendeltetése iránt elébb teljesen el kell igazodnia, azaz lénye' törvényeit és czéljait ismerni. 'S im ez a' philoso-

phálás' feladata, melly ennél fogva minden, szellemi önállóságra megért embernek legegyetemibb 's legfőbb tárgya. Czélja e' szándék' kivitelében áll, tudniillik munkásságunknak ezen eredeti törvényeinkkel és czéljainkkal való tettleges összeegyeztetésében, szabad, okokon alapuló önelhatárzás által; mert csak így élhetünk 's munkálhatunk természetünkkel összeegyezőleg, csak így létesíthetjük törvényesen rendeltetésünket.

A' magyar philosophálónak ennek következtében mindenek előtt a' scepsis' örvényétől kell óvakodni; mert ez szándékát mindjárt kezdetben lehetetlenné tenné. Ha általában nincs igazság, hogy jusson szilárd meggyőződéshez? Ez azonban magában ellenmondás; mert minél elhatározottabban tagadjuk az igazság' lehetségét, annál kétségtelenebb, min elvünk szerint, vitatásunk' helytelensége. Ha általában semmi sem igaz, úgy bizonyosan állításunk sem az. De gyakorlatilag is lehetetlen, hogy az ember a' scepsis mellett megállapodjék; mert munkálnunk kell, akarunk vagy nem, 's ennél fogva így vagy amúgy meg kell győződve lennünk; mert ismeret által meg nem előzött, semmiféle meggyőződéstől nem határozott cselekedet az emberi természettel ellenkezik. A' philosophálό tehát a' kétkedést csak némi mérsékkel, mint ovószert használhatja, hogy meggyőződéseit elégséges okok nélkűl, hirtelenkedve 's könyvenhivőleg meg ne határozza.

'S mivel a' philosophia' czélzata, mint láttuk, gyakorlati; ovakodni fog a' magyar philosophálό továbbá, nehogy a' philosophiát merő elméleti tudománynyá alacsonítsa le, mint ezt az újabb német szemlélődési philosophia tette. A' philosophia lényegesen életbölcseség; 's mihelyt nem az, téveszti czélját.

Mik továbbá a' philosophia' kútfői? Hogy szellemi életünk' törvényeit 's czéljait megismerhessük, mindenek előtt minmagunkat kell észlelnünk, szellemünk' gondolkodási, érzeményi 's akarati tüneményeit; mert a' mit nem veszünk észre, arról nem gondolkodhatunk, azt tehát teljességgel nem is ösmerhetjük meg. Ez fő pont, mellyet mindig szem előtt kell tartanunk. A' magyar philosophia, mint látszik, a' hegelismus' rationalisticai túlságaival szemközt fog kifejlődni: szükség tehát, hogy azon régi tételt: *nihil est in intellectu, quod non antea fuit in sensu*, százszor ismételjük, természetesen Leibnitz' kiegészitésével:

excepto ipso intellectu; mert a' gondolkodás, érzés és akarat' törvényei eredetiek. Az minden kétségen kivüli tapasztalás, melly az egész német szemlélődő philosophia' dialecticai szemfényvesztéseit ellenmondhatlanúl puszta eszményi formasággá változtatja át: hogy a' siketen vagy vakon szülöttek hangokról és színekről soha és semmiképen a' legkisebb képzeletet sem nyerhetik, tehát még kevésbbé a' zenéről vagy festészetről; ők e' tekintetben általában tudatlanok, 's tudatlanságok orvosolhatatlan. A' tárgy' észrevevése tehát philosophálásunk' menetében az első perczenet (momentum), a' felette való gondolkodás, a' reflexio vagy szemlélődés, a' második. Szellemünk szintúgy fogékonyság, mint önmunkásság; 's ezen elemek' egyike, magában, különszakadva a' másiktól, nem adhat valóságos (realis) ismeretet, hanem csak mindkét elem együttvéve; mert az ismeret előre felteszi a' tárgy' észrevevését, mellyet meg akarunk ismerni, és az alanyt, munkásságával, melly azt megismeri. Az empirismus rationalismus nélkűl tehát nélkülözi a' megismerő alanyt, a' rationalismus empirismus nélkűl a' megismerendő tárgyat: 's így mindegyik különválva, magára, semmit sem ismer meg 's nihilismusba sülyed. Ezen tagadhatatlan igazság vezérfonalom, mellyet minden módon- 's rendszereken keresztűl szövök, 's helyességét minden oldalról kétségtelenné tenni igyekezém. A' magyar philosophia' módszere tehát egyedűl a' lélektani lehet, melly ismeretünk' mindkét elemét egyesíti, a' tárgygyal eszünk' törvényeit, a' tartalommal a' formát. 'S ez a' philosophálók' többségének módszere is, melly által tehát philosophiánk a' világphilosophia' fő irányzatával összeegyezésre jut.

Hogy azonban a' magyar philosophia az egyoldaluságot kikerűlje, nem elég hogy csupán az empirismus és rationalismus' félszegségeitől ovakodjék; neki összes tehetségeink' harmoniai munkásságán kell alapúlni; mert csak így magyarázhatja meg az egész embert, önmagával egyezőleg, teljesen és igazán.

Az ember' lénye tudniillik harmoniai egység, mellynek munkásságában mindig valamennyi tehetségei vesznek részt, ez vagy amaz, a' tárgy' különbsége szerint, főleg 's közvetlenűl, a' többi mellékesen és közvetve; de mindig közelebbről vagy távolabbról mindnyájan összesen. Törvényes munkássághoz tehát nem csak valamelly tehetség' munkásságá-

nak összeegyezése ön törvényeivel és czéljaival szükséges, hanem a' többiekével is, másként tehetségeink munkásságokban egymást zavarnák 's harmoniai egész lehetetlenné válnék. Ha p. o. szemlélődésünk' eredményét a' tapasztalás meghazudtolná; vagy ha elméleti állitásaink az erkölcs' parancsaival, vagy a' vallás' eredeti eszméivel összeütköznének: akkor azokat törvényeseknek 's igazaknak nem tarthatnók. Ezen igazság azért felette fontos, mivel alanyi criteriuma az igazságnak, 's egyetlen, mellyel bírunk. Tárgyilagos nincs.

Képzeleteink tudniillik nem bírnak teremtő erővel, sem a' tárgyak magok; a' mellett min tehetségeinkből ki nem léphetünk, hogy azoknak összeegyezését a' tárgyakkal (mi tárgyilagos igazság) valami más ismeretmód által megitélhessük. Ezen körülmények közt tehát alanyi próbára szorúlunk: szemlélődésünk' eredményét egy felül az észrevevéssel, másfelül értelmünk' logicai törvényeivel hasonlítjuk össze, 's ha mindkettővel összeegyezik, ismerettehetségünk' törvényeivel öszhangzásban van. De ez nem elég; a' próba' teljessége megkivánja, hogy eredményünk többi tehetségeink' törvényeivel és czéljaival is összeegyezzék: a' szépnek, jónak, 's a' vallás' tehetségeivel. Ha ezen ellenőrködő próbát is kiállja, akkor eredményünket törvényszerűnek, igaznak tarthatjuk.

Eredeti törvényeink tudniillik magokban igazak és csalhatatlanok. Csalódás csak ott lehetséges, hol szabad önkényünk befoly, tehát semmiképen nem eredeti hajlamainkban, miket a' természettől nyertünk. Minden lény akkor él 's munkálódik úgy mint rendeltetése kivánja, akkor magában igaz és jó, ha munkássága természetének törvényeivel összeegyezik, mert a' mi törvényszerű, az czélszerű is. Ezen törvény- 's czélszerüségtől a' természet' lényei el sem is térhetnek, mert a' szükségesség' törvényéhez vannak kötve; az embernek, mint szabad öntudatos lénynek, ellenben ezen törvény- 's czélszerüséget esze 's akaratja' önálló 's uralkodó hatalma által el kell nyerni, hogy gondolkodva 's cselekedve, belsejével összeegyezőleg, rendeltetését valósithassa, önmagával, az emberiséggel, természettel és istenével békében, tökéletesűlve 's tökéletesítve, boldogúlva 's boldogítva, megelégedetten 's hasznosan élhessen, 's nyugalommal és üdvözűlve halhasson. Ez fő czélja az igazi philosophiának, erre kell czélszerű útmutatást adnia, hogy valódi életbölcsességgé váljék.

De térjünk tárgyunkhoz.

A' csalódás, mondám, nem ered tehetségeink' eredeti törvényeiből. Ez iránt nem is kétkedik senki; kiki valóságnak tartja azt, a' mit lát, hall stb., kiki eszmélve vagy eszméletlenűl használja, követi gondolkodási, érzési és akarati törvényeit; mert azon hit velünk születik, hogy eredeti tehetségeink és azoknak törvényei igazságosak, hogy azok bennünket meg nem csalhatnak. 'S im ezen hit minmagunkhoz minden bizonyosságnak végső alapja. Döntsd fel ezt, 's az emberben és kivűle minden ingadoz. Gondolatban a' tévelygés, cselekedetben a' vétek nem ered tehát máskép, mint szabad akaratunk' önkénye által, midőn gondatlanság vagy henyeségből, nem észtől vezettetve, hanem szenvedelem 's önségtől ragadtatva, lényünk' törvényeit nem méltatjuk, vagy azokat fonákul alkalmazzuk: tehát helytelen itélés és oktalan akarás (önhatárzás) által. Ellenben ha gondolkodásunk 's akaratunk ön törvényeivel 's egymással megegyezik: akkor törvényes, igaz és jó; criteriumára nézve ugyan egyedül alanyilag, mint törvényszerű munkásság; de tárgyilagos igazsága 's jósága épen ezen törvényes munkásság által van biztosítva, 's magától értődik, ez iránt minmagunk 's eredeti tehetségeink iránti közvetetlen hitünk tesz bizonyossá: azon hit, melly minden emberi kebelt lelkesít, 's a' kétkedést kizárja.

Mind ezt más szempontból még világosabban lehet megmutatni, 's szükség is hogy tegyem, mert e' tárgy felette fontos, a' philosophia' igazságának feltételeit magában foglaló. A' philosophálónak alapszándéka, jegyzém meg mindjárt beszédem' elején: magát okoknál fogva az iránt meggyőzni, mi igaz és jó, hogy ekkép elméleti és gyakorlati munkásságát törvényszerűleg elhatározhassa. Ezen okokat, bizonytalan ismeretre nézve, más bizonyos ismeretekből kell következtetnie. Működése' folyamatjában mindazáltal meggyőződik, hogy minden ismeretnek bizonyossági oka az ismereten kivűl nem létezhetik, mert így minden ismereteink, okaikra nézve, végtelen bizonyító sorban egymástól függenének, és az utolsó, mindent befejező igazsági ok sehol sem volna található. A' philosopháló tehát ennek következtében meggyőződik, hogy szellemünkben közvetetlenül, magok által, bizonyos igazságoknak kell létezniök, miknek igazság-okai önmagokban van-

nak, és további bizonyításra nem szorúlnak; mik tehát mindenki előtt önmagok által bizonyosak, mihelyt a' tárgy, fogalom, vagy eszme vele közöltetik; 's mellyek, mivel eredetiek és nem szerzettek, az emberi önkénytől mentek, és csalódásnak nincsenek kitéve. Ezek az igaznak, szépnek, jónak, a' boldogság 's vallásnak alapigazságai, mik lényökre nézve minden emberben egyformán találtatók, ősapánk Ádámtól fogva e' napiglan; mert a' különböző vallások is megegyeznek egymással az isten és öröklét' alapeszméiben. Irántoki meggyőződésünk pedig közvetlen érzeményen alapúl. Helyeseljük az igazat, a' szép tetszést gerjeszt bennünk, a' jó, tiszteletet, a' jólét, utána való vágyódást, az isteni, hitet és imádást: önkénytelenűl és szükségkép; mert ambár szabad akaratunk' következtében a' tévelygésnek 's rosznak martalékjaivá is válhatunk, az mindazonáltal nincs akaratunk' hatalmában, hogy a' vétket és bűnt tiszteljük, a' tévelygést helyben hagyjuk, hogy a' rút tetszést, a' fájdalom maga utáni vágyat gerjeszszen bennünk; ez lehetetlen, mint lehetetlen, hogy a' szépet utáljuk, az erényt megvetéssel tekintsük, a' kéjtől irtózzunk stb. Meggyőződünk tehát, hogy a' bizonyítás csak közvetett létege az igazságnak, 's hogy az általa nyert bizonyosság csak második kézből való, tudniillik a' közvetetlen igazságokból merített. Mind ezek után kétséget nem szenvedhet, miképp minden bizonyítás, 's az ezen meggyőződés' módját használó philosophálás, csak akkor felel meg czéljának, ha ismereteit az eredeti közvetetlen igazságokból következetesen származtatja; azaz ha philosophálásunk' eredménye az eredeti igazságokkal nem ellenkezik, hanem vélek összeegyező. Ellenkező esetben a' szemlélődés bizonyításával egyáltalában törvényelleni; kivált ha nem csak mást, hanem ellenkezőt törekednék bizonyítani, mint a' mire az eredeti igazságoktól fel volt hatalmazva. Ez esetben bizonyító ereje egészen megsemmisűlne; mert a' következmény okának törvényesen ellene nem mondhat. Ha p. o. a' materialismus az emberi szabadságot, 's ennél fogva az erényt tagadja, az idealismus és pantheismus a' világ' valóságát stb., ezen puszta szemlélődés' útján nyert eredményeik egyáltalában semmi bizonyító erővel nem bírhatnak; mert lényünk' közvetlen igazságaival, eszünk' 's lelkisméretünk, az öntudat által bizonyos közvetetlen erkölcsi parancsaival 's érzékeink' tanuságával ellenkeznek. 'S ím visszatérek arra,

mit az imént tárgyilagos tekintetben állítottam: hogy tudniillik philosophálásunk csak magyarázó lehet. Egész feladata, alanyilag tekintve, a' szép, igaz, jó, a' jólét és vallás' eszméinek magyarázata, felvilágosítása. A' philosophia e' tekintetben ideologia, mint még csak az imént a' francziáktól neveztetett; 's míg a' magyar philosophálók a' philosophia' igazságának ezen alapfeltételeit méltatják; míg szemlélődések, a' tapasztalást el nem hagyva, szellemünk' alapmeggyőződésein alapúl; míg philosophálások' eredményei, ezen a' századok' helybenhagyása által szentesített igazságokkal összeegyeznek: addig, de csak addig, lesz igaz magyar philosophiánk. — A' scepsis mellett tehát a' philosophálás második örvénye a' hypothesis. Ha a' tapasztalást, az eredeti igazságokat 's a' visszamenő (regressiv) módszert elhagyva, előmenő (progressiv) uton, pusztán bizonyításra alapúlva, egy elv-, vagy elvont tétel-, tehát önkényesen választott feltételből, indulunk ki: akkor sarkaink elhagyják a' földet, lábaink' biztos alapját, ég és föld közt lebegünk tartalék 's eligazodhatás nélkűl! Az illyféle szemlélődésből keletkezett rendszernek mindjárt első tétele be nem bizonyítható, máskép nem volna az első. Egész épületünk illy esetben dialecticai, légben függő lánczra nehézkedik, 's mi elég balgák vagyunk hinni, hogy szilárdon megálland! Illy lánczok a' hypothesisre alapuló módszerek, illy épületek a' monisticai rendszerek! Ne csodálkozzanak azért a' philosophiai idealismus' követői, ha az illy légben függő rendszerek ellen, bár mi híresek legyenek is alapítóik' nevei, tartózkodás nélkűl 's határozotan szólottam. A' józan ész' álláspontján, lényünk' törvényességére 's a' közvetetlen igazságokra támaszkodva, igen meg valék győződve, hogy alapjaim ellen akármi kifínomitott 's homályos dialectica a' mezőt meg nem tarthatja. A' szemlélődés' önkényének szemfényvesztései egyébiránt igen mindennapi dolgok a' philosophia' historiájában; a' természet formáiban végtelen, 's a' túlfeszűltség, fonákság, sőt eszelősség, szintolly állandó typusok az emberiség' egészében, mint a' józan ész; 's mit illy fők a' valódi világtól elzárva, magok' megkülönböztetése végett vagy hírvágytól vezettetve, koholnak, hasonló helyezetben 's főkben, helyeslést 's utánozást talál. Ki ütköznék meg ebben? E' dicsőség úgy is csak pünkösdi királyság, a' századok' helyeslését, e' külső criteriumát az igazságnak, illy anomaliák ki nem vívják magoknak: az idő' vihara elsöpri

homokra épített kártyaházaikat. Azért Reid és Kant is, ezen alapitói a' világ' legújabb philosophiájának (mert a' franczia eclecticismus is e' kettőből fejlődött ki) tartózkodás nélkűl kikelnek a' lángész' kicsapongásai ellen. Ha a' lángész valamelly hamis hypothesisből indúl ki, teremtő erejénél fogva, az egész mindenséget felforgatja, hogy azt ujra, nézetei szerint, szerkeszthesse. A' philosophia lényegesen rendeltetésünk' tudománya, életbölcseség; 's így minden gondolkodó embernek mintegy házi szükségeihez tartozik: alapigazságai tehát a' megfoghatóságon túl nem lehetnek. Müvelésére ennél fogva mindenek felett józan ész szükséges; a' lángész, évezredes tapasztalás szerint, csak akkor eszközli annak igazi haladását, ha mint a' józan ész' remeksége jelenik meg.

A' magyar philosophia tehát mindenek felett a' közvetetlen igazságokhoz fog ragaszkodni, azokat következetesen magyarázni. Rendszere az alanyi dualismus. Alanyinak nevezem, mert tárgyilagos tekintetben kettőséget nem vítat, hanem csak alanyilag, a' mennyiben tudniillik az anyag és szellem' különböző tüneményeit, mélyebb egységben, egyesíteni nem képes; megmondani nem tudja: mik azok lényökben? 's ez oknál fogva általános ismerettel és tudással nem is kérkedik; 's ha a' német szemlélődő philosophiától illyesmit hall, kétkedését el nem rejtheti. A' mit lényegben ismerünk, azt tenni, szerkeszteni, alkotni tudjuk. Illyenek a' mathesis és logica' ismeretei, miket tettleg azonnal létesíthetünk; de életet, minőséget, lényegben meg nem ismerünk, azért nem is alkothatunk. 'S valóban, hogy ez az annyira kérkedő német szemlélődő philosophusoknak, vagy követőiknek hazánkban, eddig sikerült volna: arról a' tudosítások mélyen hallgatnak. Alkalmasint tehát ők sem tudnak többet mint mi, de annál többet képzelnek magoknak.

II. A' szépnek philosophiája.

Mint általában a' philosophiának, úgy különösen a' szépnek és fönségesnek is határozatában eddig a' philosophusok meg nem tudtak egyezni; magyarázataik eltérnek egymástól Platótól Hegelig. Az aestheticára nézve, e' különösség mellett, még az a' szerencse, hogy a' szépnek és fönségesnek eszméje mindenkinek ön érzeménye által világos,

mi megfordítva viszont oka annak, hogy ezen eszmék fogalmak által olly nehezen magyarázhatók.

Az eddigi aestheticák' hibája elvont elméleti természetök, min nem csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy ezen tudomány német földön született 's müveltetett ki. Ebből magyarázható csekély gyakorlati haszonvehetőségök is, pedig az aesthetica' fő iránya is gyakorlati: a' müvész' felvilágosítása czéljai, törvényei, eszközei iránt; mert ambár a' lángész' teremtései alkotnak a' müvészetnek szabályokat, a' lángésznek is elébb tanulni, kimüvelődni, eligazodnia kell; saját aestheticai világos nézetek vagy sejdítések nélkül ő sem képes teremteni; mert a' miről teljességgel semmi ismeretünk nincs, azt egyáltalában nem is valósíthatjuk.

Fő czélom tehát itt nem annyira a' szép és fönségesnek — ezen, lényünk' való és eszményi természetéből keletkező eszméknek — tapasztalásontuli (transcendentalis) taglalása, mint inkább gyakorlati alkalmazások. Álláspontom itt is a' lélektani, 's feladatom a' müvészi szép és fönségesnek, vagy egy szóval: a' müvészet' kútfői, elemei, 's remeksége' föltételeinek kimutatása.

Lélektanilag a' szép- és fönségesnek első szenvedő perczenete észrevevésen alapul, tehát érzéken; de csak két nemesebb érzékünk nyujt aestheticai anyagot: a' látás és hallás; csak ezek képesek az észrevett tárgyak' formáit úgy felfogni, hogy ezen észrevevésből ránk nézve aestheticai gyönyör vagy — a' fönségesnél — gyönyörrel vegyes bámulás keletkezzék. Többi érzékeink' munkássága is okozhat ugyan gyönyört, de nem formai, hanem anyagi behatás által, 's ez nem a' szép és fönséges, hanem a' kellemetes, p. o. gyönyörködtető ételek és italok' íze, virágok' szaga stb. Ezen éldelet érzésen (Empfindung) alapúl, 's inkább anyagi, midőn amaz érzeményen (Gefühl), 's szellemi természetű. Mindkettőt pedig a' magyar aesthetica, Kanttal, jól meg fogja különböztetni — mint már nyelvünk is az ízet az ízléstől — hogy e' körben is a' materialismust kikerűlje.

A' művészi szép és fönségesnek tehetsége ellenben a' képzelődés. Természetünk' realismusa 's idealismusa itt is előfordúl. Képzelődésünk tudniillik vagy *reproductiv* működésű, 's előnkbe idézi a' nyert

szemléléseket; vagy *productiv*, melly ezen szemlélésekből új alakokat, helyzeteket, történeteket stb képez. Az első működés határozza a' müvészet' valóságát, a' második ennek eszményitését (idealizálást). Csak mind a' két elem' harmoniai egyesülete adhat tökéletes művet.

Valami egészen újat, soha észre nem vettet (tudnivalólag elemeire nézve) productiv képzelődésünk sem képes alkotni; 's így a' müvésznek — mint a' philosophusnak — első kötelessége az észrevevés, észlelés (observatio). Mennél többet tapasztal, 's mennél pontosabb észlelése, annál kiterjedtebb anyagot nyújt reproductiv képzelődésének, annál hívebb lesz a' nyert szemléletek' visszaidézése, annál valóbbak müvészi alakjai. Gondolkodó müvész azért mindig a' leghonosabb körből választandja előadása' tárgyait, vagy, ha művei' tartalmát messze tájékból 's időből kölcsönözi, mások tapasztalásait: útleirásokat, krónikákat stb. használand, hogy reproductiv képzelődésének, legalább másod kézből, való anyagot nyújthasson, mi a' közönségre 's müéldeletre nézve elégséges, mert a' közönség e' tárgyakat ön szemléletéből úgy sem ismeri.

A' reproductiv képzelődés' anyagát használja a' productiv képzelődés, alakjai' képezésére. Itt mutatkozik főleg a' lángész' teremtő ereje. A' reproductiv képzelődés' működése némileg nemleges természetű, prósai utánzása a' természetnek, ámbár szellemünk' ön munkássága már itt is a' visszaidézés' élénkségében 's a' képzeletek' erejében mutatkozik; az eszményítés ellenben a' képzőerő' legszabadabb és sajátabb működése. Ezen alapúl a' müvészi compositio' tökélye, ez varázsolja ki a' müéldelőt a' mindennapiságból a' müvészet' tündérországába, 's felejteti el vele az élet' gondjait 's bajait.

De mint az elméleti philosophiában a' szemlélődésnek a' tapasztalásból kell indúlnia: úgy az eszményitésnek is a' valóból. Ez képzései' anyaga, mellyet saját természetének megtartása mellett, a' szép és fönségesnek szabályai szerint, magasabb élettel kell felruháznia. A' reproductiv képzelődés' alakjai valók, de rajtok a' productiv képzelődés' tündér élete hibázik; illy müvészet új alakokat nem teremt, hanem csak ismétli a' már tapasztaltat felsőbb íhlet nélkűl, melly minket a' mindennapiságon túlemelve, a' müvészet' tündérhonába ragadhatna; itthon maradunk, minden körületünk nagyobbára ismeretes, 's ennél fogva nem

nyujthatja a' müéldelet' legmagasabb gyönyörét. Ellenben az eszményités, való tartalom nélkűl, szédelgő léghajózás ismeretlen világban, hol csont, hús és vérből alkotott lények helyett légalakokkal találkozunk, idegennek érezvén magunkat. Valódi müvészetnek tehát mind a' két alkotó elemet, a' valót és eszményit, harmoniában kell egyesíteni, 's legtökéletesebb az, melly alkotásaiban czéljának, a' szép' és fönséges' elérésében, a' leghívebb valóságot a' legteljesebb eszményitéssel egyesiti. Az illyen kielégíti a' legmüveltebb ízlést, 's legmagasabb müéldeletet nyujt. Ha példákat szabad előhoznom: Schiller gáncsolja Klopstock' Messiasában, hogy alakjai, magas eszményitése mellett, pusztán elvont fogalmak, valóságos élet nélkűl; Bürger' költeményeire ellenben azt a' kifogást teszi, hogy a' valónak hű rajzolása mellett az eszményités hiányos. Ezzel Schiller maga nagy mértékben bírt, nagyobbal mint Goethe, de alakjai, kivált a' nőalakok, mint p. o. Amalia, Thekla stb Goethe' leányai 's asszonyaihoz képest, légi tünemények. Valóságot és eszményitést harmoniában és legnagyobb tökélyben itéletem szerint Homer és Shakespeare' műveiben találunk.

A' képzelődés, mondám, a' müvészet' tehetsége; de a' képzelodés soha sem munkálódik magányosan; működésébe befolynak lényünk' többi tehetségei is. Hogy tehát a' müvészet teljes és ne egy oldalú legyen, elkerűlhetlenűl szükséges arra minden többi tehetségeink' öszhangzó segítsége: az erkölcsi érzeményé, hogy a' jóval, az értelemé, hogy az igazzal, a' vallási érzeményé, hogy az istenivel össze ne ütközzék. A' müvészet' közvetetlen czélja ugyan a' szép és fönséges, azaz közvetetlenül csak tetszeni 's gyönyörködtetni akar, tehát sem oktatni, sem jobbítni, sem istenfélővé tenni; de teljes tökélyét mind a' mellett egyedűl akkor érheti el, ha az igazzal, jóval és istenivel egyesűlve, szellemünk minden oldalait érdekli, 's annak minden szükségeit harmoniailag kielégíti. A' müvészet a' valódi világot tünteti ugyan elő, 's így szintúgy annak árnyék- mint fényoldalait, szintúgy a' bűn' sötét barlangjait, mint az erény' verőfényes magosságait; de, jegyezzük meg jól: a' müvészet' felsőbb követeléseihez képest, a' szándék és czél határozza itt el a' rajzolat' igazságát, jóságát 's tökélyét. A' müvésznek, ha teljes értelemben az akar lenni, felűl kell emelkedni a' mindennapi élet' ködén és fertoin;

neki velünk, túl a' világ' bajain 's nyomorán, egy felsőbb erkölcsi világrendet kell sejdítetnie, hol a' látszó rendetlenség felett örökös harmonia uralkodik. Az anyagiság' aljas rajzai, a' kétségbeesés és pessimismus' költészete, bár byroni vagy hugoi energiával bírjanak is, ellenkeznek azon kivánságokkal, miket legfelsőbb értelemben a' müvészethez intézünk. Tőle is, mint a' philosophiától, vég irányzatában, kiengesztelést, kibékülést kivánunk minmagunkkal, a' világgal és sorssal; 's hogyan nyerjük ezt, ha az ő varázskörében is megint csak a' régi zavarra, homályra 's nyomorra akadunk. Fejlődő müvészektől Werthereket és Carthausiakat annyira nem gáncsolhatunk; mert az ifjukor' egyik természetes fejlődési lépcsőjét, a' magasabb kebel' eszményi világnézetének meghasonlását a' valósággal, tüntetik előnkbe. Illyesmi, ha, mint átmenő lelki állapot tekintetik, igen megbocsátható, 's hatását sem téveszti; mert ki ne lett volna egykor illy helyzetben? Mint állandó nézet azonban, meglett müvésznél, nem igazolható. Költőművek végre, mint a' „*Vanitas vanitatum*" annyira ellenkeznek az igazzal, erkölcsi czéljainkkal, 's az ész' követeléseivel; az előtükrözött állapot olly teljesen esztelen és nem költészi, hogy azokat bátran a' lehetetlenek, vagy inkább őrűltek közzé számíthatjuk. Ez ének' szerzőjének neve épen azért él köztünk olly szent emlékezetben, mert tettei költeménye' minden sorát megczáfolták.

Kimondom végre a' müvészet' utolsó fő kellékét: L e g y e n n e m z e t i é s k o r s z e r ű! A' költészetről mondják, hogy az a' nemzet és kor' állapotjainak 's jellemének leghívebb létege 's kinyomata. A' költészet' historiája ennél fogva megkülönbözteti az a n t i k (ókori) költészetet a' r o m a n t i c a i t ó l (középkoritól) és m o d e r n t ő l (újkoritól), mindegyiknek, az emberiség' külön korához képest, saját jellemet tulajdonítván. Az emberiség tudniillik egyedekből állván össze, annak historiájában az egyedek' életkorai tükröződnek vissza: a' régi kor az emberiség' gyermekkora, mellyben kivált az érzékiség fejlődött ki, ez lényünk' legalsóbb tehetsége. Az érzékiség' tetőpontja pedig a' szépség; mert az érzék a' külsőnek formavilágával foglalkodik. A' hellen-romai müveltség azért aestheticai jellemű; e' nemzetek' müvészetében, nyelveikben és vallásokban a' forma' szépsége felűlmúlhatatlan. Magasabb lépcsőre hágott,

szellemibb kifejlődésre jutott az emberiség' eszmélete a' középkorban, kivált a' keresztény vallás' elterjedése által; felvirúlt ifjukora, az érzemény' és képzelődés', 's ennél fogva a' vallási ábrándozás' kora. Költészete áttört az érzékiség' formáján, 's szóba, képbe, műbe a' szellemit, a' végtelent, akará foglalni, azt kitüntetni. A' feladat magában teljesíthetetlen volt, a' középkor' müveltsége — a' maga nemében — el nem éré azon tetőt, mellyen a' régi classicai állott; művei azért — ambár más oldalról tekintve magosabb álláspontuak — nem mutatják azon bevégzettséget és tökélyt, mellyet a' classicai világéi. A' reformatióval végre az újabb kor derűlt fel: a' férfikor, a' kifejlett észé, a' reflexióé. Legfőbb tehetségünk' megérésével nagyban, a' költészi világszemlélésnek is változni, a' philosophiai nézettel némileg egyesűlni kellett. Mit kivánjunk ennél fogva költőtől korunkban? Hogy minden tehetségeit öszhangzólag kiképezze, hogy magában kora 's nemzete' müveltségét egyesítse, hogy művein — kivált azokon, mik nem egyedűl a' képzelem' és érzés' teremtményei, mint a' lyra és epos, tehát drámában és regényben — az ész' eszméinek, a' magosabb, ellenmondásokat kiegyenlítő, harmoniai világszemlélésnek befolyása látassék. Szigorú követelések kezdődő irodalomban, midőn valósulhatások' feltételei még be nem állottak; mert a' költőben nem csak kora', hanem nemzete' müveltsége is tűkrözi magát vissza. Igen is; de ha a' magyar aesthetica a' tetőt, hová jutnunk kell, kijegyzi, nem kiván méltatlant, nem azt hogy elérését rögtön 's azonnal követelje. A' felvirúló költészet is, első csirájában, a' müveltebb külföld' költészetének utánzása, melegágyi bágyadt virág, melly a' haza' éghajlata' és földe' színét és természetét még nem mutatja. Ez elkerülhetetlen kezdet. Önálló költészet ellenben a' nép' szelleméből fejlődik ki; a' költő népének és kora' öntudatának gócza, létege; ajkai népének fájdalmait, reményeit, szeretetét és gyülölségét, szóval legtitkosabb érzeményeit 's vágyait nyilvánítják, lelkesedett képben 's szóban, melly a' legszebbet egyesíti, mit a' hazai nyelv, korában, elérhetett. 'S épen mivel a' költő' öntudata nemzete' állapotjait érzi, csak hogy élénkebben 's világosabban, 's mivel a' természet őt képpel 's szóval ajándékozá meg kimondani, mi belsejét mozgatja: nemzetétől és korától értetik is, 's érzeményei rokon érzeményekre találnak; a' nemzet vele szeret és gyűlöl, könnyez és retteg, 's ha fájdalmában felkiált, a' nemzet

utána jajdúl. Vajha a' magyar költészet ezen rendeltetését jövendőben sem felejtené el! Mert vannak költészi korcsfajok is. Kifejlett müvészet is elpártolhat anyaföldétől 's múlt korok' müvészetét utánozhatja, mint a' franczia ál classicismus, és a' Schlegelféle ál romanticismus. Az első, időnkbeli érzéseket és eszméket idegen formákban 's olly mythologia' segítségével tüntet előnkbe, mellyek' képezései időnkben tartalom nélküli üres hangok; a' másik a' német nemzetre a' középkor' elenyészett gondolkodás- és érzésmódját akará tolni. Hiu törekvések! Az újabb kori költő nem lehet más, mint épen újabb kori, 's hogy ez legyen 's hivatásának megfeleljen, a' haza és kor legyenek jelszavai.

III. A' jónak philosophiája.

Elméletileg philosophálunk, hogy meggyőződéseinket ismeret és igazság' tekintetében megalapíthassuk; gyakorlatilag, hogy akaratunkat cselekvési czéljainkra: a' jólétre, kötelességre és jogra nézve, meghatározhassuk, 's így mint egyedek és polgárok rendeltetésünknek eleget tehessünk.

A' gyakorlati egyetemi elvont philosophia tehát, mint érintém, a' jólét', kötelesség' és jog' elvont elveit egyetemileg határozza meg. E' tekintetben egyetemi elvont közönséghez szól, az emberiséghez; mert valóságban csak egyedek és népek léteznek. Mihelyest ennél fogva elvont egyetemi köréből az életbe lép által, életbölcseséggé válván, valóságos tárgyakra kell alkalmaztatnia, egyedi és társasági életphilosophiává válnia.

Az egyedi életphilosophia' elveit 's rendszereit másutt már előadván, e' tárgyakat itt, az egészre 's összeköttetésre tekintvén, csak röviden érinthetem.

Gyakorlati tekintetben is természetünk' realismusa és idealismusa tűnik ki. Czéljaink e' tekintetben jólét és erény. Minden gyakorlati philosophiának tehát ezeket kell tárgyaznia, 's ha teljes akar lenni és az egyoldalúságot kikerűlni, nem egyesen, különvéve 's kirekesztőleg, hanem összesen, együttvéve, mind a' két czélt egyesítve. Ezen nézetek szerint határozza meg a' magyar egyedi gyakorlati philosophia a' három e' tekintetben előkerűlő rendszereket: az epicurismust, a' stoicismust 's az általam úgy nevezett socratismust.

Az epicurismus egy részről tagadhatatlanúl természetünk' törvényein és czélján alapul ugyan; mert érzékileg szükségkép ohajtjuk a' kéjt 's haszont, 's irtózunk a' fájdalom és kártól; a' jólét tehát e' tekintetben kétségtelenűl egyik gyakorlati czélunk. De minekutána más részről az ész szintolly lényeges és felsőbb rendű tehetségünk, mellynek általános kötelezésű erény-parancsai alá kell jólét utáni törekvéseinket is rendelnünk: az empirismust mind a' mellett egyoldalú gyakorlati rendszernek kell tartanunk, melly egyoldaluságában következetesen alkalmazva, önmaga czélját sem érheti el, 's munkásságunk' harmoniáját megsemmisítené. Ha tudniillik érzéki gyakorlati czélunk az egyedűli, úgy azt korlátlanúl mozdíthatjuk elő, tehát korlátlanúl vadászhatjuk a' kéjt és hasznot. A' kérdés itt: megfér-e ez önnön és hontársaink' jólétével? Korlátlan kéj 's haszonvadászat 's éldelet kimeríti egyfelül éldelettehetségünket, midőn másfelül vágyainkat 's szükségeinket a' végtelenig szaporítja 's heviti. Ez úton tehát nem sokára kifogyott éldelettehetséggel, erővel, 's alkalmasint üres zsebbel is, végtelen szükségnek 's vágynak ki volnánk téve, miket sem be nem tölthetnénk, sem nem éldelhetnénk. Boldogság helyett tehát alkalmasint életunalom és kétségbeesés' örvényébe buknánk. Arról, hogy illy korlátlan 's önséges kéj 's haszon utáni vadászat, polgártársaink' jólétével 's jogaival össze nem fér, rövidség okáért, szólni sem akarok.

Ezen rendszerrel ellenkezőleg a' stoicismus az erényt állítja ki gyakorlati munkásságunk' nem csak legfelsőbb, de egyedűli czéljának. Eszünk 's lelkiisméretünk' törvényei igen is általános kötelezéssel kötelesség 's jog szerinti cselekvésre szorítanak; ennél fogva tehát erkölcsi czélunk kétségkivűl a' legfőbb; de minekutána az ész mellett érzékiséggel is birunk, érzéki czélunkat, a' jólétet, nem létezőnek, semminek, egyáltalában nem tekinthetjük; ez lényünk' teljes harmoniai egységével szinte ellenkeznék. Tehát a' stoicismus is, minden magas szelleme mellett, egyoldalu gyakorlati rendszer.

Szép emberiség ennél fogva a' socratismushoz fog ragaszkodni. Ez lényünk' minden törvényeit és czéljait, anyagi és szellemi természetünk' minden szükségeit 's vágyait, harmoniában egyesítve, elégí-

tí ki. Tanítmánya szerint erkölcsi czélunk a' legfőbb, az érzéki az alárendelt; kéj 's haszon utáni vágyunk csak akkor törvényszerű, ha a' kötelességgel 's mások' jogával össze nem ütközik. Legyen tehát az ész által mérsékelve, úgy éldelettehetségünk nem fogyasztatik ki 's éldeletünk fűszerezve lesz; eléglet (Genügsamkeit) mellett pedig, szertelen vágyaknak 's szükségeknek martalékaivá nem válunk, hanem azzal elégszünk meg, mit a' sors bírni, elérni 's éldelni enged. Mind a' mellett azonban, hogy a' socratismus örömest leereszkedik az élet' ártatlan felderítő örömeihez, benne a' stoicismus a' túlnyomó elem: mert lelki felsőbbséget, az ész' uralkodását érzéki önző kivánságainkon követeli, erős lelket 's férfiasságot minden életbeli viszonyokban, hogy derűlten, erényesen 's köszhasznúlag élhessünk, 's socratesi nyugalommal halhassunk meg.

Eddig egyes emberről volt szó. De az ember társaságban él, társaságban kell az emberiség' czéljait valósítania. Kell mondom; mert az nem függ tőle; az ember kénye szerint nem szabhat a' társaságnak czélokat, ezek, rendeltetése által, változatlanúl meg vannak határozva. Társaságban is tehát az igazat, szépet, jót 's jólétet kell valósítania, csakhogy itt a' közvetlen czél a' jog, mivel emberek közt a' viszonyok törvényesen egyedül jog szerint megállapíthatók, 's rendeltetésünk csak illykép megállapított 's fentartott viszonyok közt előmozdítható. A' jog' uralkodásán alapult állodalom tehát, az igazat 's szépet tudomány 's müvészet, a' jólétet ipar és kereskedés, az erkölcsiséget végre nevelés és vallás által valósítandja. A' köz bátorság nem czélja a' társaságnak, hanem általános kelléke, megállhatásának elutasíthatlan feltétele; mert a' jog is csak ott uralkodhatik, hol azt a' hatalom fentartja.

'S itt egy kérdés merűl fel elmémben: Valljon szükséges, tanácsos-e, hogy a' magyar philosophia a' politicai tudományokat müvelje? 's ezek oktatás tárgyaivá tétessenek? Ha philosophiát tanítani akarunk? kétségkivűl; mert e' tudományok annak körébe tartoznak; alkotmányos országunkban azonkivűl külső okoknál fogva sem mellőzhetők; mert képviselőket, törvényhozókat kell képeznünk, 's mikép feleljenek meg azok magas hivatásoknak, oktatás, müvelődés nélkűl? De a' veszedelem, melly a' politicai eszmék' terjedéséből eredhet? Ez igen is nagy, 's mi-

nél fontosabb a' dolog, annál szükségesebb, hogy a' legérettebb meggondolással eligazíttassék. A' reflexio' kora három század előtt derűlt fel, ezen veszedelmet ennél fogva napjainkban nem lehet az által elhárítani, hogy a' nemzet' értelmiségét, azokat, kiket e' dolog kivált illet, tudatlanságban hagyjuk; de ez lehetetlen is: szemlélődni fognak, akár mit tegyünk; 's melly fonákságokra vetemednének ifjaink, ha tapasztalatlanságok mellett, magokra hagyatnának! A' lánczát széttörő rab vad állat; ifjaink pedig a' politicai idealismus' minden fonákságainak ki volnának téve. Napjainkban tehát e' veszedelem ellen csak egy gyógyszer lehetséges: a' hiányzó tapasztalásnak józan oktatás és tudomány általi kiegészitése. Vallási tekintetben is a' kicsapongás hitetlenségre, tapasztalás szerint, ott a' leggyakoribb, hol a' vallási oktatás a' leghiányosabb és oktalanabb. 'S im itt nyújtja a' magyar társasági philosophia segédkezét; rendeltetése: ezen józan oktatást 's felvilágosítást megadni, hogy a' jövő nemzedéket politicai üres ábrándozásoktól megóvja; mert a' valóság' ismerete az ábrándozás' sírja. E' hivatásának pedig megfelelend, ha az eszme' viszonyát a' valósághoz 's helyes alkalmazása' feltételeit világosan kimutatandja; ez által egyoldalról a' politicai idealismus üres ábrándozásait, másról a' politicai realismus' ideátlanságát kimutatván.

Az eszme magában nem veszedelmes, mert lényünkre nézve törvényes, és így igaz és jó. Minden tökéletesűlésünk eszmék, vagy eszmények által eszközöltetik, mik alatt általános tökélyű előképeket gondolunk. Ezek minden törekvésink' mintái, 's vég nélkül tökéletesűlhető természetünknek megfelelnek, mivel vég nélkűli haladást feléjök lehetségessé tesznek. Illy állodalmi eszmény tehát mintája a' társasági javításnak is, nevezzük azt tökéletes állodalomnak, utopiának, vagy nem bánom plátói respublicának: ez nem változtat a' dolgon; az eszmény' képzete azért veszedelemmel soha sem lesz összekötve: de ezen veszedelem igen is könnyen bekövetkezhetik, ha az eszményt, a' valóságot nem méltatva, hamisan alkalmazzuk, ha gyakorlatilag is szintolly képzelgésektől vezettetünk, mint a' német szemlélődő philosophusok elméletileg, kik tisztán eszményi úton a' valóságot szerkeszteni, teremteni igyekeznek; ha, nem tekintvén a' társaság' valóságos állapot-

ját, 's szükségeit, nem a' valót eszmék szerint tökéletesítni, hanem felforgatni 's eszmék által újra szerkeszteni törekszünk, azon tapasztalás elleni hiedelemben, hogy a' valót tetszésünk szerint megsemmisítni, az eszményt pedig mindenkor és mindenütt tisztán valósítni hatalmunkban áll. Illy eszelősség ellen a' magyar társasági philosophiának igen is elhatározottan ki kell kelnie.

Mint elméletileg tárgyakat nem teremtünk, 's észrevevés nélkül nincs tárgyismeret: úgy cselekedve is csak külső formáikat módosíthatjuk; ez az anyag, melly nekünk adatik, 's mellyet azután szándék és czéljaink szerint használhatunk. Minden társasági fejlődés' alapja tehát historiai; a' jelen a' múltnak eredménye, mint a' jövőnek oka. Minden javításnak tehát az állandóra, mint mondám, az épen fenforgó állapotra, müveltségi fokra 's szükségekre kell alapulni, 's az, melly ezen épen fenforgó szükségek' vonalán túl megyen, épen olly czéltévesztő, káros és visszahatást szülő, mint a' hátramaradás, melly ezen vonalon innen, a' réginél, marad. Mert van a' társasági szerkezetben egy bizonyos viszonyos czélszerüség, mellynek érdeme, ambár egy részről az eszménytől függ, másról abban független tőle, hogy tökélye nem tőle, hanem összeegyezése által a' nemzet' épen fenforgó állapotjaival és szükségeivel határoztatik. Ezen szempont' nem méltatása, politicai 's historiai birálatokban fonákságokra 's jogtalanságra vezet. Az eszményt, épen mivel végtelen, a' végességben tisztán soha és semmiben nem lehet valósítni, már azért sem, mivel ennek a' létező, a' fenálló ellent áll, mellyet a' társaságban épen olly kevéssé lehet megsemmisítni, mint a' természetben. 'S a' mint a' természetben nincs ugrás, hanem csak lépcsőnkénti fejlődés, úgy az emberi életben is; ha az ábrándozás a' dolgok' természetes folyamatján erőszakot gyakorol, ezek elébb utóbb megboszúlják magokat, 's az ember kénytelenítetik rákmódra visszalépni. Napjainkban ezen igazságokat nem ismerni annyit tenne, mint a' magyar politicai tudományokat bölcsejökhöz visszavezetni, 's a' hazát azon veszélynek kitenni, melly Angliát és Francziaországot a' tapasztalás által meg nem okúlt politicai idealismus által éré. Midőn Groot Hugo és Sydney Algernon e' pályán új világot gyújtottak, a' világ e' tekintetben minden tapasztalásban szükölködött, melly oknál fogva az eszmény'

tiszta valósításának, igen természetes dolognak kellett játszani. Anglia a' próbatétel' költségeit megfizette, 's egy századdal utóbb, a' példán nem okúlva, Francziaország is. Most minden ebbeli csalódások lehetetlenek. Az eredmény megmutatta, hogy a' társasági életben, mint a' természetben, minden kifejlődés ellenkező erők' egymásra hatása által valósítatik ugyan; de hogy e' küzdésben, magok az elemek meg nem semmisítetnek, hanem csak módosítatnak, 's a' végre keletkező eredmény, minden munkálódó elem' közös vegyülete. Anglia és Francziaország a' korlátlan monarchia és respublica' vég pontjai közt addig hányattak ide 's tova, míg végre a' mozgalom, az alkotmányos fejedelemség' közös középvonalán egyensúlyát feltalálta. Ezen állodalmi forma tehát, úgy látszik, Europa' aristocratico-hierarchiai fejedelemségeire nézve, az egyedül czélszerű és lehetséges, 's ha politicai idealisták Amerikára mutatnak, állításomat nem döntik le, hanem erősítik; mert ezen világrész' köztársaságai egyenlő jogú gyarmatosok által alapítattak, benszülött nemesség, fejedelmi családok 's, Éjszakamerikára nézve, hierarchia nélkűl. Illy elemekből, a' függetlenség' kivívása után, természetesen más társasági szerkezet nem keletkezhetett a' respublicánál.

De vessünk e' tárgy' felvilágosítása végett egy pillantást a' históriába 's annak philosophiájára. Az ember' külső munkássága belsejéből ered; a' mi benne eredetileg 's lényegesen fekszik, annak társaságban is igenleges formákban kell létesűlni. Így erednek az igazat, szépet, jót, a' jólétet 's vallást illető közvetlen eszméinkből, a' tudományok, müvészetek, ipar és kereskedés, állodalom, egyház stb. Mivel a' dolgok' lénye változhatatlan, külső jelenetök pedig mindig változó: ezen eszmék, minden időben, alapban ugyanazok 's eltörölhetetlenek, ellenben külső igenleges tüneményeik a' társaságban idő és tér szerint változnak. Más tudomány, müvészet, 's társasági és vallási formák léteznek keleten, mások éjszakon, mások a' régi, közép és új korban. Haladás pedig általában csak ott tapasztalható, hol fejlődhető emberiség van, hol a' küzdő felek az igazság 's jog' vonalán túl nem csapongnak, vagy legalább a' kibékülés' nyugpontján állnak meg. Ázsiában tehát, hol fejlődő emberiség nincs, hol a' polgár rabnőtől születik, a' családban jog 's szabadság helyett zsarnokság uralkodik, 's a' fölserdűlt

ember, heves indulatok' rabja: ott a' zsarnokság állandó forma; mert illy emberek magokat általában szabadon nem határozhatják; ott tehát minden szabadítóban új zsarnok támad fel. Minden haladás továbbá, mint már előadám, a' valóságnak teljes historiai ismeretét teszi fel. Európának állodalmai a' népek' költözködéséből eredtek. Fegyveres nép hóditása után letelepedik, hűbéri állodalmakat képez, elemeiből az aristocratia 's monarchia fejlődnek ki szükségképen, mihez a' keresztény vallással, a' középkor' érzeményileg ábrándozó időszakában, épen olly szükségkép egy felsőbb müveltsége által hatalomra került hierarchia csatlakozott. Mivel e' formák a' népek' életéből keletkeztek, belső szükségességgel is bírtak, tehát viszonylag épen olly czél-, mint korszerűek voltak. Az újabb időkben ezen elemekhez, ipar és kereskedés által, egy ingó vagyonával — pénzzel — müveltségre 's befolyásra jutott polgárság fejlődött ki, mellynek érdekei méltánylást kivánnak. Hogy politicailag eligazodva legyünk, 's időnket megérthessük, fogjuk fel élesen korunk' bélyegét, 's különböztessük meg a' nemzet' értelmiségét a' köznéptől. A' régi és középkorban az emberiség' eszmélete nagyban reflexióra még ki nem fejlődött, a' népek ennél fogva a' társaság — állodalom 's egyház' — czéljai felett még nem szemlélődtek, a' társas élet' minden változásai egyedül a' külső gyakorlati életből eredtek; a' reformatio óta ellenben belsőből, eszmék által, ezek mozgatják a' keresztény emberiséget; a' reformatio maga, a' politicai forradalmak, ezeknek tapasztalatlanságból 's politicai müveletlenségből eredő erőszakos következései. Megokosodnak-e a' népek valaha? Kivívja-e az ész uralkodását a' szenvedelmek felett? Kiművelődnek-e a' nemzetek politicailag végre annyira, hogy kifejlődésöket a' békes és törvényes javítás' útján eszközölhessék? Ezen kételkedni, e' reményen túladni, annyi volna, mint az emberiség' haladásán kételkedni. De ellenkezőleg áll a' dolog! Annyi tapasztalás után 's a' politicai tudományok' mostani magas foka mellett, ez épen jelen korunk' legmagasabb feladata. A' historicusok már a' XVIII-d. századot nevezék a' felvilágosodás' századának; azonban a' XIX-d. sem érdemli meg ezen nevet, ha az itt kitüzött czélnak meg nem felelend. Kant már abban, hogy az állodalmak, egymással szemközt, igenleges jog által meg nem határozott, tehát vad állapotban léteznek, mellynél fogva jogsértéseiket háboru által kényte-

lenek kiegyenlíteni, nemünk' eddigi barbarságának tagadhatatlan jeleit látja. Melly nevet adjunk annak, ha egy állodalom, polgárainak társasági érdekei' elintézése végett, kormányok 's egymás ellen, fegyvert ragadnak? Mérsékeljük, fékezzük szenvedelmeinket, ha azok a' legnemesebb kútfőből erednek is. A' haladás' szüksége kivált a' nemzet' értelmiségénél tünik ki: a' hasonlíthatlan többség, a' köznép, nem szemlélődő, eszméktől nem mozgatott tömeg. A' nemzeti szükségek' valódi vonala tehát sem az egyik sem a' másik oldalon nem fekszik, hanem közepett. Merész ujítók azért, kik ezen középvonalon túlcsapongtak, 's a' dolgok' természetes folyamát erőltették, rendesen a' köznép' visszahatásának áldozataivá lettek.

Ezen előzményeck után a' magyar társasági philosophia a' három politicai rendszer közt, a' forradalmi, állandósági 's javitási között, könnyen el fog igazodni.

A' forradalom' rendszere, a' valóságot nem méltató, ábrándozó, egyoldalu, 's pusztán elvont 's üres politicai idealismus, melly az állandót gyökerestül fel akarja forgatni, hogy azt eszmék szerint újra szerkeszthesse, melly törekvésben mindazáltal czélját nem éri, mivel az, a' mi létezik, mint már előadám, meg nem semmisíthető, 's az eszmény tisztán soha meg nem valósúlhat.

A' második az állandóság' rendszere, melly mindazáltal szigorú következetességben csak Ázsiában mutatkozik. Elve a' gondatlanság, önzés és tespedés' elve: *Maradjunk a' réginél!* Szükségtelen mondanom, hogy ez az emberi, haladó tökéletesűlést kivánó, rendeltetéssel meg nem fér. Ez a' megkövűlt politicai realismus.

Harmadik, a' javitási rendszer, melly a' valóságot az eszménynyel egyesíteni, 's a' társasági kifejlődést a' rendes törvényes úton eszközleni törekszik, békés javításaiban a' nemzet' mindenkori állapotját 's szükségeit tartván szem előtt. 'S ím ez az ész 's tapasztalás által egyformán czélszerünek találtatott rendszer, a' politicai synthetismus, melly szerencsénkre egyszersmind hazánk' rendszere is. — Legyen ez az állodalomról elég; fordúljunk már most a' társaság' második kiegészítő részéhez, az egyházhoz.

Hogy, historiailag tekintve, a' vallási képzeletek is a' tér és idő által feltételezvék, már érintém. Mennél durvábbak az emberi képzeletek általában, annál anyagiabbak a' vallásiak. A' politheismus azért a' világ' első igenleges vallási formája; a' szépizlésű görögöknél ezen képzeletek épen ez oknál fogva, a' legszebb, minden természeterőket emberi formában személyesítő mythologiává alakúltak, melly utóbb a' scandinaviai istenekkel együtt elenyészett, mihelyt az emberiség, eszméletére nézve, szellemibb álláspontra vergődvén, a' kinyilatkoztatott keresztény szent ige' felfoghatására megért. 'S im ezen keresztény vallásunk is korunkban dél és éjszak felé, igenleges formáira nézve, kivált két különböző egyházakban jelenik meg. Dél felé, kivált az érzemény és képzelődés fejlett ki, ezen tehetségekkel fogatik fel a' vallás, 's ezekre hat főleg vissza; ez a' keresztény vallás' régibb formája: a' catholicismus. Éjszakon ellenben a' reflexio munkás, ez fejlődött ki főleg az újabb időben; a' protestantismus azért a' keresztény vallás' újabb, reflexioi igenleges, formája.

Egyébiránt ha itt egyházról szólok, mint protestans csak a' protestans egyházról szólhatok, 's teszem minden vonatkozás nélkűl más vallásokra. A' protestans egyház tehát a' reformatio által a' vallás' körében kivíván a' gondolkodási szabadságot, ez által, itéletem szerint, magába a' tökéletesülés' elvét vette fel, 's a' javítási rendszerhez állott, nem ugyan dogmáira, hanem a' magyarázatokra, mindig tökéletesbülő vallási nevelésre, oktatásra, a' szertartásra nézve. E' nélkűl, úgy hiszem, a' protestans egyház hívei' vallási szükségeit a' haladó müveltséghez képest ki nem elégíthetné, formáiban lassanként elavulna, tekintetét vesztené, 's végre a' részben elkerűlhetlenűl bekövetkeznék, mi már egyszer az egészben történt: új reformatio a' reformatióban.

A' magyar philosophiának végre a' nevelés' elveit is meg kell alapítania, mert e' tudomány azokat a' philosophiától nyeri. 'S im ez magyarázza meg azon tüneményt, hogy a' nevelés' tudománya, kifejlődésében, mindig a' philosophia' változásait követi. A' philosophia tudnillik rendeltetésünk' tudománya lévén, a' nevelés kénytelen az embert azon czélok szerint képezni, mik a' philosophia által tűzetnek ki. Így

p. o. Francziaországban, a' XVIII-d. században a' materialismus lévén a' divatozó philosophiai rendszer, a' nevelés' tudománya az embert egyedűl érzéki lénynek tekinthette, véges világi czélokkal; mi azonnal megváltozik, mihelyt a' philosophia az ember' felsőbb örökkévaló rendeltetését elismeri. Az általam megfejtendő kérdés itt tehát az: melly szabályok keletkeznek a' neveléstudományra nézve a' magyar philosophia' feljebb előadott alanyi dualismusából?

Ezen alanyi dualismus synthetismusra törekedvén, a' neveléstudományban is megveti az egyoldalu rendszereket.

Nem tart tehát a' nevelési realismussal, melly az embert egyoldalúlag csak e' világnak akarja képezni, hogy életre valósággal bírjon, 's önczéljai' előmozditására ügyesítessék; mert az ember nem csak e' világra, hanem örökkévalóságra is van rendeltetve, az emberi társaság' épen uralkodó müveltségi foka pedig képeztetése' vég czélja nem lehet, mint nem az önhaszon' előmozdítása cselekvéseinek fő szabálya. Czéljai az embernek végtelenek, fő törvényei pedig erkölcsiek, 's ezen erkölcsi természetök azonnal elenyészik, mihélyt cselekedeteink' rugója az önhaszon vagy önjólét, akármint igyekezzünk azokat máskép polgártársaink jólétével összeegyeztetni. A' politicus az emberi cselekedetek' következéseit veszi szemügyre, az erkölcstanító egyedűl a' gondolkodásmódot és rúgót, 's a' nevelésnek főleg erkölcsinek kell lenni.

De az alanyi dualismus nem is tart a' nevelési idealismussal, melly az embert egyedűl az eszményi világnak akarja képezni, hogy az emberiség' örökkévaló rendeltetésének előmozdítására kimüveltessék; mert a' nevendék ezen egyoldalu nevelés által könnyen elveszítené életrevalóságát, 's anyagi világunkba nem illenék; sem maga, sem polgártársai' javát elő nem tudná segíteni.

Az alanyi dualismus tehát, a' nevelésre alkalmazva, mint mondám, e' két egyoldalu rendszer' synthesise. Kanttal az embert az emberiség' eszméje szerint igyekszik képezni, de hogy földi pályáján holdlakos ne legyen, nemzetileg és korszerűleg. Így nemzetének és korának szükségeit nem csak érteni fogja, hanem akaratot is érzend magában tettleges kielégítésökre. Illy magyar neveléstu-

domány az embert érzéki és erkölcsi természetével, földi 's földöntúli czéljaival összeegyezőleg müvelendi, 's az így müvelt nevendék azután életrevalósággal 's erénynyel, okossággal és bölcseséggel bírand, maga' 's polgártársai' földi javait előmozdítandja, de főleg önmaga, nemzete 's kora' haladását. Illykép nevelt honfiakkal, úgy hiszem, megelégedhetünk.

Legtávolabbi alkalmazásában a' magyar philosophia végre ezen nevelési elveinek *alkalmazását* is meg fogja határozni. Az ember' lénye, mint már többször említém, harmoniai egység; minden tehetségeit tehát *egyensúlyban* kell fejleszteni. Korunk' fő hiánya e' tekintetben: hogy a' nevelés és oktatás kirekesztőleg a' szellem' képzését tárgyazza. Nélkülezzük a' görög-romai világ' palaestráit, 's ha embereinkben azon belső harmoniát, jellemszilárdságot 's kedélyderűltséget nem találjuk, melly a' régi világ' hősei' saját bélyege volt, okát főleg egyoldalu müvelődésünkben kell keresnünk. Ezen egyoldaluság továbbá még abban is mutatkozik, hogy nemünknek kiváltkép csak egy része, a' férfinem, képeztetik, mintha a' nőnem nem tartoznék az emberiséghez, vagy a' tökéletesbülés igazban, szépben és jóban, nem volna szintúgy rendeltetése, mint a' férfinemé. Mindkét nem' oktatása pedig eddig köztünk nem eléggé *nemzeti*. A' nemzeti nyelv, a' világhistoria' tanusága szerint, azon egyedűli eszköz, melly által valamelly nemzet teljes müveltségre fejlődhetik; hazánkban azonkivűl ezen eszköz, korunkban, az *egyesűlés*' eszköze is, tehát mind két oldalról a' nemzet' egyik fő szüksége. De iskoláink ne is legyenek — mint eddig — egyedűl *tudós* vagy *normál*-iskolák. A' nemzet nem áll többé csupán előkelőkből 's köznépből; a' haladó ipar és kereskedés által egy harmadik, polgári, rend kezdett kifejlődni, mellynek szükségei kielégítést kivánnak. Itt tehát az idő *reál-iskolák*' állítására.

'S ím, Tekintetes Társaság! ezek rövid vázolatban azon elvek, mellyekre én a' magyar philosophiát alapitatni ohajtanám. A' beszédemnek szánt idő lefolyt: hadd vessek tehát egy vég pillantást a' mondottakra.

A' magyar philosophia, mint azt épen rajzolám, mint látni, nem püffeszkedő természetű, hanem igéreteiben mérsékelt; nem hitegeti kö-

vetőit, mint a' német szemlélődő philosophia általános ismerettel és tudással; tökéletes jólétre nem adhat csalhatatlan útmutatást, társasági tekintetben pedig rögtön utópiát nem tud elővarázsolni. Nem! a' magyar philosophia csak emberi ismeretet igér, 's gyakorlati tekintetben elérhető jólétet és tökélyt; érdeme azonban abban áll, hogy többet nem igér mint ád, hogy szavát tartja. Véges lények' ismerete nem lehet végetlen, minden bölcseségünk ennél fogva azon világos eszméletben áll: mit tudhatunk, mit nem, 's miért nem; 's gyakorlati tekintetben: mit érhetünk el az adott körűlmények közt, 's mit nem, 's miért nem. Illy philosophia szellemünk' legjobb erejét eszményi léghajózásokban fel nem fogja emészteni, a' nemzet erejét elérhetlen ábrándos czélok után nem fogyasztandja, csalódást és elégedetlenséget nem szül, hanem élénk vizsgálódás 's lelkesedett törekvés mellett, megnyugvást emberi korlátainkban, 's megelégedést azon állásponttal 's helyzettel, mellyre és mellybe minket a' gondviselés állított. A' magyar philosophia tehát önmagokkal, a' társasággal, világgal és sorssal kibékűlt 's megelégedett embereket és polgárokat képezend, 's ez, Tekintetes Társaság! minden, mit józanon szerkesztett tudománytól követelhetni. Ha van más philosophia, melly többet nem csak igér, de teljesít is: én vagyok az első, ki hozzá álland.

Elveimmel ugyan, érzem ezt, a' szélső elvek' emberei nem lesznek megelégedve, 's előadásomban kivált azon ellentételeket kiegyenlíteni törekvő szellemet fogják kárhoztatni, azon, mint ők hiszik, szerencsétlen juste milieut, melly nézeteimet bélyegzi. Én a' túlzásnak, az igaz, nem vagyok barátja. Ellentételek által fejlődik ugyan ki minden élet a' természetben, mint emberben; ezen ellentételek' szükségét tehát nem tagadhatom; de a' fejlődés az élet' levésében, a' létesülés, e' két ellenkező factor' közös eredménye; az élet' embere azért a' szélső vonalon soha sem áll meg. Az élet' embere mondom; és nem az, ki helyből ki nem akar mozdulni, vagy a' valóságtól elszakadva üres eszmékben mereng. A' politicai realisták ugyan tapasztalással, az idealisták észszel kérkednek; észszel, 's annyira, mint ha azt ők találták volna fel. De melly tapasztalás ez? Azon arasznyi hosszú, melly orruk előtt vonúl el, nem a' historiáé: ez meghazudtolja a' tespedés' elvét. 'S meny-

nyi ész kell arra, hogy az ember az eszmét felfoghassa? azt minden politicai kézikönyvből meg lehet tanulni, arra szobánkból sem szükség kilépnünk. De a' valódi juste milieunek helyes feltalálása 's alkalmazása az eszme mellett a' valóságnak is teljes ismeretét kivánja, 's ez több mint a' mennyit szobában lehet tanúlni. Az eszme örökké ugyanaz, az élet és valóság örökké változó; ezt kell a' valódi életbölcsnek szem előtt tartani, követni; a' juste milieu minduntalan másutt fekszik, mert az élettel együtt fejlődik; 's ha azután a' juste milieu' emberének meggyőződése is változik, mivel a' valóság változott, 's neki azzal össze kell egyezni, a' politicai idealista ingatagságot vet szemére — ingatagságot! Erre csak mosolyogva lehet felelni!

Szükség, hogy még a' magyar philosophia' előadásáról szóljak. Egész beszédemből kitetszett, hogy a' philosophia belsőnknek, természetünk' törvényei és czéljainak magyarázata, felvilágosítása. Az érthetőség, a' világosság tehát, lényeges tulajdona. A' magyar philosophia e' tekintetben is a' német szemlélődő philosophiától meg fogja magát különböztetni; egyedűli czélja, melly után törekedendik, az igazság lesz, 's ez, emberekre nézve, alanyi természetű. Igaz, mit felfogunk, átlátunk, miről világosan meg vagyunk győződve; 's ha van homályos igazság is, haszonvehető legalább nincs; mert meggyőződéseinket 's akaratunkat egyedűl világos okoknál fogva szabad meghatároznunk. Ezen világosság 's érthetőség az előadásban, már általán véve, féltétele minden czélszerű közlésnek, sőt társasági tekintetnek. Milly tiszteletet mutat az író közönsége iránt, ha pengő pénzeért olly munkát szolgáltat kezébe, mellyet ez nem ért, 's mellynek hasznát nem veheti? 's ha e' munkát még a' müveltek, vagy épen a' szaktudósok sem értik? Nem gőgös pedantság 's valóságos társasági faragatlanság-e ez? Illy tekintetlenséget egyedül német szobatudósok mutathatnak, és csak német, magányos családi életet élő közönség türhet el. Francziaországban, hol a' társasági müvelődés, vagy Angliában, hol a' gyakorlati tapintás otthonos, ez mindkét részről lehetetlen. Melly példát kövessünk? erre a' felelet szükségtelen.

Végre a' magyar philosophia' utolsó, nem csak alaki, hanem anyagi kellékét is, meg kell érintenem: legyen nemzeti és korsze-

rű! A' szó ki van ejtve; Propylaeumaimban azt még nem merém, de itt végre helyén van. A' költő a' nemzet és kor' gondolatainak, érzeteinek 's vágyainak szószólója; a' philosophus azok' magyarázója, felvilágosítója. Velejében ugyan a' philosophia egyetemi tudomány 's egyetemi közönséghez szól, az emberiséghez; így emelkedik időn 's téren felűl; de mihelyest elvont köréből az életbe lép által, önhatárzásra, önmüvelésre, vagy a' nemzet' és kor' ügyei' felvilágosítására használtatik: mint a' költészetnek, egyediessé, nemzetivé, korszerűvé kell válnia; mert a' valóságban, ismétlem csak egyedek és nemzetek léteznek, másképp az egyedek', nemzetek' 's a' kor' szükségeit ki nem elégítheti, a' valóságos életre nem hat, tekintetét veszti, szóval hoszontalanná válik. — 'S valóban, nagy reményem van, hogy a' magyar philosophia ezen hivatásának meg fog felelni. Hazánkban ugyan több nyelv divatos mint szükség; de a' nemzeti érdekek' országos létege, úgy szólván kirekesztőleg, a' magyar, 's csak e' nyelv hat a' nemzet' szívére, belső életére!

Tekintetes Társaság! Nagy változások' előestvéjén a' kétségbe esett emberiségnek vezércsillag szokott feltűnni, mellyhez ragaszkodva, mellyet követve, gyász sorsán diadalmaskodik. Midőn az óvilág, szellemibb kifejlődésre jutván, régi isteneivel meghasonlott, 's elavúlt áldodalmi 's vallási formáiban régi dicsőségéhez méltatlan életet élt: a' nagy Constantinnak, mondják, tüzes kereszt jelent meg az égen, e' fölirással: Ezen jel alatt győzesz! Ő győzött, 's vele együtt az emberiség, melly a' keresztény vallás által újra fölemelkedett. 'S midőn kül 's belvészektől hányatott nemzetünk, régi fénypontjából lesülyedve, a' nemzeti enyészethez közel, kétségbe esetten menny felé pillanta: hazánk' nemtője — ez hitem — három színű zászlót lobogtata feléje, kettős keresztű czímerrel, 's e' szava hangzott: nemzetiség, nemzeti nyelv 's irodalom által fogsz újjá születni! Az első jóslat, Tekintetes Társaság! beteljesűlt; higyünk a' másikban is. Ez reményünk' horgonya, lelkesedésünk' alapja; e' hit nélkűl hiu ábrándokká válnának legnemesebb törekvéseink.

III.

TÖRTÉNETIRÁS-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

V.

A' MAGYARORSZÁGI BESENYŐKRŐL.

ELŐTERJESZTETTE,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' KIS GYÜLÉSBEN, NOV. X. 1838.

JERNEY JÁNOS.

Opinionum commenta delet dies.

---

1. §.

Tömérdek gyülevész népeket 's vendég lakosokat keblébe fogadó édes magyar honunk' határi közt már alapitása' első századaiban egy, a' többi nemzetekétől különböző névvel jelelt, saját polgári belső szerkezettel biró népség tűnik föl, mellyről, ámbár krónikáinkban, okleveleinkben és törvénykönyvünkben fontos tanutételre akadhatni: iróink mindazáltal a' tárgy' fontosságához képest kielégitő nyomozást nem tevén, eddigelé a' tudós világgal kellően meg nem ismertették. Ezen népség' neve nyelvünkön Besenyő, latin nyelvü honi iróinknál *Besseni*, *Bessi*, *Bisseni*, *Picenati* néven említetik. — Ugyan is: Hartvik sz. István kir. életirójánál „*Bessi*" a' mölki kézirat szerint „*Bisseni*" — Béla kir. névtelen irójánál „*Bisseni* és *Picenati*". — A' temetkezési két magyar beszédet magában foglaló misekönyvben följegyzett krónika szerint: „*Bes-*

seni" Kézai Simonnál „*Bessi*" nevet olvasunk. — A' XIV. századi bécsi képes krónikában Turóczinál majd „*Bessi*" majd „*Bisseni*", a' II. Rész L. fejezetében fölváltva amaz háromszor, emez hatszor jő elő. A' budai krónika' irója mindig „*Besseni*" nevet használ. — Bonfinnál, végre, hogy többeket elhallgassunk, „*Besseni*" áll. Ez irja az ő idejében még külön felekezetben virágzott besenyőkről: *Besseni* — *quos olim Bessos appellabant*". (Dec. II. Lib. IV.) — Okleveleinkben: „*Biceni*, *Bisseni*, *Ebes*, *Pincinatici*, *Vosciani*, *Wosserawii*" néven ismeretes. Egy 1260-i külföldi oklevélben „*Bezzenni*" foglaltatik. — Törvénykönyvünk Zsigmond kir. II. Decr. 1405. a' bevezetés' 4. §-b. „*Bisseni*" néven jeleli. — Illy kevés különbségű nevezettel ugyanazon egy népségnek bélyegzését minden kétségen kivűl teszik a' róla ugyan egy dolgot 's tettet előterjesztő iratok.

2. §.

E' népség' honunkba több ízben, és különböző korszabként költözött be, mire nyomós bizonyságot nyujtanak a' történet-könyvek.

Első, és a' honfoglaló magyarokkali bevándorlásokról, vagy is Pannoniának azoktóli meghóditásakor már az aldunai vidékeken, a' mai Oláhországban tartózkodásokról, mást mondva elég tanuságot tesz Béla kir. névtelen jegyzője, ki a' meghódolt oláh és tót népekről emlekezvén mondja: „Mert oláhok és tótok valának, mert a' kúnoktól és besenyőktől sok méltatlanságot szenvedének". (Cap. XV.) Mint frígyesek a' magyarokkal egyesülve, csak e' felekezetbeliek lehettek azon besenyők, kiket a' mondott névtelen jegyző Zoltán fejdelem által Fertő' taván túl a' német határszélekre végőrök gyanánt telepitetteknek ír, minthogy külön beköltözésökről, összeszövetkezésökről mélyen hallgat. Imígy adja elő e' hiteles iró a' besenyők' első letelepitését: „Zoltán vezér pedig, az ő katonáinak visszatérte után megállapitá Magyarország' határait, és a' németek felé, Moson (Fertő) tón túl, nem kevés besenyőket is helyze lakóúl, országa' védelmére, hogy a' dühöngő németek a' vett méltatlanságokért a' magyarok' határszéleit valaha meg ne támadhassák". (Cap. LVII). — Mi számos családokból, 's tömérdek fegyveres csoportból állott a' félelmes szomszéd ellen végőrül telepitett besenyő

népség, könnyen elgondolhatni. Újjal mutat arra egyszersmind névtelen irónk, hogy nem minden besenyők szállítattak a' véghelyekre. — Engel Kerestely ezeket Zoltán vezér által Bitzena' vizétől, a' Vaskapu' környékéről behozott gyarmatnak állítja, de kellő bizonyítás nélkűl.

Második beköltözése' nyomára akadni ugyan Béla kir. névtelen jegyzőjénél, ki Takson vezér alatt a' besenyők' földéről Thonuz oba vezérnek bejöttét igy említi: „Hallván Takson vezérnek kegyességét, sok idegenek (vendégek) gyülekezének hozzá sokféle nemzetek közül. — — És azon időben a' besenyők földéről jött egy fejdelmi vérből való katona, kinek neve Thonuz oba vala, az Urkund atyja, kitől a' Thomoy nemzetség származik le, kinek Takson a' Kemey részeken lévő földet a' Tiszáig, hol most az abádi rév van, adá lakóúl." (Cap. LVII.) — Hogy nem magányosan vonultak egy tartományból másikba az illy szerencsekereső fejdelmi kalandorok, hanem családostól, hív alattvalóiktól 's fegyveres néptől környezve, bizonyítja a' középkor' története; így számos besenyő követőinek megszállítása végett nyerheté csak e' lovag a' Tisza melletti nagy kiterjedésű földet. Szokott modorja különben is névtelen irónknak vezéreket rajzolni nemzet és nép helyett.

3. §.

Harmadik bevándorlásokat hirdeti Kéza Simon, 's vele egy szájjal a' bécsi képes krónika' irója Turóczinál, Geisa vezér és későbbi uralkodók' idejére tűzve. Az első irja: „Ugy Geisa vezér mint más királyok' idejében is jöttek be csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények, és az ég alatti majd minden idegen nemzetbeliek, kik a' királyoknak, vagy egyéb országurainak szolgálván, tőlök hűbéri jószágokat szerezvén, idő' haladtával nemességet nyerének." (Append. §. 1.) A' másiknál olvassuk: „Azon felül jöttek be Magyarországba ugy Geysa kir. és István sz. király' idejében csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, ismaeliták vagy is szerecsenek, besenyők, örmények, szászok, turinngok, misniaiak és rénusiak, kúnok és olaszok, kik a' honban többideig tartózkodván, ámbár az ő nemeik nemtudatnék, többféle házassági kötések által, magyarok közé elegyedve, nemességet ugy szinte szállást nyertek." (Part. II. cap. XXII.) — Nem egy két szerencsevadá-

szó lovagra, hanem tetemes népfelekezetre czéloz a' két kronikairó az előszámlált népekben, kik oklevéli tanúság' nyomán külön szerkezetű testületeket 's közönségeket alkottak, vagy népes helységekben nagy terjedelmű vidékeken laktak későbbi időkig.

Negyedik különös beköltözés' emlékét föntartotta Hartvik püspök sz. István kir. életirásában, hol imez olvasható: „Hatvan besenyők — minden készületekkel, arany és ezüst bőséggel, sokféle ékességekkel szekereket terhelten a' bolgár részekről kikelvén, a' királyhoz jőni akarának. Midőn azonban Pannonia' szélére értek, sokan a' szolgák közül — eleikbe mentek, és néhányat kardra hányván, minden javaikat elvevék, 's őket pusztán és félholtan hagyák. — De ők, utjokat folytaták, szenvedéseiket a' király eleibe terjesztendők, 's midőn annak szine eleibe jöttenek, lábaihoz borulának.“ (Ed. Podhradczky, p. 78.)
Itt is a' fölkerekedett hatvan besenyő férfiak' öszves készülete alatt a' családjokhoz tartozó szolgákat 's fegyveres népeket kell érteni. Annyi kincscsel költöző fő személyek bizonyára nem kis számú népet vőnek követőül honkereső vándor utjokban.

Nem önkényes beköltözésnek ugyan, de mégis a' honi besenyők' tetemes gyarapultának tarthatni azon történetet, minél fogva Salamon kir. alatt 1072. Nándor-Fehérvárnál Kazar nevű vezérökkel az ellenséges görög tábornak segédkezet nyujtó több ezernyi fegyveres besenyők, Jan soproni főispán által legyőzetvén, fogságra vitettek, mint a' bécsi képes krónika körülményesen előadja (Tur. P. II. c. L.), kiknek a' Sopron táji besenyők közé jutásokat vagy csak győzőjökről méltán vélhetni. Valljon nem ezek harczoltak-e szabadság' reménye' fejében két évvel később a' Fertő tavánál Salamon ellen?

4. §.

Kéttelenné válván az előhordottakból több időszakonként feles számu besenyőknek honunkba letelepedése: az lesz már fő czélomhoz képest kimutatandó: melly vidéken, minő helyeken laktak, 's valljon figyelembe vehető-e az általok birt földmennyiség, miből népességi súlyokra 's politicai életökre következést vonni legbiztosbban lehet?

E' részben krónikáinkkal összehangzó okleveleink, 's azokból meritett régi geographiánk' ismereténél, úgy mostani helyeink' névlajstromának útmutatásánál fogva két rendbeli besenyőket ismertetnek meg; ollyakat t. i., kik nagyobb felekezettel számosb helyekben egy vagy más vidéken elterjedve laktak; — ismét ollyakat, kik szétszórva honunk' különböző megyéiben némi egyes helyeknek voltak lakosi 's tulajdonosi; amazok közé tartoznak a' Moson, Sopron, Vas, Győr, ugy a' Fehér vármegyeiek; kisebb csapatban élőknek fészke volt Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Liptó, Nyitra, Pest-Pilis és Solt, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Szala, Szerem, Temes, Torontál és Verőcze vármegyék.

5. §.

A' nagyobb felekezetű besenyőkről elég világosan szól Béla király' névtelen jegyzője már föntebb idézett soraiban, midőn Zoltán vezér által a' Fertő taván túli részekre nem kevés besenyőket telepítetteknek állit: „*Ex parte Teutonicorum*, ugy mond, *ultra lutum Musun, collocavit etiam Bissenos non paucos.*" (Cap. LVII.) Ezen, Árpáddal együtt vivó besenyők valának ősei a' Moson, Sopron, Szala, Vas és egyéb végszéli vármegyékben későbbi időkben is nyomozható, sok hadi tettekben részt vevő, 's a' hon' határszéleit hiven őrző maradékoknak. Ezek' unokáiról, mint ügyes nyilazókról beszéli a' XIV. századi bécsi képes krónika Turóczinál, Péter kir. halála után 1052d. évben, III. Henrik német császár' magyarok ellen hozott táborának vértes hegyi pusztitását leirtában: „A' császár annak okáért élelembeli segedelem' reményétől, mellyet a' hajókról várt, megfosztatván, halálra kezdett szükölködni. Hasonlóan az ő minden katonasága, a' lovakkal és fuvarozókkal éhségtől sanyaruan veszélyeztettek. Ezenfelűl a' magyarok és besenyők is, minden éjjel, nekik erősen alkalmatlankodának, mérges nyilakkal öldösvén őket, és köteleket hányván sátoraik közé, azokkal több szolgálaton levőket elragadtak. A' nyilak' záporátóli félelemből, mellyekkel a' németek elborítattak és fölemésztettek, árkokat ásának magoknak, és reájok vérteket borítván, az élők sirba fekvének, mert a' sirba, melly holtak' számára ásaték nappal, éjjel eleven fekvék, és melly az élőnek ásaték

éjjelre, holtnak szolgált napközben." (Pars II. cap. XLIII.) — Ezek' utódait illeti az I. Geyza kir. és Salamon közti 1074ben történt következő megjegyzésre méltó eset is: „Akkoron a' besenyők egyes akarattal kérék Geyza királyt, hogy ha őket szabadsággal megajándékozná, Salamon kir.' ingerkedéseit minden bizonynyal megzaboláznák, elannyira, hogy Mosonból és Pozsonyból sem merne kijőni Magyarország' háborgatására. Geyza kir. pedig megigéré kérelmök' teljesitését, ha ők igéretöket betöltenék. Ugyan azért a' besenyők az ő Zoltán nevű fejdelmökkel (Princeps) Salamon kir. ellen lovagoltak. Salamon kir. pedig pénzt igérvén, a' németek' őrgrófját segédül vette. Midőn tehát a' besenyők ellen indulna az őrgróf, látván borzasztó és ijesztő tekintetöket, megfélemlett; legfőkép, mivel eszébe juta, minő sanyaruan vesztek el Willermos és Poth meg Marchart vezérek. Mondá pedig tettetőkép a' királynak, hogy nagy böjt' idején harczot nem kezdene, hanem ha a' király akarna, ütköznék meg; és ha a' besenyők győzni kezdenének, akkoron ő a' királynak bizonyára segitségére menne. És így táborával a' Bachy hegyre fölment, és onnan szemlélé a' harczolók' összeütközését. Midőn pedig az ütközethez kezdének, a' besenyők ugy futottak Salamon' tekintetétől, mint viasz olvad a' tűztől; és sokan közülök megöletvén, mások Fertő tavába elmerülvén, kevesen Zoltánnal futva menekedhettek meg." (P. II. cap. LXV.) Ki nem venné észre e' harcz' leirásából, hogy mi nevezetes néptömeget alkottak az egész egy támadó hadsereget kiállitani képes, saját vezérök alatt a' Geyzával viszálkodó Salamon' táborával fövényre kelni merészlő határvidéki besenyők? Fontos osztályát tették ők a' haza' védelmekor a' magyar hadseregnek. Ugyancsak I. Geyza kir. alatt a' görög császár ellen mint a' dalmaták' segédtársai a' kalézokkal (Chalisii) együtt viaskodtak a' honi besenyők, Cinnamus az idei görög iró' tanútétele szerint, (Hist. Lib. III.) Patzinaca névvel illetvén őket görög szokás szerint. II. István kir'. a' csehekkel viselt 1123d. év táji háborujában is nem kis részt vőnek a' besenyők mint nyilakkal vívó előseregek ugyan azon bécsi képes krónika' tanútétele szerint Turóczinál (P. II. c. LXIII.) mindenkor kitüntető „Bissenus" névvel illettetvén e' harczos népfaj. — Ottokár cseh kir. II. Bélávali háborujáról, 's reá következett békekötésről a' római pápát tudositván, Béla' hadában számos besenyőket harczoltaknak irja. 1260b. „Bezzenni" néven ekkép: „*Gravis belli, quod adversus Belam*,

et natum eiusdem Stephanum, Vngarie reges illustres, et Danielem, Regem Posse (Russie) *et filios eius, et ceteros Ruthenos et Tartaros qui in auxilium venerant, et Boleslaum Cracoviensem, et Lazkonem* (Leskonem) *iuuenem Lansatie* (Lusatie) *duces, et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Vngarorum et diuersorum Sclauorum, Siculorum quoque et Valachorum, Bezzenninorum, et Ismaelitarum, Schismaticorum etiam, vtpote Graecorum, Bulgarorum, Rasiensium, et Bosnensium haereticorum auctore Deo gessimus, et victorie, nobis date celitus, et post victoriam inter nos exparte una, et dictos reges ab altera, concordie reformate processum non ab re duximus P. V. preuio veritate presentibus declarandum.*" (Dobner Tom. III. pag. 228.)

6. §.

A' besenyő nagyobb felekezet' némi egyes lak- és birtok-helyeiről több rendbeli, jelesen XIIId. századi oklevelek nyujtanak tanúbizonyságot, mellyekben Besenyő, Besenyőföld, Legintő, Árpás, Besenyőhegy, Besenyősziget, Tét, Rábamellék stb. fordul elő. Hiteles kútfőkből rendre kimutatni mind ezeket, rövid nyomozásom' első szakaszának legczélszerűbb feladása.

1203. Imre kir. a' cistercita rendhez tartozó szentkereszti apátságnak a' Moson vidéki besenyők által egykoron lakott földet Sár vizénél (Lajtha) ajándékozván, mondja: „*Praedium, quod Bysseni quondam possidebant, de iure Musuniensis castri exemptum, praememorato Coenobio S. Crucis ita, vt Bysseni illud habuerunt, integrum cum omnibus pertinentiis suis, regia ac potestatiua manu in regno nostro perpetuo iure contulimus possidendum.*"

1217. II. András kir. u. a. sz. kereszti apátságnak némi birtokot és szabadságokat ajándékozó levelében Leginthő, mint előbb besenyők által birt föld, és besenyők földe említetik ekképen: „*Nos itaque — — terram qvamdam, nomine Legingthov, quam Bissenii prius incolebant, Abbatiae Sanctae Crucis de Austria contulimus in perpetuum possidendam; — — cuius terrae metae sic incipiunt: Prima meta incipit a metis villae Balus* (Galus) *iuxta Fertew lacum sitae, et protenditur*

contra orientem iuxta possessionem Petlen vocatam, et transit vltra terram Bissenorum vsque ad colliculum, Gesheleuhalm vocatum."

1222. u. a. kir'. a' mondott apátságnak Legentő fölött némi szabadságokat adó levelében áll: „*Abbati Ecclesiae S. Crucis in Austria, super terram Byssenorum, nomine Legenteu, quam eidem per priuilegium contulimus, talem concessimus libertatem.*"

1230. IV. Béla, mint ifj. kir. ugyanazon apátságtól elvett némi jószágokat visszaadó levelében szinte azon Legentő besenyők' földének neveztetik így: „*Terras quasdam et possessiones eius dimisimus, quarum nomina sunt haec: terram, quae vocatur Curia regis iuxta aquam Saar, et medietatem terrae Byssenorum, quae dicitur Leguentou, quam terram eis metauit cum vineis Comes Hoholdus ex nostro praecepto.*"

II. András kir'. a' Moson és Sopron vmegyei őrökhöz intézett, a' sz. kereszti monostorhoz tartozó besenyők' földének védelmezését parancsoló, év nélkűl költ levele tartja: „*Vt dicitur, res eorum indebite accipientes, praedium Byssenorum maiori ex parte ab eis tulistis fratribus, quibus praesidio esse debuistis. Vnde vobis — praecipimus, quatenus omnes terminos Byssenorum ipsis fratribus defendatis.*"

7. §.

Sopron vmegyében kebelezett Rába melléki Árpás helységnek — melly már sz. István kir. a' bakonybéli apátság' részére kiadott adománylevelében így említetik: „Villa Arpas" és „Tributum de portu Arpas in Raba." — besenyők általi lakásáról és birásáról fontos emlék marada fön Gyula nádor' azon 1222i oklevelében, minél fogva az ottani besenyők' megsértett szabadságát visszaállítja. Igy hangzik egész terjedelmében a' most Pannonhalmán őriztetett eredeti levél: „*Iula Palatinus, et Comes Supruniensis, vniuersis tam posteris quam modernis presens scriptum nostrum inspecturis, salutem et omne bonum. Ad vniuersorum volumus notitiam peruenire, quod Bisseni de Arpas, ad nos, videlicet ad Palatinum pertinentes, ad nostram accedentes presenciam, conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta, per Lucam eorum Comitem, a nobis constitutum, fuisset in plurimis diminuta.* Nos igitur, cum iudicium et iusticiam super hoc facere intendissemus,

placuit tam eisdem Bissenis, quam dicto Luce Comiti eorum, vt Martinum de Pók, iudicem eis super hoc constitueremus vice nostri; ne post nos cum tanto populo laborarent, quod et fecimus. Constitutis itaque partibus coram eo praedicti Bisseni, Luce Comiti eorum destructionem libertatis suae imposuerunt. E contra Lucas haec verba respondit: quod nichil ex se ipso contra libertatem eorum fecisset, sed in omni iuxta quod Mika Jobbagio eorum, qui eum preibat in debitis exigendis, et in aliis instruxisset, eo modo processisset; et Lucas se habuit excusatum. Mika vero citatus in causam, nulla se ratione valuit defendere; ita quod ad vltimum in verbis deficiens, ore proprio se reum fuisse confessus est. Quamobrem idem Mika, tanquam destructor libertatis fuisset iudicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam; ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagionum possit adipisci, et sic causa ordinationem sortita est inter partes: Pristaldo nostro Joachim filio Rouz, de villa Bobut existente. Saepedicti vero Bisseni timentes, ne in posterum Jobbagiones, vel Comites eorum praedicti, iniqua vestigia sequentes, libertati eorum denuo contradicerent in aliquo, nos instanter rogauerunt, vt libertatem eorum scriptis redigeremus; nos igitur petitiones eorum iustas esse cognoscentes, libertatem eorum, sicut veridica relatione cognouimus, in presentem paginam adnotari fecimus in hunc modum: Quod reuoluto semper tertio anno Comiti eorum debent dare pro nouitate sex pensas denariorum de mantua, de duobus equis. Qui vero in expeditionem ire non potuerint, de quolibet equo sex pensas persoluent; Comes eorum non debet ire inter eos, nisi semel, quando fit de nouo. Curialis Comes debet saepe per annum circuire, et causas, quae referuntur, iudicare. Cum Comite eorum non debent ire, sed vnus ex Jobbagionibus debet eum precedere, et iura eius ostendere; super Jobbagiones eorum, qui per se possunt ire in exercitum, Curialis Comes non potest descendere. Vt autem huius causae discusio legitima, seu libertatis reformatio, nullis valeat temporibus reuocari, rei seriem in presentem paginulam fecimus adnotari, eandemque duplicis nostri sigilli munimine fecimus roborari. Anno Dominicae Incar. MCCXXII."

8. §.

Moson vmegyei Dunánk' jobb partján, a' mai farkasvölgyi váromladék körűl egykoron besenyők' tartózkodásáról elég bizonyságot nyujt II. András kir. a' Bors biró által alapított hegyi, vagy is borsmonostori apátság' részére 1225. költ, a' kir. kamarai levéltárban őriztetett megerősítő levele, mellyben besenyőktől lakott hegyek és besenyősziget fordulnak elő. — *„Praeterea dederunt* (ezek a' kir. levél' szavai) *in confinio Austriae iuxta Posonium praedium nomine Flencendorf, cum omnibus pertinentiis, cuius meta prima incipit ab oriente ad vadum Danubii, vbi finem habet insula nomine Niasciget iuxta viam, quae venit de Musunio; inde vadit per eandem viam directo cursu versus meridiem ad duas metas, vbi termini sunt Iwagi et Heteser: deinde pergit per plures metas versus occidentem ad metam, qaae vocatur copulus iuxta paludem, et ab hinc festinat ad Ecclesiam Dersu, cuius sanctuarium pertinet ad Flencendorf, inde descendit versus aquilonem ad magnam lapidem iuxta viam, quae tendit ad Neyn; deinde recto tramite currit ad duos monticulos, vbi quondam Bisseni habitabant; inde vadit in Danubium ad caput insulae, quae vocatur Mogorsciget, ab hinc festinat in magnum Danubium, quem descendens concludit tres insulas, quamuis modicas, Mogorsciget, Bessensciget, Nassciget; et sic redit ad metam priorem.“* E' megyében keblező Bezenye falu, valamint Sopron vmegyében Austria' szelén fekvő Pecsenyed, egykor Besenyőd, nevű helység, — melly némi 1223. 1232. és 1265. oklevelekben „Villa Beseneu, Besseneu, Besenev néven előforduló faluval hihetőleg ugyanegy, — mutathat-e másra mint hajdan besenyők' lakára? — A' Vas vmegyében létezett hodászi besenyők (Bisseni de Huduotz) és ugyan ottani Besenye helység e' határszéli felekezetről tesz tanúságot.

9. §.

Győr vármegyében, Téten, 's általában a' Rába körűl nagy sokasággal tenyészett besenyőkről szólnak ezen oklevelek:

1251. Móricz mester, királyné udvarnoka, a' móriczhidi praemonstrátiak' Rába melletti zárdáját alapító levelében imígy értesít: *„Item contulimus terram villae Thet, commetaneam terrae villae Pok, cuius terra —*

— *vadit ad fossatum, per locum villae veteris Thet, fossatumque dimittendo, ad dextram reflectitur ad primam metam, tenens ubique metam cum Bissenis de Thet.*"

1269. IV. Béla kir. ugyan e' Téth nevű, egykor besenyők' földét Puki Tamás ajtónálló mrnek ajándékozván, mondja: „*Magister Thomas de Puk, Janitor noster, — — petiit a nobis, vt quamdam terram, quae olim fuit Bissenorum Théth vocatam sufficientem culturae trium aratrorum, vel paulo plus, cum omnibus vtilitatibus suis ad ipsam Terram pertinentibus — sibi conferre — dignaremur.*"

1270. V. István kir. azon Puki Tamás' részére kiadott uj adományában így fejezi ki magát a' téti besenyőkről: „*Magister Thomas de genere Puk, Janitor Domini regis, karissimi Patris nostri, felicis recordationis, ad nos accedens, a nobis postulauit, vt possessiones Kus, videlicet, terram Castri Musuniensis, et terram Thet, terram Byssenorum, vicinam terre ipsius de Puk in Comitatu Jaurinensi existentes; — — quas Dominus rex, karissimus Pater noster sibi contulit et donauit, suis priuilegiis confirmando, eidem relinquimus pacifice possidendas.*"

1267. A' győri káptalan' némi oklevelében olvastatik: „*Comes Oliuerius de Pock Judex Bissenorum circa Rabam*" Győr megyei főispán levén egyszersmind ezen Oliver. *Bezi* nevű falu e' megyében méltán tartathatik besenyők' lakának.

10. §.

A' Fehér vármegyében létezett besenyőket egy külön nagyobb csapatnak tartani elegendő okunk van hiteles emlékek' nyomán. Számosb, mint Alsó és Felső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Töbörzsök, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, Örs, általok birt és lakott helyről, sőt köztök élt saját birájokról értesítenek a' XIII. és XIV. századi oklevelek ime' renddel:

1269. IV. Béla kir. Mátyás és Chutur nevű töbörzsöki besenyőknek (*Bissenis de villa Tuburchuk*) Menik (t. Menyőd) és Fancs között fekvő szinte Fancs nevű két ekényi pusztaföldet ajándékozá, besenyő szabadsággal birandót („*in libertate Bissenorum possidendam.*")

1326. A' fehérvári keresztesek' conventje, egy részről a' fecsei megnevezett hat besenyők (*Bisseni de Feche*), más részről egymás felekezetüek köztt vérengzés miatt eredett pör' dolgában barátságos egyességet bizonyít végbe mentnek.

1344. A' szegszárdi convent előtt Ilona, Ladányi Jánosfi Gergely besenyő' hitese (consors *Gregorii Bisseny* filii *Ioannis de Ladan*) és több testvérei thabani Tolna vmegyében keblezett részjószáguk iránt Tengulithi Ogh Andrásfi Miklóssal rendelkeznek.

1345. A' fehérvári káptalan előtt Farkas Jakab, Lőrincz' sági besenyő' fia (*filius Laurentii Bisseni de Saag*) az ő leányának Helenának, és Andrásfi Ferencz tulgei besenyőnek (*Bisseno de Tulge*) saját öröksége' felét oda ajándékozá.

1347. Gergely mr. besenyők' birája (*Magister Gregorius Comes Bissenorum*) Gyula-Örs helységnek, Miklós, György örsi besenyő fia (*filius Georgii Bisseni de Vrs*) és András, meg Antal' fiai, nem különben megnevezett hat rokonai között, mint ősi jószáguknak három ágon lett fölosztását bizonyítja.

1351. Miklós nádor, Tolna vmegye köz gyűlésén költ, Gergely mr. besenyők' birája által elfoglalt Görbő nevű helységet az abrahámi apátnak visszaitélő leveléből, mellyben mondatik: „*Magister Gregorius Byssenus*, *Comes Byssenorum personaliter exurgendo*" nyilvánságra jő, hogy ezen Gergely mr. besenyő vérből származott; könnyen következik tehát már az is, miként sz. Márton falu (villa sz. Márton) hol ezen Gergely mr. által 1346. és 1347ben az örsi besenyők' részére kiadott oklevelek költek, 's mellyet a' Fehér vármegyében levő Szered sz. Márton, most pusztával egynek itélek, — nem csak az ő birtok és lakhelye, hanem még más besenyők' fészke is vala.

Ide tartozik azon adományzás is, mi szerint 1338-ban I. Károly királytól Sadani Jánosfi György besenyő (*Georgius Bissenus*) az ő besenyő elődei által birt Besseneő, Egres, és Hatvan falukat visszanyeré; minthogy Egres falu és Hatvan puszta a' Sárviz mellett, Örshöz és Fancshoz közel, ugy Alsó és Felső Besenyő pusztákat e' megyében föltalálom. Különben ott létezik Ság és Töbörzsök puszta is.

11. §.

A' honszerző magyarokkal egykorú nagyobb felekezeti besenyők közűl szórattak és ágaztak-e el, vagy pedig a' későbbi beköltözöttekből alakultak az ország' egyéb vidékein kisebb csapatokban, 's néha egyenként is találtatók? egyenesen állítani nem merem; úgy amazokból, mint ezekből kerekedésöket, imitt amott, idő' haladtával ujabb helységekbe, kisebb csoportokba vonulásukat mindazáltal könnyen föltehetni. Akármint legyen azonban a' dolog, fölvett tárgyunkra nézve annyi bizonyos, hogy csakugyan voltak a' haza' több részén, már a' megnevezett vármegyékben feles számu besenyők. Kétféle ut vezet ezek' fölkeresésére. Egyik okleveli tanútétel; másik honunk' coro- és topographiai lajstroma, vagy is a' helységek és tájak' névsora; támogatva amaz által, vagy annak híával. Az első csalhatatlan; a' másik geographiai bizonyosság marad, mig más körülmények mellette nem szólnak. Eredménye a' geographiai útmutatásnak következő:

„Minden helység-elnevezések' valamelly történeti indító okból származása, vagy természeti tulajdontól kölcsönözése bizonyos." Ezen okfőnél fogvást: „a' minő helyek Bese, Besen, Besencze, Besenye, Besenyő, Besenyőd, Besenyő falu, Besenszög, Besenyőhegy, Besenyő rév, Besenyő sziget, Besnye, Besnyő, stb efféle rokon hangú 's értelmű nevet viseltek vagy viselnek mai nap honunkban, azok' alapítói és egykori lakosi, habár rövid ideig is, de minden bizonynyal besenyők valának, elnevezésök merő ethnographiai."

Ha e' rövid nyomozás' szűk határa a' besenyő nemzet' régi történetének bővebb fejtegetését megengedné, hiteles emlékek' nyomos öszszevetéséből azt is meg lehetne mutatni, hogy a' Bosány és Vársany nevű (régi oklevelekben Bassan, Bosian, Vosian, Vuosian) számosb helyeink besenyőktől kölcsönözték elnevezésöket. Nem mást, mint besenyőket ért I. Geyza király „Vosciani" név alatt a' sz. Benedeki apátság' részére 1075b. kiadott alapító-levelében, némi határ' leirásánál, midőn ezeket mondja: „*Item super Aruch, cum illis, qui Vosciani dicuntur, propter divisionem fovea foeta est. Circuit enim idem Aruch totam partem terrae ex parte Voscianorum, et venitur usque ad terram Zunde.*" Illy szempontból indulva, vizsgáljuk már ím ezen vármegyéket:

12. §.

Arad vármegyében

Nem létezik ugyan most Besenyő nevű helység, de hajdanta ollyannak fönvoltáról, következésképp besenyők' ottani lakásáról elég bizonyságot tesz a' váradi registrom, mellynek 1235re tartozó 58d. czikkelye így szól: „*Ioubadiones Orodiensis castri, scilicet: Basu Hodnogio, Nuhu, Bayr, Belche, Kelenin, centuriones, et omnes alii ioubagiones, cum castrensibus, impetierunt Geruasium, de genere Chenad, pro terra castri nomine Beseneu, iudice Nicolao Palatino Comite, Pristaldo Gonga, de genere Hudus, vnus de castrensibus, portato ferro, pro terra iam dicta, iustificatus est.*" (Ed. Bel. p. 229.) VI. Károly király' Rajnald mutinai herczeg' részére 1727b. kiadott adománylevelében az ajándékozott jószágok' sorában még említetik „Bessenye" mint akkor Zarand' vmegyéhez számított puszta.

13. §.

Bács-Bodrog vármegyében

Kiirtotta a' besenyők' emlékét föntartó helységet a' viszályos idő' vas foga, minek mindazáltal hajdankorban léteztét oklevelek támogatják. Geyza király' a' Garam melléki sz. Benedeki apátságot alapító 1075. levelében áll: „*Terram, quae sita est super aquam Fizegy, dedi cum propriis terminis; qui termini ita diuiduntur: primus in monte Gelhu fouea facta est; in parte Sancti Benedicti, inter Zila; deinde per ortum Besseny usque ad piscationem Fige, puteus in ipsa aqua Fizegy.*" Hogy e' megye' Dunára nyuló részén volt a' Fizegh hely, következésképp Besseny is, magyarázza sz. László kir. a' pannonhalmi apátság' részére 1095b. költ adománya, mellyben mondatik: „*Decimum praedium est, quod vocatur Fizegh super ripam Danubii, in condescensu ipsius fluminis in Danubium, a quo sibi locus suum sumsit vocabulum.*" Ugy látszik, Bezdán mváros e' népségtől nyeré nevét.

14. §.

Baranya vármegyében

Bese, ugy Bezencze nevű Okur vize melletti falu nem másra, mint egykor besenyők által lakott helyre mutat. Besen és Vosian ne-

20*

vű faluknak Pécs körűl hajdanta virágzását tanusítja III. Béla király' a' zelesi birtok' örök eladását 1181b. megerősítő levele, így említvén annak határát: *„Ab orientali parte incipit a villa, quae vocatur Becen, — deinde per flumen, quod descendit a villa Vosian.“* Béla sclavoniai vezér, IV. Béla király' fia 1266b. e' Bezen földet Siklósi Gyulafi Miklósnak ajándékozván mondja: *„Quamdam terram nostri Ducatus, Bezim vocatam in Comitatu Borona existentem, in commetaneitate monasterii Sancte Trinitatis sitam, — — eidem conferimus — — ab omnibus condicionalibus Ducatus nostri, reuocando, eximentes“*; — alább: *„terra Bezen.“* — Egy 1269i oklevélben továbbá ugyanazon sz. Háromsági monostorral határos Bezen nevű föld (*terra Bezen*) kerűl szóba. Világosabban szól az itteni besenyőkről IV. Béla király' a' fehérvári keresztesek' részére 1238b. költ adománylevele, így említvén őket: *Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bisseni in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito, et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum seruituros.“* Hogy ezen Narag Baranyában volt, tanítja a' pécsváradi convent' e' megyét illető némi 1294–1296i levele, mellyben előfordúl *„Peturke de Naragy.“* Ma Nagy és Kis Nyárad, Mohács körűl. XV. és XV. századi oklevelek' nyomán Tolnában létezett Nyaragh vagy Nyaradfalu. Szinte okleveli hitelesség tartja e' megye' 1329d. évben volt főispánjáról, Benedekről, hogy az besenyő vérből származék; már pedig nem lehet vagy csak ennél fogva föltenni megyéjében birtokának, lakhelyének, ugy rokon felekezetű népnek is nem létét. Különben, ide tartoznak azon besenyők, kiket a' pécsváradi convent némi tanúvallásról 1294–1296. költ okleve ekkép említ: *„Ioanka filius Opsa, Oliverius frater suus, Beke filius Lochk, Itee filius Itemer, et Isaak, Bisseni.“*

15. §.

Bars vármegyében

Föntartotta az ott honos besenyők' emlékét Besenyő nevű falu, melly III. Incze római pápa a' sz. Benedeki apátság' részére 1209b. kiadott védlevelében így fordul elő: *„Villa Beschene.“* Határos evvel Udvard Komárom vármegyei helység, hol oklevelek tanútétele sze-

rint, mint alább látni fogjuk, szinte besenyők laktak. Erre mutat a' Bese nevű helység is, amattól nem nagyon távul.

16. §.

Bihar vármegyében

Hajdan besenyők' keblezését kéttelenné teszi a' most puszta, de múlt időben népes hely Besenyő név alatt, hová egy régenten virágzott apátság (*Abbatia de Beseneu*) némellyek szerint legalkalmasban illeszthető. A' váradi registromban említetik e' helyre illőleg „*Ecclesia de Beseneu*" (§. 341.) ismét „*villa Beseneud.*" (§. 298.) A' Beznye nevet viselő falu is állításunkat támogatja.

17. §.

Borsod vármegyében

Nem csekély emlékére találni a' besenyőknek két, t. i. Lád és Szirma vagy Kelecseny Besenyő nevű falukban, habár a' róluk tanuságot tehető okleveleket szemünk elől örökre elzárta is a' mostoha sors.

18. §.

Heves vármegyében

Besenyő és Bessenszög nevű falu hajdani besenyő lakosit árulja el. A' Tomoy nembeli besenyő nemzetség' elterjedt ága e' megyének tiszamelletti vidékein még a' XIV. században számos jószágokat birt. — Horton, Hatvan mellett, besenyők laktáról elég bizonyságot tesz I. Mária királynő 1386i azon kiváltságlevele, mi szerint István horti besenyőt az ő udvarnokát a' körösszegi szőlő-kilenczed alól e' szavakkal menti föl: *Ad supplicationem Stephani Bisseni de Hord, fidelis aule nostre familiaris — — concessimus, vt ipse et sui heredes et posteritates vniuersi a solutione none partis vinorum in tribus vineis eiusdem Stephani in territorio ville nostre Keuresszegh vocate — — exempti et absoluti in perpetuum habeantur.*" Az itt előforduló Körösszeg a' Hevesben folyó Körös víz melletti valamelly falu legyen-e, vagy dunántúli részekre tartozzék ez oklevél, meghatározni egész bizonyossággal nem

lehet, minthogy Fehér vmgyében a' besenyő birtokok körűl is találtatik Hord nevű hely.

19. §.

Komárom vármegyében

Udvard nevű, a' megye' éjszaki szélén eső helységben már alkotmányunk' első századában besenyők laktak I. Geyza király' oklevele szerint, ki a' Garam melléki sz. Benedeki apátságot alapító 1075i adományában így fejezi ki magát: *„Insuper vero dedi aliam villam Hudvordiensium Byssenorum ad arandum; super eandem aquam Sitoua cum terra septuaginta duorum aratrorum.“* — Ezen faluval határos a' Bars vmegyében kebelezett Besenyő nevű helység, mint felebb láttuk.

20. §.

Liptó vármegyében

Besenyőfalva, tótok nyelvén Besenova, Vág vize mellett Rozemberghez közel fekvő falu tagadhatatlan bizonysága az egykor ott székelt besenyőknek. Talán eljő az idő, midőn oklevelek is támogatandják ezen állitás' valóságát.

21. §.

Nyitra vármegyében

Teszér faluban, a' XId. században besenyők' laktát csalhatatlanná teszi I. Geyza királynak a' sz. Benedeki apátságot alapitó már említett levele 1075d. évről, hol mondatik: *„Dedi etiam villam Byssenorum, ad arandum, nomine Tazzar, super Sitoua, cum terris viginti aratrorum.“* — III. Incze pápa' ugyanazon apátság' részére 1209d. kiadott védlevelében *„Praedium Teszar“* jő elő. De ezen fölűl Besenyő nevű falu és határ említetik V. István király' az ő atyja IV. Béla által alapított csuti vagy is csalóközi sz. Lökösről (Eustach) czímzett prépostság' részére 1272b. kiadott megerősitő levelében, minél fogva több faluk ajándékoztattak Nyitra vmegyében; ott mondatik: *„Item in Turmaskuz incipit meta a fluuio Nytra, — — et vadit versus Besseneu inter pratum et terram arabilem, et exit ad viam, quae ducit ad Besseneu“*, — alább: *„Et in praedistinctione cuiusdam fossati vsque ad magnum flu-*

men Saar, iuxta quamdam pyrum, stant duae metae; quarum vna est Besseneu, et alia Kemej." Ide tartozik II. András király' Sebus biró részére Zeuleus föld iránt 1217b. kiadott adományában Nyitra' vize körül határkép érdeklett „*villa Besseneu.*" — Ugy látszik ezekből, hogy a' Nyitra és Sitva viz környéki besenyők Bars, Komárom és Nyitra vmegyékben elszórva egy külön nagyobb csapatot alkottak a' hajdani századok alatt, kapcsolatban levén velök a' csalóköziek is. Különben, most is fön van e' megyében Pecsened nevű falu Kosztolántól és Vág folyamtól nem messze, ugy Besenyő népes puszta Recsény filiája Nyitra és Galgócz között, ismét: Besznyákfalva.

22. §.

Pest, Pilis és Solt vármegyékben

Hogy hajdan besenyők tartózkodtak, hirdeti a' Hatvantól nem nagy távulsági Besenyő vagy Besnyő népesített puszta, ugy szinte más két hasonló nevű puszta, mellynek egyike Sári falu, másik Nagy-Körös mezőváros filiája. — Buda körül is volt Besenyő, II. András királynak a' leleszi prépostság' alapítását megerősítő 1214d. levele' ime sorai szerint: *Praedium etiam contulit* (Boleslav váczi püspökről mondatik), *quod est circa Budam, Beseneu nomine.*" — I. Leopold király' Szelepcsényi György kalocsai érsek' részére 1665b. kiadott védlevelében „Bessenyő" mint Solt vmegyei népes falu jő elő. — E' megyéhez tartozottnak látszik azon Besenyő falu is, mellyben Otto kir. Henrik bán' levelénél fogva Valterfi Endre budai polgárt mint ősi birtokában megerősíti, így hangozván az 1306. levél: „*Possessiones — in magna insula existentes, videlicet Besseneö, et Eörsziget vocatas, — — reddidimus et restitui fecimus eidem Magistro Endre.*"

23. §.

Pozsony vármegyében

Nagy és Kis Padány nevű két falu reájok emlékeztet. IV. Béla király' néhány padányiaknak mint tárnokainak, kik besenyők' fiainak neveztettek, nemességet adó 1265. levelében foglaltatik: „*Saul et Paulus, filii Salamonis de villa Padan, Theber, Elias, et Harcus, filii Joka de eadem, Tauernici nostri, qui filii Bissenorum dicuntur.*

24. §.

Somogy vármegyében

Két hely van mai nap, mint ellenmondhatatlan tanúságra vezető emlék a' besenyők' ott honozásáról, egyik Besen, vagy Bezen puszta, másik Besenye vagy Besenyő falu. Ez utóbbikról irja III. Béla király a' fehérvári keresztesek' álapítását megerősítő 1193. levelében Zuluc (Szulok) falu' határát elszámláltánál: „*Inde ad villam Gurguteg* (Görgeteg) *inde ad Cutules, inde ad villam Bissenorum.*" Kéttelenűl ezen „*villa Bissenorum*" neveztetik sz. László király' a' somogyi apátságot alapító 1191. levelében „*Pincinaticorum villa*" néven, az ajándékozott faluk' sorában, így fejezven ki magát a' sz. király: „*Pincinaticorum villa, cum seruis et territorio suo.*" — Ezen felűl II. András király a' pannonhalmi apátság' némi szerzemény-birtokait megerősítő 1221. levelében nagyhalmi besenyőket emleget, kiknek széjjel e' megyében, mint kivenni lehet, szőlő birtokaik vala, így irván: „*Item conferimus etiam sententiam definitivam nostri Palatini, Nicolai, filii Borz, quam fecit contra Byssenos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, vt cum dicti Bysseni de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellantur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simeghiensi emtitie acquisitis, vel vinis emtitie congregatis dare teneantur.*" Ugyanazon apátságnak a' mondott király által a' Somogy vármegyei szőlő-dézmák fölött 1229. kiadott itélő levélben áll: „*In villa S. Nicolai de Zoulat quadraginta mansiones, exceptis paruulis et iuuenibus, terram ad decem aratra, foenetum viginti quinque iugerum, vineas centum viginti cultas; et habent vnum locum aptum ad vineas, et arandum, qui vocatur Besenewmal.*" Ha a' szoládi határban létezett besenyőkről nevet viselő' hegy szőlővel és szántófölddel, szükségképen kellett nekik ott lakniok is. Kún László király a' nyulszigeti apáczák' Somogy vármegyei némi birtokai fölött határlevelet adván ki 1279b., mondja: „*Item cursus metarum praedictae terrae Eche hoc ordine distinguuntur: Prima meta incipit a parte meridionali in magna via, quae procedit per pontem iacentem in fluuio Kopus, tendit vsque ad viam, quae vocatur Beseneuvta.*" Tehát nem csak faluk neveztettek a' besenyőkről, hanem, hegyek és utak; emlékezzünk Moson vmegyére, hol sziget nyert tőlök nevet; Tol-

na vmgyénél majd révre fogunk találni. Kiviláglik az imént idézett XII. századi két rendbeli oklevekből az is: hogy a' Besenyő nevű helyeket kezdetben általán fogva *„villa Bissenorum“* névvel illeték latin nyelvű okleveleink. E' megyében létezett egykor Besenyő sz. György nevű hely is, mellyről VI. László kir'. gordowai Fanchy Imrefi Frank' részére 1455b. költ adománylevele így emlékezik: *„Porcionem possessionariam in possessione Besenewzenthgewrgh appellata in eodem Comitatu Simigiensi existenti habita, que condam Johannis Nemes dicti de eadem Besenewzenthgewrgh prefuisse — perhibetur.“*

25. §.

Szabolcs vármegyében

Besenyőd nevű falu eléggé bizonyítja lakosainak eredetikép besenyő vérből származásukat, mit reménylhetően még majd oklevelekkel is bizonyíthatunk, miután I. Károly kir'. némi 1326. oklevelében előfordul e' hely. Valószinükép ide tartozik a' váradi registrum' ime sora 1216d. évről: *„Kelian, de villa Beseneud, impetiit Budam, Petrum, Vendec, Borozlou, Poucam, et Buntam, de villa Vosian, praedio Simonis.“* §. 298. Bezdéd falu' neve is hihetőkép e' népségtől származék.

26. §.

Szala vármegyében

Szinte Besenyő nevű falu nem hagy kételkedni eredeti lakosainak besenyő voltokról, hihetőleg ezen falu az, melly sz. István kir'. a' szalavári apátságot alapító 1010d. levelében mint ajándék „Bessynew“ néven előfordúl.

27. §.

Szerem vármegyében

Besenyő, a' tótoknál Bessenovo, ráczoknál Beshenevo, falu, hogy nem más, mint a' Dráva-Száva közt több helyen, ugy itt is tanyázó besenyőktől vette nevezetét, kiki elhiheti. Ezen helyre tartozik IV. Béla kir'. 1253d. azon levele is, mi szerint Lőrincz' besenyői birónak hamis pénz' készitéseért elkobzott, és Iván mesternek adott javait örökképen megerősíti, így irván: *„Cum Laurentius villicus de Besenev, quae*

ad Ecclesiam S. Gregorii pertinet, nec non et filius ipsius Demetrius nomine, ac Iohannes, gener Gregorii de eadem villa Besenev per Camerarios nostros Sirmienses, Leopoldum scilicet, et socios eiusdem in manifesto crimine fabricationis false monete deprehensi, coram ven. P. Benedicto Archi-Episcopo Colocensi, aulae nostre Cancellario, — — qui per totam Sirmiam non solum honore Comitatus, sed etiam vice et auctoritate nostra ex delegatione nostra fungebatur, exigente iustitia, in ipso opere deprehensi, fuissent convicti."

28. §.

Temes vármegyében

Uj Besenyő vagy Besenova nevű falu örök emléke marad az egykor ott megszállt, hihetőképen a' török időkben kiirtott besenyőknek.

29. §.

Tolna vármegyében

Hogy voltak besenyők, kétségen kivűl teszi II. András kir. a' fehérvári keresztesek részére Földvár és Fadd nevű birtokuk iránt 1211b. kiadott privilegiuma, mellyben az elsőbbik határa' leirásánál „Besenerev" és „Besenető" fordul elő. Továbbá, a' már föntebb Fehérvár megyénél olvasható, Miklós nádor által Tolna vmegye' köz gyűlésén 1352b. hozott itélet' rendiben Gergely mr. besenyők' birája által elfoglalt Görbő nevű falunak (most puszta) az abrahámi apát' részére lett visszaadása, és a' besenyők' mondott birájának e' megye' köz gyűlésén jelen volta, nem másra, mint besenyők' ott keblezésére mutat.

30. §.

Torontál vármegyében

A' most uj szállítványi bolgár lakosokat magában foglaló Ó Besenyő vagy Besenova mezőváros hajdankorban hogy besenyő eredetű lakosoktól vette nevezetét: kételkedni senki sem fog.

31. §.

Verőcze vármegyében

Eszék' környékén már a' XII. században számos besenyő népség' laktát eléggé bizonyítja Imre kir. 1196b. a' székudvari (czikadori) apát-

ság' részére kiadott oklevele, miszerint az észéki vásár' helyén, és azon apátság' minden révein vámfizetésre szorítattak a' környékbeli besenyők ím ezekkel: *„Statuimus etiam, vt Hysmaelitae, vel Bysseny, vel cuiuscunque conditionis homines sint, in foro Ezek, et in omnibus portulis eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant.“*

32. §.

Honunk' határán túl, a' testvér magyar hazában, Erdélyben is laktak nem kevés számu besenyők, kiknek emlékezetöket mai napig föntartotta a' Besenyő (Heidendorf, villa Pagania) néven ismeretes négy helység Alsó-Fehér és Küküllő vmegyében, — Beszterczé meg Háromszékben, úgy Besenyő patak, a' Szepsi és Kézdi-Széken által folyó, meg Bese falu Felső-Fehérvmben. — Nyomós bizonyságos tesznek rólok ezenfölül az oklevelek' saját szavai. II. András kir'. az erdélyi szászoknak (Hospites Teutonici Vltrasiluani) különös szabadságokat ajándékozó 1224d. levele szerint némelly besenyők erdejükkel együtt azokhoz csatoltatván, a' nyert szabadságokban egyenlően részesítetnek. *„Praeter supradicta* (így hangzik a' kiváltság) *siluam Blacorum et Bissenorum cum aquis, vsus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eisdem contulimus; vt praefata gaudeant libertate, nulli inde seruire teneantur.“* — Ott is tehát, valamint a' magyar honban, némi kitünő szabadságokkal birtak; tanú erre Tamás erdélyi vajdának a' fehérvári káptalanhoz Apor nemzetség' osztályos ügyében intézett 1324d. parancsa, 's annak következésében a' káptalan által tett tudósítás, mi szerint az illető felek megosztozván, Opour, Sándor és Egyed a' szárazpataki felső Fehérvármegyében keblezett jószágokban nyolczvanöt szabad besenyő lakhelyeket *„Octaginta quinque mansiones liberorum Bicenorum“* kaptak.

33. §.

Miután a' nagyobb felekezeti és kisebb csapatu besenyőket krónikáink' és okleveleink', úgy régi és jelenkori geographiánk' útmutatásánál fogva helyenként mintegy huszonnégy vármegyében föltaláltatóknak kitelhetően bebizonyítottam: még más biztos kalaúzunk is létezik a'

21 *

a' messzi régiségből azok' bővebb kinyomozására. Ha történetkönyveinket az oklevelekkel gondos figyelmü olvasás után egybevetjük, meggyőződünk arról, hogy a' besenyők *„Euri"* vagy *„Confiniorum custodes"* — *„Speculatores"* és *„Spiculatores"* — *„Siculi"* végre *„Sagittarii"* néven is említetnek. Mind ezen neveknek egyenként reájok tartozásáról elég bizonyságot nyújtanak a' következő hiteles adatok.

34. §.

I. Besenyők mint végőrök.

Világosan mondja Béla kir'. névtelen jegyzője már föntebb is említett soraiban: *„Dux vero Zulta, — ex parte Theothonicorum — ultra lutum Musun, collocavit etiam Bissenos non paucos habitare, pro defensione regni sui."* — Ezen határszéli besenyőket szent László' törvénye már őröknek nevezi, illy kifejezéssel: *„Custodes confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur."* — Valamint tehát a' hadseregnél elülálló, kémkedve vigyázó csapatok őröknek hivattak atyáinknál, úgy a' hon' határszélin a' szomszéd ellenséges népekre ügyelni tartozók is olly nevet viseltek; amazokról mondja IV. Béla kir. egy 1246d. oklevelében: *„Custodes exercituum, — qui vulgo Eur dicuntur."* — De lássuk közelebbről, mit tart sz. László törvénye a' besenyőkről mint őrökről? A' törvény'szavai ím ezek: *„Comites confiniorum, si equos, vel boves ultra fines hujus patriae, sine licentia Regis, vendere praesumserint; Comitatus honore priventur. Custodes ergo confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur, si absque licentia Comitum tale quid commiserint; libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illis vero Custodibus, qui praesunt, si in culpa eadem rei inventi fuerint, cum omnibus quae habuerint, pereant: Soli filii, et filiae in libertate permaneant."* (Lib. II. cap. 17.) Saját biráik- (őrgrófjaik) és különös szabadságaikról eléggé értesítenek e' sorok; de azt is tanulhatjuk ezekből, hogy nem más, mint a' hon' határaira nyuló Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Szala vmegyékben egykor elterjedt végőröket illeti, kik, mint láttuk, besenyőkből szerkesztettek. E' végőrök közül a' Vas vmegyeiek most is viselik nevüket az ugynevezett Őrségi kerűletben; ezekről azonban, mint valóságos besenyő népről, különösen lesz említés.

35. §.

II. Besenyők mint Speculatorok és Spiculatorok.

Maga a' *„Speculator"* szó megfejti jelentését, az oklevelek is „Őr" értelemre magyarázzák. V. István kir'. némi 1272d. oklevelében áll: *„Terra speculatorum nostrorum Eur vulgo dictorum."* — Ugyan azért, nem mást, mint a' véghelyi besenyőket illeti. II. András kir. a' sz. keresztí monostor' besenyők lakta birtokának védelmét parancsoló év nélkűl költ levele, midőn mondja: *„Omnibus Speculatoribus — Musuniensis et Supruniensis castri pacem et salutem."* Szinte csak a' Sopron megyei besenyőkre alkalmazható ugyan azon kir'. a' soproni nyilazókat szőllő-vám alól fölmentő 1270d. levele, a' speculatorokról így emlékezvén: *„Ceterum vobis omnibus tributariis in Comitatu Soproniensi, et specialiter in Bobut, in Ferteufeu, et inter Speculatores constitutis, praecipimus."* — A' Szala vmegyei besenyő végőrök is illy néven jeleltetnek Zsigmond kir'. alatt ellenök hozatott némi 1392d. ítéletlevélben, ekképen: *„Nos Sigismundus — vna cum Praelatis, et Baronibus nostris — in Kismarton existentibus, certi Speculatores vulgariter Zalaeur vocati, vice et nomine vniuersitatis ipsorum, Celsitudinis nostrae adeuntes conspectum; aduersus virum Magnificum Ladislaum, filium Petri de Sarov, tunc Comitem Temesiensem, proposuerunt eomodo, vt ipse dictus Ladislaus ipsos a nostra Maiestate subreptitie impetrasset, et iniuste et indebite obtinuisset, cum nusquam cuipiam hominum per Regiam Maiestatem actenus perpetuo donati extitissent, forentque liberi, et tantummodo ad speculationis officium deputati; ob hoc ipsi eundem Ladislaum filium Petri tempore statutionis eorum sibi faciendae legitime prohibuissent."*

36. §.

Fölváltva a' *„Speculator"* névvel, *„Spiculator"*-oknak is hivattak a' végőrök, melly, ha nem hibás csere, bizonyára a' *„Spicula"*-azaz: lándzsa szótól kölcsönöztetett; lándzsával őrt állásokért neveztetvén lándzsásoknak, spiculatoroknak, valamint a' nyilazástól *„Sagittarius"*-oknak. — V. István mint ifjabb király' Gosztuni Miklós fiak' részére 1269b. kiadott nemesítő levelében Rába melletti, Vas-

vmegyében kebelezett királyi spiculator népet említ ekképen: „*Ipsos — eximendo de numero populorum nostrorum Spiculatorum — cum terra Kuerszorum vocata — quae iacet inter villam Chakon, et villam Gosztun, in numerum seruientium nostrorum duximus transferendos.*" — Csakány és Gasztony, magyar helységek mainap a' Rába mellett, az ugynevezett őrségi vidéknek tő szomszédságában. Hasonló néven nevezi a' mondott vármegyében Borostyánkő és Németujvár közt szép ki terjedésű földön települt besenyő végőröket I. Károly király' 1327b. költ ime nevezetes oklevele: „*Nos Carolus, Dei gratia, Rex Hungariae, tenore praesentium significamus quibus expedit vniuersis: quod nos volentes, vt Spiculatores nostri, qui inter castra Vyuar et Borostyan vocata, residentias et possessiones haberent, vel habere dignoscerentur, illis libertatibus et Seruitiis, quibus tempore Dominorum Belae, Stephani, et Ladislai olim illustrium regum Hungariae, felicium recordationum nostrorum Praedecessorum vsi extiterunt et permanserunt, nostris temporibus, quibus Dei clementia regno huic feliciter praesidemus, permaneant et existant pacifice et quiete. Qui autem ex eis, tempore impacato de propriis eorum residentiis, libertatibus et seruitiis, alio se transtulissent, ad debita ipsorum loca et obsequia reuertantur, Comiti Nicolao, filio Petri, de Superiori Eör, quondam eiusdem spiculatori condiximus, sed nunc per nos meritis suis requirentibus, in numerum et collegium nobilium seruientium regalium perpetuo translato; quem Capitaneum ipsorum Spiculatorum quem scilicet vulgariter Eörnagysägh dicunt, constituimus esse et existere, commisimus; Quod idem Nicolaus Comes eosdem Spiculatores nostros quocunque sint dispersi, requirat et reducat ad eorum loca propria et possessiones, terminos earumdem possessionum, et metas ab omnibus commetaneis suis et vicinis distinguendo, seruetque nobis eosdem in debitis eorum libertatibus et seruitiis nobis inpendendis. Itaque vobis vniuersis cuiusuis status et dignitatis hominibus praecipientes firmiter per praesentes mandamus, quatenus in quorumcunque vestrorum locis, villis et terminis dicti spiculatores nostri existerent, vel aliqui ex iisdem per dictum Comitem Nicolaum apud vos, vel vestrum quoslibet reperirentur, absque omni difficultate pacifice remittatis, aliud facere nullatenus praesummentes. Datum in alto castro, in octauis Natiuitatis beati Ioannis Baptistae. Anno MCCCXVII.*" — Végre azon végőrök' „Spi-

culator" nevéről meggyőz bennünket ismét Károly király' a' Moson vmegyében virágzott kathai őrök' részére 1339b. kiadott következő privilegiuma: „*Nos Karolus, Dei gratia, Rex Hungariae, significamus tenore praesentium, quibus expedit, vniuersis, memoriae commendantes; quod nos Laurentio, Ioanni et Nicolao, Spiculatoribus nostri de Katha de Comitatu Mosoniensi; ipsorum et totius generationis eorumdem de eodem, vice et nomine humiliter supplicantibus, et exinde nostram Maiestatem flagitantibus, gratiose annuentes concedimus et promittimus, quod eosdem et eorum totam generationem de praedicta villa Katha, in eorum primaeva libertate, quam in exercitio seruitii spiculationis in finibus Teutoniae continue residentes temporibus priorum regum, piorum progenitorum nostrorum, felicium recordationum habebant, et habere dignoscebantur, deinceps semper conseruabimus, et faciemus conseruari immunes; ita tamen, quod iidem nostri Spiculatores eorum seruitia et officia spiculationis, vt quemadmodum eorum progenitores antiquitus exercebant, facere et exercere teneantur, more consueto, absque cuiusuis temporis interuallo, equis bonis, velocibus, sepe conseruatis, armati decenter incedentes; Comiti Mosoniensi praesenti ac futuro, virtute litterarum nostrarum praesentium firmiter praecipientes committimus, quatenus eosdem regni nostri Spiculatores in eorum libertate non praesumat molestare. Datum Posonii tertio die festi natiuitatis beati Ioannis Baptistae. Anno Domini MCCCXXXIX.*" Azonban, hogy a' Spiculator név csak önkényes fölváltása volt a' Speculatornak, eléggé kitünteti Károly kir'. a' Vas vmegyei őrök' részére 1327b. költ levelének Eöri Mihályfi Mihály és Benedek' kérésére 1436b. a' vasvári káptalan által jeles alkatban készített általirása, mellyben *Speculator* találtatik a' Spiculator helyett; ugy szinte azon káptalan' 1610d. ujabb transumtumában is.

37. §.

III. Besenyők mint Siculusok.

A' „*Siculus*" vagy székel nevezet is egy jelentésű a' végőrrel, speculatorral, és szinte azon besenyőkre ruháztatott őseinknél, kiknek tisztök 's kötelességök vala az ország' határszélin vigyázni. Sötét homályban

botorkálnak ugyanazért némelly iróink, kik a' bécsi képes krónika ime sorait „*Bissem atque Siculi vilissimi usque ad castrum regis, absque vulnere fugerunt*" (P. II. c. LXIII.); ismét: „*Bisseni vero pessimi, et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt.*" (Ibid. c. LXV.) az erdélyi székelekre tartozónak vélik. Miként teremhettek volna az elbeszélt két rendbeli esetnél, t. i. II. István király' 1123d. év körűl a' csehek ellen, és II. Geyza király' 1164b. az austriaiakkal viselt véres hadában mint társak a' messzi távulban élő erdélyi székelek? ugy vélem, senki meg nem fejti. Csak besenyők, 's azokkal együtt álló őrségi felekezet, vagy is besenyő székelek vehettek részt e' két csatában. Fontos oklevelet tartott fön a' Sopron vármegyében kebelezett vági besenyő-székelekről, — kiket eddig történetvizsgálóink Vág' vize mellé hibásan helyezték, — Bonfin János' honi dolgainkról irott könyvének frankfurti 1581ki és kölni 1690ki kiadásához mellékelt királyok' Decretumának Bécsben, 1580b. nyomatott példánya, melly szerint IV. Béla kir. a' vági székeleknek némi kitüntető szabadságokat ad, különösen hadi szolgálattételök' dolgában. Így hangzik az évszám nélkűli levél egész kiterjedésben: „*Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaeque Rex. Omnibus tam praesentibus quam futuris, praesentes litteris inspecturis, salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum, tam praesentium, quam futurorum noticiam harum serie volumus peruenire: Quod cum Siculi de Wagh, olim per Comitem suum fuissent plurimum aggrauati, nobisque super grauamine ipsorum huiusmodi ex parte eorum frequentius fuisset supplicatum: Nos qui ex officio suscepti regiminis nostri condolescere debemus cum moderatione petitionibus subditorum, eosdem Siculos, a grauamine suo praedicto eximendos ordinaueramus, vt sub certo numero hominum, videlicet centum armatorum, nobis et regno nostro in omni expeditione nostra seruire teneantur, super gratia, seu misericordia nostrum priuilegium concedendo; sperantes, vt iidem ad seruitium nobis et regno nostro impendendum, vtilis et idonei habeantur. Verum quia praedicti Siculi in libertate persistentes praenotata, nobis in omnibus expeditionibus nostris, quas secundum temporis diuersitatem, et nogociorum nostrorum qualitatem habere nos oportuit, vltra ipsam ordinationem nostram, quasi de virtute*

in virtutem gradatim ascendentes, adeo gratum et laudabile seruitium impenderunt, vt noster Regius animus frequentius in seruitiis quieuisset eorumdem. Nos huiusmodi fidelitatibus et seruitiis eorum laudabilibus, et benignitate Regia, grato recompensationis munere occurrentes, satisfacere cupientes, vt eo splendidius nobis seruire valeant, quo specialius eos amplectimur Regio cum fauore, talem eis gratiam duximus faciendam, quod non sub certo numero, sed eo modo, sicut seruientes Regales per se et personaliter armati nobiscum exercituare teneantur. Vt igitur haec a nobis concessa gratia robur obtineat perpetuae firmitatis, nec per quempiam processu temporis retractari valeat, aut in irritum reuocari, praesentes concessimus literas." Mai nap fönvan Sopron vmegyében Rába' vize mellett, Árpástól nem messzire, hol, mint fölebb láttuk, a' besenyők' fészke volt, a' Vág nevű magyar falu, mellynek lakosai más régi oklevelekben besenyőknek, majd nyilazóknak „Sagittarii" mondatnak.

Laktak Siculusok Pozsony és Nyitra vmegyében is Nagy-Szombaton fölül Korompa, Boleraz és Klucsován' határától kezdve a' Vág és Tirna' vize között Morva' vizéig, kik a' csehek ellen őrködtek. Miután már Liptó vmegyénél elmondatott, hogy annak Vág menti részén honoztak besenyők, ez éjszak-határszéli Siculusokat tőlök különböző népségnek tartani okunk nincs. IV. Béla király a' nagyszombati apáczák' részére Baralad (most Boleraz) falu fölött költ adománylevele' 1256. megerősítésében a' határ' leirásánál mondja: „*Inde per riuum tendit ad magnam Syluam versus Siculos; et ibi sunt tres mete, versus occidentem: vna meta pertinet ad villam Solmus, secunda meta ad villam Baralath, tertia meta pertinet ad Siculos.*" — I. Lajos király' 1364d. levelében továbbá: „*Ipsam metam transeundo per eandem silvam magnam curreret ad vnam viam, et perueniret ad tres metas terreas antiquas, quarum vna separaret terrae Syculorum, alia villae Gyos nunc vocatae, olim vero Solumus nuncupatae.*" — Csalhatatlan emlékére találunk maiglan Pozsony vmegye' most leirt vidékén, a' Morva' vizénél, hol Austriával és Moráviával ütközik honunk, e' Siculusoknak a' Székelfalva nevű helységben, melly a' németektől „*Sekeln*" a' tótoktól pedig „*Szecula*" néven hivatik. — Könnyen kiviláglik ezekből, hogy a' székel nevet viselő helyek is, mint Székely, Szabolcs —, Kis és Nagy Szé-

kely, Tolna —, Székelyhid vagy Székelyvám (németűl Zichelhid) Bihar vmegyében besenyő székelektől nyerék nevöket. A' váradi registromban említetik 1219. évre 17. §. „*Villa Zekul.*" 1217-re 208. §. „*Bichorienſes de centurionatu Sceculzaz.*" — 1216-ra „*Villa Scecul.*" Bihar' várának e' szerint egy század osztály-vidéke (járása) székel névvel jelelteték, hihetőleg az ott lakó besenyő-székel népségtől.

Méltán kételkedhetni már ezek után, hogy azon népség, mellyet Béla király' névtelen jegyzője „*Seculi*" és „*Sycli*" néven (cap. L. LI.) Árpád eleibe a' Korogy' vizéig vezet, valljon erdélyi, vagy pedig a' magyarhoni már Árpád előtt itt létezett besenyő-székel volt-e? Amazoknak tartani vagy csak azért sem biztos, mivel a' történet' fonala szerint Árpád' meghódított tartománya és a' székel hon közt nagy távulságra kiterjedő Erdélyország később foglaltatott el a' magyarok által, ezt maga a' hitelre méltó névtelen iró is világosítván.

38. §.

IV. Besenyők mint Sagittariusok.

Valamint végőrködési kötelességükről őröknek, Speculatoroknak és Siculusoknak is hivattak, ugy hadakozás módjok 's fegyverviselésökről nyilazóknak, azaz jászoknak „*Sagittarii*" neveztettek a' besenyők. Sopron, Somogy és Szala vmegyében, mint már tudjuk a' besenyők' fészkében laktukról csalhatatlan bizonyságot tesznek az eddig ismert oklevelek. — II. András király' a' borsmonostori zárda' részére Bors biró által tett ajándékot megerősítő 1225d. levelében olvashatni: „*Dederunt etiam terram, qui vocatur Dag, cuius prima meta incipit iuxta viam, quae venit de Suprun, inter duo Dag, — — et abhinc per plures metas versus orientem properat, per vallem pluuialem ad duas metas iuxta terram Sagittariorum.*" Ezen Sopron megyei besenyő jászokat V. István király, 1270. levele által minden szőlővámok alól fölmentvén, mondja: „*Sagittarios nostros de Comitatu Soproniensi, quos in consuetis libertatibus ipsorum conseruantes, fauore et gratia prosequi intendimus.*" Még világosabban fejezi ki magát e' tárgyra Kún László király a' besenyő jász felekezet' lueri (most Lewer Sopron város' határában) részének Sopron vára' polgáraihoz csatlásáról szóló 1277d. levelé-

ben: „*Cum villicus* (ugymond) *et ciues de castro nostro Suproniensi propter eorum paucitatem commode non suffecissent ad conseruationem Castri memorati, ei medietatem Sagittariorum de villa Luer, circa dictum castrum existentium, in ipsorum ciuium numeri augmentationem Dominus Bela, auus noster, et Stephanus Pater noster, karissimi, clarorum recordationum transtulissent, libertatem ipsorum Ciuium eisdem concedendo. Nos, — — concessimus eisdem, vt et alia medietas Sagittariorum de villa ante dicta ad conseruationem praedicti castri, et ad augmentationem ipsorum ciuium computentur, et illa et eadem per omnia gaudeant libertate qua ciues praefati gratulantur.*" A' soproni polgárok tehát a' szomszéd Sagittariusokból nyerék szaporulásokat; mit ugyanazon király' hason tárgyú 1282d. megerősítő levele továbbá is bizonyít mondván: „*Hospites de Supronio, et ex iis nominatim Iacobus de Sagittariis nostris circa Supronium constitutis.*"

A' már Siculus néven előállított Sopron vmegyei vági besenyők közül most említett V. István király' nehányakat nemesek' sorába emelvén 1272d. levele által, Sagittariusoknak nevezi őket ekkép: „*Attendentes fidelitates et seruitia Demetrii, Abraam, Mathey, Deme, Calli et Mikus, Sagittariorum nostrorum de Wagh.*" Épen e' vági Sagittariusok tünnek föl a' Baranya vmegyei besenyők közt Kún László' 1279d. oklevele' nyomán, minél fogva ugyanis ezen V. István által megnemesítetteknek Baranya vmegyében Okur vize mellett fekvő Zeguedi földöket a' többi ottani Sagittariusok' földétől elkülönözvén, azok' sorsa 's nemzetségi állapotja alól kivévén, valóságos nemesi vagyonná teszi, így rendelvén: „*Iohannes filius Deme, Abram, filius Tywanus, Paulus, filius Zegey, et omnes alii cognati eorum de Zegued, qui de condicione Sagittariorum de Wagh originem duxerant, ad nostram accedentes presenciam: nobis humiliter supplicarunt, vt nos eosdem propter merita suorum seruiciorum, cum terra eorum Zegued vocata, iuxta fluuium Okur, in Comitatu Barana existenti, a terris aliorum sagittariorum certis vndique metis separata, a nexu sagittarie condicionis eximere, eripere, et liberare, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium, qui vulgariter Seruientes vocantur, transferre de benignitate dignaremur. Nos igitur predicto-*

rum Iohannis, Abrahe et Pauli ac omnium aliorum cognatorum suorum, piis precibus et sollicitis supplicationibus, ex premissis causis misericorditer inclinati, consideratis nihilominus fidelitatibus et seruitiis eorumdem, nobis et regno nostro impensis fideliter ac deuote: prehabita diligenti deliberacione, de communi consilio et consensu Baronum nostrorum, dictos Iohannem, Abram, Paulum, et omnes alios cognatos eorumdem cum terra ipsorum, Zegued vocata, a nexu sagittarie condicionis exemimus, eripuimus, et liberauimus, ac ad numerum et dignitatem Nobilium transtulimus regni nostri; ita quod tam memorati Iohannes, Abram, Paulus et omnes alii cognati eorumdem, quam filii eorum; et filiorum filii, ac ceteri posteri ipsorum, ab ipsis descendentes, ab omni nexu et seruicio sagittarie condicionis, cum praedicta terra eorum Zegued, vocata, exempti, erepti, et liberati, et plene absoluti, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium aggregati, cum priuilegio, praerogatiua, eminentia et honestate aliorum regni nostri Nobilium cum plenitudine gracie regie de cetero gratulentur; quemadmodum id per Dominum Stephanum, illustrem Regem Hungariae, patrem nostrum karissimum, pie memorie, dinoscitur eisdem indultum extitisse." Mi fontos tanúság arra: hogy a' vági jászok vérségi és birtoki kapcsolatban állottak a' baranyai már föntebb kijelentett Okur melléki besenyő népekkel!

A' Szala vármegyei besenyők Sagittarius nevezetéről végre, többeket elmellőzvén, elég bizonyságul szolgál Csák bán szalai főispán, mint királytól kinevezett birónak a' bucsai, ugyanazon megyében lakó nemesek' részére 1268b. költ itélő levele, mellyben hazugdi nyilazók fordulnak elő imígy: „*Terra — Nobilium de Bocha — per Castrenses de Bocha, et Sagittarios de Hazugd, indebite occupata — — per eandem aquam Plysg separatur a Sagittariis de Hazugd.*"

39. §.

Már, hogy ezen besenyő jászokról értesítenek a' történetkönyvek „*Sagittarius*" név alatt, annál is inkább elhihetjük, mivel a' bécsi képes krónika szerint Péter király' halála után a' német császár táborának Vértes hegy körűli 1048b. lett öldöklésénél mint mérges nyilakkal harczolók állítatnak elő: „*Insuper etiam Hungari et Bisseni, singulis*

noctibus, acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo." (Turócz. P. II. c. XLIII.) — Minden kétségünk elhárul e' részben, ha a' most idézett krónika' II. István király' 1123d. év körül a' csehekkel viselt háborújának leirását figyelemmel olvassuk, hol ez mondatik: „*Et alium nuncium misit* (Solth) *ad regem* (Stephanum), *dicens: mittat rex Sagittarios circa castra Ducis* (Bohemorum), *ne cito ad castra sua equitare praevaleant. Rex autem, vt fuit impetuosus, fecit sicut Solth dixerat, sine suorum consilio. Bohemi videntes Sagittarios venire, sine dubio sciverunt veritatem esse, quod audiverant. Qui impetum super Sagittarios fecerunt; Bisseni atque Siculi vilissimi, usque ad castrum regis, absque vulnere fugerunt.* (P. II. c. LXIII.) — Ime, Sagittariusok küldettek 's rohantak a' csehekre, mégis besenyőknek és siculusoknak mondatik a' tőlök megfutamló sereg! Ha már itt sem veszszük egynek a' „Bissenust, Siculust és Sagittariust", ugy soha el nem igazodunk régiségeink' magyarázatában.

A' besenyők' e' fölváltva használt részletes nevénél fogva egyeztethetjük meg csak, mit az egykorú Otto freisingi püspök és a' bécsi képes krónika II. Geyza király' Henrik austriai vezérreli 1146b. Pozsony körűl viselt háborujáról mond, amaz Sagittariusokat, ez Bissenus-Siculusokat emlegetvén. Az elsőbbik irja: „*Igitur Rex Ungariae superveniens, castraque ponens, Oppidum* (Pozsonyt érti) *cinxit, diversis instrumentis, tormentorumque generibus adhibitis, ac Sagittariis Oppido circumfusis.*" — Ismét: „*Positis in capite duabus alis, in quibus Sagittarii, quatenus, vim hostium eminus repellerent, erant.*" Továbbá: „*Sagittariorum impetu, qui in duabus praecedentibus alis positi erant, praevenit, et illas cum duobus Comitibus, qui eidem praeerant, ferme funditus deleuit.*" (De Gest. Frid. I. Imp. L. I. c. 30. 32.) A' másiknál olvassuk: „*Duxit enim rex exercitum contra furorem Teutonicorum insultantium, et Hungariae fines devastantium.*" — Alább: „*Hungari vero, ex adverso appropinguaverunt ad praelium, et intonuerunt buccinis, et clanxerunt classicis, et clamaverunt ad Deum. Et clamor vociferantium, ascendit in coelum; et commissum est praelium. Bisseni vero pessimi, et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt, sicut oves a lupis, qui more solito praeibant agmina Hungarorum. Tunc etiam,*

priusquam Hungari confligere coepissent, quaedam agmina Hungarorum, perterrita sunt, a furore Teutonicorum. Praevaluerunt Teutonici Hungaris in initio belli conflictus." (P. II. c. LXV.)

40. §.

Valahányszor történetiróink a' Sagittariusokat szóba hozzák, mindannyiszor olly esetet rajzolnak, melly a' nagyobb csapatu besenyők' fölebb kimutatott honában, vagy ahhoz közel történt. Így, a' Henrik német császárnak az elűzött Péter' védelmére Aba Sámuel ellen 1044. évben kiállított serege a' Rába' vidékén Győr és Sopron között öldököltetett a' nyilas vagy jász nép által, mint a' bécsi képes krónika ezekben előadja Turóczinál: „*Concitato itaque cursu* (Caesar) *invasit fines Hungariae, intrans per Supronium. — — Occurit autem ei, Aba rex, in Menfeu, juxta Jaurinum cum magna multitudine armatorum. — — Comisso itaque praelio, inter utrumque, diu et acriter pugnatum est; sed tandem Caesar, — felicem obtinuit victoriam. — Ex Teutonicis, illo die, in loco ipso, infinita corruit multituto. — — Sagittarii enim occiderunt eos.*" (P. II. c. XXXVII.) Ugyan csak azon krónika szerint Péternek 1047b. történt legyőzetése és elfogatása szintazon részeken Fehér vmegyében, Zamur falunál ment végbe a' jászok által, így adatván elő az eset: „*Petrus autem rex — cum suis Teutonicis, fugam iniit versus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret: sed evadere non potuit. — Et volebat reverti festinanter in Albam. Qui dum revertisset in villam Zamur — — collegit se in quandam curiam et per triduum, viriliter dimicando, semetipsum defendebat. Tamdem milites ejus omnes a Sagittariis sunt interfecti; ipse vero vivus captus, et obcoecatus.*" (P. II. c. XLI.)

Nem merném állítani, hogy a' jász nevet viselő helységek honunk' éjszaknyugati számosb megyéiben a' besenyő Sagittariusoktól nyerték nevezetüket, ha ugyanazon helyeken 's vidékeken besenyők' lakára nem akadnék. Így, a' Komárom vmegyei Udvarddal, mit besenyőkének oklevél bizonyít, határos a' szintazon megyében kebelezett Jászfalu, mind kettővel szomszédságos levén a' Bars megyei Besenyő helység. — Pozsony vmegyében Nagyszombaton fölűl, hol oklevél

szerint a' Siculusok földe vala, mai nap Jász-Locz létezik. — Nyitra vmegyében Nagy és Kis Jácz (helyesebben Jász) a' nyilazó besenyőkre mutat.

41. §.

Hiteles oklevelek győznek meg arról bennünket, hogy a' nagyobb felekezetben együtt élő besenyők különös, saját kebelbeli tisztviselőiktől kormányoztattak, millyenek valának:

I. A' Főispán (*Comes, Iudex.*) Rendszerint az ország' nádora viselé e' méltóságot, találni azonban nyomára más fő hivatalban tündöklő hatalmas férfiaknak e' tisztben, így 1216b. Ochus országbiró, — 1329b. Mikch slavoniai bán, — 1406b. Maróthi János machói bán vala a' besenyők' főbirája vagy ispánja.

II. Alispán, (*Comes*) a' főispánnak mintegy helyettese, hasonlóan „Comes" nevet viselvén, annak nevében igazgatott; illyen volt 1222b. Lukács, a' Gyula nádorhoz tartozó árpási besenyők fölött. Ugy látszik, ez vala a' hadba szálló besenyők' vezére. Most említett Gyula nádor által az árpási besenyők' részére 1222b. kiadott szabadságosító levélben mondatik ezen Comesről, hogy minden három év' fordultával ujságképen tartozzanak neki adni a' besenyők minden két lótól hat pensa mantuai denárt, a' táborba nem mehetők pedig minden lótól szinte hatot; továbbá, hogy csak egyszer tartozzék közéjök menni a' Comes, midőn t. i. ujra választatik.

III. Udvarbiró (*Curialis Comes.*) A' törvénykezés és igazság' kiszolgáltatására ügyelő tiszt vala ez. Az árpási besenyők' idézett szabadságlevele rendeli, hogy az udvarbiró évenként gyakrabban közöttök járjon keljen, és az előterjesztendő panaszokat megvizsgálja. Hasonló hivatalt viselt a' Fehér vmegyei besenyőknél Gergely mester, ki magát majd *„Rector"*, majd *„Comes Bissenorum"* czimmel nevezé. Ugyan is sz. Mártonban 1346b. pörhalasztó-levelet ada ki némelly ősrsi besenyők' dolgában, mellyből biráskodási köre eléggé napfényre jő.

IV. Jobbágyok (*Jobbagiones.*) Valamint magyar eleinknél első eredeti tiszta értelemben főbb, elókelő, jobb-ág vagy nemzetségbeli embert jelentett e' nevezet, ugy a' besenyőknél is a' jobbágyság tisztelet 's rang-

osztályul vétették. Békeidőben a' közbirák, törvényszolgák, hadban a' századosak és tizedesek hivatalával ruháztattak föl; rendesen ez vala a' fegyverviselő, mindig talpon alló rész, miként a' főispánok mellett a' várjobbágyi rend; ugyan azért több javadalmakban 's kedvezésekben is részesültek, kitetszőbb jogaikat a' többi köz besenyők fölött bizonyítja az árpási szabadságlevél, melly azt tartja rólok, hogy az alispán — Comes — közéjök jöttével ne köz besenyők menjenek vele, hanem egy a' jobbágyok közül menjen előtte, és az jelelje ki annak jogait; továbbá, hogy a' jobbágyokhoz, kik személyesen hadba mehetnek, az udvarbiró be ne szálljon. Ugyanazon oklevél szerint Mika, az árpási besenyők' egyik jobbágya azért, mivel, mint Lukács birót vezető, az őt illető tartozások' beszedésében roszúl értesítvén, némi zsarolásokra, és így jogsértésre nyujtott okot, minden javai' elvesztésében marasztaltatott el, olly módon, hogy sem ő, sem maradékai közűl valaki jobbágyi tisztséget a' besenyőknél ne viselhessen. „*Quamobrem* (ezek a' privilegium, szavai) *idem Mika, tanquam destructor libertatis fuisset judicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam, ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagionum possit adipisci.*"

42. §.

A' mennyire kinyomozható vala oklevelekből a' besenyők' fő- és albiráinak, ispánjainak névsora, ime renddel következik két századra terjedve.

1216. Ochus, II. András király alatt országbiró és besenyők' birája („*Ochus Curialis Comes et Comes, Bissenorum.*")

1222. Gyula nádor, besenyők' főbiráia.

1222. Lukács, besenyők' biráia („*Lucas, Comes Bissenorum.*")

1267. Poky Oliver, Rába körülti besenyők' biráia („*Oliverius de Pock, Comes Jauriensis, et Judex Bissenorum circa Rabam.*")

1324. Fülöp nádor, kúnok és besenyők' biráia, („*Philippus Palatinus, Comes Scepusiensis et de Vjvar, ac Iudex Cumanorum nec non Byssenorum.*")

1329. Mikch mester slavoniai bán és besenyők' biráia. („*Magister Mikch, Banus totius Slavoniae et Comes Bissenorum.*")

1346. Gergely mr. besenyők' igazgatója („*Magister Gregorius, Rector Bissenorum.*")

1347. u. a. Gergely mr. besenyők' birája („*Comes Bessenorum.*")

1351. u. a. besenyő, besenyők' birája („*Magister Gregorius Byssenus, Comes Bissenorum.*")

1406. Maróthi János, macsói bán és besenyők' birája („*Ioannes de Maroth, Banus Machoviensis et Comes Bissenorum.*")

43. §.

Előszámlált biráikon kivűl besenyő származású több nevezetes férfiaknak maradt fön emléke, kik ezek:

970—1000. Thomoy nembeli Thonuzoba, fejdelmi vérből származott besenyő.

1000. körül. Thonuzobafi Urkund.

1074. Zultan vagy Zolta, besenyők' vezére (*Princeps Bissenorum.*)

1192. Mog, Mogh vagy Moch, nádor és bácsi főispán, besenyő (*Bissenus.*)

1225. körül. II. András király alatt Aba, besenyő, királyi ember (*Aba Bissenus, homo regius.*)

1265. Padányi Salamonfi Saul és Saulus, ugy szinte padányi Jokafi Theber, Illés, és Harcus, királyi tárnokok, és besenyő fiak (*filii bissenorum*), meg Pyrimus, Jeke, Chenken, Jakon, és Kopcsh, az ő rokonaik, ország' nemesei' sorába emeltetnek IV. Béla király által.

1294—96. Opsafi Joanka, és Oliver, Lochkfi Beke, Itemerfi Itee és Isak, besenyők.

1326. Fanchi Nothyr Máté, Zulfi Dominik, Kozmafi Balás, Ompudfi István, és Pál, Ipochfi Beze és Bernalthfi András, fecsei besenyők (*Bisseni.*)

1329. Benedek Baranya vmegye' főispánja, besenyő (*Bissenus.*)

1335. Nothyr Máté biró, besenyő, és fancsi nemes, — Miklós, János és Balázs, fiai.

1338. Sadányi Jánosfi Gergely besenyő, I. Károly királytól Besseneő, Egres és Hatvan, már besenyő elei által birt falukat visszanyeri.

1342. Beke, besenyő (*Bissenus*) Dunasziget' birája (*Comes Insulae maioris.*)

1344. Ladányi Jánosfi Gergely besenyő (*Bissenus.*)

1345. Lőrinczfi Farkas Jakab, sági besenyő és Andrásfi Ferencz tulgei besenyő.

1346—7. Györgyfi Miklós, és fiai Genepse, Dominik, István, András, Antal, — Péterfi Bielke, és János, — Jakab és File, gyula-ürsi besenyők.

1349. János, besenyő, I. Lajos király' allovászmestere (*Joannes dictus Bessenyew vice agazo domini Ludovici Regis.*)

1351. Gergely mr. besenyő, ki besenyők' birája.

1381. Mátyás nezdei (t. nezetei, Nyitrában) besenyő, I. Mária királynő' udvarnoka.

1386. István hordi besenyő, ismét Mária királyné' udvarnoka, („*Stephanus Bissenus de Hord aulae regin. M. familiaris.*)

1387. Gacelfalvi Andrásfi Tamás besenyő (*dictus Bessenew*) Zsigmond királytól Zaskalicza falut nyeri ajándékúl Árvában.

1406. Pál, besenyő (*Bissenus*) Dalmát, Horvát és Slavonia országok' bánja.

1411. István, besenyő (*Bissenus*) királyi dispensator (*Dispensator Regiae Majestatis*).

44. §.

Országos intézménynél fogva a' hon' németek feléi határszélei' védelmére rendeltetvén a' besenyők nagy részben, már ez általis valóságos hadi szerkezetű katonatelepeket alkottak, kik szüntelen fegyverbe öltözve őrködének az ellenséges szomszédok' kártékony becsapásai ellen. De ezen fölűl más hivatások is volt. Köz háboru és fölkelés' idején a' magyar táborhoz csatoltatván, saját főispánjok' zászlója alatt a' harczoló sereg' előjáró, száguldó osztályát képezék. Világosan irja a' bécsi képes krónika Turóczinál: „*Bisseni — et Siculi, — qui more solito praeibant agmina Hungarorum.*“ (P. II. c. LXV.) — Nemcsak

hadviselésök' módjáról, hanem fegyverkezésök és öltözködésökről is elég értesítést nyujtanak történetkönyveink, mik szerint könnyű bő ruházatban, lóháton szálltak hadba. Bonfin János, kinek időkorában a' besenyők' ősi szerkezete még eredetiségben levén, őket jól ismerheté, szokásokról el nem mulatta följegyezni, hogy zászlós lándzsákat használva, nagy szakállt és bajuszt, taréjos forgókkal ékesített csákót, vagy is hoszszú farku süveget, persák' módjára selyemből készült bő öltözetet viselének, és a' lovak' szilajságában leginkább gyönyörködtek: „*Illis mos est* (ezek szavai) *vexillationibus uti, demissas ferre barbas, et labri vel maxime superioris nutrire pilos caudata cristatare secum ferre pilea, fluitantibus quoque vestibus indui, iisdemque sericeis, in Persarum morem, et equorum pernicitate admodum delectari.*" (Dec. II. Lib. IV.) Bonfin' e' soraihoz Liszti János veszprémi püspök 1568. körül saját kezével következő észrevételt tűzé: „Innen van most huszáraink' öltözete; mellyből látható, valamint igaz is, hajdan más, mint most, öltözet' viselése a' magyarnak." (Kovachich, Script. RR. HH. min. T. I. 333.) Ezeket tudva, könnyen érthető már, hová czéloz a' bécsi képes krónika Turóczinál e' szavakkal: „*Vilissimi Bisseni*" (c. 55.) „*Bisseni atque Siculi vilissimi*" (c. 63.) „*Bisseni pessimi, et Siculi vilissimi.*" (c. 65.) Távul sem legrosszabbat, leggyávábbat jelent, mint Horvát István egy helyen magyarázá, hanem csekély hadi szerű 's készületű lenge bajnokot. A' magyar, bölcs Leo görög cs. hiteles tanusítása szerint már a' IX. század' végén (ur. 886. †911.) vasba, erős fegyverneműbe szeretett öltözni: „*Armantur vero* (ugymond) *frameis, loricis, arcubus, hastis; quare complures eorum duplicia in praeliis arma gestant, humeris quidem hastas ferunt, arcum vero tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur: at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt. Non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro aut denso centunculo muniunt.*" (Tactic. c. XVIII.) Illy fegyveres hadi néphez képest bizonyára csekély 's alábbvaló tekintetű vala a' könnyü ruhás, pongyola ölténYű, főleg csak nyillal ellátott besenyő. A' selyem öltény (ing és gatya) hihetőleg csak a' főbbeknek 's gazdagabbaknak volt tulajdona, a' köz rendű, vászonnal is megeléged-

vén, valamint időnkben a' fölkelő önkényes magyar seregnél a' közvitéznek kék vászonból állott fölső ruházata. Ezeknél fogva könnyen érthető az is, mit a' torzonborz besenyőkről beszél ugyan csak a' bécsi krónikás: „*Cumque obviam ageret Bissenis marchio, videns horribiles aspectu et terribiles, timuit.*" (P. II. c. LIII.) Nem arczvonal, hanem a' megnövesztett szőr tette őket iszonyu tekintetűekké.

45. §.

Az őrök, Speculatorok, Siculusok, és Sagittariusok, mint annyi besenyő vérségű népek' többször érdeklett kitünő szabadságaikat számba nem is véve, nyomós oklevelek emlékeznek besenyő szabadságról: „*Libertas Bissenorum.*" — E' kitétel már magában szabad, szolgaságon kivüli állapotjokról ád eszmét; miből könnyen következtethetni nem fegyverrel lett meghodításokat, hanem polgári szerződés mellett a' magyar honba fogadtatásokat. — Gyula nádor, az árpási besenyők' részére 1222b. kiadott' föntebb látható levelében áll: „*Bisseni de Arpas — conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta — fuisset in plurimis diminuta.*" — IV. Béla király a' fehérvári keresztesek' számára 1233b. költ adománylevele mondja: „*Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bisseni in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito et voluntate sua, eidem domui dimissimus, iuxta libertatem ipsorum servituros.*" Ugyancsak IV. Béla 1269b. Fanch nevű földet besenyő szabadsággal birandókép „*in libertate Bissenorum possidendam*" ajándékozta Máté és Chutur töbörzsöki besenyőknek. Milylyen jogok és szabadságok lehettek tehát ezek? közelebbről tekinteni ide illő.

Tudván tudjuk a' föntebb mondattakból, miként a' nagyobb felekezetű besenyők különös saját tisztviselőktől, nagy tekintetű biráiktól kormányoztattak, mind béke, mind háboru' idején; igen természetes e' szerint, hogy nem más, mint azok' törvényhatósága alá tartozván, egyedűl csak azok által itéltethettek 's biráltathattak meg; a' mi személyes szabadságok' fő ágazatát alkotá.

A' fegyverviselés a' katonáskodás' kötelességének eszméje ős alkotmányunk szerint több századig föld- és vagyonsajátsági, vagy hűbér-

szerződési jogot foglalván magában, minden földtulajdonos a' haza' védelme' terhét arányosan tartozott viselni. A' besenyők tehát ugy is mint a' haza' határőrei, veszély' idején fölkelni tartozók, igenis részesültek a' hon' intézetének javadalmában, földeiket saját örökségképen birván, minden más földesuri hatalom' befolyása, vagy adózás és szolgaság' terhe nélkűl. Olly igaz arányu volt köztök e' kiváltsági jog, hogy még azon besenyők, kik harczra keltek, saját köz terheik' viselésében is több szabadékkal éltek, mint az othonn maradók. Ez okfőből igen szépen rendeli Gyula nádor' szabadságlevele a' birák' három évenkénti fizetését a' hadba menő besenyők által hat mantuai denárral, két lótól számítva, az oda nem mehetők által pedig ugyan annyival egy lótól teljesítetni, s így a' hadviselők felében járultak e' teherviseléshez. Vagyonbeli joguk fő ágazata ugyanazért a' földbirtok' sajátságában, 's önkényes használatában állott.

46. §.

Ezen fölűl más szabadságokban is részesűltek a' besenyők. Némi oklevelek' nyomán a' tized, vám, és rév-adóktól ugyanis menteknek látszanak. Imre király az eszéki vámjognak II. Geyza király által a' székudvari (czikadori) apátság' részére lett adományát megerősítő 1196d. levelében olvashatni: „*Statuimus etiam, vt Hysmaelitae, vel Bysseny, vel cuiuscunque conditionis homines sint in foro Ezek, et in omnibus portubus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persolvant.*“ Ezen privilegium' értelme oda mutat, hogy általában szabadok voltak a' besenyők a' vámfizetéstől; különben, mi szükség vala különös rendelet által olly nyilvános kitétellel ez esetre nézve őket arra szorítani? — III. Incze pápa a' veszprémi püspök és pannonhegyi apát közt fönforgó villongások' elintézését tárgyazó 1212i levelében mint föladott panaszt mondja amarról: „*Cogens insuper regis Sagittarios et Bissenos ad decimas integre persoluendas.*“ Ha sérelem volt a' besenyők' egész tizedfizetésre szorítása, valamint annak vétetik, nem volt-e e' részben valamelly csonkítható kiváltsági jogok azoknak? — Borsfi Miklós nádor csak törvényes itélet által szoríthatta a' nagyhalmi besenyőket arra, hogy örökségeiktől, ugy a' Somogy vmegyében szer-

zett szőleiktől és vásárlott boraiktól a' pannonhegyi apátnak tizedet fizessenek, valamint II. András király' azon apátság' részére 1221b. kiadott levele' ime soraiból kitetszik: *„Item confirmamus etiam sententiam definitiuam nostri Palatini, Nicolai filii Borz, quam fecit contra Byssenos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, vt cum dicti Bysseni de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellentur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simighiensi emtitie acquisitis, vel vinis emtitie congregatis dare teneantur."*

Ide nem értvén a' kitűnő érdemek' tekintetéből királyi adománynál fogva nemesi örök birtokot és szabadságot fölkérő besenyőket, e' népség' szabadsági állapotja egyenlő volt azokéval, kiket régiségeink *„Conditionales, — Conditionarii"* néven ismernek, 's majdnem hasonló karba lehet illeszteni a' várjobbágyok' három első századi szerkezetével, ezek' hanyatlása után pedig a' jász és kún népével. Legközelebb állottak ugyan a' nemesi rendhez, de valamint amazok, ugy ők sem birtak fejenként nemesi arany szabadsággal. Árpádi, sőt vegyes századbeli, királyaink érdemes várjobbágyokat nem gyéren emeltek nemesi polczra különös szabadságlevél által; szint akkép a' besenyők közül is, kik magokat kitünteték hadi érdemmel, a' nemesek' sorába tétettek által; így nemesíte IV. Béla király néhány padányi besenyő fiakat 1265i levelében, irván: *„Talem eisdem gratiam duximus faciendam: vt quandocunque nos habere exercitum continget, iidem — — ac eorum haeredes, nec non posteri, inter regni nostri nobiles perpetuo computentur, et nobiscum, et non cum aliquo exercituare teneantur."*

Az elmondottak, ugy vélem, elegendők arra, hogy a' legélesebb biráló is meggyőződjék a' besenyő népségnek saját ősi neve alatt honunkban négy egész századon keresztűl virágzásáról. Az egyetemi történetben is nem csekély szerepet játszó e' nemzet' eredete' és nyelve' mineműségének vizsgálata egy későbbi előadásom' tárgya leszen.

VI.

IGAZ-E, HOGY A' TÖRTÉNETIRÁSBAN HÁTRÁBB AZ ÚJ KOR A' RÉGINÉL?

OLVASTA,

A' VIII-DIK KÖZ ÜLÉSBEN, NOV. XXIV. M. DCCC. XXXIX.

PÉCZELY JÓZSEF RT.

Vagynak a' régi, valamint vagynak az újabb kornak is csodálói, 's nem megvetendő férfiak, kik, tele, talán még gyermekkorukban beszítt előitéletekkel, vagy legfelebb a' dolgot csak magát, de annak körülményeit nem tekintve, épen úgy túl a' rendén emelik, magasztalják egyiket, mint túl a' rendén alázzák ócsárolják a' másikat. Így van ez különösen a' két kornak a' tudományok, 's szépmesterségek körüli érdeme', becse' meghatározására nézve. A' sokaság, melly gondolkodni, itélni maga vagy nem szeret, vagy nem akar, vaktában követi egyik vagy másik értelmet, 's így nem ritkaság látni, hogy a' kit mint imádandó, mint követhetetlen nagy mestert itt egy felekezet térdhajtással tisztel, 's szinte az egekig emel, ugyanazt amott egy másik földig alázza, 's emberi képet is alig hagyva rajta, csúfot űz a' sokak által istenítettből. Ki számlált valaha több 's szenvedélyesb tisztelőket, 's ki érdemlette azokat inkább meg, mint az Ilias és Odyssaea' halhatatlan irója? 'S még is nem találkoztak-e neki is koronként Perrantjai? Nem így az el nem fogult elme; szakadatlan figyelemmel a' dolgok' körülményire, a' személyek' helyzeteire, az idő' 's kor'szellemére, az uralkodó gondolkozás, izlés, szokásokra, óva úgy a' babonás tisztelet, mint vakon kárhoztatás' vétkétől, megadja az, mind két kornak, a' mi az övé, és egyiknek is sem hiányáért tökéletességei előtt, sem ezekért azok előtt szemeit be nem

húnyja; 's ha a' jelenkor a' multat, annyi századok, ezredek' vállain emelkedve, talán haladná is némellyekben, soha nem felejti, hogy a' tanítvány' dicsősége mindenkor a' mesteré is, 's hogy ennek amattól győzetni is érdem; 's megfordított esetben, ha van, miben a' régi görög és római nagy mesterek mai napig utólérhetetlen állni látszanak, figyelmét mindjárt oda fordítja, nem talál-e az újaknak ugyanazon nemben vagy más olly érdemét, mivel amazok vagy nem, vagy kisebb mértékben dicsekhetnek, vagy olly akadályait, mellyekkel amazoknak küzködniök nem kellett: 's illy módon mind két kor' jelesei, egyenlően tisztelетes arczczal, pirulás nélkül állnak egymással szemben birói széke előtt; méltatva minden érdem; nincs per, mellynek alig lehet egyik vagy másik fél iránti hálátlanság, igazságtalanság nélkül végződni, alig úgy folyni, hogy az előitéleteken tulságokon kapó, fontolgatni nem igen szerető fiatal kor könnyelmüleg ez, vagy amaz párthoz szegődve, minden oldalróli kiképeztetésében ne gátoltassék. Ime egy próba, mint tesz az el nem fogult biró igazat még ott is, hol az elsőség, a' több érdem kitünőleg egyik kor' részén látszik lenni.

Az új kor a' régivel, úgy látszik, mindenben inkább mérkőzhetik, mint a' történetirásban. Vagynak Milton-, Tasso-, Camoensei, kik egy Homer 's Virgilnek; vagynak Shakespeare-, Corneille-, Schillerjei, kik egy Sophocles, 's Euripidesnek; vagynak Pitt, Burke, Foxai, kik egy Demosthenes, 's Ciceronak; vagynak gondolkozó fejei, mint Baco, Locke, Newton, mint des Cartes, mint Leibnitz, Kant, kik egy Plato-, 's Aristotelesnek méltó vetélkedő társai; de nincsenek, azt mondják sokan, történetirói, kik egy Thucydides 's Xenophon, egy Livius és Tacitussal kiállhatnák az összehasonlítást. Lássuk, mennyiben van az ezt allítóknak igaza.

Historiai munkák' becsét, minthogy fő czéljok oktatni az életet, minden kétségen kivül hasznavehetőségök, 's ezt két szempont, egyik az adatok' bizonyossága, vagy historiai hitel, másik az elbeszélés, vagy előadás, stilus, határozza el. A' régi történetirásban már, szólnak az ezt pártolók, nagyobb a' hitelesség, érdeklőbb, szívhez szólóbb az előadás. Szerzői jobbára nem csak egykoruak a' dolgokkal, mellyeket emlékezetben hagytak, hanem szemmel látott tanúk, kormány 's hadban forgott

férfiak magok, törvényhozók, tisztviselők, katonai parancsnokok, kik tettek előbb az élő, azután, mit szépet, jót, nagyot, tettek, leírták a' jövő korért; 's azok is, kik közülök idegen történetek, szokások' följegyzését tüzték ki magoknak czélul, mielőtt az iráshoz fogtak, hogy a' választott tárgynak tökéletes ismeretére jussanak, hosszú, olly fáradságos mint költséges utakat tenni készek voltak, mindent helyben saját szemökkel megvizsgálandók. Ki nem tudja, hogy Herodot a' görög föld' minden szigeteit, szárazát, Egyiptomot, Kis-Ázsiát, 's mind azon tartományokat, mellyekről annyi kellem, tanulság, olly gyönyörködtető egyszerűséggel ír, maga személy szerint — némellyiket nem egyszer — beutazta? Thucydides maga főfő személy volt amaz, annyi halhatatlan tettek, annyi halhatatlan characterekkel gazdag peloponnesusi hadban, mellynek olly komoly, emberi indulatokat tükröző, népeket 's népkormányzókat oktató, báj és életteljes képét adá. Xenophon maga vezérlette maroknyi görögjeit azon páratlan visszavonulásban, mellynek bölcs kormányzása, vagy, miután mesterileg végrehajtotta, leirásával remekelt-e nagyobbat, 's tett neve' halhatatlanságára többet, nehéz volna meghatározni. Polybius barátja 's társa volt Scipiónak a' harmadik poenusi háborúban, melly a' Romát megreszkettetett Hannibal' hazáját, fejét egy világrésznek, Carthagót eltörlötte a' föld' szinéről; ugyanő szemtanúja a' hatalmas Corinthus' romlásának; 's illy tapasztalással fölkészülve írta historiáját, az egész régiségnek e' nemben legnagyobb remekművét, hajdan a' Caesarok, az ujabb korban a' Turennek, Folardok, Fridrikek, Napoleonok' 's hány más harczban jelesek' kézikönyvét, tanítómesterét. J. Caesar, Sallust, Tacitus, 's annyi többek, mind olly tárgyakkal foglalkodnak, mellyeket helyzetök, rangjok, köz dolgokban forgásuknál fogva ők tudtak legjobban. Valljon tehát, kik így adták magokat az irásra, nem inkább megérdemlik, nem inkább követelhetik-e tőlünk, hogy hitelt adjunk szavaiknak, mint az újak, kik többnyire távol az időktől, távol a' helyektől, mellyekről szólanak, eltemetvék olvasó, tanító, dolgozó-teremeik' porában, a' gyakorlati életben legkisebb tapintat, a' hadi 's polgári dolgokba legkisebb befolyás nélkül, másoktól — sokszor, ki tudná megmondani, hanyadik kézből? — veszik minden adataikat, holtakkal értekeznek, kiknél, ha egyszer kibeszélték magokat,

felakadás' esetében nincs többé semmi kérdésre felelet, nincs felvilágosítás?

Nem tagadhatni, hogy nagy nyereség saját tapasztalásunk, emlékező tehetségünk, vagy csupán olly tanúk után irhatni, kik vagy épen, vagy szinte egykorúak a' történetekkel. A' régi történetirók, hogy olly fris szinezetök, olly élénk stylusok, olly élet- és elevenséglehellők képeik, ezen körűlménynek köszönik nagy részben. Legtöbben közülök nem voltak kénytelenek idejöket, erejöket az építéshez megkivántató szerek, előkészületek fárasztó összekeresésivel vesztegetni, nem festményeikhez magok törni a' festéket; hanem építettek a' már meglevő anyagból, festettek a' már készen kapott színekből, egész melegség, egész lelkesedéssel, mert nem aludt ki tüzök, nem hamvadt el lángjok a' hoszszas lélekvesztő keresgélés —, az adatok fölötti tudós vitatkozások közben. Egészen, vagy részben, szemök előtt menvén a' történetek véghez, mint ezek hozzájok, érzékeket, lelket megragadólak szólottak ők is másokhoz; fő gondjok, mindenkor a' formán inkább, mint az anyagon függve, soha nem az volt: mint adjanak — nem ritkán untató pontossággal — minél többet; hanem mint adják azt, a' mit adnak, minél nagyobb erkölcsi hatással.

De bármelly nagy nyereség is ez, nem ér fel azon jókkal, segédeszközökkel, mellyekkel a' történetirásban az újak élnek, nem élhettek vagy nem éltek a' régiek; előre megjegyezve, hogy az újakon nem értjük a' középkor' száraz, tökéletlen, hiba 's hiányteli krónikásait, nem a' mindent csupán rendjök' előitéletein, érdekein által látott klastromi irókat, kik nagy kérdés, izetlenebb, vagy bizonytalanabb jegyzékét hagyák azon időknek; hanem értjük egyedűl a' három utolsó századbeli lelkes történetírókat; 's bátran el merjük mondani, hogy soha a' régieknek, tisztán szeplőtlen adni az igazságot, miben áll épen a' historiai hitel, soha sem módjok, sem gondjok nem volt annyi, mint ezeknek.

Rendesen a' görögök és rómaiak, teli magokkal, az idegen — szerintök mind barbar — népeket sokkal kevesebbre nézték, mint azokat állandó, vagy valaha egész figyelemre méltatták volna; tehát mit magok nem birtak, miként adhattak volna rólok igaz, helyes ismeretet másoknak? De több az, hogy nem is akartak. Mit tettek magoknak legtöbben

közülök czélul az irásban? hizelkedni honfiaik' nemzeti kevélységének, 's oszlopot, minél maradandóbbat emelni hazájok' dicsőségének. Illy czél mellett mi volt természetesb, mint szakadatlan azon törekvés: minden lehető módon magasztalni magok' nemzetét; minden lehető módon kisebbíteni, vagy, ha ollykor magasztalák is, csak úgy 's csak azért magasztalni a' külföld' viselt dolgait, embereit, hogy annyival halmozvább térüljön hazájok' fiaira a' dicsőség? Kettős, történetiróban megbocsáthatatlan bün, mellyet ők talán azzal mentegettek magok' szemei előtt: hogy az ekként szünetlen táplálékot nyert nemzeti becsületérzés sok szép, nagy tettek', sok polgári erényeknek lett rugója, sok rosztól, rúttól visszatartóztatója polgártársaiknak; következéskép azt nekik, bár az igazság' rovására, ébreszteni, erősíteni előbb kötelesség, mint vétek. Az is megtörténhetett, hogy sokszor, minden előre föltett szándék nélkül, csupán a' köz buzgólkodás-, enthusiasmustól, nemzetök' tulbecsülésétől elragadtatva, követtek el hasonló igazságtalanságot: de minden esetben, így is, úgy is, a' külföld volt mindig a' vesztes, Roma 's Görögország a' nyertes fél, 's szenvedett az igazság. Hányszor nincsen, a' görög 's római classicusokat olvasva, okunk sajnálni: hogy azon tőlök barbaroknak követelt, de, magából ellenségeik' iratából itélve, aligha olly barbar népek, magok nem irtak, vagy ha irtak, emlékeiket magokkal együtt, megsemmisitették büszke, barbar győzőik?! Akkor bizonyosan nem tenné magát Xerxes nevetségünk' tárgyává, az őt roppant táborával feltartóztató tengernek megkorbácsoltatása —, sem Themistoclestől a' kétes diadal után olly, együgyüleg rászedetése által; hadai talán kevésbbé számosak, fegyverei öldöklőbbek fognának lenni, ha vagy egy perzsa irónk volna. 'S Carthago, a' romlásában is nagy Carthago, mint fogott volna, tetőpontján álltában, megjelenni előttünk, mint fogta volna az annyi nemzeti szorgalom', olly virágzó kül, belkereskedés', 's ezeken épült hatalom', egy egész nemzeti nagy élet' szétdúlóit, tanult rabló ellenfeleit, a' most — saját irói után — erénydús, világbékéltető nagy nemzetet meggyülöltetni velünk, ha a' kedvező sors egy nem olasz, hanem carthagoi föld szülte T. Livius tart fenn számára?!

Mind ez egészen máskép van az új korban. Mióta — a' három közelebb lefolyt század alatt — szorosabb viszony, szakadatlan közlekedésben állnak egymással a' nemzetek, gondosabban szemmel tartják, jobban ismerik egymást; mióta valamellyek csak közülök valamire való szerepet játszottak a' történetek' piaczán, magok gondoskodnak viselt dolgaik', a' nagy köz mozgásban több vagy kevesebb részvétök' örökítéséről: azóta ritkább dolog a' nemzeti kevélység; 's a' kisértet, ha szintolly nagy is, kisebb — mint régen — a' bátorság szépítni saját nemzetünk', ferdítni mások' tetteit; mert bizonyos a' rajtakapatás, 's minden szántszándékkal elkövetett egyes hiba egész hitelét veszélyezteti az irónak. Ma már a' történetirás nem egy nemzetet — az iró' nemzetét — hanem az egész emberi nemet illető tárgy, olly közös kútfő, mellybe, magát 's nemzetét mérgezi, ki mérget vet, ma már a' történetirók, kik hivatások fenséges voltát érezik, azt szeretnék, gyanítni se lehetne művökről, mi nemzethez tartoznak. Észképileg így akarák ezt bizonyosan, mert érzék, hogy így kellene lenni, a' régi görög 's római irók is; de a' gyakorlatban — kevés kivétellel — azt neheztelték volna, ha szavaik, szavakba öntött érzéseik el nem árulják származásokat honfitársaik előtt; 's ohajtások — meg kell nekik adni — igyekezetök után úgy sikerült, hogy okok épen nem volt a' neheztelésre. Ma már, 's ez maga elég volna meggyőzni bennünket, hogy az új történetirás fölötte áll bizonyosság, hitelesség' tekintetében a' réginek, ma már — hála érte az igazat, hamisat a' világ' egyik sarkától a' másikig villámsebességgel terjesztő könyvnyomtatás' mesterségének — a' legkisebb irat, elbeszélés, valamint figyelmét nem, úgy vizsgálatát sem kerülheti ki a' világnak; vagynak mindjárt kik ellent mondanak, vagynak, kik más színben adják elő a' dolgot, de következnek a' feleletek , bővebb fölvilágosítások, több több elleni és melletti erősségek, újabb tanúk, kiknek kihallgatása, szoros összevetése után nem maradhat rejtve az igazság. Régen a' kéziratok' ritkasága, az innen eredt közlekedés' 's nyilványosság' hiánya miatt sok olly hamis, vagy hibás állításokra igazság' bélyegét ütötte a' hallgatás, mellyek, ha tudomására jutnak az egykorúaknak, el nem kerülhetik vala a' megczáfoltatást. Ma már nem olly könnyű csalni, csalódni. Igaz, hogy a' könyvnyomtatás elősegítette nem csak az igazság, hanem mindenféle

csalás, rágalom, mese, tévedések' szántszándékos ráfogások' terjedését is; de ha mérget egy, méreg ellen valót nyújt nyomban másik kézzel; 's mellynek felkötözésére használtatott, maga tépi le az álarczot.

Ezek szerint, úgy hiszem áll: hogy az újak a' régieknél nem csak gondosabb keresői, hanem szerencsésebb megtalálói is voltak az igazságnak; 's ha ez áll, állani kell annak is: hogy több tanulság, több haszon meríthető munkáikból. Nagy, kétségbe hozhatatlan érdem! de csekély azok' szemében, kik többre nézik az igaznál a' szépet, a' tanulságnál a' gyönyörködtetést, kik következésképp az újak' bármelly dicső elmeszüleményeinek sokkal fölibe helyezik a' régi classicusok' műveit. A' nélkül, hogy osztoznánk e' véleményben, melly szerint a' Machiavellik, Guicciardinik, a' Robertsonok, Humok, Gibbonok, a' Müller Jánosok véghetetlen távolságra állanak a' Thucydidesek, Liviusok 's nagy társaik után; meg kell jegyeznünk: hogy azon rendkivüli érdek, mellyet ez utóbbiak bennünk munkáikkal gerjesztenek, nem egyedül lángelméjök, hanem saját helyzetök 's az akkori körülményeknek is köszönhető. Mi teszi a' régiség' ezen classicus maradványait különösen bámulatunk' tárgyaivá? Az azokban uralkodó csodálatos egység, felelnek pártfogóik. Mi is hódolunk e' hasonlíthatatlan irói erénynek; Roma 's Görögország' historiája, ha olvassuk iróit, mint egy nagy, egy tökéletes egész tünik fel előttünk, hasonlatos azon színműhöz, mellynek egyszerű világos nyelve, szüntelen mozgók, munkásak minden személyei, egybevágók, összefüggők minden jelenetei, haladó — lankadás vagy fenakadás nélkül — menete, természetes kifejlése, megragadó, szivet ható vége: de ne felejtsük, hogy a' régi történetiróknak csak egy néppel van dolgok; ez áll festményeiken mindenkor teljes világban; nem ismerve, vagy szándékosan megvetve, mint árnyékban vagy festmény' alján a' többek. Ma, a' mivelt világ' minden népei' olly sokszoros kölcsönös egymásra hatásában, nem lehet egyiket is mellőzni, vagy hátra tenni; innen a' több látszó rendetlenség, de valljuk meg, annál nagyobb gazdagság, változatosság új iróink' műveiben; a' tárgy bonyolodottabb, az egység nehezebb, de ki azt még is kivívja, természettel annál nagyobb érdeme.

'S hát még mennyire nem növekszik időnkben azzal a' nehézség: hogy nem csak a' nép, hanem minden egyes népnél a' tárgy is több, mi-

ről értesítést vár az olvasó, értesítést adni köteles — ha tisztét teljesíteni akarja — az író. E' részben sokkal nagyobb, mint első tekintetre gondolná valaki, az ó és újabb idők közt a' különbség. Régen azt hitték az irók, eleget tesznek kötelességök, 's olvasóik' várakozásának, ha a' hon' keblén dúlt belső villongások, ha a' külfölddel folytatott, többször támadó mint védő háborúknak hű képét adják, a' minthogy csupán ezek' elbeszéléséből is áll munkájok. Sokkal egyszerűbb, kevésbbé összetett volt akkor még a' polgárzatok' szerkezete; nem találák még fel, Colomb az új világot, Gáma az új keletindiai utat, 's mind kettőnél előbb a' kis Amalfi' nagy polgára a' roppant hatásu, parányi magnestűt, mellyekkel, új szárnyak füzetvén, addig nemért fontosság adatott a' szorgalom 's kereskedésnek; a' vallás, törvény által változhatatlanul megszabott puszta cerimoniákból állva, szolgáiban állandóan elkülönzött, saját érdekű felekezetet nem formálva, nem játszott még szerepet; valamint nemünk' gyengébb, de nemesb fele, a' szépnem sem, elszigetelve a' világtól, 's — magának, vagy férfi nemünknek nagyobb veszteségével, tetemesb örömcsonkulásával? — Kiszakasztva mintegy a' társaságból; szükebb körre volt szorítva a' tudományok' világa, szűkebb körben határzódott következéskép hatások is; a' kézi mesterségek, kizárólag egyedül szolgák által üzetve, szabad születésüek rangja —, 's a' történetirás' méltósága alatti dolognak tekintettek; nem volt álló katonaság, nem a' többi polgárságtól mindenkorra elkülönzött, valamint papi, úgy katonai rend sem; ellenségen nyert diadal 's préda volt a' vitézlő népek' 's katonai szolgálatok' jutalma; kevesek 's fizetés nélküliek a' polgári tisztviselők; tehát kevés köz költség; hadban szerzett zsákmány, 's meghóditott népek' adója az egyedüli kútfő, mellyből mindennek ki kellett telni; innen, mondva, semmi köz jövedelem, semmi közpénzügytudomány. Mennyi! különkülön milly fontos tárgyak! mellyeken mind nem kellett izzadniok a' régieknek, 's mellyek most elengedhetetlen kiegészítő részei egy, nevének megfelelni kivánó, historiai mívnek. Csoda-e tehát, ha ennyi különböző, a' régiektől egészen vagy részben mellőzött tárgyakat kellvén az ujaknak előterjeszteniök dolgozataikban, sem egységet hozni ezekbe, sem általában olly szívhez szólókká tenni műveiket, nem olly könnyű, mint a' régieknek? Csoda-e, ha ezen, többnyire elvont, száraz dolgokkal foglalkodva, ritkábban találhatók: va-

ló, érdekes rajz; fris, eleven, lángzó szinezet; élénk 's mint a' történetek, sebes, magával ragadó előadás, irásmód — olly mértékben nálok, mint classicus elődeiknél?

'S épen mivel ennyi tárgygyal kell, annál kevesebbet lehet újabb iróinknak az emberekkel foglalkodniok. A' régieket — 's ez lényeges különbség — az emberek inkább mint a' dolgok, az újakat a' dolgok inkább mint az emberek foglalatoskodtatják. Minő emberek! mintha hallanám mondatni, minő erős lelkűletű, minő bölcs férfiak az ó korban! milly magassága a' gondolatoknak! milly fölemelkedése az érzések 's indulatoknak! mellettök milly nemes, milly méltósággal teljes egyszerűség! Elragadók, bámulást gerjesztők azok, megismerjük; de valljon ez is az irók' elmebeli felsőbbségének 's nem inkább az akkori körülmények, idők' sajátságának tulajdonítható-e? Ma már általánosabb levén a' miveltség; több a' néptömegnél is a' világosság, tudomány: ritkábban emelkedhetik valaki kortársai fölött olly bámulatos magosságra, mint régi időkben, mikor a' Lycurgusok', Solonok, Periclesek' tulnyomó lángelméjöknek engedett, hódolt minden, 's e' nagy vezetőire, mint gyermek atyjára, úgy hallgatott a' sokaság. Tehát már ma kevesebb kitündöklés az életben; kevesebb kitüntetés következésképp a' történetirásban is; kevesebb — eredetiöket 's a' müvészt együtt örökítő — olly nagyszerű egyes arczképek, millyeket a' régi classicusoktól nem kis számmal birunk: de annál több oldalról, annál elvenebben előtüntetvék a' dolgok, annál hivebb kepei a' nemzeti nagy életnek. Azonban azt se felejtsük, hogy valamint a' természeti világban, kicsinyítni, úgy az erkölcsiben rendesen csak nagyítni szokta a' távolság a' tárgyakat; tudjuk ezenfelül számvetésünkbe a' hatást is, mellyet egy kihalt nyelv' jegyei, a' szokatlanság, régiség maga, érzékeinkre természettel gyakorolnak: 's meg fogjuk látni, hogy ha marad is fenn e' részben a' két kor' jelesei közt különbség, ez nem olly nagy, hogy miatta új történetiróinknak pirulniok kellene.

Mutogassam-e tovább, hogy a' mennyivel egy részben alattok állni látszanak, annyival, ha nem többel, állnak más részben újabb történetiróink a' régieknek felettök? mondjam-e, hogy a' miben alább állni látszanak, nem az ő hibájok, miben felebb, az saját érdemök? Az eddig mondottakból úgy tartom, mind kettő világos. Nincs egyéb hátra, ha-

nem hogy imádott hazám', nemzetem', 's fiatal erővel vigan fejlődő nemzeti literaturánk' reménye, lelkes ifjak! kik híva vagytok egy általános szebb jövőt deritni a' honra, hozzátok fordúljak azon szíves intéssel: hogy ha az írói pályán egykor szerencsével föllépni, ha azon magatoknak, ha a' magyar névnek becsületet szerezni vágytok, — 's van-e író, van-e magyar, ki, ha jól termett szivet hord ép kebelben, olly forrón ne vágynék egyikre mint másikra? — olvassátok gonddal szorgalommal a' régi —, de ne mellőzzétek az új kor' nagy példányait; 's ha szabad általánosan tanácsolnom, olvassatok általjában nem annyira sokat, mint megválasztással keveset, sokszor.

Flandre. Dernie. Walte. Ledom. qui regere imperpetuum.
.tus renunciando fore cuncta. Cum itaque nobis fideliter obsequentes
ffalter et Osswin filii Constantini Osswin tam in regno quam extra regnum
cum heredibus concessimus imperpetuum possidendam mensuram
quod vulgo mongota dicitur porrigentem per medium stagnum quod
Oss... cottus et ville moglochia per medium ... in dicta terra
in stagnum olwen. et sic terminatur. Dedi quoque ... anob ...

IN NOMINE SANCTE TRINITATIS ET INDIVIDUE UNITATIS. Andreas dei gratia Hungarie, Dalmatie, Chorvatie, Rame, Servie, Galicie, Lodomerie que rex in perpetuum.
Quanta regum discretio tam circumspecta erga sibi subditos debet habere diligentia, ut quanto plus sublimitatis tanto propensius munificentie donis remunerando fore censeat. Cum itaque nobis fideliter obseque-
rentium merita non debeamus ingratitudinis preterire silentio, ut indecidue fidelitatis obsequia, quibus oculis nostre maiestatis nostri fideles Belud, Saltus et Olw filii comitis Olw tam in regno quam extra reg-
num servierunt, meorum recompensatione premiatam et memoriam, terram quandam nomine Moglocha adiacentem desuper pertinente tam eis quam eorum heredibus contulimus in perpetuum possidendam. Metas
vero donationis possessionis prebuisse prepositum Geurien Kemin nos introduxer. In terra prima meta incipit a predio Petri comitis filii eius quod vulgo Morgota dicitur, procedit per medium stagnum quod
Oswen vocatur, inde Beledu Berhese, Sitta Uglaga meridionali aqua, procedit ad occidentem ... mete, ... est in ... terras comitis ville Moglocha procedit ... dictarum
metarum inplaga septemtrionali ad villam Sarkan, deinde ad metas ville Bene, post quod vertitur in primam metam ville Morgata in stagnum Oswen, et sic terminatur. Ut igitur a nobis facta
donatio et nostris et meorum successorum temporibus salva semper et inconcussa permaneat, presentem concessionis paginam sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam. Datum per manus Cleti aule regie
cancellarii, Agriensis prepositi. Anno dominice incarnationis Millesimo Ducentesimo Vicesimo secundo. Venerabili Iohanne Strigoniensi, Reginaldo Ugrino Colocensi archiepiscopis existentibus. Desiderio
Cenadiensi episcopo, Roberto Vesprimiensi, Thoma Agriensi, Stephano Zagrabiensi, Alexandro Waradiensi et aliis episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus. Nicolao palatino et Soproniensi
comite, Dionisio magistro tavarnicorum et comite Bachiensi, Belus bano, Smaragdo Posoniensi, Bancone ... Poucha ... et aliis comitibus comitatus tenentibus. Regni nostri
Anno decimo et nono.

VII.

II. ENDRE KIRÁLY' ADOMÁNYLEVELE ÉS PECSÉTE

MCCXXII-BŐL.

KÖZLI

LUCZENBACHER JÁNOS RT.

A' hív képmásban ide mellékelt, mind épsége 's szép irása, mind, és főkép arany- és lángszinű sodrott selyemről függő megbarnúlt fehérviasz pecséte miatt nevezetes; a' tatárjárás előtti költénél fogva pedig nagy ritkaságu *), iróhártyán költ oklevél' eredetiét, Ostfy Lajos küldé, Nemes Sámuel által, használat végett, a' m. academiának. Ebben II. Endre királyunk, nem ügyelvén arra, hogy a' várhoz tartozó birtok sz. István' törvénye szerint **) el nem vala idegeníthető, Moglocha (most Maglocza) nevű Sopronvár' földét Osl, vagy Osth nemzetségnek ajándékozza, mellynek határait a' mostani Győr megyében keblezett Markotától kezdve, valamelly posványon (vagy uszványon, mert ösvény nem stagnum) keresztűl, Barbacs, Sárkány és Bene (?)***) közé helyzi.

---

*) Az 1241. és 1242ki tatár dúlás fogyasztá meg leginkább régiebb okleveleinket. IV. Béla (1235—1270) az egri püspökségről beszéli: „Per Tartarorum rabiem — — — ecclesia Agriensis funditus, et in toto exstitit destructa, et combusta, bonis omnibus ipsius ecclesiae, et *privilegiis* sanctorum Regum super possessionibus et libertatibus emanatis, ablatis penitus et *combustis*.“ (Pray, Specimen Hierarchiae. I. p. 197.) Ugyanaz a' jászói szerzetesek' okleveleiről mondja: In fornacis fervore furor supradictorum impiorum succendisset.“ (Katona, Hist. Crit. VI. p. 227.)

**) Lib. II. c. 6. 35.

***) 1230ban néhány helység a' Fertőbe sülyedt (Schoenvisner Antiqu. et Hist. Sabariens. Pestini, 1791. 4. 252. l.

Az Ostfiak azon, hihetőleg idegen nemzetségből származtak, melly okleveleinkben a' XIII. század' kezdetétől Osl (mert Osl-w, vagy Osl-u ollyan, mint Lél helyett Lel-u, Szabolcs helyett Zabols-u, Sexard helyett Sexard-u), vagy Ostk néven fordúl elő. A' Csornaiak, Kanizsaiak, Viczaiak stb szinte e' nemzetségnek ágai.

II. András azon királyaink között, tudtunkra első, kik kénytelenek valának pecséteiket megváltoztatni; mert

1-ső ekkorig kiadatlan pecséte Gertrud' meggyilkoltatásakor elveszett, miről 1216ik évi oklevelében így emlékezik: „Quod (sigillum) in occisione reginae Gertrudis, nostrae dilectissimae coniugis, fuit deperditum" *).

2-dik vagy új pecséte, Pray Györgynek most idézett munkájában látható (Tab. II. f. 2.), mellyre utóbb balról, IV. Bélának mint ifju királynak ellenpecséte nyomatott.

3-dik az itt előadott okleveléről függ, mellyet a' gyulafejérvári káptalan, II. Andrásnak 1223dik évi levelét átirván, következőleg írt le: „Exhibuit nobis quoddam privilegium regis Andreae cum littera vetusta descriptum, et sigillo orbiculari ad modum *medii panis* munitum. In quo quidem sigillo orbiculari erat ymago regis, in maiestate sedentis, coronam habens in capite, sceptrum in dextra, et pomum cum cruce desuper in sinistra, manum eandem ad pectus comprimendo. Ex utraque autem parte ymaginis erant duae figurae et ut considerari potest, in parte dextra ymago solis, in sinistra lunae, inter cuius cornua erat ymago stellae. In circuitu autem ymaginis erant duo lineamenta orbicularia: in proxima autem linea circa ymaginem cum minori littera vetusta erat exsculptum: SIGILLVM : SECVNDI : ANDREE : REGIS . TERCII : BELE : REGIS : FILII. In extrema autem linea cum maioris scripturae littera: ANDREAS DEI GRACIA VNGARIE DALMACIE CROATIE RAME SERVIE GALICIE REX (pecsétünkön minden szó között lombozat.) **). Kiadta e' pecsétet Pray György is (Tab. III. f. 2.); de töredezett példány után, és nem elég híven, miként annak az imént előadott leirásából, és ide kapcsolt réznyomatából kitetszik.

---

*) Pray, Syntagma Hist. de sigillis. Budae, 1805. 4. 16. l.

**) Pray, Syntag. Hist. de sigillis. 38. l.

4-dik pecsétét szinte Pray' munkájában láthatni (Tab. V. f. 1.)

5. Aránypecséte Coronini (Operum micsellaneorum T. I. Venetiis, 1769. fol. p. 107. T. II. f. 2.) munkájában, Praynál (Tab. VII. f. 1.), és a' Tud. Gyűjt. 1833. XII. 80. l. adatik elő.

6. Kettős, viaszpecséte, szinte a' Tud. Gyűjt. 1833. XII. 80. l. adatott ki, 's még egy a' Kisfaludyak' levéltárában őríztetik.

Az oklevél' olvasása itt következik: „In nomine sante trinitatis et indiuidue unitatis. Andreas dei gracia Hungarie . Dalmacie . Choroacie . Rame . Seruie . Galicie . Ladomerie . que rex inperpetuum . Prouida regum discrecio tam circumspectam erga sibi subditos debet habere diligenciam . ut quanto quis sibi*) famulatur . tanto propensius munificencie**) donis remunerandus fore censeatur. Cum itaque nobis fideliter obsequencium merita non debeamus ingratitudinis preterire silencio . propter indecidue fidelitatis obsequia . quibus oculis nostre maiestatis nostri fideles *Belud* scilicet et *Oslw* filii comitis *Oslw* . tam in regno quam extra regnum seruiuerunt . incorum reconpensacionem probitatum . et memoriam terram quandam nomine *moglocha* ad *castrum desuprun* pertinentem . tam eis quam eorum heredibus contulimus inperpetuum possidendam . incuius nostre donacionis possessionem . per *bulsw* prepositum *geuriensem* fecimus ipsos introduci . Cuius terre prima meta incipit apredio *petri* comitis filii *endus* . quod vulgo *morgota* dicitur porrigitur per medium *stagnum* quod *uswen* uocatur . inuillam *Beledű borbosc* . sitam inplaga meridionali aqua protenditur usque occidentem *inarundinetum* . quod est inter *insulam Osly* comitis et uille *moglocha* . per medium uero iam dicti arundineti currit in plagam septemtrionalem aduillam *sarkan* . dehinc admetas uilla *Bene* : post quod reuertitur inprimam metam uille *morgata* instagnum *vswen* . et sic terminatur . Vt igitur hec anobis facta donacio . et nostris et nostrorum successorum temporibus salua semper et inconcussa permaneat . presentem concessimus paginam . sigilli nostri munimine inperpetuum roboratam . Datum permanus *Cleti* aule regie

---

*) E' bevezetést irója elhamarkodta; mert itt, az akkori irásmód' példánya szerint e' szó : „*fidelius*" kimaradt.

**) „*Sue*" kihagyatott.

cancellarii et agriensis prepositi . Anno dominice incarnacionis *Millesimo . Ducentesimo . Vicesimo secundo* . Venerabili Iohanne strigoniensi . Reuerendo Vgrino colocensi archiepiscopis existentibus . Desiderio cenadiensi episcopo . Roberto Wesprimiensi . Thoma Agriensi . Stephano Zagrabiensi . Alexandro Waradiensi . ceterisque episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus . Nicolao palatino et Supruniensi comite . Dionisio magistro tauarnicorum et comite bachiensi . Ochuz bano . Smaracdo posoniensi Bancone noui castri . Pousa . borsodiensi . et aliis comitibus comitatus tenentibus Regni nostri anno decimo et nono."

IV.

MATHEMATICAI-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

VIII.

A' BERETTYÓ' VIZÉNEK HAJÓZHATÓVÁ TÉTELÉRŐL, A' BEGE' VIZÉNEK PÉLDÁJÁRA.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

JUN. I. M. DCCC. XL.

VÁSÁRHELYI PÁL.

A' folyók a' természet' első ajándékai közé tartoznak az emberekre nézve. Alig van tárgy, több áldást nyújtó, mint az országokon keresztűl vonúló folyamok. A' közlekedés', a' kereskedés' fő utai 's eszközei azok, a' hajókázás' természetes előmozditói; rajtok egyik ország' fölöslege a' többiekkel közöltetik, szükségei pedig a' legolcsóbb módon pótoltatnak. Mert olcsóbb szállítás alig található, mint melly hajók által történik. 'S ha az újabb korban gyakorlatilag bebizonyodottnak látszik, mikép a' kereskedés a' nemzeti gazdagság' fő forrása, nem fogja senki tagadni, hogy e' folyamok, mint a' közlekedés 's kereskedés' útjai, fő szerepet játszanak a' nemzeti gazdaság' mezején. A' folyamok emelik továbbá a' földmivelést, részint mivel a' termesztmények' elszállitását elősegítik, részint mivel a' föld' termékenységére nagy befolyást gyakorolnak a' be-

lölök majd kigőzölgés, majd kivezetés által kapott nedvek által. A' gyárok és kézműházak mozgásban tartatnak általok; valamint lételök 's virágzások a' könnyebbített odább szállítás által biztosítatik. Illyen vélekedéssel vagynak mintegy a' mivelt külföld' emberei a' folyamokról.

Magától jő e' kérdés: illy képe van-e szép hazánk' folyamainak? Sajnos, hogy igennel nem felelhetünk. Föveny- és kövecs-zátonyok, mellyek a' medret betöltik; telkek a' sok áradás által majd használatlanná téve; mocsár 's ingoványok, a' levegőt dögössé tevők, néptelenedést és szegényülést okozók, követik e' módot, szokott gondatlanságunkat.

De talán az ipart, a' hajózást, a' kereskedést mozdítják elő? Talán partjaikon gyárok füstölgenek gözkéményeikkel, kézműházak váltják sorban egymást, csupa raktárak állanak tömve munkás néppel, mint megannyi méhkasok vagy hangyafészkek; talán nincs pont, hol nagyobb kisebb hajók ne állanának, ne mozognának, gőz, lovak vagy emberek által hajtatva? Korántsem. Folyamaink csak akarnak életre ébredni, de egészen nem tudnak, mert tömvék fövenypadokkal és víz-sekélyekkel, mellyek a' czélirányos hajók' használatát akadályozzák; az országutakat pedig elárasztják vízzel, elrontják, a' közlekedést nehezítik vagy elvágják, 's így a' termesztmények' elszállitását meggátolva károsítják a' földmivelést, az ipart, kereskedést, melly az ország' nem kis veszteségére forog illy veszélyben.

Vessünk p. o. egy rövid pillantást a' három Körös' vidékére, és a' Berettyó' tájára. Száz négyszegű mérföld legjobb szántóföld van az időszakonkénti áradásoknak kitéve 's harmincz mérföldnél több tétetett örökös mocsárrá. A' Sebes Körös' Sárréte, Szeghalom és Komádé között, amaz Békés, ez Bihar vármegyében, maga 5 négyszegű mérföldet lep el, mellyben nád, káka és egyéb hasztalan mocsári növényen kivűl semmi sem tenyészik; ellenben irtózatos bőségben találtatik a' lovat és szarvas marhát kínzó 's rongáló bogarak' serege, melly munkásságát a' mezei gazdaság' nagy kárára gyakorolja.

Ez még nem elég; betegségi állapotot is okoznak e' mocsárok. A' házi állatok itt látszanak a' dögvész által leginkább ostromoltatni, 's ostromaltatnak akkor is a' ragályok által, midőn az ország' száraz részei-

ben semmiféle nyavalya nem dúl. Hogyan is adhatna egészséges takarmányt az iszapos fű, hogy lehetne egészséges a' mocsáros, nedves legelő?

Az erdőkre nézve is igen károsak a' gyakori vizáradások. Ki csak némileg jártas az erdőszetben, tudja hogy a' legszebb tölgyek, a' legjobb épületfa oda lesz a' tartós vizáradásban.

De mennyire káros az illy mocsár az emberre, a' természet' ezen okos állatára 's fő diszére nézve, mindenki láthatja, hallhatja, de valódilag csak az igen mivelt orvos tudná meghatározni, megmagyarázni. Az ottani szegény lakosok napokig kénytelenek a' rothadó vízben gázolni, az égető hőségben szomjokat tisztátalan vizzel oltják el, az éjszakákat rosz kigőzölgéssel áradó földön töltik el. Mi mind ezen szerencsétlen állapot' következése? Gonosz lázak, vérhas, vizkórság, mellyek honoló nyavalyák gyanánt uralkodnak ottan.

Még nagyobb tért fedez a' Berettyó' Sárréte, melly vizét nem csak a' Berettyótól kapja, hanem a' Tiszától is az árkusi, hortobágyi 's vörösnádi lapályon keresztűl. Kiterjedése közel tizenkét négyszeg mérföld.

Meggondolván pedig, hogy ezen térség hajdan és pedig még a' szerencsétlen emlékezetű török uralkodás alatt is mívelve 's nagyobb részint lakva volt, hogy a' folyó' medre sem náddal benőve, sem malomgátokkal rekesztgetve nem találtatott: valóban fájlalnunk kell, hogy ezen baj tulajdon gondatlanságunk által hatalmazott el annyira.

De hogy a' mondottak' igazsága világos legyen, szükséges a' következő adatokat felhoznunk. Bihar vármegye' levéltárában találtatik egy nagyváradi basa' levele, ki Nagyváradról Csongrádra akarván hajózni, a' Sebes Körös' tisztán tartását életdij alatt parancsolá meg a' folyó mellett faluk' biráinak. Továbbá Kóth, Iráz, Bölcsi és Torda pusztákon láthatók még templomok' és épületek' romai, végre szóhagyományból tudatik, hogy a' síkoknak mocsárrá változása a' lassanként és apródonként támadott malmoknak vagy inkább malomgátoknak tulajdonítandó.

Számos illy példát hozhatnék föl a' magyar haza' majd minden részéből, de ez csak elvezetne felvett czélomtól. Megrovatlanul azonban nem hagyhatom, hogy a' honunkbeli vizek' ezen rosz állapotját nem annyira a' folyók iránti gondatlanságtól származtathatni, mint azon kor-

látozatlan kényüzésből, mellyet a' folyammelléki lakosok vizeiken gyakorlottak, mit sem gondolva a' következéssel, melly sokkal roszabbúl üte így ki, mint ha a' folyóvizek természeti állapotjokban hagyattak volna.

A' vizek' önkényes levezetései, a' medrek' czélellenes eltöltése 's beépitése, a' sok lábu igás hidak stb a' legkárosabb fövénytorlást, fenékfölemelkedést okozák, valamint a' partok és termékeny földek' beszakadását, káros kanyarúlatokat eszközlének, mellyek szükségkép ismét új rendetlenségek' okaivá váltak.

Ezekből kiviláglik hogy az, mit legelül a' folyamok' áldás-adásáról mondottunk, magyar hazánk' folyamaira csak itt ott, nagyobb részint pedig épen nem alkalmazható.

Semmi kétséget nem szenved többé, hogy azoknak czélszerű alkalmaztatásától függ egész vidékek' bátorsága, a' hajózás' díszlése, a' kereskedés' virágzása, egész országok' jól állása; elhenyélésökből pedig számtalan rosz származik, mellyek elmellőzhetetlenűl terjednek ki olly országokon, hol a' folyamrendezés illően nem méltányoltatik, vagy czélellenesen kezeltetik.

Nem csodálhatni, ha elődeink kevés gondot fordítottak a' folyamok' állapotjára. Nem érezték ők a' kereskedés és hajókázás' szükségét; a' telkeknek a' csekély népség mellett csekély becsök volt, 's ez okból könnyen adattak a' folyók' kiáradásainak zsákmányul. A' legszebb folyók malomvizűl használtattak, egyedűl a' minden vízmütant nélkűlöző partlakosok' kényére hagyatva, 's a' malombirtokosok, molnárczéhek' hasonlesésének átengedve.

Időnkben egészen máskép áll a' dolog. A' baj legfelső fokára hágott, 's a' szükség rajta segíteni napról napra növekszik; a' hon' népessége gyarapodván, a' telkek' ára emelkedik, 's kénytelenség áll be, iparkodnunk, minél több földet szerezni meg a' földmivelésnek; mellyek mind annyi parancsoló okok, hogy a' folyamrendezésre egész figyelmünket fordítsuk.

De hogy a' folyamokkal czélszerüleg bánhassunk, első 's múlhatlan kötelesség, azokat j ó l i s m e r n i.

Hazánk a' legszebb folyamokkal van keresztül metszve; azok' legnagyobb száma alkalmas a' hajókázhatásra, a' nem alkalmasakat pedig csatornák' táplálására lehetne használni. E' kettő közül hol mellyik módot kell elővenni, vagy hol kell mind a' kettőt egyesíteni, azt csak Magyarország' vizeinek összes ismeretéből lehet kiokoskodni.

Mint tudva van, a' belső hajókázás csatornaira és folyamira osztatik föl. Mig a' legutolsó században a' csatornai hajózás minden mivelt országban legnagyobb előmenetelt tőn, a' folyami épen nem haladt, hanem eredeti tökéletlenségében maradt. Angol és Francziaország sem ment ezen szemrehányástól, sőt úgy látszik, hogy a' többi nemzeteket is Anglia' példája vakítá el.

Midőn t. i. Brinkley, azon hires angol mérnök, az alház' megbizottsága előtt egy olly csatorna' jelességeiről értekeznék, mellynek közelén folyó vala, melly a' mesterséges hajóösvényt fölöslegessé tenni látszék, a' megbizottság' egyik tagja e' kérdést terjeszté elébe: mi czélra adá tehát a' természet azon számos és szép folyamot, mellyekkel Anglia bővelkedik? mire Brinkley így felelt: hogy belőlök a' csatornák tápláltassanak. És Brinkley' felelete egész Europában viszhangra talált.

Maillard a' csatornaépitésről szóló munkájában körülményesen fejtegeti mind azon nehézségeket, mellyek a' folyamok' hajókázhatóvá tételének ellent állanak, azután párhuzamot állít fel a' csatorna és folyami hajózás között, melly az előbbinek kedvez.

Mindazáltal az újabb időben teljes figyelmet vont magára a' folyami hajózás és annak javítása. Még Francziaországban is, hol a' folyamok tekintetbe alig vétettek, most tetemes summák fordítatnak minden nagyobb folyóvíz' javítására.

Véleményem szerint a' gőzhajók' divatba jövetele rázá meg legerősben azon előitéletet, hogy a' csatornahajózás elhatározott elsőséggel bir a' folyami fölött. A' gőzhajók mellett ugyanis a' hajózás' több nehézsége elesik; példáért, az olly költséges vontató út a' folyam' hosszában; míg ellenben a' csatornán egy új nehézséggel van a' gőzhajózás összekötve, t. i. a' csatornapartok' megszaggatásával. — Ezen körülmény még Angliában is annyira megrázá az úgy nevezett „gazdaságos csatornák“ hasznainak hitelét, mellyek egész Europában példányok gyanánt tekin-

tettek, hogy ma már keresztvágásaik' nagyobbításához látnak, a' gőzhajóknak czélszerűbb utat akarván rajtok nyitni.

De honunkban kettős elsősége van a' folyamok' hajózhatóvá tételének; általa többnyire kettős czél éretvén el: egy részről ugyan is a' kereskedés' előmozdítása, más oldalról pedig az áradások' szüntetése 's a' mocsárok és ingoványok', a' hanságok' kiszárítása.

Valóban szép és követésre méltó példája egy hajókázhatóvá tett folyónak, több hiányai mellett is, a' bánsági Bege. Méltó emléke III. Károly 's Mária Theresia uralkodóink' vállalkozó szellemének. Általa a' népes Temesvár' kereskedése közvetlen kapcsolatba jött a' Tisza, Duna 's Szávával, 's a' bánsági termések' kivitele megkönnyítetett.

Tehát annak rövid leirása itt helyén van, mert végrehajtott építmények' ismerete oktatóbb; elvonhatjuk abból a' jót, 's követhetjük hasonló építéseknél; ellenben kerülhetjük észrevett hibáit 's hiányait; mi a' jelen esetről annyival inkább áll, mivel az adatokat hiteles kútfőkből, hivatalos irományokból meríthettem.

A' Bege' vize, alkotásánál és czéljánál fogva, két részre oszlik, úgymint, a' felsőre: Facsettól Krassó vármegyében Temesvárig, melly része mint faúsztató csatorna szolgál; 's az alsóra Temesvártól, Nagy-Becskereknél el, a' Gustos árkon keresztül a' Tiszába, melly középnagyságu dunai hajókat felvenni képes.

Az alsó és felső rész' összeköttetése azon gát által szakasztatik meg, melly által a' Temesvári úgy nevezett gyármalmak' számára, a' víz 10—12 lábnyi magasságra emeltetik.

A' felső faúsztató csatorna czéljának teljesen nem felel meg, mert tudva van, hogy a' hasábfának a' parthoz ütődése által, a' part elmardostatik 's megtágúl. Az történt itt is. Ezen folyócsatorna eredetileg ugyancsak 10 ölnyi széles volt 's most általános szélessége 20 öl. A' keresztmetszés' megtágulása víz-szín apályt, sebességlankadást 's ennek következtében ártalmas zátonyokat szült, mi ismét a' hasábfa' megakadását, megfeszülését 's fogyását okozta; 's e' felett az úsztatás' kezelését igen drágítá.

Kérdés támad, mikép lehetne ezen évenként visszatérő bajon segíteni? Helyes volna-e, a' csatornának vízművi építmények által eredeti

keresztmetszését visszaadni 's a' partokat további beszakadásoktól megóvni? Nem hinném, hogy az ebből származó haszon az évenként előkerülő építményekre fordított költségekkel felérne. Sokkal czélszerűbb lenne, a' mostani úsztatás helyett a' hasábfát talpakon vagy épen hajókon szállitani Temesvárig. Ez által nem csak az említett károk hárítatnának el, de azon árvízveszélyek is, mellyek a' temesvári Gereblyénél a' hasábfa' felhalmozása miatt támadnak és a' temesvári külvárosban olly kártékonyak, egészen elmellőztetnének.

Ha a' felső faúsztató csatornának ezen nem egészen czélszerű használását szigorúbb birálat alá vetjük, könnyen kisértetbe jöhetnénk, hogy tervezőjét — ha feltennünk nem kellene, hogy ezenkül más szándéka is volt — járatlansággal annál inkább vádoljuk, mivel ezen csatorna már eredetileg 10 ölnyi tetemes szélességre ásatott; 's e' szélesség, illő mélység mellett, elegendő lett volna a' legnagyobb dunai hajók' felvételére. Járatlansággal vádoltathatnék; mert egy úsztató csatorna eredetileg minél szélesebbre ásatik, annál kevésbbé felel meg czéljának; mivel nem csak kiásására kell, szerfeletti szélessége miatt, szerfeletti költségeket fordítani, hanem, a' faúsztatáshoz szükséges vízmennyiség is a' kelletinél szélesebb árokban annál lassabban és lankadtabban folyván, minél szélesebb keresztmetszése, a' hasábok' megakadása 's megfeszülése által teménytelen fogyásra ád alkalmat.

Azonban minden körülmény oda látszik mutatni, hogy a' javaslónak magasabb czél volt szeme előtt, tudniillik, a' hajózást Temesváron felül is, legalább Lugosig, Krassó vármegye' fő helyéig kiterjeszteni. Ezt kell feltennünk, mivel a' csatorna' általános szerkezete tárgyismeretre mutat, 's nem vagyunk képesek azon akadályokat megitélni, mellyekkel az épitőnek talán küzdeni kelle.

Vizsgáljuk tovább, melly eszközöket használt az épitő, hogy ezen mesterségesen hajókázhatóvá tett folyónak a' szükséges mélységet minden évszakokban megszerezze, 's azt a' víz' mértékfeletti tódulásától megóvja.

A' vízállás' változósága tudniillik természetes és elkerülhetlen akadálya a' folyói hajózásnak. A' folyókba gyülő eső és hóvíz' mennyisége az évszakok szerint igen különböző; nyáron példáért, az eső' nagy

része elgőzölög, mielőtt a' forrásokba 's patakokba juthatna, mellyek azért több hónapokig egészen szárazak; ellenben a' tavaszi hónapokban, meleg idő és esők' kezdetekor, hirtelen minden hóvizek a' folyókba sietnek, azok' medreit megtöltik 's áradásokra kényszerítik.

A' hajózásnak a' magas vizekből támadó bajai többfélék; példáért, a' víz' rohama, melly a' hajók' felmenését nehezíti, a' lemenőkét jó útjokból kiveti; más részt a' partok' elöntése által a' hajósokat a' vonúttól megfosztja; majd a' gátakat pusztítja, mellyek alacsonabb vidékeken a' folyó' természetes partjai gyanánt szolgálnak.

Hogy ezen hajózási akadálynak eleje vétessék, 's a' facseti hegyekből omladozó felesleges vizek a' Begéből eltéríttessenek 's ez által az alsóbb begei vidéken az áradások' oka elhárítathassék: épült a' topolováczi zsilip. Ennek a' kiürítő csatornával egyetemben, melly egy, a' Temessel közlekedő vak ér' medrében ásatott, el kellene, a' mint említém, a' felesleges vizet a' Begéből vonni; de, fájdalom, nem egészen felel meg czéljának, mivel a' csatorna a' Temes' áradásai által jobbnyira beiszapoltatik. E' körülmény, mellyre építéskor semmi figyelem nem fordítatott, nagyon árt a' Begehajózásnak.

A' Temes' áradásai ezen kivül még károsabb befolyást gyakorolnak a' Bege' vizére. A' Bege tudni illik Topolováczon alul a' Temes' vizének árterében levén helyheztetve, az utóbbinak áradásai több vak ereken által a' Begébe rohannak; ennek medre nem levén elég bő a' mértékfeletti víz' felfogadására 's elemésztésére, azt a' jobb parti térre szállítja, hol számos helységek' határait elborítván, végre a' feketetói mocsárba omlik. Hogy ezen túlterhelése a' Bege' vizének a' Temes' árjai által a' Temesvár és Becskerek közötti lapályokon emelt töltéseknek, mellyek ott természetes part gyanánt szolgálnak, elpusztulását okozza, könnyű általlátni.

Mióta a' Temesen létezett vizi malmok vagy inkább malomgátak elhányattak, mellyek a' víz' szinét magasra duzzasztták: a' Temesnek e' kártékonysága tetemesen szünt; most nagy a' reménység, hogy e' baj gyökeresen fog orvosoltatni. Komolyan szóba jött t. i. a' Temes' szabályozása a' bánsági megyéknél, számos általvágások vannak javaslatban, mellyek a' vízszint alább szállítandják; ezenkivül szándék a' Temes' ki-

csapongásait töltések által korlátozni 's a' Begéveli közösüléstől elzárni. Adja az ég, hogy ezen bölcs terv necsak a' papiroson, hanem a' hely' szinén is létre hozassék.

Láttuk a' hajózás' akadályait, mellyeket a' nagyobb áradások szülnek; de a' folyóhajózásnak még nagyobb akadályai a' csekély vizállások. A' kis vizállás, víz-sekélyeket szülvén, nem csak nehezíti a' hajózást, hanem azt gyakran annyira gátolja, hogy csak fél terhet vehetnek fel a' hajók, sőt néha néha egészen felakadnak; pedig jobbnyira a' kereskedés' üzésére legalkalmasb időszakban, a' nyári 's őszi hónapokban. Látjuk, hogy ezen akadályok sűrűen nagyobb folyamoknál is, millyen például a' Duna, előfordulnak, mennyivel inkább történhetnék ez a' Bege' vizével, melly természeti állapotjában alig érdemelné meg a' patak' nevét.

A' Begének hajózhatóvá tételénél tehát fő tekintet 's fő feladás volt, azt a' hajózhatásra szükséges víztömeggel, még a' legszárazabb évszak alatt is ellátni. Igen czélszerűen használtatott e' czélra a' Bege' szomszédságában lefolyó' Temes' vize; igenis a' Temes' vize, melly, mint épen láttuk, a' Begére olly károsan hatott, sőt még most is hat, olly lényeges szolgálatot tesz itt, melly nélkűl, hogy a' szükséges mélység megszereztessék, a' legköltségesebb zsilípek' építéséhez kellett volna folyamodni; mellyeknek szakadatlan jó karban tartása igen tetemes 's talán meggyőzhetlen költséget kivánt volna meg, a' nélkül, hogy azon könnyebbséget 's hasznot eszközlenék, melly a' Temes' vizének használása által eléretett.

Egy órányi távolságra Lugoson alul tudni illik a' Temes' vize, egy a' Bege' vizébe szakadó tápcsatorna által vezettetik be Kiszetónál; e' czélra szolgál a' kis-kostélyi vizmérséklő zsilíp. A' Temes' vize ugyan ott 6 lábra van emelve egy keresztgát által, mellynek kell a' tápvizet szükség szerint az úsztató csatorna felé vezetni, a' feleslegett pedig a' Temes' tulajdon medrébe bocsátani.

Ha a' tápzsilip czélszerűen volna alkotva, úgy a' felette alkalmazott zárgerendák által a' tápvizet a' Temes' áradásánál is, szükség szerint, lehetne mérsékelni, de itt a' későbbi építő (mert a' zsilíp újabb) egy szembeszökő hibát követett el, midőn a' zsilíprekeszt, a' helyett,

hogy egy közép oszlop által megosztaná, egész 16 lábnyi szélességben hagyá; mivel a' nyomás a' zárgerendák vagy a' rekesz ellen majd 2000 mázsát tesz, ennek kezelése igen megnehezíttetik 's nagyon magas vizállás mellett majd nem lehetetlen. E' bajon csak a' zsilíp' új alkotása által lehet segíteni.

Az alsó hajózható rész Temesvártól a' Tiszába, mint feljebb említém, a' gyármalmok által szakasztatik meg; az összekötés mind a' kettő között csak egy újan ásatandó, körülbelül 500 ölnyi csatorna, és mivel a' felsővíz 10—11 lábbal magosabb az alsónál, egy kettős zsilíp által volna eszközölhető. Kivánatos ezen javaslat' végrehajtása; a' Bege-hajózás általa közel 6 mérfölddel tovább terjedne.

Temesvártól lefelé Klekkig, 9 mérföldnyire, a' hajózás mesterséges csatornán megy; Klekknél az Ó-Bege' medrébe foly, 's evvel Nagy-Becskerek és Ecskánál a' Fehérmocsáron keresztűl Perleszvárosig megy; hol a' Bege megoszlik, 's Gustos-árok nevű ágával Titelnél a' Tiszába, a' másikkal a' culpini mocsáron át Szurdoknál a' Dunába ömlik.

A' csatorna Temesvártól Klekkig két okból látszik ásatva lenni; először, hogy az Ó-Bege' kigyózó folyása hajózás' kedvéért megrövidítessék; másodszor, hogy a' Bege' vize a' feketetói mocsártól, mellyet több apró patakokon kivül, mint példáért a' Beregszó, az előtt a' Bege is táplált, elvezettessék és a' mocsár ez által kiszáríttassék. Ha ezen második szándék egészen el nem éretett, oka szembetünőleg azon előbb említett körülmény, miszerint a' Temes' árvizei koronként a' Begébe 's innen tehát a' feketetói mocsárba is befolynak, 's ez által a' tökéletes kiszárítást gátolják. A' kijelelt közben a' Temes' árjai által a' hajózás is háboríttatik, mint már feljebb láttuk. Azonban bár mennyi javítás kivántatik is Becskerekig le a' hajózásra nézve, még is a' nehézségek ott, hasonlítva a' Becskerek alatt találhatókkal, igen csekélyek. A' legnagyobb baj Becskereken alul van, hol a' hajóknak a' Bege' természetes, a' Fejérmocsáron átvonúló medrében kell járni. Ezen egész, több mint négy mérföldnyi közre a' Tisza, árvizei által, kártékony befolyással hat. Milly bátorságtalan és ingó a' hajózás a' Fejérmocsáron keresztűl az év' minden szakaiban, könnyen megfogható. Magas vízállásnál a' partok vízzel borítvák 's a' hajóhuzás teljesen akadályoztatik; a' hajók kényte-

lenek kukázással vagy csáklyákkal magokat fáradságosan felvontatni; 's minthogy a' Fejértó' terjedése igen nagy, nem könnyű a' Bege' kigyózó medrét kiismerni; 's a' hajók minduntalan megfeneklés' veszélyének vannak kitéve, melly veszedelem az uralkodó szelek által csak nagyobbítatik.

Alacson vizállásnál ellenben a' víz-sekélyek gátolják a' hajózást, mivel természet szerint a' Bege' vize a' Fejértóban nem birhat elég erővel magát kimélyíteni. Legéreczhetőbb akadálya azonban a' hajózásnak a' Gustos-ároknak a' Tiszába szakadásánál van, mellyen át a' Tisza' árvizei rohanva tódúlnak a' Culpin mocsár felé a' lapályokba; kis viznél ellenben a' Bege omolva foly a' Tiszába.

Ezen hajózási nehézségek' és akadályok' elhárítására már mintegy 30 év előtt szóba hozatott egy javaslat, melly szerint a' Bege' vizét Becskerektől az aradáczi határon egyenesen a' Tiszába kell vala vezetni. Ennek czélszerűsége mellett valóban fontos okok szólának; az ásandó csatorna alig lett volna 5000 ölnél hosszabb; általa az említett akadályok a' Fejértón keresztül elkerűltetnének; a' Ferencz' csatornája hat mérfölddel közelebb esnék, a' nélkül, hogy ez által a' temesvári és péterváradi várak' összeköttetése legkevesebbet is szenvedne; mivel a' távolság Becskerektől Titelig, mint a' közös egyesítőpontig, ugyan az.

Bár ezen javaslatot Torontál vármegye melegen pártolá, 's több műértő erősen és alaposan egyedül czélszerűnek ismeré és tanácslá, még sem hajtathatott végre, minden kedvező helyzeti viszonyok mellett sem. Egy hatalmas ellenzés gátolá tudniillik véghezvitelét. A' német-bánsági ezred, mellynek földén a' Bege' alsó része: a' Fejértó 's annak hajózható torkolata, a' Gustos-árok, fekszik, megmutatni igyekezett, hogy mesterséges partok' rőzsékkeli alakítása által a' Fejértón keresztül a' most veszélyeztetett hajózás biztosíthatnék, minek bebizonyítására egy kis próba is tétetett. A' következmények mutaták azonban, hogy ha ezen javaslat' végrehajtása lehetséges volna is, azzal a' reáfordítandó költségek igen egyenetlen arányban állnának, e' felett ezen mesterséges partok' tartóssága 's állandósága felől jót állni nem lehetne; de végtére, azon baj sem háríttatnék el, melly a' Tiszának vizállási állapotjától függ.

Bár milly alapos okok hozattak is fel a' német-bánsági ezred' véleménye ellen 's az új csatornavonal' javaslata' mellett, végre még is a' német-bánsági ezred, legalább annyiban, hogy az említett javaslat' végrehajtása elhalasztaték, győzött egy ellenmondhatlan ok által, tudniillik, a' Bege' eddigi irányának megtartása katonai tekintetből szükségesnek állítatott.

Valódi okát ezen ellenzésnek véleményem szerint abban kell keresni, hogy a' csatornának Aradácz felé vezetése által, a' víz Becskerektől kezdve a' Tiszába ömléseig Titelnél elvétetett, és így a' katonai határvidék a' hajózástól megfosztatott volna.

Ezen, a' katonai hatóságra káros következés az által lenne elhárítható, ha az eddig javaslatban volt szabad esetű csatorna helyett, álló vizű csatorna készülne Becskerektől Aradácznak, a' Tiszába ömlésénél állítandó szekrényes zsilippel, melly esetben csak annyi víz vétetnék el az eredeti csatornából, mennyi az álló vizünek megtöltésére és zsilipezésére kivántatik.

Egy lényeges hiánya a' Bege csatornának még az, hogy vizét, mostani segédmüveinek szerkezete és elhelyheztetése mellett, egészen elvezetni 's azt szárazzá tenni nem lehet.

E' czélnak meg lehetne felelni egy egyszerű zsilipgátnak a' Begébe építése által Topolovácznál, mellynek segítségével szükség' idején az egész Bege' vizét a' Járkos-árokba lehetne szorítani, 's elfolyását a' Temesbe eszközleni.

Ennek az a' fő haszna lenne egyéb hasznai mellett, hogy iszaptóli tisztítása sok költségkiméléssel minden időben véghez mehetne.

Ez Bege' vizének rövid vázlata; elnézést kérek hogy a' tárgyat nem teljesen adám elő; ha némelly lényeges körülményekre 's vizmértéki állapotjára nem figyelmeztem. Nem a' forrás apadt el, mellyből merítek; hanem csak fő és alapvonalokban volt szándékom festeni.

Láttuk, mikép a' fő fogás, a' Begét minden vizállásnál hajózható állapotban tartani, abban áll, hogy kis viznél a' Temes bele vezettetik; felesleges vize pedig, tetszés szerint, a' Temesbe vitethetik. Kételkedni alig lehet, hogy e' móddal Magyarországnak több folyói hajózhatóvá tétet-

hetnének; én azonban csak azt akarom megmutatni, miként lehetne az említett móddal a' Berettyót is hajózhatóvá tenni.

A' Berettyó az Erdélylyel határos hegyekben ered; azokból Szalárdnál Bihar vármegyében lép ki, medrét Bakonyszegig megtartja, hol azt elvesztvén, 's a' síkságon szét ömölvén, a' Bihar, Békés 's Heves vármegyékben 's Nagy-Kúnságban fekvő berettyó-sárréti mocsárt képezi; Mező-Túr felett ismét egyesül ágyában, 's Túr és Szarvas között a' Nagy-Körösbe 's ezzel egyetemben Csongrádnál a' Tiszába szakad.

Egész Váncsod vidékeig nagyobb az esete; innen alá felé folyása mindig nyugodtabb 's így a' hajózásra alkalmas. Váncsodtól Bakonyszegig tudniillik 8500 ölnyi távolságra egyenes irányban esete 9 láb; Bakonyszegtől a' mocsáron át egész Túr alattig, hol a' Nagy-Körössel egyesül, 33000 ölnyire esete 34 láb, általában tehát 100 ölre nem több mint 10 vonal.

Ezen kevés esetnek és aránylag csekély sebességnek tulajdoníthatni, hogy medre a' benne folyó kevés víztömeg' daczára is, majd minden vizállásnál, meglehetősen telve vagyon. Igaz ugyan, hogy magának a' Berettyónak víztömege nagyobb hajók' elfogadására elegendő nem lenne, miért is eszközről kellene gondoskodni, a' netalán előfordulandó vízhiány' pótolására: de milly kedvező ezen szándékra a' földtér' helyzete, kitetszik onnan, hogy a' Sebes-Körösből Nagy-Várad alatt egy kisebb ág foly ki, melly Püspöki, N. Szántó, N. Kereki, Bojt helységek mellett elvonúlván, Váncsodnál a' Berettyóba szakad, és Kis-Körösnek hivatik. Mivel a' Sebes-Körös azon ponton, hol belőle a' Kis-Körös kifoly, a' Berettyónál mintegy 10—12 öllel fekszik magasabban, világos hogy a' Sebes-Körösnek egy részét a' Berettyóba lehetne vezetni, 's ugyanazon mód által, melly a' Begénél a' kis-kostélyi zsilippel használtatik, a' Berettyó' vizállása mindég a' hajózáshoz kivántató magosságban tartathatnék. A' Berettyó' magos vizeinek tömege nem ismeretes, innen előre nem látható, elvezetése szükséges leend-e? azonban végrehajtható lenne ez szükség' esetében; mert Bakonyszegtől Szeghalom felé egy apasztó csatorna vitethetnék, hasonló a' begeihez Topolováczнál, a' Berettyó Bakonyszegnél 22 lábbal magosabb lévén mint a' Körös Szeghalomnál, a' távolság pedig 3½ mérföldet túl nem haladván.

Lássuk, milly mívek szükségesek itt a' hajózás' létre hozása és biztosítására.

1-ször. A' meder' kitisztítása és mélyítése Váncsodtól Bakonyszegig.

2-szor. A' Berettyó' Sárréte' átvágása és egy egészen új csatorna' ásása, mellynek hossza mintegy 7 mérföld lenne.

3-szor. Szilárd gátok' építése, mellyek mind a' víz, mind a' szél által izgatott habok' ostromának ellent állhassanak.

4-szer. Miként lehetne e' hajózást a' Tiszával összekötni, egy Mező-Túrtól ásandó saját csatornával-e, vagy pedig a' N. Köröst használva, ez lényegesen függene azon régi javaslat' létrehozásától, miszerint a' Tisza a' Dunával Pestnél csatorna által közvetlenül összeköttetnék; mivel ezen csatornának a' Tisza' torkolatjához lehetőségig közeledni kellene. Ezen környülmény semmi nehézség' oka nem lehet, mi onnan is kitetsző, mivel Szolnok, mint a' lehető legmagosabb egyesítő pont, csak néhány lábbal fekszik Túrnál, ellenben Csongrád a' lehető legmélyebb pont, csupán 10 lábbal alább; értem a' Tiszának 's Berettyónak legkisebb víztűkrét.

5-ször. Mivel a' Körös és Berettyó' árvizei több mellék árkok által közösülnek, tehát mind a' Sebes, mind az egyesült Körös' hosszában gátokat kellene hányni, hogy hasonló bajok elhárítassanak, mint a' Temes' árvizei a' Bege csátornában okoznak.

6-szor. Mivel a' Tisza is küld vizet az Árkus és Hortobágy 's több árkok által a' Berettyóba, ezért, mi már régibb javaslat, a' Tisza' árvizeit is el kellene zárni egy Tisza-Dobtól Tisza-Polgárig vezetendő gáttal.

Megfontolván, hogy az említett vizi művek' legnagyobb része már csupán a' nagy kiterjedésű mocsárok' kiszáritására 's a' gyakori árvizek' gátlására is szükségesek, 's hogy az ezen munkák által elérendő haszon a' hajózáson kivül, még a' terjedt mocsárok' mivelhetővé változhatását 's évenkénti árvizek' elhárítását foglalja magában: könnyen átláthatni, hogy a' várandó hasznok, a' kiterjedt 's nagy költségbe kerülendő munkáknak tökéletesen meg fognak felelni.

Ezen vizi úttal Nagy-Váradhoz 4 mérföldre 's Debreczenhez mintegy 5re közelítenénk, 's e' két népes város a' lehető legrövidebb úton jönne Pesttel összeköttetésbe, miután reménylhetni, hogy Pesttől a' Tiszáig csatorna vagy vasút fog vonatni.

Kivánatos volna ugyan Debreczent a' vizi úttal közvetlen érintésbe hozni, kivihetőségét azonban, az adatok' hiánya miatt, megitélni képes nem vagyok.

Itt azon kérdés támad, nem volna-e czélszerübb, Debreczent egy a' Tiszáig vonandó csatorna által e' folyóval vizi összeköttetésbe hozni, mellytől alig fekszik 7 mérföldnyi távolságra, 's mellyen kereskedési útját folytathatná? Nem, a' Tisza mostani állapotjában olly annyira kigyózó folyású, hogy a' vizi út legalább is három annyira terjedne, mint az általam javaslott berettyói vonalon. — A' kigyózások' átvágásainak sikere pedig, a' földnek szerfeletti keménysége 's a' Tiszának csekély esete miatt kétséges, 's így azokat alkalmasint a' folyó' egész szélességében 's mélységében kellene kivájatni; mi megszerezhetlen költség 's munkába kerűlne.

Előadásomat azon észrevétellel fejezem be, hogy, bármelly gyengék legyenek is, a' javaslat mellett, felhozott okok, annyi még is kiviláglik, milly szükséges legyen azon vízműi adatok' megszerzése, mellyek folyóvizeink' összefüggését 's egymásra hatását teszik szemünk elibe, 's megónak olly javaslatok' tételétől, mellyeket a' környülmények' jobb kiismerése mellett „agyrémeknek" kell tekintenünk.

IX.

A' FEL- ÉS VISSZATORLÁSRÓL

ÉRTEKEZIK

GYŐRY SÁNDOR, RT.

---

1. §.

A' vízműtudomány' voltaképen fel nem világosított részei közé számlálhatjuk a' fel és visszatorlás' (Auf und Rückstau) meghatározását illető tanítmányokat. Mellyeknek részletesb vizsgálatára szükségesnek látszik két jeles tudósnak, a' DuBuat' tapasztalataira épített különböző véleményét előadni 's öszve hasonlítani.

Fig. 1. Eytelwein (Handbuch der Hydraulik VIII. Kap. 141. §.) következőképen fejti ki theoriáját:

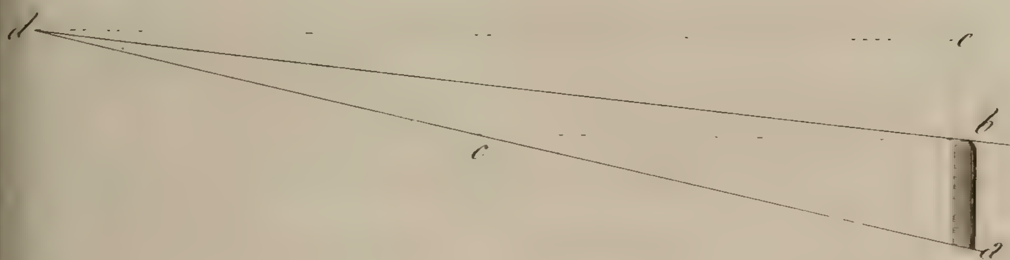
„Legyen valami folyónak, mellynek feneke a' víz' tükrével egy közű, eredeti felső szine AED; tarat (Wehr) beépitése által a' legnagyobb magasságig K feldagadva, leszen KE a' feldagadás v. feltorlás' magassága (Stauhöhe). A' beépités G által okozott feldagadás terjeszkedjék A-ig, hol még a' folyamnak ugyan azon eredeti mélysége maradt; e' szerint neveztetik AK a' visszatorlás' távolságának (Stauweite).

Tegyük a' feltorlás' magasságát KE=H 's huzzuk a' feltorlás' szinéhez LK a' K-ból a' KH érintőt a' folyam' eredeti víztükreig. Továbbá legyen valamelly távolságra λ

α a' folyam' eredeti esete,

α' a' legnagyobb eset a' legmagasabb ponton K-nál, ha ezek után HM látlagosan húzatik, leszen:

1.
A
N
L
H
M
B
K
E
D
I
F
C

2.
d
e
b
c
a

$\alpha : \lambda = ME : HM$ és,
$\lambda : \alpha' = HM : MK$ honnét:
$\alpha : \alpha' = ME : MK$ vagy:
$\alpha - \alpha' = ME - MK : MK$

Mivel pedig $ME - MK = KE = H$ azért is:

$$MK = \frac{H.\ \alpha'}{\alpha - \alpha'}$$

Az előtteni arányságból találtatik továbbá:

$$HM = \frac{\lambda}{\alpha'} MK \text{ vagy is:}$$

$$HM = \frac{\lambda}{\alpha'} \frac{H.\ \alpha'}{\alpha - \alpha'} = \frac{\lambda.\ H}{\alpha - \alpha'}$$

Ha már most Buat után (Hydr. 154. §.) teszszük a' visszatorlás' távolságát $AK = \frac{19}{10} HM$, leszen, ha a' mondott távolságot $AK = A$-val jegyezzük $A = \frac{19}{10} \frac{H\ \lambda}{\alpha - \alpha'}$

De a' 128. §. IV. szerint, ha a' folyam' szélessége $= b$'s az eredeti mélység $= h$ találtatott

$$\alpha = \frac{C^2\ (h + 2\ h)\ \lambda}{8262{,}8\ bh}$$

vagy ha a' vízemésztést teszszük $= M$; leszen:

$$\frac{M}{bh} = C \text{ vagy } \frac{M^2}{b^2\ h^2} = C^2 \text{ honnét:}$$

$$\alpha = \frac{M^2\ (b + 2\ h)\ \lambda}{8262{,}8\ b^3\ h^3}$$

's hasonlatosképen:

$$\alpha' = \frac{M^2\ [b + 2\ (H + h)]\ \lambda}{8262{,}8\ b^3\ (H + h)^3}$$

Melly kitételek, α, α' helyett az A egyenletébe vétetvén, szükséges röviditések' közben jöttével a' visszatorlás' távolsága

$$A = \frac{15700\ H\ b^3}{M^2\left[\frac{b+2\ h}{h^3} - \frac{b+2\ (H+h)}{(H+h)^3}\right]}$$

$$= \frac{15700\ Hb^3\ h^3\ (H+h)^3}{M^2\ [(b+2\ h)\ (H+h)^3 - (b+2\ (H+h)\ h^3]}\text{“}$$

Eddig Eytelwein. Továbbá Pechman (Practische Anleitung zum Flussbaue X. Abschnitt §. 15.) ekképen nyilatkozik:

„Legyen az a b tarat (Wehr) épitve, a' távolság, meddig az általa okozott feltorlás vissza hat, nem fog messzebb terjedni mint az a c hosznak $\frac{9}{10}$-éig, mellyet taláłunk, ha a' víz' tükrétől a' tarat' koronája felett víz' ellenében a' látlagos b c vonalat húzván, addig folyatjuk mig a' fel nem dagadt víz' szinével a' C-nél öszve ütközik stb. Ugy látszik azonban, nincs minden kétségen kivül helyezve, hogy ha ezen $1\frac{9}{10}$ a c tetemes távolságra kiterjed, az így meghatározott visszatorlást igaznak tarthatjuk-e? 's hihetőleg e' részben a' gyakorlati vizműtudománynak olly tárgyával van dolgunk, mellynek tökéletesbítésére még gondos vizsgálatok és tapasztalatok kivántatnak.“

2. §.

Mielőtt tovább mennénk, bővebb felvilágositásul a' kétféle nézetek' keletkezményeit fogjuk öszvehasonlitani.

1) Eytelwein a' már fentebb előadott theoria után e' következő példát hozza fel:

Legyen a' víz' tükre beépités miatt 2 lábnyi magasságra feldagadva; meddig fog a' visszatorlás terjedni, ha tudva van, hogy az emésztés minden másod perczben 40 köbök láb, a' szélesség 4 's a' közép mélység 3 lábat teszen.

Ebben: $H = 2$; $h = 3$; $b = 4$; $M = 40$ tehát a' visszatorlás' keresett távolsága

$$A = \frac{15700.\ 2.\ 64.\ 27.\ 125}{1600\ [10.\ 125 - 14.\ 27]} = 4861$$

2. Pechman' előadása után számítva pedig:

Mivel $\frac{\alpha}{\lambda} = \frac{M^2 (b+2 h)}{8262,8 \, b^3 h^3} = \frac{1600. \, 10}{8262,8. \; 64. \; 27}$

Mellyből a' vízfolyás' hajlásának szegletét keresvén, nevezzük $= \varphi$ leszen

$$\text{Logtg. } \varphi = 7,\ 0494490 \text{ honnét:}$$

$$\varphi = 0 - 3' - 51''$$

és ha teszszük ea = 1, 9. H = 3,8

találtatik a' visszatorlás' távolsága

$$a\,d = \frac{3,\ 8}{\text{Sin } \varphi} = 3393$$

Különbség a' kettő között: 4861 — 3393 = 1468

Mellynek felvilágosítására következő általános szemléletek szolgálhatnak: Fig. 1.

a) Ha a' víz' színének esetét az adott ponton például K-nál meg tudnók határozni, minden bizonynyal a' HMK △-ban HK-nak a' feltorlás' görbe vonala' érintőjének kellene lenni, mert a' HK; HM; és MK végetlen kisebbedésével a' nevezett vonal a' víz' szinét csak egy pontban érinthetné.

Ezt azonban épen megfordított bánásmóddal a' feltorlás miatt származó görbe vonal' egyenletéből kellene kihoznunk.

b) Melly tehát ismeretlen lévén, Eytelwein a' kérdéselt esetet ezen egyeletből keresi:

$$\frac{\alpha'}{\lambda} = \frac{M^2 \,[b+2 \ (H+h)]}{8262,8 \ b^3 \ (H+h)^3}$$

melly kitétel a' rendes merőszegre vont mederben lefolyó vizekre tartozván, nem csak egészen megmutathatatlan marad, hogy az igy kitalált eset ugyan az-e a' feldagadt víz' szinét képező görbe vonallal, sőt inkább azokból mellyekre a' felhozott alkatkának (formula) használata iránt bennünket önmaga ismételve figyelmeztet: *Wenn die Bewegung nicht gleichförmig ist, die Profile ungleich sind*, stb, *keine Anwendung derselben Statt findet*" (Anmerk.) és: *Bey der Untersuchung über die gleichförmige Bewegung des Wassers ist allemal vorausgesetzt worden, dass die Oberfläche des Wassers mit der Sohle des Flussbettes parallel*

sey, weil unter dieser Bedingung nur der allgemeine Ausdruck in 127. §. *Anwendung findet"* (131. §. Zusatz) épen ellenkező következik.

3. §.

A' fentebbi kiszámitások' egybevetéséből keletkező tetemes különbség elegendő okot szolgáltathat reá, hogy ezentúl mind az Eytelwein' theoriája' mind a' Pechman' véleménye' részletesb vizsgálatára általmenjünk.

1) Eytelwein lehozatai következő okoskodásokon alapulnak:

a) Hogy a' feltorlott vízszin' esete K-nál a' legmagasabb ponton, egyenlő az eredeti 's feltorlott vízszin' esetének külzésével $= \frac{\alpha - \alpha''}{\lambda}$. Mellynek megmutatására:

b) A' már (1. §.) felhozott arányságokat előre bocsátván, teszi egyenlő távolságra: $\alpha = \frac{M^2 [b = 2\ h)\ \lambda}{8262{,}8\ b^3\ h^3}$ és: $\acute{\alpha} = \frac{M^2 [b + 2\ (h + H]\ \lambda}{8262{,}8\ b^3\ h^3}$. Világos azonban:

c) Hogy α-ra nézve ugyan, mivel annak egyenletében a' vízágy rendes merőszegre (rectangulum) vonott formájúnak előre feltétetik, 's így mind a' fenék mind a' vízszin' esete azonos, a' megfelelő egyenlet állani fog; $\acute{\alpha}$-ra nézve ellenben a' másik egyenletből, mivel abban a' fenék és vízszín' esete egymástól különböznek, sem egyiket sem másikat kitalálni nem fogjuk, hanem egy harmadikat, mellyhez a' víznek, hogy a' maga fenekével egyközü rendes folyást vehessen fel, a' kettőhöz képest szükség lenne magát alkalmazni. Sőt méltán észrevehetjük hogy ha $\acute{\alpha}$ mondottképen kitalálható volna:

$$\frac{\acute{\alpha}}{\lambda} = \frac{M^2 [b + 2\ (h + H)]}{8262{,}8\ b^3\ (h + H)^3} = \frac{1600.\ \ 14}{8262{,}8.\ 64.\ 125}\ \text{mellyből:}$$

$$\text{Log.}\ \frac{\acute{\alpha}}{\lambda} = 6{,}5000308$$

a' Du Buat' tapasztalatait alapul felvévén, minden további vizsgálatokkal felhagyhatnánk. Ugyan is jelentse a' víz' szine' esetének szögeletét, ismeretes lesz:

Log.tg. ψ = 6,5300308 honnét $\psi = 0^0 - 1' - 10''$. Nem különben KE = 2' tehát az EHK △-ben a' szögeletek:

E . . . . . nél = A = 89 — 56 — 9		Log. 2 = 0,3010300	
K . . . . . nál = B = 90 — 1 — 10		Log. Sin C = 6,8924007	
H . . . . . nál = C = 0 — 2 — 41		Log. HK = 3,4086293	
180 — 0 — 0			

melly szerint tudva lévén HK = 2562 a' Du Buat' tapasztalatai után lenne a' visszatorlás' távolsága

$$A = \frac{19}{10} = 4868$$

különbség 4868' — 4861' = 7'

d) Az α'-nak mondottképen kitalált értéke nagyobb leszen a' víz' szine' eseténél. Ugyan is mivel az oda alkalmazott kitétel felteszi, hogy a' fenék' esete a' víz' szinével egyközü, az az: c) szerint mind felül mind alul = 0 1' 10'' legyen, nagyobbra nevekedvén a' fenék' esete, az által nagyobb sebesség eszközöltetnék 's a' K pontnak alább kellene szállani. Ellenben megfordítva, mivel a' K pont, noha a' fenék' esetének elébbi értékét (0° 1' 10'' helyett 0 3' 59'' et) visszaállítjuk, a' visszatorlás miatt elébbi helyzetében maradván alább nem szállhat hogy a' fenékeset' nevekedése után is, nagyobb sebesség ne származzék, melly a' K pontnak helyben maradtával képtelen volna: a' víz' szine' esetének szükség megfogyatkozni vagy is: $\alpha' < 0\ 1'\ 10''$ lenni. Minél fogva:

e) Ha teszszük Eytelweinnal a' víz' szinének esetét a' legmagasabb ponton = α' 's érette a' nálánál nagyobb közép esetet $0 - 1' - 10'' > \alpha'$ helyettezzük, a' végső következtetésben:

$$A = \frac{19.\ H.\ \lambda.}{10\ (\alpha - \alpha')}$$

a' nevező kelletinél inkább kisebbedvén, azzal együtt a' törek' értékének 's így a' visszahatás' távolságának = A kelletinél többre kell nevekedni.

2) Pechman szerint az érintőnek látlagosan kellene vonatnia. Mindazáltal erre nézve is viszont meg kell jegyeznünk, hogy: mivel a' látlagos vonal, a' fel és visszatorlás' görbe vonalának csak úgy lehetne érintője, ha a' víz' szinének a' feltorlás' legmagasb pontján semmi esete

nem volna, melly feltétel a' folyamatban lévő vizekre nézve meg nem állhat: ezen utóbbi alapon épült kiszámitásoknak is el kell távozni a' Du Buat' tapasztalataitól, 's ha azok pontosaknak találtatnának, magától a valóságtól. Mert könnyű általlátni, hogy: ha a' K ponton a' viznek esete vagyon, mint szükségképen kell lenni, a' görbe vonal' érintőjének is azon eset' irányában kellvén tovább folytattatni, az érintő és b a közé fogott szeglet nagyobb leszen 90°-nál, 's igy a' mondott érintő és az eredeti víz' szine' öszveütközésének távolsága a' b-től szintén úgy nagyobb mint b c 's végezetre maga a' visszatorlás' távolsága is nagyobb mint 1,9 b c 's annál fogva ad $>$ 1,9. a c.

4. §.

Eddigi szemléleteinknek tehát keletkezményei:

1) Hogy Du Buat' tapasztalatait tévén alapul, Eytelwein' theoriája után a' visszatorlás' távolságát kelletinél nagyobbnak kell találnunk.

2) Pechman szerint számítván pedig, ugyanazon távolság kevesebb leszen, mint sem a' Du Buat' tapasztalatai után lenni kellene.

3) Du Buat' tapasztalatainak pontosságáról mind eddig nem szólhattunk, mert azokat lehozandó fejtegetéseink' öszvehasonlításául feltartván, hogy egyszersmind az ellenek tétethető kifogásokat mellőzzük, a' Du Buat' tapasztalataitól független lehozatokat kell kifejtenünk 's azokat a' nevezett tapasztalatokkal szembe állítanunk. Erre nézve:

5. §.

Az ismeretes alkatka (formula) mellyre szemléletinket alapíthatjuk:

$$M = 90,9 \sqrt{\frac{b^3 h^3}{(b+2h)} \cdot \frac{\alpha}{\lambda}} \text{ honnét:}$$

$$1)\quad \frac{M^2 (b+2h)}{8262,8\, b^3 h^3} = \frac{\alpha}{\lambda}$$

$$2)\quad \frac{8262,8\, b^3 h^3}{M^2 (b+2h)} = \frac{\alpha}{\lambda}$$

De mivel ezeknek mind ketteje, a' rendes merőszeget képező vízágyakra 's azon feltétel alatt tartozik, ha a' víz' színe a' fenékkel egykö-

zű; mindenek felett azon körülményeket kell szemügyre vennünk, mellyekre való tekintettel a' feltorlás' esetében is alkalmazhatók legyenek.

Tegyük fel tehát a' visszatorlás' valamellyik szelvényénél $h = x$; ezenkivül a' mondott szelvényhez annyi távolságra $= \triangle y$ mennyire a' feltorlás egyenes vonalnak tartathatik az x nevekedését $= \triangle x$ a' közben eső szelvény' sebességének megfelelő eset, számlálati közepe (medium arithmeticum) leszen a' fenék és vízszín' esetének, és igy végetlenül közel egymáshoz mivel a' feltorlás az esettel ellenkezőleg munkálkodik:

$$\frac{\alpha}{\lambda} = \left(\frac{\alpha}{\lambda} + \frac{\alpha}{\lambda} - \frac{dx}{dy}\right) : 2 = \frac{\alpha}{\lambda} - \frac{dx}{2dy} \text{ honnét:}$$

$$1)\ \frac{M^2(b+2x)}{8262,8\, b^3 x^3} = \frac{\alpha}{\lambda} - \frac{dx}{2dy} = \frac{2\alpha\, dy - \lambda\, dx}{2\lambda\, dy}$$

$$2)\ \frac{8262,8\, b^3 x^3}{M^2(b+2x)} = \frac{2\lambda\, dy}{2\alpha\, dy - \lambda\, dx}$$

melly két kitételek a' rendes vízágyakra nézve azonosok lévén, következik

egyfelül: hogy ha $\frac{dx}{dy} = 0$, leszen a' fenék' esete $\frac{\alpha}{\lambda} = \frac{M^2(b+2x)}{8262,8\, b^3 x^3}$

's viszont ha $\frac{\alpha}{\lambda} = \frac{M^2(b+2x)}{8262,8\, b^3 x^3}$ kell lenni $\frac{dx}{dy} = 0$; azaz: ha a' víz' szine' esetének semmi változása nem lévén a' fenék' esetével egyközű marad $\frac{\alpha}{\lambda}$-nak az egyenlet által adott értékünek kell lenni; 's viszont ha $\frac{\alpha}{\lambda}$ nak az egyenlet által meghatározott értéket adunk, a' vízszín' változása leszen $= 0$; vagy is a' medernek mindenütt egyenlő magasságra telve maradni, 's így a' vízszín' esetének a' fenékkel egyközűnek kell lenni:

másfelül: mivel a' két egyenlet' azonossága csupán a' rendes lefolyásra tartozhatik, a' feltorlásra nézve pedig épen azért a' két egyenletek nem lehetvén azonosok, ha a' 2-dik egyenletet veszszük szemlélet alá, azonnal látható hogy $\frac{\lambda}{\alpha}$ merőleges vonal (perpendiculariter erecta) az $\frac{\alpha}{\lambda}$ ra, és:

$\frac{2\lambda\, dy}{2\alpha\, dy - \lambda\, dx}$ tegyük $= \frac{\lambda'}{\alpha'}$ hasonlag a' $\frac{2\alpha\, dy - \lambda\, dx}{2\lambda\, dy} = \frac{\alpha'}{\lambda'}$-ra

melly feltételeknek tehát hogy:

1) $\frac{M^2 (b+2x)}{8262{,}8\, b^3 x^3} = \frac{\alpha'}{\lambda'}$'s egyszersmind

2) $\frac{8262{,}8\, b^3 x^3}{M^2 (b+2x)} = \frac{\lambda'}{\alpha'}$ vagy is: hogy a' 2-dik egyenlet által meghatározott eset, az első egyenlet' esetére merőleges legyen, a' feltorlásnál helyök nem lévén, a' 2-dik egyenletet külön szemlélet alá kell vonnunk.

Világos pedig mind az, hogy ha a' mondottak' következtében a' 2-dik egyenlet által azon feltétel állítatik elő, mi szerint midőn a' lefolyás' esete $= \frac{\alpha}{\lambda}$'s a' visszatartóztatásé ugyan akkor $= \frac{\lambda}{\alpha}$ és két feltételek' törvényei szerint a' medernek mindig egyenlő magasságra megtelve, 's igy a' víz' szinének a' fenékkel egyközűnek kell maradni; mind az, hogy ha a' víz' szine a' fenékkel egyközű maradna, kellene lenni a' visszatartóztatás' esetének $= \frac{\lambda}{\alpha}$; és szinte azon szerint ha a' fenék a' feltorlott víz' szinével volna egyközű, a' visszatartóztatás' esetének kellene lenni $= \frac{\lambda}{\alpha} - \frac{dy}{dx}$; 's végezetre mivel mind a' lefolyó mind a' feltartóztatott viznek, e' két felvételhez szükségképen egyiránt kell magát alkalmazni, lévén a' kettőnek számlálati közepe $\frac{\lambda}{\alpha} - \frac{dy}{2\,dx}$, találni fogjuk a' visszatartóztatás' esetét:

$$\frac{8262{,}8\, b^3 x^3}{M^2 (b+2x)} = \frac{\lambda}{\alpha} - \frac{dy}{2\,dx}$$

6. §.

'S ez utóbbi egyenlet' feloldását folytatólag:

$$1)\ dy = \frac{2\lambda}{\alpha} dx = \frac{8262{,}8\ b^3 x^3}{M^2 (b+2\ x)} .$$ 2 dx 'stévén: b+2x = z; tehát $x = \frac{z-b}{2}$; $dx = \frac{1}{2} dz$

$$2)\ dy = \frac{\lambda}{\alpha} dz - \frac{8262{,}8\ b^3}{8\ M^2} \left(\frac{z^3-3\ b z^2+3\ b^2 z-b^3}{z}\right) dz$$

egészítve:

$$3)\ y = \frac{\lambda}{\alpha} z - \frac{8262{,}8\ b^3}{8\ M^2} \left[\tfrac{1}{3} z^3 - \tfrac{3}{2} b\ z^2 + 3\ b^2 z - b^3 \text{ lognat } z\right]$$

+ Const.

Honnét: tétetvén $y = 0$ a' midőn $x = h$, $z = b+2\ h$; legyen $= w$.

$$\text{Const.} = \frac{8262{,}8\ b^3}{8\ M^2} \left[\tfrac{1}{3}\ w^3 - \tfrac{3}{2} b\ w^2 + 3\ b^2 w - b^3 \text{ legnat } w\right] - \frac{\lambda}{\alpha} w$$

mi szerint az állandó mennyiség kiszámítatván, ha teszszük ezentúl a' legmagosabb pontnál $z = b + 2\ (h+H) = \omega$

$$y = \frac{\lambda}{\alpha}\ \omega - \frac{8262{,}8\ b^3}{8\ M^2} \left[\tfrac{1}{3}\ \omega^3 - \tfrac{3}{2}\ b\ \omega^2 + 3\ b^2\ \omega - b^3 \text{ lognat. } \omega\right] + \text{Const.}$$

Például: Eytelwein' fentebbi adatait megtartván leszen,

$w = 10$; $\omega = 14$; ezeken kivül;

$$\frac{8262{,}8\ b^3}{8\ M^2} = 41{,}314;\ \frac{\lambda}{\alpha} = \frac{8262{,}8\ b^3\ h^3}{M^2\ (b+2\ h)} = 892{,}38$$ melylyekből:

Const. = 41,314 [813,33 — 747,37] — 8923,8 = — 6197,7
y = 12493,4 — 41,314 [1586,67—1344,90] — 6197,7 = — 3692,8 és igy a' fentebbi 3 §-ban előadott megmutatások' következtében 3693 > 3393-nál mint Pechman után számítva, viszont: 3693 < 4861-nél mint Eytelwein' kiszámításai szerint.

7. §.

Hátra van hogy lehozatainkat a' Du Buat' tapasztalataival összehasonlítsuk. Mellyre nézve az első rangú alérintő (subtangens) általános kitételében, melly eddigi elnevezéseinket továbbra is megtartván:

$$\text{Subtang.} = x. \frac{dy}{dx} = 2\,x. \frac{dy}{2\,dx}$$

ismeretes lévén:

$$\frac{dy}{2\,dx} = \frac{\lambda}{\alpha} - \frac{8262{,}8\; b^3 x^5}{M^2\,(b+2\,x)}\ \text{a'}:$$

$\frac{\lambda}{\alpha}$; b ; h ; x ; értékei helyettezésével:

$$\frac{dy}{2\,dx} = \frac{8262{,}8.\,64.\,27}{16000} - \frac{8262{,}8.\,64.\,125}{1600.\,14} = 892{,}38 - 2951 = -2058{,}62$$

találjuk:

Subtang. = — 20586, 2 's a' tagadó jegy mutatja hogy a' kitalált alérintő az y-nok másik oldalán fekszik.

Mindazáltal az ekként meghatározható érintőt a' Du Buaténak azért nem tarthatjuk, mert első rangu érintő, és így tisztán mathematicai fogalom lévén, semmi tapasztalás alá nem vettethetik, 's Du Buatnak a' maga érintőjét a' feltorlott víz' színe' mentében kellvén húzni, azt tapasztalatilag nem másképen hanem két vagy több pontok' egyenes irányában szükség volt folytatnia. Minekokáért a' Du Buat' érintőjének feltalálására, nekünk is a' feltorlott víz' színe' irányát, vagy is annak esetét kell meghatároznunk.

8. §.

Által tévén tehát a' kitalált alérintőt az y-nok másik felére azonnal világos leend:

a) Hogy az A ponttól a' K-ig a' víz' színe mindig késleltetett, a' K-tól ellenben D-ig siettetett sebességgel halad.

b) Hogy a' K pont' sebességének nevekedését mind a' KE mind az EF magasság állítólag 's ugyan azon irányban eszközli, holott ellenben a' késleltetésre nézve:

c) A' K-tól hátrafelé a' feldagadás' magassága KE ellenkezőleg munkálkodik a' szabad lefolyás' esetével = EF

d) Melly két mennyiséget midőn a' K pont' esetét D felé keressük öszveszámítván legyen az: $\frac{KE+EF}{subt.} = \frac{5}{20586}$ Ellenben A felé a' késleltetés vagy víz' szine' esetére nézve KE-t különválasztván $\frac{KE}{subt.} = \frac{2}{20586}$'s az annak megfelelő szegletet ψ-nek nevezvén:

$$\psi = 0^\circ - 0' - 20''$$

Most már a' Du Buat' érintőjének meghatározása egyszerű háromszögméreti munkálatok által könnyen eszközölhetővé válik. Ugyan is az EHK $\triangle$-ben elegendő adatok tudva lévén, lesznek az ismeretes szögletek (3. §.)

E . . . nél = A = 89 — 56 — 9	Log.	2 = 0, 3010300
K . . . nál = B = 90 — 0 — 20	Log. Sin.	C = 7, 0098572
H . . . nál = C = 0 — 3 — 31	Log.	HK = 3, 2911728

melly után HK = 1955 és AK = $\frac{19}{10}$ HK = 3715 mint Du Buat tapasztalatai szerint lenni kellene. Találtuk pedig a' 6-ik §-ban AK = 3693.

Különbség 3715—3693 = 22' 's a' kettő közötti öszveegyezés minden várható kivánatnak megfelel.

X.

A' HADTUDOMÁNYOKNAK AZ ÁLLODALMAK', 'S KÜLÖNÖSEN MAGYAR HAZÁNK' FENTARTÁSÁRA ÉLETBE HATÓ FONTOSSÁGÁRÓL

ÉRTEKEZETT

MIDÓN HADTUDOMÁNY-ALOSZTÁLYI RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALÁ,

A' KIS GYÜLÉSBEN, NOV. 19. 1838.

TANÁRKY SÁNDOR.

Szokatlan húrt penditek meg! A' hadtudományok' hasznairól akarok értekezni. Ugy akarom a' hadtudományokat előállítani mint a' nemzeti élet' fentartásának leghatalmasabb eszközét; elhanyaglásukat, mint politicai halálra vezető legegyenesebb útat.

Nem czélom a' hadak' dicséretét hirdetni, nem czélom a' Bellona' véres szekerét körüllebegő rémképeket kellemes szinekbe öltöztetni: borzasztók a' háború' tüneményei: feldúlt vidékek, kirablott városok, vég inségre jutott családok, népségek, egész tartományok — illy szomorú nyomokat hágy maga után még a' legigazságosabb ügy' legszebb győzödelme is.

De ki változtat a' dolgon? Ki alkot rendszert, mellynek boldogító eredménye a' hadak' vég kiirtása világunkból, 's az áldott béke' örök virágzása legyen? Nem! illy rendszert emberi ész nem teremt: szétrecscsen ezen sziklán a' bölcseség' hajója, mint már ezt Saint-Pierre, Rousseau, Kant 's mások tapasztalák, kik az örök békéről épen olly szívrehatólag, mint minden foganat nélkül elmélkedtek 's írtak.

A' had világunk' rendszeréhez ragasztott szükségesség, mi nélkül egészen más valamivé kellene válnia, mint a' mivé 's millyenné akará azt a' teremtő alkotni. Ki a' hadakozást száműzni akarná, annak az emberi természetet kellene megváltoztatnia, vagy a' földet nálunk tökéletesebb lényekkel tölteni be. Mióta földtekénket ember lakja, földtekénk hadszín vala; valamig azt ember lakandja, földtekénk hadszín marad. Itt müveltség és durvaság, felvilágosodottság és lelki vakság, erkölcsi simaság és állati butaság különbséget nem tesz: mert látjuk, hogy Australia' vad népe, mellyen, nem mondom a' polgárosodásnak, de még csak az emberülésnek is alig látszik nyoma, szintugy hadakat folytat, mint a' csinosodottság' legfelsőbb fokára hágott angol és franczia.

A' min változtatni nem lehet, abban meg kell nyugodni. A' háború' iszonyain sopánkodni, mennykövekkel terhelt fellegeit kába remegések közt bevárni, a' halálos csapást ellenmunkálat, önvédelem nélkül elfogadni, nemzeti gyávaság; ellenben viadalra mindig készen állani, a' béke' fentartásáért ugyan mindent elkövetni, de háborútól soha sem rettegni, viselésére a' leghathatósb támadó és védszereket készen tartani, mindent feláldozni inkább mint idegen járom alá simulni: ez illik férfiúhoz, ez illik nemzethez.

De honnan veszi a' nemzet azon büszke önbizodalmat, melly őtet, joga megsértetvén, a' bitorlóval bátran szemközé vezeti? Mi szüli azon nemes elszántságot, mellyel, alkotmánya 's hazája' fentartásáért háromszorta erősebb ellenséggel is kész szembe szállani, 's utolsó csepp vérig harczolni?

‚Nem egyéb, mint a' hadmesterségbeni gyakorlottság, 's a' hadtudományokbani jártasság.'

Mert csak az merhet nagy vállalatba ereszkedni, ki a' vállalat' szellemét felfogta, 's kivitelére a' szükséges ismereteket megszerzette. Csak az nyúlhat okosan fegyverhez, ki a' fegyverforgatás' mesterségét érti; a' tudatlan vívó' kezéből a' vasat kipenderíti az ügyesebb bajnok, 's legyőzött ellensége' életének urává lesz.

A' had, két ellenséges statuserőnek halálra küzdése valamelly országos érdekű ügy felett, mindenik fél törekedvén erőhatalommal birtokába lépni annak, mit alkudozások' utján megnyernie nem sikerült. Itt

tehát a' társas élet' leggyöngédebb kérdései : függetlenség, országos élet és halál, forogván fenn, illy imádott javak' megovására kétségkivül a' társaság' minden erejének központosulnia kell.

Valamint az egyes emberben, úgy az egyesekből összealakult polgári állodalomban is három alaperőt különböztetünk meg: testi, értelmi, és erkölcsi erőt.

Mint kelljen már ezen alaperőket az egyes emberben, az országos hatalom' képviselőjében, az armádában, sőt egy egész nemzetben kifejteni, munkásságba tenni, legfelsőbb fokra emelni? Mint kelljen nekiek olly hős szellemű irányt adni, hogy valahányszor a' szükség kivánja, a' három erő egyesülve, önkényt, örömmel, de nem vak buzgalommal, hanem a' müveltségi föntebbség' érzésin alapult hiedelemmel repüljön a' haza' védelmére?

,Ez a' feladat, mellyel a' hadtudományok foglalkodnak, ez a' fő eszme, mellyet a' nemzeti életbe átplántálni, 's ott meggyökereztetni törekednek.'

Midőn tehát a' hadtudományok az ország' testét keménynyé, edzetté, értelmét tisztán látóvá, a' hadviselés' minden ágaiban jártassá, akaratját daliássá, buzgóvá képezik; midőn ekképen a' nemzetet saját erejének, még pedig az erők' mind a' három neménck, érzésére felébresztik, az által bátorrá, vállalkozóvá, sértést bitorlást nem szenvedővé teszik: valóban! olly kincscsel gazdagítják a' polgári társaságot, minél becsesebbet a' tudományok' egy neme sem nyújthat. Mert mit használnak a' tudományok, mit használ a' müvészet, ipar, kereskedés' útján megnyert jóllét, fény, és gazdagság? ha számokra bátorságot szerezni nem tudunk, ha védelmökre felállani nem merünk, vagy megovások' mesterségét nem értjük. Eljő a' merész, tanult, hős szellemű ellenség, elborítja országunkat, leköti a' tudományok' nyelvét, elrabolja müvészeti remekeinket, elzárja kereskedési útainkat, a' lealázott népcsoportot nemzetiségéből kivetkőzteti, kényszeríti azt idegen nyelven szólani, idegen szokásokat követni, idegen bálványokat imádni.

Minden tudománynak megvan a' maga becse; de a' Musák fegyvertelen félénk leánykák, csak ugy munkálnak szabadon, ha körültök csend uralkodik; zaj, háborgás' látásán megszeppennek, munkájokat fel-

függesztik, rejtek helyekbe vonulnak. Kell tehát Minervának lenni, ki, hatalmas paizsát a' gyámoltalan Musák felett kiterjeszsze, működéseik' szabadságát fedezze, békés hajlékaiktól a' zivatart távol tartsa.

Ez a' főtöl talpig érczczel borított hatalmas Minerva nem más mint — a' hadtudomány, 's vele testvér hadmesterség. — Hol ezek testi, értelmi, erkölcsi erővel felkészűlve, a' széleken őrt állanak, ott az ország' belsejében bátorság uralkodik, tudomány, művészet, ipar, kereskedés szabadon virágzanak, 's a' köz jóllét' haladását semmi sem gátolja: ugy levén működésök' köre a' természet' urától szabályozva, hogy midőn az emberi ész és szorgalom' minden egyéb mozgalmai a' háború' véres képe előtt meredten megállanak, vagy iszonyodva elrejteznek; ezek, épen a' háború' dulongásai közt gyarapodnak, tökéletesednek.

Milly végválasztó befolyása legyen a' hadi müveltségen épült hősszellemnek a' nemzeti önállóság' fentartására, vagy az elvesztett függetlenség' visszaszerzésére; legtisztábban kitünik a' minden időkorbeli hódítók által gyakorlott politicából. Semmitől inkább nem retteg a' hódító zsarnok, mint az elnyomott nép' hadi erényeitől. Ezek ellen intézi tehát legravaszabb cselszövényeit, jól tudván hogy, mihelyt ezeket megvesztegette, 's a' szivekből kioltotta, a' hódítás' munkája azonnal be lesz végezve.

Illy czélból legelőbb is a' testi erő' képviselőjét, a' néptömeget, édesíti magához, ugy jelenvén meg előtte, mint nyomorult sorsán szánakozó védangyal. Igáját sok részben könnyebbíti is, még több javitásokat igér, mind addig míg az elámított népség' erejét a' magáéhoz csatolván, további hódításainak műszerévé tette azt.

Elválasztván ekképen a' testi erőt a' nemzeti köz érdektől, az értelmi erőt képviselő osztály ellen fordítja a' cselszövényt. Itt, nem mervén egyszerre elfojtani a' daliás szellemet, kábító szerekhez folyamodik. A' csendes élet' gyönyöreit tárja fel előtte, fényűzésre, pazérlásra szoktatja, müveltebb nemzetek' nyelvével, erkölcseivel, életmódjával ismerkedtetvén meg, a' magáéit vele megutáltatja: másfelül a' hadtudományos kimüvelődés' útjait vagy tövisekkel megrakja, vagy egészen is elzárja, azután a' bárdolatlan népet hadi fő hivatalok' viselésére alkalmatlannak lenni kikiáltván, tőlök elrekeszti.

Ekképen a' két munkás erőnek egyike idegen érdekek' szolgájává, másika elaltatva levén; az erkölcsi erő, mi nem más, mint a' hazaszeretetben egyesült köz akarat, sehol középpontra, sehol gyámolra nem találván, magától elenyészik, vagy egyes polgárok' keblébe rejtezik, siratván ott az elámított balga nép' vakságát.

Ha az illyen boldogtalan népcsoport — mert nemzetnek mondani többé nem lehet — hosszas álmából felébredvén, elaljasodását szégyenleni kezdi; térjen vissza oda, hol élete' útját elvesztette, vegye elő az elhanyaglott hadi erényeket, fogadja vissza keblébe a' hős szellemet, gyakorolja a' hadtudományok' minden ágait, ébreszsze, egyesítse általok az elalélt, elszórt erőket; így valaha vissza léphet a' nemzetek' sorába: különben soha sem.

Minden elnyomott nép erőtlen, következéskép félénk levén, ritkán képes csüggedt lelkét egyszerre olly magasra emelni, hogy az épen érintett bátor lépésre el merné magát határozni. A' kevesebb veszélylyel járó, még is dúsabb nyereséggel jutalmazó polgári mozgalmakban keres tehát szabadulást. A' béke' tudományait kezdi gyakorolni, művészetre, kereskedésre adja magát, az ipar' minden ágában serénykedik; gondolván, ezen kényelmes úton szintugy eljuthatni a' nemzetiség' templomához, mint a' hadi erények' véres pályáján, a' hadtudományok' darabos ösvényén. Az eszme magában igen helyes, de a' választott út felette hosszú, könnyen elzárható, így a' czélra jutás bizonytalan.

A' polgári szorgalom kétségkivűl hatalmasan emeli a' nemzeti erőt, neveli a' köz értelmességet, táplálja a' szülőföld' szeretetét. De ha elérkezik a' sanyarú idő, midőn az országos élet' fenmaradását a' legdrágább áron, az életen, szükség megvásárolni; ekkor csakugyan a' hadi erényeknek kell a' síkra kiállani, csakugyan a' hadtudományoknak kell a' nagy munka' végrehajtását vezérelni. Ha a' felzúdult viharban nem ezek tartják a' kormányt, a' nemzetiség' hajója örökre elsülyed; polgári ügyesség soha azt biztos révpartra nem vezeti.

Egyébiránt a' hadtudomány örömest kezet fog a' polgári műveltséggel. Nyisson ez forrásokat a' szunyadó bátorság' felélesztésére; szolgáltasson táplálmányt, készítményeket, műszereket a' kemény harcz' megbirására; töltse be a' vivók' megritkult sorait; igazítsa a' szenvedélyeket

olly irányba, hogy minden szív, minden akarat a' köz ügyet forrón ölelje, a' köz érdeket híven pártolja; így a' nagy vállalat' veszélyes ösvénye szépen ki lesz egyengetve. De magát a' nemes harczot megharczolni, önálló országok' politicai életét fentartani, elnyomott népcsoportokat nemzeti méltóságra felemelni; 's így az emberiségnek épen azon fő jót szerezni meg, mi nélkül a' társas élet hasztalan tengés, gyáva tespedés: ezen nagyszerű működésre a' hőserényeket, a' hadtudományokat hívta meg a' gondviselés. És épen ezen előjogban áll tulajdon becsök, 's kitűnő méltoságok.

Mint a' müveltség' minden egyéb ágai, ugy a' hadtudomány is sok változásokon ment keresztül.

Világtörténeteink' legrégibb időszakában a' hadviselésben sem rendszert, sem tervet, sem mesterséget nem találunk. Durva testi erő testi erő ellen, értelmi vezérlet —, állati dühöngés, ok és czél nélkül, pusztás, gyilkolás a' józan ész ellenére: illy alakban mutatkoznak a' müveletlen népek hadai.

A' görögök voltak elsők, kik a' hadakozás' mesterségét tudományos rendbe szedék, a' tactica' alapszabályait megállapíták, vezérségre az értelmi erőt emelék, az erkölcsi erőt — vagy a' hazaszeretet' hatását — hadi czélokra használák. Itt látjuk már a' hadi müveltség' első — talán legpompásabb — diadalát a' puszta testi erő felett. Látjuk ezt főkép a' persák elleni háborúkban, mellyeknek csodával határos eredményeit költeménynek tartanók, ha valóságokat leghitelesebb történetirók egyhangúlag nem hirdetnék. Látjuk későbben mint tör keresztül Ázsia és Afrika' birodalmain a' hadtudomány' jelképe, a' hatalmas phalanx; mint hinti mindenfelé a' görög müveltség' magvait, mint nyit útat a' keresztény vallás' terjedhetésére.

Legmagosabb fokra hágott a' hadi müveltség Roma' uralkodásának első, legszebb, időszakaiban. Itt tünik fel tökéletes harmoniában a' három alaperő' kifejlődése, 's egy czélra munkálása. De ezen roppant birodalom' viszonyai, nagyságának és elhanyatlásának okai sokkal ismeretesbek, mintsem fejtegetésökbe ereszkedni szükségesnek tartanám. Elég legyen megjegyeznem hogy, Romát a' hadi erényeknek, 's tudománynak

legfelsőbb fokra feszitése tevé világ' urává; és ugyan azoknak elhanyaglása taszítá le a' világ' thronusáról.

A' középkorban általános sötétség borítá el Europa' egét, az emberi lélek mintegy megszünt működni; így a' hadtudományoknak is el kell vala sülyedniök az egyetemleges hajótörésben. Mint a' polgári ugy a' hadi kormányt is a' buta testi erő, ököljog, 's vad indulatok foglalák el, értelmi erő által vezérlett rendszeres háborúnak nyomát sem találjuk.

De különösen meg kell jegyezni az erkölcsi erőnek ekkori elenyészését a' hadszinekről.

A' középkorban fejlődött ki ugyan is a' hűbéri rendszer, 's lett minden europai országos alkotmányok' alaptörvényévé. Ezen rendszer' következtében a' földbirtok némelly szabadékos néposztályok' tulajdonává lőn, a' törvény csak ezeket ismerte el nemzeti testet alkotó tagokul. Kizáratván ekképen a' néptömeg a' társas élet' legbecsesebb javaiból, elesvén azon jogtól is hogy magát a' nemzethez számlálhassa; szükségkép ki kelle aludni szivéből minden szeretetnek olly haza iránt, melly mindig csak terheket raka vállaira, a' nélkül, hogy javaiban részeltetné.

Ettől fogva a' hadak egészen elvesztették a' nemzetiség' bélyegét. A' nagyravágyó vagy harczkedvelő hatalmas, nem a' haza' érdekében, hanem személyes vagy családi tekintetből, gyakran csupa szeszélyből indított háborúkat, a' szabadékos néposztálytól hűbérkötelességből, a' zsoldba vett népsepredék által zsákmánylesésből kisértetve.

Az efféle, nemzeti érdek nélküli kalandokban a' néptömeg soha szives részt nem vőn, vagy ha kényszeritésből fegyvert kelle is fognia, jó akaratot, erkölcsi erőt a' táborba magával nem vitt. Ezért mondám az erkölcsi erőt elenyészettnek a' középkor' hadszíneiről. Mert hol a' nép egy kis részének ugyan teljes oka van, szülőföldét 's alkotmányát utolsó csepp vérig védelmezni; a' birtok és hazátlan nagy tömegnek pedig mindegy, akár ez, akár amaz urat szolgálja; ott általános hazaszeretetről, vagy a' had' czéljának egyesült erkölcsi erőveli előmozdításáról szó nem lehet. Ez az oka hogy a' középkorban a' hódítás könnyű vala, 's akkor legtöbb nemzetek veszték el önállásokat. Ha van még nemzet, melly a' hűbéri rendszerhez vakon ragaszkodik, higye el hogy az ő

politicai élete csak addig fog tartani, mig azt egy, a' hűbér' bilincseiből már kiszabadult hatalomnak megkimélni tetszik. Mert mint a' dolgok jelenleg állnak, a' haderénytelen, aránylag csekély számú szabadékos osztály, saját érdeke' harczát kivívni nem képes, a' nagy tömegnek pedig idegen ügyben forró részt venni józan oka nincsen.

A' középkor' sűrű homálya lassanként elenyészett, a' tudományok' ege új fényre kezde derülni. A' tüzfegyverek' használásának általános elterjedése a' testi erő' egyedül-uralkodásának véget vetett, egyszersmind a' hadmesterség' előbbi rendszerét alapostul felfordította, 's új formákba öntötte. A' lőpor' erején alapult új hadmesterség felette szövevényes levén, megtanulására nagy szorgalom, hosszú idő, folytonos gyakorlás, ügyes mozgékonyság kivántatott; ennél fogva a' mozoghatlan pánczélos lovagrend, valamint a' hirtelen összeszedett-vedett tudatlan népcsoport hadi czélokra hasznavehetlenné lön. Új testületről kelle tehát gondoskodni, mellynek foglalatossága kizárólag fegyvergyakorlat, rendeltetése hadviselés legyen.

Igy keletkeztek az álló armádák.

Ettől fogva a' hadtudományok' müvelésének sem szünete sem határa nem volt. A' hadsereg' összeszerkesztése', táplálása', ruházásának módszere; a' tactica' egész köre; az ágyúzás, várépités, várvívás és védelmezés, tábori sánczolás és hidalkotás' mestersége; a' földszin' természetének kinyomozása, lerajzolása, tacticai czélokra használása; szóval: minden, mi csak a' hadakozás' folyamatjára közel vagy távolabbi behatással bir, tudományos vizsgálat alá vétetett, szilárd elvekre alapitatott, rendszeres formákba szorítatott: ugy, hogy a' 18-dik század' vége felé azt kelle vala gondolni, hogy a' hadtudományt és mesterséget már lehetetlen a' tökély' még felsőbb fokára emelni, mint a' mellyen akkor állottak.

De az akkori közvélemény ebbeli hiedelmében igen csalatkozott. Mert a' szóban forgó hosszú időszak alatt, melly a' 16-ik század' közepétől szinte a' 18-dik század' végéig terjed, a' hadmesterségnek mindig volt valami fájós oldala, valami belső lényeges hibája, mit az időkor, vagy tudományos elbizottságában nem méltányolt, vagy a' min, a' hűbéri rendszer' mindegyre uralkodó befolyása miatt, nem segíthetett.

Ez a' fonnyasztó betegség nem egyéb vala, mint az erkölcsi erőnek, vagy a' nemzeti forró részvételnek hiányzása a' hadakozás' rendszerében.

Az álló armádákban, szakadatlan gyakorlások által a' testi erő ugyan derekasan ki volt fejtve; kormányra, a' legszűkebb parancsnoki körtől fogva egész a' fővezéri méltóságig az értelmi erő állítva: de ezen különnemű, egymást visszataszító elemekből keletkezett óriásokban hibázott a' szív, a' lelkesedés, a' buzgó akarat.

A' hadseregek részint a' nép' kebléből erőszakkal kiragadott szerencsétlenekből, részint a' legundokabb csábitások' utján rakásra toborzott könnyelműekből, részint zsákmánylesésből zászlók alá csődült dologkerülőkből lévén összeállítva; lehetett-e illy hazátlan népsepredéktől hazaszeretetet, 's a' legszentebb ügy' védésére szives akaratot még csak követelni is?

Az erkölcsi erő' hiányát tehát a' kemény fenyíték' vas vesszejének kelle kipótolni, 's ezen kénytelenségből ismét vég nélküli kegyetlenkedésnek, a' legembertelenebb bánásmódnak származni: minek látására a' nép' jobb része még inkább eliszonyodott a' hadi élettől.

De másfelül, az armádák' parancsnoki testületében a' tudományos müveltség általánosan el levén terjedve, a' tiszti köz értelmességnek csak ugyan sikerüle a' gyülevész csoportot nagy tettekre vezetni. A' kíméletlen fenyíték' igája alatt rendhez szokott, áttörhetlen tömegekbe zárt, vagy mozdulatlan vonalokban földhöz szegezett, vagy szabad kény szerint mozgatott emberalakú gépelyek, bölcs vezérlet alatt ütközeteket nyertek, győzödelmeket ünnepeltek, hasznos békekötéseket eszközöltek.

Ettől fogva a' tudományos elbizottság korlátokat nem ismert, felfuvalkodottságában magát a' hadszerencse' fékező urának lenni *vélé*, az erkölcsi erőt, vagy nemzeti részvételt, szerencsés háborúk' folytatására feleslegesnek hirdeté. A' tacticának, kivált a' porosz iskolainak, fő törekvése volt, a' közkatonaságot minden emberi méltóságból kivetkőztetvén, érzelem és akarat nélküli mozgonyokká képezni, 's ha lehet a' dolgot annyira vinni, hogy a' tan' szabályai egy egész armádával ugy bánhassanak, mint bánik az erőmüvész érzéketlen gépelyével.

Illy túlságokban, tacticai szőrszálhasogatásokban elmerülve találta Europa' hadmesterségét a' franczia forradalom: mihez még az a' szomorú körülmény is csatlakozott, hogy az álló armádák a' nemzet' testétől lassanként egészen külön szakadtak, ennél fogva a' polgári és katonai érdekek meghasonlottak, 's a' kölcsönös sympathia elenyészett: úgy, hogy a' nemzeteknek, legdrágább javaikat, ősi alkotmányukat, szabadságaikat, a' tulajdon hadseregtől gyakran sokkal inkább kell vala félteniök, mint akármelly kül ellenségtől.

A' franczia forradalmi háborúk, nagyszerű eredményeikkel együtt sokkal elevenebb emlékezetben vagynak, mintsem felvilágositásokkal foglalkodnom szükség volna. Elég legyen megjegyeznem, miképen ezen, világunk' nagy részire kiterjedt rázkódással a' hadtudományok' történeteiben új időszak kezdődik.

Az előbbi időszakokban, mint láttuk, vagy a' testi erő magára hagyva, vagy az értelmi erővel párosulva voltak a' hadakozás' egyedüli factorai. Most az erkölcsi erő is megjelenik a' hadszínen, még pedig a' franczia zászlók alatt. A' forradalom' harsány süvöltésére felriadt, forrásba jött, különben is ingerlékeny nemzet, mintegy fölkerekedve tódult a' hadszinekre, magával hozván a' szabadság' és egyenlőség egész dühét, 's az erkölcsi erő' szétzúzó hatalmát. Igy egyesítvén a' három alaperőt a' képzelt szabadság' fája alatt, leverte, tönkre tette az ellenszegült, tudományos müveletű, gyakorlott, szabályozott, de erkölcsi erő által nem gyámolított armádákat.

Már ekkor kezdék érezni Europa' kormányai a' nemzeti buzgó részvétel', vagy a' háborúk' nemzetesítésének nélkülözhetlenségét. Austria' hősszellemre gyuladása 1809ben, a' spanyol nép' fegyverfogása, Moszkva' felégetése, mind az erkölcsi erő' ébredésének jelentkezései voltak: mig végre a' daliás lelkesedés minden sziveket átmelegítvén, 1813ban Europa' erkölcsi ereje óriási nagyságában fellép a' hadszínre, a' már csüggedező álló armádák' soraihoz csatlakozik, és most a' szövetséges zászlók alatt egyesült három alaperő, annál biztosabban halad a' diadal' pályáján, mennél szembetünőbbé lön az, hogy már ekkor Francziaországban a' nemzeti forró részvétel elhanyatlott.

Húsz évi tapasztalásból meggyőződének végre Europa' kormányai, hogy szerencsés háborút csupán a' három alaperő' szoros egyesültével lehet folytatni; hogy a' hadmesterség csak akkor tökéletes, ha mind a' hármat egyiránt és czélszerűen tudja használni: nem késtek tehát a' hadtudományok' hatáskörét kitágítani, azt tüzvén ki működéseik' fő czéljául, hogy ezentúl a' testi és értelmi erő' kifejtésével meg ne elégedjenek, hanem az erkölcsi erő' életre hozására, 's munkásságba tételére is hasonló figyelmet fordítsanak.

E' tekintetben jelen korunk' hadtudományos rendszerének fő problemái:

1-ször. A' nemzeti nevelésre olly mélyen behatni, mint csak ezt másnemű érdekek' sérthetlensége megengedi, 's így a' hazaszeretet, hős szellem, hadi erények' magvait mindenfelé hintegetni.

2-szor. Terjeszteni azon, gyakran elnyomott, még gyakrabban elcsavart, de még is igaznak megmaradt elvet: minél fogva hazavédelmezésre a' társaság' minden tagja egyiránt köteles.

3-szor. A' polgári testtől külön szakadt álló armádákat lassanként a' nemzet' keblébe vissza vezetni, a' polgári és katonai érdekeket egybe olvasztani, a' kölcsönös sympathiát táplálni, vagy más szókkal: az armádákat nemzetesíteni, és a' nemzeteket harczosítani.

Ezen üdvös czélok' megközelítésére Europa' több kormányai már eddig is nagy lépéseket tettek, mások az adott példát követik úgy, hogy az említett feladatok' megfejtése köz ügygyé, 's általános törekvéssé kezd válni.

Ide czéloznak többek közt Francziaországban a' katonai összeirás, 's a' nemzeti őrség' nagy kiterjesztése; Austriában a' határőr katonai rendszer' mély meggyökereztetésére fordított különös figyelem; ugyan ott, de főleg Poroszországban a' néphad' (Landwehr) nagy következésű intézete; Oroszországban, bár más czélzattal, de ugyan azon iránynyal, a' katonai telepek' életre hozása. Továbbá a' szolgálat' idejének rövid capitulatiókra szorítása, hogy így az ifjúság' nagyobb része vehessen részt fegyvergyakorlatban. Végre a' főtiszti pálya' megnyitása akármi sorsú születésű hazafi előtt, a' kemény fenyíték' szelidítése, az embertelen

bánásmód' szoros megtiltása, az alsó tactica' olly egyszerüsítése, hogy azt a' legparlagabb fej is könnyen felfoghassa: melly utolsó, 's több efféle intézmények csekélységeknek látszanak ugyan, de valóban nagy befolyást gyakorolnak a' hadi élet' megkedveltetésére, 's így az erkölcsi erő' emelésére.

Ez alatt, és mind e' mellett, a' szoros értelemben vett, 's mathematicai elveken alapuló hadtudományok' szorgalmas mivelése, vagy a' hadi értelmesség' öregbitése nem csak soha meg nem csökkent; sőt inkább az említett tudományok' némelly ágai új találmányokkal gazdagítattak, mások, mint a' strategia, szilárdabb alapokra állítattak, mások ismét, mint a' tactica, egyszerűbb, még is józanabb elvek szerint gyakoroltatnak: úgy, hogy bizvást reménylhetni, mi szerint Europa' jövendő hadai a' teljesen kifejlett három alaperő' szoros egyesültével fognak viseltetni.

Ime! ezen a' ponton állnak jelenleg a' hadtudományok; így kezd a' hadmesterség közel két ezer évi tévelygés után, bár különböző formákban, oda visszatérni, hol a' romai uralkodás' legdicsőbb időszakában volt.

Mind ezekből nyilván következik hogy, mint a' dolgok most állanak, Europában nemzeti függetlenséget hadi erő, hadi erőt hadtudományos müveltség, ebbeli tökélyt a' három alaperő' egyenlő kifejtése 's munkásságba tétele nélkül még csak képzelni sem lehet. Ezen igazságot bizonyítványokkal támogatni szükségtelen, szemébe tünik ez mindenkinek akaratja ellen is, mihelyt világrészünkben körültekintett. Hódol ennek még a' török'apathia is; mert előttünk áll a' történeti factum, miképen ezen, elavultságokhoz vakon ragaszkodó nép, roskadásnak indult alkotmánya' támogatására, politicai életének tengetésére, másban üdvöt, menekvést nem tudott találni, mint az europai hadmesterség' elfogadásában, 's a' hadtudományok' europai mód szerinti müvelésében.

Ha lakja még világrészünket nép, melly a' hadi müveltség' végválasztó hatását fel nem foghatván, vagy felfogni nem akarván, a' daliás szellemtől, 's hőserényektől orczáját elfordítja; a' fölebbi széles értelemben vett hadtudományokat sem nem kedveli, sem nem müveli, sem ben-

nök előmenetelt tenni nem kiván; az csak mondjon le örökre a' nemzeti méltóságról, ő azt sem meg nem érdemli, sem rá fel nem emelkedik, valamig fonák gondolkozásmódját meg nem változtatja.

Ekképen bebizonyul, mit jelen értekezésem' kezdetén állítottam: t. i. ‚hogy a' hadtudományos müveltség a' nemzeti élet' fentartásának leghatalmasabb eszköze; elhagyaglása, politicai halálra vezető legegyenesebb út.'

Nem ismerek Europában nemzetet, mellynek a' hadtudományok' müvelésére sürgetősb oka lehetne, mint épen nekünk magyaroknak. Országunkat fegyverrel szerzettük, polgári alkotmányunk, szabadságunk, mindenünk, mit legszentebbnek tartunk, hadi szolgálatra köteleztetésen alapul. Ezen köteleztetés alól akármi ürügy alatt menekedni akarni, vagy magunkat annyira elaljasodni engedni, mi szerint teljesítésére alkalmatlanoknak találtassunk, annyi, mint törvényes kiváltságainkról forma szerint lemondani, mert: ‚sublata conditione tollitur effectus.' Más nemzetek, kiknek státusalkotmányok a' mienktől egészen különböző talpköveken áll, e' tekintetben különböző elveket követhetnek: de nálunk, a' hadi erények' félretaszítása, a' hősszellem' kivetkezése, a' hadtudományok' elhanyaglása valóságos öngyilkosság.

Ha talán azt hiszszük, hogy a' hadmesterség' müveléséhez fölöttébbi ragaszkodás, a' polgári szorgalom szabad' kifejlődését hátráltatván, a' nemzeti jóllét' forrásait apasztja: tekintsünk Francziaországra! Ott a' hadi erények eleitől fogva legfőbb becsben tartattak, a' lovagszellem mintegy nemzeti bélyeggé vált, a' mozgékony nép szünet nélkűl egy háborúból másikba vezettetett. Ott van a' tudományos hadi müveltség' bölcsője és fő iskolája, ott hágott az a' tökély' legfelsőbb fokára, onnan terjedt ki Europára. De azért, valljon hátra maradt-e valaha ezen ország a' béke' tudományaiban, a' müvészet, ipar, kereskedés' valamelly nemében csak egy lépéssel is? nem szolgált-e inkább más nemzeteknek mintául mind a' hadmesterségben, mind az élet' kellemeit nevelő csinosodottságban?

A' tudományok igen szépen megférnek egymás mellett. Hasson mindenik a' maga körében, adja meg mindenik a' társaságnak mivel neki tartozik, ne igényeljen egyik is felsőbbséget, ne képzelje magát egye-

düli népboldogítónak. Mert nemzeti boldogságot csak a' minden nemű tudományok, müvészet, és anyagi szorgalom' munkálatainak összes summája hozhat létre; akármellyik is közülök külön válva, illy nagyszerű czél' eszközlésére elégtelen.

Igen hibáznánk tehát, ha, hazánk' boldogításában fáradozván, a' működés' egy vagy más nemét a' tudományok' hierarchiájából kirekesztenők; de megbocsáthatlan vétket követnénk el, ha a' dolgot úgy intéznők, mi szerint a' kirekesztés épen a' hadtudományokat találja. Ez anynyit tenne, mint pompás kertet állítani, a' legritkább, legbecsesebb növényeket benne központosítni; de a' gyönyörű Édent védfalak, gát, vagy őrizet nélkül köz bitorlásra hagyni.

Nemzetünk' számos bal esetei közé tartozik az is, hogy, míg az europai hatalmasságok' sorában állottunk, addig az értelmi erő hadviselésben fő factor nem volt; midőn azzá kezde lenni, akkor régi állásunk megváltozott, e' szerint ujabb helyzetünkbe a' testi erőnél egyebet magunkkal nem hozhattunk. Ezzel ugyan törvényes köteleztetésünket mindenkor híven teljesítettük; későbben, erkölcsi erőnk' hatalmát is kormányunk' ellenségeivel több ízben éreztettük: de a' hadi értelmességben mindegyre rendkivül hátra maradtunk. Ezzel nem azt akarom mondani, mintha nem keletkeztek volna közülünk minden időkorban férfiak, kik a' hadtudományokban kitünő előmenetelt tettek, 's ennél fogva fényes, néha legmagosabb hadi méltoságokra is emelkedtek; de ezeknek száma aránylag igen csekély: és valljon termékenynek tartjuk-e azt a' gyümölcsfát, melly minden évtizedben legfölebb két három gyümölcsöt érlel meg?

Nemzetünknek kétségkivűl igen sok tenni valója van; de minthogy három század' elmulasztásait egy két évtized alatt helyre hozni lehetetlen; a' tenni valók' czélirányos osztályozása által szükség a' dolgon segítenünk, a' legsürgetősbeket első osztályokba sorozván. Ide tartozik már véleményem szerint a' hadtudományok' honosítása; azért is, mivel e' részben tán leghátrább vagyunk, de főleg azért, mert polgári alkotmányunk hadi szolgálatra köteleztetésen alapulván, ennek mai időben, hadtudományos müveltség nélkül, nemzethez illőleg megfelelni akarni képtelenség. Ezentúl nem Botond, nem Kinizsy a' minták, kik után ma-

gunkat képeznünk kell; hanem azon régi és újabb időbeli hős férfiak, kik a' személyes vitézséget hideg megfontolással, a' gyors eltökélést tudományos belátással párosították.

Ha eddig híres huszárok, jeles granátosak voltunk, megőrizvén ezen sajátságokat, legyünk ezután tanúlt ágyúzók, 's tábori mérnökök, ügyes tacticusok és strategok is. Mert mindig csak az armáda' testéhez, soha sem lelkéhez számítatni, valóban nem nagy dicsőség!

Hogy pedig e' részben sikeres előmenetelt tehessünk, mindenek felett hadtudományos intézetekre van szükségünk, mi nélkül örökre ott maradnánk, hol eddig voltunk.

Érezték ezt hazánk' nagyai már ez előtt harmincz évvel, midőn gróf Festetics György' példája által lelkesítetve, olly áldozatokat tettek, melylyek egy hadi academia' felállítását lehetővé tevék. Érezte ezt az említett dicső atya' hazafi keblű, lelkes fia, gróf Festetics László, midőn e' nagy érdemű tudós társaság' hatáskörét egy hadtudományi alapítványnyal bövíteni nagylelkü volt. Ez utolsó intézetnek már látszik is némi zsengéje, de az első harmincz év óta életbe nem léphetett. Bizzunk azonban, hogy hazánk' forró ohajtása e' részben is nem sokára meg fog hallgattatni.

Addig is, Tekintetes Tudós Társaság! fogadd be kebledbe az eddig nálunk hontalan hadtudományokat, ápold őket azon gyöngédséggel, melylyel a' tudományok' más ágait ápolni szoktad! Milly boldogító lesz érzelmed, ha idő' jártával így szólhatsz: ‚Ezt a' csemetét én ültettem, sarjazását én öntöztem, növekedését én ápoltam. Ime most egy pompás élőfa terjed ki felettem, mellynek védárnyékában bátorsággal nyugszom.'

V.

TÖRVÉNYTUDOMÁNY-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

XI.

AZ ÖRÖKSÉGI JÓSZÁGOKRÓL

SZLEMENICS PÁL R. T.

---

1. §.

Az örökség' és örökségi jószág' jelentése.

Az „örökségi" szó az örökségből, ez pedig az örökösből, *haeres*, és emez az örökből származván, szószármaztatási értelemben az örökség, 's örökségi jószág, *haereditas*, *bonum haereditarium*, örököst illető vagy is örökösre szállani kellő örök vagyont, azaz örök jussal, *iure perpetuo*, *iure perennali*, birt jószágot jelent. — És valóban ezen szószármaztatási értelemmel megegyezőleg találjuk az örökséget és örökségi jószágokat vétetve legrégibb törvényeinkben és okleveleinkben, és pedig mind a' királyra, mind az egyházi utódokra, mind a' vérségi örökösökre szállani kellő jószágokra nézve. Bizonyítja ezt: 1) A' királyra szállani kellőkre nézve Kálmán király' I-ső könyvének 20dik czikkelye, melly a' szent István' utódjai által ajándékozott jószágokról azt rendeli: hogy ha a' birtokosnak sem fia, sem testvére nem találtatnék, királyt illesse az örökség: „Possessio vero ab aliis (non S. Stephano) Regibus data de patre descendat ad filium; qui si defuerit, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exhaeredentur. Germanus autem praedictus si non inveniatur, Regi *haereditas* deputetur." — 2) Az egyházi utódokra szálló jószágokra nézve a' garammelléki apátságnak alapító 1075ki

levele, mellyben I. Geiza király az apátságnak mivelt és miveletlen földeket, szőlőket, réteket, legelőket, vizeket stb örökségűl ajándékozni mondatik: „Ad praedictum monasterium S. Benedicti *haereditates* in terris cultis et incultis, vineis et vinetis, pratis et pascuis, aquis aquarumque decursibus; piscinis — contuli atque dedi [1]). — 3) A' vérségi örökösökre szállani kellőkre nézve: a) Kálmán király' I-ső könyvének 21dik czikkelye, melly a' pénzen vett jószágot minden örökösre szállónak mondja, és vett örökségnek nevezi. „*Haereditas emtitia* nulli haeredi auferatur. — b) II. Andrásnak az esztergomi szentegyház' részére Turdos' földje felett költ 1218diki levele, mellyben azt mondja: hogy némelly főuraknak tanácslására várakat, vármegyéket, és másféle gazdag jövedelmeket báróinak és vitézeinek örökös örökségül vagy is örökösökre szálló örökjószágul ajándékozott: „Dum quorumdam nostrorum Principum consilio terrae nostrae statum, ab antiquo illibate conservatum, alterantes castra, comitatus, terras, et ceteros opulentos Hungariae proventus in perpetuas haereditates nostris Baronibus et militibus distribuimus“ [2]). — c) Mária királynénak kettős pecsétű 1259diki levele, mellyben Dobouch' földét Pucynna' fiának, Chehnek, és örököseinek örökös birtokul, *perpetuo possidendam*, úgy ajándékozza: hogy ha Cheh netalán magtalanul halna meg, hitvese azt halála' napjáig birja, akkor pedig az férjének nemzedékére, *ad generationem dicti Cheh*, mint örökségi jószágul, *tanquam ipsorum haereditaria*, teljes jussal szálljon [3]).

2. §.

Az örökségi jószágnak lényeges feltételei.

Tudniillik az örökségi jószágnak kettő a' nélkülözhetlen lényeges feltétele: a' jószágbani örökjus, *jus perpetuum, jus perennale*, és az örökösre szállóság; úgy hogy valamint egy részről a' zálogi vagy más ideigleni jussal bírt jóllehet vérséges örökösre szálló, jószág sehol örökségi jószágnak nem mondatik 's hármas törvénykönyvünkben pedig az-

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. I. köt. 428. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 255. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 500. lap.

zal mindenkor, jelesen I. része' 88 és 102dik czímjeiben, egyenes ellentételben áll; úgy más részről régi okleveleinkben az örökségi jószág, *bonum haereditarium*, nevezetet mindenféle ollyan örökjószágoknak, mellyek örökösre szállók, 's szállani kellők voltak, akár fő nemességi, akár királyi vitézszolgai, sőt akár várjobbágyi vagy más szabad sorsu felekezeti, továbbá akár letelepedési, akár rendes királyi adományi, akár magányos érdemjutalmi vagy pénzen vett jószágok voltak legyen is, tulajdonítatni találjuk; sőt valójában mind e' féle jószágok egyaránt örökségi jószágoknak, *bona haereditaria*, tartattak. Mindezen állításoknak valóságát rendre be fogom bizonyítani.

3. §.

Az örökségi jószág név nem csak a' fő nemességi, hanem a' vitézszolgai, sőt várjobbágyi 's más szabad sorsú felekezeti jószágoknak tulajdonítatik.

A' nemesség, valamint más európai országokban urak' és vitézek' rendjére, úgy mi nálunk is, már sz. István első királyunk' korában, fő és köz rendű nemesekre volt osztva. Tanusítja ezt sz. István' I. könyv. 4dik czikkelye, mellyben amazok ugyan fő ember, báró 's gróf, *Principes*, *Barones*, *Comites*, emezek pedig vitéz és nemes, *Milites*, *Nobiles*, névvel jeleltetnek. Tanusítják szinte sz. István' II. könyv. 14dik és 33-dik czikkelyei, mellyekben némelly gonosztettek' büntetésének a' vétkes személy' polgári állásához képesti különbfélesége adatván elő, a' magyar nép grófokra, *Comites*, vitézekre, *Milites*, és köznépre, *Vulgares*, osztatik.

A' fő rendű nemesek ismét vagy hivatalaikra nézve voltak ollyanok, például a' nádor vagy is palotagróf, *Comes Palatii*, *Comes Palatinus*, a' király' udvari grófja, *Comes Curialis Regis*, a' várgrófok, *Comites Castri*, *Comites Castri Parochiani*, a' mint ezt legrégibb okleveleinknek berekesztései tanusítják, vagy pedig birtokaikra 's nemzetségökre nézve. Tanusítja ezen utóbbi állításomat II. András királynak 1218diki levele, melly által a' régi Vrsinusok' nemzetségéből származott gorichiai grófnak fiait, Baboneg és István wodichai grófokat szabad grófokká, *ti-*

tuli veri, illibati, et eximii Comites liberi, nevezte. E' levélben t. i. a' király őket mind azon szabadságoknak előjogaival felruházván, mellyekkel más szabad grófok hazánkban vagy más országokban birnak, nyilván tanusítja: hogy hazánkban az ő országlása előtt már több illyen szabad grófok léteztek [1]. — Tanusítja III. Bélának 1193diki levele, melly által Bertalan wegliai grófnak és örököseinek Modrus vármegyének egész földjét örökségi jussal, *iure haereditario*, ajándékozza [2]), kinek két utódját, Feldriket és Bertalant IV. Béla, minekutána őket 1256dik évben Zeng városával is megajándékozta volna [3]), 1263dikban világos szavakkal is az ország' jeles fő embereinek előjogaival felruházta — „ipsos Feldricum et Bartholomaeum, eorumque haeredes et successores universos — universis iuribus, gratiis, et honoribus, et solennium libertatum illustrium Primatum regni nostri Hungariae praerogativis participes et communes instituimus et facimus“ [4]). — Tanusítja II. Andrásnak Ruhtukeur földje felett arragoniai Simon gróf' részére költ megerősítő 1228diki levele, mellyben Simon gróf egész nemzedékével a' király' más bárói közt vitézkedőnek mondatik [5]). — Tanusítja III. Bélának Jób esztergomi érsek' perében költ 1186diki itélőlevele, mellyben az mondatik: hogy Márk és Péter alperesek megtámadott királyi nemes vitézszolgai szabad állapotjukat sok nemes és nemtelen tanúk, mind nagyok, *magnates*, mind vitézszolgák és várjobbágyok által eléggé bebizonyították; hol a' nagyok, *magnates*, mint a' nemességnek egyik felekezete, minden hivatalviselés' nyoma nélkül említetnek [6]). — És valóban, minekutána Béla király' névtelen jegyzőjének tanusága szerint azon fő személyek, kik Álmos vezért, Árpádnak atyját, szabad akarattal uroknak választák, a' vele kötött szövetségnek harmadik pontjában mind magoknak mind maradékaiknak elsőbbséget és az ország' dolgaiba befolyást kötöttek ki; lehetetlen volt mindjárt országunk' kezdetén birtokkal és nemzetséggel járó fő nemességet

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 245. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 292. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 308. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 108. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 140. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyütj. II. köt. 228. lap.

nem szülemleni. Ide látszatnak mutatni a' régi okleveleinkben már II. András', sőt III. Béla' országlása előtt minden vár' nevének említése nélkül gyakran előforduló, de mindenkor csak hatalmasbaknak tulajdonítató gróf, *Comes*, czímzetek is.

Az ország' vitézei' rendjében is többféle felekezetek voltanak, ugymint a' királyi vitézszolgák, *Servientes Regales*, *Servientes Regis*, és a' várjobbágyok, *Jobbagiones Castrorum*; kik ismét sz. király' jobbágyaira, *Jobbagiones S. Regis* — sz. király' fia' jobbágyaira, *Jobbagiones filii S. Regis* — pusztán úgy nevezett várjobbágyokra, *Jobbagiones Castri* — és várjobbágyfiúkra, *Filii Jobbagionum Castri*, oszlottak; kik, mint a' királyi vitéz szolgák' nemességéről közrebocsátott értekezésemben [1]) megmutatám, mind nemeseknek, a' királyi vitézszolgák ugyan országos, a' várjobbágyok pedig várbeli nemeseknek, *nobiles castrenses*, neveztettek.

Ezeket állításom' tökéletes értelme végett előre bocsátván, annak bebizonyításához járulok. — Verbőczy a' nemesi jószágok közt különbséget nem tészen, és az örökség 's örökségi jószágnevezetet nem csak a' nemesi örökjószágoknak, hanem a' várospolgáriaknak, sőt a' jobbágyiaknak is nyilván tulajdonítja, a' mint ezt a' nemesi jószágokra I. részének 21, 29, 39, 84, 88, 89, 98, 102, a' város polgáriakra II. részének 14 's 16, a' jobbágyiakra nézve pedig szinte III. részének 18, 19, 28, és 30dik czímjei tanusítják. — Régi, vagy is azon korbeli okleveleinket tekintvén, mellyben még a' várjobbágyok, vagy is várbeli nemesek, *nobiles castrenses*, divatoztak, a' nemesi jószágoknak több fajtái valának. Jelesen a' velök összekapcsolt hazavédelmi köteleztetésnek különbözésére nézve három főfajtára szokás azokat osztani: fő nemességi, királyi vitézszolgai, és várjobbágyi örökjószágokra.

Hogy a' fő nemesek örökségekkel 's örökségi jószágokkal, *haereditas*, *bona haereditaria*, birtak, nagy tudományu Horvát István ur a' Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről 1820dik évben közrebocsátott hires munkájában megmutatta, — állítását a' jövevényekből lett fő

---

[1]) Lásd Athenaeum 1837. második félév 11. és 12. szám.

nemesekre nézve ugyan IV. Bélának tatai sz. Péter és Pál' monostora' részére költ 1263diki levelével, mellyben az mondatik: hogy Geiza herczeg és sz. István király apúliai Deodát grófnak Magyarország' nagy részét örökségképen átadták, és örökös birtokúl ajándékozták úgy, hogy azt akárkinek eladhassa, vagy istenért ingyen elajándékozhassa — *haereditarie* tradiderunt, et contulerunt *perpetue possidendam*, aut cuicunque vellet, alteri vendendam, aut gratis pro Deo libere donandum liberam haberet facultatem, praesertim cum idem Deodatus absque haeredibus permaneret" [1]), — a' hazabeli fő nemességre nézve pedig, a' Divék nemzetségnek örökségi jószágokat említő öt rendbeli (1275, 1277, 1332, 1376, 1411dik évi) okleveleín túl, azzal bizonyítván be: hogy ha volt az előbb említett 1263diki oklevél szerint a' fő nemességre emelt jövevényeknek, és Verbőczy' III. részének 4dik czímje szerint a' székely nemzetségeknek örökségi jószágok: kellett tagadhatatlanul lenni a' Szittyából jött gyökeres régi magyar nemzetségeknek is, kik szerinte mind fő nemesek, *Barones*, valának.

Hogy pedig a' királyi vitézszolgáknak, sőt a' várjobbágyoknak, és a' szabad sorsú nemtelen embereknek örökösre szálló örökjószágaik is örökségi jószágoknak, *bona haereditaria*, neveztettek; számos okleveleink közül például e' következők bizonyítják:

I. A' királyi vitézszolgákra nézve:

a) III. Bélának Jób esztergomi érsek' perében költ, fenn említett 1186diki levele, mellyben Wayka' földének egy harmad része az alperes Márk és Péter nemes vitézszolgák' örökségi földjének, *terra haereditaria*, mondatik.

b) II. Andrásnak némelly Jaku nembeli vitézszolgái' részére költ 1221dik adománylevele, mellyben azoknak **örökségi jószágaik** közt fekvő bizonyos Vraj nevű nyolcz ekényi földet örökösen ajándékoz [2]).

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 103. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 329. lap.

c) IV. Bélának 1248diki adománylevele, melly által Detrik nevű királyi vitézszolgának, Mohul fiának, némelly vadászati helyeket Sáros vármegyében a' hozzájok tartozó Bachamezey, Therkweley, és Veresalma jószágokkal együtt örökségi letelepedésűl örökségi jussal és visszahuzhatlan birtokul — „*in descensum haereditarium, iure haereditario* et irrevocabiliter perpetuo possidenda" — ajándékozott [1]).

d) Ugyan annak kettős pecsétű 1259diki levele, mellyben Therne földét, melly előbb Sáros várához tartozék, Aadam nevű jövevény lengyelnek, királyi vitézszolgájának, örökségi jussal, 's örökös és visszahúzhatlan birtokul — „*iure haereditario*, perpetuo et irrevocabiliter possidendam" — ajándákozá [2]).

e) I. Lajosnak 1359diki kettős pecsétű levele, melly által Gergely nevű kemleki várjobbágynak és fiainak Morocha kerületben fekvő bizonyos Bedenicze nevezetű királyi földet örökös örökségűl, in *perpetuam haereditatem*, ajándékozván, őket ezen adomány átal megnemesíti, és Kemlek várának jobbágysága alól örökre felmenti" [3]).

II. A' várjobbágyokra nézve.

a) II. Andrásnak 1217diki levele, mellyben zalai sz. király' jobbágyát Vruzot, *Jobbagionem S. Regis de Zala*, és annak három testvérét maradékaikkal együtt a' zaladi várjobbágyok közűl teljesen kivevén, örökségi jussal birt jószágaikkal egyetemben, örökös arany szabadsággal megajándékozza, és királyi vitézszolgái közé számítja — „ut liceat amplius ipsi una cum fratribus nominatis — et praediis T. T. pariter eorumdem, ad eos *haereditario iure* pertinentibus *aurea et perpetua perfrui libertate*, et inter Servientes Regis annumerari perpetuo [4]).

b) A' veszprémi káptalannak arról szóló 1239diki tanúlevele, hogy János hadnagy' nemzetségebeli nehány zaladi várjobbágyok: „Jobbagiones castri Zaladiensis de genere Joannis Majoris exercitus" Gostule földe

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 11. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 489. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IX. köt. III. dar. 35. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 197. lap.

mellett fekvő örökségi földjöket, *terram haereditariam*, Hohold grófnak 40 ezüst márkán örökül eladták [1].

c) IV. Bélának Miklós alországbiró' itéletét megerősítő 1239diki levele, mellynek tanúsága szerint Miklós alországbiró bizonyos Altalutollya' földe nevű földrészt, mellyet némelly magorfalvai pozsonyi várjobbágyfiúk, *Filii Jobbagionum Castri*, András, Chol, Bank, Beneduk, Keren, Endreus, Vros, Chekeud, Chiba 'stb, ugymint örökségi földjöket a' pozsoni vár' jogánál fogvást, *pro iure Castri Posoniensis et terra eorumdem haereditaria*, az egész Salamon nemes nemzedéktől, *a tota generatione Salamon*, visszakivántak, az alpereseknek úgy, mint őket illető örökségi földet, *terram haereditariam*, oda itél [2].

d) A' nyitrai káptalannak arról költ 1247diki tanúlevele, hogy Pousa' trencheni várjobbágy' feleségének testvére, Mikaid, hugát házassági jutalom' fejében illető 50 márka végett Pousának testvéreit Vogamel nyitrai és trencheni gróf előtt perbe idézte, és hogy az alperesek, ingójavaik nem levén, barátságos egyezés mellett Libvorcza nevű örökségi földjöket, *villam suam haereditariam*, a' felperesnek örökös birtokúl átengedték [3].

e) Roland nádornak és Vincze nyitrai püspöknek, mint a' váraktól helytelenül elidegenített jószágok' visszavételére rendelt biráknak 1257diki itélőlevele: mellyben Ouga' földét Challokuzben Endrének és nemzedékének, pozsonyi várjobbágyoknak, azon okbúl hagyják meg: mert azt mint örökségi jószágukat nekiek IV. Béla, előbbeni évben, adománya által oda ajándékozá [4].

f) István ifjabb királynak 1267diki levele, melly által a' bolonduchi magasb várjobbágyoktól, *de altioribus Jobbagionibus Castri Bolonduch*, származó Simárchot és hat testvéreit azon várnak jobbágyságától

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 165. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 149. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 470. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 368. és 438. lap.

és alávettetésétől örökségi földjeikkel együtt, *cum terris eorum, quas habent, haereditariis*, kiveszi, és királyi vitézszolgái közé helyezi [1]).

g) Ismét annak kettős pecsétű 1268diki levele, mellyel Márczelt, Churnug neméből, és annak atyafiait, vasvári várjobbágyokat, a' várjobbágyság alól mindennemű mind örökségi, mind pénzen vett, vagy más igazságos czímmel szerzett birtokaikkal együtt — „cum omnibus *possessionibus* eorum *haereditariis*, emtitiis, et quocunque iusto titulo acquisitis" — felmenti, és a' királyi nemes vitézszolgák sorába átviszi [2]).

III. A' más szabad sorsú felekezetbeliekre nézve:

a) IV. Bélának kettős pecsétű 1243diki levele, mellyel Trenchen' várának Wecislou helységbeli néhány embereit — „homines Castri Trenchen, qui nobis in cabatis servire consveverunt" — Newert, Budát, Ortirádot, Raschóht, Radilát, és Damaslout, a' tatárjáráskor Trenchen' vára' megtartása körül tett katonai érdemeikért azon várnak sz. király' jobbágyai közé, örökségi földjeikkel együtt, *simul cum haereditaria terra sua*, átteszi [3]).

b) Ugyan annak kettős pecsétű 1244iki levele, melly által Bogánt, Kyssidet, Nolchot, Zaphirt, és echybeli Pált, csallóközi királyi udvarnokait, Ruch és Schegzen grófoknak, vagy, mint alább őket nevezi, vitézszolgáinak érdemeikért, örökségi földjeikkel együtt udvarnoki állapotjukból kimentvén az országnak nemes és hív vitézszolgái közé helyezi — „eosdem et per eos filios filiorum suorum *cum terris* eorum *haereditariis* (e coetu Vdvornicorum) eximimus, et constituimus inter nobiles et fideles servientes regni nostri" [4]).

c) IV. Lászlónak kettős pecsétű 1287diki levele, melly által a' pozsonyi várnak némelly Zaaz, Leeg, és Hudus helységekben lakó embereit, *Castrenses Castri Posoniensis*, a' pozsonyi vár' visszavételénél tett szolgálataikért, örökségi földjeikkel együtt, *cum ipsorum terris haereditariis*,

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 413.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 468. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 295. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 333. lap.

a' pozsonyi grófoknak hatósága alól kivevén, az ország' nemeseinek társaságába helyezi úgy, hogy azon szabadsággal birjanak, mellyel az országnak való, tiszta és természetesen nemesei örvendenek, a' királyi zászló alatt vitézkedve[1]).

d) III. Andrásnak kettős pecsétű 1299diki levele, mellyel szinte a' pozsonyi várnak néhány challokuzi Fel-Abonyban lakó embereit, Jakát, Márczelt, Mátét, Csibát, Bugot, Andrást, Jánost és Musgunt, Fel-Abony nevű örökségi földjükkel együtt a' királyi zászló alatt vitézkedő valóságos ország' nemesei közé helyhezteti[2]).

4. §.

Ezen nevezés' alaposságának igazlása.

Nem is ok nélkül neveztetnek mindezen jószágok örökségieknek; mert sz. István első királyunk II. könyvének 35dik czikkelyében, nem csak a' fő nemeseknek, hanem átalánosan mindenkinek, mind tulajdonában, mind a' király' ajándékaiban — az országnemesi, várjobbágyi, és más szabad sorsú hazapolgári jussal ajándékozottak közt különbséget nem tevén, és csupán csak az egyházhoz vagy várgrófsághoz tartozókat vevén ki — úri joggal élést enged, és ezen úri jogot az atyáról fiaira, következőleg vérséges örököseire átszállónak rendeli — „Consensimus igitur petitioni totius Senatus, ut unusquisque *dominetur propriorum similiter et donorum regis*, dum vivit, excepto quod ad Episcopatum pertinet et Comitatum, ac post eius vitam filii simili *dominio* succedant" —; ugyanazon könyvének 5dik czikkelyében pedig kinekkinek a' magáéra nézve megengedi: hogy azt feloszthassa, 's hitvesének, gyermekeinek, szülőinek, vagy szentegyháznak adhassa. „Decrevimus regali nostra potentia: ut unusquisque habeat facultatem *sua* dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque, atque parentibus, sive Ecclesiae, nec post eius obitum quis hoc destruere audeat."

És valóban számos régi okleveleink tanusítják: hogy nem csak az ország' fő és köz rendű nemesei, hanem a' várjobbágyok 's más szabad

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 113. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. VI. köt. II. dar. 188. lap.

sorsú hazafiak is jószágaikat örökösen eladhaták, vagy szentegyházaknak ajándékozhaták. Illyenek például:

a) II. Andrásnak 1209diki levele, mellyel Challou' földét, mellyet Both nádor és mosoni gróf Mochoriás nevű mosoni várjobbágytól vett, nekie és általa örököseinek örökre megerősíti [1].

b) A' győri káptalannak arról költ 1214diki levele: hogy Ysovnak és Sullunak fiai, musuni várjobbágyok, Nulos helységben 26 curiát Pothó gróf' hitvesének 75 márkán eladtak [2].

c) Ugyanazon káptalannak azt tanusító 1230diki levele: hogy Moncha-Sasuna helységbeli Joachim, Cumpolth és Cothpan, ottani atyai örökségi földjöket, *terram patrimonialem*, és malmokat a' libeni apátnak nyolcz és fél márkán eladták, és hogy a' jelenvolt Miklós és Tene nevű musuni várjobbágyok az eladókat velök egyenlő sorsú embereknek vallották, kik földjeiket szabadon eladhatják [3].

d) II. Andrásnak arról szóló 1231diki levele: hogy András, soproni várjobbágy, Cazmér nevű tíz ekényi földjét, melly őtet örökségi jussal illeté, „quae ipsum *iure haereditario* contingebat", ő előtte Izsák grófnak húsz ezüst márkán eladta [4].

e) A' győri káptalannak 1237diki tanúlevele arról: hogy Baka nevű soproni várjobbágy Kurch' neméből, *de genere Kurch*, enudfalvai jószágrészét, atyafiainak megegyezésével, a' hegyi sz. Mária' monostorának ajándékozta [5].

f) A' veszprémi káptalannak arról költ 1237diki tanúlevele: hogy Magnus' fia, Márton, és Bulchu' fia Scegen, Arachában fekvő 90 holdnyi földjöket, atyafiaiknak megegyezésével, Ansold' fiának, Mihálynak, hat ezüst márkán örökös birtokúl, *in perpetuum possidendam*, eladták [6].

g) A' nyitrai káptalannak azt tanusító 1237diki levele: hogy Wichlow, Widicul, és Micov, Fys helységben lakó váremberek, *Castrenses*

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 470. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 150. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 220. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 225. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 75. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 76. lap.

de Fys, azon Mana helységben fekvő 40 hold földet, mellyet János nevű atyafiok néhány Renduvey falubelieknek két ezüst márkán elzálogított, Joukán lakó Ivánka gróf' fiának, Tamásnak, örökös birtokul, *perpetuo possidendam*, átengedték [1].

h) A' veszprémi káptalannak 1239diki levele, mellynek tanusága szerint János hadnagy' nemzetségebeli néhány zaladi várjobbágyok bizonyos örökségi földjöket, Hohold grófnak, negyven ezüst márkán örökös birtokul, *perpetuo possidendam*, felvallották [2].

i) A' győri káptalannak 1240diki levele arról: hogy némelly Bengen falubeliek, (ugymint Hyemo Bunsénak, Péter és Madoros Zomudnak, Buman és Cheke Dalcannak, Miklós és Nane Chucurnak, Chud és Egyed Geychének fiai) szántóföldjeiknek egy részét, és kaszálójoknak 's dunai halászatjoknak felét uruzvári Chemp, fiának, Chucurnak, ötven márkán örökös szabad birtokul, *perpetuo libere possidendum*, eladták [3].

j) Ugyanazon káptalannak arról szóló 2240diki tanúlevele: hogy Theyernek fia Péter, musuni várjobbágy, Buhum falú' határán fekvő kilenczven holdnyi földjét két ¼ márkán thoui Diénesnek eladta, a' szavatosságot is magára vállalván [4].

k) A' nyitrai káptalannak 1256diki levele, mellynek tanusága szerint némelly, Modorfalván lakó zolgageuri várjobbágyok, Fys nevű két ekényi, pénzen vett, földjöket, mellyet András grófnak tőle kölcsön vett öt márkáért leköteleztek, adósságokat a' kiszabott határnapra le nem fizethetvén, ugyan annak örökös jussal, *iure perpetuo possidendam*, átengedték [5].

l) A' győri káptalannak azt tanusító 1265diki levele: hogy Empse, Albert, és más néhány supruni várjobbágyok Pughyna nevű földjöket a' király' engedelmével Bertrand grófnak, mortunfalvi nemesnek, tizenhat márkán békeséges örökbirtokúl, *perpetuo pacifice possidendam*, eladták [6].

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 99. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 165. lap.
[3]) Fejór Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 191. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 192. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 363. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 301. lap.

m) Az egri káptalannak 1266diki tanúlevele, mellyben előadja: hogy néhány unghi várjobbágyok Zyrwthva nevű örökségi földjöket tizenhat márkán Phyle bánnak teljes jussali békességes birtokúl, *pleno iure pacifice possidendam*, eladták [1]).

n) IV. Bélának arról költ 1267diki levele: hogy Péter és Pál, koasti várjobbágyok, Wayszlou nevű földjöket a' szigeti szűz Mária' egyházának ajándékozták, és magokat azon szentegyház' szabad jobbágyaivá tették olly kötéssel: hogy az említett földből annyit nyerjenek, menynyi élelmökre szükséges [2]).

o) A' győri káptalannak 1269diki levele arról: hogy Lampert, soproni várjobbágy, atyafiainak megegyezésével, Reich faluban levő örökségi földjének végén száz ötven holdat lelke' üdvösségeért sz. Mária' cistercita rendű monostorának örökös birtokúl ajándékozott [3]).

p) Ugyanazon káptalannak arról költ 1278diki tanúlevele: hogy Isounak fiai Keer nevű földjöket, mellyet állításuk szerint sz. István' idejétől fogvást örökségi jussal, *iure haereditario*, békességesen bírtak, wezkéni Bertalan fiának, Diénes grófnak, a' szomszédok' megegyezésével, békességes és visszahúzhatlan birtokúl, *pacifice et irrevocabiliter possidendam*, tizenkét márkán felvallották [4]).

r) A' pannonhegyi sz. Márton' monostorának arról szóló 1278diki tanúlevele: hogy pázmánfalvi Isou nyulasi határban fekvő szőlejét a' pannonhegyi apát' tisztjének, Márk grófnak, hat ezüst márkán eladta, a' szavatosságot is magára vállalván [5]).

s) A' hévvizi conventnek arról költ 1295diki levele: hogy kabasi Tamásnak fia, Tamás, hévvizi polgár, újmáli szőlejének egy részét, atyafiainak megegyezésével, ó-budai Laczknak négy márkán örökös jussal, *iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam et habendam*, eladta [6]).

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 380. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 396. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 541. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 70. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 72. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 250. lap.

t) A' nyitrai káptalannak azt tanusító 1300diki levele: hogy Merth gróf és annak testvére Magyar-Szerench helységben fekvő örökségi birtokjokat, *possessionem haereditariam*, Buda mesternek, szinte pozsonyi nemes várjobbágynak, eladta — „totum ius et universale dominium dictae possessionis transfuderint, nihil iuris atque perpetuitatis retinendo vel reservando in eadem“ [1]).

u) A' pozsonyi káptalannak 1313diki tanúlevele arról: hogy Cheten' fia, Henzlin, challokuzben lakó pozsonyi várjobbágy, egész Morthamagor nevű örökségileg bírt faluját, *ipsum haereditarie concernentem*, önmagának és atyafiainak üdvességiért, Tamás esztergomi érseknek és egyházának örökös jussal, *iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam*, ajándékozta [2]).

v) Az esztergomi keresztes barátok' conventjének 1339diki tanúlevele arról: hogy Beke, esztergomi polgár, sz. pálfalvi curiáját Chanadín esztergomi érseknek négy márkán eladta, semmi just magának fenn nem tartván — „nullum ius dominii et proprietatis in ipso loco sessionali sibi et suis posteris reservando“ [3]).

x) A' pesti hegy' új vára' birájának és esküttjeinek arról szóló 1371diki tanúlevele: hogy Kwn Péter a' maga házát, gyermekeinek és atyafiainak megegyezésökkel cseh Henzlin kalmár- és polgárnak 650 arany forinton örökös jussal és visszahúzhatlan birtokúl eladta, a' szavatosságot is magára vállalván [4]).

y) A' vasvári káptalannak azt tanúsító 1379diki levele: hogy Hajgathó Miklós polgár, *civis*, a' Saar falu' határán és hegyén fekvő szőlejét örökös jussal és visszahúzhatlan birtokul tizenkét márkán eladta [5]).

Ezeknél fogvást mindezen jószágokban a' birtokos örökös jussal, 's úri joggal, *dominium*mal, bírt; de egyszersmind sz. István' II. könyvének szinte átalánosan szóló 24dik és 35dik czikkelyei szerint mindezen

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 202. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. I. dar. 525. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. IV. dar. 397. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IX. köt. IV. dar. 384. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. IX. köt. V. dar. 336. lap.

jószágok maradékokra vagyis vérséges örökösökre szállók is voltak, következőleg örökségi jószágoknak alaposan neveztettek.

5. §.

Mind ezen jószágok mindazáltal polgári becsökre nézve egyenlők nem voltak.

Azonban jóllehet mind a' fő nemességi, mind a' vitézszolgai és várjobbágyi, sőt a' szabad sorsu nemtelen hazapolgári jószágok is, egyaránt örökségi jószágok, *bona haereditaria*, voltak, és azoknak neveztettek; mindazáltal nem bírattak azok mind egyenlő szabadsággal, következőleg polgári becsökre nézve egymástól tetemesen különböztek. Tudniillik a' fő nemesek, valamint szinte a' királyi vitézszolgák is országos nemesi jószágaikat — mellyek, a' mint azt II. András' arany bullájának 5dik ágazata, és több, eddig is már előadott, régi oklevelek bizonyitják, a' vármegye' grófjának hatósága alól ki valának véve — II. Andrásnak Vruz zaladi várjobbágyot királyi vitézszolgaságra emelő 1217diki fenn (3. §.) említett levele szerint arany szabadsággal birák úgy, hogy IV. Bélának szinte már fenn (3. §.) érintett 1244diki levele szerint semmi más szolgálatban szolgálni nem tartoztak, mintsem országos táborozásban a' királyi zászló alatt vitézkedve — „et constituimus eos inter nobiles et fideles servientes regni nosti — quatenus ea libertate gaudeant, qua fideles milites et nobiles regni nostri, *in nullo alio servitio servire teneantur, quam in nostro exercitu generali sub vexillo regio militantes.*" — Ellenben a' várjobbágyoknak várjobbágyi jószágaik, valamint önmagok is — a' mint azt számos, már fenn is előadott, oklevelek, mellyek által sokan közülök új érdemeikért birtokaikkal együtt királyi vitézszolgákká tétettek, nyilván bizonyítják — a' várnak és vár' grófjának hatósága alatt állottak, 's velök a' várgrófnak zászlója alatti vitézkedésen túl a' várnak folytonos őrizete és szolgálata is össze volt kapcsolva. — Végre az egyéb szabad sorsú hazafiaknak polgári felekezetbeli jószágaikkal különbféle szolgálattételek vagy adózások valának egybeköttetve; a' mint ezt más számos oklevelek közűl a' pécsváradi monostornak 1015diki, a' bakonbélinek 1037diki, a' garammeléki apátságnak 1075diki, és a' veszprémi püspökségnek 1082diki alapító-leveleik[1]),

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. I. köt. 296, 327, 428, 448. lap.

mellyekben illy hazafiak az egyháznak szolgálataikkal és adózásaikkal együtt oda ajándékoztatának, eléggé bizonyítják. — Az itt szóban forgó több rendbeli örökségi jószágoknak különböző polgári becsüségét bizonyítja továbbá az is; mert a' várjobbágyi és szabad sorsú nemtelen hazapolgári örökségi jószágok a' fenn (3. §. II. és III. szám alatt) előadott 1217, 1244, 1267, 1268, 1287, és 1299diki oklevelek' tanusága szerint, vitézszolgaiakká, sőt a' várnépiek, IV. Bélának ugyanott a' IIIdik szám alatt eléidézett 1243diki levele szerint, várjobbágyiakká is csak királyi kegyelem által új érdemekért tétettek.

És a' királyi vitézszolgai vagy is inkább országnemesi jószágoknak ezen itt érdeklett felsőbb fokú polgári becse oka annak: hogy némelly későbbi okleveleinkben az országnemesi örökségi jószágot néha a' csekélyebb szabadsággal bírottal ellentételben is találjuk vétetni. Jelesen I. Károly királynak azon kettős pecsétű 1327diki levelében, melly által palástiLipthownak fiát, Györgyöt, és annak testvéreit, Huntvár' jobbágysága alól földjeikkel együtt kivevén, ország' nemesei közé helyezi, a' nemesi örökség a' várjobbágyival — „ut idem Georgius et praedicti fratres sui, semper privilegio libertatis eaque praerogativa gaudeant, qua universi nobiles Servientes Regni nostri regales fruuntur, potiuntur, et gaudent, omnesque terras et possessiones, quas usque modo coluerunt, aut iusto titulo habuerunt, vel in futurum sunt habituri, deinceps *titulo nobilitatis* et *haereditatis* habeant, teneant, et possideant perpetuo, pacifice et quiete“ [1]), — László nádornak, opúliai herczegnek, felgamasi Pethe' János és Pál fiai' részökre költ 1369diki levelében[2]) pedig a' királyi udvarnoki szabadsággal biratóval — vétetik ellentételben.

6. §.

Az örökségi jószág nevezet a' letelepedési, rendes királyi adományi, magányos érdemjutalmi és pénzen vett jószágoknak szinte egyaránt tulajdoníttatik.

Az örökjószág' szerzésmódját tekintvén, régi okleveleinkben négyféle jószágokra akadunk, ugymint:

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. III. dar. 215. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IX. köt. IV. dar. 207. lap.

a) Letelepedési jószágokra, *bona descensualia*, mellyek vagy az ország' elfoglalásakor, Béla király' névtelen irójának tanusága szerint, Árpád fővezér által, vagy későbben annak utódjai, 's szent István vagy más királyaink által valamelly letelepedő egész nemzetségnek adattak. Ezek természetesen mind addig nem szállottak a' koronára vissza, míg a' jószágnyerőnek nem csak egyenes maradékai, hanem mind azon oldalági atyafiai is ki nem haltak, kik vele együtt az ollyan jószágra letelepedtek.

b) Rendes királyi adományiakra, *bona donationalia*, mellyek fejedelemeink által egyes személyeknek, és maradékaiknak jeles szolgálataikért ajándékoztattak. Ezek IV. Béla' Dienes királyi főlovászmester' részére Tupulchán felett költ 1235diki adománylevelének világos tanusága szerint [1]) tüstént viszaszállottak a' koronára, mihelyest az adománynyerőnek maradékai magonszakadtak.

c) Magányos érdemjutalmi jószágokra, *bona inscriptionalia*, mely-lyeket a' birtokos nemzetség, magányos hazapolgártól, iránta tett vagy azután teendő érdemek' jutalmául nyert.

d) Pénzen vettekre, *bona emtitia*, mellyeket valaki, szinte magányos hazapolgártársától, pénzen vagy pénz' fejében szerzett.

Hogy az örökségi jószág nevezet régi okleveleinkben mindezeknek találtatik tulajdonítva, következő oklevelek világosan tanusítják:

I. A' **letelepedési jószágokra nézve:**

a) II. Andrásnak arragóniai Simon gróf' részére költ 1223diki levele, mellyben az mondatik: hogy Simon gróf Ruhtukeur' földét magának és atyafiainak letelepedési helyűl örökségi jussal ajándékoztatni kérte — „ut *locum descensionis* — sibi et cognatis suis — *iure haereditario* possidendum conferremus eodem titulo et privilegio libertatis, quo ceteri hospitum nobilium e gratuita donatione Praedecessorum nostrorum obtinuerunt" [2]).

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 21. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 393. lap.

b) IV. Bélának Mohul' fia', Detrik királyi vitézszolga' részére költ, 's már fenn (3. §.) érdeklett 1248diki levele, mellyben azt olvassuk: hogy a' király Detriknek némelly vadászati helyeket, hozzájok tartozó három birtokkal együtt, Sáros vármegyében nem úgy, mint királyi kegyelemből adni szokott adományokat, hanem mint örökségi telepet örökségi jussal is visszahúzhatlan birtokúl ajándékozott — non *ut donationes* a' regia benignitate concessas, sed *ut descensum haereditarium* praedicto Detrico — contulimus *iure haereditario* et irrevocabiliter perpetuo *possidenda.*" — És ezen oklevélből látható, hogy régi okleveleink a' letepedési helyül tett adományt a' rendes királyi adománytól megkülönbözteték.

II. A' rendes királyi adományi jószágokra nézve:

a) III. Bélának arany pecsétű 1193diki levele, melly által Modrus vármegyének egész földjét wegliai Bertalan grófnak és örököseinek örökségi jussal örök időkre terjedő birtokúl, *iure haereditario perpetuis temporibus possidendam*, ajándékozá [1]).

b) Imre királynak 1199diki levele, mellyel körösmelléki Szent-Lélek' monostorát, mellyet Beche' fiaitól hivségtelenségök miatt elvett, Onth gróf' fiainak örökségi jussal, *iure haereditario*, ajándékozza [2]).

c) II. Andrásnak 1210diki levele, melly által Poth nádornak, musuni grófnak, Musun' várához tartozó néhány földeket örökségi jussal, *iure haereditario*, ajándékoz [3]).

d) Ugyan annak 1223diki levele, mellyben Wynodol és Modrus-földeket minden jövedelmeikkel együtt wegliai Gvidó grófnak örökségi jussal örök időkre terjedő birtokúl, *iure haereditario perpetuis temporibus possidendas*, ajándékozza [4]).

e) Ismét annak királynéölő Simon bántól elvett Szeplak és Gyeket földekről Diénes tárnokmester' részére költ 1228diki adománylevele,

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 292. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 373. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 472. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 403. lap.

mellyben Széplak nekie örökségi jussal, *iure haereditario*, ajándékoztatni mondatik [1]).

f) IV. Bélának kettős pecsétű 1256diki levele: melly által ő bizonyos, szepesi kerületben fekvő, királyi erdőt Arnold' fiának, Jordán grófnak, örökségi jussal és visszahúzhatlan birtokúl ajándékoz úgy, hogy azt azon joggal, czímmel és szabadsággal bírja, mellyel minden ország' nemesei birtokaikat bírják — „*iure haereditario* et irrevocabiliter possidendam, eo iure, ea plenitudine, eo titulo, eaque libertate, qua omnes Nobiles regni nostri suas possessiones possident" [2]).

g) Ismét annak már fenn (3. §.) is említett 1259diki kettős pecsétű levele: mellyben Therne' földjét, melly előbb Sáros várhoz tartozék, Aadam lengyel jövevénynek örökségi jussal, 's örökös és visszahúzhatlan birtokúl ajándékozza — „*iure haereditario* pacifice et quiete perpetuis temporibus ipsi — et haeredibus suis, haeredumque suorum successoribus dedimus, donavimus, et contulimus perpetuo et irrevocabiliter possidendam et habendam."

h) Ugyanannak kettős pecsétű 1262diki levele: mellyben Chernakou' földjét Thuroch és Trnova közt Romzolán' fiának, Jánosnak, Thuroch' vára' várnagyának örökségi jussal gyakorlandó birtokul, *iure haereditario possidendam*, ajándékozza [3]).

i) Mária királynénak fenn (1. §.) már eléidézett 1259diki levele: mellyben Dobouch' földje Chehnek úgy ajándékoztatik, hogy ha ő magtalanúl halna meg, nemzedékére, mint örökségi jószáguk, teljes jussal szálljon.

III. A' magányos hazafiaktól érdemjutalmul nyert, vagy pénzen vett jószágokra nézve:

a) Az esztergomi keresztes barátok' conventjének azt tanusító 1254diki levele: hogy Rugas' fia, Egyed, saaghi nemes, Cysar' fiainak, Gyarmánnak és Tamásnak, továbbá Pethe és Bálint nevű atya-

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 129. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 380. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 57. lap.

fiaiknak, jövendőre teendő vitézszolgálatjok jutalmául, Saagh helységben 63 hold földet örökségi jussal, *iure haereditario possidenda*, adott [1]).

b) Erzsébet özvegy királynénak Vrboa nevű királynéi föld, és Benedek gróf' Podgorya nevű helysége felett történt örökcseréről szóló kettős pecsétű 1282diki levele, mellyben az mondatik: hogy Podgorya, jóllehet pénzen vett föld, még is jog és országunk' bevett szokása szerint örökségi földnek tekintetik — „quae (possessio) licet emtitia sit, de iure tamen et regni consvetudine approbata, haereditaria reputatur[2]).

c) A' szepesi szentegyház' káptalanának 1330diki tanúlevele: melly szerint a' chartusiánusok' doneyczi priorja, János, conventjével együtt bizonyos földjöket, mellyet Kokoss mester Eur helységtől elszakasztván, nekiek örökös birtokúl ajándékozott, Ricolf mesternek tíz márkán örökségi jussal és visszahúzhatlan birtokúl, *iure haereditario et irrevocabiliter possidendam*, eladá[3]).

7. §.

De azt sem nehéz megmutatni, hogy mindennemű akár letelepedési helyűl, akár rendes adományúl királyainktól nyert, akár magányos hazafiaktól örök érdemjutalmúl vagy pénzen szerzett jószágok, valamint most, úgy hajdan is örökségi jószágoknak, *bona haereditaria*, tartattak. Tudniillik e' kifejezések — örökösen, örökös jussal, örökségi jussal — *perpetuo*, *iure perpetuo, iure haereditario* — régi okleveleinkben tökéletesen egy jelentésüek; már pedig azon temérdek számu királyi adományi, és magányos érdemjutalmazó örökfelvallási levelek közűl, mellyeket Fejér prépost' oklevélgyüjteménye előad, sz. István' leveleitől elkezdvén majd mindegyikben ezen kifejezéseknek valamellyike nyilván előfordul úgy, hogy azokról a' többiekre is bizvást következtetést húzni lehet. Sőt jóllehet az adásvevés az úri jog', *dominium*, örökös átszállításának eszméjét már természetileg magában foglalja; még is

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 259. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. III. dar. 128. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. III. dar. 505. lap.

a' *iure perpetuo* kifejezést gyakorta a' pénzért tett eladásokban is világosan kitéve találjuk.

Hogy e' kifejezések — örökösen, örökös jussal, örökségi jussal — egyjelentésüek, kiviláglik:

1) A' wegliai grófoknak Modrus vármegye feletti III. Bélától 1193-dik, és II. Andrástól 1209 és 1223dik években nyert leveleikből, melylyek közűl nekiek Modrus vármegyének egész földje, az elsőben és harmadikban (6. §.) ugyan örökségi, *haereditario*, a' másodikban pedig örökös jussal, *iure perpetuo*, de egyébiránt ugyanazon szabadsággal, mondatik ajándékozva lenni[1]).

2) Onnan, mert néha ugyanazon egy adománylevélben mind a' két kifejezés előfordul, és pedig néha egy ugyanazon jószágra nézve is. Így

a) II. András már fenn (6. §.) említett 1210diki levelében Poth nádornak a' győri vár' Nowac nevű földjét örökös jussal, *iure perpetuo*, a' musuni vár' nehány földjeit pedig örökségi joggal, *iure haereditario*, mondatik ajándékozni. Így

b) Ugyancsak II. András arragóni Simon gróf' részére Ruhtukeur' földe felett költ 1223diki adománylevelében azt mondja: hogy Ruhtukeur' földjét, mellyet Simon gróf magának és atyafiainak örökségi jussal, *iure haereditario*, kért ajándékul adatni, kérését teljesíteni kivánván, nekiek örökös birtokúl, *perpetuo possidendam*, ajándékozza. Sőt 1228diki kettős pecsétű levelében, mellyel Thehán zsidónak Ruhtukeur' egy része iránti követelését félre vetvén, 1223diki privilegiumát megerősíté, azt mondja: hogy azon földet Simon grófnak előbb békességes és nyugalmas birtokúl, *pacifice et quiete possidendam*, ajándékozza[2]). Így

c) Ismét II. Andrásnak Széplak és Gyeku földek felett Diénes tárnokmester' részére költ, 's fenn (6. §.) érdeklett 1228diki levelében Széplak örökségi jussal, *iure haereditario*, Gyeku pedig pusztán, a' birtoki jusnak kijelelése nélkül, de egyébként egyenlő szabadsággal, mondatik ajándékoztatni, jeléül hogy az örökségi just minden örökado-

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 82. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 140. lap.

mány, mire az előbbi pont' vége is szinte mutat, természetileg magában foglalá. Így

d) Mária királyné fenn (1. §.) említett 1259diki levelében Dobouch' földjét Pucynna' fiának, Chehnek, örökös birtokul, *perpetuo possidendum*, ajándékozza, és utóbb ugyanazon levelében azt Cheh' nemzedéke' örökségi földjének, *generationi Cheh praedicti haereditaria*, nevezi. Így

e) A' szepesi káptalannak szinte fenn (6. §.) eléidézett 1330diki levelében Eur' helységétől elszakasztott bizonyos föld Kokoss mester által a' doneyczi conventnek örökös birtokúl, *perpetuo possidenda*, ajándékozva lenni, a' convent által pedig Ricolf mesternek örökségi jussal és visszahúzhatlan birtokúl, *iure haereditario et irrevocabiliter possidenda*, tíz márkán eladatni mondatik.

3) V. Istvánnak Sándor gróf' Domokos és Károly fiai' részére költ kettős pecsétű 1271diki leveléből, mellyben jóllehet a' király Sándor gróf' fiainak a' stomfai vár' hatósága alól kivett Znoyssa nevű földet minden haszonhajtásaival és a' vámmal együtt úgy ajándékozná: hogy reájok öntené azon földnek egész úri jogát úgy, mintha sz. Istvánnak vagy más elődeinek idejöktől fogvást letelepedési földjök lett volna — „infundendo in eosdem totum ius dominii eiusdem terrae adeo, ac si ipsorum descensualis fuisset a' tempore sancti Regis Stephani seu aliorum progenitorum nostrorum Regum Hungariae illustrium“ —; még sem mondja azt, hogy Znoyssa' földét nekiek örökségi jussal, *iure haereditario*, hanem hogy örökös és visszahúzhatlan birtokúl, *perpetuo et irrevocabiliter possidendam*, ajándékozza [1]) — világos tanuságúl, hogy ezen kiejtések egy jelentésüek voltanak. Ide járul

4) Hogy IV. Béla már fenn (6. §.) említett 1259diki levelében, minekutána azt mondaná: hogy bizonyos királyi erdőt Arnold grófnak örökségi jussal, *iure haereditario*, ajándékoz, — az adományos' jusának bővebb magyarázatjára azt teszi hozzá: hogy azt Arnold azon joggal, czímmel és szabadsággal bírja, mellyel az országnak minden nemesei jószágaikat, *possessiones suas*, bírják; mivel tehát ezek jószágaikat többnyire örökösen, 's örökös jussal, *perpetuo*, *iure perpetuo*, nyert feje-

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. I. dar. 130. lap.

delmi adomány mellett bírák, az örökös és örökségi jusnak jelentése között különbség nem volt.

Hogy pedig a' szóban forgó kifejezések közűl valamellyik, sz. István' leveleitől kezdvén, csaknem minden, napfényre jött, királyi adományi 's másféle örökszerző okleveleinkben előfordúl, elég volna ugyan Fejér prépost' oklevélgyüjteményére hivatkoznom; azonban úgy véltem, nem teendek az illyenekben gyönyörködő olvasónak kellemetlen dolgot, ha valamint azt az örökségi jussal kifejezést magokban foglaló oklevelekkel fenn a' 6. §-ban tettem, úgy itten legalább a' legrégibb korbeli ollyan okleveleket is könnyebb átnézés végett kijelelem, mellyekben e' szavak örökösen, vagy örökös jussal, nyilván kitéve találtatnak. Illyenek koraik' rendje szerint:

I. Királyi adománylevelek:

a) Sz. Istvánnak a' veszprémi sz. Mihály' egyháza' részére költ 1009diki adománylevele, mellyben ezeket olvassuk: „Concedimus, donamus, et largimur e regali nutu atque donatione villam unam nomine Can in Veszprimiensi Comitatu — — ut habeat *firmitatem perpetuam*, sicut est donatum, *omnium possidendorum. Habeat* etiam praelibata Ecclesia praedictarum Civitatum atque villarum *potestatem* habendi, atque usque *in perpetuum possidendi* [1]).

b) Ismét sz. Istvánnak a' veszprémi völgyi görög apáczák' részére költ 1025diki adománylevele, mellyben olvassuk: hogy nekiek a' kilenczedet két örökösen biratandó, Sagarbren és Sanaton nevű, falukkal együtt ajándékozza. „De annuas eidem monasterio nonas cum villis — — *perpetuo possidendis* [2]).

c) Ugyanannak 1037diki levele, melly által sz. Péter' monostorának Ravennában, kincstárából, *de Camera sua*, 25 tiszta ezüst márkát örökösen, *in perpetuum*, ajándékoz [3]).

d) II. Istvánnak 1130diki levele, mellyben Bód zaladi megyés gróf' fiának, Korusnak és fiainak, Bethlennek és Echának, azért, mert

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. I. köt. 289. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. I. köt. 312. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. I. köt. 331. lap.

Korus őtet a' medve' körmei közűl kiszabadítá, Illwos' földjét Nyitra vármegyében örökös ajándék' czímével birtokúl, *perpetuae donationis titulo possidendam*, ajándékozza [1].

e) II. Geizának 1157diki levele, melly által sz. Arbert' egyházának az adóbanjáró nánai és kokáti sókövek örökösen, *perpetuo*, ajándékoztatnak [2].

f) III. Istvánnak 1171diki itélőlevele, mellyben Gotfrid és Albert német jövevény nemeseknek és örököseiknek Luchman falut, mellyet Geiza királytól adományúl nyertek — Luczmán grófnak kifogását, ki azt grófságához tartozónak állítá, félre vetvén — örökös birtokúl, *perpetuo possidendam*, visszaitéli [3].

g) Imre királynak 1198diki levele, melly által Pál nevű soproni várjobbágynak felségsértés miatt királyra szállott Michal nevű pusztáját Vgrin győri püspöknek örökös jussal, *iure perpetuo possidendam*, ajándékozá [4].

h) II. Andrásnak 1205diki levele, melly által Zecsőd, másképp Lapsa helységet csernukei Csernuk' fiának, Istvánnak, vasvári várjobbágynak, örökös jussal fiainak fiaira, és örököseinek örököseire háramlandó birtokúl „*iure perpetuo* in filios filiorum, et haeredum per haeredes *possidendam*, tenendam pariter et habendam" ajándékozza [5].

i) Ugyanannak 1208diki levele, mellyben Bozin' földét, melly a' pozsonyi várhoz tartozék, Tamás nyitrai grófnak és általa örököseinek örökös jussal, *iure perpetuo possidendam*, ajándékozá [6].

j) Ismét II. Andrásnak 1209diki levele, melly által bizonyos földet Szepesben a' várnak hatósága alól felszabadítván, azt a' szepesi prépostnak, Adolfnak, és az ő leánytestvérének minden királyi jussal egyetemben örökös birtokúl, *in perpetuum possidendam*, ajándékoz úgy,

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 81. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 146. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 184. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 344. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 21. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 465. lap.

hogy annak letelepülendő lakosit a' királyon, nádoron, vagy király' megbizottján kivül itélni senki se mérészelje[1]).

k) Ismét annak 1209diki levele, mellyben az ujfalvi vámos Sáros vármegyében raskai Demeternek, a' királyné' főpohárnokának, és általa örököseinek örökre, *in perpetuum*, ajándékúl adja [2]).

l) Ugyanannak szinte 1209diki levele, melly által bizonyos földet a' Bánságban, mellyet III. Béla wegliai Bertalan grófnak ajándékozott, ezen gróf' testvére' fiának, mint kinevezett örökösének azon esetre, ha Bertalan grófnál tovább élne, örökös jussal, *iure perpetuo*, ajándékoz [3]).

m) Ugyanannak ismét 1209diki levele, mellyel Poth nádornak és általa örököseinek Challou' földjét, mellyet Mochoriás musuni várjobbágytól pénzen vett, örökre, *in perpetuum*, megerősíti [4]).

n) Ismét annak 1212diki levele, mellyben Raxovag, Miley, és Grad helységeket a' trenchini, nyitrai, temesi és pozsonyi várak' hatósága alól felmenti, és Sebus grófnak örököseivel együtt örökös jussal, *iure perpetuo possidendam*, ajándékozza [5]).

o) Ismét II. Andrásnak 1218diki levele, melly által Wodicha uradalmat, mellyet Imre király gozichai István grófnak és örököseinek örökre: *in perpetuum*, adott, Baboneg és István grófoknak megerősíti, azt nekiek új adomány' czímével örökösen, *perenniter*, ajándékozván [6]).

p) Ugyanannak 1220diki levele, melly által Ahalyz leányzót, Botez nemesnek jegyesét, a' királyné melletti hív szolgálataiért Widhor' földével Wolkou vármegyében örökre, *in perpetuum*, megajándékozza, nekie egyszersmind teljes rendelhető tehetséget is adván [7]).

r) Ismét annak 1222diki levele, mellyben bizonyos Wiepur és

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 76. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 78. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 82. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 470. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 124. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 245. lap.
[7]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 285. lap.

kisebb Louku nevű földeket Pousának és örököseinek örökös jussal, *iure perpetuo possidendas*, ajándékoz [1]).

s) Ugyanannak 1223diki levele, melly által királyi jobbágyának, horvátországi Damaldnak, *Jobbagionis Regis Damaldi de Chroatia*, hivtelenkedés miatt elvett bizonyos földjét Gergely és István grófoknak és testvéreiknek örökös jussal, *iure perpetuo possidendam*, ajándékozza [2]).

t) Ugyancsak annak 1234diki levele, mellyel Hoczlownak és általa örököseinek, és örökösei' utódjainak bizonyos Ozor nevű, 's Trenchin' várától elszakasztott, három ekényi földet örökös jussal, *iure perpetuo possidendam*, ajándékoz [3]).

u) IV. Bélának kettős pecsétű 1244diki levele, melly által Hunt' várának Koarszeg nevű földjét ziudi Obichk' fiának, Miklósnak, örökös és visszahúzhatlan birtokúl, *perpetuo et irrevocabiliter possidendum*, ajándékozza [4]).

v) Ugyanannak k. p. 1248diki levele, mellyben Ost gróf' fiának, Herborth grófnak, Razna helységet örökös jussali birtokúl, *iure perpetuo possidendam*, olly tisztán és teljesen ajándékozza: hogy azt ő vagy örökösei akárkinek elajándékozhassák, eladhassák, vagy végintézet által hagyhassák [5]).

x) Ismét annak kettős pecsétű 1251diki levele, melly által Terebes' földét, mellyet bizonyos Pór nevű T. nembeli ember tolvajsága miatt, birói itélet által elvesztett, főlovászmesterének, Erneynek, teljes jussal örökösen, *pleno iure in perpetuum possidendam*, ajándékozá [6]).

y) Ugyanannak k. p. 1262diki levele, mellyben Senefalvát Vjvár vármegyében, Benedek' fiának, Mersének, királyi hív ifjonczának, *fideli Juveni Regio*, és általa örökösei' utódjainak örökös birtokúl és valódi tulajdonúl örökös adomány czímmel, *in possessionem perpetuam*, *et*

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 368. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 402. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 402. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 335. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 31. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 92. lap.

proprietatem illibatam perpetuae donationis titulo possidendam, ajándékozza [1]).

z) Ugyancsak annak k. p. 1263diki levele, melly által a' veszprémi várnak Tothrada' üres földjét Banco nevű veszprémi várjobbágynak, Jakab mester királyi kardhordó' vitézszolgájának, örökös birtokúl és valódi tulajdonúl örökösen ajándékozza — *perpetuo* duximus *conferendam in possessionem perpetuam* et proprietatem illibatam [2]).

aa) Ismét annak szinte 1263diki k. p. levele, mellyel Zkrad' várát és földjét likai Schalich Filepnek és Bertalannak örököseikkel és maradékaikkal együtt örökös jussal és visszahúzhatlan birtokúl, *iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam*, és szabad rendelkezésre ajándékozá [3]).

bb) Ismét IV. Bélának k. p. 1264diki levele, melly által Barana' várának Drauch' földjét Diénes és István testvéreknek örököseikkel együtt ugyanazon kifejezéssel ajándékozza [4]).

cc) István ifjabb királynak 1265diki levele, mellyel bizonyos Zaku nevű földet az ujvári vár' hatósága alól kivevén Hertwigh tubuli várnagynak és testvérének örökös jussali birtokúl, *iure perpetuo possidendam*, ajándékoz [5]).

dd) Ugyannak 1268diki levele, melly által Doba és János nevű, lopás végett megmarasztalt, zulgageuri várjobbágyoktól elvett Schenke' földjét András banai grófnak örökös birtokúl, *perpetuo possidendam*, ajándékozza [6]).

ee) V. Istvánnak 1271diki levele, mellyben a' nyitrai várnak Deweche nevű földjét seeghi Iváchimnak és általa örököseinek, és örökösei' utódjainak örökösen és visszahúzhatlan birtokúl, *perpetuo et irrevocabiliter possidendam*, ajándékozá [7]).

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 60. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 112. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 129. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 188. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 297. lap.
[6]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 464. lap.
[7]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. I. dar. 143. lap.

II. Magányos felvallási levelek:

a) Az erdélyi káptalannak arról költ 1231diki tanúlevele: hogy Rech' fia, Jowb, Gumbos' földjének felét atyafiainak megegyezésével Obus grófnak húsz ezüst márkán örökös jussali birtokúl, *perpetuo iure possidendam*, eladta [1].

b) A' nyitrai káptalannak fenn (4. §.) említett 1237diki tanúlevele, melly szerint Wichlov és testvérei bizonyos, 40 holdnyi földet Ivánka gróf' fiának, Tamásnak, örökös birtokúl, *perpetuo possidendam* átadtak.

c) A' győri káptalannak szinte már (4. §.) említett 1240diki tanúlevele, mellyben az mondatik: hogy Chucurnak testvére, Henrik, Chemp' fiának, Chucurnak, bizonyos kaszálót és halászatot 2½ márkán örökös szabad birtokúl, *perpetuo libere possidendum*, eladott.

d) A' királyi hirdetők' grófjának, Tristánnak, Buzád bán' fiának 1255diki levele, mellyben Egyed' fiának, Salamonnak, tatárjáráskori hív szolgálatiért Royk nevű örökségi jószágából egy ekényi földet örökös birtokúl, *perpetuo possidendam*, ajándékoz [2].

e) A' nyitrai káptalannak fenn (4. §.) érdeklett 1256diki tanúlevele, melly szerint némelly zulgageuri várjobbágyok Fys nevű elzálogított földjöket ki nem válthatván, András grófnak örökös jussal, *iure perpetuo*, átengedték.

f) A' győri káptalannak 1265diki levele arról: hogy Farkasnak fia, Jaan, baráni nemes, Barán nevű 3 ekényi földjét, atyafiai' megegyezésével, a' hegyi sz. Mária' monostorának először ugyan elzálogította, azután pedig azt ki nem válthatván, békességes örökös birtokúl, *perpetuo pacifice possidendam*, eladta [3].

g) Ygrin sceurini bánnak 1268diki levele, melly által Sadán' nemebeli Diénes mesternek, vitézszolgájának hív szolgálatiért két Peggen nevű falut Nógrád vármegyében örökös és visszahúzhatlan birtokúl, *perpetue et irrevocabiliter possidendas*, ajándékoz [4].

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 266. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 357. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 304. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 477. lap.

h) A' rodnai birónak és eskütteknek arról költ 1268diki tanúlevele: hogy előttök, mint a' királytól arra meghatalmazottak előtt, Rothó gróf' atyafiainak és örököseinek megegyezésével némelly jószágait, Brendolini' fiának, Henrik grófnak, 155 ezüst márkán szabadon és örökségileg örökös jussal gyakorlandó birtokúl eladták — „libere et haereditarie resignaverunt — *iure perpetuo possidenda*" [1]).

i) A' pozsonyi káptalannak arról szóló 1283diki tanúlevele: hogy Tamás gróf és testvére Abichk, Jakab és László nevű vitézszolgáinak érdemeikért négy ekényi földet örökös jussal és visszahúzhatlan birtokúl, *iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam*, ajándékoztak [2]).

j) Ugyanazon káptalannak 1295diki levele, mellynek tanúsága szerint Ábrahám gróf, úgy nevezett szent györgyi Abich, Faristar helységet Challóközben, mellyet már bazini Kozma' fiai challóközi Lászlónak hívszolgálataiért örökítének, *perpetuarunt*, nekie új szolgálatiért újonan megerősíté, 200 márka kötésbeli büntetést rendelvén, ha ő vagy maradéki azt perrel visszavenni iparkodnának [3]).

k) A' hévvizi conventnek már fenn (4. §.) említett 1295diki levele arról, hogy kabasi Tamásnak Tamás fia, újmáli szőlejének egy részét ó-budai Laczknak négy márkán örökös jussal, *iure perpetuo*, eladta.

l) A' zalai sz. Adorján' monostorának 1313diki levele, mellynek tanusága szerint Buzád' nemebeli Ochuz grófnak fia, János mester, Zygety helységet Zalad vármegyében Laureme' nemebeli Onche' fiának, János grófnak, örökös jussal és visszahúzhatlan birtokúl, *iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam*, hív szolgálatai' jutalmául ajándékozta [4]).

8. §.

Egy ellenkező vélemény és annak megczáfolása.

Vannak, kik úgy vélekednek, hogy csupán a' fő nemeseknek, vagy is szerintök a' 108 gyökeres régi magyar nemzetségeknek, mely-

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. III. dar. 480. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. III. dar. 201. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VI. köt. I. dar. 353. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. I. dar. 522. lap.

lyekből valamint egykor a' nagy szittya 's hun, úgy néhány századdal későbben annak egyik sarjadéka, a' magyar nemzet is, Kéza Simon régi történetirónk' tanitása szerint állott, és a' nemzetségi méltóságra emelt jövevény családoknak letelepedési jussal bírt örökjószágaik, vagy is, mint ők azokat röviden nevezik, a' régi nemzetségi jószágok voltak örökségi jószágok, *bona haereditaria*, és hogy azok ezen elkülönöző tulajdonságuk' következésében a' királyi vitézszolgai 's más egyéb jószágoktól jogbeli természetökre lényegesen különböztek. Jelesen, véleményök szerint:

1) A' régi nemzetségi jószágok örökségek, *haereditates*, *perpetuitates*, és valóságos vagyonok, *dominium*, *proprietas*, voltak, melylyeket a' római patriciusok' példája után *praediumok*nak is váltva híni szokás volt; ellenben a' királyi vitézszolgai jószágok puszta birtokok, *nuda possessio*, 's feudumok valának.

2) A' régi nemzetségi jószágokat fejedelmeink semmi esetben el nem veheték; a' királyi vitézszolgaikat ellenben, úgymint várjószágokból királyi adomány által támadtakat, visszaveheték, és valójában számos okleveleink' tanúsága szerint II. András, IV. Béla, III. András, 's I. Károly alatt fő nemeseik' tanácsával vissza is vevék.

3) Amazokat a' birtokos, atyafiainak megegyezése nélkül, kik azokat magokhoz válthaták, el nem idegenítheté; emezeknek elidegenítéséhez az atyafiak' megegyezése szükséges nem volt.

4) Amazok, a' hivségtelenségnek sz. István' II. könyve' 35dik czikkelyében kijelelt esetein kivül, fejedelemre nem szállottak, és elidegenitésökhöz királyi megegyezés 's helybenhagyás szükséges még I. Lajos' törvénye után sem volt; ellenben emezeknek magonszakadás által fejedelemre kellett szállaniok, 's rólok a' magonszakadó, királyi engedelem 's helybenhagyás nélkül, sikeresen nem rendelkezhetett, úgy hogy a' régi keresetekben e' jószágok' jogbeli különböző természetét itélőszékeinknek is tekintetbe kellene venniök [1]).

E' vélemény sem fő, sem al állításaira nézve meg nem áll. Jelesen

[1]) Lásd e' czímű munkát: Magyarország' gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten 1820. főképen 32, 33, 34, 35, 36 's 46. §§-aiban.

A' fő állítást, melly a' többieknek alapjául vétetik, teljesen megczáfolják fenn a' 3dik §-ban II. és III. számok alatt előadott régi okleveleink, mellyekből világosan bebizonyul: hogy a' királyi vitézszolgáknak, sőt a' várjobbágyoknak és más szabad sorsú polgári felekezetbelieknek is voltak, és pedig királyi vitézszolgai, várjobbágyi 's udvarnoki és más olly féle szabadsággal bírt ö r ö k s é g i j ó s z á g a i k.

Nem is víhatnak ezek ellen ki valamit azon oklevelek, mellyekben az örökségi jószágok, *bona haereditaria*, az adományi, *donatio*, szerzeményi, *acquisita* vel *acquisititia*, és pénzen vett, *emtitia*, jószágokkal ellentételben állanak; millyenek például IV. Bélának Diénes királyi főlovászmester' részére Tupulchán felett költ 1236diki [1]) —, István egész Slavonia' bánjának és Stiria' kapitányának Selk' fiait illető 1258diki [2]) —, V. Istvánnak Moys nádort szabad rendelkezhetéssel felruházó 1270diki [3]) levele, és III. András királynak 1291diki decretuma [4]), mellyek közűl az örökségi javakat az első ugyan az adományi, a' második az adományi és pénzen vett, a' két utolsó pedig a' szerzeményi és pénzen vett jószágokkal ellentételbe veszi, sőt a' legelső az adományi Tupulchán helységet nyilván nem örökségi jószágnak is mondja; — mert minekutána fenn a' 6dik és 7dik §§-okban nemcsak azt több régi oklevelek által bebizonyítottam, hogy az örökségi jószág, *bonum haereditarium*, nevezet a' királyi rendes adományi, sőt magányos hazapolgári örök átszállítás által nyert jószágoknak is tulajdonítatott; hanem azt is megmutattam, hogy átalánosan minden illyen örökjószágok örökségi jószágoknak tartattak, 's valóban azok voltak: mindezen és más velök hasonló tartalmú oklevelekből mást biztosan következtetni nem lehet, mintsem azt, hogy ha valamelly örökjószágokkal biró nemzetségnek valamellyik egyes ága vagy tagja magának érdemei által vagy pénzen új jószágokat szerzett, és birtokában illyen egyes ágat illető jószágok az egész vérséget illetőkkel egyesültek, különböztetés végett az örökségi jószág nevezet, mintegy kiemelés gyanánt, az egész vérséget illetőknek,

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 21. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 480. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. I. dar. 42. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 139. lap.

úgymint a' birtokosnak minden atyafiaira szállóknak, kirekesztőleg is szokott tulajdonítatni, és hogy nevezetesen IV. Bélának itt eléidézett 1235diki levelében Tupulchán, mellyet Turdának elei, Seud és Márton, III. Bélától adományúl nyertek, csak azért mondatik nem örökségi jószágnak, mivel az — ugymint Seudnek és Mártonnak Turdában kihalt ágát külön illető jószág — Turdának fenmaradott vérséges (oldalági) atyafiaira — kikről ugyanazon oklevél, és pedig úgy, mint Turdának némelly jószágaiban örökösülőkről nyilván emlékezik — szállani kellő, következőleg reájok nézve örökségi jószág nem volt. Ide járul az is, hogy ezen oklevélben annak semmi nyoma sincsen, hogy Mártonnak fia, Turda, fő nemes 's gyökeres régi nemzetségbeli tag volt legyen; továbbá hogy a' szóban forgó kifejezést más értelemben véve, Turdának életben levő oldalági atyafiai még létezvén, őtet örökös nélkül elholtnak, sine haerede decedensnek, mondani nem is lehetett volna.

Meg levén döntve a' szóban levő véleménynek fő állítása, vagy is az úgy nevezett régi nemzetségi jószágoknak egyedüli örökségisége, önmagától meg kell dőlnie az arra épített első al állításnak is, mintha t. i. csak illyen régi nemzetségi jószágok voltak volna örökségek, 's perpetuitások, valóságos vagyonok, 's praediumok, 's királyi vitézszolgai és másféle szabad sorsu felekezeti jószágók pedig puszta birtokok, nuda possessiók 's feudumok. Azonban mivel örökség, valóságos vagyon (dominium), és *praedium* nem teljesen egyértelmű szavak, nem leszen felesleges különösen is megmutatni, hogy nem egyedül a' régi nemzetségi jószágokat volt szokás praediumoknak is nevezni, nem egyedül azok voltak valóságos vagyonok, dominium 's proprietások.

Hogy nem egyedül a' régi nemzetségi jószágokat volt szokás váltva praediumoknak híni, már csak II. András 1222diki aranybullájának 3dik, 5dik, és 21dik ágazatai is nyilván tanusítják; mert ezekben a' királyi vitézszolgáknak jószágaik világosan praediumoknak neveztetnek — „nullam collectam faciemus *super praedia Servientium*“ — „Comites Parochiam *praedia Servientium* non discutiant.“ — „Episcopi super *praedia Servientium* equis nostris decimas non dent.“ — Ugyanezt tanusítja ugyanazon aranybullának 16dik ágazatja is, mellyben a' *praedium* és *possessio* úgy mint egy értelmű szavak — „Integros Comitatus in *praedia*

seu possessiones non conferemus perpetuo" — jelennek meg. Sőt II. Andrásnak fenn (3. §.) eléidézett 1217diki levelében zalai sz. király' jobbágyának Vruznak jószágai is praediumoknak neveztetnek.

Hogy pedig nem egyedül az úgy nevezett régi nemzetségi jószágok voltak valóságos vagyonok, dominium, 's proprietások, bebizonyodik: 1-ször onnan, mert: a' mint fenn (4. §.) megmutatám, sz. István első királyunk kinek kinek, minden különbségtétel nélkül, megengedé: hogy mind tulajdonában, mind a' király' ajándékaiban úri joggal élhessen, és mint ugyanottan számos oklevelekkel bizonyítám, nem csak az országnak fő és köz rendű nemesei, hanem a' várjobbágyok, sőt más szabad sorsú emberek is jószágaikat örökösen eladhaták, vagy szentegyházaknak ajándékozhaták. — 2-szor onnan, mert több ollyan régi adományleveleket elő lehet mutatni, mellyekben a' sajátságnak 's úri jognak adományosrai átöntetése világosan kifejeztetik. Illyenek például:

a) II. Andrásnak 1206diki levele, mellyben Cheturtuchiel pusztát, a' benne létező vásárjövedelemmel együtt, Sándor grófnak olly tulajdonúl ajándékozza: hogy abban sem a' királynak, sem a' pozsonyi grófnak, sem a' faristurnak jusa ne legyen — „*tali* scilicet *proprietate*, quod nec Rex, nec Comes Posoniensis, nec etiam Faristur aliquid iuris inhabeat"[1]).

b) IV. Bélának kettős pecsétű 1262diki levele, melly által királyi hív ifjonczának, Mersének, Senefalvát örökös birtokúl és valódi tulajdonúl örökös ajándék' czímével — „in possessionem perpetuam et *proprietatem illibatam*, perpetuae donationis titulo possidendam" — ajándékozá[2]).

c) Ugyanannak kettős pecsétű 1263diki levele, mellyben a' veszprémi várnak Tothrada nevezetű földjét Banco nevű veszprémi várjobbágynak szinte örökös birtokúl és valódi tulajdonúl örökösen ajándékozta — „perpetuo duximus conferendam in possessionem perpetuam, et *proprietatem illibatam*"[3]).

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 464. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 60. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 112. lap.

d) Ismét annak szinte 1263diki kettős pecsétű levele, melly által, Mohor' unokája, Ipoly, örökös nélkül elhalván, annak minden birtokát Domonkos királyi fő pohárnokának ugyanazon kifejezéssel ajándékúl adja [1]).

Ide járúl, hogy a' magányos, és pedig nem fő nemes, hanem alsóbb rendű hazapolgárok által tett örök átszállításokban is néha világosan előfordúl az úri jog' vagy is dominium és proprietas' átszállításának említése. Így például

a) A' nyitrai káptalannak fenn (4. §.) érdeklett arról szóló 1300diki tanúlevelében: hogy Merth gróf és annak testvére Magyar Szerench helységben fekvő örökségi birtokjokat Buda mester, szinte pozsonyi nemes várjobbágynak eladta; mellyben ezt olvassuk: „totum ius et universale *dominium* dictae possessionis transfuderunt, nihil iuris atque *proprietatis* retinendo vel reservando in eadem."

b) A' chornai conventnek azt tanusító 1314diki levelében, hogy egyedi Miklósnak fia, Imre, Egyed helységnek felét a' borsmonostori conventnek örökűl ajándékozta, mellyben e' kifejezést olvashatni: „nullum ius, nullamve iurisdictionem ac *dominii proprietatem* in eadem possessione Egyed pro se reservando, sed totum ius et *dominii proprietatem* in ipsum monasterium — transferendo" [2]).

c) Az esztergomi keresztes barátoknak fenn (4. §.) említett 1339diki arról költ tanúlevelében, hogy Beke, esztergomi polgár, curiáját Chanadin érseknek négy márkán eladta, mellyben e' szavak: nullum *ius dominii* et *proprietatis*, in ipso loco sessionali sibi et suis posteris reservando" — olvashatók.

Egyébiránt azt, hogy a' királyi vitézszolgai jószágok puszta birtokok, *nuda possessio*, 's feudumok voltak, e' következőkkel találtam bizonyítatni: 1) Kálmán király' I. könyvének 20dik, és II. András' aranybullájának 16dik törvényével; mellyek közűl amabban ugyan királyainknak adományaik —, emebben pedig a' királyi vitézszolgáknak jószágaik possessióknak neveztetnek. — 2) Azzal, hogy Verbőczy' I. részének 84-dik czímje szerint

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 138. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. I. dar. 549. lap.

a' királyi vitézszolgák adományi jószágaikat a' váraktól elszakasztott birtokokból kapták; már pedig a' várjószágokból tett adományok, a' mint azt Béla ifjabb király' bizonyos 1231-diki levelének e' szavai: „nos igitur dum pro divinae inspirationis gratia voluntate patris nostri et maturo principum terrae nostrae consilio inutiles et superfluas donationes, *quae falso nomine perpetuitates nuncupantur*, destrueremus", tanusítják, csak hamisan neveztettek örökségeknek 's perpetuitásoknak [1]).

Azonban sem az első sem a' második bizonyító ok sem víja ki az állításnak valóságát. — Nem az első, részint mivel meg nincs mutatva, és meg sem mutattathatik, hogy az úgy nevezett régi nemzetségi jószágok possessióknak nem neveztettek; részint mivel Kálmánnak eléidézett törvénye egy részről ugyan sz. Istvánnak adományait is minden különbségtétel nélkül, következőleg az általa ajándékozott öröklettelepedési jószágokat is possessióknak nevezi: más részről pedig a' más királytól nyert possessiókra nézve azt mondja, hogy ha a' birtokosnak sem maradéka sem testvérje nem volna, az örökség királyra szálljon, *haereditas Regi deputetur*, következőleg minthogy az, a' mi birtokosánál csak *nuda possessio* és nem örökség volt, annak jogával a' királyra is csak mint pusztabirtok és nem mint örökség szállhat, alattomban érthetőleg ezen adományokat is örökségeknek 's haereditásoknak elismeri; részint végre, mivel, a' mint előbb megmutatám, II. András' aranybullájában a' vitézszolgai jószágok is felváltva majd possessióknak majd praediumoknak neveztetnek.

De a' második bizonyító ok sem víja ki azon állításnak valóságát; mert a' várjószágok is, több oklevelekben, hol örökségi joggal, *iure haereditario*, hol örökös jussal, *iure perpetuo*, melly kiejtések, mint megmutatám, egy értelmüek, mondatnak ajándékoztatni, valamint ezt az első kifejezésre nézve ugyan a' 6dik §-ban a' IIdik számnál előforduló *a, c, g,* a' másodikra nézve pedig a' 7dik §-ban az Iső számnál eléidézett *i, j, n, t, u, z, bb, cc,* és *ee* betűk alatti oklevelek tanusítják, következőleg az adományúl nyert várjószágok is valóságos örökségek 's perpetuitások valának. — De továbbá Béla ifjabb királynak alapúl eléidézett

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 253. lap.

1231diki levele sem mond minden várjószág-ól tett adományokat hamisan neveztetni perpetuitásoknak, hanem csak a' feleslegeseket és haszontalanokat, úgymint alkotmányunk' szellemével ellenkezőket. Sőt mivel némelly oklevelekben, mellyek a' vár' földjeiből Imre és II. András királyaink által tett felesleges adományok' visszavételéről említést tesznek, ezen tétel illy szavakkal fejeztetik ki: „cum provide et accurrate inutiles et superfluas *perpetuitatum donationes* destrueremus“[1]) — „cum *perpetuitatum donationes* inutiliter factas revocaremus“[2]) — „in discussione et *revocatione perpetuitatis*, et superfluae donationis“[3]) — „occasione“ és másutt „tempore revocationis *perpetuitatum inutilium*“[4]), világosan kitetszik, hogy az örök ajándékúl adott várjószágok is perpetuitásoknak neveztetének. — De, a' mi fő dolog, az sem áll meg, hogy a' királyi vitézszolgák jószágaikat mind a' váraktól elszakasztott birtokból kapták, rész szerint mivel Verbőczynek eléidézett czímét így magyarázni nem lehet, minthogy ő abban, a' mint tartalmából könnyen kivehetni, Servienseken nem egyedül a' királyi vitézszolgákat, hanem átalánosan a' nemességet érti, — rész szerint mivel számos régi okleveleink tanúsítják, hogy valamint a' fő uraknak, úgy a' királyi vitézszolgáknak is királyi vagy királynéi vagy fiscusra szállt földekből is tétettek adományok, — rész szerint végre és főképen azért, mert nincsen megmutatva, és meg sem lehet mutatni: hogy a' királyi vitézszolgai jószágoknak más eredetök volt legyen, mint a' fő nemesieknek; sőt igen természetes, hogy sz. István, midőn a' magyar népet felekezetekre felosztá, és minden felekezetnek szabadságait és köteleztetéseit II. András' aranybullájának és IV. Béla 1267diki decretumának tanusága szerint meghatározá, valamint a' hatalmasbakat fő urai, bárói, grófjai 's királyi jobbágyai közé, úgy a' kevesbbé hatalmasokat, az eredeti magyarok és jövevények közt különbsé-

---

[1]) Lásd Béla ifjabb királynak Pousa gróf' részére költ 1229diki adománylevelét. Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 194. lap.

[2]) Lásd ugyanannak Lób is Tamás grófok' részére szóló 1230diki levelét. Fejér VII. köt. I. dar. 230. lap.

[3]) Lásd II. András' Tamás grófnak adott 1231diki új adományát. Fejér III. köt. II. dar. 230. lap.

[4]) Lásd IV. Bélának hegyi sz. Mária' monostorát illető 1236diki és 1259diki leveleit. Fejér IV. köt. I. dar. 57. lap, és IV. köt. II. dar. 485. lap.

get nem tevén, erényükhöz és birtokaik' mennyiségéhez, és netalán előbbi mivoltához képest, a' királyi vitézszolgák 's várjobbágyok, vagy más szabad sorsú felekezetek közé, az ország' elfoglalásakor letelepedésül kapott, vagy később tőle vagy eldődeitől nyert földjeikkel együtt helyheztette úgy: hogy valamint a' fő nemeseknek, úgy szinte a' királyi vitézszolgáknak is mind örökletelepedési, mind adományi, és pedig mind váraktól elszakasztott, mind másféle adományi jószágaik voltanak; a' mint ezt a' letelepedési és adományi jószágok' örökségiségéről szóltomban előadott több oklevelek valóban tanusítják is.

Végre nem lesz egészlen haszontalan itt azt is megjegyezni: hogy a' hűbér, *feudum*, hűbéri czímmel, *titulo feudale*, hűbéri jussal, *iure feudali*, kifejezéseknek régi okleveleinkben nyomára sem akadunk előbb, mint minekutána V. István, ifjabb király létében, Stiria' herczegségére jutván, eleink a' szomszéd népeknél divatozó hűbéri rendszerrel tapasztalásból megismerkedtek; és ezen kor után is Fejér prépost' oklevélgyüjteményében királyainknak csupán csak három, hűbéri jussal tett, 's egyéb adományaik közűl egészen kirivó, ajándékára akadtam, ugymint István ifjabb királynak és Stiria' herczegének egy 1259diki levelére, mellyben néhány, három stiriai faluban fekvő, szállásokat, *mansus*, bizonyos Eburhárd nevű marpurgi lakosnak szolgálatai' jutalmául örökös hűbéri birtokúl ád „*in feudum* et in perpetuum *contulimus* pleno iure in filios filiorum“ [1]), — és IV. Lászlónak egy, 1277diki, és egy, 1278diki levelére, mellyekben Rudolf császár' közbenjárására, az elsőben ugyan bizonyos Razlauch nevű falut más kilencz helységgel együtt Sáros vármegyében bibursteini Ottónak hűbérnöki köteleztetéssel, *sub obligatione feudali* [2]), a' másodikban pedig némelly jószágokat, mellyeket előbb rorui Detrik használati jussal bírt, haszlowi ifjabb Ottónak és örököseinek német jog szerint hűbérnöki czímmel ajándékoz — „*secundum jus theutonicum*, et secundum quod per alios Dominos in Austria aliis bonis est infeudatus, praedicta bona seu reditus *titulo contulimus feudali*“ [3]). És

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 499. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. II. dar. 406. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 68. lap.

ezen három hűbéri adományok közűl is még kettő nem magyarországi jószágokról, és mind a' három idegen' részére van téve. — A' magányosak általi hűbéri birtokúl adásoknak pedig csak az egyházi jószágokban, és — ha Miklós bánnak a' kedheli monostor' részére költ 1288diki adománylevelét, mellyben az mondatik: hogy Luszthey faluban az apát' engedelme nélkül senki, sem nemes, sem jobbágy, magának valamelly tulajdont vagy hűbérletet, *aliquam proprietatem* vel *infeudationem*, ne tulajdonítson [1]), kiveszszük — csak Robert Károly' utolsó éveiben, és annak utódjai alatt találunk példányaira. — És ez talán egyik oka annak, hogy a' IV. László alatt élt Kéza Simon hűbéri jószágokról többször említést teszen, midőn Béla királynak névtelen irója azokról, úgymint korában még ismeretlenekről, teljesen hallgat.

De a' második al állítás sem áll meg, mert

1-ször ugyan, habár a' felesleges adományok' II. András és folytatólag IV. Béla alatt köz rendelés' következésében történt visszahuzásának fő czélja a' vár' birtokának jobb karba állítása volt is; azt mindazáltal állítani és megmutatni nem lehet: hogy annak egyedül és kirekesztőleg ez volt legyen czélja, következőleg hogy a' visszahuzásnak egyedül csak a' várjószágokról tett adományok voltak legyen tárgyai. Sőt mivel a' felesleges adományok' visszavételének inditóokául II. András ugyan az esztergomi szentegyház' részére költ Turdos' földe feletti 1218diki levelében azt adja: mert némelly fő emberei tanácsából egész várakat, vármegyéket, földeket, és más gazdag jövedelmeket báróinak és vitézeinek örökös örökségűl pazarúl elajándékozott [2]), IV. Béla pedig a' fejérvári keresztes barátokat érdeklő 1238diki levelében átalánosan azt, mert Imre és II. András királyoknak alaptalan ajándékaik által a' királyi koronának jusa majd egészen semmivé lett — per quas (superfluas et inutiles donationes) ius coronae regiae pene penitus erat annullatum" [3]) — alaposan állítani lehet: hogy annak mindenféle királyi jövedelmet kisebbítő felesleges és alaptalan adományok tárgyai valának. — És valóban több okleveleket lehet előmutatni, mellyekben a' visszavételnek másféle, vagy is

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. III. dar. 441. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 255. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyütj. IV. köt. I. dar. 104. lap.

nem várjószágról tett adományok szolgáltak tárgyul. Így például II. Andrásnak Belud és Oslw grófok' részére költ 1220diki levele szerint a' királyi udvarnokok' bizonyos földjéről [1]), és ugyanannak Tamás grófot érdeklő 1231diki levele szerint pedig bizonyos Keykquend nevű népséghez tartozó földekről tett adomány [2]) húzatott vissza. — Hogy III. András alatt a' visszavételnek tárgyai IV. Lászlónak nem csak várjószágok feletti, hanem mindennemű hely- és jogtalanul tett adományai valának, az 1291diki törvénynek 8dik ágazata világosan kimondja: „Collationes vero indebitas et iniustas, tempore ipsius Ladislai Regis factas, revocabimus consilio eorumdem. Hoc tamen expresso, quod collationes ab ipso Rege Ladislao factas usque festum S. Regis Stephani nunc venturum apud eosdem, quibus sunt collatae, faciemus conservari, exceptis iuribus regalibus, videlicet castris, praediis, civitatibus, hospitibus, et udvornicis, quae nobis omnes et singuli, siqui habent vel tenuerunt, reddere et restituere promiserunt, et etiam assumserunt“ [3]).

2-szor pedig, mert a' várjószágokról tett adomány sem vétetett vissza II. András és IV. Béla alatt, ha az felesleges és alaptalan nem volt. Bizonyítja ezt az, mert II. Andrásnak Izsák gróf' részére költ 1231diki levelének tanúsága szerint az adományoknak fenn érdeklett meghányásánál zsinórmértékül nem a' jószágnak várisága, hanem az adományos' érdemeinek mennyisége vétetett — „ut donationum factarum immensitas secundum donatarii merita ad mensuram congruam reducatur“ [4]). — Bizonyítják ugyanazt több akkori okleveleink, mellyekben a' várjószágról tett adomány az adományosnak vagy egészen, vagy egy részben meghagyatik. Így például II. Andrásnak épen most említett levelében a' soproni várjobbágyoknak Izsák gróf ellen bizonyos michalfalvi vizi malmok végett tett panasza egészen félrevettetik azon okból, mert Izsák grófnak érdemei a' bepanaszlott adománynál nagyobb jutalomra is méltók voltak. — Így a' győri püspöknek, úgymint a' király által megbízott bírónak és birótársainak itélőlevelök szerint, bizonyos Jaku' nemebeli kirá-

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 300. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 230. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 139. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 254. lap.

lyi vitézszolgáknak 1221dik évben adományúl nyert Vraj nevű, Vasvártól elszakasztott földjök, mint jogszerű adomány, egészen meghagyatott[1]. — Így szinte II. András' 1230diki levelének tanúsága szerint Béla ifjabb király, mint a' felesleges adományokról itélő biró, Miklós gróftól, néhai Vgrin esztergomi érsek' testvérétől, némelly adományúl nyert helységeket és földeket visszavett, némellyeket pedig nekie örökösen meghagyott[2]. — Hasonlóképen III. András' 1291diki decretumának 7dik ágazata által is IV. Lászlónak valódi érdemért helyesen és jogszerűleg tett adományai megtartatni rendeltettek, és valójában a' turóczi vár' Prouna nevű földje felett Rehek gróf' fiai' részére költ 1293diki kettős pecsétű levelének tanusága szerint meg is tartattak[3].

I. Károly szinte a' váraknak, és pedig fonyi Balázs mester' részére Kurima, vagy máskép Dubynna' földjéről költ 1328diki levele szerint, akár hogyan elidegenített földjeiket átalánosan visszafoglaltatta, és a' váraknak visszaadatta — „cum nos universas terras castrorum nostrorum, ubicunque in regno nostro existentes, ab iisdem quomodolibet alienatas, generaliter a quibuscunque recaptivari praecepissemus, et eisdem castris restitui"[4]; de ezen, I. Károly alatti várjószág-visszavételek nem a' várjószágokról tett adománynak más adományétóli különböző természetére, hanem arra mutatnak: hogy akkor a' várjószágoknak felkérése egészen tilalmas volt, 's hogy rólok sikeres adomány nem tételhetett. Erre mutat az is, mert a' most érdeklett oklevélben Kurima' földje, melly Balázs mesternek 1327dik évben örökös jussal adományúl adatott[5], de azután tőle várföldiségének ürügye alatt elvétetett, nem érdemeinek tekintetéből, hanem azon okból adatott vissza: mert hiteles tanúságok által kivilágosodott, hogy nem vári, hanem királyi föld, következőleg valódi adomány alá tartozó jószág volt.

Hasonlóképen meg nem áll a' czáfolat alatti véleménynek harmadik al állítása is; mert az mindennémű, örökösödés által nyert, nem csak

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 329. és 331. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 204. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VI. köt. I. dar. 242. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. III. dar. 270. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. III. dar. 227. lap.

királyi vitézszolgai, hanem várjobbágyi, sőt még ezeknél alsóbb fokon álló jószágoknak is közös tulajdonuk volt: hogy elidegenítésükhöz az atyafiaknak, úgymint kik Diénes nádornak Phila mester és rokonai' részére költ 1234diki itélőlevele szerint[1]) másképen azt felforgathaták, egyetértésök 's jóváhagyásuk megkivántatnék. Bizonyítják ezt számos okleveleink, például:

a) Az erdélyi sz. Mihály egyházi káptalannak 1231dik levele, melly szerint Rech' fia, Jowb, Kegétől szerzett Gumbos' földjének felét, atyafiainak megegyezésével adta el húsz ezüst márkán Obus grófnak[2]).

b) A' győri káptalannak 1237diki tanúleve, melly szerint Baka nevű soproni várjobbágy enudfalvai jószágrészét szinte atyafiainak megegyezésével és ellenmondásuk nélkül ajándékozá a' hegyi sz. Mária' monostorának[3]).

c) IV. Bélának azon perben költ 1239diki itélőlevele, mellyet Sathmár' fiának, Miklósnak, atyafiai bizonyos végintézeti hagyományok végett a' templomvitézek' parancsnoka ellen indítottak, mellyben az átalános szabályképen mondatik: hogy az atyafiak országunk' bevett szokása szerint az örökségi jószágokat magokhoz válthatják — „bona haereditaria — haereditario iure possessa — cognati pecunia possunt remutare“ [4]).

d) A' győri káptalannak 1265diki levele, mellynek tanusága szerint pauli Pap Márk, Papnak fia, *Marcus Sacerdos de Paul, filius Sacerdotis*, az atyjának mind örökségi mind pénzen vett Edeo nevű földjéből őtet illető részét minden testvéreinek és atyafiainak megegyezésével ajándékozta békességes örökbirtokúl a' chornai conventnek[5]).

e) Ugyanazon káptalannak 1265diki tanúlevele, mellyben az mondatik: hogy Farkas' fia, Jaan, baráni nemes, Barán nevű 3½ ekényi földjét a' hegyi sz. Mária' monostorának, atyafiainak megegyezésével

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 413. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. II. dar. 266. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 75. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 146. lap.
[5]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 303. lap.

először ugyan elzálogította, azután pedig azt, a' zálogos esztendők' eltöltével ki nem válthatván, örökösen eladta [1]).

f) A' rodnai birónak és eskütteknek 1268diki tanúlevele, melly szerint Rothó gróf némelly jószágait Brendolini' fiának, Henrik grófnak, 55 ezüst márkán atyafiainak és örököseinek megegyezésével adá el [2]).

g) A' győri káptalannak 1269diki tanúlevele, mellyben azt olvassuk: hogy Lampert soproni várjobbágy, Reich nevű örökségi földjének végén, 150 holdat sz. Mária' cistercita rendű monostorának örökös birtokúl szinte atyafiainak megegyezésével ajándékozott [3]).

h) A' hévvizi conventnek 1295diki levele, mellynek tanusága szerint Tamás hévvizi polgár új-máli szőlejének egy részét ó-budai Laczknak, hasonlóképen atyafiainak megegyezésével, adta el örökös és visszahúzhatlan birtokúl [4]). — Végre

A' czáfolat alá vett véleménynek utolsó, vagy is azon al állítása sem áll meg: hogy az úgy nevezett régi nemzetségi jószágok, sz. István' II. könyve' 35dik czikkelyének esetét kivevén, fejedelemre nem szállottak, 's elidegenítésükhöz királyi megegyezés, még I. Lajos' törvénye után sem volt szükséges; mert nem csak azon jószágoknak itt követelt kiváltságukat semmi világos törvény vagy régi oklevél nem támogatja, hanem az ellen több meg nem dönthető okok is csatáznak. Jelesen

1) Valamint a' későbbi adományosak adományi, úgy a' hazát elfoglaló régi nemzetségek is letelepedési jószágaikat vitézségért 's érdemért, és szinte a' közhazától, he nem irott levél mellett is, de mindazáltal Béla király' névtelen irójának tanúsága szerint annak fejedelmétől, vagy legalább annak megegyezésével és jóváhagyásával történt felosztás által nyerték; következésképen jogszerűleg e' jószágokat sem lehet másképp, mint a' haza' és fejedelme' ajándékait tekinteni, és semmi jogalapot elő nem lehet mutatni, mellyel azoknak a' haza' és fejedelem' rendelkezése alóli örökös elvonását jogosítani lehetne.

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 301. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 480. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 541. lap.
[4]) Fejér Oklevélgyüjt. VII. köt. II. dar. 250. lap.

2) Már sz. István első királyunk, törvényeinek II. könyvében átalánosan, a' jószágok közt különbséget nem tevén azt rendelte: hogy a' jószágok, birtokosaik' hivségtelenkedésöknek és magonszakadásuknak esetében, fejedelemre szálljanak; a' mint ezt a' hivségtelenkedésre nézve ugyan a' 35dik, a' magonszakadásnak vagy is vérséges örökös' nem létének esetére nézve pedig a' 24dik törvényczikkely tanusítja.

3) A' mint tudós társaságunk' Évkönyveinek III-dik kötetében bőven megmutatám, számos okleveleink, tüstént I. András királyunk' korától kezdve, bizonyítják: hogy minden ingatlan, főképen fejedelemtől nyert jószág' elidegenítéséhez magonszakadás' esetére a' király' engedelme 's jóváhagyása, *consensus regis*, mindenkor szükségesnek tartatott; már pedig, mint fenn megmutatám, a' hazát elfoglaló nemzetségeknek jószágaik is fejedelemtől vagy annak megegyezésével nyert jószágok valának. De egyébiránt is a' királyi megegyezés' — *consensus* — szükségének oka — melly abban áll, hogy a' fejedelemnek érdemjutalmazás által új érdemtételre serkentő tehetsége magányosak' kénye által meg ne semmisítethessék, 's hogy a' nemesi jószágok, alkotmányunk' szellemének ellenére, érdem- és erénytelen kezekre ne szálljanak — az illyen jószágokra is egyaránt kiterjed. — Ide járul, hogy Deodát grófnak, sz. István király' keresztatyjának, és I. András alatt élt Radó nádornak jószágai bizonyára úgy nevezett régi nemzetségi jószágok voltak, és még is azokróli rendelkezésöket, amaz ugyan IV. Béla' 1263diki levelének tanusága szerint sz. Istvánnak — „de consensu, voluntate, et permissione Sancti Regis Stephani“ [1]), emez pedig 1057diki levelének világos szavai szerint I. András királynak [2]) engedelmével és megegyezésével tették. Sőt mivel a' peres vélemény' védőinél ö r ö k s é g, *praedium*, r é g i n e m z e t s é g i j ó s z á g hasonértelmüek, czáfolatúl szolgálnak e' legrégibb kori három oklevelek is: a' chatári sz. Péter' monostorának alapítólevele, melly szerint Márton gróf több praediumokból álló örökségét, *haereditatem*, a' monostornak II. Béla és II. Geiza királyok' engedelmével ajándékozá [3]);

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. III. dar. 103. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. I. köt. 394. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 88. lap.

továbbá III. Istvánnak 1166diki [1]), és a' győri káptalannak 1224diki [2]) levelei, mellyeknek tanuságai szerint Dobicának fia, Vidó, ugyan három praediumát a' jeruzsalemi szerzetesek' rendjének III. Istvántól-, Pessa' nemebeli Erul pedig Chuzár nevű szinte praediumát a' hegyi sz. Mária' monostorának II. Andrástól nyert engedelem mellett ajándékozták.

Nem is vínak ki ezek ellen semmit IV. Béla 1235diki aranypecsétes levelének ezen szavai: „Memorata siquidem possessio (Tupulchan) decedente Turda, filio Mortun, absque haerede ad nostras manus secundum approbatam regni nostri consvetudinem fuerat devoluta, *cum non esset haereditaria ipsi*, sed a felicis memoriae Bela Rege avo nostro per antecessores ipsius Turdae, Seud videlicet et Martinum, acquisita. Terras autem *haereditarias* ipsius — *cognatis* suis duximus relinquendas. Nec hoc volumus silentio praeterire: quod Magister Domus Hospitalis S. Regis de Strigonio antedictum Dionysium super possessione supradicta coram Nobis et Baronibus nostris in causam trahere attentaverit, allegans contra ipsum, quod memoratus Turda possessionem praescriptam et quasdam alias Domui Hospitali contulisset. *Verum quia collatio praedicta praeter nostram conscientiam et consensum iuxta obtentam regni nostri consvetudinem fieri non poterat, nec debebat, et requisitio a nobis facta non fuit*, memoratus Magister se deficere in causa cognoscens, cum praefato nostro fideli Dionysio composuit in hunc modum etc.“; — mellyekből a' czáfolat alatti véleménynek védelmezői azt következtetik: hogy csak az adományi, nem pedig az örökségi vagy is régi nemzetségi jószágok szállottak magonszakadás' esetében királyra, 's csak azoknak, nem pedig ezeknek elidegenítésökre kivántatott meg a' királyi megegyezés [3]).

Tudniillik ezen okoskodás valamint igen merész, úgy felette gyenge: 1) Mert meg nincsen mutatva, és meg sem mutattathatik, hogy Turdának azon jószágai, mellyek atyafiainak meghagyattak, úgy nevezett régi nemzetségi jószágok voltak, következőleg hogy az érdeklett okle-

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. II. köt. 174. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. III. köt. I. dar. 464. lap.
[3]) Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről 93, és 94. lap.

vélben az örökségi jószágok régi nemzetségi, eredeti osztályból nyert, jószágokat jelentenek. — 2) Mert, a' mint fenn bebizonyítottam, a' királyi adományi jószágok is örökségi jószágok, *bona haereditaria*, levén, és számos régi okleveleinkben azoknak neveztetvén is, az érdeklett levélben Tupulchán csak Turdának oldalági atyafiaira nézve mondatik nem örökségi jószágnak. — 3) Mert, ha az adományi jószágok állítólag nem neveztettek volna is örökségi jószágoknak, még is abból — hogy a' birtokos egyenes örökös nélkül meghalván adományi jószágainak a' királyra, az örökségieknek pedig atyafiaira kellett hajdan szállani — helyesen következtetni nem lehetne: hogy ezeknek, atyafiak' nem létében sem kellett királyra szállaniok, és hogy a' birtokos rólok ezen esetre is királyi megegyezés nélkül rendelkezhetett.» Melly következtetést egyébiránt más több régi okleveleink közűl IV. Bélának 1256diki[1]), és V. Istvánnak már fenn is említett 1270diki[2]) levelei is, mellyeknek tanusága szerint Kalán' nemebeli Nána gróf ugyan IV. Bélától, Moys nádor pedig V. Istvántól örökségi jószágaikra nézve is rendelkező tehetséget kértek és nyertek, továbbá I. Károly királynak Pál gróf ország' birája' részére költ 1332diki birói levele — melly szerint a' magonszakadónak Praytenbrun feletti örökvallása azon okból erőtleníteték meg, mert országunk' joga és szokása szerint királyi megegyezés nélkül örökségi jószágait, *possessiones haereditarias*, senki másnak foganatosan nem adhatja[3]), — eléggé megczáfolnak.

9. §.

Az örökségi jószágnak másféle jelentéseiről.

Az örökségi jószág, *bonum haereditarium*, nevezet egyébiránt más jelentésekben is szokott törvényeinkben és régi okleveleinkben előfordulni. Jelesen

1) Mint itt a' 8dik §-ban említém, néha az egész nemzetséget illető jószágoknak az annak egyik ágát vagy tagját illetőktőli megkülön-

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 377. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. V. köt. I. dar. 42. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. III. dar. 612. lap.

böztetése végett örökségi jószág név alatt régi okleveleink csak az egész nemzetséget, vagy is annak minden ágait egyaránt illetőket értik.

2) Néha az örökségi jószág régi okleveleinkben örökösülés által reánk jutott jószágot jelent. Tanusítja ezt például IV. Bélának azon perben költ, 's már fenn is eléidézett, 1239diki levele, mellyet Sathmár' fiának, Miklósnak, atyafiai a' templomvitézek' parancsnoka ellen indítottak. E' levélben t. i. azért vettetik félre Miklós' atyafiainak, kik a' beperelt hagyományi jószágokat magokhoz váltani akarák, és vejének, ki azokból hitvese' leányi negyedét követelé, a' király' itélőszéke' elejébe terjesztett keresete, mert azon jószágok nem levén Miklósnak örökségi, hanem pénzen vett jószágai, rólok II. Andrástól nyert engedelme mellett, ugymint tulajdon keresményéről, atyafiaira és leányára nézve sikeresen rendelkezhetett [1]; már pedig ezen ok, Chák' nemebeli Chák soproni grófnak a' hegyi sz. Mária' monostora' részére költ 1237diki levele szerint — melly által mindennemű, akár érdemeiért fejedelemtől nyert, akár másoktól szerzett vagy későbben szerzendő jószágait egészen a' monostornak ajándékozá, hat fiainak csupán az eldődeitől kapott javakból járó részeiket hagyván meg [2]) — minden szerzeményi jószágokra kiterjed; következőleg a' szóban forgó itélőlevélben örökségi jószágon örökösülés által nyert jószág értetik. Tanusítja továbbá ezt I. Károlynak kettős pecsétű 1327diki levele, mellyben a' király Kokoss mesternek, selmeczbányai bányabirónak, kérésére azt rendeli: hogy ha Kokoss mester örökös nélkül találna meghalni, mindennemű akár örökségi akár szerzeményi jószágai — „universae ipsius possessiones tam *haereditariae*, quam *acquisititiae*", — Rikolf és János nevű testvéreire és azoknak utódjaira örökség' jógával, *iure haereditatis*, örökös és visszahúzhatlan birtokúl szálljanak [3]).

3) Mivel az érdemen, vagy részint érdemen részint pénzen szerzett nemesi örökjószágok rendesen egyedül férfiágra szállók levén, örökösök, *haeredes*, által hárm. törv. I. részének 17dik czímje szerint

---

[1]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 146. lap.
[2]) Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. I. dar. 98. lap.
[3]) Fejér Oklevélgyüjt. VIII. köt. V. dar. 175. lap.

tulajdonképen csupán csak a' jószágszerzőnek törvényes ágyból született fiai értetnek; törvényeinkben néhol, nevezet szerint hárm. törv. I. részének 21dik czímjében, az örökségi jószág, *bonum haereditarium*, nevezet férfiágra kirekesztőleg szálló jószágot jelent — „si Regia Maiestas aut quispiam Dominorum vel Nobilium ius aliquod possessionarium — tum pro servitiorum exhibitione — tum vero pro certa pecuniarum summa — simul cuipiam perpetuo contulerit, et inscripserit, — virilem solummodo sexum concernit, eo quod — — a radice acquisitionis *haereditarium*, et *non emptitium jus* esse comprobatur"; jóllehet Verbőczy egyébként, jelesen az I. rész. 29dik cz. 3dik, és 88dik cz. 2dik §-ában, az adományi örökjószágokat, midőn leányágra szállók, reájok nézve is örökségi jószágoknak nevezi, sőt e' nevezetet I. rész. 102dik czímje' 2dik §-ának tanusága szerint — „qui per *iura haereditaria* uxori suae cupit complacere, studeat nomen eius in emtionis et *fassionis serie* ponere", — az örökvallás mellett pénzen vett jószágoknak is tulajdonítja. Végre

4) Néha az örökségi jószág nevezet törvényeinkben a' nemzetséget eredetileg 's nem más nemzetség' jusánál fogvást, illető jószágokat jelenti, a' mint ezt hárm. törv. I. rész. 88dik czímje tanusítja. Itt t. i. örökségi jószágok alatt csupán azon férfiágra szálló jószágok értetnek, mellyekből leányi negyed jár — „jus quartalitium est jus possessionarium puellis et mulieribus, *de bonis* ac iuribus paternis *haereditariis*, in signum parentelae propagationis — deputatum"; már pedig, mivelhogy hárm. törv. I. részének 6dik czímje a' leányi negyed' megtörtént kiadásáról szóló nyugtatványt a' nemesség' bebizonyítására elégségesnek mondja, leányi negyed egyedül csak nemesítő jószágszerzés vagy is királyi adomány mellett nyert, következőleg ollyan jószágokból jár, mellyek a' nemzetséget eredetileg illetik. — És nem alaptalanúl lehet állítani: hogy az örökségi jószág, *bonum haereditarium*, nevezet eleintén ezen mellékjelentéssel átalánosan bírt. Tanusítja ezt Erzsébet királynénak már fenn (6. §.) említett 1282diki levele, mellyben az mondatik: hogy Podgorya, jóllehet pénzen vett föld, még is jog és országos bevett szokás szerint örökségi földnek, *terra haereditaria*, tartatik, — a' mi világos jelül szolgál arra: hogy tulajdonképen csak a' nemzetséget eredetileg illető,

vagy is egyenesen a' koronától nyert jószág neveztetett örökségi jószágnak. Tanusítja ugyanezt az is: mert a' magányosak' átszállítása által szerzett jószágokra nézve Fejér prépostnak gazdag oklevélgyüjteményében tizenharmadik század' végéig csupán csak két oklevélben, ugymint az esztergomi keresztes barátoknak Cysár' fiai' részére költ, fenn (6. §.) eléidézett 1254diki, és Erzsébet királynénak most említett 1282diki levelében, és nem előbb, mintsem 1254dik évben fordúl elő az örökségi jószág nevezet.

XII.

KOLLÁR ÁDÁM FERENCZ MINT JOGTUDÓS.

OLVASTA

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' KIS GYÜLÉSBEN, OCTOB. XXI. M. D. CCC. XXX. IX.

SZALAY LÁSZLÓ.

Szerencsés, ki az élet' szűk körén — mellybe születés vagy mostohább körülmények helyezék — túl emelkedve, tisztán látja szemei előtt az ösvényt, mellyen süker vár reá és általa másokra: de boldog, ki helyén érzi magát a' kivívott polczon, ki nem vitte fel magával a' küzdéspálya' szegletességeit, mellyek kiriadnak az újból, ki derülten néz le az örvénybe, honnan kibontakozott, 's annak érzetében, hogy közvetítőnek kelletik lennie osztály és osztály között, előre 's hátra világít azon fáklyával, mellyet vinnie jobbjába adott a' gondviselés. Mert voltak, 's nem kevesen, kik czélérés' bizonyosságával lelkeikben, hosszú évekig vígan haladtak előre a' hazudozó ösvényen, kik kín és szenvedés által megedzve veszedelem nélkül vihették ajkaikhoz a' bürökpoharat, mint a' bithyniai király, kiknek mindig volt egy mosolygásuk feletül irigységnek és gonoszságnak, — 's kik midőn elérték végre az esdett czélt, szédelegnek a' mélység' emlékétől, mellyen hidat vertek, midőn az alattok tátongott, kiknek sebeik véreznek, miután már béhegedtek, 's kik, mert kinszenvedés várta őket az igéret' földjén, megtagadják az elveket, mellyek már is gyümölcsöztek, 's igérnek mindent.

Vannak illy természetek, 's nagyobb számmal mint hinnők, mielőtt ismét és ismét kijátszott szemlélőik voltunk az életben. Ennek be-

bizonyítására nem szükség itt politicai characterek fejtegetésébe bocsátkoznunk, mit a' társaság rendeltetése különben is tilt: elég egy pillanatot vetnünk literaturára és müvészetre. Hányan 's a' legjelesbek épen, és különösen azok közűl, kiknél a' „mens divinior" inkább működik mint bár hol — a' költőket értem — tanúságot tesznek ez állítás mellett. Mennyi eltörpülés a' fenyvek' magosságában, mennyi erkölcsi cretinség' felszólalása Dodona' berkében, mennyi agonia önkészítette kínok között! 'S mind ez, mert hijányzik a' formula, melly tisztán a' mathematicai tétel' pontosságával kijelelje az eredményt, mellynek factorai, annyi levonás és sokszorozás után, kimutassák az elemszámot, honnan kiindultál, ki mind azt, mit útadban felvettél, 's ki végpontúl a' nagy ismeretlent, mellyet megközelíteni rendeltetésed, elérni nem.

Az mit tisztán akarunk látni, az be legyen szegélyezve, mint rámájával a' kép, mint láthatárával a' vidék: nebelgés és kétes szinekrei felolvadás az ellenkezőnek következményei; 's hol akkor az egyszerüség ezer elágazások között, hol a' meghatározottság a' haladás' minden lépésénél? Az eredménynek rögtöni formulázása, az elv' minden nyilatkozatának igenlegesítése, 's beszegve és körülírva mindig az emberi véges természet által mindenünnen, a' társaság' korlátaiban részről, — innen ered azon csendes megnyugvás, azon szabályszerüség, melly erkölcsi nagyságot kölcsönöz a' jogtudósnak az életben, czél' és akarat' eszméletét tudományában. Szabályosabb és jótékonyabb hatást és visszahatást az ember és iró, a' társaság és az egyed között nem találhatni sehol, mint a' jogtudósban. Az, mit a' középkor' versė mond: „dat Justinianus honores", mit az újabb kor minden alkotmányos országa, mellyek bírát és ügyvédet szólítanak fel a' kormányhoz, az igen is helyesen van, 's annak úgy kell lenni, mert a' jogásznál tudománynyá emeltetett az, mi nálad homályos ösztön.

'S hol a' rend, melly azonképen mint ez, alkalmas és méltó legyen egyiránt hogy arbiterként lépjen fel társasági minden viszonyainkban? Példákat hozok fel azon országból, hol rendünk ollyan, minőnek lennie kell. Mi szép és gazdag koszorú az, mellyet a' franczia magistratura képez az első Pasquiertől d' Aguessauig 's d' Aguessautól Malesherbesig, épen azon időben, midőn Francziaországban mindent lehete ta-

lálni, csak characteregyszerüséget és tisztaságot nem. 'S valóban nem egy azok közűl, kiket a' közelebb mult télen, a' Tekintetes Társaság' kegyes engedelméből Páris' itélőszékein láttam, kiknek ügyfelfogásaik szint olly tanulságosak voltak reám nézve, mint csodálatra méltók világosságok által a' tárgyak', pártatlanságok által az érdekek' ezerfelé elágazó bonyolodása mellett, — nem egy, mondom, jóltevőleg hat korára 's egyszerüen mint a' régiség' nagyai.

Rokon ezekkel 's több tekintetben, bár nem a' törvényszék volt hatásköre, azon férfiú, kinek munkáiról kivánok a' Tekintetes Társaság előtt néhány szót tenni: Kereszténi Kollár Ádám Ferencz. Előadásom munkásságának csak egyik oldalát fogja tárgyazni, azt, mit a' jog' mezején köszönünk neki: érdemeit a' nyelv- és történettudomány' körében mások méltányolják.

Kollár Ádám Ferencz Trencsén vármegye' Terhova nevü helységében nemes szüléktől származott 1718dik esztendőben, aprilis' 15én. A' „neosoliensis" melléknevet, mellyet irásai' czímlapján visel, első neveltetése' helyétől, mert öt éves korában Beszterczе-Bányára költözött át szüléivel, csatolá nevéhez. Iskoláit Selmecz-Bányán 's Nagy-Szombatban folytatá, és 1737ben, mint annyi meg annyi jeles fő korában, ő is, a' szükség által kényszerítve, hogy míveltetését tovább folytathassa, az akkor már nem olly távol felbomlásának még semmi jeleit sem mutató jesuita rendbe lépett. Ennek kebelében a' bécsi egyetem' tanítóitól a' philosophiát hallgatá, 's gymnasiumbeli két esztendei oktatás után, a' napkeleti nyelvekre tért által ismét Bécsben. Szerzetét senki sem fogja vádolhatni arról, hogy szerencsésebb képességü tagjaiban a' tudásszomjat eloltani törekedett volna, 's így Kollárnak is segédére volt mindenben, hogy azzá lehessen, ki tudománya által majdan fényt áraszszon a' rendre, 's ennek minden oldalu befolyását öregbítse. De a' kedvencz növendék, miután kilencz évig a' klastrom' falaiban tanulásnak élt, érezvén talán azt is, hogy a' tudomány' érdekei nem azon egyek a' rendéivel, ebből kilépett. Halljuk őt magát mint szól ez iránt „Supplementa ad Petri Lambecii Commentariorum de Augusta Bibliotheca librum I-um" czímü munkájában: Cum societatis Jesu institutum — így ír — quod anno 1737. Tyrnaviae adolescens amplexus eram, maturiori consilio mutare

me oporteret, genitore meo carissimo in honesta quidem sed tenui fortuna aetatem agente et opis meae indigo, non aliud tum mihi occurrere poterat ullum sanius consilium, quam ut ab literis, quibus me iam inde a prima pueritia totum addixeram, futurum praesidium vitae peterem. Igitur romanis literis de futura abeundi potestate certior factus, illustrem virum Gerardum van Swietenum augustae bibliothecae praefectum adii, propositum abeundi meum, et patris auxilii mei egentis sortem ingenue edisserui; precibus egi denique, ut, si studia literarum mea bibliothecae, cui praeesset, praevidere posset non inutilia prorsus esse futura, patrocinio me apud Augustam suo juvare, et locum in bibliotheca morte librarii vacuum addicere mihi vellet. Pollicitus est post paulo operam suam vir cordatus ac prudentiae singularis: nam cum intellexisset cum ex me, tum ex aliis, et Romae mihi potestatem abeundi fieri, et a Provincia Societatis Jesu austriaca neque ultro neque lubenter dimitti, facile animadvertit, mutati causas consilii mei legitimas simul, et honestas esse oportere.“ — Eddig Kollár. Van Swieten, ki már akkor az udvari könyvtár' elhanyaglott állapotának újjá alakításával foglalkodott, sejdíté, mit várhatni e' tekintetben a' két régi 's a' keleti literaturákban alaposan jártas ifju férfitól, 's tisztnek nevezteté ki őt a' könyvtár mellett, 1748-ban. Egy esztendővel utóbb, miután időközben nyilványos leczkéket adott a' görög nyelvben Van Swieten' tanítványainak, a' meghalálozott második custos' helyébe lépett. Azon számos oklevelek, mellyek főleg a' XVdik és XVIdik század' diplomatiai intézkedéseire annyi világosságot öntenek, 's mellyek a' császári titkos levéltárban őríztetnek jelenleg, akkor még a' könyvtár' tiszteinek felügyelése alatt állottak, 's Kollár ekkor tevé azon diplomaticai studiumokat, folytonos tekintettel a' történetek' közjogi oldalára, mik által egyetlen egygyé lőn századabeli annyi jeles historicusaink között. 1758. aprilis' 11én első custosnak neveztetett ki, meghagyatván neki, hogy értekező lajstromot készítsen a' könyvtár' kézirataíról, melly Lambecius' commentariusainál tökéletesebb legyen és hasznavehetőbb. Kollár ismeretes, nyolcz könyvre osztott roppant munkájával felelt meg a' benne helyhezett bizodalomnak, 's nevét a' bibliographia' történeteiben örökítette. 1772ben halálozott meg a' nagy férfiu, ki neki pályája' kezdetén baráti kezet nyújtott, ki egy új időszak' alapítója volt a' császári könyvtárra nézve, 's ki úgy akará, hogy az inté-

zet' igazgatósága holta után Kollárra bízassék, mi ennek könyvtári igazgatóvá és valóságos császári királyi tanácsossá kineveztetése által meg is történt, 1774ben. Ezen hivatalban, melly egyenesen Kollár' számára rendszereztetett, 's mellyet utána e' napig nem töltött be senki, még kilencz évig élt a' dicső férfiú, nem csak a' tudományoknak, de — mi ritkább — mind azoknak, kik a' gondjaira bízott kincsekből tudományt kivántak meríteni magoknak; meghalt 1783. julius' 13án, 's a' köz becsülést, mellynek a' szintolly szeretetre méltó, mint tiszteletet parancsoló író, életében tárgya volt, halála után dicsőség váltotta fel, 's ez korunkban, midőn a' közvélemény az általa megpendített eszmék közűl többeket sanctionáltat, gyarapodni fog, bízton hiszem, csonkulni nem.

Szükségesnek véltem, előrebocsátani ezen rövid életvázlatot, hogy látván, kinek aegise alatt futá meg pályáját az iró, sejdíthessük, kiknek íhletésére készült e' vagy ama' munkája. Kaunitz és Swieten állottak a' kormánynál, nagyszerü reformok' barátjai, az emberiség' szellemétől vezéreltetve még tévedéseikben is.

Kollár egy apróbb munkácskáján kívül, mellyben a' magyar koronának némelly lengyel tartományokrai jogáról értekezik, 's mellyért Kereszténi jószágát és melléknevét nyeré Mária Theresiától, három közjogi munkát bocsátott közre, mik rendkivüli tüneményekként fogadtattak megjelenésökkor, 's mik teljes figyelmünket érdemlik még ma is.

Vessünk egy tekintetet a' jogtan' akkori állapotára közöttünk, 's lássuk először is, milly ismeretekkel felkészítve léphetett ki az ifjú felsőbb tanító-intézeteinkből. Academiáinkban a' XVIIIdik század' első felében a' hazai, római és egyházi jog tanítatott; de ez utóbbi csak papságra készülők számára. Az esztergami káptalan 1759ben a' jogtudomány' tanítását Nagy-Szombatban szabályozta, 's 1760ban a' királyi helytartó tanács lényeges módosításokat rendelt. Ezen év előtt az 1667-ben, Losy Imre és Lippay György érsekek által alapított studium juridicum ekkép volt szerkesztve: tanító három, 's világiak. Egy a' római jogot, ketten a' hazait tanítók. Justinianus' institutióinak magyarázata Rendek József által, melly a' XVIII. század' negyedik tizedében a' nagyszombati academiai sajtók alól kikerült, a' legnevetségesebb micrologia' és joggyávaság' — nem élhetek más szóval — nevezetes emléke.

Mint tanítatott legyen a' hazai jog, Zelenay Jánosnak a' nagyszombati academiában magyar törvénytanítónak a' helytartó tanács' elejébe 1766. aprilis' 29én terjesztett előadásából láthatni: „praelectiones juris patrii privati — így ír — dictabant ad calamum, et menses ad invicem alternabant, ita quod omnem alterum mensem liberum et vacantem habuerint privatorum processuum promotioni deseruientem. — — Auditores utriusque patrii professoris erant iidem propter alternationem, cursus juris vero sub theoretico durabant annis quindecim, sub practico autem annis duodecim: unde vix aliquis auditorum integrum cursum terminavit, consequenter auditores numerabantur ad summum 20 aut 25 sub utroque, et illi a potiore philosophi aut casistae simul." — Ennyit a' becses iskolai rendszer' jellemzésére. Lássuk most a' magyar jog' literaturáját. Két nevet kell itt említenem, Szegedyt és Huszthyt. Az utóbbinak munkája, gyakorlatos oldalát illetőleg, nem minden didacticai érdem nélküli, de theoriája brutalis, mint társaé a' bűntető-jogban, Bodó Mátyásé. Jelesebb jogképességgel bírt Szegedy. Az újabb időkben, midőn a' magyar jogot ollyannak tekintetik commentátorai, mellynek egyéb jogokban egyáltaljában semmi előzményei, 's külön egyébbel semmi kapcsai, valóságos visszalépést tettünk annyiban, mennyiben törvényeink' magyarázatában Kittonichtól Szegedyig a' római és egyházi jogra folytonosak a' hívatkozások. Hogy ezt az ügy' és tárgyak' természete egyiránt követelé, arról a' hármas könyv' felületes ismerete sem hágy kételkednünk, miután látjuk, miképen Verbőczinél nem egy tárgyra nézve, világos onnan a' kiindulás. Hogy a' historiai oldaltól elvonva most a' római és egyházi jog' helyébe az igenleges jog' philosophiája volna léptetendő, tagadhatatlan, 's hogy ez nem történik, tudjuk, mert első dogmaticusaink az okozatnál nem szoktak emlékezni az okról. Különös, de való, hogy Szegedy' tyrociniuma és rubricái, mellyek száz 's néhány évvel ezelőtt jelentek meg, tudományosság' tekintetében épen nem állanak allantabb fokon napjaink' commentátorainál. A' rendszer' egyszerüsítése körül tétettek előlépések; a' historiai tudomány' haladásával haladott ez, vagy ama' törvényczikkely' hermeneuticája is; a' diplomatica — mert ez csak ugyan továbbra vitetett, mintsem hol azt az „assertor libertatis hungaricae Andreas II." irója hagyá vala — fényt árasztott erre 's amarra: de ez aztán

a' végre új pályát nyitó Frank' felléréseig minden. Szegedy, úgy látszik, közelebbi viszonyban állott a' törvények' vizsgálatára 1715ben országgyülésileg kineveztetett bizottság' több tagjaival, 's ha bár, mint korabeliei általában, olly véleményben volt, hogy a' reánk hagyományképen az ősöktől maradt törvényes ellátást megváltoztatni tilos, de igen, ha a' logica' követeléseivel 's a' társaság' állapotával homlokegyenest ellenkezik, addig magyarázni szabad, míg szerencsésen elmagyaráztatott, — a' sejdítés meg volt benne, hogy azt léteges egész' képében kell tekintenünk, annak, mi utóbb historiai 's észjognak neveztetett, meg nem tagadásával; 's ha azon rendszerétől eltér, melly a' hármas könyv' czímeinek sorában tanít, aligha több methodust nem fogott volna kölcsönözni tudományának, mint utódai. — A' magányjog tehát Kollár' fellépésének idejében nem állott alacsonabb fokon, vagy inkább csak olly alacson fokon, mint napjainkban. De a' hármas könyv publicisticus kérdésekkel, 's a' közjognak az egyháztörvényhezi viszonyaival is foglalkodik. Illyenkor a' felség' jogait 's a' legesolutiót — ki nem ismeri a' veszedelmes műszót — a' justiniáni törvénykönyvből, a' magyar hierarchia' kapcsolatát a' szent székhez fattyú decretálékból származtatni, igen természetes volt annak, ki három fogadással vala lekötve rendének 's a' szent széknek. Mikép is lehetett volna fogalma valakinek a' status' alapeszméjéről, az egyháznak olly kényes viszonyáról a' státushoz, midőn köz- és észjog még csak neveikről sem ismertettek iskoláinkban, hol csak több évvel utóbb rendeltettek tanítószékek e' tudományoknak, midőn az unigenita előtt a' jesuiták' rende, mellynek kezében egyedárusíttatott a' nevelés, még szilárdan állott, 's Borie státustanácsos' indítványát, azt legalább részben a' szerzet' kezéből kicsikarni, gr. Esterházy Ferencz és gr. Fekete György' a' magyar cancelláriával még el nem fogadtatták, olly lépés, melly minden esetre nagyszerüebb, mint talán gondolnók, valamint egy Ürményi József, Szécsen Sándor, Lakics György, Markovics Mátyás 'stb kik az újabb tanításrendszert vagy létegítették, vagy székeiken gyakorlatba hozták, valóságos vezéreink voltak a' polgárisodásban, 's mint úttörői egy új aerának teljes hálánkat érdemlik még ma is.

A' külföldön Thomasius már néhány évtizeddel az előtt nem egy előitéletet rázott meg, 's Grotius' munkái nagyszerüebb básist mutattak

ki a' jognak. Ezek 's hasonlók nem hibázhatták el hatásokat Kollárra, de még inkább történettudományi studiumai, 's mindenek felett azok, kik az úgynevezett ecclesia gallicánáról irtak, név szerint Marca de concordiâ sacerdotii et imperii, fő befolyással voltak irányára és törekvéseire. —

Tudjuk, hogy 1758-ban a' szent szék az „apostoli" czímet adományozá Mária Theresiának, mint Magyarország' királynéjának. A' czím Bécsben nem egyébnek nézetett mint czímnek, 's viseltethetése még ohajtatott, miután Europa' több fejedelmei hasonló melléknveket viseltek. De a' római curia minden bizonynyal még egy rejtett gondolatot rakott le ezen megerősítésébe, mellynek következményei alkalmas időben nyilatkozandók valának. Sejdítették ezt hívei, mert a' szent szék örömest hivatkozott azon bullára, mellyben „regnum et nationem hungaricam, praesentem et futuram, sub protectionem S. Romanae Ecclesiae acceptantes, prudentiae tuae, haeredibus et legitimis successoribus tuis habendum, tegendum, regendum, gubernandum et possidendum reddimus et confirmamus", írja Magyarország' első királyához Sylvester. — Már mintegy két tizeddel az előtt Schwartz János megmutatni ügyekezett, miképen Magyarország nem Róma, hanem a' keleti egyház által téríttetett meg a' keresztyénségre. Okoskodása speciosus volt inkább mint alapos, de azoktól, kik a' római szék' benyulását az ország' egyházi ügyeibe általjában veszélyesnek tekintették, örömmel fogadtatott a' munka. Egy volt mi őket diadalokban megakasztotta, az említett bulla. Ez ellen fordították tehát minden törekvésöket, 's az Inchoffer' annalisaiban először nyomtatva megjelent oklevél, hová Levakovich Ráfael által került, egyenesen hamisnak 's koholtnak nyilatkoztatott ki. Úgy hozá azt magával a' század' szelleme, melly hajlandó vala hinni, hogy az őt megelőzött századokban a' klastromok nem igen voltak egyebek, mint áloklevelek' kovácsműhelyei. — Ez állapotban, midőn a' curia a' bullából határtalan hatalmat vélt magának tulajdoníthatni, más részről pedig ellenségei, bulláról és koronáról, melly Rómából került volna az apostoloskodó királyhoz, mit sem akartak tudni, ragadá meg Kollár az ügyet, 's „historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres" czímü, 's 1762ben megjelent munkájában annyi történet- 's tör-

vénytudományi alapossággal fogá fel azt, minővel előtte 's utána a' magyar közjog' bár mi pontját nem senki. Három megvívott kérdés' kifejtését tűzé ki magának mindenek felett a' szerző: a' magyarok' keresztyén hitre térítését Róma által, a' koronának inneni küldetését, 's a' magyar egyháznak függetlenségét a' curiától, az egyház' nagyobb beneficiumaira a' korona általi kineveztetésnél fogva is. Az elsőt diadalmasan bebizonyítá magokból a' görög irókból, név szerint Scylitzesből; a' másodikat olly pontra vivé, hol azt utóbb a' szent emlékü Koller minden vitázásból kifejté; a' harmadik' védelmében annyi diplomaticai ismereteket tanusított, hogy méltán mondhatá felőle, miképen példát adott legyen, mint kelljen védeni a' megtámadott jogot, valamint a' bullát is annyi — mondhatom — pazarlásával a' tudománynak, 's annyi elmeéllel menté ki a' gyanu alól, hogy a' csak később feltalált Hartvic' majd nem a' bulla' szavait idéző helye nélkül is, valósága a' józan' és pártatlan' szemében meg van alapítva.

Egy nevezetes példája azon vak ismétlésnek, melly főkép jognyomozóinknál olly közönséges, azon forrásmellőzésnek, melylyel együtt jár mindig a' felületesség, annak jóval nagyobb része, mi e' bulla' ügyében jobbra, balra mondogattatott. Schwartner tanítja diplomaticájában, hogy Kollár Kerchelich által felvilágosítva, utóbbi munkájában e' tárgyról, mellyre mindjárt általtérek, előbbi állításától különböző „in alia omnia abivit", 's Engel, kinek egyoldalusága, melly őt nem hagyja természeti 's kifejlésökre jutott erők' minden tüneményeinek okszerü termékeként tekinteni a' historiát, ismeretes előttünk, azonképen a' bulla' hitelessége' ellenségének mondja Kollárt, 's épen azon munkájára hivatkozik, mellyben megmutatja, hogy az még Verbőczi' idejében ismeretett, 's mellyben azt történet- és jogtudományi készületeinek egész tömegével védi. Mondja továbbá, hogy a' bulla' Levakovich által feltett minutája még mai nap Zágrábban őríztetik; valótlan állítás szintúgy, mert ott csak Levakovich' Aldobrandini cardinálhoz e' bulla' ügyében irott levélének' minutája találtatik, mellyből a' kérdéses oklevél' koholtságát a' legszigorúabb hermeneutica sem fogja következtetni. Aligha illyesekben áll a' történettudományi crisis, 's bizony csodálatos, hogy diplomaticusaink, a' bulla' hitelességét száraz szókkal tagadják, mert hiszen —

folytatják — annak legtüzesebb védője, Kollár is lemondott arról végkép, az a' Kollár, kinek végszavai e' tárgyban ezek: „qui persvaderi nondum possum, ut credam, integram esse confictam, nam fraus et mala fides ista ex literis Levakovichii erui omnino nequit.“

Kár e' bulla ellen azért, mert nem vagyunk Rómának barátjai, buzgólkodnunk; nem annyira a' szent szék találhatna ez oklevélben fegyvert a' fejedelmek' hatáskörének az egyháziakban megszorítására, de igen azok, kik a' királyok' választása mellett tüzeskedtek, kiknek frater Rafael csak ugyan nem volt frígyesök, minél fogva Pray és Fessler az oklevél' idevágó részét később becsúsztatottnak nyilatkoztatták ki; miért? talán csak azért, mert eleve megalapitott állításaikkal ellenkezik.

Kollár a' fejedelmek' jus patronatusát oda is kiterjeszté, hová azt a' káptalanok' sok helytt gondosan megőrzött szabad választasánál fogva, — kikhez az, miután az egyházi méltóságok választása az egész nép 's az egész clerus által megszünt, átszállott — történeti igazsággal nem viheté. Érzé ezt már Szvorényi Mihály, ki „amoenitates historiae ecclesiasticae regni Hungariae“ czímü munkájának első füzetében érinté, hogy az, mit az általa mélyen tisztelt Kollár elmonda, még nem az elhatározó végszó e' tárgyban; érzé Batthyáni Ignácz Károly erdélyi püspök, ki a' „leges ecclesiasticae“ első kötetében valósággal előbbre mozdítá ez ügyet, 's ki utóbb azon alkalommal, midőn Kovachich' Magyar Merkurjában e' kérdés elég felületesen ismét megpendítetett, így írt Szvorényinak: „existimo me veram juris patronatus regum Hungariae detexisse originem. Novum iterum systema si Deo placebit, prodibit in lucem“, de érzé kétségkívül maga Kollár is, hogy a' történetek' tanúságtétele szerint, az egyházi méltóságok' adományozásában a' római főpap' helyébe, néha ugyan a' korona, de néha a' káptalanok is léptetendők. Ezen egyoldaluság' oka alkalmasint abban rejtődzik, hogy az egyházi hatalmat, az akkori gondolkozás szerint, a' világinak alárendelendőnek vélé. Hatásának ideje épen azon korba esik, mellyben — dicsőség érette a' nemeslelküeknek — felülről tétettek általános javításokra az indítványok. A' tudományalakot akkor nyerni kezdő közgazdaság' philanthropiai elvei alatt új virulásnak induló ipar és kereskedés, a' thronusról lehatott sugárnál fogva felegyenesedett tudomány és müvészet, az udvarok' védpaj-

zsa alatt, hadat üzentek a' szabadítékos osztályoknak. Nincs okunk hinni, hogy a' két frígyes hatalom közűl egyik vagy másik utógondolattal lett volna, a' mindent sarkaiból kiemeléssel fenyegetődző forradalom, melly a' szabadítékosokkal forrasztá ismét össze a' kormányokat, még nem sejdítetett általok. Milly okok' és okozatok' hosszú sora választá legyen külön a' frígyeseket, ennek megfejtése nem tartozik ide: elég kijelelnünk, miképen a' szabadabb mozgalom felülről kölcsönözé rugalmát. Illy auspiciumok között jelent meg 1764ben Kollárnak második munkája „de originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra, apost. Regum Hungariae“ mellyben az úgy nevezett territoriale systemának védelme és Magyarországra alkalmazása foglaltatik. Ezen rendszernél fogva az egyház, „mennyiben a' státus' határai között létez, 's e' szerint érzéki fenállásbasist is kölcsönöz a' státustól, ennek az egyházi intézkedésekben is alárendeltetik“, mivel különben a' státus' czéljának ellene dolgozhatnék, 's így védelmet sem követelhetne a' státustól. Innen származnék aztán a' státusra nézve a' jus summae inspectionis, vagy, mint nevezni szokták, a' jus placeti 's a' jus patronatus. Az itt kinyilatkozott elv nem olly új, mint gondolnók, mert már a' keresztyénség' negyedik századában taníta Optatus Milevitanus, Parmenianus Donatista ellen: non respublica in ecclesiâ sed ecclesia in republicâ; de ez nem egyéb a' hit' és státus' alapeszméinek tökéletes félreértésénél. Az egyház' czélja: terjesztése a' való istentiszteletnek és erkölcsnek, a' státus' czéljától, melly valósítása a' legtökéletesebb jogeszmének, lényegesen különbözik. Kollárnak, világos, a' franczia egyház' négy czikkelye lebegett szeme előtt, mik XIVdik Lajos alatt — 1682ben — hozattak a' franczia clerus által, 's mikhez hasonlókat kivánt okleveleinkből kivonhatni. Ezen négy, idővel mindig tágasabbra fejlődött czikkelyből hozatott le utóbb a' jus placeti, mellynél fogva semmi egyházi törvény és semmi pápai rendelések nem tétethetnek közzé az országban, mielőtt a' státus által helyben nem hagyattak. Mint nincs segítve ez által státuson és egyházon, épen napjaink' történetei, mellyekből a' két hatalom' mesterkélt egymásba fonása 's a' fél szabályok' veszedelmes volta gyászosan kitűnik, bizonyítják. Ezen rémületes zavar közepett csak egy út van, melly tisztába vezethetne; nem annak kinyilatkoztatása, hogy az egyház a' státusban van, mert a' státus' határai nem ír-

hatják körül a' religio' erkölcsi istenországát; nem concordatumok, mik által vajmi gyakran a' két alkudozó egy harmadiknak jogairól egyezkedik: hanem egyedül „a' státus' és egyház' tökéletes különváltsága és önállósága." Hogy ezen különváltság egy oldalról, 's a' jogosság' elérésére szükséges barátságos viszony a' két hatalom között a' másikról, nem létesíthető, sőt még csak nem is gondolható mind addig, míg az egyház természetes egyesületi alkotmányához vissza nem tér, azaz: míg a' nép, ugyan az a' nép, melly a' felséggel világi törvényeket hoz magának, a' clerussal együtt nem fogja alkotni az egyháziakat, nem merész állítás, — mert tagadhatatlan. Ezt indítványozza az egyház, ha diadalmasan akar kilépni a' vitából; mint jelenleg állanak a' dolgok: a' világi hatalom ellen panaszt emelni, 's azzal tilos közösülésben lenni, hypocrisis.

Kollár sejdítette ugyan, hogy munkája nem egy helytt szemet fog szurni, 's említé az előszóban, miképen intetett legyen, hogy ebbeli munkássága nincsen az ország' első rendének ínyére: de a' vészt, melly ellene kitört, bizonyosan nem képzelte előre. Ő, talán nem minden czélzás nélkül a' rövid idő mulva bekövetkezendő országgyülésre, keserűen vádlá a' nemességet, hogy mind inkább kibúvik a' közterhek' viselése alól, 's oklevelekkel bélelt commentáriust szövött be munkájába egy már előbb megjelent jegyzetének ezen helyéhez: „nobilem esse et patriae deesse, commoda libertatis arrogare sibi, et ejus incommoda atque onera defugere: id profecto ignavissimus quisque non difficulter patraverit." 1764-ben, junius' 17. nyilt meg az országgyülés Pozsonyban, 's mindjárt az első ülésekben tört ki a' megsértett érdekek' élességével a' vész. Érdekes az országgyülést e' tárgy feletti intézkedéseiben nyomról nyomra követnünk. „Coalitum est — így szól a' julius' 10kén tartott 6dik ülés' naplója — ut justus ille dolor statuum, quem ex improbi auctoris scriptione perceperunt, momentis eo pertinentibus circumscribatur, repraesenteturque majestati, quantae sint auctoris insidiae, quam gravis regni contra veritatem subsumtio, et status publici perturbatio, quae omnia cum in ipsam legum censuram incidant, gravibus quibusvis momentis Sua Majestas Sacratissima humillime exoranda erit, quatenus opus hoc plenum scandali supprimi et in cineres redigi, auctorem proscribi, et haec ipsa inter articulos regni referri benigne admittat. Non erit inusita-

ta pro crimine satisfactio, dum anni 1588. articulo 48. pro solâ consiliariorum regiorum dehonestatione Vice-Tavernicorum Regni Magister in notâ perpetuae infidelitatis convincebatur, scriptor vero hic novus non consiliarios sed statum regni publicum commovit, perturbavit et ignominiam illius, quantum per se licuit, ad remotissimas etiam gentes dilatavit et sparsit.“ A' felső tábla, midőn a' felterjesztési felirat vele közöltetnék, úgy vélekedett, hogy különös választmány' kineveztetése szükséges, melly a' munkában szétszórt méltatlanságokat, 's a' törvények és szabadítékok ellen dörgő czikkelyeket kivonatban előterjeszsze. Kineveztetvén a' választmány számos pontokat tett fel a' kérdéses munka ellen. Vétkül tulajdonitatik azokban, többi között a' szerzőnek: hogy 23. lap: „vitiat exordium decreti secundi sancti Stephani (azaz: varians lectióval lépett fel egy régi kézirat' nyomain), audax censura privati hominis et nisus in depressionem dignitatis pontificalis; hogy 60 lap: negat S. Stephani decretum primum esse legem; 'stb. Azon helyre hivatkozólag, hol Kollár a' Corpus Jurisnak egy teljesebb, 's több crisissel szerkesztett kiadását indítványozá, felkiált a' választmány: per calumniam exclamavit infelix homo, utinam haec pulcherrima majorum nostrorum monumenta majori religione, eruditione et curâ posthac edantur!“ — A' kormány látván az elkeseredésnek naponkinti növekedését, azáltal segített a' bajon, hogy julius' 31dikéről költ helytartó tanácsi rendelmény által a' munka' árultatását eltiltván, a' könyvárosoknál 's más egyeseknél találtató példányokat a' törvényhatóságok' útján beszedetni parancsolá, mi az aug. 17én tartott 16dik ülésnek tudomásul adatván, 's engesztelő nyilatkozatot nyújtván be időközben Kollár, mellyben egyébiránt egész férfiassággal mondja: „si quid injucundi lectu aut auditu a me in medium prolatum est, id non mihi, sed veritati et legibus patriis adscribi debet, quarum vocem semper liberam, donec Hungaria libera est, esse oportet“ a' rendek e' tárgy' további fűzésével felhagytak.

E' munkája után huzamosabb ideig törvényes tárgyak' vitatásával felhagyott Kollár, mert keserű volt a' pohár, mellyet megízleltettek vele, 's fájdalmasan de a' jóakarat' öntudatának büszkeségével említi Lambecius' commentáriusaihoz írt egyik jegyzetében, miképen gyűlölséget vont magára még azáltal is, hogy régi oklevelek' segédével ügyeke-

zett a' törvények' magyarázatához járulni! Csak nyolcz évvel utóbb jelent meg a' magyar koronának némelly lengyel részekrei jogának kimutatása, mellyet már fentebb említék, 's innen számítva tizenegy év mulva, épen halálának esztendejében, 1783ban bocsátá közre az általam megjelelt közjogi harmadik munkáját: Historiae, jurisque publici regni Ungariae amoenitates, volumina duo. Az első kötet' harmadik része kilenczedik és tizedik századbeli törvényeinkkel foglalkodik, az egész második kötet pedig municipalis intézeteinkkel az Árpádok alatt. Ha valahol, itt tűnt fel Kollárnak csodálatra méltó adománya, mellynél fogva az analysis' és synthesis' útján váltva, csak nem kirekesztőleg egy száraz eseménylajstrom, a' ritus explorandae veritatis által vezéreltetve, municipális testületeinket a' középkorban, élő egészszé olvasztotta. Részletek és egyességek már is megczáfoltattak, 's megczáfoltatni fognak, nem kétlem, azok által is, kik a' Tekintetes Társaságnak a' régi váralkotmány' ügyében kitűzött pályakérdését fejtegetendik, 's kik, tudom, más eredményeket fognak lehozni e' munkából, mint Piringer: de az, kit a' mindent tagadás' kórsága nem bánt, örömmel fogja megvallani, hogy a' Kollár által vont határokon belül esik ezentúl is fejtegetése a' megyék' polgári és katonai állapotának, azon szabadabb formák köztt mozgó feudalismusnak, melly középkori municipalitásainkat jellemzi, 's melly írójára vár, ki hű és eleven ecsettel bírjon mint Thierry, 's a' státusférfiú' pillanatával, mint Guizot.

XIII.

A' HÁZASSÁGI TÖRVÉNYEK', SZERTARTÁSOK' 'S VISZONYOK' SZEMLÉJE.

OLVASTA,

A' X-D. KÖZ ÜLÉSBEN, NOV. XXIV. M. D. CCC. XXX. IX.

SZTROKAY ANTAL RT.

Azon társaságról szólok, melly, ha salaktól mentesítve a' teremtő által rendelt iránynak megfelel, nem csak az egyes családoknak boldogságát eszközli, hanem a' hazának, honalkatnak 's nemzeti virágzásnak is hatalmas emeltyűjeűl szolgál, 's az egyéneket a' megelégedés' jótékonyságával áldja, velök az élet' pályáján mennyei gyönyöröket éldeltet. Azon társaság a' házasságban találtatik fel, melly, mint fentebb mondám, csak úgy boldogíthat, ha mikint az arany, külön válva a' salaktól, maga teljes becsében és érvényességében diszeskedik; ellenben ha a' viszály' 's meghasonlás' ármánya annak viszonyaiba ártékony mirígyet vegyít, minden nyomorúság' kutfejévé, az élet' örömeit nyomasztó vázzá, 's annak kellemeit elduló kalózzá leszen. Nem csoda tehát, ha e' tárgy jeles elméknek komoly vítatásokra nyujta minden időben okot 's alkalmat. A' hajdankor' bölcse, Socrates, a' házassági boldogságnak részese — noha sok rosz közűl a' legkisebbiket választá — maga sem lehetvén, 's a' házasulandókat figyelmeztetni akarván, a' házasságot a' halászathoz hasonlította, mellynél a' szabad halak a' háló körül játszadoznak, 's bebemenni szándékoznak, mellyek pedig benne vagynak, szabadulni törekednek. — De minden illyes hasonlítgatások' daczára is ezen kis társaság, melly a' nagyobbnak, sőt az egésznek alapja, a' jelenkornak egye-

teme 's a' jövendőnek magtára [1]), jótékonyabb részéről századok' gyakorlata által szentesítve levén igen érdemesnek véltem azt értekezésem' tárgyává tenni, 's annak törvényeit, szertartásait 's viszonyait a' legrégibb idők' tiszteletes hajdanából jogszerüleg szemlélgetni, külön nemzetekre ügyelve összehasonlítgatni, 's elveiknél fogvást fejtegetni.

Én azt tartom, hogy a' tudományok' minden ágazata, terjedelme, az emberi ösmereteknek minden neme, történetirás, szokások, szertartások, viszonyok, törvények, nyelvi elemek, szóval, minden tudalom a' rejtélyes hajdankortól mind e' jelenkorig, sok változásokon, formákon, módosításokon átvitetve, lánczszemenként egymásból folyólag terjedt légyen a' századok' tisztázó szürényein keresztül hozzánk — néha tökélyetesbbé tételve, hasznos bővítésekkel ellátva, néha pedig az idők' borúin gondatlanúl elhanyagoltatva.

Illy vallomás és meggyőződés után a' rendszer azt hozza magával, hogy ha valamelly tárgy értekezés alá vétetik, annak hajdankori mibenvolta, története, viszontagságai, fejlődései, haladásai, lépcsőnkénti előmenetelei, az emberi viszonyokra hatásai adassanak elő, hogy hasznosan 's egyszersmind gyönyörködőleg szemlélhesse kiki azon kapcsolatokat, egymásból eredő következményeket, lánczszemenkénti leszármazásokat 's átszivárgásokat, mellyek egyik nemzetről a' másikra, tudományos és erkölcsi tekintetben hatottak, időről időre átszálltak, áttétettek, az erényt terjesztették, 's néha parányi bimbóból terült virágként feseltek. Mindennek apró a' kezdete. Semmi sem természetesb, mint hogy a' kis forrás patakká, e' pedig partjai közt alig férhető folyammá növekedjék. Úgy van a' dolog a' tudományokkal 's elmeszüleményekkel is, kis kezdetből nagyra menni, 's a' kezdést a' forrásoknál tenni. — Hibásnak tartom valóban, kivált álláspontunkhoz mérve, némellyeknek azon kedves állításait, hogy a' tudományos kutatásoknál a' régivel felhagyva, csak a' mostanin örvendjünk. Ha a' forrásokat fel nem keresnők, azoknak tisztaságokat, a' ragályos salakosságtól megkülönböztetni nem tudván, izlésünket megrontanók.

---

[1]) L. Seneca in Hippolyt. Act. II. v. 460—482. Gell. Noct. Attic. libr. I. cap. 6. Idem libr. V. cap. 11. Idem libr. I. cap. 17.

Szokásomhoz tehát, mint egyébkor, most is hiv maradván, 's a' hajdankor' zsenge ugyan, de gyökeres tudalmait igen tisztelvén 's illőn méltányolván, a' zsidó nemzeten, más nemzetek felett az egy istent imádási, vallási 's tudományos tekintetből elsőséggel biró legrégibb népen kezdem értekezésemet, 's a' zsidó írókat, sok jeles tudós' ismertetése után úgy tekintem, mint a' régi bölcselkedésnek kutfejeit, mert a' mint a' szentirás mondja:[1]) „ezen nemzeté a' fiuitás, a' dicsőség, szövetség, parancsok, a' törvény, rendeletek, isteni tisztelet, az igéretek, 's az atyák, ezek közüli a' Krisztus is test szerint."

Ezeket figyelmeztetés' okáért előre bocsátván, mi a' zsidónépnél divatozó házassági törvényeket, szertartásokat és viszonyokat illeti, azokra nézve két időszakot kell megkülönböztetnünk. Az első és második templom alattit, azután pedig Jerusalem' városának a' templommal együtti vég elpusztulása utánit. Az elsőleg érintett időszaki adatokat a' szentirás, az utóbbiakat a' jerusalemi és babyloni Talmud, nem különben némelly jeles zsidó irónak munkái foglalják magokban. A' mi az első fogalmat illeti, a' zsidó jog szerint a' házasságnak léle 's eredete Mósesnek e' következő szavaiban központosítatik:[2]) „Teremte azért Isten embert az ő képére, az Istennek képére teremté azt férjfiuvá, és asszonyi állattá teremté őket, és megáldá Isten őket, mondván: gyümölcsözzetek, sokasodjatok és töltsétek be a' földet." Így tehát a' házasság az israëlitáknál sem volt egyéb, mint férfi és asszonyi személynek Móses' törvényei szerinti öszvekelése magzatok' nemzése és fölnevelése végett. Minő szertartásokat Móses emleget[3]), azok jobbadán időnkben is divatoznak, p. o. hogy a' leányt szokás megkéretni, avval az atyának megegyezésével 's a' leány' egyetértése' hozzájárultával jegybe lépni[4]). Különösebb szertartások közé számlálható, hogy a' menyasszony egy ideig, némellyek szerint tiz napig, nyilván a' házassághoz valók' elkészítése végett az atyai háznál maradhatott, hogy a' lakodalom hét napra szabatott, hogy a' jegyes a' vőlegény elébe szemérme' jeléül képét beleplezve lép-

---

[1]) Róm. 9. 4. és 5.
[2]) I. Mós. 1. 28. és I. Mós. 9. 1.
[3]) IV. Mós. 30. 1—5.
[4]) I. Mós. 24. Birák 14. 8. I. Sam. 18. 25. I. Mós. 29. 22.

hetett, mit némellyek, de hibásan, szolgaság' jeléül gyakorlottnak tartanak. A' zsidóktól az illyetén beleplezési szokást utóbb több más nemzet is bevette; sőt Tertullianus, beleplezésről irtt értekezése' tizenegyedik fejezetében azt jegyzi meg, hogy ezen szokás már legrégibb pogányoknál is divatozott. Részletes törvény volt, hogy az éptelen testüek, és tehetetlenek nem házasodhattak, a' törvénytelen ágyból született mind két rendüek pedig, kik általok mamzereknek neveztettek, eredeti israëlitával tized iziglen nem léphettek házasságra [1]). Rabbi Móses Ben Maimon aegyptusi születésü híres israëlita iró e' törvény' okául azt adja, hogy e' szigorúság által, a' törvénytelen ágyat követők, magzataik' örök gyalázatra juttatása' tekintetéből, a' kicsapongásoktól elrettentessenek. — A' zsidó vallásra tért idegeneknek azonban szabad volt mamzerekkel is házasságra lépni.

A' zsidó nemzet Móses' törvényei' szelleménél fogvást földmivelő néppé levén alakítva, Palaestina tizenkét nemzedék között felosztatott [2]). Levi' nemzedéke azonban papi ivadék levén, az osztály' alkalmával földet nem kapott, helyette a' termés' tizede rendeltetett élelméül. A' leányok nem osztoztak, a' föld egyedül csak fiúkat illetett. Ha azonban valamelly családban a' fiúnak magva szakadott, a' leányok örökösültek; p. o. Salphaadnak, József' nemzedékéből valónak, nem maradván fiai, a' földbirtok leányaira szállott. Az oldalagos atyafiság azonban panaszt tevén a' leányok' örökösülése iránt, 's a' panasznak okáúl azt adván, hogy a' leányok' férjhez menetelével, az ő családi birtoka más nemzedékhez vitetvén által, megröviditetik [3]), 's az ötvenedik évi jubilaeumkor, midőn az egész osztálybirtoknak kiegészítetési esete beérkezik, a' nyilak' sora zavarba hozatván, a' törvényes kiegészités rendesen meg nem történhetik, — az adatott neki feleletül: hogy az illy örökösülő leányoknak, kik fiúmagzat' nem létében földbirtokhoz jutnak, nem szabad más családba férjhez menni, hanem csak nemzedékebelihez. Melly rendelet a' házasságra nézve közönséges törvényül szolgált az israëlitáknak.

---

[1]) V. Mós. 23. 1—3.

[2]) Azért mondatik 12 nemzedékre osztva, mivel József' nemzedeke két ágra ment Efraim és Manasse után.

[3]) IV. Mós. 36.

A' mondottak szerint, Móses' törvényeinél fogvást, atyjok' halála után rendesen csak a' fiúk örökösültek, a' leányok pedig egészen ki voltak zárva a' föld' birtokából. Már Móses' törvényei előtt is szokásban volt a' zsidóknál ezen törvény; mert Lábánnak leányai már tudták, hogy atyjok' jószágában semmi örökösülésök nincsen, hanem abban mint idegenek úgy tekintetnek[1]). A' zsidó leány' miképeni férjhez mehetése' tárgyában a' jogtanárok között különböző vélemények léteznek. Sokan azt vitatják, hogy egy zsidó leánynak sem volt szabad családán kivülivel házasságra lépni; mások ellenben azt tartják, hogy csak az örökösülő leánynak volt kötelessége családa' legközelebbi rokonához menni feleségül. — Ez utóbbi vélemény amannál hihetőbb; mert igy a' törvény' szellemének elég van téve, 's nincs szükség reá, hogy annak tulságos hatást tulajdonítsunk. Más zsidó leány tehát, az örökösülőn kivül, akármelly eredeti zsidóhoz férjhez mehetett, a' mennyire vérségi tilalom által akadályozva nem volt.

Mária illyetén örökös, vagy is férfitestvér nélküli némber lehetett, mivel női szokás ellen Betlehembe kellett utaznia, 's magát ottan feljegyeztetni. Betlehemben tehát kellett örökségének lenni, ha az talán a' jubilaeumi évig elidegenítve volt is, következésképen férjének, Józsefnek, is ugyanazon családból, t. i. Dávidéból, származottnak kellett lenni.

Kivételekre is akadunk azonban e' szabálytól. P. o. Jób, noha fiai voltak[2]), leányainak is adott ingatlan örökséget. Némellyek Jób' irását Mósesénel régiebbnek tartván, annak ebbeli cselekedetéből a' törvénynek, mint utóbbinak megszegetését nem következtetik; hihetőbb azonban azok' állítása, kik ezen esetet csakugyan a' rendes törvény alóli kivételnek tartják, de olly kivételnek, mellyel a' törvénynek szigorúsága is megegyeztethető. — Jób t. i. igen gazdag ember levén, leányait szerzeményeiben részeltette, és így az első osztályi, 's egyedül csak a' fiúkat illető ősi birtokot meg nem csonkította. Kaleb is az érintett közönséges törvény' megszegésével vádoltatik; mert, noha fiai voltak, leá-

---

[1]) IV. Mós. 31. 14. 15., és IV. Mós. 27. 1—4.
[2]) Jób 42. 15.

nyainak mindazáltal nevezetes földbirtokot adott által [1]). Kalebről a' Szentirásban olvassuk, hogy vitéz ember levén, a' kananitáktól Hebron' vidékét önmaga embereivel foglalta el, 's Palaestinának végképeni elfoglalására is az israëlitákat ő és Jósue buzdította; — olvassuk továbbá, hogy a' nemzet, a' neki törvényesen járó osztályrészen felül, vitézi érdemeinek jutalmáúl Hebron' táján terjedelmes földet ajándékozott. Ez szerzeménye levén, 's a' törvény' szigorúsága alá nem tartozván, róla tetszése szerint intézkedhetett a' nélkül, hogy a' törvényt megszegte, 's fiainak rövidséget okozott volna. Nem különben cselekedett a' gileadi Barsillai, kinek hasonlóképen fiai levén, a' földbirtokban leányát is örökösévé nevezte; ki még, a' mi több, idegen családba is ment férjhez [2]). Szinte ez is szerzeményekkel birván, törvény' megszegésével nem vádoltathatik. Sőt ezen példákból a' szerzemény iránti szabad rendelkezhetési jognak régisége nyilván kitetszik.

Ez alkalommal megjegyzésre méltó észrevétel az is, hogy a' földbirtokban örökösülő leány adott családi nevet annak, a' kihez férjhez ment, 's a' tőlük született gyermek nem édes atyja' nevére iratott be, hanem anyjának családi nevére, minthogy fiú' nem létében a' leány fiuítatott a' törvény által, 's mint fiú-örököst képző, ollyannak tekintetett. Felvilágosítja ezen tételt Nehemiás' irásának a' gileadi Barsillairól szóló része, mellyben nyilván kimondatik, hogy az ottan kijelelt papi család azért hivatik gileadi Barsillainak, mivel elődei gileadi Barsillai leányt vevén feleségül, azon nevet a' leánytól kapta örökösen.

A' hajdankor' törvényhozási bölcsesége így szolgál a' nyomdokvilágnak jogi kalauzul. — Már a' fentebb mondottakból eléggé kiviláglik: hogy törvényeinket ezen hajdaniakkal összehasonlítván, közöttök nem kevés összehangzást találunk. Meg volt az israëlitáknál, úgy mint nálunk, a' szerzeménynyeli szabad rendelkezhetés, [3]) az ösiség, a' leányágat miképen illethető birtok [4]), vitézségérti adományozás, fiuítás, testamentomtétel. — Ugyan is:

---

[1]) Jósue 15. 16—20. Birák 1. 12—15. I. Krónikák 2.

[2]) II. Sam. 10. 35—41. Nehem. 7. 63.

[3]) Verbőczi I. 57. 58.

[4]) Verbőczi I. 48. §. 4.

A' végrendelkezésnek a' Szentirásban több nyoma vagyon. Ábrahám Isákot tevé egyetemes örökösének, egyéb fiait pedig hagyományosainak, kiknek ingó vagyonaiból hagyott ajándékokat, ingatlan vagyonát Isák' hitére bizván. — Ahitofel az ő vagyonairól végintézetet tőn, noha pártütő és öngyilkos is volt [1]). Ebből azt kell következtetnünk, hogy akkor időben a' végrendelettevés olly szent és minden emberi magánérdeket kizáró cselekedet vala, mellynél fogvást még a' pártütők 's öngyilkosak' testamentomai is érvényesek levén méltányoltattak és az elkobzást megakadályozták.

Mit az utóbbi nemzetek a' házasság' előmozdítása' tárgyában megrovatás és büntetés által kivántak eszközleni, hogy tudniillik a' nőtelen életet akadályozzák: azt Móses' törvényhozási bölcsesége könnyebb móddal tudta eszközleni. Törvényeinek olly szellemet tudott adni, hogy a' zsidóknál legnagyobb szerencsétlenségnek tartatik magtalanúl elhalni. — A' leviri, vagyis sógornői jog [2]) innét vette eredetét. Más nemzeteknél ezen soha gyakorlatba nem vétetett különös jog abból állott, hogy ha valamelly férj gyermek nélkül halt el, annak özvegyét a' megholtnak testvére vagy legközelebbi rokona tartozott feleségűl venni, 's az illy házasságból született gyermek a' meghalt' maradékának tartatott, 's az asszonynak előbbi férje' nevére iratott. Ha az özvegyet az illető rokon el nem akarta venni: vonakodásaért valamelly sulyos büntetésbe nem esett, de még is az özvegy őtet bevádolhatta, a' birák elébe idézhette, ottan kedvére leszidhatta, csizmáit lábairól lehuzathatta, 's mezitlábosnak csufolhatta.

A' sógornői jognak a' sokfeleségüség volt alapja. A' nők a' zsidóknál, mint maiglan sok napkeleti nemzetnél, portéka gyanánt adásvevés által szereztettek. Hoseas [3]) magáról azt irja: hogy 15 ezüst pénzen és másfél véka árpán vett feleséget. Ha a' pénzen vett feleségnek gyermekei lettek, úgy tekintetett, mint ki az érette adott árt leszolgálta; ha pedig gyermekei nem lettek, mint továbbá is adós, az oldalagi örökösödés' utján ő is, a' meghaltnak többi vagyonával együtt, az örökösülő rokonnak

[1]) I. Mós. 29. 15—29. I. Mós. 34. 12.
[2]) Süvjog.
[3]) Hos. 3. 2.

jutott. Ha azonban a' meghalt után gyermek maradott, a' sógornői jognak helye nem volt, sőt azon esetre Móses a' házasságot közöttök eltiltotta.

A' törvénytelen ágyból született gyermekek anyjok' sorsát olly szigorúan követték, hogy ha az anya bálványozó vagy rabszolga volt, gyermekei szinte ollyanoknak ismertettek.

A' zsidó főpap csak hajadon szüzet vehetett feleségül[1]. Tilalmas volt neki olly személyt is nőül venni, kinek a' férj válólevelet adott, vagy ki rosz életet követett. Ezen törvény egyedül csak a' főpapot illette; a' többiek özvegyet ugyan vehettek, de sem rosz életet követtek, sem férjtől elváltak nem léphettek házasságba. A' Talmud Massechta Joma nevü értekezésének első részében azt is jegyzésben hagyta, hogy a' főpapnak soknőségben nem szabad volt élni, 's ha főpappá létekor két felesége volt, Tisri hónap' 10dike előtt — melly a' mi september hónapunkkal üt össze — tartozott egyiknek válólevelet adni, mit ha nem cselekedett, a' templomi szertartásoknak kezdésére 's folytatására alkalmatlannak tekintetett.

Mindennemü házasság körüli viszonyok levén ezen értekezés' tárgyáúl kitüzve: a' szüzeség' kutatása is ide tartozik. — Ugyan is nem csak a' főpap' feleségénél, de más egyéb férjhez menő hajadonoknál is elannyira megkivántatott a' szüzeség, hogy annak hiánya' esetében a' házasság semminek tartatván, a' férfiú a' leányt szülőinek visszaküldhette, magától elüzhette, sőt ha az eljegyzés utáni bujálkodás reá kisült, az a' birák által megkövezés' büntetésére is itéltethetett. Azért is a' szüzeség' jeleinek, ha a' dolog úgy hozná magával, a' birák előtti bebizonyíthatása végett, mikép a' zsidóknál, úgy más napkeleti nemzeteknél is, az összekelés' szakán a' leány' szülői' részéről a' szükséges intézetek meg szoktak tétetni, nehogy a' férjnek a' hamiskodásra alkalom nyujtassék. Néha azonban annak kutatása, az eljegyzéskori szerződésnél fogva, a' menyasszonytól elháríttatott; gyakran pedig a' vőlegény, bizonyos okokból, a' kutatástól önként és örömest elállott. A' jógkörüli elméletnél azonban különösnek látszik, hogy sem a' görög sem a' római törvények,

[1] Cunaeus Libr. II. cap. 3. de Republ. Hebraeor. III. Mós. 21. 7.

noha egyéb tárgyat terjedelmesen kimerítenek, erről szót nem tesznek. Mi az oka ennek? Nyilván az, hogy nálok e' tárgy a' ritkaságok közé tartozott. — Az érintett hiány mai időben sem ad vádlevélre jogot, noha Verbőczink szerint a' női jutalom a' szüzeség' elvételéért rendeltetik.

A' rendszer azt hozza magával, hogy azon kérdést is megvitassuk, valljon a' soknőség a' szent hajdankorban meg volt-e engedve? Sokan állítják, sokan tagadják. Mi azokkal tartunk, kik megengedettnek, sőt Móses' ideje előtt is divatban levőnek állítják [1]). Hiszen istennek kedves emberei, Abrahám és Izsák, is abban éltek. De hogy utóbb is gyakorlatban volt a' soknőség, Móses' törvényeiből nyilván kitetszik [2]), mellyek által azon esetre, ha a' férjnek két felesége vagyon, 's egyikét a' másikánál jobban szereti, 's mind kettőtől gyermeke levén, az elsőszülöttet azonban a' kevesbbé szeretettel nemzvén, az rendeltetik: hogy kedvencz felesége miatt az elsőszületési jógot meg ne sérthesse, hanem az elsőszülöttnek, noha a' kevesbbé kedvelt nejétől való is, az elsőszülötti igazat — melly kettőzött részbeni örökösödésből állott — kiadja, 's azt elsőszülöttnek ismerje.

De onnét is kitetszik a' soknőségnek a' szent hajdanbani törvényszerüsége, mivel Móses tiltja a' férjnek élő neje' testvérét házastársúl venni [3]); mit tiltani felesleges vala a' soknőség' hiánya' esetében. Mert mi tiltva van, azt új törvénynyel tiltani, törvényhozási ferdeségnek méltán tartatik. — Sőt itten egyiknek megtiltása, a' másiknak megengedését foglalja magában. Így tehát más asszonyt vehete nejül, csak felesége' testvérét nem nőszülhette. De mind ezen felül a' soknőségben élhetés' bebizonyítására, sok esetet, okoskodást és szentirási helyet lehetne felhordani; többek között, hogy Gideonnak több neje — 's hogy Elkanának két felesége volt; hogy Saul soknőségben élt [4]).

Valamint azonban alig vagyon tulság, minek védői ne találkoztak — 's alig van olly hiba, mit jeles tudósok igazolni nem akartak volna: úgy a' soknőségnek is akadtak ollyan barátai, kik azt szándékoztak

---

[1]) Michaelis mosaisches Recht §. 94.
[2]) V. Mós. 21. 15—17.
[3]) III. Mós. 18. 8.
[4]) Birák 8. 30.

kivívni, hogy a' soknőség vallási tekintetből most is megállhatna, ha világi törvények azt nem tiltanák.

A' soknőségben élhetés' védői között nem utó helyet foglal Ochin Bernát [1]). Előszámlálja ő a' soknőségben élő szent atyáknak példáit, kiket mindazáltal isten az iránt meg nem feddett. Felhozza továbbá, hogy Lamech soknőségben fiakat nemzvén, ezek, mint a' Szentirás tanusitja, isten előtt kedvesek voltak, következésképen Lamechnek ebbeli cselekedetét büntetés nélkül hagyván, sőt gyermekeit szeretvén a' soknőséget igazolta. A' soknőség védőinek az sem kerülte el figyelmét, a' mit Socrates egyházi történetiró [2]) Velentinianus keresztény római császárról emlékezetül hagyott, hogy tudniillik törvény által kinek kinek engedelmet adott két feleséget vehetésre, minthogy maga is Justusnak, a' piccenai tartomány' elnökének leányát, Justinát, vette feleségül, és mellette előbbi néjét, Severát is megtartotta. De ezekre csak az a' felelet, hogy a' bűn, ha sokak 's nagyok által követtetik is el, a' keresztény vallás' tanítása szerint csak bűn marad, és így szabályúl nem szolgálhat; mert a' melly szentirási törvény azt mondja: hogy a' házasok ketten egy testté lesznek, az a' soknőség' eszméjét kirekeszti, 's a' harmadiknak helyet nem enged. A' mi Lámech' fiait illeti, az isteni jóság véghetetlen levén, ártatlanokat nem büntet, azért nem büntette meg Jéfát is, Gileadnak törvénytelen magzatát, kinek a' Szentirásban sok erénye számláltatik elő.

Mikép Ochin a' soknőség' védésére nézve tulságban mereng, úgy Tertullianus a' nőség' megszorításában tulságig szigorú; mert az egynőségről irt munkájában még azt is kárhoztatja [3]), ha ki felesége' halála után ismét megházasodik.

A' soknőség' következménye volt az is, hogy hajdan a' zsidók adásvevés által házasodtak, noha van példa, hogy adásvevés nélküli hazasságok is léteztek, amminthogy Sára és Rebeka [4]) adásvevésen kivül mentek férjhez. Illy nők a' többi felett elsőséggel birtak,

---

[1]) Theodori Bezae Tractatus de Polygamia. Genevae 1610.

[2]) Socrates Libr. VI. cap. 26.

[3]) Tertull. de Monogamia cap. 4.

[4]) I. Mós. 24. 64.

's az adásvevés altaliak emezeknek engedelmeskedni tartoztak, 's mint sz. Ágoston helyesen megjegyzi: Kethura 's Hágár, Ábrahám' női a' Sz. irásban ágyasoknak neveztetnek, melly nevezettel Sára soha sem illettetett.

A' női adásvevés a' zsidóknál azóta szünt meg, mióta a' soknőség többé nálok sem divatozik. Minekutána ők a' római császárok' hatalma alá estek, látván ezek, már a' keresztény időszakon a' házasság' tárgyában a' többi alattvalóktóli nagyon elkülönbözést, nevezetesen Theodosius, Arcadius és Honorius római császárok, törvény által megtiltották nekik a' soknőséget [1]). De azon törvény nem lett eléggé következetes reájok nézve. A' soknőség nálok nem szünt meg. Magok közűl kellett tehát ollyannak támadni, ki a' soknőséget foganatosan eltiltaná. Illyen lett Rabbenu Gerson, ki a' zsidó évszámlálás szerint 4830dik, a' mienk szerint pedig mintegy a' X-dik században azt rendelte, hogy az egyházbóli kiátkozás' és kitiltás' büntetése alatt senki többé két feleséget ne merjen tartani, okáúl azt adván, hogy a' soknőség a' házassági egyetértést zavarja, viszályt 's versenygést támaszt, 's igazi házi békét 's csendet csak az egynőségben lehet elérni. Másod okáúl azt adta, hogy minden férjfiúról, midőn házasodik és egy nőszemélynek adja szavát, azt kell föltenni, hogy szavát meg nem szegi, 's az egynek tett fogadás mellett maradván, neje mellé többet nem szándékozik venni. Ezen rendelet Kolbo nevezetű, 's a' zsidóknál nagy tiszteletben tartatni szokott könyvnek 116dik száma alatt foglaltatik, mit a' zsidóság minden ellenkezés nélkül elfogadott, 's időnkben is szinte követ.

A' vérségi izek' tilalmazása is Móses' törvényeiből szivárgott át az utónemzetek' törvényeibe [2]). Sőt hogy maiglan is némelly iteszékeken 's világi fejedelmeknél a' rokonsági izektőli feloldozás' esetében nagy befolyása vagyon Móses' törvényeinek, az tagadhatatlan. Vannak, kik azt állítják, hogy azok maiglan is kötelezőerővel birnak; meggyőződésem azonban az, hogy Mósesnek e' tárgyú törvényei más nemzeteket csak bevétel 's elfogadás által kötelezhetnek, mert csak az Israël népnek szólanak, nyilván kimondatván őket illetőleg: Hallj ad Israël. Innét a' római

---

[1]) Cod. Libr. I. tit 9. Leg. 7.

[2]) III. Mós. 18. és 20. fejezetei.

catholicusoknál azokra semmi tekintet nincs. A' tridenti főzsinat 24dik ülésének 3. c. így szól: „Ha ki azt mondja: hogy a' házassági összekelést a' vérségnek és sógorságnak csak azon izei gátolhatják, mellyek Móses' harmadik könyvében kijelelvék, és hogy az anyaszentegyház azoknak némellyike iránt feloldozást nem adhat, vagy hogy több meggátló, vagy felbontó tilalmat az ottan megmondottaknál nem rendelhet, azt anathema érje." Továbbá ugyanazon ülésnek 5. c. nyilván mondja. „A' második iztől senki fel ne oldoztassék csak a' nagy fejedelmek, és ha a' közügy azt kivánja."

Itt az a' kérdés fordúl elő: valljon mi ok indította legyen a' törvényhozókat, némelly a' házasság' tárgyábani vérségizek' megtiltására? Az okadásban a' jogirók egymástól igen különböznek; — némellyek a' természeti irtózást jelelik ki annak alapjáúl, de ez véleményem szerint meg nem állhat; mert sok hajdani nemzet nem ismert illyes tilalmazó törvényeket, miket, természeti irtózás miatt, kellett volna ismerniök; 's lám a' vad embereknél sem támaszt a' vérségi rokonság semmi természeti irtózást.

Buffon és Hutcheson azt állítják: hogy a' nemzedéki korcsositás' eltávoztatását kell a' vérségi tilalom' alapjáúl venni. Állitásoknak támogatására némelly állatfajok körüli tapasztalásokra hivatkoznak. De okadások az emberre nézve meg nem áll 's nem alkalmazható; mert sem tilalmat soha nem látott hajdani nemzetekben, sem a' mostani vadnépekben az állított elkorcsosodásnak nyomait nem látjuk, sőt a' kananitákat, kiknél testvér testvérrel nőszült, Móses maga úgy irja le, mint óriás nagyságú magas erős embereket.

Az egyházi jogtest[1]) 's más némellyek abban keresik a' vérségiz' tilának okát, hogy a' házasulandók közel rokonok közűliekkel össze nem kelhetvén, kénytelenek messzebbi családokból választani társat, 's ekképen az emberi nemzet' szorosabb vérségi kapcsolatokba hozatván a' kölcsönös jóakarat 's felebaráti szeretet előmozdíttatik. De ezen ok sem az igazi; mert ha ez állana, testvérek' gyermekei közt a' házasságot Móses meg nem engedte volna.

---

[1]) Decr. Gregor. Pars. II. causa 35. cap. 15.

De talán az atyafisági tekintet' fentartása szolgálhat a' rokonsági iz' tilának alapjáúl? t. i. a' szülők gyermekeiktől —, szülők' testvére unoka-öcscsöktől bizonyos tiszteltetést és tekintetben tartatást kivánván, ezen mineműség a' házassági összekelés által megszegetnék. Az érintett tilnak ez sem lehet oka; mert maga jogáról természet szerint kiki szabadon lemondhatván, egy harmadiknak, t. i. a' törvényhozónak, joga nem volna őtet gátolni, sem a' vérségizi tilalom a' törvényhozásnak tárgya nem lehetne; következésképen, ha az atyának testvére, bátyja' leányát feleségűl venné, szabadságában állana maga jogáról a' házasság' esetében lemondani [1]). Mind ezek tehát a' kérdésbe vett til' okai nem lehetnek.

Legelfogadhatóbb ok 's alapnak lehet venni az erénynek illy mód általi előmozdítását, és az erkölcstelenségnek meggátolását. Az illy tilalmazó törvények' hiánya a' házi viszonyokban rendetlenséget okozna; köz érintésben együttélő rokonok a' házassági összekelhetés' reménye 's ürügye alatt sok fonákságot 's bünt követnének el, az erkölcs és egészség' sérelmével vétkeznének, elkövetett szilajságaikat az összeházasulhatás' leplével takarnák, mellyekből a' közéletre sok veszélyes következés háramlanék. Volnának esetek, mellyek miatt fiú atyjának, leány anyjának, testvér testvérnek élete után leselkednék, 's a' rokonok egymás közt örökös viszályban 's halálos gyülölségben élnének.

Móses' harmadik könyvének fentebb idézett helyein kijelelt vérségi tilalmak két részre oszlanak: egyik t. i. a' legszorosabb érintésben együttlakókat 's társalkodókat illeti, a' másik távolabbi atyafiakat érdekel. Az elsők közé tartoznak: szülők, testvérek, mostohák, ip, vő, 's több illyesek; ezekre halált —, a' távolabbi atyafiakra pedig csak polgári büntetést szabnak. Az első osztályzatra nézve az utó nemzeteknél, 's a' mostani csinosult világban semmi vétségi feloldoztatásnak nincsen helye, a' másod osztályzatú tilalmak pedig egyedül csak az israëlitákat kötelezhetvén, más nemzeteknél azon tilalmak más utóbbi törvények által, vagy helybenhagyhatók, vagy feloldozhatók, vagy semisíthetők.

---

[1]) Michaelis mos. Recht. §. 101.

Hogy Móses a' vérségi izek' tilalmazásában a' gyakori együtt lételre, közelebbi érintésbe jöhetésre, 's az ebből eredhető kisebb nagyobb elcsábíthatási alkalomra tekintett, abból is kitetszik, mivel az egyenlő vérségi izekben néha az egyiket megtiltotta, a' másikat pedig tilalom nélkül hagyta; — megtiltotta t. i. a' testvérnek, meghalt testvére' özvegyét elvenni, ha ennek gyermeke volt; nem tiltotta pedig meg az anya' fiútestvére' özvegyéveli házasságot.

Még egy érdekes tárgy vagyon hátra az israëliták' házassági körében, mellyet hasonlóképen a' későbbi nemzetek, némelly módosításokkal a' zsidóktól a' magok házassági viszonyaiba általvettek, t. i.

Az elvállási törvények és szokások.

Már üdvezitőnk' idejében az elválás' tárgyában Hillel és Schammai nevű tudósok, 's a' fő iteszék' — Synedrium magnum — elnökei [1]) között nagy meghasonlás támadt. Hillel azt tanította, hogy Móses akármelly csekély okért megengedte a' férjnek feleségén kiadni, 's tőle elválni. Schammai ellenben azt állította, hogy a' férj nejének egyedül csak a' paráznaság' esetében adhat elváló-levelet.

Kivánatos volna ugyan, hogy Hillel' tanítása, melly valóban erkölcstelen, Móses' törvénye' értelmével meg ne egyeznék; de másképen vagyon a' dolog, 's azt meg kell vallanunk, hogy Hillelnek embertelen tana Móses' törvénye' értelmével tökéletesen megegyezik. De Móses ezen törvényt nem is örömest szabta, hanem, a' mint magát nyilván kifejezte, egyedül a' nemzet' nyakassága' tekintetéből hagyta meg azon szokást, melly törvényeinek kiadatása előtt már a' nemzetnél létezett, példát hagyván e' szerint az utókornak, hogy néha a' megrögzött szokásokat rögtön eltörülni, 's hirtelen újítani, ha mindjárt talán néha jobbra is, nem mindig tanácsos. Hillel Móses' törvényének ebbeli magyarázatában nem hibázott, hanem csak abban vétette el a' dolgot, hogy az ollyan önkényü 's oknélküli elválásokat lelkiösmeretesseknek, 's erkölcsileg is helyben hagyhatóknak lenni tanította, noha azoknál elkölcstelenebb tet-

[1]) Joh. David Michaelis mosaisches Recht. §. 120., Conradi Ikenii Antiquit. hebr. Part. II. cap. 4. §. 18. et Part. III. cap. 1. §. 37., Hadr. Relandi Antiquit. Sacr. Part. II. cap. 7. §. 11., Gemara Hyeros. Chagiga. 77. 4.

tet képzelni sem lehet. Tegyük magunkat az illy szegény asszony' helyzetébe, ki férje' kedvének első kecseit feláldozta, 's nem lehet többé mi volt, 's méltatlanul férje által önkényileg elüzetik, 's gyermekeit férjénél kelletvén hagyni, tőlök irgalmatlanúl megfosztatik. Az erénynek ennél nagyobb megszegése nem lehet. — Elüzni egy ártatlan személyt, kinek szeretetéért a' férj előbb esengett, 's ki semmi más hibát nem követett el, hanem azt, hogy férjét szeretvén neki igent mondott.

Schemmainak tanítása erkölcsiebb volt ugyan, de Móses' tudva levő törvényének valóságos értelmével ellenkezett, melly az elválólevél' adhatását semmi föltételhez nem kötvén, azt teljes szabadsággal a' férjnek önkényére bizta. Megváltónk is az önkényü válólevél-adhatást róta meg, mondván: hogy Móses azt csak a' zsidó nép' nyakassága miatt engedte meg; azonban Mósesnek ebbeli hibás törvényét megjavítani akarván, azt csak a' hivtelenség' esetére szorította[1]). Ezen megszorítás onnét következett, mivel a' valólevél-adhatás a' férj' önkényére volt bizva. — A' hivtelenség és paráznaság minden időkorban tilalmazva levén, iránta új törvényt hozni nem lett volna szükséges, ha Schammai' tanítása, egyedül csak a' paráznaság' esetére alkalmazva állana. De a' paráznaság' esetében nem az elválásról, hanem a' megköveztetésről lehetett csak szó. Urunk' törvénye után a' férjnek két ut nyilt meg, vagy t. i. nejét hivtelenség' esetében a' biróság előtt bevádolhatta, 's a' vétek reá sülvén agyon köveztethette; vagy, ha olly irgalmatlan nem akart lenni, a' nélkül hogy a' vétket nyilvánossá tenné, nejének önkényüleg válólevelet adhatott.

A' válólevél-adhatás nem volt a' zsidóknál viszontagos. A' nő nem adhatott férjének válólevelet, mivel nálok a' nő adásvevés' tárgya volt. Flavius József azonban említ egy esetet, melly ellenkezőt bizonyít. Herodes' huga, Salome, az ő férjének Costobarusnak válólevelet adott. — Ezen történet a' törvényt meg nem rontotta, mert az eredeti zsidókat kötelezett, minők a' most érintett személyek nem voltak, mivel ezek csak a' zsidó vallásra áttértek — proselyti — valának, kiknél az eredetiektől sokban különböző szabályok divatoztak [2]). Ámbár még is úgy lát-

[1]) Máté 5. 31. 32. — 19. 3—9., Márk 10. 2—11.
[2]) Flav. Joseph. Antiquit. Libr. XI. cap. 11.

szik, hogy Krisztus' idejében az asszonyi elválások sem voltak hallatlanok, mellyek azonban a' férj' önkényét a' kiadhatásban nem korlátozták, hanem úgy értendők, hogy ha a' férj válólevelet nem akart adni, 's a' nőnek oka volt az elválásra, ez a' férjet a' válólevél-kiadásra biróilag kényszeríthette [1]).

Idők, erkölcsök 's nemzeti viszonyok forgandók levén, miután Zsidóország a' rómaiaknak meghódolt, 's népei, lakosai hon nélkül a' föld' kerekségén bolygókká lettek, Móses' parancsának ellenére Jerusalemen kivül templomot nem építhetnek, a' templom' megszüntével hallgataggá lőn Sion, az ottani zene, engesztelő áldozatok, nemzeti örömünnepek, és az ezeket hirdető kürtöknek a' hegyekről leható riadásai többé nem örvendeztetik őket. Régi dicsőségök' alkonya után az ó testamentomi szertartásoknak szigorú követése is változást szenvedett, 's nagy részint lehetetlenné vált. Megszünt nemzetisége az isten' választott népének, melly a' szent hajdankor' elsőbb éveiben, midőn más nemzetek' elméjét tudatlanság burkolta, a' teremtő iránti hálaadás' erényébe avatottan a' Jehovát, a' dicsőt, az imádandót, az egész világ' egyetemén egyedül maga ismerte, 's a' föld' többi népét annak magasztalására tanította. — Mivé lett ezen nép időnkben: azt sajnosan de egyszersmind tanulságosan is tapasztalhatjuk. Ugyan is az a' nap, mellyen a' zsidók' ösi szabadságának jótékony világa lesudámlott, mellyen a' hatalom-pálcza kiüttetett kezökből és a' szolgaiság' járma alá konyultak, ugyan az a' nap ölte ki nemes szellemöket is, 's eloltván vidorságokat és őket nemzeti jellemökből kivetkőztetvén alnéppé változtatta. Mert az elmékre, 's a' legfényesebb tettek' előteremtőjére, a' dicsvágyra, semmi keményebb békókat nem verhet mint a' szolgaiság.

Az első templom alatt a' látnokok' buzgósága megtartotta őket a' vallás' tisztaságában. A' második templom alatt, a' látnoki szellem' megszüntével, sokféle szakadások és magyarázgató felekezetek támadtak, u. m. pharisaeusok, saducaeusok és essenusok; sőt Flavius József azt is említi, hogy az ő idejében bizonyos Ban nevü ember olly forma életmódot kezdett, minőt utóbb — Sulpicius Severus' első beszélgetésének tar-

---

[1]) Márk. 10. 12.

talma szerint — a' kereszténységben az anachoréták 's az ezektől külön vált remeték követtek. Illyen felekezeteknek a' házasságra nézve is időről időre nagy behatása volt. Hogy azonban e' tárgyban a' régi és mostani viszonyok közti különbség kitessék, e' jelenkori szertartásokat is röviden előadni szükségesnek vélem.

Időnkben a' zsidók, vallási szempontból tekintve, két felekezetre vannak oszolva: rabbanitákra t. i. és karraitákra. Karraiták azok, kik megvetvén minden emberi koholmányokat, a' Talmud' foglalatát, 's a' benne rendelt szertartásokat, 's rabbini parancsokat egyedül csak hitegető furcsálkodásoknak tekintvén, azokra nem ügyelnek, 's a' Szentirás' tartalmán kivül hiedelmöket nem terjesztik. A' rabbaniták pedig azok, kik nem csak Móses' törvényeit 's mind azt, mi a' látnoki könyvekben foglaltatik, hiszik, de ezen felül a' szájadatokat, talmudi rendeléseket, szertartásokat és a' rabbik' tanításait is tartják 's vallási szabályoknak nézik. A' karraiták nincsenek olly számosan mint a' rabbaniták, 's ezek amazokat annyira gyülölik, hogy leányaikat házastársul nekik semmiképen nem adják, 's minthogy a' vérségi izek' számlalásában, 's a' Talmud által kiszabott házassági szertartásokban tőlök különböznek, őket fattyúknak 's törvénytelen ágyból szülötteknek tekintik.

A' Talmud, valamint egyéb úgy a' házasság' tárgyában is, a' szent hajdaninál több szertartást hozott be. Sok részben a' hajdanit elferdítette, néhol pedig azt utánozta. A' zsidó fiu Talmud szerint 18, a' leány pedig 12 év és egy napos korukban léphetnek csak szabadon házasságra. A' menyasszonyt a' régi adásvevés' jeléül most is pénzzel jegyzik el. A' sógornői jog' árnyékzata a' mostan kiadatni szokott 's úgynevezett chalicza levélben van meg. Ez a' szerződésnek egy neme, melly által a' férj' testvérét a' menyasszony feloldozza, hogy férjének magtalanúl történendő halála' esetében őtet ne tartozzék nőül venni, 's mellyben a' régi szokás' képzetéül csak a' csizma-lehuzathatást tartja fenn magának. Noha ez nálok — minekutána a' soknőség, mint fentebb előadtuk, már megszünt — felesleges: e' szokást még is hiven követik. Ezen kivül szorosan magokat illető több egyezkedés tétetik irásban. Első a' völegény és menyasszony, ugy mind a' két renden levő szülők közti viszonyokat, 's utóbb a' házassági szerződésbe felveendő pontokat és feltételeket foglalja

magában. A' második egyezkedés a' házassági összekelés' napján történik. Előadatik benne: mennyire foganasíttatott az első egyezkedés, mi nem hajtatott még belőle végbe, mi függ még a' jövendőtől, — 's mind ezek még utóbbra is kötelező erővel biróknak nyilatkoztatnak; p. o. megemlítetik, hogy a' házasság valósággal bekövetkezett, mellyik rész mit és mennyit kapott készpénzben, házi eszközökben, ruhákban, menyekzői ajándékúl, 's több illyes. Ugyan ekkor lépnek szerződésre az iránt is, mire tarthat számot a' menyasszony, vagy is már feleség, atyja' halála után; mert a' leány, fiu' létében most sem örökösülhetvén, szükséges annak jövendője iránt gondoskodni. — Szokásba jött, hogy ajándék vagy szerzeményből hagyományképen, egy fiúrésznek felét, vagy atyja' vagyonának tizedrészét kapja a' leány szerződés által. Megemlítetik ez utóbbi szerződési irományban, hogy a' vőlegény' testvérei a' chalicza levelet megkapták, 's több ehhez hasonló tárgy megállapítatik. A' szerződés' foglalatainak megszegése' esetére pénzi büntetés szabatik. Mert nálok mai időben minden dolognak és czélzatnak vége csak a' pénz.

A' rabbik' rendeleteinél fogvást a' férjnek nem szabad addig nejével lakni, mig neki bizonyos summát nem kötelezett, mellyből özvegység' vagy válólevél' esetére élhessen. Mert a' zsidóknál, ha a' férj magtalanúl és végintézet nélkül meghal: nem az özvegy örökösül, hanem férjének fiúágon létező testvérei. Mig a' családban férfi vagyon, a' mi időnkben sem örökösülhet a' leány [1]). Ez az oka, hogy az özvegy asszonyra különös figyelmet kell fordítaniok.

Jegy és nőipénz gyanánt a' zsidó leánynak legalább 5⅓, özvegynek pedig vagy válólevél mellett férjhez menőnek 26⅔ lat finom ezüst szokott köteleztetni. A' házasság körüli sokféle szerződésnek, szertartásnak nemeit, és a' házastársaknak egymásiránti jogait leirni terjedelmes volna, ezen értekezés' határán túl esnék, 's egész könyvet kivánna. Mindazokat Mendelsohn József, Buxtorff János és Nánási Benjamin [2]) elég bőven leirták, 's ezen újabbi szokásaik egyébiránt a' babonáskodá-

---

[1]) IV. Mós. 27. 8. 9.

[2]) Mendelsohns Ritualgesetze der Juden, Buxtorff Synagoga Judaica. Basiliae 1680. Nánási Benjamin Testamentom a' Magyarországi Törvények szerént; 'stb. Pesthen 1798.

sok, jóslatok 's regények közé tartoznak; p. o. hogy az eljegyzés' alkalmával zsidó ifjak új fazokat tartván kezökben, azt az első egyezkedés' alkalmával, 's annak felolvasása után, a' jegyeseknek számtalan szerencsét kivánás közben földhöz verik 's apróra tiporják, melly cselekedettel áldást és bőséget vélnek a' jegyesekre varázsolhatni. Az ajtón álló az elmenőket édes borral kinálgatja. Az asszonyok a' menyasszonyt az összekelés' napja előtt nagy lármával fürdeni vezetik, és hideg vizbe mártják. A' jegyesek egymásnak menyekzői övet küldenek, vagyonukhoz képest 's a' mennyire tőlök telik: a' vőlegény ezüst, a' menyasszony arany szövetűt. Midőn a' rabbi őket összeadja, kezet fogat velök, 's palástja' szárnyát a' vőlegény' nyaka körül elvonván, a' menyasszony' fejét vele befödi, a'[1]) szentirásbeli azon szavakat elmondván „Terjeszd ki palástodat a' te szolgálódra.“ Egy pohár bort annakutána megáldván a' házas párnak nyujtja megivás végett, azon közben reájok is áldást mond. A' népség legottan a' házaspárra gabonát hint, melly közé a' gazdagabbak pénzt is kevernek, mellyet a' szegényebbek felszedegetnek. A' gabona is szorgalmatosan feltakarítatik, nehogy a' népség azt eltapodja. Végtére a' rabbi a' vőlegénytől drágakő nélküli arany gyürüt veszen által, 's azt két bizonyságnak megmutatván, a' vőlegénynek azt ismét visszaadja, 's vele menyasszonya' újjára huzatja, 's e' szókat mondatja: „Ezen gyürüvel eljegyeztelek Móses' és az Israël' törvénye szerint.“ Annakutána a' bizonyságok előtt az eljegyzés és összekelés közüli sokféle szerződések felolvastatnak, úgy a' rabbi a' szertartások' ekképeni bevégeztével reájok hétszeri áldást mond.

Lakadalom több napig tart. A' vőlegény, tehetségéhez képest, fénypazart tartozik mutatni; mivel a' zsidóknál az az uralkodó elv, hogy a' férj nőjét emelheti, de le nem szállíthatja, azaz mint nálunk a' nő férje' álláspontját követi és rangjában részesül; ellenben ha a' nő alantiabb álláspontúhoz megyen férjhez, a' maga rangját megtartja önmagára nézve, és így férje le nem szállíthatja őtet, de felebb viheti. Lakadalmi költségek' könnyebb viselhetése végett a' jó barátok, 's gazdagabbak a' házaspárt meg szokták ajándékozni, tőlök is hasonló esetben viszonzást várván.

---

[1]) Ruth. 3. 19.

A' Szentirás szerint a' hajdani elválások nem sok szertartással mentek véghez. Az elválasztó-levél minő irszerrel iratott, nem tudjuk. A' mi időnkben, noha ritkábbak lettek a' zsidóknál az elválások, de még is csakugyan szokásban vannak. A' Talmud' abbeli tartalma, és a' rabbik által kiadatott szigorú szabályok azokat megnehezítették. Számtalanok a' válólevél' irása körüli észrevételek, szertartások és költségek. — Mind azokat a' rabbik azért gondolták ki, hogy az elválásokat akadályozzák, 's ritkábbakká tegyék, 's hogy a' férjek azoktól irtózzanak. Azon említett szertartások közűl itten némellyeket meg kell érintenünk. Előre megjegyezvén azt, ha a' nő' hivtelensége forog fenn, nem igen akadékoskodnak, más esetekben azonban minden aprósáságokra ügyeltetnek; p. o. kik lehetnek alkalmasok a' válólevél' irására, minő hártyára kell azt irni, minő tintával, hány sorból álljon a' válólevél, minő szavakkal irassék, mi legyen fő tartalma, hány 's minő tanúnak kell jelen lenni, a' tanúk pecséteiket mikép nyomják a' válólevélre, 's mikép irják alá magokat, mi mód és szertartás követtessék az általadásban, melly kiterjedésü legyen az iró-hártya? Ezek 's több hason szertartás ellen, ha hiba követtetik el, az elválást ez alkalommal megakadályozza.

Majmon Móses a' válásokról irt munkája' második részének negyedik fejezetében, a' most szokásban levő válólevél irszerének mintáját ekkép adja elő.

„A' világ' teremtésének 5600dik évében, Tebeth hónap' 26dikán, és így a' hétnek 6dik napján itt Pesten, melly város a' Duna mellett vagyon, szokásban vett időszámlálás szerint én Schöner Ábrahám, Izsák Móses rabbinak fia, ki most a' Duna mellett ugyan itt Pesten lakom, és ha nekem akárminő más nevezetem, vagy vezetéknevem volna, vagy szülőim, vagy házám, vagy szülőimnek házája máskép hivatnék, — tégedet, Sára feleségem, kinek vezetékneve Schöner, Izsák Móses rabbinak Pest' városából leánya vagy, akár ha más vezeték 's egyéb neved, vagy nevezeted, neked, szülőidnek, házádnak, vagy szülőid' házájának volna, most szabad akaratomból, minden kényszerítés nélkül elüzni, elereszteni szándékoztam, most pedig ezennel tőled elválom, tőlem elmenni parancsollak és elüzlek, hogy független légy, és a' hova és a' kihez akarsz, szabadon mehess, és senki attól el ne tiltson, e' naptól

fogva örök időkig. Tehát akármelly férjfiunak szabad légy, melly végre nesze neked ezen elváló, elűző és eleresztő-irat, Móses' és Israël' törvénye szerint."

A' felek' rabbija még két idegen rabbit tanúkkal együtt szólítván magához, a' synagóga' ajtajában reggeli imádság után napkeletnek fordulva megáll 's mind a' tanúk, mind a' felekhez sokféle intéseket, oktatásokat és kérdéseket teszen, 's a' válással felhagyást a' felek közt nem sikeríthetvén, az asszonynyal gyürüjét lehuzatja, kezeit kinyujtatja, 's a' férjjel a' válólevelet átadatja, 's végtére mindnyájok' jelenlétében kinyilatkoztatja, hogy kiátkozás' büntetése alatt senki a' válólevél ellen kifogást tenni ne bátorkodjék azután, ha ez alkalommal az ellen kifogást nem tett, 's fondorkodását ki nem jelentette.

A' házassági szerződések' irszerének is lehetne modorát adni, de már egyébiránt is talán kelletinél 's az értekezés' szabályán túl vágólag terjesztők a' zsidók' házassága körüli elmélkedésünket, melly azonban szükséges volt azon szempontból is, hogy ez értekezés' elején érintett állításunk annál szembetünőbb, 's a' következőkből kiviláglóbb legyen. Ha tehát a' mondottakat, a' mondandókkal összevetjük, 's a' régieket a' mostani nemzetek' házassági szertartásaikkal, törvényeikkel és viszonyaikkal párhuzamba teszszük, meggyőződhetünk arról, hogy — mint fentebb állítánk — a' hajdankor' bölcseségének 's tudományos állásának kutatása és ismerete mostan sem mellőzhető, sőt minden tanosztály' forrása gyanánt tekintendő.

Mindezeket összehasonlítás' okáért tehát terjedelmesen előre bocsátván, ideje más nemzeteknek e' tárgy körüli viszonyait is szemlélőre vennünk, hogy úgy ezt a' következtetést tehessük. — Figyelemmel kövessük a' fokonkénti haladást, de a' hajdaniakat, mint legtisztább forrásokat el ne hanyagoljuk, sőt, mind jogi, mind más tudományi tekintetben érdemileg méltányoljuk.

Átnézvén a' mondottak szerint a' zsidó házassági viszonyoknak külön jeleneteit 's változásait, szembetünőbb leszen: mikép vették által 's hozták gyakorlatba a' zsidóktól, noha módosítva, az utónemzetek a' házassági törvények', szertartások' és viszonyok' eszméit.

Onnét vagyon, hogy mind a' görög, mind a' római törvények, szertartások és viszonyok a' házassági tárgyakra nézve a' fentebb mondottakhoz hasonlítanak. A' most nevezett nemzeteknél is megkivántatott, különösen az atyai hatalom alatti gyermekeknek házassága' törvényesítésére, az atyáknak megegyezése, 's a' házasulandó feleknek kölcsönös akarata [1]. A' zsidóknál, mint fentebb előadtuk, az isteni parancs' betöltése szolgált a' házasodásra ösztönül. A' görögöknél és rómaiaknál némi kiváltságok és szabadalmakkali kecsegtetés, néha pedig büntetés' 's megrovatás' fenyitéke által kellett a' házaséletet eszközölni, 's a' nőtelen életet gyériteni [2]. Augustus a' nőtelenséget büntette, a' házaséletet 's a' gyermekek' számát jutalmazta. Papius és Poppaeus consulok e' tárgyra nézve törvényt hoztak, mellyhez az utóbb hozatott házassági törvények is alkalmazvák. A' nőtelen életet követőknek Lacedaemonban tél' közepén mezitláb kellett a' köztéren megjelenni, 's a' nyilvános látványjátékoktól ellenni. — Rómában az erkölcsőrök megfeddették a' nőtelen életüeket, 's hivatalkeresésben a' házasoknak azok előtt elsőség adatott. A' társaséletben is az nyert legnagyobb megkülönböztetést, kinek legtöbb gyermeke volt. Valamint Móses' törvényei meg nem engedték az akárkiveli szabadon házasságra léphetést, úgy a' rómaiaknál is izi, nemzeti, rokoni és rangi tilalmak léteztek. Noha Julius' Papius' és Poppaeus' törvényei a' nőtelenséget kárhoztatták, 's a' házaséletnek kedveztek, még sem engedték meg római polgárnak akárkivel házasságra lépni. Nálok a' római polgár csak római polgárnőt —, valamint a' görögöknél is a' görög polgár csak görög polgárnőt vehetett. Ha római polgár latinus sorsút, vagy idegent akart nőűl venni, azt csak engedelemkinyerés mellett tehette. A' fattyú gyermekek nálok is, mint a' zsidóknál, anyjok' sorsát követték, valamint szinte minden törvény elleni összekelésekben is a' magzat mindig annak sorsát követte, ki szülői közűl legalantiabb állapotú volt. Ha római polgár idegennel kelt össze, nem tartatott házasságnak, hanem csak együttélésnek, 's a' magzat idegenbelinek tekintetett. Családi rangra is volt ügyelet, p. o. tanácsnok' leánya,

[1] Dig. libr. I. tit. 5., Dig. libr. XXII. tit. 2., Musaeus v. 179.

[2] Liv. Epitom. libr. LIX., Dion. lib. XLIII. 56., Gell. libr. I. c. 6., Plin. Epist. 16. libr. VII. Gravina Tom. II. §. 36—51., Horat. Carm. Sec. 17—20.

ha szabadoshoz ment, nem tartatott házasságnak, ha mindjárt az atya a' tanácsnokságból kiesett is [1]). Az is meg volt határozva a' rómaiaknál, hogy hatvan esztendős férfi ötven esztendős nőt nem vehetett, de fiatalabbat szabad volt neki feleségül venni, 's akkor azon jogokban részesült, mellyek a' hatvan esztendős kor előtti házasságba lépőt illették; ellenben ha ötven esztendősnél korosabb asszonyi személy, hatvan esztendőn alól létéző férfihez ment nőül, egyenetlen házasságnak tartatott, és a' házasok' részére a' törvény által rendelt kedvezésekben nem részesült; t. i. hagyományokban nem örökösülhetett, jegyre számot nem tarthatott, közhelyeken elsőbbséggel nem birhatott, gyámsági alkalmatlanságoktól nem menekedhetett, tiszteltetés végett magát a' közjegyzőkönyvbe nem irathatta [2]), melly kiváltságokkal az igazi házasságban élők, 's gyermekeket nemzők birhattak. A' kiknek Rómában három, Rómán kívül az országban négy és a' római tartományban öt gyermeke volt, még a' mondottakon kivül jelesebb jogokkal is birtak, a' játékszínekben elsőbb helyen ültek, némelly közterhek' viselésétől mentvék. Lacedaemonban, kinek három gyermeke vala, a' város körüli őrködéstől —, kinek pedig négy volt, minden köztehertől szabaddá tétetett.

A' nőtelenségnek következő büntetései is voltak szabva. Idegenek után a' nőtelenek végrendelet által nem örökösülhettek, 's atyafiaik után is csak a' hatodik iziglen részesülhettek. A' nőtelenség' büntetése 's a' megrovatás kezdődött a' férfiaknál mindjárt a' 25dik, asszonyi személyeknél a' 20dik év' elforgása után.

A' házasságot megelőzte az eljegyzés. Ez mind a' görögöknél mind a' rómaiaknál a' szertartásokra 's ünnepélyességre igen egy forma volt. A' vőlegény gyürüt váltott jegyesével, melly szerelem' zálogának, vagy szerelemfogadásnak hivatott [3]). Jegypénzt nem a' férfi adott vagy kötelezett, hanem a' menyasszony a' vőlegénynek, a' házasság' szükségeinek könnyebb pótolhatása végett. Mennyisége a' rómaiaknál nem volt meghatározva, a' görögöknél azonban azt Solon' törvénye kevésre szabta, ne-

---

[1]) Dig. libr. I. tit. 9., Ulp. tit. 5. §. 2. et 16. §. 1—4.

[2]) Juven. Sat. 9. v. 84—91.

[3]) Plaut. Milit. Act. 4. sc. 1. v. 9., Gell. 17. 2. 21., Idem Noct. Att. libr. IV. cap. 4.

hogy a' gazdag nő férjének parancsolni merjen [1]. Lycurgus pedig egészen megtiltotta. A' szegény leányok a' közkincstár' költségén adattak férjhez. A' széppel kevesebb a' rúttal több jegypénz adatott. A' leányok a' görögöknél is valamint a' zsidóknál csak fiu' nem-létében örökösültek, 's szinte az illy örökösülő leány legközelebbi rokonához tartozott nőül menni. Romában ugyan eleintén a' leányok örökösültek, de csekélységben, sőt volt olly időpont is, mellyben egészen kizárattak, mig végre Justinianus császár Q. Voconius Saxa népszónok' ebbeli korlátozó törvényét eltörülvén az örökösödési különbségnek véget vetett [2]. A' férjnek kellvén lakhelyről gondoskodni, az vezette haza feleségét a' nászok', vőfényck', örömanyák' 's nyoszolyóleányok' kiséretében, meggyujtott fáklyákkal, mindenféle zeneszerek' hangzásai között [3]. Elhálás előtt a' menyasszonynak meg kellett fürödni [4]. Lakadalom után másnap jó barátaik és rokonaik ajándékokat küldöttek az új házasoknak.

Fentebb mondottuk, hogy római polgár csak római polgárnőt vehetett; de különös az, hogy Juvenalis' idejében a' római asszonyok már nem irtóztak a' zsidó férfiaktól, sem viszont. Ezen állitást tanusítja Juvenalis, mint szinte e' római kővéset [5].

AUR. SOTER. ET
AUR. STEPHANUS.
AUR. SOTERIAE
MATRI PIENTISS.
RELIGIONI JUDA-
ICAE METUENTI.

Jegybe korán szabad volt lépni, de két esztendőnél tovább nem volt szabad jegyben járni, és a' házassági törvényeket a' hosszú halasztás által kijátszani; — a' leány 12, a' férjfiú 14 esztendős korában házasságra léphetett, de a' házassági törvények' szigorúsága csak 20dik esztendővel az asszonynál, a' férfiunál pedig a' 25dikkel vehette kez-

[1] Demosth. in Neaeram. Plutarch. in Solone.
[2] Justin. Inst. Libr. III. tit. 2. §. 3.
[3] Homer. Odyss. III. v. 272.
[4] Aristoph. in Lysistrata v. 377.
[5] Juv. Satyr. XIV. v. 97., Grut. Thesaur. Inscript. pag. 721. Nr. 11.

detét, 's tartott az asszonyra nézve ötven, a' férfiúra nézve pedig hatvan esztendős korig. Házasságra lépéskor nyilván be kellett jegyeztetni, hogy gyermeknemzés végett kelnek össze. Valerius Maximus [1]) azt irja: Augustus császár két öreg' házasságra léptét, mivel gyermeknemzésre alkalmatlanok voltak, megsemmisítette 's a' férjtől a' jegyet visszavétette. Sőt a' másodszori férjhez menés szabad volt ugyan, de bujaság' gyanujával rovatott. Bort inni nem volt szabad a' római asszonyoknak, 's ha bornemiszák-e? annak megtudása végett a' rokonokat meg kellett csókolniok, mellyből utóbb az a' visszaélés következett, hogy az aszszonyok magoknak kelletinél több rokont tartottak, hogy csókjaikat többeknek oszthassák [2]).

A' görögöknél 's rómaiaknál is voltak vérségizi tilalmak. A' felalá menő vonalon végtelenül meg volt tiltva a' házasság. Az oldalagos vonalon azon izek tiltvák, mellyek Justinianus' oktatásai' első könyvének tizedik czimében kijeleltettek. Valamint a' római, úgy az egyházi jog [3]) is egykor hasonlóan mind atyai mind anyai részről hét izet tiltott meg, azt adván okúl, hogy azontúl a' vérségnek már emlékezete sem lehet. A' vérségizek' tiltása azonban minden nemzetnél időről időre változott. Tacitus azt mondja [4]), hogy idejében feltetsző volt, ha testvér testvérnek leányát feleségül vette, noha más nemzeteknél szokásban volt. — De a' legrégiebb időben a' rómaiaknál sem lehetett ez olly nagy ritkaság, mint Tacitus' idéztem szavai után gondolhatná az ember. Mert Livius azon beszédében, mit Ligustinus' személyzetében ir, ellenkezőt nyilvánít, mondván: „midőn a' házasodhatási kort elértem, az atyám öntestvére' leányát adta nekem feleségűl" [5]).

Solon Athenaeben az egyhasiaknak, t. i. egy anyától valóknak, a' házasságot megtiltotta, az egy atyától, de más anyától szülötteknek pedig megengedte. Lycurgus azonban más elvektől vezéreltetve, hason

---

[1]) Valer. Max. Libr. VII. c. 7. §. 4.
[2]) Propert. Libr. II. Eleg. 6. v. 7.
[3]) Cod. Libr. V. tit. 4. leg. 17.
[4]) Tac. Annal. XII. c. 6.
[5]) Liv. XLII. c. 34.

esetben ezzel épen ellenkező törvényt alkotott Spartában. Philo említi, hogy az aegyptusiak minden különbség nélkül összeházasodhattak.

Eleintén mind a' két nemzetnél nem csak soknőség, hanem sokférjség is divatozott. Bizonyítja ezt Antiochenus Malaladictus nevü görög iró, kinek eredeti kézirata, Seldenus szerint, az oxoniai könyvtárban, a' 24dik levélen A. betü alatt őriztetik. — Cecrops azonban mind ezen visszaélésnek véget vetett; mert Aegyptusból, hova tapasztalás' kedveért utazott, visszatérvén, Athenaeben eltörölte a' bolygó nőszködést, 's azt rendelte, hogy leánynak házasemberhez nem szabad feleségül menni; Socrates és Euripides soknősége mutatja azonban, hogy Cecrops' törvénye foganatba nem mindenütt ment [1]).

Jupiternek főpapja a' rómaiaknál nem válhatott el feleségétől, 's ha özvegyet hagyott, az többé férjhez nem mehetett, ha pedig felesége meghalt, fel kellett hagyni hivatalával mint Gellius X-dik könyve' 15 fejezetében előadatik. — A' lakadalmi költségeket szabályozta Licinius. A' feleségvevésnek a' rómaiaknál három módja volt. Összekelés, 's folytonosan együttlakás, gyermeknemzés 's fölnevelés végett. Adásvevés, melly inkább jelezete volt más nemzeti régi szokások' átvevésének, mint p. o. a' zsidókénak. Harmadik módja volt a' lisztáldozat, ha t. i. férfi és asszonyi személy' házasságra czélzó szertartásból, a' főpap és tiz tanu előtt az isteneknek liszttel vagy gabonával együtt áldoztak. A' házasságnak ezen említett három módja közűl ez utóbbi volt a' legszokottabb 's ünnepélyesebb, 's a' főnökök által leginkább ez gyakoroltatott. Plinius ez utolsó módot a' többinek elébe teszi [2]). A' szertartás abból állott, hogy áldozatkor a' menyasszony előtt buzakenyeret vittek, melyből a' házasulók áldozat' alkalmával együtt ettek [3]). Némelly büvös szertartások 's jóslatok is gyakoroltattak a' házassági összeköttetés' elején, p. o. az áldozatra szánt állatból az epét ki kellett vetni annak jeléül, hogy a' házasok' köréből minden keserűségnek számüzve kell lenni. A' menyasszony' haját dárda' hegyével illették annak jóslatáúl, hogy a' nő erős

---

[1]) Gell. 15. 20., Liv. 40. 8., Corn. Nep. in Praefat. ut idem in Cimone c. 1.
[2]) Plin. Libr. XVIII. c. 3.
[3]) Plin. Libr. VIII. c. 48. és Libr. XXVIII. c. 9.

és keményeket szüljön. — A' menyasszony a' vőlegény' ajtaját farkas és sertvés hájjal szokta megkenni, azon hiszemben, hogy az által a' megigéztetést elkerüli, 's magára szaporodást bájol. Mert a' szühetést a' római asszonyok is áldásnak tartották. A' menyasszony képét mind a' görögöknél mind a' rómaiknál beleplezte, 's csak legközelebbi rokonai előtt jelenhetett meg leplezetlenül. A' vőlegény a' menyasszonyt haza vezetvén, ennek nem volt szabad az ajtó' küszöbére tapodni, hanem a' kisérő asszonyok azt vele átugratták. A' házba léptekor a' kulcsok neki átadattak, annak jeléül, hogy a' házi gondok őt illetik, 's azokat híven vigye 's kötelességének ismerje. Tüz és viz vitettek az új házasok elébe, 's lábaik megmosattak [1]). A' menyasszonyt szolgálók is kisérték férje' házához, kik a' beálló munkásság' jeléűl rokkát, orsót és fonalat vittek utána. A' római asszonyok fonáson és szövésen kivül másra nem is voltak olly szigorúan kötelezve; de ebbeli kötelességöket még a' fejedelmi nők is teljesítették. Augustus császár nem viselt házánal rendesen más ruhát, mint mellyet felesége, huga, leánya és unokái készítettek; szinte azt irja Curtius is nagy Sándorról, hogy a' melly ruhát viselt, az hugainak nem csak ajándoka, hanem készítménye is vala [2]).

Mind a' görögöknél, mind a' rómaiaknál a' férj csekély okért kiadhatott nőjén. Sőt ha hivtelenség' esetében a' görögöknél rajta ki nem adott, maga látta baját; mert senki nem becsülte, hanem úgy nézte, mint hason hibában fetrengőt. A' paráznaság' büntetése nálok is, mint a' zsidóknál, megkövezés volt [3]). Idővel ezen vétek' büntetése enyhébb lett, 's a' gazdagabbak pénzen magokat tőle megválthatták. A' szegényebbek pedig más érzékeny testi fenyítéket állottak ki. Válólevélben a' válás' okait ki kellett nyilván tenni. Ha a' nő elhagyta férjét, a' házassági kapcsolat azonnal fel lett oldva. — Juvenalis' idejében a' nők könnyelmüleg elváltak férjeiktől, és noha ez hajdan nekiek szabad nem volt, még is már akkor arra magoknak szabadságot vevén, mind a' két nemzetnél férjeiknek valólevéladhatást szokásba hozták [4]). Plutarchus is Romulus'

---

[1]) Dig. libr. XXIV. tit. 1. lege 56.
[2]) Suet. Aug. 73., Curt. Libr. V. cap. 2. §. 21.
[3]) Homer. Il. 3. 57.
[4]) Juven. Satyr. VI. v. 222—234.

életrajzában azt irja, hogy a' római asszonyoknak nem volt viszontagos szabadságok a' férjfiakéval, mert azok régi időben nem adhattak férjeiknek válólevelet.

Sem a' férjnek, sem a' nőnek becsületére nem szolgált az egymástóli elválás [1]). Cimonnak felesége 's egyszersmind huga, Elpinice, mindazáltal, hogy férjét 's egyszersmind bátyját a' fogságból kiszabadítsa a' pénzes Calliashoz ment nőül. Mint különösség, úgy tekintethetik, hogy a' római férj megelégelvén gyermekeit, másnak adhatta által nejét, hogy általa több rokonsági kapcsolatba jöhessen, 's más is ekképen gyermekekre szert tehessen. Lucanus nevezetesen elénekli, mint adta által Cato, Marcia nevezetü feleségét Hortensius barátjának, 's ennek halála után mint fogadta ismét vissza magához.

Említett költész ezen nevezetes történetet ekképen adja elő [2]):

A' nap azonba' sötétségét hüvös éjnek elüzvén,
Ajtó megzördült, 's érkezvén Marcia szent nő
Hortens' hamvaitól, azon elkeseredve belépett. —
Régi viránykorban nőül Cato vette el őtet;
De hogy házasság' bérét lefizette urának
Három magzatban, Hortenshez szülnie adta,
Hogy kettős házat vérség' kötelébe szorítson
Mint anya; e' férjnek hogy azonba' mederbe temette
Hamvait, és képét szomorúság' gyásza borítá,
Bus mellét sürüen verdesvén szöghaja tépve,
'S hamvaival ridegül béhintve szerette urának,
És nem más tetsző kecscsel piperézve, igyen szólt:
Mig lehetett, mig erőm engedte, tudod Cato, tettem
A' te parancsaidat, 's két férjnek hitvese lettem;
Vissza jövök most bágyattan, 's kimerítve szüléstől,
Már nem férj' kéjére való; végy hajdani frigybe
Vissza, elég nékem csupa házasság' neve; engedd,
Hadd véssék sirkőmre „Catónak Marcia nője": —
És ne legyen kérdés majd hosszas időknek utána,
Első férjemtől elüzetve, vagy általadatva
Váltam-e el? Nem örömnapokon 's nem boldog időben
Érkezem; a' gondokra jövök, 's osztozni bajokban,
Vigy táborba veled, mért hagynál béke' ölében?
Hát közelebb legyen-e Kornelia a' honi harczhoz?

---

[1]) Euripid. in Medea 236., Athenaeus 13. 1., Corn. Nep. Cim. 1. — [2]) Lucan. II. 326.

E' szavak a' férfin győztek, 's noha nem vala ekkor
Házasságra idő, már had' lármája beállván;
Még is az összekelést tetszett megtartni szerényen,
'S fény nélkül, 's csak az isteneket meghívni tanúknak.
Ünnepi bokréták küszöböt czifrán nem övedzék;
'S a' kettős ajtón nem függe menyasszonyi kendő;
Nincsenek ágylépcsők elefánt csontból, se' szövétnek'
Száma nem ég, 's az aranyhimzést nem tünteti szembe.
Búbját a' nyoszolyó-asszony nem nyomja fejére,
Intvén, hogy küszöböt lábával meg ne tapintson.
A' félszeg nőnek képét nem leplezi gyengén
Lángszínű fátyol leeresztve szemérme' jeléül;
Övkő a' lobogó köntöst nem szegte derékhöz,
Semmi nyakéke se' volt, feltűrt karait se' szorítá
Vállainál fogvást letüzött karakója feszesbben.
Úgy volt öltözködve miként gyász hozta magával,
'S a' mint gyermekeit, szintúgy a' férjet ölelte.
Ernyedezett biborát temetési gyapott ruha födte,
Nem zengtek muzsikák; sem régi szabíni szokásként
Bús férjnek pajkos szavakat nem kell vala hallni.
Nem gyűltek rokonok, nem gyűltek magzatok egybe,
Csendesen összekelének, elég tanu lőn vala Brutus.

Caesar azonban Catót, ellene irt könyvében, a' többek között ezen cselekedetéért is megrótta.

Elválás' jelezete volt, ha a' férj az eljegyzéskori szerződés' tábláit a' nő' szeme' láttára összerontotta, vagy ha a' férj nejétől a' kulcsokat elvette; — avvagy ha azt mondotta neki „szedd össze poggyászodat 's menj ki házamból." — Azon esetre az asszony által adott hitpénzt 's hozományt vissza kellett adni, 's annak szabad lőn más férjhez menni, de úgy, hogy a' netalán születendhető magzat' kihez tartózása iránt zavar ne történjék. Ennek elhárítása végett a' zsidóknál három hónap vala kitűzve, meddig az asszony férjhez nem mehetett. Ezen szabályt vették be a' görögök és rómaiak is.

A' válóper a' rómaiaknál nem iteszék előtt, hanem a' rokonok' 's jó barátok' tanácsüléseiben végeztetett. Megjegyzi továbbá Valerius Maximus[1]: hogy férj és nő közötti elválás Róma' építésétől fogva 520 évig,

[1]) Valerius Max. Libr. II. cap. 9., Gellius libr. IV. cap. 3.

egy sem történt. Első volt Spurius Carvilius, ki nejétől meddősége miatt elvált. A' ki, ámbár úgy látszik hogy helyes oka volt, még is ebbeli cselekedetéért sokaktól megrovatott, sőt az erkölcsőrök előtt is kénytelen volt megesküdni arra, hogy csupán csak nemzhetés' okáért követte el azon elválást. Rómában hajdan férjengesztelő istennének temploma létezett, a' hová viszálkodás' esetében a' házastársak bemenvén, onnét jobbára egymással kibékülve tértek haza; melly körülállás és áhitatos intézet is segéd eszköz lőn akkoriban az elválások' gyéritésére. A' soknőséget Julius Caesar ismét vissza akarta hozni Rómába[1]. Antonius harmadfőnök két nős volt.

A' fentebb előadottakból nyilván láthattuk a' földteke' hajdani tudományos és előkelő nemzeteinek házassági viszonyait. De, azon idejü jeles irók' nyomai után, szükséges szemlére vennünk némelly kevésbbé mivelt népeknek is abbeli nevezetes szertartásait 's érdekes gyakorlatait. Ezek közé méltán tartoznak a' régi németek, kikről e' tárgyra nézve Tacitus azt irja, hogy a' zordonabb népek közűl majd egyedül magok azok, kik egynőségben élnek, kivételül tekintvén azon keveseket, kik közöttök nem nemzési vágyból, hanem fénypazarlásból vesznek több feleséget. Férjeiktől nem pénzt kapnak jegybe, hanem ökröket, lovakat, vértet, 's fegyvereket, annak jeléül, hogy a' nők tartoznak jóban roszban férjeikkel egyaránt osztozni, veszély' 's nyomorúság' idején szinte úgy helytállani, mint boldog napokon 's békeidőn a' közös örömet is együtt élvezik. — Nálok tehát a' jegyadás megfordítva volt, 's nem az asszony adta azt férjének, mint a' rómaiknál szokásban volt, hanem a' férfi az ő jegyesének. Julius Caesar[2] pedig a' németekről azt jegyzi meg, hogy nálok husz éves kor előtt az ifjunak szemtelenség volt asszonyi személylyel ismeretségben lenni.

A' thrákoknál a' születés gyászos volt, az új szülöttet a' szülők sirva fogadták, ellenben halál' esetén vigadtak[3]. Ugyan azok becsületnek 's előkelőségnek tartják a' soknőséget, sőt a' férjek kérkedtek nejeik' számával. Tiszta életök' legremekebb kitüntetésének tartaték az asz-

---

[1]) Suet. in Jul. Caes. cap. 52.

[2]) Jul. Caes. De Bell. Gall. libr. VI. c. 21.

[3]) Solinus cap. 15. 35. 43.

szonyoknál, ha férjök' halálakor az égő máglyára ugrának, 's magokat együtt megégetteték. Nálok nem a' szülők' akarata' és intézése' következtében készültek a' házasságok, hanem a' szebbek magokat árverés' utján eladatták, a' rútak pedig pénzen vettek magoknak férjeket. Szinte ezen szokás divatozott a' Ganges melléki indiai nőkre nézve is. A' régi brittekről Solinus azt jegyzi meg, hogy azoknál bizonyos nő nem volt, hanem az asszonyi nemet közösen használták. Szinte ezt irja a' garamanti szerecsenekről is. — És igy a' magzatok csak anyát ismervén az atyai névnek nálok semmi becse. A' tiszta életnek eszméje ekképen nálok ismeretlen, a' többi nemzet őket becsteleneknek tartotta.

Sok nemzetnél a' vérségi tilalom nem létezett. Ptolomaeus, aegyptusi király, a' maga testvérét Euridicét —, valamint szinte Mithridates, a' pontusi király, önönhugát Laudicét vette feleségül, Cimon pedig Elpinicét.

Carthagóban lakodalom' alkalmával a' fénypazarság megtiltatott. Okot szolgáltatott erre Hanno, carthagói főfő ember, ki fénypazaros lakodalmat advân leánya' menyekzőjekor, a' vendégségre meghivott tanácsot orozva meg akarta öletni, melly azonban el nem sült. Hogy illy gonosz szándék a' fényüzés' kábítása közben ne sikerülhessen: a' menyekzői költségeskedés szük korlát közé szorítatott, 's a' rendelet minden kivétel nélkül mindenki által szigoruan megtartatni parancsoltatott[1]).

Pythagoras a' boldog házasságok' eszközlésére sok szépet 's hasznosat intézett. Utazásaiban gyüjtött tudományát 's tapasztalásait felei' javára fordította. Vissza vonta a' krotonaiakat a' fénypazaros élettől, jól tudván azt, hogy a' házassági boldogtalanságnak ez a' legbővebb forrása; a' nőket illető tudományokat a' férfiakétól elkülönözve tanította; azokat a' szemérmetesség 's férjeik iránti engedelmességre oktatta; bebizonyította nekik, hogy az asszonyi disz és tiszteleti méltóság nem a' ruházatban, hanem az élet' tisztaságában és házi kötelességök' szerény 's pontos teljesítésében áll, szóval: az erényt dicsérte, a' vétkek ellen kikelt előttök [2]).

---

[1]) Justinus 21. 4.
[2]) Justinus 20. 4.

Az még megjegyzésre méltó a' görög és római házassági viszonyokra nézve, hogy a' görögöknél a' nők, önállásokban és szabadságokban korlátozottabbak voltak mint a' rómaiaknál[1]); de ezeknél is, ha az asszony férje' engedelme nélkül vendégségbe ment, ez őtet magától elüzhette 's tőle elválhatott. A' rómaiaknák kiterjedtebb női szabadság némelly római asszonyokat vakmerőkké is tett. Voltak közülők ollyanok is, kik ügyes dolgaikat az iteszékeken személyesen vinni bátorkodtak, nem azért mintha ügyészekre szert nem tehetének, hanem hogy szemtelenkedni vágyó hajlandóságok őket arra ösztönözte. Többek között ollyanok voltak Amaesia Sentia, és Afrania, Licinius Buccio tanácsnoknak felesége; — Hortensia is, Quintus Hortensius híres szónoknak leánya, az asszonyok melletti ügyészkedésben magát nevezetessé tette. Ez mindazáltal ebbeli tettiért megrovatás alá nem eshetik; mert a' három főnök által az asszonyrendre felesleg adó vettetvén, miután a' férjfiak közűl az asszonyok' ügyét a' hatalmasok ellen senki felvállalni nem akarta, az atyja' ékesszólásában örökösült Hortensia mind magáért, mind nemeért annyira vitte ügyészkedésével a' dolgot, hogy nagyobb része a' reájok vettetett adónak elengedtetnék[2]).

Semmiben azonban a' föld' népei annyira nem különböztek egymástól, — sem a' természet' törvényét, kivált a' kereszténység előtti időkben, más érdekre nézve annyira meg nem szegték, mint a' házasság' tárgyában. Láttuk fentebb, hogy testvér testvérrel nőszült; de az még csekélység volt ahoz képest, mit sok nemzet e' részben elkövetett. Nagy Sándor Naura tartomány' fejedelmét, Sysimithrest, pártfogása alá vevén, annak két fiát, kiket tulajdon anyjával nemzett, magával vitte kezességül. A' parthus, persa, 's más több nép is szerinte cselekvék[3]). Sok iró illy fonák szokás' okáúl a' nevelés' hiányát állítja, mint Eurypides is Andromachéjában így szól: „ollyan minden durva nemzet; anyját fia veszi, az atya leányát, a' bátya hugát, — semmi törvény nálok nem tiltja ez éktelenséget."

---

[1]) Corn. Nep. in praef., Vitruv. VI. cap. 10. l. consensu C. de repudiis.
[2]) Valer. Max. libr. VIII. cap. 3.
[3]) Ovid. Met. X. 331. Luc. VIII. 408.

A' házassági viszonyokban sok tulság is létezett, mind erényes, mind vétkes tekintetből. Példát reá felhozni nem lehet érdektelen[1]. Legyen tehát:

Ephesusban jeles tiszta életü asszony létezvén, a' szomszéd nőknek is e' részben követésül szolgált. Nem elég volt férjének történt halálakor hajatépve jajgatás közt kisérni a' koporsót, hanem a' sirboltban bent maradván, éjjel nappal sirdogált, 's ottan a' holt testet őrizte. — Eltökélé magát bújában éhség által kivégezni, 's ezen szándékától nem hagyta magát senki által elvonatni. Az egész város felőle szánakodva beszélt, 's mint a' becsület', házassági hűség', példa nélküli szeretet' és férjéhezi ragaszkodás' remekét magasztalva emlegette. Mellette levő hiv szolgálója, a' mécs' világát kialudni nem engedvén, asszonyával együtt sirdogált 's ő is, mint asszonya, már egynehány naptól fogva éhezett. Történt azonban, hogy a' felsőség akkoriban több gonosztevőt elfogatván, őket épen azon sirbolt előtt keresztfára feszítette, 's ne hogy rokonaik azokat onnét lelopják, oda katonai őrizetet rendelt. Mindjárt első éjjel az őrködő katona a' sirboltban világosságot vevén észre 's a' jajgatást is hallván kiváncsi lett tudni: mi történik ottan. Lement tehát abba, 's látván a' legszebb asszonyt, zavarodásba jött ugyan; könyeire 's karczolt képére tekintvén azonban, keservének okát azonnal gyanította. Magával vitte kevés ételkéjét, 's belőle a' gyászolót kinálván, biztatta 's kérte egyszersmind ne adná magát a' szomorúságnak egészen martalékul, és a' semmit nem használható siránkozásokkal hagyna fel; annál is inkább, mivel mindenkire hasonló vég, hasonló gyászlak vár. Az asszonyra az ismeretlentől jött vigasztalás eleinte nem igen hatván, mellét annál inkább verte, 's tépett haja' fürteit a' halottra rakta. Mind e' mellett a' katona sem a' kinálason, sem a' biztatáson nem tágitott. Az éhes szolgáló, kit hasonlóképen kinálgatott, első hagyta magát reá biratni az evésre, ki is jó lakván, a' katonával együtt az asszony' makacsságát törni kezdette, — mit használ, mondván, ha éhség által elnyomatva magadat elevenen eltemeted? Azt véled-e, hogy férjeden azzal segitesz, vagy őtet az örök rend ellen daczolva életre hozod? — Az éhség a' makacs-

[1]) Hyg. Fab. 240—243.

ságot törni segítvén, 's éhes létére magát végetlenül kináltatni nem hagyván, végre ő is, mint előbb a' szolgáló, jól lakott.

A' jól lakást néha búfelejtés is szokta követni. — Hizelgésével a' katona reá birta az asszonyt, hogy ferde föltételével hagyjon fel, 's életét kimélje; hasonlókkal ostromolta szemérmességét is. A' katona ifjú, szájas 's nem is rút levén, 's a' szolgáló által is dicsértetvén, az asszony neki meghódolt, 's gyakrabbi együtt mulatások alatt egyik függő kalóznak testét a' keresztfáról lelopták. A' sirboltból kötelessége után nézvén a' katona, látá mi történt, sietve visszatért 's az asszonynak elbeszélé azt, hozzáadván, hogy nem fogja bevárni a' birói büntető itéletet, hanem hanyagságát kardjával boszulandja meg önmagán. Az asszony nem kevésbbé könyörülő levén mint szemérmes, a' katona' nyilatkozásán megütközött, 's szenvedélyesen így szólt: „isten mentsen meg hogy illy hevenyében két kedvesemnek halálát lássam! feláldozom a' holtat, hogy az élőt megtarthassam, vedd ki hamar koporsójából férjem' holt testét, 's feszítsd azt az ellopatottnak helyébe. Az okos asszony' tanácsát azonnal meg is fogadta a' katona, 's annak keserves siralma' tárgyát felfeszítette [1]).

Más asszony volt Artemisia, Mausolusnak, Caria tartomány' királyának felesége. Ez férjét minden emberi fogalmon túl szerette. Azt halála' esetén legfényesebben eltemettette. Véghetlen volt utánai epekedése, kimondhatlan búban merengése, 's szeretetének képtelenségét egész a' tulságig üzte, úgy hogy azt kell hinnünk, minélfogvást semmi hason katonai megkisértéseknek talán helyt nem adott volna. Férje nevének örök emlékeül azon nevezetes sirboltot építette, melly a' világ' hét csodái közé érdemesítetett [2]).

Az eddig megemlített külön nemzeteknél divatozott házassági szertartásokat, 's viszonyokat szemügyre vevén, azoknak a' zsidókéivali sokban egybefüggését nem tagadhatjuk.

Mahumed majd legtöbb vallási szertartást kölcsönözvén a' zsidóktól, a' házasság' tárgyában is tőlök sokat vett által, némellyet pedig

---

[1]) Petron. in Satyr. cap. 111., Joh. Salisberiensis libr. VII. 10. 11.

[2]) Aul. Gell. 10. c. 18., Val. Max. 4. 6. ext. 1., Cic. Tusc. Quaest. III. cap. 31.

maga gondolt ki. A' soknőséget vallása' követőinek megengedte, úgy mindazáltal, hogy egyszerre négynél több nőt nem szabad tartaniok[1]). Szabad akaratjokra hagyta azonban: ha egyet, kettőt, hármat vagy négyet tartsanak-e egy időben. Az egynőségben élést ezen engedékenysége mellett hathatósan ajánlja, kivált házi szük körülményeik miatt kényelmesen nem élhetőknek. A' jegyeseknek ugyan ajándékot adat; de azonban inti a' férjeket, hogy jószágaikat nőik' önkényére ne bizzák, hanem őket azokból csak illendően táplálják és ruházzák, egyébiránt nyájassággal viseltessenek irántok. Szülőiknek vagyonaiból az asszony személynek is illendő osztályrészt rendel. Továbbá óvja követőit, hogy rosz életű személylyel házasságra ne lépjenek. Ha valaki azonban valamelly asszony személyt ollyannak állítana, 's ellene vádaskodnék: azon esetre, ha vádját négy tanúval be nem bizonyíthatná, nyolczvan botütést szab reá büntetésül. Hasonlóan, ha a' férj nejét hivtelenséggel vádolja, tartozik négyszer vádjának igazságára megesküdni, ötödszöri esküvése gyanánt pedig, ha hamiskodnék, magára átkot mondani. A' nő illy esetben a' büntetést csak úgy kerülheti el, ha négy tanúval bebizonyíthatja férjének hazudságát, ötödször pedig isten' haragját kéri fejére, ha férjének a' vádra nézve igaza volna. Így a' vád és mentség egymást kiegyenlítvén, a' birói mérleg a' lágyabb részre hajol le. — Úgy látszik, Mahumed azt akarja, hogy női hivtelenség' tárgyában a' vádaskodás gyéríttessék. Mahumed mind a' női cserét, mind az elválást megengedi[2]), de tiltja azon ajándékoknak, mellyeket a' férj jobb óráiban nejének adott, ez alkalommali visszavételét.

Mahumed is, kevés különbséggel ugyanazon vérségi izeket veszi, tilalom alá, mellyek Mósesnél is tilosaknak jeleltettek[3]). Kik más akármelly vallásról az övére térnek, az általtérés azoknak előbbi házasságait, ha mindjárt tilos izben történtek volna is, helyben hagyatni rendeli, p. o. két egytestvérnek házassági összekelését, ha térés' ideje előtt esett, fel nem bontatja.

---

[1]) Korán 4. vers 3.
[2]) Korán 24. 3—5. 4. 24.
[3]) Korán 4. 26—29. és 38.

A' kevés vagyonnal biróknak mengedi a' rabszolgálóvali összekelhetést is, de csak úgy, ha szabadsággal biró személyt vehetni nincs elég tehetségök. — Ha azonban a' rabszolgáló a' vele nőszülőnek nem tulajdona, hanem az másé, tartozik azt gazdájától megváltani, és annak tudtával 's megegyezésével a' magáévá tenni 's ha kívántatik, bérét is pontosan fizetni. — Mind a' mellett inti hiveit, hogy, a' mennyire lehet, az egyenetlen házasságoktól ovják magokat. A' férjnek, neje felett, elsőséget tulajdonít, 's ezt amattól függőnek rendeli, a' férjnek pedig neje' illendő tartását kötelességévé teszi. Más vallásbelit tilt feleségűl venni, ha csak az a' mahumedi vallásra nem tér. A' midőn elválás' esete forog fenn, békebirákra bizza az ügyet, kik a' férj' és asszony' rokonai közűl választassanak, — mindenik részről egy egy. — A' házastársak csak akkor válhatnak el, ha ezek meg nem békíthették őket. Inti hiveit, hogy az elválásokat, a' mennyire lehet, kerüljék.

Maga személyéről mind ezek mellett nem felejtkezett meg Mahumed, hanem magának némelly kiváltságot adott a' tilos vérségi izekben, mondván hogy ő ezen mások feletti szabadságot magának istentől nyerte [1]).

Előszámlálja 's kijeleli azt is, hogy a' nők hol 's kik előtt jelenhetnek meg lepel nélkül. Azok közé helyezi, az atyákat, gyermekeket, testvéreket, testvéreknek gyermekeiket és a' rabszolgákat. Ezekkel beleplezés nélkül szólhatnak. — Férjétől vált vagy elüzetett nő, a' fentebb már előadott okért, három hónapig férjhez szinte, valamint a' zsidóknál, itten sem mehetett. Szabad a' férjnek elvált feleségével kibékülni 's azt visszavenni [2]). Elválni a' nőtől minden feltétel nélkül kétszer szabad; harmadszor csak úgy, ha azt, mit neki adogatott, nála hagyván, azonkivül azt jól megajándékozza. Kétszer vissza venni minden akadály nélkül szabad; harmadszor ha vissza kivánja venni, már nem olly simán megyen a' dolog. Ezen esetre nézve különös Mahumednek rendelete: „Harmadszor senki egyszerüleg vissza nem veheti nejét, hanem annak szükséges előbb valakihez férjhez menni, 's attól elválni." — Így

[1]) Korán 33. r. 49. v. 55.
[2]) Korán 2. r. 226—230.

tehát ha valaki harmadszor kivánna nejéhez jutni, más mód nincs, mint valamelly jó barátját megkérni, hogy vegye el azt, 's elvevén váljék el tőle. Keményen parancsolja azt is, hogy a' kiszabott három hónap' elforgása után senki ne akadályozza nejét a' férjhezmenésben. Tartoznak mindazáltal illy elvált anyák is két esztendeig kisdedeiket szoptatni, hacsak a' férj szoptatódajka' fogadására reá nem áll, vagy meg nem engedi, hogy az asszony a' csecsemő' szoptatásával felhagyhasson.

Az özvegyek négy hónap 's tiz nap előtt férjhez menni tiltatnak, kérőt ugyanazon idő alatt is elfogadhatnak, de ezen idő' eltölte előtt a' házassági összekelés foganatba nem mehet.

A' chinaiakról a' Tudománytárban Vajda Péter Hegel után a' házasság' tárgyára nézve azt irja[1]. „A' chinaiak fő törekvése gyermekeket birni, kik őket halotti pompával megtisztelhetik, emléköket a' halál után becsületben tartsák, és sirjokat felékesítsék. A' chinainak több nőt szabad ugyan venni, de az első a' ház' asszonya, 's a' melléknők' gyermekei őt anya gyanánt kötelesek tisztelni." Továbbá — „kiki eladhatja maga magát és gyermekeit; minden chinai veszi nejét; csak az első feleség szabad, a' többek ágyasok, rabszolgálok, és az elfoglalás' alkalmával a' gyermekekkel együtt kiesnek a' férj' birtokából."

A' fentebb előadottakból megérthettük a' külön nemzeteknél divatozott házassági legrégibb törvényeк', szertartások' és viszonyok' minőségét, mivoltát, egymásból folyó változatosságát, és az utó nemzetek' szokásaira lett hatásokat. Már most amazokat a' tiszteletes századok' haladásain figyelve átkisérvén fordítsuk értekezésünket a' csinosbulásnak új szakára, 's kitüzött tételünk' tárgyainak a' keresztény vallás által erkölcsszellemi javulására, következőleg vegyük szemle alá a' házassági törvények', szertartások' és viszonyok mivoltát 's állapotját a' keresztényeknél.

A' tárgy' bősége, sokféle oldala, a' társaság' főérdekeibe vágása terjedelmes munkára nyujthatna ugyan alkalmat, de itten csak, a' legnevezetesebb előtünetekre 's alapeszmékre tekintőleg, a' legérdekesebbek-

[1] Tudománytár. 1839diki 8dik vagy is aug. füzet, 122. és 127. lap.

nek vélteket személjük ki. Vannak irók, kik a' házassági jogtudományt, mind természetileg, mind polgárilag, mind egyházilag kifejtették [1]).

Azok' elve 's útmutatásai szerint a' keresztények közti házasságok a' szelídebb időszellem és a' józanabb bölcselkedési rendszer által módosítvák 's mérvék, a' társasági életnek szilárdabb eszközeivé lettek. Igen sok eszme megtaláltatik ugyan az előszámlált régiebbekből, a' mostaniakba átszivárogva, de azoknak boldogitóbb hatásokrai minősítése a' keresztény vallás' egyedüli dicsősége.

A' házasság a' keresztényeknél férfiúnak és asszonyszemélynek magzat-nemzés és fölnevelés végetti törvényes összekelése. Kant azonban a' nemzést czélnak nem veszi, mert a' nemzhetés megszünvén, a' házasságnak magától meg kellene szünni.

A' keresztény vallásúak' egy része a' házasságot szentségnek, a' másik pedig egyedül csak polgári szerződésnek tartja.

Itt azon előleges kérdés forog fenn, ha valljon a' házasság, mint polgári szerződés, érvényes-e a' nélkül, hogy egyszersmind szentség is legyen? — A' felelet reá: igen is; mert azt senki nem képes bebizonyítani, hogy Krisztus urunk a' házasságot a' polgári szerződés által köttetett házasság' semmisége alatt emelte volna szentségi méltóságra [2]). Továbbá, mindenki megegyezik abban, hogy a' házasságot szentségnek nem tartó ellennyilvánítók' (protestansok) házassága is érvényes, mellyekre polgári szerződés' utján lépnek, — 's általtérés' esetében ujra nem is adatnak össze. A' kérdésre megnyugtató feleletül szolgálhat az is, hogy a' tridenti főzsinat' nyilvánítása szerint a' szentséget különös, kész, határozott szándékkal 's ünnepélyes szertartásokkal lehet csak felvenni, a' minthogy a' hittudomány' tanárai is egyhangúlag azt tanítják. Ezek szerint meglehet, hogy valakinek házasodni ugyan szándéka, de a' szent-

---

[1]) Des. Erasmi Roter. Christiani matr. Institutio apud Inclyt. Basileam 1526., Kant die metaph. Anfangsgründe der Rechtslehre. Königsberg 1798. §. 24., Fichte Grundlage des Naturrechts, Jena und Leipzig 1797. 158—247. lap., Zeillers nat. Privatrecht. Wien. 1819. §. 155—171., Fogarasi János Magyarhoni magános Törvénytudomány. Pesten 1839. §. 105—123.

[2]) Math. Ant. Markovics juris Can. Sect. II. c. 3. de Sacramento matrimonii, in MSS.

ség' malasztjában sem czélja, sem szándéka, sem ohajtása: következésképen az ollyannak nem is adathatik a' szentség' jótékonysága [1]).

A' házasságba léphetésre megkivántatik a' feleknek igaz, bizonyos, meghatározott, kölcsönös és eléggé nyilvánított megegyezése; következőleg csak azok között eshetik meg a' házasság, kik a' szükséges megegyezést okosan kijelenthetik, és kik sem természeti sem tettlegi törvény által vagy hiány miatt házassági összekeléstől nincsenek elzárva.

A' mi a' házasságra léphetési kort illeti, külön nemzeteknél az is különböző volt. A' Talmud p. o. a' zsidó fiúra 18, a' leányra nézve pedig 12 esztendőt és egy napot határoz. A' keresztényeknél azon idő a' fiura 14, a' leányra nézve pedig 12 esztendő, midőn tudniillik a' nemzésre alkalmatosaknak tapasztaltattak [2]).

Az is kérdés' tárgya lehet, ha valljon a' házasságba léphetésre nézve megkivántatik-e a' szülők' engedelme 's megegyezése? — Hogy az a' hajdani zsidó nemzetnél is megkívántatott, a' fentebb előadattak nyilván tanusítják. Hogy azonban utó időkben is a' szülők' megegyezése elkerülhetetlen volt, mind a' római mind az egyházi törvények egyaránt mutatják. De ezt csak azokra kell érteni, kik még atyai vagy azt képző hatalom alatt léteztek, és a' tridenti főzsinat előtti idő előtt házasodtak. Mert ezen idő után a' római catholicusokra nézve másképen áll a' dolog. A' tridenti főzsinat-illetőség ellenkezőt rendel, mondván: „ha ki azt állítja, hogy a' gyermekek' szülőinek akaratja nélküli házassága nem érvényes vagy semmi: azt anathema érje [3]).

Hazánkban a' két szertartásnak házassági tárgyaira nézve József császárnak a' vallás' dolgában 1786dik évben kiadott intézete mai napig is a' maga erejében létezvén, 's szabályúl szolgálván, azoknak ügyes viszonyai e' szerint kormányoztatnak. Annak 3dik irszakától fogva a' 9dikig előadatik 's rendeltetik: hogy a' kiskoruak' 's atyai vagy gyámi hatalom alattiak' házassága, szüleik' vagy illetőleg gyámaik' megegyezése nélkül semmit se érjenek. Nehogy azonban ezen korlátozás szerfeletti

[1]) Conc. trid. sess. 24. c. 1. de sacr.
[2]) Dig. libr. XXIII. tit. 2. l. 4., Gregorii Decr. libr. IV. tit. 2. cap. 3.
[3]) Conc. trid. sess. 24. c. 1. de reform.

szigorúsággá 's törvénytelen ridegséggé váljék, annak enyhítésére, a' római e' tárgyban fenálló törvények' nyomain azon ovás tétetik, hogy ha a' szülék helyes ok nélkül gyermekeik' házasságát gátolnák, azon esetre a' polgári törvényhatóság vizsgálja meg az ügyet, és ha a' szülék által előadott okokat a' hazásság' gátlására elegendőknek nem találja, adjon nekiek szabadságot a' házasságra [1]).

Az érdeklett különbözések 's viszonyok a' fentebb előadattak által kivilágosítatván; az akadályok' elhárítása, vagy nem léte után, ismét azon kérdésre: hogy a' házassági összeadások ki által történjenek? elágaznak a' vélemények. Némellyek azt hiszik, hogy minden házassági szertartást, minden kivétel nélkül papi személynek kell végrehajtani, mások ellenben azt tartják, hogy a' világi fejedelmeknek vagyon jogok a' házassági összeadások körüli szertartások iránt intézkedni. A' két véleményt úgy lehet egymás mellett megférhetővé tenni, ha úgy fejtjük ki a' dolgot, hogy a' melly vallás a' házasságot szentségnek ismeri, annál az összeadást minden kifogás nélkül papi személynek kell végre hajtani; mert ottan az összeadás áldással 's a' szentség körüli ünnepélyességgel járván, azt csak papi személy viheti véghez. Másképen áll a' dolog azoknál, kik a' házasságot egyedül csak világi szerződésnek tartják. Azok a' fejedelmet ismervén világi fejöknek a' vallás' dolgában, és a' házassági szertartások' tárgyában is egyedül tőle függenek, 's abban a' meggyőződésben vannak, hogy ha annak úgy tetszenék, az összeadást 's mindenféle ünnepélyességet világi egyénekkel is megtétethetné, 's az egész házasság körüli szertartásokat végrehajtathatná 's a' mennyire nálok most papi személyek hajtják azokat végre, az a' világi fejedelmek rendeletéből ered. Mert ugyan is Bölcs Leo napkeleti császár, szint ezen jogánál fogva, azt rendelte, hogy a' hazasságok papi összeadás és áldás nélkül semmit se érjenek; a' frankok' törvényei szinte azt parancsolták: következés tehát, hogy előbb, papi összeadások nélkül is, léteztek érvényes házasságok.

A' világi fejedelemnek van joga a' maga országában minden világi dolgokról rendelkezni, — a' házasságot mint világi és polgári szerződést

---

[1]) Digest. libr. XXIII. tit. 2. l. 19.

tekintve, épen ezen minőségben kell vennünk; midőn tehát iránta határoz, nem teszen mást, mint a' világi dolgokról rendelkezik.

A' vérségi némelly izekben is tilalmazó törvényeket hozni a' világi fejedelmek' jogaihoz tartozik. Éltek is ezen jogaikkal. A' római keresztény császárok a' házassági összekelhetést hét iziglen megtiltották; velök egyetértőleg az anyaszentegyház is hajdan szinte hét izet tiltott meg [1]); a' napkeleti egyház is Mihály konstantinápolyi patriarcha alatti zsinatában a' vérségizi tilalmat ugyan annyira határozta.

A' vérségi izek' számlalásában más szabály vagyon a' római, más az egyházi jogban. A' felalá menő egyenes vonalban ugyan mind kettő megegyezik azt tartván, hogy annyi a' vérségi iz, a' hány a' nemzedék. Az egyarányos oldali vonalban az az egyház jogszerinti szabály: — hány iz távolságra van valamellyik a' személyek közűl a' köztörzsöktől, annyi iz távolságra vannak vérségi összeköttetésben egymáshoz. E' szerint két egytestvér első vérségi izben áll egymáshoz. — Az aránytalan oldalagi vonalban pedig az a' szabály: — hány iznyi távolságban van a' messzebbi a' köztörzsökhöz, annyi izi távolságra rokonok egymáshoz; — e' szerint a' testvér, testvérének fiához, másod izi vérségben áll. A' római polgárjog az oldalagi vonalokra nézve mind a' két szabálytól elvág. Ottan nincsen első iz, mivel a' szabály ugyan az, mellyet a' felalá menő vonalra lenni mondottunk, 's így a' testvér testvérhez másod izi rokon.

Idő' folytában különbféle vérségi tilalmak léteztek a' keresztényeknél is. A' mi időnkben harmadik Innocentius pápának tilalmát ismerték meg a' fejedelmek is. Ő azt rendelte, hogy a' vérség' negyedik fokáig ne legyen szabad házasságra lépni; az egyébiránt is értetvén, hogy a' felalá menő vonalban a' házasság végetlenül tilalmas. Az aránytalan vagy is egyenetlen oldalagi vonalva nézve Gergely pápa azt határozta: hogyha a' férfi negyedik, a' nő pedig ötödik vérségi izben össze kivánnak kelni, a' házasság köztök végbe mehet. A' napkeleti vagy is görög vallásuak a' vérségi izeket a' római törvény szerint számlálják.

A' sógorságra nézve előlegesen megjegyzésre méltó, hogy a' feleség' rokonainak a' férj' rokonaival, vagy két leánytestvér' férjeinek,

---

[1]) Decret. Part. II. causa 35. cap. 2.

és két fiútestvér' hitveseinek egymással semmi sógorságok nincsen. — Hányadik izben rokon valaki a' férjhez, annyi izbeli sógor annak hitveséhez. Ez a' szabály megfordítva is áll.

Régi időben csak a' törvényes házasság sógorosított, most a' törvénytelen egybekelés is sógorosít. Amaz hajdan, mint egyéb vérség egész a' heted izig kiterjedt. A' lateranumi zsinat azt a' negyedik izre szorította, a' tridenti zsinat pedig azt határozta, hogy a' törvényes házassági sógorság negyedik, a' törvénytelen azonban csak másod izig legyen tilalmas. — Ezen szabályok szerint tehát két fiútestvér, két testvérleányt elvehet feleségül.

Mellyek a' házasságot gátló, vagy bontó akadályok? mi tudnivaló körülök? mikép kell azokat érteni 's magyarázni? azt sok jeles törvénytudományi könyvben olvashatni; terjedelmes voltok miatt ezen értekezés' határán így is tul vágok.

Figyelemre méltóbb azon kérdés' vítatása, valljon kit illessen ollyan akadályoknak állapítása? Sokan azt tanítják, hogy az a' jog egyedül 's kizárolag az anyaszentegyházat illeti. Ezt méltányolni lehet azokra nézve, kik a' házasságot szentségnek tartják; de a' kik azt csak polgári szerződésnek tekintik, azokra nézve a' gátló és bontó akadályok' határozása egyedül a' világi fejedelmet illeti; mert annak van egyedüli joga minden polgári szerződéseket úgy szabályozni, mint a' polgári társaság, 's az ország' boldogsága megkivánja; — midőn azonban az említett akadályokról határoz, nem cselekszik egyebet, mint a' szerződést a' haza' boldogságával egyezteti. — Éltek is a' világi fejedelmek minden időben abbeli jogokkal a' nélkül, hogy az anyaszentegyház ezen jogokkal élést ellenzette volna, sőt a' szent atyák, jelesen Ágoston és Ambrosius[1]) dicsérik Theodosius császárnak hason tárgyú rendeleteit. Siricius és Leo pápák pedig, midőn a' vérségi izek' szabályozásába ereszkednek, a' végett a' világi fejedelmek' törvényeire hivatkoznak, 's azoknak ebbeli jogait megismerik. A' mi több, vannak nevezetes jogtudósok, kik azt helyes okokból állítják, hogy a' pápák azon jogot csak a' világi fejedel-

---

[1]) Ambros. ep. 6. ad Paternum. Aug. libr. XV. de Civit. Dei.

mek' elnézése mellett gyakorolják, és ha azok azt valaha vissza kivánnák, tetszésök szerint vissza is vehetik.

Az ágostai és helvetiai vallást követőkre nézve e' tárgyban József császár intézkedett, 's ezen intézkedése az 1791 : 26. törvény czikk' 11dik pontja által megerősitve levén, azok ezen intézet 13—15. irszakaiban kijelelt szabályhoz tartoznak magokat alkalmazni. Ottan ők a' verség' harmadik és negyedik izi tilalmától örök időre feloldozvák.

Az elválások a' keresztényeknél is némelly fontos esetekben fenn vannak. A' mód azonban a' különböző vallásuakra nézve illetőleg különböző. A' római cath. anyaszentegyház a' házasságot szentségnek tartván, az ottani tökéletes foganatba ment házasság' köteléke felbomolhatlan, és az elválás csak az asztaltól és ágytól történhetik meg; következésképen az abbani vallásuaknak más házasságra lépni nem szabad, 's közöttök a' szentségi kapcsolat örökös maradván, azt csak a' halál oldhatja fel. A' napkeleti szentegyházban azonban a' paráznaságért, kötelékére nézve, felbomlik a' házasság. Mind ezeknél, mind amazoknál.

A' váló-perek nálok az illetőlegi szentszékeken folynak. Az első biráskodás a' püspöki szentszéket, vagy érseki megyékben az érsekit illeti; a' püspöki szentszéktől a' felebb vitel megyen az érseki, onnét pedig a' római cath. országelsői szentszékekre, 's végre a' pápai iteszékre. A' per mindazáltal Rómába nem küldetik, hanem a' pápa ez országban helyettesi biróságot nevez főpapi személyekből [1]).

Az ágostai és helvetiai vallást követőknél az elválás' tárgyában más vezérelv uralkodik. Nálok a' házasság, mint már ez értekezés' folytában gyakran említettük, csak polgári szerződésnek tekintetvén, a' már hasonlóan fentebb érintett császári intézet' tartalmában kijelelt mód és okoknál fogva, tökéletesen felbomolhatik, 's a' kapcsolat egészen birói itélet által megszüntettetvén mind a' két személynek szabadságában áll mással házasságra lépni, azt az esetet kivevén, ha az elválasztás valamelly elkövetett vétek miatt történt, a' vétkes fél azzal, kivel a' vétket elkövette, házasságra soha nem léphet. Ha pedig az elvált házasok idő

---

1) Khlosz Pauli Praxis seu forma processualis Fori Spirit. Tyrnaviae 1794.

mulva szándékjokat megváltoztatván, a' házassági kapcsolatot ismét helyre állítani akarnák, azt más módon nem tehetik, hanem ha minden azon ünnepélyességet megtartják, melly akármelly első házasságra lépéskor megkivántatik[1]). A' válóperek az illető világi iteszékeken folynak mind addig, mig saját iteszékeik azon végre elrendezve nem létezendenek. A' felebb vitel is szinte azon az uton foganasítatik, melly hazánk' törvényei által más egyéb polgári perekre nézve kijelelve vagyon[2]).

Figyelemre méltó kérdés az is, ha valljon felbomlik-e azon házasság, mellyre a' felek hitlen korokban vagy is keresztény vallás kivüli állapotjokban léptek? — Pál apostol' tanusítása szerint nem bomlik fel, ha kivált a' kereszténynyé lett fél együtt kiván maradni hitlen házastársával. — A' házasság még kettős tekintet alá jöhet, vagy csak javalt (ratum) vagy már foganasított (consumatum). A' javalt, kötelékére nézve felbomolhatik; mert az isteni parancs azt mondja: „kiket isten öszszekötött, ember el ne válaszsza; mert egy testté lettek." — Már pedig egy testté nem másként, hanem a' házasság' foganasítása által válhatnak.

Már fentebb érintettük: hogy a' rómaiaknál, a' keresztény időszakot megelőző századokban a' másodszori házasságok, noha nem tiltvák, még is megrovatás alá estek. Sőt a' kereszténységi években sem voltak a' szent atyák az ismételt házasságok iránt semmi kedvezéssel. Telhetetlenség' vétkének tekintették azokat. Ezen idegenkedések az egyházi jog által utóbb eltöröltettek. A' római cath. és az evang. vallást követőknél a' házasság' ismételése korlátlanúl meg van engedve, azon szoros vigyázat mellett azonban, hogy az előbbi házastársnak halála kétségtelenül bebizonyítassék. Másképen vagyon a' napkeleti, vagy is görög anyazentegyháziaknál a' dolog. Nálok a' másod és harmadszori házasságok hajdan tiltvák, 's csak a' florentiai zsinat óta, mellyben a' napnyugati és napkeleti szentegyházak közti viszonyok, 's szakadások egyezkedés' utján leendő megszüntetése tárgyaltatott, vannak azok megengedve; de a' negyedszeri 's további házasságok most sem szabadok.

---

[1]) Patentales Jos. de re matr. §. 60. et 62.

[2]) 1791. art. 26. puncto 11.

A' bontó vagy gátló akadályok' köz tudomásra jöhetése végett rendelvék a' kihirdetések. Ez a' szokás némelly keresztény gyülekezetben már Tertullianus' idejében divatozott, közönségessé azonban III-dik Innocentius pápa tette [1]), a' tridenti főzsinat pedig annak ebbeli rendeletét megerősítette. A' kihirdetésektől azonban a' házasságra lépni szándékozók az illető felsőség által helyes okokból feloldoztathatnak. Mindezen, mind az alattomos házasság' megakadályozása' tekintetéből a' tridenti főzsinat azt is rendeli, hogy a' nőszülőket, a' házasulandók' valamellyikének tulajdon papja két tanú előtt adja össze. Szavai ezek: „Ha valaki tulajdon papja, vagy a' kit ez a' végre megbizott, és ottan együtt levő két tanú' jelenléte nélkül házasságra lép, az ollyan házasság semmit se érjen [2]).

A' csavargókat azonban, kiknek semmi bizonyos lakások 's így bizonyos papjok sincsen, akármellyik pap összeadhatja, de csak úgy, ha hitelesen bebizonyítják, hogy még valóságos nőtelenek, vagy özvegyek. Mind ezek, mind egyebeknek összeadása szokott szertartással és tanúk' jelenlétében történjék meg. A' tanúk' minősége iránt nincsen határozat; — magok a' szülék, testvérek 's rokonok is lehetnek tanúk, sőt akárki is, csak ép elmével birjanak.

A' házasságnak több neme van, ugymint:

Balkézi házasság (matrimonium morgenaticum), melly úgy köttetik, hogy a' magzatok ne legyenek az atyai rangnak 's méltóságnak részesei, 's ne is örökösüljenek az atyai birtokban, hanem a' jószágból számokra kihasítandó valamelly részszel tartozzanak megelégedni. Így tehát az e' nemü házasságban a' nő alacson állapatú, mert jeles családi leány illyes föltételekre nem állana, azonban ha tőlök nem idegenkednék, vele is lehet balkézi házasságra lépni.

Kant a' balkézi házasságra azt jegyzi meg [3]), hogy abban a' birási egyenlőség meg nem levén, a' természeti jogelv szerint azt igazi házas-

---

[1]) Innoc. 3. in Cap. 3. de Clandest. matrim.

[2]) Conc. trid. sess. 24. cap. 7. de reform. matrim.

[3]) Kant Rechtslehre §. 26.

ságnak nem lehet mondani, hanem csak ágyasságnak. Ugyan ezen elv szerint azt is állítja, hogy a' soknőséget sem lehet igazi házasságnak tartani, mert abban egyik az egészet nyeri, a' másik csak részt. Igazi házasság csak az egynőségben lehet, a' hol az egymást birási egyenlőség' viszonya megvagyon. Azon ellenvetést, miután az asszonynak a' férj iránti viszonyra nézve nyilván mondatik: „és ő legyen a' te urad“, azaz: ő legyen a' parancsoló, te az engedelmeskedő, — a' mennyire ezen mondás az előbb kijelelt egyenlőségi elvet zavarni, vagy épen kizárni látszatnék, Kant úgy fejti meg, hogy ez a' természeti egyenlőség' viszályának nem tekintethetik, midőn ezen uraság egyedül csak a' férjnek az asszonyén feletti erejében, a' házi dolgok közérdekü kormányozásában és az avval összekapcsolt parancsolási jogban alapszik, mit is a' czélra nézve magából az egység' és egyenlőség' kötelességéből lehet származtatni. —

A' balkézi házasságok hazánkban nincsenek szokásban, de több keresztény országban divatoznak. Illyen házasságra lépett 1787dik esztendőben az akkori badeni markgróf Károly Fridrik, Geyer Karolinával, szolgálatában levő alezredes' leányával. Feltételek voltak: hogy sem Geyer Károlinát, sem leányait fejedelmi nevezet, czim és rang soha nem fogja illetni, nevök, állapotjok és czimerök iránt pedig, úgy a' fiúknak örökösödési jogokra nézve az egyéb férfiág' tökéletes kihalása' esetére a' határozottabb intézkedés utóbbra fenhagyatott. Ezen feltételek a' markgróf' fiai által helybenhagyattak, 's a' menyasszony által az összeadás előtt esküvés alatti lemondás által ünnepélyesen megerősítettek [1]).

Felemás házasság (matrimonium disparagium), mellyre lép valamelly fejedelem vagy fő fő ember alacson állásu nemtelen nővel, olly feltétel alatt, hogy sem ez, sem a' magzatok a' férj' méltóságában ne részesüljenek. Az előbb leirt 's e' most nevezett házasság között az a' különbség, hogy az előbbi alantival, de néha hasonlóval is köttethetik; e' pedig mindig csak nemtelen, alacson sorsú személylyel eshetik meg. Az elsőben, ha az anya nemtelen állapotú is, a' magzatok nemesek lesz-

---

[1]) Hermes 31ter Band. Leipzig 1828.

nek, a' felemás házasságban az egész nemzedék nemtelen állapotban marad.

Hazánkban ezen házasság sincsen gyakorlatban. —

A' titkos házasság (matrimonium conscientiae) az, melly a' nőszülőknek tulajdon papja által két tanú' jelenlétében kihirdetés nélkül vitetik végbe, 's köttetik olly szabály mellett, hogy az örökre titokban maradjon. A' házasságnak ezen neme sok bajra adván alkalmat, XIV. Benedek pápa iránta azt rendelte, hogy az illy házasság ne engedtessék meg a' hiveknek, hacsak igen nyomos okok elő nem adják a' megengedésre magokat. — Továbbá, hogy az illy házassági összeadást egyedül csak valamellyik házasulandó félnek tulajdon papja önmaga személyesen vihesse véghez, 's mást iránta meg ne bizhasson; ha pedig eltávoztathatlan okok miatt másra kellene bizni, azt egyedül csak a' püspök tehesse, vagy legalább annak jóváhagyása mellett essék a' megbizás. — Az összeadó pap azután rendes oklevelet készítsen az összeadásról, a' házasok' neveit, jellemeit, a' helyet és a' tanúk' neveit feljegyezvén, az oklevelet küldje által az illető megyés püspöknek, ez pedig irja be a' titkos házasságokról szóló könyvébe. — Ha gyermek születik, a' szülék igaz neve elhallgattatik, 's helyette álnév használtatik. — De végtére a' született magzatot tartoznak a' szülék harmincz nap alatt a' püspöknek bejelenteni, hogy a' püspök azt a' maga titkos könyvébe bejegyezhesse, 's a' magzat' törvényességét biztosíthassa. Ha be nem jelentenék: az a' pápai rendelet, hogy a' püspök az ollyan titkos házasságot minden késedelem nélkül nyilvánságossá tenni el ne mulaszsza. Illyen házasságból született gyermekek szüleik után örökösülnek. A' balkézi és felemás házasságban többnyire nő az alacson állású, a' titkos házasságban azonban jobbára férj az alsó állapotú; példának okáért ha herczeg vagy grófnő szolgájához menne férjhez. József császár házassági rendelete[1]) által magyarországi ev. vallásuaknál el van törülve. Ezen rendelet, bevétele által, azokat kötelezi, de a' katholicusokra nézve megszünt kötelező. A' házasságnak ezen neme néha hazánkban is előadja magát.

---

[1]) Benign. Pat. Joseph. de re Matr. §. 36. Cfr. 26. art. 179⁰⁄₁ punct. 11.

Vélt házasság. Ez ollyan személyek között köttetik, a' kik tiltott izek miatt egymással házasságra nem léphetnek ugyan, de vagy mind kettő, vagy valamellyik közűlök nem tudván, a' másik pedig elhallgatván az akadályt összekeltek. — Ha mindjárt csak egyik félben volt is meg a' jólelküség, a' magzatok szinte olly törvényszerüek lesznek, mint a' maga rendén történt házasságbeliek; mert az egyik ártatlan a' másik' vétkeért nem bünhödhetik sem magára, sem maradékára nézve. Kitudatván azonban a' gátló akadály, egymást el kell hagyniok, mit ha tenni nem akarnának, arra kényszerítendők, 's a' nyilvánságra jutás után a' magzatok fattyúk és törvényteleneknek tekintetnek, 's az egymást elhagyni vonakodók vérfertőzési büntetéssel illettetnek.

Lehet azonban rajtok segíteni feloldoztatás által, ha az akadály emberjogú. Mert istenjogú akadályra nézve emberi feloldozásnak helye nincsen.

Ismét azon kérdés fordul elő: az emberjogú akadályokban kinek van hatalma a' feloldozásra. — Mint már fentebb láttuk, a' házasság vagy úgy tekintetik mint szentség, 's akkor a' feloldozási jog illeti az anyaszentegyházat, vagy mint világi szerződés, 's akkor az illeti a' világi fejedelmet.

Az is kérdés alá jöhet: van-e helye a' feloldozásnak azon vérségi izekben, mellyek Móses' III-dik könyvének 18dik fejezetében kijelelvék? — Igen is van helye, mert azok, mint már érintettük, a' zsidó népnek kiadatott törvények, 's ezen szavakkal „Halljad Israël" csak reájok illesztettek, 's most csak a' világi fejedelmektől függ azoknak országaikbani bevétetésök, vagy elmellőztetésök, következésképen a' feloldozás' eseteiben úgy kell őket tekinteni, mint egyéb világi törvényeket, mellyeket a' törvényhozó hatalom módosíthat, eltörülhet, vagy némelly személyeket azoknak ridegségök alól felmenthet.

A' bontó akadályokra nézve szentségnek tekintett házasságokban a' feloldozást egyedül a' pápa gyakorolja, a' gátlókra nézve pedig a' püspökök, a' szerződésnek tekintett házasságokban mind a' kettőre nézve a' világi fejedelmek.

A' pápai feloldoztatási megbizást a' római udvar vagy az úgy nevezett *Dataria* vagy *Poenitentiaria* iteszékeiből fontos és komoly indí-

tóokok után adatja ki. Az elsőből azon esetre nyerhetni azt ki, ha a' házasságot bontó akadály mindenek előtt nyilván tudva vagyon, 's akkor a' házasoknak minden ünnepélyes szertartásokra figyelmezőleg ujra össze kell adatniok; — a' másikból akkor nyerhetni ki, ha a' házassági összekelés bontó akadályban történt ugyan, de az nincsen mindenek előtt nyilván tudva, 's ekkor a' feleknek nem szükséges újra összekelni, hanem a' pápai megbizás és engedelem mellett a' feleknek gyóntató atyjok, őket lelkiösméretök' megnyugtatása végett feloldozza, 's nekiek bűnbocsánatot hirdet. Az illyetén feloldozásnak világi hathatósága nincsen, mert az anyaszentegyháznak hatalma csak a' lelkiekre terjedhet ki [1].

Nemzeteken, századokon keresztül terjesztett jelen értekezésünkből kiki láthatja a' házasságnak minden időbeni fontos voltát. Aristoteles, Xenophon és Plutarch, noha nem birtak a' házasságnak a' keresztény vallás által finomított eszméjével, még sem irtak semmiről is szentebbben 's áhitatosbban, mint a' házasságról; Aristoteles tudniillik a' többi közt a' házassági boldogság' eszközléséről szóltában következő jeles oktatást intéze az asszonyokhoz: „Az erényes nő férjének akaratát, élete' törvényeül tekintse, mit az isten a' házassági kapcsolat és szorosabb társasági együttlétel által nekie szabályul rendelt. A' ki azon törvényt elmellőzi, magokat az Isteneket is elmellőzni látszatik." A' Szentirás hason engedelmességre inti az asszonyokat. Ezen elvek a' természeti jogból vannak merítve. E' szerint a' házasság egyenlő társaságnak nyilvánítatik ugyan, de a' ház' kormányozására, az egész családra 's gyermekekre nézve minden egyenlőség mellett is, meghasonlás, esetében, az atyai akarat és parancs felebb való az anyainál 's a' férfinemnek jelesbsége' tekintetéből a' természet' rende' szerint az nem közös; mert a' férj a' nőnek feje, sőt a' nő a' férji családnak egy részét teszi, a' férjnek fölvigyázata, kormánya 's védelme alá van vetve [2]).

---

[1]) Dr. Christoph v. Ammon's Kirchenrecht. Dresden und Leipzig bei Arnold 1839.

[2]) Hug. Grot. de jure b. ac p. libr. II. c. 5. §. 1. et 8., Augustinus ep. 191., Quintil. decl. 6., Kant metaphisische Anfangsgründe der Rechtslehre §. 26., Grundlage des Naturrechts von Fichte, 2 Theile, Grundriss des Familienrechts §. 16.

A' lacedaemoniak későn adták leányaikat férjhez. A' köztársaságra mennyi jó, szinte annyi rosz következett belőle. A' szerelmi viszonyok 's kalandozások által, mellyekben a' késő házasság által hánykódtak, olly igen kiedzetének a' csalárdságra, hogy utóbb valamennyi szerelmeskedési mesterséggel csak birtak, azt mind férjeik' meghódítására fordíták, mellyből következett, hogy a' férjek, feleségeik' kormánya alá adták magokat, 's azok által igazgattatván, sokszor a' köztársaságra veszélyt árasztottak.

A' fentebb előadottakból nyilván kitetszik, hogy valamint sok más egyéb tárgyú jog, szertartás és szokás, úgy a' házassági törvények 's eszmék Móses' törvényeiből merítvék. Mindenesetre tehát becsületökre válik Móses' vallása' követőinek, hogy századoknak lefolyta után is törvényeik, szertartásaik és szokásaik szolgáltak az utókor' nemzeteinek jogalapul, 's mellyekben az utódiak olly bölcseséget leltek, mellyet a' magokéba átvenni, noha némi módosításokkal, méltónak találtak [1]).

Berekesztem végtére értekezésemet azzal a' felebaráti ohajtással, hogy a' hajdankor' dicső nemzete, az israëliták, visszatérvén az első templom alatti kitisztázott józan eszmékre, 's okos megfontolás után elhagyván a' második templomi évek alatt beférkezett, 's utóbb mind a' két Talmudba szertelen bővítve felvett 's polgári alakulásoknak ellenálló tulságokat, félretevén azon makacsságot és magyarázgatási viszketeget, melly által szép törvényeik időjártával elforgattattak, jótékony hatásokat elvesztették, vagy elmecsevésztek, mind vallási mind világi dolgokban a' mostani század' józanabb elveit 's csinosabb fogalmú szellemét kövessék, 's az emberi társaság' nagyobb 's értelmesebb részéhez közelebb simuljanak, hogy mi szent Pállal rólok biztosan elmondhassuk: „Ha a' zsengék szentek, akkor a' tömeg is szent, ha a' gyökér szent, az ágak is szentek.

---

[1]) Incerti Auct. Collat. leg. mos. et romanar. Lugd. Bat. 1774.

XIV.

A' BÍRÁKRÓL 'S BÍRÁSKODÁSRÓL ÁLTALÁBAN.

ÉRTEKEZETT,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' X-D. NAGY GYÜLÉSBEN, NOV. XVII. M. D. CCC. XXX. IX.

ZSOLDOS IGNÁCZ.

Midőn hazám' nagyrészint egybegyűlt tudósai előtt, mint ezen Tekintetes Társaság' noha régibb tisztelőjének, de új rendes tagjának legelőször van szerencsém szavamat fölemelhetni; ime' helyzetnek, mellynélfogva, az alapszabályok' értelmében, rámbizandó tárgyakra nézve itéletemet kimondani, 's igy néminemü bírálatot gyakorolni lőn — szintolly érdemfölötti mint váratlan — hivatásom, tiszteletteli méltánylásából alkalmat vevén kivánok szólni: a' bírákról 's bíráskodásról általában. 'S midőn e' tárgyat bírói hivatalnak hosszas ideig viseltére nem minden kellem nélküli visszaemlékezés is ajánlá figyelmembe: egyszersmind kijelentendőnek tartom, hogy azt csak elvontan (in abstracto) és csupán tudományos szempontból vevén fel, bármelly összetes vagyis concret esetektől, mint kellett, gondosan őrizkedtem. Hogy pedig a' kikért békes türéssel vissza ne éljek, csak néhány szavakra szorítkozom.

Legyen igazság ha miatta a' világ elveszne is! ezt kivánja minden becsületes; igazság az országok' talpköve! e' mondatot választá dicsőült fejedelmünk jelszavául. De hol legyen, ki az épen annyira ohajtott igazság' végkorlátait halandók' homályos szemei előtt teljes meghatározottsággal kitüntesse? mellyik azon szentséges mérleg, mellynek részrehajlatlan kéz tartotta mértékmutatója, kinek részére hajoljék az

igazság, ingadozatlan egyenességgel kimutassa? hol van 's ki az, ki tetteinket az egy igazság' törvényei szerint mindig bizonyosan, és soha nem tévedve, megitélje? e' kérdéseket nem ok nélkül teszi magának a' kételkedő. Szolgáljon azonban örömünkre, hogy ugyanezekre, halandókra nézve, elég megnyugvással felelhetünk, midőn amaz eljárást, u. m. a' bíráskodást, a' külvilágban is kétségtelenül kimutathatjuk, 's magokat is az imígy itélőket, t. i. bíráinkat, minden rendezett polgárzatokban valóban feltaláljuk. Ugyanis

Első, 's ha belső énje' hív sugallatit hűségesen követi, legtökéletesebb bírája kiki önmagának; vagyis lelkisméretünk cselekedetink' helyes vagy helytelen voltát, mivelhogy előtte a' legvéknyabb szivszálacskák is, mellyek a' tettek előtt 's után megmozdultak, legbizonyosabban tudvák, ránk nézve lehető legnagyobb tökéletességgel meghatározza. Ez az, melly, miután a' teremtő' isteni keze, a' mindenki által olvasható ész' tábláira azon nagy törvényt „úgy tégy, hogy cselekedeted másoknak, sőt mindeneknek tettei' sinormértékeül szolgálhasson“ letörölhetlen betűkkel rájegyezte, 's a' bírónak soha el nem hangzó szavakban önmagával azt mondatja „úgy itélj, mint a' beléd adott kis bíró, lekismereted, javasolja, hogy itéletedet nagy bírád, istened, is javalhassa,“ minden tetteinket ezen mértékkel mérvén meg: amaz egyetlen szabályhoz illők, és így helyesek —jók-e, vagy sem? majd csaknem csalhatatlan bizonyossággal kinekkinek ne higyük, hogy hallatlanul tudtára adván, és sokszor a' győzedelmi pompa' riadozásit is, hangosabb belső kínhangokkal felülmulván: meg nem engedi, hogy a' néha mindenünnen jövő örömüdvezléseket, az ezekkel érdemetlenül tetézett nyugottan hallgathassa.

Igen is, tiszta ész és jó lélek legméltányosabb bíráink. De mivel kinekkinek keze, mint mondatni szokott, csakugyan maga felé hajlik, és gyarlóságink' számához az önzés is tartozik; ki volna, a' ki azon, hogy sokszoronként részrehajló bírája szokván az ember magának lenni, 's néha még a' vétket is természeti gyarlóságával szeretvén mentegetni: külső 's ugymondva idegen bírákra is szükségünk van, csak kis ideig is kételkednék?

'S ím, e' természeti szükség lehetett az, melly — a' mennyire történetirásink hatnak — a' vetélkedő első testvérekkel magok között már bírót választatott. Utóbb pedig a' legelső társaságok, u. m. a' háznépek azonnal kezdődött egyenetlenségeik' 's egymás iránti viszonyaik' elintézése végett leginkább a' család' atyjához folyamodván: az olly sokáig fenállott, 's részint, kivált a' lengyel és orosz tartományokban most is fenálló — sok tekintetben tiszteletre méltó — patriarchalis igazgatás, melly leginkább bíráskodással vala foglalatos, így kezdődött.

Ezen, kinekkinek magáét odaitélő, bíráskodások a' háznépek' kiterjedtével olly nagy tekintetet adtak az ezeket gyakorló, rendszerint, öregeknek, hogy a' kifejlettlenebb álladalmú nemzetek, például a' heberek a' magok papjaiban 's b í r á i b a n, a' görögök az amphiktion- 's ephorokban, archon- és geironaikban utóbb ama' hatalmas areopagosban, az itélőhatóságot az igazgatóival sőt törvényhozóival is — mind a' mellett hogy a' törvényeket rendesen a' nép' tetszése alkotá volt — tettleg csakugyan egybezavarva, tovább is és sok ideig megtartották.

Miután pedig az emberi nem' szaporodásával a' fogalmak is, surlódás és kölcsönös cserék által, változtak és szaporodtak, 's leginkább az istenségrőli eszmék is fejledezni kezdettek; az embert istenítni 's az istent emberítni könnyen hajló emberek, ama' felséges eszmét a' tárgylagos világban is kinyomni 's valósítni törekedvén: egyet választának, mintegy azon istenség' világi képviselőjének, 's egy világi legfőbb bíró' itéleteinek, egy főnök' parancsinak hódolának. 'S ím ezen fejedelmek, mint ezt hazánkra nézve egyebeken kivül, korának csillaga, Könyves Kálmánunk' törvénye is maga már eléggé tanusítja[1]) népeik közt helyenként és fáradhatlanúl szerte járván, 's néhol egy magasabb kövön, máshol egy terebélyes fa alatt hallgatván ki 's intézvén el népeik' panaszait: ez által mindazon helyeket ugyanannyi igazság' templomivá szentelték föl.

[1]) In quacunque Comitis Mega Rex digrediatur, ibi *Judices duo megales*, cum eo conjungentur, qui et dissensiones populi illius, discreto examine, dirimant, *et ipsi*, cum clamor populi ingravescit, a Comite Palatino *dijudicentur*.

Col. Decr. L. I. C. 37.

De ezeknek is csak emberi erőtlenséggel páros gyarlósága legtisztább akarat mellett sem levén képes minden egyesek' legméltóbb panaszit is kihallgatni, annyival inkább elintézni; sokszor pedig a' gyarlóság' helyét még indulatoskodás, kincs- és vér-szomjuzás, boszuállás 's több vétkek is foglalván el; sőt ugyanezek, a' legjobb szándékból, a' körülöttök levők' tanácsát is kikérni többnyire különben is hajlandók, azoknak pártos előterjesztései' fátyolán át nézhetvén csak, a' meztelen nem láthatott, igazságot: az imígy okvetetlen bekövetkezett viszszaélések vagy legalább hátramaradások, de legbizonyosabban lehet mondani, hogy már maga a' népesség' növekedése is, más és több bíráknak szükségét elkerülhetetlenné tették; a' legfelsőbb itélethozás, az előbb első és utolsó biróságkép' egyedül itélt főnökök' itélőszéke elejébe, továbbra is fentartatván. 'S ez, az egyes bíróságoknak és ezekből későbben szerkesztetett itélőszékeknek természetes, tehát leghihetőbb, eredete; czélja pedig az igazság' kiszolgáltatása.

Melly igazságkiszolgáltatás, mint legjelesebb publicistáink, 's köztök Rotteck is, tartják, a' jognak mint illyennek fentartására szolgáló intézmény levén: ennek fentartása, 's ha háborítatnék helyreállítása, az álladalmi összes erőnek jogai és kötelességei közé tartozik. — De hogy azon nagy mezőn, a' vele felruházott törvényhatóság hathatón való munkálkodásban épen a' szerfölötti nagy terjedelem által ne akadályoztassék: szükséggé lett a' kivált nagyobb polgári társaságokban, ennek több ágait is felállítni; 's némelly, különösen a' kisebb, kérdéseknek elintézését rendészeti, másokét katonai, ismét másokét általában politicai 'stb e' f. hatóságoknak tulajdonítván: a' szoros birói eljárást, rendesen nagyobb, többnyire kétségbe vont, peres esetekre fentartani. És valamint a' magános perlekedési tárgyakra nézve, ide értvén még azon esetet is, ha netalán az álladalom, mint erkölcsi személy, lenne is a' perlő felek' egyike, a' törvényesen rendelt bíróságok' eljárásában az egész álladalom, mintegy előre választott bíróságképen, minden további fentartás nélkül megegyezvén (compromittálván): ezeknek itélete ellen tenni többé senkinek nincsen hatalmában; úgy a' büntetési perekre nézve, mellyekben elkövetett minden legkisebb hiba, annál inkább törvénytelenség könnyen átváltozhatik a' legnagyobb csapássá is, az itéletek

után is változtatásokat tehetni, részint magának a' fő uralkodónak tartatott fenn, mint például a' koronák' egyik legszebb fényű drágakövének, a' megkegyelmezési jognak használása; részint ezeket tenni a' törvényhozásban egyesült egész álladalomnak, mint az igazság-kiszolgáltatási hatalom' öszvegének, nemcsak a' közbátorság' fentartása' kötelességéből természeti jogképen önként folyó szabadsága, hanem a' jól rendezett polgárzatok' alkotmányos rende is ezt hozza magával.

A' mi pedig a' felállított bíróságok' meghatározását illeti, „a' bíró olly törvénykezési fő személy levén, ki az elejébe adandó követelési vitáknak, a' törvények' rendelete szerint gyakorlandó hatósággali elintézésére, jeles megkivántatósági tekintetéből, törvényesen rendeltetett" ebből önként következik, hogy: a' bíróság, akár egyes akár többekből álló erkölcsi személy legyen az, szorosan vett értelemben, csupán akkor bíráskodhatik, ha valamelly ügy, elitélés végett, elejébe adatik; mert ott, hol panaszos nincs, közmondásunk szerint, bíró sincsen. Sőt a' bíró' ezen törvénykezési minemüségének eszméje olly annyira kifejlett a' már inkább polgárisodott nemzeteknél, hogy még annak megitélésére is, ha valljon a' törvénykezésnek van-e helye? előzőleg itélő bírákat rendelének; 's ezeket, a' magános polgári ügyekre ugyan a' békebírákban, a' közkeresetüekre nézve pedig a' nagy esküttszékben (Grande Jury), tisztelni szerencsések levén: csak ha az elsőbbek előtt próbálni kellett egyesség nem sikerült, 's az utóbbiak, u. m. az esküttek, igennel felelének, lehet nálok helye, a' további törvénykezési vagy is szorosan vett bírói eljárásnak. Azonban más részről némelly jogtudósok által követelt azon állításban, hogy a' bírói eljárás csak akkor kezdődhessék, ha valamellyik fél a' másiknak igazát kétségbe vonja, nem csak azért nem osztozhatni, mivel lehetnek a' mások' igazai' megismerése mellett, tán épen megvetésből is, valódi jogsértések; hanem e' vélemény, még a' bünhödési tárgyakra nézve kivántató bírói foglalatosságok' természeténél fogva is, törvényes alap nélkül szükölködik mind a' mellett, hogy az illyesekben a' szabadakaratbeli bírói törvényhatóságnak önkényt való gyakorlása, mint tudós Mohl is megjegyzé, inkább mondathatik közrendészeti, mint szoros értelembeni bírói eljárásnak. — Következik továbbá az előre bocsátott meghatározásból még az is, hogy bíróság nélkül

itélet nem lehetvén: a' bírónak, mint minden peres kérdésekre nézve fő személynek, jogai és kötelességei egyformán kitünők, 's az elsőbbekhez annak az egész álladalom által, a' perlekedő felek által pedig különösen is, tiszteletben tartandó tekintete, főképen tartozván: hogy ezt megérdemelje, 's most említett másik hasonló tulajdonságának, u. m. kötelességének is megfeleljen: szükségkép' megkivántatik: hogy, azon törvényeket, mellyeknek fentartására van épen és kizárólag rendelve, 's mellyektől való megválás által magát, minden tettről számot adni tartozó, bármelly más magánosak' sorába alacsonyítná; azon törvényeket, mellyeknek köszönheti csupán rendeltetését, 's mellyek ha darázsokat átbocsátó, kisebb legyeket pedig felfogó pókhálóknak gúnyoltatnak is, de fentartójokat a' magason minden szélvész ellen szintúgy ótalmazzák, mint a' pók is biztos gyengének látszó hálójában addig, míg ennek körében benne marad, ha pedig ettől elszakad, tehetetlensége' csekély súlyától is azonnal földre esik; azon törvényeket a' közakarat mindenek, és így a' bíró — sőt főképen ez — által, már csak jó példaadásúl is, megtartandó sinormértékül határozott: a' legnagyobb lelkisméretességgel megtartsa és megtartassa; 's az elébe kerülő eseteket, mivelhogy itélete egyéb nem lehet, mint a' fenforgó kérdésnek a' törvény' szabályához illesztése, mindig ennek világos rendeléséhez alkalmazván: ennek netaláni hiányai' pótlására lelkismerete' tágításával maga önkénye szerint bíró 's törvényhozó is lenni óvakodjék. És, még ha két szomorú esetek közűl kellene is választnia: inkább több bünöst hagyjon büntetlenül, vagy rájok, czélirányosabb törvény' hozatásaig, az eddigiekből alkalmaztatható törvényt, ha bár nézete szerint egészen kielégítő nem volna is az, alkalmazza, mintsem hogy, csak egyet is, törvénytelenül, és így, törvényszerüleg értve, ártatlanul elitéljen.

'S ha már azt, hogy ezen bíráknak megkivántatóságai mik legyenek? vizsgálgatjuk; lehetetlen hogy magát azonnal ne adja elénkbe annak figyelembe vétele, hogy valamint fogalmaink általában a' kültárgyakról érzékeink által nyert tudósítatásunkon alapúlnak: úgy testi érzékek azok, mellyek a' bírót is az elébe állított tárgynak és ügynek mibenlétéről tudósítják. A' min, ha hogy nem azon, úgymondva, külső megkivántatóságot értjük is, hogy például a' bírónak látási, hallási 's egyéb ér-

zékei épek legyenek, mert hisz ezek még csak a' testi tökélyhez tartoznak: annyit mindazáltal elmondhatunk, hogy bíróban első és fő megkívántatóság az ügynek, mielőtt itélne, tökéletes megvizsgálása; 's hogy ezt tehesse az ügyesek' kihallgatása.

Dolgát röviden és szabatosan előadó ügyvédet hallani gyönyörűség, hosszas és egymásba vágó szavakkal telt beszédű panaszosnál untatóbb nincs! Ez a' kényelmes bíráknak gyakran hallható oraculumi jelmondata. Kik különben is Cicero' amaz aranyszavait „onus officii minime videtur grave iis, qui minime ipsi leves sunt" soha nem hallották, vagy elfeledték, vagy ezeknek meg nem tartásával azoknak igazságát épen példáikban kimutatják. Holott ki az, a' ki a' más' ügyének az érzéketlen mesterség' betanult szépségével bizonyosan könnyebben előadható érdemét tagadja? még akkor is, midőn kérdezni meri, ki az, ismét, a' ki a' fájdalom' szavait előre lekótázza? ki az, a' ki az ügyetlen, de igaz ügyű, letapodottat gyakran néminemű önhittséggel páros biztosan járásra, szabatos beszédre, 's ékesen szólásra, hogy bírájának sokáig alkalmatlan ne legyen, előre ügyesítse; sőt hol azon kellemes énekű csalogány, melly bájló éneket csattogtasson akkor is, ha szivét szúró tövissel marczangolnák? 'S valóban a' mennyi a' jó előadás' hallásábani kényelem: az ügyetlenségnek bizodalmatlan előadása miatt nem unatkozni, sőt minél szegényebb 's maga-jótehetetlenebb valaki, ügyét annál inkább meghallgatni, 's ha igaza van, ezt ki is szolgáltatni, különben őt hozzábocsátkozással az ellenkezőről meggyőzni: kétségtelenül annál nagyobb érdem.

De lépjen ki a' becsületesek' tisztes sorából azon részrehajló bíró, ki a' szegénynek csak azért, mivel ellenfele úgyis gazdag, igazat ad; távozzék viszont azon pulya lelkű is, ki a' nyomorúltnak a' gazdag hatalom ellen igazat adni nem merészel; azon félszeg ember pedig, ki a' hozzá előbb ment, 's magában véve bármilly nyomosnak látszó előadásban igazságot bizonyító peres félnek már igazat tulajdonítván: amaz elmellőzhetetlen bírói törvényt „a' másik felet is meg kell hallgatni" szentségtörő lábaival letiporja 's magát mégis bírónak neveztetni nem átalja: megvetésnél, sőt ama' szentséges hivatal' bitorlásától való elmozdíttatásnál, egyebet nem érdemelhet.

Ezen mindkét perlő feleknek, 's kivált minden bizonyítmányaik' egyenlő béketüréssel, pártatlansággal, 's elfogultság nélkül végig való kihallgatása után, mint fogalmaink' szerzésének már előbb érintett módjánál az észbevevés (perceptio) vagyis ennek hatálya az ismeret jő: következik a' bírói eljárásnak második része u. m.

Az itélet alá terjesztett esetnek komoly megfontolása. Mellyre nézve a' világi bírói itélet' igazsága semmi egyéb nem lehetvén, mint a' tárgylagos benső igazságnak, úgy a' mint voltaképen van, egyedileg 's külsőképen is minél tökéletesebb kitüntetése, vagy úgy szólván az igazság' személyesítése; és így a' tetteknek valósággal lett elkövetése 's ezeknek a' törvény' szoros rendelésével való helyes összeillesztése szükségkép megkivántatván, és még a' törvényszerű vétek (crimen juridicum) is, csupán a' törvény által világosan megtiltott tettnek, előre föltett ártani kiváné szándékból, valósággal lett elkövetéséből állhatván: bíróban a' honi törvényeknek, sőt ezeknek alapja a' természeti jognak is, lehetőségig tökéletes ismérete; — továbbá a' megbírálandó cselekedet' minden legkisebb körülményeinek, sőt, a' mennyire lehet, még a' cselekvő' személyességének, és úgy szólván a' tett' psychologiájának is tiszta felfogása; végre ugyan a' tettnek a' már említett törvény' szabályival leendő összehasonlítása és egybevetése, 's mindezekben való jártasság és ügyesség, kétségtelenül megkivántatik.

Mellyeknek folytában mintegy önkényt következik a' bíróság' valóságos czímere, u. m. a' világos törvény, 's ezt és a' feladott esetet helyesen felfogó józan ész és pártatlan egyenesszivüség sugalta itéletnek kimondása.

'S ha mindezek isten és lélek szerint imígy teljesítetvén, ekkor a' bíró csak kis pálczácskával mutat is a' falon függő törvény' világos rendeletére, tagadni nem lehet, hogy ezzel szoros értelemben vett bíráskodását már elvégezte; mert a' hozott itéletnek foganatba vétele, jóllehet ez az itélés' valóságos lelke, 's a' biráskodás' főczélja, a' törvénykezés' szoros korláti szerint már csakugyan más', u. m. a' végrehajtó hatalomnak körébe esik által. Ámde a' cselekedetek nem csak törvényszerü rőffel külsőképen mérendők, hanem egyszersmind belső vagy is lélcki tekintetbe is veendők levén; ezenkívül pedig a' személyességek' móltósá-

ga, a' csupa testi dolgoknál csakugyan nemesebb bánást is érdemelvén: bátran állíthatjuk, hogy a' bírónak minden foglalatossága még itt nem végződik. Sőt ezt tenni annál szükségesebb, mivelhogy bármilly korlátokat vonjon is a' törvényszerüség a' bírói és végrehajtói hatalmak közé; de azt, hogy a' bíró többnyire végrehajtója is itéletének, 's ennek törvényeink szerint is lennie kell, feledni szintugy nem lehet, miként a' bírói itéleten való megnyugvás levén a' végrehajtásnak legsimább utja, 's a' sikernek legszerencsésb eszközlője, hogy: a' mennyire lehet, a' bírónak a' feleket itéletének helyes voltáról vagy legalább törvényszerüségéről meggyőzni kivánatos, annak, ki nem csak földi birtokot akar itéletekkel szétdarabolni, hanem nyugalmas sziveket nyerni is törekedik, szemei elől elveszteni lehetetlen.

'S ez utóbbira nézve azt, hogy a' bíró itéletét 's tekintve nézeteit ne csak szárazon dobja elő, azután pedig húnyászkodva hallgató ügyeseinek mintegy sarkon megfordulva leendő elmenést hatalmas szempillantással parancsoljon, hanem mint ember az emberhez — tagadni nem lehet hogy mintegy mennyel fénynyel körzött magasabb polczáról, emberien lelépve — közelítsen, 's az egész kérdés' mibenlétét kivált az együgyüeknek lehetőségig több oldalról elejökbe állítni, a' tett' netaláni helytelenségét minél egyszerűbb 's értelmesebb móddal, 's úgy mondva kivel kivel a' maga nyelvén megértetni és így a' tárgyat, mintegy magával az ügyesbajossal megismertetni 's bíráltatni, fáradságát ne sajnálja. 'S ki ezt haszontalan időtöltésnek nevezni elég alacsony lelkű, ki ezen, lehet mondani nem könnyű, munkától viszolyogni elég gyáva, ki illyesben nem gyönyörködni elég érzéketlen, ki még illy, a' bíróhoz zugolódva bement, 's attól nyugodva kijött ügyest látni szerencsés nem lehetett: kis tőkének legnagyobb uzsoráját soha nem szedheté; illyen a' hivatalos eljárás' valóságos kelleméről soha nem beszélhet.

Hogy pedig a' már említettem végrehajtás, mint az itéletek' valóságos czélja, minél bizonyosabban létre jöhessen, erre némelly, lehet mondani, nemleges megkivántatóságon kívül, mint például: a' bíró annélkül, hogy magát valami isteni lénynek tartván, embertársai fölött felpöffeszkedjék, személyesen illedelmes, tisztes, sőt bizonyos határig komoly magaviseletével, mellyben annyit mind különben mind embernek

szabad volna, magának semmi esetre nem engedhet, hivatalának illő tekintetet szerezzen, és e' végből némelly netalán különködő szokásokat, annyival inkább valamelly törzsságoknak használását, távoztasson, 's a' kaczérságnak még szinét is kerülvén, másoknak illő méltatása mellett, hivatalos eljárása' alkalmával, tekintetét lealacsonyító bármi tettekre szabadságot se magának se másoknak épen ne engedjen; továbbá semmiféle illetlenségeket el nem türvén, hogy azoktól magokat mások is annál inkább visszatartóztassák, még beszédét is megválogassa, minden betyárkodást pedig, annyival inkább a' legkisebb erkölcstelenséget is — mint másoknak a' magok illesztésére rendelt, de csupa lehellettel is behomályosítható tiszta tükör — minden erkölcstelenséget, mondám, tehát 's főképen bármelly részrehajlást lelkisméretesen kikerűljön; mit hogy annál biztosabban tehessen, a' bünnek nyájas álarcza, és a' hatalom' dörgő szavai előtt egyformán érzéketlenül maradván, bár minemű de mindig gyalázatos megvesztegettetés' örökké olcsó árán, ama' nagy kincset, lelkiösmeretét, az isten' semmi teremtésének el ne adja; és így mások' megitélése végett lett választatására, vagy is bírói hivatalra, érdemes voltát, nem csak bensőleg érezhesse, hanem azt külsőkép' is kitüntetni törekedjék; igenis ezeken kivül a' bíró még egy fő megkivántatósággal, a' bírói függetlenséggel is hogy birjon: eme' magas hivatalnak elméleti tulajdonai szintúgy magokkal hozzák, mint annak szükségét, az ezredek' tapasztalásával tanító közélet is gyakorlatilag igazolja. A' minthogy

A' bírói függetlenség, azon, mint már egy munkámban[1]) érdeklém volt „az egy istenen, 's ennek bennünk hallható szaván, a' lelkiösméreten, kívül, semmiféle befolyásnak nem hódolható bírói függetlenség, melly a' kegyelem' ragyogványi, és a' ma hosannát, holnap feszítsdmeg-et kiáltozó tömeg' riadozási iránt egyformán érzéketlen bekötött szemű igazságnak szent szavait, még a' damoclesi kard alatt is tartózkodás nélküli egyenességgel kimondani, az igazság' nagy istenének, ki' nevében t. i. a' bíró az itéletmondást gyakorolja, mennyei parancsa által felhatalmazott, de egyszersmind köteles is, mondám, a' minden-

---

[1]) Életpálya 97. l.

ható törvénytől elválhatlan, és ettől szolgailag függő, de egyébiránt isteni 's emberi törvények szerint szabadnak lenni kellő bírói függetlenség „a' polgári társaságoknak szintúgy egyik legféltőbb kincse; mint bizonyos egy elmés tudósnak megjegyezése szerint az is, hogy „a' törvénytől független bírák olly léghajósokhoz hasonlítnak, kik sirankozók közt szállnak fel a' magasra, 's illyeseknek vége többnyire a' magasróli lebukás levén, akkor is tőlök, mint szörnyetegektől, az emberek irtózva elszaladnak." De hogy ezen törvényszerű bírói függetlenség fenállhasson, arra mindenek előtt szükségkép' megkivántatik:

1. Hogy a' bíró belsőleg jeles legyen; miről kezeskedik, ha az már mint ember is derék, és még azonkívül elég bizonyos önállásu. Vagyis, hogy az ne csupán jó szívű vagy egyedül jó eszű, hanem mind kettő, egyszersmind becsületes, igazságszerető, részrehajlatlan, munkás, kevélységet és hizelgést egyformán kerülő — nagy szenvedelmek nélküli, különösen nem játékos vagy iszákos, komorság nélküli komoly, szelesség nélküli eleven, gyávaság nélküli szelid, gőg nélküli magába zárkózó, emberietlenség nélküli szigorú, csapodárság nélküli szíves, önbecsületességébe bizakodható, csupán bíró és nem más — levén: birjon azon nemes érzettel, melly külső támaszokra nem szorúlva, egyedül istenének, 's ennek benne hallható szava' — lelkisméretének — sugallásit követvén, 's ezek előtti számadástól, mellyet tudja hogy ki sem kerülhet, soha nem rettegvén, saját belső erejében keresi 's meg is találja fenállását. — Minek ismét legbiztosabb eszközlője a'

a) Felvilágosodott ész, és jó szív nyujtotta tiszta lelküség, melly azt, hogy az elejébe adott ügy a' szent igazsággal, 's azon törvényekkel, mellyek ő elébe itéletei' sinormértékeűl szabvák, minden legkisebb részein mennyire egyezzen meg, vagy különbözzék; és így az ügyesek' mindegyikének, a' kinekkinek magáét kiosztani rendelő, 's ezért már a' görögöknél a' νεμειν-ből származott νομος-nak, a' törvénynek, egyenes rendelése szerint, az igazság', szentségtörés nélkül megtoldhatlan, 's kisebbíthetlen, részleteiből mennyi járjon? vagy is a' rómaiak' nyelvén szólva rectum-ot, a' németekéhez képest Recht-et, a' magyar gyönyörű kifejezés szerint pedig annyi jogot, mennyi igaza van, mint kelljen félelem 's reménység, igéret 's adomány, szeretet és gyülölség, személyvá-

logatás és minden más emberi tekintet nélkül kinekkinek kiszolgáltatni? azt átlátni elég jó eszű, megitélni igaz szivű, végrehajtani erős lelkű legyen. Mihez képest, valamint annál tökéletesebb valamelly rajz, természeti eredetijét minél hívebben előadja: úgy a' bírói itéletben is az fog legigazságosabbnak mondathatni, melly, mint az istenség, egyedül létező objectiv igazságot, subjective minél inkább megközelíti; 's mint ezen egyedi igazságosság a' bíróban elég érdem: úgy ama' tárgylagi igazságra, mint elejébe adott eszményre való örökös törekvés, azért mindig fenmarad mulaszthatlan bírói kötelességnek. Tagadni nem lehet továbbá, hogy, egyebek' egyformaságában

b) Bizonyos vagyonosság is a' bírói függetlenségre nézve szintúgy óhajtandó, a' melly igaz más részről az is, hogy e' nélkül is vannak, kiknek aláváló haszonkeresés orozta vagyon tiszta kezeiket soha be nem mocskítá; midőn ellenkezőleg sok úgy is dúsokat, az átkozott Mammon, mint epedő beteg' szomját a' nyújtott viz neveli, mindig több és több kincsgyüjtésre ingerlett fel. Azonban mindezekhez még szükséges

2. A' bírónak hivatala' állandóságáról való biztositatása is; nem csupán azért, mivel igaz marad, hogy valamint a' kedve vesztett elkorhadtság sok munkával járó hivataloskodásra alkalmatlan, úgy hivatalviselésre senki készen nem születvén, abba, mint bármibe is, bele okni, azt tanulni szükséges, és hogy ezen beletanulás mindig időt kiván, kezdete mindig a' közjó' rovására történik, 's arra rövid idő nem is elegendő. Hanem ezen biztosítás szükséges még azért is, hogy miként a' per mindig 's csak akkor támad, ha valaki a' gyengébb igazt elnyomni erősebb volt: úgy szükséges, hogy azon bíró, ki az erősebb igaztalantól a' gyengének igazát oda- 's elitélte, az ügyét vesztett, 's ez által néha meg is szégyenített, tehát a' bírótól való idegenkedésre, haragra, sőt még boszúállásra is ingerelhető hatalmas' minden bántalmai ellen bátorságban lehessen. 'S e' biztosítást várhatni

α) Jó törvényektől, mellyek a' perlekedő feleket a' bírónak, 's a' kötelességét teljesített bírót a' feleknek önkénye ellen egyformán védelmezzék. Mire nézve az több publicistai nagy nevek' egybehangzó nézete, hogy a' bírót ugyan arra, hogy ez vagy amaz legyen meggyőződése, kötelezni senkinek nem lehet, de hogy itéleteiben ne csak meggyő-

ződését, hanem a' törvényeket is szem előtt tartsa, igen is lehet és kell is kötelezni. Sőt a' magát törvény fölé emelő, megvesztegetett, hamisan itélt, vagy is hivatalával bármiként visszaélt bíró, mint ollyan, ki törvényszerinti függetlenségét törvénytelenségével maga megszüntette, vagy ha ez a' bírói nagy hivatásra különben alkalmatlan, ott, hol a' végrehajtó hatalomnak érdeke nem forog fenn, ez által, mint a' mellynek rendeltetése az igazságnak kiki' részére, 's kiki ellen, tehát a' bíró ellen is, kiszolgáltatása; hol pedig az érdekeltetnék, az egész álladalom' öszvege által az eljárásra (procedura) nézve feleletre vonatván; ha rendes kihallgatás és vizsgálat után bűnösnek találtatnék, a' rosz lelküségért megbüntettessék, 's azt, ki akár ügyetlenséggel, akár roszasággal még több kárt is tehetne, minél magasabb annál tökéletesebb betöltést kivánó helyéről eltávolitassák szintúgy, mint a' törvényes bíróságokat a' bár kinek nem tetsző, de lelkismeretes igazságkiszolgáltatás miatti hivatalvesztés' félelmétől 's veszedelmétől nem csak, de még minden felsőbb és alsóbb bántalmak ellen is, sérthetlenűl megmentsék és ótalmazzák. Azonban a' törvényszerű bírói függetlenség az alkotmányos lét' szemfénye levén, és így hív megőrzése, sőt tiszteletben tartása mind a' fejedelemnek mind a' nemzetnek egyformán érdekében fekvő tisztéhez tartozván, hogy a' bírák' feleletre vonása által netalán a' betegségnél veszedelmesebb orvosi szer ne használtassék, nem lehet minden jó hazafinak figyelmébe eléggé ajánlani. És így a' polgári keresetek' taglalhatlanságára, sőt a' közkeresetű itéletekbe is a' fejedelemnek törvény által világosan fentartott eseteken kívül, csupán csak az álladalom' öszvege által teljesíthető beleavatkozásnak is fölötte kényes voltára, 's arra, hogy ez, mint a' méregnek használása, melly bizonyos adagban és állapotokra nézve orvosi, helytelen használat mellett életölő szer: a' leggondosabb kíméletet kíván, mindenkit emlékeztetni fölösleg alig lehet. Azon nagy és úgy szólván életkérdést tárgyazó feladást, hogy a' bírói önkény ellen a' feleket, 's ennek függetlenségét a' felek ellen mint kelljen egyszersmind megótalmazni, emberileg mondva még majd leghelyesebben oldván fel azon alkotmányok, mellyek a' formaszerintiségekről itélő, 's az itéleteket legfelebb csak más bíróságokhoz utasító cassatioi székeket felállíták. — De, a' jó törvényekre viszszatérvén, bizonyos, hogy, ezekhez járul, sőt ezek' nyomain jár.

β) A' jól kifejlett közvélemény, melly nem, a' senkit bántani nem kivánó és így semmit úgy — mint kell, illő szigorúsággal — nem teljesítő semleges (neutralis) bírót, vagy közönségesen úgy nevezett „jó embert", hanem a' fehért vagy feketét egyenesen kimondó, 's kötelességét, ha miatta az ég szakadna is rá, szigorún teljesítő hív tisztviselőt tartja jó bírónak. Melly közvéleménynek jó irányt hogy csak az ügyek' egész menetének nyilván, még pedig élő szóval 's tökéletesen szabad védelem melletti vezetése, a' bírói testületek' itéleteinek pedig minden hallgatók' kizárásával a' legnagyobb titokban, sőt, a' mennyire lehet, 's ez némelly tiszteletre méltó székeknél divatozik is, még a' tagtársak előtt is ösmeretlenül maradó titkos szavazás általi, hozása, 's így értve a' legtitkolódzóbb nyilvánosság adhat: az ismét világosabb, semhogy itt okokkal bővebben támogatni szükség volna.

Igen is, jó törvények és közvélemény azon őrlelkek, mellyek a' polgárzatot ama' méltán rettentő bírói önkény ellen, melly azon felséges szabadakarattól, mi nélkül bírói függetlenség nem is képzelhető, sőt az önkéntiségtől (spontaneitas), és gyakran törvény szerint különösen is fenhagyott okos belátástól is (prudens judicis arbitrium) mint föld égtől különbözik; 's a' melly önkény ha fenállhatna, minden törvények fölösleggé válnának, mert a' bíróvá nevezetteknek e' rémítő szavakat: „menjetek 's mint tetszik itéljetek, 's a' ti önkénytek törvény leszen" utasításúl adni, azon szomorú esetben, elég lenne; mint más részről ismét a' bírói szentséget, minden szentségtelen megtámadások ellen, mint kell egyformán ótalmazzák 's meg is mentik. 'S kik attól, hogy a' bírák az álladalom' egyéb tagjai fölé, a' corinthusi leányzónak kosarábani levelekként, felnőjenek, 's mint ott egy festőnek fogékony képzete azokból, a' legnagyobb hatású épületeket ma is diszítő, uj rendet alkotott, a' bíróság is idővel könnyen hatalmas küjön renddé fogjon válni, a' legméltóbb borzalommal rettegnének; bátor vagyok őket arra figyelmeztetni, hogy épen a' már érdeklettem jó törvények és helyes közvélemény egyszersmind azon ellenszerek is, mellyek a' korlátlanúl zsarnokló bírák' önkényétől a' világot, ezeknek megismertetése után a' közvélemény által eszközlött erkölcsi lesújtással, magoknak megérdemlett büntetésére, másoknak példájára, minden jóknak pedig örömére megmentik és szabadítják. — Miután

A' bírói hivatal' állandóságát, vagy inkább a' bírák' elmozdíthatlanságát, mint az alkotmányos lét' egyik életkérdését, de épen ezen mellőzhetlen fontossága' tekintetéből egy egész, külön értekezés' méltó tárgyát, ezennel továbbra érintetlen hagyván, csupán azt kivánom még megjegyezni, hogy ez, mint a' valóságosan boldogító alkotmány' egyik szemfénye, kétségkívül mindenütt óhajtandó ott, hol ama' fenérdeklett két kezesek u. m. jó törvények és közvélemény, a' lehető bírói kihágások' veszedelmétől a' népet magóvják 's mentesítik. Valamint más részről nyiltszivüen meg kell vallani, hogy különben a' bírói hivatalok' általános örökítését valóságos csapásnál egyébnek nem tarthatván, és így bíráink' mostani időnkénti választatása 's változása annál csakugyan boldogítóbb levén: jó törvények és szabadon kifejlődhető közvélemény nélkül azok' állandóságát senki helyesen nem kivánhatja.

Ideje volna már, jól tudom, hogy miután a' bíráskodásróli általános nézeteket, e' tárgy' fontossága egész valómat elfoglalván, csak e' miatt is elég gyengén, előadtam; ugyan a' bíróságoknak nevezetesebb nemeiről is értekezzem. 'S e' nagy feladás' egész érdemét meggondolván, úgy tartom, hogy mindezeknek alapján, a' belénk adott itélő tehetségen kezdve, a' küldolgokról, magunk- és másokról hozni szokott itéleteink' taglalgatása után, ha a' bírálatoknak mindenütt, a' tudományos életben pedig különösen szükséges voltáról nem szólnék, 's több alkotmányos országokbeli bíróságokat a' honiakkal egybevetve rendszeresen össze nem hasonlítnék is, legalább a' honunkbeli bíróságok' néhány nemeit megérintvén, például az őskor' pristaldusairól, továbbá alkotmányunkkal egykorú királyi, nádori, megyei (megalis), fő- és al-ispáni, szolgabírói, nemesi és adózói, udvarbírói, uradalmi, városi, és még (váltó törvényszékivel nem dicsekedhetvén) a' jász- és kunkerületi, egyházi és világi, az olly sokáig fenállott 's utóbb az itélőmesteriekkel felváltott octavalis, biróságainkról; hasonlóul országunk' rendes biráiról, a' királyi és hétszemélyes táblákról, felsőbb és alsóbb itélőszékeinkről, a' választott (compromissum), 's kirendelt (delegatum jud.) különös bíróságokról, a' legutóbbi törvényck' áldási közt nyert vásári és szóbeli, bíróságok' köréről, végre az országgyülési küldöttségek' bírói eljárásáról, de kivált a' legközelebb érdeklő academiai bírálatok' módjáról 'stb. e' f. különösen is emlékezni helyén lenne.

Ámde nagyon mélyről meríteni, nehogy „exitium Troiae geminis ordiar ab ovis“, különben is ösmért tárgyaknak felhozásával pedig a' nagyobbakra szánt időt tékozolni, óvakodván; a' honi bíróságok' nemeiről bővebben való értekezhetésnek más helyre és alkalomra való fentartása mellett, az academiai bírálatokra nézve elég legyen az ez érdembeni világos szabályok' egyenes rendeletére hivatkozni. Ezeken kívül megvallom, szeretnék szólni a' más honokat már boldogító Békebírákról, 's a' személyes szabadságnak, emberileg tekintve, legbiztosabb kezeseiről az esküttekről (Jury), kik a' törvény' vaspályáján érzéketlenül haladó igazságkiszolgáltatás' lelketlen mozgató gépe által sokszor kíméletlenűl szétzuzandó ártatlanság' egyetlen védelmei; 's kik, mint Macieiovszki' a' sloven törvények' történetéről irt újabb munkájában (1835) említi, ama' nemzetek közt a' IXd. 's Xd. századokban, mint a' helyhatóságnak sarjadéka, már mutatkoztak, ugyanezeket tőlök a' velek öszszeköttetésben álló saxok Angolországba is általvivén; — végre örömest ejteném néhányt szót a' bírói önkény ellen a' bírói függetlenség' megsértése nélkül legalább lehetőkép mentő 's fent is már érdeklettem itélőszéknek, amaz úgy nevezett *cour de cassation*-nak jelességéről, melly a' francziáknál kezdődött, 's azután ha módosítva is, Bajor- és Poroszországokban 's Hessenben is felállítatott, 's melly, a' nélkül hogy felebbviteli itélőszék volna, sőt a' dolog' érdemébe való minden belebocsátkozás nélkül, csupán némelly formaszerintiségek' elmulasztása', vagy a' bírói hatalom' áthágása' tekintetéből, az ügynek csak újra, vagy legfölebb más bíróságok által leendő fölvételét rendelvén: óhajtandó ott is, hol eddig a' mindkét felek' rendes meghallgatása után kiadatni szokott fő kormányszéki igazságos és törvényes rendelményeken (Decreta) kívül, az úgy nevezett kisebb bírói parancsok szokták az ügyeseket a' bírói önkény ellen védni akkor, ha azok nem csupa felperesi puszta előadáson, vagy máson, hanem törvényen 's igazságon alapítvák.

Azonban, miután az elsőt a' kor' kivanatát felfogó, de általa eléggé még nem gyámolított törvényhozóinknak az 183⅚ országgyülés' iratiból is kitetsző bölcsesége, a' mondani valókra nézve kimeríté; továbbá az esküttekről Németország' jeles publicistái' egyike Mittermaier, a' jogtudomány' és törvényhozás' körében kiadott, 's eléggé nem ajánlható,

criticai folyóiratában [1]), Pinheiro', hajdani potugal kormánynok' ez érdembeni velős értekezését közrebocsátotta; 's ezekről bármelly sok vágytársak közt is bizvást föllépbető tudományos hírlapunk, az Athenaeum, is, sok érdekeseket már közlött volt [2]); azonkívül e' tárgyak Rotteckneк észjogi 's kormánytudományi kézikönyvében (IV. köt. 257. l.), és minden jogtudósok által kiterjesztett karral fogadható Staats-Lexiconában is, nagyobb tudományú jártassággal és tiszta észszel-e, vagy az igazságért buzgóbb lelkesedéssel? nehéz meghatározni, kifejtve és alaposan előadva levén: velem épen egy osztálybeli tagtársam is, teljes méltatást érdemlő, Themis-ében, hasonló érdemben közönségünket csak nem régiben értesíté [3]); végre a' harmadikat illetőleg személyes tapasztalással nem dicsekedhetvén, és igy ennézeteim helyett csupán mások' előadásait ismételni kénytelenítetvén, 's ezzel a' t. t. Társaságnak ismereteit tudom nem bővíthetvén: nem tehetek egyebet, mint hogy e' részben Pigeau-nak ‚La procédure civile des tribuneaux de France 1811' czímü munkájára hivatkozzam.

Nincs hát egyéb hátra, mint hogy azon egy, de annál ünnepélyesebb fogadástételemet, itt 's tekintve a' haza előtt nyilvánítsam: hogy ezennel nyert hivatásomnak megfelelni teljes erőmből törekedvén, valahányszor nekem is, mint rendes tagnak, bírálóképen itélnem kell, lehet hogy hibás, de minden esetre jót akaró csekély vélekedésemet, belátásomhoz képest, isten 's lélek szerint adni, lelkismeretes kötelességnek tartom. Többire pedig: a' mindeneket érlelő, maga rendében elhozó, de semmi erőszakot nem szenvedő időnek, ott is, hol az általam csak előbb érdeklett jótékony intézetek még nem léteznek bizonyosan ‚úgy legyen-t' parancsolandó hatalom-szavára, kiki kötelességének megfelelve, és így munkásan, de azért békes türelemmel, várakozzunk. Boldogok, kik azt annak idejében meghallandják!

---

[1]) Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes, herausgegeben von Mittermaier und Zachariae. Achter Band, drittes Heft 1836.

[2]) Esküttszékről. Athen. 1830. 6. sz. Békebírákrol. Tóth Lőrincz 1839. Athen. jul. dd.

[3]) Themis. Értekezések a' Jog' körében. Szerkeszti Szalay László 1839. Második füzet.

VI.

TERMÉSZETTUDOMÁNY-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

XV.

MAGYARORSZÁG' KŐSZENEI,

TERMÉSZETTANI ÉS HELYIRATI TEKINTETBEN.

OLVASTA

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' 17. KIS GYÜLÉSBEN AUG. XIX., M. D. CCC. XXX. IX.

FRIVALDSZKY IMRE.

Földünk' keblében, több hasznos ásványokon kivül a' kőszén nagyobb menyiségben létezik; ez azon éghető anyaggal bővelkedő ásvány, melly leginkább tüzelésre 's alkotó részeihez képest több más czélokra is használható. A' népesedés 's mivelődés, valamint a' vegy- 's műtani buvárkodások, 's az ezek' elvei szerint napról napra szaporodó gyárok 's mozgonyok, mellyeknek fő rugóját többnyire a' tűz' hatása képzi, a' köz élet' egyik szükséges tárgyává tevék a' kőszenet. Érzik ennek felszámíthatatlan hasznát leginkább ama' nemzetek, mellyek terjedt népesedésök' 's mivelődésök' következtében a' földük' felületén kifogyasztott tüzelőanyagokat, most ugyan annak gyomrából kimeríthetetlen menyiségben nyerik, például Anglia.

A' nagy és gondos természet bőven osztá el e' kincsét a' föld' rétegei közt, hol az, sokszor hatalmas fekvetekben, könnyen feltalálha-

tó. Hazánk' középrendű hegyeiben gyakori a' kőszén, mit részszerint a' már fölfedezett rétegek eléggé bizonyítanak, részszerint pedig feltalálhatóságokról az azt borító földezet mintegy kezeskedik. Nagy tér nyílik mindazáltal a' természetvizsgálónak hazánk' keblében e' tárgyra nézve; mert honunkban még csak kevés földtani vizsgálatok történtek; de más részről, mivel a' tüzelőfának az előtti meglehetős elegendősége a' kőszén' szorgosabb kikutatását fölöslegessé tevé. Itt azonban már az időpont, melly e' részbeni figyelmünket szent kötelességgé teszi; int a' haladó kor, hogy édes reményünk a' hazai ipar 's mivelődés' magasabb kifejlése' teljesedésével, honi gazdagságunk' ezen ágáról is czélszerűleg gondoskodjuk, 's a' tüzi fának már most is érezhető, 's még majd érezhetőbb fogyatkozását köszénnel pótoljuk. — Szükségessé teszik azt a' mind inkább 's inkább virágzó mesterségek, jelenleg már létező gőzösök 's gőzmozgonyok, valamint utóbb felállítandó gyárak, mellyekben a' kőszén kivánt sikerrel használható.

Többféle eszmék állíttattak fel a' kőszén' eredetét felvilágosítandók; azon általános elvben megegyezvén a' földtudósok, hogy ezen ásvány mindig az ős hegyek' képzete' körén kivül csak az utóbbi származatú hegyek' tömegében található; származásának módja azonban sok vitatkozásra adott alkalmat. Némellyek' nézete szerint a' kőszén a' többi ásványok' köz képzete' sorába helyeztetik; mások egyenesen az állatország' köréből származtatják; ismét mások kizárolag a' növények' országából. Legvalóbbszinű vélemény az, melly szerint a' kőszén általában életmüves testekből eredni állítatik. Ezen véleményt több védok erősíti; nevezetesen, magokban a' kőszénrétegekben gyakran növények' nyomadékai, sőt a' vastagabb részeknek (mint a' kocsány) kőszénné vált maradványai találtatnak; ezen növénynyomadékok a' kőszéntelepzetben annál bővebben lelhetők, mentül közelebbek a' kőszénhez; bizonyítja ezen állítást azon nagy hasonlatosság is, melly a' növények' 's a' kőszén' alkotó részei közt létezik.

Miképen változtak azonban ez életmüves testek kőszénné, ez nem csekély föladat, mellyet többen igyekeztek fölvilágosítani. — A' halhatatlan Werner a' növények' feloldozását 's kőszénné történt átalakulását egyenesen a' kénsavanynak' tulajdonítja, melly állítását azzal támogatja,

hogy a' kőszenek' fekvéséből, egyformaságából 's fekvetei' irányából ennek valahai híg állapotja nyilván kitetszik; de más részről az életmüves testekből vegytani úton kénsav által szén készíthető; végtére mivel a' kőszénben 's ennek rétegei közt a' kénsav' többféle vegyületei találhatók.

Legközelebb Petzhold Sándor, korunk' jeles geologusa is, ki a' növenyeknek lehető kőszénné átalakulása körül számos kisérleteket tett, azt állítja, hogy a' kőszén kezdetben lágy és folyó volt, mi leginkább csigás törete által bizonyíttatik, melly gyakran annyira szembeszökő, hogy nem ritkán járatlanok és tanultak egyformán azt vélik: fadarab van előttök, mellyen az évi gyürűket világosan megláthatni. De e' csigás töret semmi máson nem alapszik, mint azon természettani törvényen, miszerint majd minden test, melly jegedés nélkül megy folyó állapotból szilárdba által, hasonló tüneményt mutat. Világosan látni ezt a' gyanták' egész osztályában, a' viaszon, a' kován, obsidiánon, üvegen és másokon, sőt még a' különfajulag összetett ásványokon is; a' sziklanemeken csak akkor észrevehető a' csigás töret, ha finom szemüek, p. o. a' mészmárga' több faján. De mind ezen megnevezett testek, mielőtt megkeményedtek, lágy és folyó állapotban voltak, és kinek sem jut eszébe, azoknak csigatöretében évi gyürűket látni, vagy bennök életmüves alkatot keresni. Kiki valólag találja föl e' tünemény' okát az előbbi folyékony állapotban; miért nem tehetnénk föl hasonló viszonyt a' kőszén' tekintetében is? Igazán szólva azon határozott véleményben vagyok, hogy a' kőszenek' csigás törete leghatalmasabb bizonysága egykori folyó állapotjoknak, annyival inkább, mivel e' töret mindenhol találtatik, de sehol sem olly nagy mértékben mint a' (Cannel) fáklyaszénnél, a' szurokszénnél, és a' szénpala' némelly fajainál.

De ha a' kőszéntömeg egykor lágy és folyó volt, akkor épen nem találhatni benne fenmaradt életmüves alkat' nyomait, mint ezt több pontos vizsgálatok bebizonyíták. Mert noha Hutton[1]), valamint Ehrenberg és Göppert is ollyas mit akartak benne találni nagyítón általi vizsgála-

[1]) Proceedings of the Geological Society, in Philosoph. Magaz. Series 3. Vol. II. pag. 302.

taiknál, hasonlót többen sok fáradságok' daczára sem tudtak észrevenni. Hol a' kőszénben életmüves alkatot, azaz világos sejteket, mint a' sejtszövet' nyomait láthatni, az nem valódi egyennemű kőszén, hanem az úgy nevezett ásvány fa vagy rostszén, melly mindig kénvassal van áthatva. Az említett természetbuvárnak sikerült tökéletesen zárt edényben tüz' segedelme 's feloldás által gyertyánfából a' kőszénhez egészen hasonló anyagot késziteni. Számos kisérleteinek fő eredményi ezek:

a) hogy van a' növényalkotmány' (fa) oldatának módja, mellynél a' szénanyag fölolvad és folyékony lesz, azon gáz és csepalakú olderedményekben, mellyek' elszállása erőszakosan meggátoltatik;

b) hogy illy oldat által test származik, melly igen különböző az életmüves alkatot mutató faszéntől, ellenben a' kőszénhez leghasonlóbb;

c) hogy a' kisérleteihez választott oldatmód valóban megegyez azzal, melly által a' kőszén képeztetett; hogy ettől csak annyiban különbözik, mennyiben itt erőszak (tüz) alkalmaztatott; míg a' másik lassan és önkénytesen történt; de mindenik esetben nyomás által voltak az oldateredmények visszatartóztatva;

d) hogy a' kőszenek' tömege egykor lágy és folyó volt, utóbb megkeményedett;

e) hogy a' kőszén föloldott növényekből származott, de a' gáz és csepalaku olderedmények el nem szállhattak, el nem távozhattak a' nagy súly miatt, mellyet a' fölötte fekvő homokos és agyagos iszaptömeg reájok gyakorolt;

f) hogy a' valódi 's tökélyes kőszénben nyoma sem maradt az életmüves alkatnak, és ha illyesmi találtatik benne, mindig valami egészen különös ok járult hozzá, melly az életmüves alkat' teljes elromlását megakadályozá, mint például a' kénkővas, az úgy nevezett rosz vagy ásványos faszénben.

A' kőszénnek két fő faját lehet kiváltképen megkülönböztetni; a' fekete 's a' barna kőszenet; ezek valamint képzetökre, úgy fekveteik' mivoltára nézve is egymástól tetemesen különböznek. Mind kettőnek van ismét számosabb faja, 's alfaja, mellyeket ásvány-ismeileg, idomok, szövetök 's egyéb külső bélyegöknél fogva névszerint szokás megkülönböztetni.

A' fekete kőszén az átmeneteli és telepalakúlatú hegyek' tövében terjedvén el, ezek' körén kivül a' harmadik képzetű, vagy épen az özöni üledék által alakúlt hegyekben sohasem találtatik, melly helyzete által a' barna kőszénnél jóval előbbi származást tanusít. Ezen kőszén csaknem kizárólag tulajdon fövényköve, és a' palának rétegei között fekszik, melly ásványrétegek összesen fekete kőszéntelepzetnek neveztetnek; ezen telepzet a' második képzet' elejét, valamint a' kréta ugyan ennek végét határozza. A' telepzet' rétegei egymáshoz bizonyos rendű viszonyokban szoktak állani, nevezetesen a' fövénykő az alapját, a' pala a' fedelét, maga pedig a' kőszén a' közepét foglalja el. Vannak azonban olly telepzetek is, mellyekben ezen ásványrétegek más rendben, és sokszor egymást váltogatva jőnek elő.

A' kőszéntelepzetnek ezen fő részeihez gyakran más mellék ásványok is járulnak, nevezetesen, a' tömött mészkő (márga), kövült agyag, az irla 's a' vasércznek némelly fajai.

A' fekete kőszéntelepzethez tartozó fövénykő többnyire az ős hegyek' tövét fedi, 's ugyan ezen származatú sziklák porondaiból alakúl; innen színe, valamint keménysége az őt képző porondok különféle tulajdonsága 's ezek' ragasztéka által határoztatik. A' keverékrészek gyakran igen apró darájuak, 's ekkor csillámmal elegyültek. Ezen vegyületében a' fövénykő töredékeny, morzsolható, ha pedig a' keverékrészek nagyobbak, kevesebb csilámmal vegyültek: akkor e' fövénykő keményebb, 's alkatrészeihez képest, épület-, malom-, vagy köszörűkőre használható. Ezen fövénykövön gyakoriak az életmüves testek' nyomadékai, leginkább fáknak törzsökei, nád, sás, harasztok' maradványai, mellyek természeti minemüségöktől többé kevesbbé eltávozván, majd valódi alakjokban, majd megkövesedve, vagy pedig csak bélyegeik által bizonyítják voltokat. Ezen fövénykőben található még a' vaskovond, szénsavas vasércz, rézércz mint réz' zöldje, lágyla (malachites), ólomfém horgányvalka (p. galena zinci), férjany, és higany.

A' fekete kőszéntelepzethez tartozó pala, mellyben a' kőszén fészkel, ismertető jeleire nézve olly arányban változik, a' mennyire magához a' kőszénhez közelebb vagy távolabb esik. A' kőszén' tőszomszédságában színe a' palának szürkés, kékes, feketés, leveleg törése sima,

keveset fénylő, haránt törése fénytelen földképű, a' vízben könnyen felázik 's gyurékony lesz. Ugyanezen helyzetében növénynyomadékokkal bővelkedik, mellyek' némellyike egészlen kőszénné átválva, némellyeknek csak vastagabb részei, úgymint izékei, kocsányai szenesedve, mások ismét csaknem természeti állapotjokban összenyomva találtatnak. Mentül tovább esik a' pala magától a' kőszéntől, annál inkább távozik említett tulajdonságaitól; nevezetesen színe halaványabbá, világosabbá, tömege durvább darájúvá, keményebbé, egyenetlenebbé változik, a' vízben többé egy könnyen el nem ázik, növények' nyomadékai híával van, szóval: az egész pala fokonként megválván előbbi tulajdonságaitól, csillámmal keveredvén, már inkább a' fövénykőhöz közelít. Az említett növénymaradványokon kívül ezen palában édes vizi csigák 's kagylók' nyomadékai ritkábban jőnek elő.

A' fekete kőszén, általában véve, gyérebben fordul elő, mint a' barna; telepzetének alkotása réteges, őmaga mindazáltal gyakran tuskók', fészkek', erek' idomában is jelenik meg, többnyire még is nagyobb vagy kisebb rétegeket képez, mellyek a' telepzet' más rétegeivel párhuzamosan irányulnak, 's mellyeknek vastagsága néhány lábnyi; csak ritkábban 2—3 ölnyi. Rétegei' iránya változandó, párhuzamos, habos, kigyódzó, lehajlott 's más külön képű fekveteket képző; néha a' kőszénrétegnek egyszerre vége szakad, 's az egész fekvet másfelé le, vagy felfelé igazodik; néha rétegei idegen ásványok' közbe jövetele által rendetlenségbe hozatnak. Csak ritkán van egy kőszénréteg magában; közönségesen több váltogatja egymást. A' kőszénréteg közvetlenül a' pala között, a' fövénykő pedig a' palára szokott letelepedni. Színe ezen szénnek mindig fekete, különféle fokozattal, hol setétebb hol halaványabb, néha szivárvány-színekkel játszó; felülete fényes, homályos; keménysége csekély, változandó; különsúlya 1, 3, többé kevesbbé gyulékony, lánggal égő; tűzanyagának hatásfoka különböző, de mindig erősebb mint a' barna széné. Égés alatt gyantaszagú füstöt bocsát, előbb tajtékforma puffadékká válik, utóbb igen nehezen hamuhodó salakká foly össze; végképen megégvén kevés sárga földes maradványt hágy maga után. Lepárlás által szénős gyulógázt, szénsavanyt, kozmás olajat és büzönyt ád; maradványa tiszta szén, melly közönségesen koaknak neveztetik.

A' fekete kőszénnek ismét két fő faját lehet felállítani; illyen

1-ször a' tömeges fekete kőszén; ennek színe bársony vagy halavány fekete; fénye kövéres, melly csiszolás által növekedik; törete teknős; szövete tömött, esztergályozható; különsúlya 1, 23; könnyen gyuló, fehér lánggal égő, maradványa csekély; alkotó részei, Kirvan szerint: 75,2 szén, 21,68 földgyanta, 3,1 hamu; Thomson szerint 64 széenő, 21,56 gyuló, 13,72 fojtó. Ezen kőszénfaj, melly Cannel-szénnek is neveztetik, Anglia' régibb kőszénbányáinak tulajdona, hol jó, lángos égése végett, gyertya helyett használtatik.

2-or palakőszén, táblás fekete kőszén; alfajai a' levelegszén, kormos szén, agyagos szén, ásványi faszén és a' kőszenes pala. Mind ezek belső vagy külső befolyások által a' palakőszéntől idomukra nézve eltávoztak. Színe a' palakőszénnek fekete, felülete néha külön színekkel játszó, fénye kövéres, törete (nagyban) táblás, leveles; egyes daraboké tekenős; töredékei csürlegesek (rhomboid alakúak), különsúlya 1, 27—134; lágy, könnyen elmálló, fehér lánggal égő, égés alatt nagy füstöt és mintegy fűszeres illatot fejt ki; tüzi anyagának hatásfoka nagy, megégvén csekély, egybefolyó salakja marad fen.

A' kőszén nem mindig tiszta, néha palával vegyűl, 's szenes palát képez, melly, ha elegendő szén anyaggal bír, tüzelésre szinte alkalmas.

Alkotó részei a' táblás kőszénnek, Richter szerint: 36,875 földgyanta (bitumen) 59,993 szén, 1,157 vasag, 5,823 föld. A' levelegkőszénnek: 41,0 földgyanta, 57,0 szén, 1,7 hamu.

Hazánkban mindeddig a' fekete kőszénnek csak ezen táblás faja, 's említett hasonfajai találtattak; bővebben jő ez Szász, Cseh, Angolország és Sziléziában elő.

Az ásvány szénnek másik fő faja a' barna kőszén, melly, kivált telepzetének tulajdonsága által, az előbbenitől igen különbözik. Ezen kőszén harmad képzetű, 's az özönhalmazatú hegyekben fordul elő; kezdődik a' kréta' képzetének időszaka után, 's a' harmadik képzet' szakán keresztül a' legújabb képzetbe, vagy is az özönülepülés' körébe terjed ki. Ámbár a' fekete és a' barna kőszéntelepzet közt az őket híven követő ásványokra nézve nagy a' hasonlatosság, közelebbi vizsgálás által mégis mindig kitetszik, hogy a' barna kőszéntelepzet későbbi kép-

zetnek tulajdona. Valamint a' fekete, úgy a' barna kőszén is a' föveny-kőnek 's agyagnak társaságában jő elő, mellyek azonban származások 's más tulajdonságaikra nézve az előbb leírt telepzet' ásványaitól sokféleképen különböznek. A' barna kőszén' telepzete általában, gyakrabban, 's nagyobb menyiségben jő elő mint a' fekete kőszéné, 's felüleges fekvete miatt könnyebben is feltalálható. Ezen telepzet némelly helyeken későbbi képzetű, tengeri csigás mészkővel borítatik; másutt ismét szirlával (basalt) 's ehez hasonló ásványokkal fedetik, ezeket azonban a' barna köszén' képzetéhez számítani azért nem lehet, minthogy ezek rendkivüli tűzerő által hol leebb, hol felebb emeltetvén, a' már létezett barna kőszéntelepzetet eredeti mivoltában többé kevesbbé megváltoztatták, származásokat azonban épen nem eszközlötték.

A' barna kőszén-fövénykő többnyire másod képzetű hegyek' oldalain, 's ezeknek tövében terjed el, mellyeknek töredékgöröngyeiből, 's meszes-agyagos kötszerből alakúl; innen keverékrészei többnyire a' szomszéd 's másod képletű sziklák' minemüségének felelnek meg, mely-lyektől szinét 's tömege' tulajdonságát nyeri. A' keseragos (magnesia) mészkő' szomszédságában leginkább ezekből, 's kevés mennyiségü kova, varag (quarzum), magla és csillámpala porondokból egyesül, az érlék' (Trachyt) közelibe, varagot, ágátot, szarukovát, jáspist 's több efféle ásványokat vesz fel vegyületébe. Színe igen változékony fehér, szürke, sárgás, vereses keménységére nézve többnyire porhanyú, könnyen morzsolható; néha keményebb, 's ekkor építésre használható. Tömege hol saja, apró darájú, 's ekkor többnyire csillámmal keveredett, réteges vagy habos idomú, igen töredékeny; hol durvább 's nagyobb györöngyökből elegyedett; ragasztéka 's elegyrészei annyira változók, hogy gyakran megválván valódi fövénykő alakjától 's minemüségétől márgába megy által. Ezen fövenykő' kivált felsőbb rétegeiben számos kövületek, nevezetesen özön előtti állatok' csontmaradványai, csigák 's fák' törzsökei találtatnak.

A' barna kőszenet kisérő agyag többnyire a' közönségesen ismert fazekas agyaghoz tartozik. Színe sárgás halavány, a' kőszén' szomszédságában szürke, kékes, barna, sőt feketés; tengeri növények' nyomadékai csak gyéren, harasztoké pedig épen nem láthatók benne, általá-

ban vevén csigamaradványokra nézve is szegény, de mind e' mellett hazánk' némelly vidékein kivételképen édes vizi csigákkal bővelkedik.

A' barna kőszén, valamint ismertető bélyegeire, úgy haszonvehetőségére nézve is igen közel járul a' fekete kőszénhez. Színe fekete, vagy csak sötét barna, néha fényes; törete különféle, öblös, tekenős, néha táblás, egyenes, síma vagy szálkás; külön súlya 1,10—1,60; töredékeny, meggyúlván világos lánggal ég, kevés kormot repít, kellemetlen, csipős 's izgatós szaggal gőzöl, fel nem puffad, sem egybefolyó salakká nem válik. Hamva vasat 's 3-$\frac{4}{100}$ rész hamagot tart. Alkotó részei ugyanazok, mellyek a' fekete kőszéné, de mellyek itt más arányban egyesültek, 's az éghető elemet kevesebbé központosították; innen a' barna kőszén tüzi ereje a' másikéhoz úgy áll, mint 1 : 7. A' lepárologtatás' eredményei kozmás fasavany, kozmás olaj, szénős gyúló gáz, szénsavany, és tiszta szén. A' kén, savak és savítagok csak mellesleges részei a' barna kőszénnek. Ezen ásványnak számosabb fajai állítattak fel; ezek között nevezetesebbek: a) a' szurokszén, ennek színe fekete fényes, fekvete réteges, különsúlya 1,28; alkatrészei 45 szén, és maradvány, 55 szállékony rész. Ezen faj tulajdonságaira nézve a' valódi fekete kőszénhez leginkább közelít; kiterjedése Franczia- és Magyarországban legnagyobb. A' gágás szurokszén az előbbeninek csak alfaja; melly imitt amott, mint p. o. Sopron megye' Brenbergjében, ennek rétegei között jő elő; b) fénytelen barna kőszén, színe barnás feketés, többnyire fény nélküli; törete egyenetlen, földes, néha tekenős; fekvete réteges vagy darabos; ezen tulajdonitól ismét többféle elnevezéseket kapott. Külön kifejlése' fokához képest könnyebben vagy nehezebben gyúl, nagy bűzzel és füsttel ég, veres hamut hagyván maga után; a' levegőn könnyen elmállik; c) kanafos barna kőszén, szine barna, vagy fekete, hol fényes hol fénytelen; kanafos szövete kivált kitűnő, többnyire laposra nyomúlt és megszenesedett fatörzsökökből áll, mellyeken még az esztendei gyűrűk is láthatók. Ezen faj igen gyakori, kivált az özönülepülés' körében, de a' többieknél kevesbbé használható.

Valamint a' fekete kőszén, úgy a' barna is nagyobb vagy kisebb kiterjedésű rétegekben, fészkes vagy darabos alakban jő elő; rétegei többnyire földirányosak, számokra nézve egymás felett kevesebbek, de

annál vastagabbak, telepzetök' fedelét, valamint alapját is többnyire az agyag képzi, a' fövénykő mindenütt az agyagra következvén. Ezen kőszén csak kevés növénynyomadékokat, de annál több édesvizi csigaköviileteket rejt magában. Gyakran kénkovonddal keveredik, ollykor azután a' szabad levegőn elmállik.

Mint mellékes részei ezen kőszéntelepzetnek említhetők: a' jegedelt varag (quarzum crystalisatum), a' mészpat (spatum calcareum), a' kénsavas pirany (strontianites), a' gypsz, a' vaspat (spatum ferri), a' barna vaskő, álhorgony vakla (pseudo galena zinci). Ezen ásványok néha csak behintve, néha pedig egész fekvetekben jelennek meg a' kőszén rétegei között. Ide tartoznak még a' földi gyanta mint kőolaj, melly az agyagból, valamint a' fövénykőből is imitt amott szivárog, a' gyantár (succinum), a' mézla (mellites), és hálós kátra, végtére az ásvány fa (lignum bituminosum), melly az özön-képzette hegyekben, és pedig sokszor minden keményebb köves takarék nélkül csaknem a' föld' színére terűl; ez Francia és Angolország' némelly vidékein olly nagy mennyiségben találtatik, hogy egész dőlt erdőknek nyomdokait ábrázolja, hol is több helyütt tüzelésre használtatik. Hazánkban nem igen nagy menynyiségben lelhető.

A' kőszénfekvetek' feltalálását igen elősegíti az ásványok' általános, de kivált azoknak rendszeres ismerete, mellyek a' kőszénnel közelebbi összeköttetésben levén, azoknak telepzetét képzik. Ezeknek tökéletes ösmeretével ellátva, első tekintettel meghatározhatni, melly hegyek' képzete' természetével ellenkezik a' kőszénnek származhatása; továbbá mellyik biztat fekete 's mellyik barna kőszén' reményivel. Mi hasztalan munka lenne p. o. az ős vagy középképzetű hegyek' sziklái között kőszenet keresni, vagy pedig az utolsó képzetű fövénykőben fekete kőszenet találni akarni? tudva levén az, hogy ezek eddigi tapasztalás szerint a' nagy természet' képző szabályaival ellenkeznek. Gyakori azonban azon eset, hogy a' kőszén' képzetéhez tartozó ásványok nagyobb kiterjedésben is jelen vannak, a' nélkül hogy a' kőszén bennök feltünnék; illy esetben többféle segéd eszközöket kell alkalmazni, mellyek hamarább és bizonyosabban vezetnek czélhoz. Ha valaki valamelly vidéken fekete kőszenet ohajtana találni, annak az egész vidéket szorgalmatosan meg kell vizsgálnia, hogy valljon az előbbeniekben leírt kőszénfövenykőre

vagy palára akadhatna-e? mellyeknek jelenlétéről ha tökéletesen meggyőződnék, akkor reménye lehetne a' fekete kőszénhez is. Erre nézve meg kellene vizsgálnia a' vidék' vízszakadásait, hegyi patakok' kimosott partjait, a' barlangokat, 's nagyobb hézagokat, szinte a' mesterséges üregeket, úgymint: kutakat, kőbányákat 's nagyobb gödröket is; hasznos e' czélból az utakat 's ezek' árkait is megtekinteni, nem különben a' hegyek' függőleges oldalait, nagyobb 's kisebb völgyeit összejárni, erős zápor után a' hegyi folyók' medrét megvizsgálni, ha valljon a' többi töredékásványok között fekete kőszén található-e! Néha a' kőszén, szántás' alkalmával, a' földben látszó fekete vonások által mutatja jelenlétét. Ha tehát ezen kutatás' következtében a' kőszén már fölfedeztetett, akkor szükséges még rétegei' vastagságát megtudni, hogy kitünjék: valljon a' reá fordítandó fáradságot 's költséget tömegének vastagságával megérdemli-e vagy sem? Erre nézve gyakran elegendő a' kőszén' helyén egy meglehetős mélységű gödröt vagy bánya-menetet ásni; czélszerübben lehet még illy esetben a' földi fúrúval munkálkodni, melly működés által nem csak a' felső fekvetnek, de még az egymást váltogató rétegeknek száma és vastagsága is fölfedeztetik. Haszonnal és időnyeréssel lehet még ezen fúrút ott is alkalmazni, hol még kőszén nem találtatott, ha t. i. a' kőszénfövénykő több gyanús pontokon megfuratik, melly működés már sokszor legjobb sikerrel jutalmaztatott.

Ha a' föltalált kőszén, bányászatra érdemesnek találtatik, akkor szükséges még a' telepzet' fekvésének irányát 's hajlásait meghatározni, 's igy azután műszabályosan reá építni. Ezen előadott keresés' módját némi módosítással a' barna kőzénnel is lehet alkalmazni; ez azonban természeténél fogva sokkal könnyebben fölfedezhető már, későbbi származása és számos telepzetinek felülegessége miatt; továbbá mivel a' fazekasok 's téglavetők épen ezen telepzet' tömegéből ássák szükséges anyagaikat; de végtére a' földfurúvali működés is az ezen képzethez tartozó lágyabb ásványokban, könyebben, 's kevesebb költséggel eszközölhető.

Fekete-kőszéntelepzetek Magyarországban.

Minthogy Magyarországban ásványszén igen sok helyt található, első tekintettel azt lehetne vélni, mintha hazánk fekete kőszénben bő-

velkednék; de szorosabban megvizsgálván e' tárgyat, csakhamar meggyőződünk arról, hogy az itt található telepzetek' legnagyobb része nem a' fekete, hanem a' barna kőszénhez tartozik. Valódi fekete-kőszéntelepzetet hazánkban hármat említhetni, nevezetesen a' kárpátit, krassóit és tolna-baranyait.

I. A' kárpáti fekete-kőszéntelepzet.

A' mennyiben e' telepzet terjedésére nézve igen nagy, olly szegény a' kőszén' menyiségére nézve. Kezdődik a' Tátrának éjszak-keleti részén, és megszakadozva 60—80 mérföld' hosszában egész az erdélyi havasokig terjed. Ezen vonalában többnyire ama' közép magasságú hegyeket képzi, mellyek a' magas Kárpátnak hiányos lánczolatát több helyeken pótolják. Hasonló vonalban éjszak-nyugat felől délkeletnek találtatik ezen fekete-kőszéntelepzet a' Tátráknak tulsó, u. m. halicsi oldalán is. Szélessége ezen kőszénföldezetnek néhol több mérföldnyi; említett vonalában Szepes, Sáros, Zemplény, Ung, Bereg és Marmaros vármegyéken nyúlik el.

Ezen kőszéntelepzet szénfövenykőből, palából, és magából a' fekete szénből áll. A' szénfövenykő e' terjedelmes telepzetben különféle alakban tünik fel, de mindig megfelelőleg azon ős, vagy átmeneteli hegyek' ásványainak, mellyek alatt elterjed. Keverékrészei főképen varagból, maglából és csillámból állanak, mellyek mészkőragaszték által köttetnek együvé; gyakran palával és több csillámmal keveredik, 's ekkor igen töredékeny; nagyban, úgy kicsinyben is réteges, a' mészkőnek előkelte miatt, ettől néha alig különböztethető meg, sőt itt ott valósággal mészkőbe át is megy; másutt ismét a' varag' elhatalmazása miatt ennek természetét ölti magára; gyakran ezen fövénykő a' zöld kővel elegyedik össze, mi ha nagyobb mennyiségben történik, szinét zöldre változtatja. Ha ezen fövénykő szüregre van halmozva, akkor sok helyeken ebbe megy által; laposabb vidékeken a' harmad képzetű fövenykővel is elegyedik. A' pala, melly e' telepzet' egyik részét képzi, szinte keménységére 's tömege' vastagságára nézve igen változékony, növény vagy állatnyomadékok igen ritkák benne.

A' kárpáti kőszéntelepzet terjedelmessége' irányában több helyeken fedeztetett föl; hol nem palaszén, hanem maga a' valódi fekete kő-

szén használtatott tüzelésre előkelő jó tulajdonságát bebizonyítá; mind e' mellett még is csak kevés helyen ásatik szabályosan, minek okát leginkább rétegei' szegénységében 's tömege' csekélységében kell keresni.

Ezen kőszén gyakran gyuladó-táblás agyagba, és palakőszénbe megy által, melly ásványokkal, valamint vaspattal és agyagvaskővel váltogatva jő elő.

A' kárpáti kőszéntelepzetben ásványszén, több rendbeli tudósítások szerint, következendő helyeken födöztetett fel:

Marmaros vármegyében.

A' mokrai uradalomban, a' plaiszkai vízrekeszték mellett, és Suliguli ásványos víz' közelében.

Sáros vármegyében.

Kaproncza mellett, Kemp orvos úr' állítása szerint. Sóvár' vidékén Zipser úr' tudósítása szerint.

Szatmár vármegyében.

Felsőbánya, Kisbánya 's Nagybánya' határaiban csak csekély mennyiségben találtatott mind eddig fekete kőszén.

Szepes vármegyében.

Igló' vidékén és pedig Igló és Porács, ismét Igló és Palmsdorf között, mind a' két helyen csekély mennyiségben (Zipser után), Igló és Márkusfalva között állítólag éjszakkeletről nyugatdélnek egy dombon, hol a' kőszénnek majd egy lábnyi vastagsága látható. Ezen tudósításnak valódiságáról meg akarván győződni, a' márkusfalvi határt minden irányban több jeles férfiak' társaságában magam kikutattam, de illy vastagságu kőszénréteget sehol sem volt szerencsénk szemlélhetni; 's a' lakosok sem emlékeztek hogy illyesmit láttak volna helységök' határában. Akadtunk ugyan két helyt felüleges kőszénrétegre, de ez alig volt hüvelyknyi vastagságú; valószinű azonban, hogy szorgos keresés és szabályos kutatás által vastagabb rétegek is feltalálhatók. — Késmárk' vidékén Lajbicz mellett bányászi fogásokkal müveltetett a' fekete kőszén, de rétegei' szegénysége miatt abban hagyatott. Ruszkinócz' és Durándfalva' erdőségei-

ben több helyeken naplott ki a' kőszén, de mind eddig hatalmasabb réteg nem födöztetett fel. Ófalu és Csötörtökhely' határaiban Beudant szerint. Berzeviczy György' tudósitása szerint a' szepességi Magúrában következendő helyeken találtatik kőszén: Friedman és Durschtin helységek' határában, Rodecze és hason nevű patak' folytában, végtére a' Veres-Klastromnál a' ledniczi uradalomban.

Zemplény vármegyében.

Zamutó' és Sajónémeti' határaiban; azonban valóságos fekete kőszén legyen-e ez, annál kevesbbé bizonyos, minthogy e' vidéken barnakőszéntelepzetek léteznek.

Sátor-Alja-Újhelyhez közel Toronya helység' hegyeiben a' szénfövénykő és növénynyomadékos pala' társaságában, szénkövecs (Antracites) találtatik.

Zólyom vármegyében.

Csak Zólyom és Breznóbánya' határában mutatkozott eddig ezen ásványszén.

II. Krassó vármegyei fekete-kőszéntelepzet.

Ezen telepzet Krassó megyének délkeleti részéről éjszak felé irányúl, 's hosszában kies dombokat 's kellemes völgyeket képezvén, mintegy 6 mérföldnyire terjed; az egész telepzet képzete' korára, 's több tulajdonságaira nézve a' kárpátival egyezik. A' telepzet' szénfövénykőve közelít a' szűreghez; varag, mezőpat, és csillám' göröngyeiből alakúl. Alkotása nagyban réteges, keménysége, valamint színe, a' keverékrészek' minemüségéhez képest változó. A' pala, csillámmal 's szénnel bővelkedik, igen gyakran kőszénpalává, sőt kőszénné is változik; ebben, valamint ezen telepzet' fövénykörében, hengerképű növénynyomadékok láthatók.

A' krassói kőszén bársonyfekete, igen fényes, szine néha szivárványozó; különsúlya 1,8; tűzi anyagára nézve átalában igen jó, némelly rétegeket kivévén mellyek agyagos vassal, vagy vaskovonddal kevertek. Ezen telepzetre következendő helyeken épitettek szabályos bányák: Szászkán, Oraviczán, Borkúton, Gerlicsén, Resiczán, Dományon

és Gornya mellett. A' borkúti bánya' kezdeténél a' kőszén' rétege csak másfél lábnyi vastagságu volt, de minekutána 60 ölnyi hosszaságu aknát ástak, a' kőszén' rétege, másfél ölnyi vastagságra növekedett. A' felebb említettek között a' gerlicsi kőszén, mint igen erős lánggal égő, legjobbnak tartatik. A' borkúti fekete kőszén vegytani úton megvizsgáltatván, 96½ éghető tárgyat és csak 3½ hamumaradványt adott. Ezen kőszéntelepzet a' szomszéd végvidék' oláh-illyri kerületében is föltünik, hol is Ruszkabánya mellett, Losni-Sora' völgyében és Verendin' határában ásatik.

III. A' tolna-baranyai fekete-kőszéntelepzet.

Ezen telepzet, Baranya vármegye' nyugati részén jelenik meg, 's 6—8 mérföldnyi hosszaságban közép 's kisebb kegyeket képezvén 's nyugattól keletnek tartván, Tolna vármegyéig terjed, a' hol azután barna kőszén által váltatik fel. Itt az asványszén-halmok átmeneteli származatú mészkövön telepedtek, melly több helyen jó márványnyal kedveskedik, éjszakfelé magasabbra emelkedik, 's Pécs mellett Mecsek' hegyét képzi. Az egész telepzetet harmad-képzetű mészkő borítja, melly életműves kövületekkel bővelkedik. Mint tulajdon különböztető jeleit, ezen telepzetnek az előbbeni két fekete-kőszéntelepzetre nézve, említhetni rétegeinek kitünő vastagságát, 's ezeknek zöldkővel, biborlával, 's szirlával gyakran feltünő keveredését. Az ide tartozó fövénykő gyakran közvetetlen a' kőszénen fekszik, benne, valamint a' palában is, imitt amott kövületek találtatnak. A' baranyai kőszén jó tulajdonságú, tökéletes fekete, törete leveleg, fényes; fekvetei többnyire vastagok, rétegesek; gyakran kisebb 's nagyobb gomolyokban jő elő, vagy magában a' kőszénrétegben, avagy pedig a' fövenykőben fészkelve, ezen gomolyok hosszacskák, körkörös lemezűek.

Nevezetesebb bányái ezen telepzetnek következendők:

Vasasi a' pécsváradi uradalomban.
Pécs városi.
Szabolcsi, a' pécsi káptalan' jószágában.
Szászi, a' pécsi püspökség' jószágában.
Komlói, gróf Battyányi' uradalmában.

Váralai Tolna vármegyében, pécsi püspökség' uradalmában.

Nagy-Mányoki Tolna vármegyében a' pécsi káptalan' jószágában.

Ezen bányákból igen nagy mennyiségű kőszén ásatott már ki, mellynek egy része kereskedésre, más pedig helyben, mész 's tégla égetésre, gáliczkő és timsó főzésre fordítatott.

Barna-kőszéntelepzetek Magyarországban.

Általában véve, a' minő gyéren jutott hazánknak a' fekete kőszén, olly igen bőkezűleg szórta el a' gondos természet számunkra a' barna kőszenet, melly, kevés megyét kivéve, majd mindegyikében találtatik. Több vidéki tudósítások' segedelmével következő helyeket jelelhetni ki, hol barna kőszén találtatott.

Arad vármegyében.

Csekély nyomai a' barna kőszénnek Zúgó, Konap, és Dézna mellett vétettek észre.

Árva vármegyében.

Lankó, Alsó-Stepano, és Usztya faluknál a' barna kőszénnek csak némelly nyomdokai látszanak.

Bars vármegyében.

Szentkeresztnél, Ebedecz, és Fenyőkosztolánynál találtatik.

Bihar vármegyében.

Felső-Dézna, Alsó-Versár, és Bogdány helységek' határaiban, kivált az utólsóban dús barna kőszénrétegek jőnek elő, olly annyira, hogy már 3 ölnyi vastagságú is találtatott. A' barna kőszénnek itten több faja 's alfaja váltogatja egymást, 's köztök több helyeken kőolaj is szivárog.

Borsod vármegyében.

Diósgyőr, Majinka, Szilvás és Ózd helységeknél. Ezek között legnevezetesebb a' diósgyőri tömött, 's halavány-barna kőszén, melly a' fénykő és fazekas agyag között 3 lábnyi vastagságú rétegekben fekszik. Ezen kőszén, ambátor vaskovondos, még is a' diósgyőri vashámorok közelléte miatt, igen fontos.

Esztergam vármegyében.

Itt számos ponton fedeztetett föl a' barna kőszén, de rendes bányák reája csak következendő négy helyen állíttattak: Dömösön, Tokodon, Csolnokon és Sárisápon; a' két első helyen a' bányászi mivelés ismét abban hagyatott. Ezen kőszéntelepzet, mellyet úgy szólván egynek lehet nevezni, ama' térségesebb völgyekben tünik fel, mellyek az úgy nevezett juramészkőből álló hegyek által képeztetnek, 's mellyekben ezen telepzet kellemetes és termékeny dombokká emelkedik. — Az ide tartozó tövenykő újabb származatú, saja daráju, többnyire igen töredékeny, a' telepzetnek födelét képzi az agyag, melly közvetetlen a' kőszenet takarja, 's evvel váltogatva hármas réteget képez, rétege' vastagsága 3 lábnyi, szine kékes; növénynyomadékokkal, és édesvizi csigakövületekkel bővelkedik; gyakran köszénnel vegyűlt 's egészlen fekete. A' kőszén a' szurokszén fajhoz tartozik, melly azonban vékony lemezekké választható. Ezen különös tulajdonsága miatt néhai prof. Haberle által mint különös új faj, kérges barna kőszén név alatt állíttatott fel. Szine bársony fekete, barnába vonuló, törete leveles, egyes lemezeké tekenős, fényes, törött darabkái csürleg képüek; különsúlya 1,341—1,410; könnyen gyulad, fehér lánggal 's bűzös füsttel ég, kevés kormot repít. 1 font köszén 18½ lat fénylő koakot (tiszta szenet) ad. Jóságára ezen barna kőszén az elsőbbek között érdemel helyet, olly annyira, hogy még a' soproninak sem enged sokat. Ezen telepzet olly hatalmas rétegeket képez, hogy czélszerű kezelés által évenként 100, és több ezer mázsa is ásathatnék belőle [1]).

Gömör vármegyében.

Sajónémeti, és Pohorella' határiban kevés mennyiségben van barna kőszén.

---

[1]) Ugyan ezen kőszéntelepzet' kiterjedésében 1840iki évben a' Duna' jobb partján, 's ehez mintegy fél órányi távolságban Mogyorod, és Nyerges-Ujfalu közt az esztergami érsekség' jószágában, Szarkas helység' határában, igen érdekes kőszénbánya nyittatott fel. Az itteni kőszén hármas fekvetben jő elő, mellyeknek öszves vastagsága mintegy 12 lábnyi, terjedelme pedig már 200 ölnyire nyomoztatott ki. Minthogy ezen kőszén a' Dunához közel van, 's tüzelésre nézve igen jó tulajdonságokkal bír, azért jelenleg a' gőzhajozási társaság által igen nagy mennyiségben basználtatik.

Heves vármegyében.

Gyöngyös', Saar', és Batonya' határaiban csekélyebb fekvetekben, Bátor mellett pedig hatalmas rétegekben találtatott a' barna kőszén.

Hont vármegyében.

Közép-Palajta', Kiskér', Stefulta' és Selmecz' vidékén szegényebb rétegek, Nagy-Maros mellett pedig egy gazdagabb telepzet födöztetett fel.

Komárom vármegyében.

Barna-kőszéntelepzet a' Vértes hegy' sorának éjszakkeleti oldalán tünik fel, hol kies és termékeny dombokat képezvén, az itteni juramészkőből álló hegysorral együtt délről éjszak felé huzamodik. Ezen fövénykő-dombok' vonalában számos helyeken, p. o. Moorott, Ordódon 's Fehér vármegyében látszanak ugyan a' barna-kőszénnek nyomai, leggazdagabb és érdekesebb mindazáltal azon telepzet, melly Tata, Zsemlye és Puszta-Majk között találtatott. Ezen telepzet kőszéntartalmára és ennek rétegei' vastagságára nézve hatalmas; fajára nézve barna szurokszén, mellynek színe fekete, fényes törete táblás, előkelő tulajdonságaihoz kiváltképen tisztasága tartozik, ment levén a' vaskovondtól, melly hasonló telepzeteknek különben hív társa szokott lenni; ugyan ez okból a' levegőn egykönnyen el nem mállik, 's így mind tüzelésre, mind pedig kereskedésre a' vaskovondokkal keverteknél sokkal alkalmasabb. Ezen telepzeteknek a' fövenykő, fazekasagyag, és a' kőszén váltogatott rétegekben hármas fekvetet képzenek, a' középső kőszénréteg többnyire legvékonyabb, az alsó és felső 4—5 lábnyi vastagságú.

Krassó vármegyében.

Moldova', Szaszka' és Privicza' völgyében barna szurokszén találtatik, melly minden belföldiektől abban különbözik, hogy rétegei között a' gyantárt, ezen különben olly ritka ásványt, rejti.

Liptó vármegyében.

Kvacsány', Hutti' és Borove' vidékén.

Nógrád vármegyében.

Majd nem egész terjedésében a' barna kőszénhez tartozó fövénykővel fedetik, 's bizonyosan hatalmas rétegekkel bővelkedhetik. Mind

eddig minden különös kutatás nélkül, Nagy- és Kis-Kürtösnél, Bánknál, Verőczénél, Kazarnál, Novákinál és Nagyaranyosnál akadtak kőszén-telepzetekre; ezek között a' nováki (tömött szurokszén) legjobb tulajdonságú.

Nyitra vármegyében.

Vagyocz, Jablonicza, Lieszkó, Bukocz és Galgócz helységek' határaiban.

Pest vármegyében.

Ennek éjszaknyugati részében, nevezetesen Bogdány', Visegrád', Csobánka' határiban; csak pár évvel ez előtt a' pomázi hegy-lánczolatban is fedeztetett föl jó tulajdonságú 's nem csekély vastagságú barna kőszén.

Pozsony vármegyében.

Modra' és Orcsány' határaiban.

Pozsega vármegyében.

Hasonnevű városhoz közel Lázé nevü helyen fordúl a' barna kő szén elő.

Sáros vármegyében.

Finta helység' vidékén.

Sopron vármegyében.

Ennek délnyugati részén az aggbérczek' déli, 's a' lajtai mészkőhegysornak éjszaki oldalaira telepedett hazánk' leggazdagabb 's legértékesebb barna-kőszéntelepzete, melly több helyeken, de kiváltképen Vandorf, Aiczing, Neudorf, Pöcsing, Volfs, Fürstenau és Rohrbach helységek' határaiban tünik fel. A' vandorfi ezek között leghatalmasabb, melly is egy öbölben zagyla- és csillámpalára ülepedett, és az úgy nevezett Brenberget képzi; maga a' kőszéntelepzet mintegy 13 ölnyi vastagságú, alapját, valamint tetejét, sárga fövényes márga képzi, melly a' köszén' közelében megcsillámosodván, kőszénpalává változik. A' kőszénnek számosabb rétegei váltogatják egymást, némelly rétegnek vastagsága 5—8 ölnyi, illy átmérőjű kőszénrétegek között 2—3 lábnyi vastagságú, szénnel hatott, és csigakövületekkel lepett agyag helyeztetik, melly a'

savanyokkal felforr. A' kőszén, fajára nézve, szurokszén; színe fekete, barnás, gyakran szivárványos, fényes, több helyeken rostos barna kőszénbe megyen által, 's vas kovonddal általában bővelkedik, miért is a' levegőn könnyen elmállik. Ásása tömege' bővsége miatt könnyű, innen mint a' közönséges kő, a' nap' világánál is történhető, mélyebb rétegeire azonban bányászi művek is fordíttattak. Ezen telepzet' kőszéntartalma 50 millio mázsára becsültetett; általában vévén itt esztendőnként 200 ezer mázsa kőszén ásatik. — A' többi fentebb említett kőszéntelepzetek, úgymint a' riczingi, pőcsingi 'stb. részszerint kőszenök' kevesebb haszonvehetősége, részszerint csekélyebb rétegei miatt kevesebbé miveltetnek.

Szala vármegyében.

Szerdahely, Peklinicza és Krisevicz Muraköz' helységei között meglehetős terjedelmű barna-kőszéntelepzet vagyon.

Szerém vármegyében.

Jeles telepzet Vrdnik helység' határában; ezen jó tulajdonságú barna kőszénre egy társaság műszabályos bányát építetett. Ezen kivül kisebb fekvetekben Rakovácz', Zalánkemény' és Karlócz' vidékein is találtatott.

Trencsén vármegyében.

Miavánál, Zlatnánál, Puchónál és a' laczi völgyben némi csekély kőszénrétegek fedeztettek föl.

Turócz vármegyében.

Lehota, Blatnicz, Alsó-Zatur, Kis-Rákó helységek mellett csekély mennyiségben; Mosócz' határában pedig Bukovina dombon gazdagabb barna-kőszéntelepzet létezik.

Vas vármegyében.

Szinersfalva', Markfalva' és Borostyánkő' vidékein találtatott fénytelen 's kanafos barna kőszén, mellyet egy időben a' gróf Battyányi nemzetség haszonra fordítani igyekezett.

Veszprém vármegyében.

Ennek éjnyugati részén a' Bakonynyal határos hegyek' tövében

Jákó, Koppán, helységek' határaiban találtatott egy igen érdekes barnakőszéntelepzet, mellynek fövénykövében szenesedett növénygyökerek, és számos özönelőtti csontkövületek rejteznek.

Zemplény vármegyében.

Kohány helység' határában hatalmas telepzete vagyon a' kanafos barna kőszénnek.

Zólyom vármegyében.

Malakó', Ortad', Turova' és Beszterczebánya' határiban.

Ezek volnának, Tekintetes Társaság! azon helyek hazánkban, mellyekben eddigelé tudtunkra kőszén fedeztetett föl, 's mellyek nagy részint a' mostan dicsőn uralkodó, 's akkor koronaörökös, Ferdinand király' megbizására beküldött vármegyei hivatalos tudosításokból merítettek. A' múlt megtevé, mennyire lehete, a' magáét; jövendőre pedig kivánatos lenne, hogy a' literatura' és a' hazai közgazdaság' barátai, főképen a' megyei rendes orvosok és academiai vidéki tagok híven közlenék, mihelyt körökben kőszén' fölfedezése történik, hogy igy kőszénhelyiratunk folyvást és minél gyorsabban tökéletesedjék.

XVI.

A' TERMÉSZETTANI ÉSZTANRÓL.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' XI-D. NAGY GYŰLÉSBEN, AUG. 28. 1840.

TARCY LAJOS.

Koronként új meg új ideák kelnek föl a' haladó emberiség előtt, életben úgy mint tudományban. Görögországban látjuk először az embert a' kelet' több évezredes zsarnokságának ellenében szabadságának tudalmára felébredni. Rómában a' jog' és személyesség', a' középkorban az egyedi subjectivitas', — az újabb korban az álladalmi élet' ideáinak születését 's fejtődését találjuk. Görögország polgári létünk 's műveltségünknek csak mindenes alapját teremté elő; a' keresztyén középkor a' még szendergett subjectivitas' kifejtésére irányzódott; ezért a' lovagi kalandok, a' lovagi becsület 's hűség, 's a' középkorban fölfedezett szerelem' nyilatkozatai — nyilatkozatok, mellyeknek elveit a' hajdankorban hiába keressük. Így az álladalmi életet tevő három főhatalmak, ezeknek szükséges elkülönzései, a' hosszú századokon keresztűl zsarnokoskodó diák nyelv' jármának levetése, 's a' nemzetiségnek fölvirulása, az egyenkénti erők' egyesületi központosítása, közintézetek', iskolák', academiák', szinházak', korházak', könyvtárak' 'stb. alkotása, virágzóbb karba helyezése, — a' physiocraticus rendszer' ledölésével az álladalom' való gazdagságának a' miveltségben és szorgalomban keresése és találása — mind ezek, 's még többek az ujabb kor' sajátai. A' tudományok világában is hasonló új meg új ideákat látunk feltünni. A' görög bölcseség 's tudományosság itt is

mint az életben alapító, az egyetemi elveket teremtő. Plató 's Aristoteles a' tudományoknak csak magvait, való elemeit fejtették ki, ezen mindenes magvak' részletes előadásába korunk' szelleméhez képest nem bocsátkozhatván. E' szerint a' tudomány' iránya philosophiai azaz mindenesen kezdő volt. Majd a' keresztyén vallás' tanítmányai a' subjectivus erő' kifejlését ragadák meg, keresztes hadakban, baráti életben, papi nőtelenségben 'stb. (mellyek bár az újabb kor által roszaltatnak, akkor még is a' magok' helyén voltak) a' folyvást erősödő subjectivitas nyilatkozott. Így állott elő a' reformatio, így a' tudományokban a' tapasztalati út, így lettek a' természeti tudományok egyenkénti vizsgálatok 's az ezekből reflexio által kihozott fajok', nemek', törvények', szabályok' táraivá, így származott maga a' tapasztalati észtan (philosophia) is. Azonban mint a' csupán mindenesben úgy az egyedül egyenkéntiben is concret igazság nem lehetvén, le kellett dőlni ezen tapasztalati irány által előhozott dogmatismusi 's skepticismusi iskoláknak. A' ledöntést Kant' *Kritik der reinen Vernunft* czímü munkája vitte véghez, mellynek megjelenése körülbelül a' franczia forradalom' korára esik, 's e' szerint egy időben volt forrongás, a' jelennek, a' positivumnak, a' csupa historicus jogoknak, a' csupa tapasztalati igazságoknak ledöntése, tudományban úgy mint az életben. Szükséges volt a' franczia forrongás az alkotmányos monarchia' észszerűbb felállítására, miután az álladalmi élet oda fejlve volt, hogy igazság', törvény' kiszolgáltatása, haza' 's trón' védelmezése ne egyes kitűnő egyedek által eszközöltessék, mint a' hősi világ' aestheticai korában volt 's épen ezért némi önkény' mázától soha ment nem lehetett, hanem eszközöltessék közúton az álladalom' organisatiója által. A' forradalom valami nemleges (negativum), ez tehát örökké nem maradhatott; a' czélnak és végnek, mellyben élhessen az emberiség, valami positivumnak kell lenni. Ez oka, hogy a' tagadó irányú birálati észtan (critica philosophia) is csak addig, mig ennek az eddigi tanokat lerontó tanitmányai sajátítattak, állhatott fenn; — de ezen lerontások' sajátítása által gazdagodott észnek azon új ideához kellett csatlakoznia, hogy igenis, mint a' görög tudományos világban az elmélkedés (speculatio) egy életműben fejtse ki a' mindenes igazságokat; de ezeknél ne állapodjék meg, hanem az egyenkénti részt is, melly a' szinte három századdos tapasztalati irány

által fejtegettetett, magába, még pedig életművesen (organice), fölvegye. Mindezen egyes ideákat életben úgy mint tudományban, korszellemeknek mondhatjuk, mellyek az örök gondviselés' vagy általány' egyes oldalait teszik, ezen általány egyetemi ideájában összeolvadván.

Az emberiséget egyes nemzetek 's ezeket egyes individuumok teszik. Bár végetlenűl különböző köröket találjunk is ezeknek munkásságaiban: kell még is, így vagyok meggyőződve, valami köznek, egyeteminek lenni, mellyen ezek munkálkodnak, 's ez egyetemi kincs, hitem szerint, az örök igazság' folyvást mélyebben és mélyebben fölfogásában áll. Ezen új ideák lépcsönként 's a' kifejlés' szükségessége szerint mindig akkor állnak elő, mikor, az irás szerint, az idő' teljessége eljött, azaz mikor az ész azon általány' egy bizonyos oldalát felfogván, egy másiknak elfogadására készen állott. Kitünő lángelmékre, minden ösmereteket összefogó óriási talentumokra bizatik az új ideának kimondása, 's ennek az emberiség' conservativ osztálya legközelebb ellenszegült. De ha sikerül is ennek az, hogy az új idea' missionariusát megfeszítse, nem fog sikerülni ezen hirdetett tudomány' megfeszítése is; sőt a' legtüzesebb ellenkezések 's viták csak minden oldalainak kifejtésére szolgálván, utóbb meggátolhatlanúl ennek lobogója után menend a' tudományos emberiség. Illyen új idea korunkban a' természet-észtan' (természet-philosophia) ideája. Nagyok e' természet-észtan elleni szegülések és erősek (nem annyira a' philosophus mint a' physicus világ' részéről); ezért, úgy hiszem, nem lesz korszerűtlen itt, midőn a' Tekintetes Társaság' választása által kimutatott székemet elfoglalni szerencsés vagyok, röviden e' kérdésről értekeznem „mi fontossága van a' természet-észtannak a' természeti tudományokra nézve, mellyek azon okok, mellyek e' szempontból a' természet-észtannak nem gondolatlan elvetését hanem az ahozi minél szorosabb csatlakozást kivánják."

I. Fontos a' természeti tudományokra nézve a' természet-észtan, ha a' tudományok' egységét meggondoljuk. A' tudományokat olly formán kell vennünk, mint azon sokfelét, mellyet e' világban látunk — csak egy az, melly itt elevenít mindent —, vagy olly formán mint az emberi lelket, mellyet, bár benne az értelmet, észt, önkényt, szenvedélyt, akaratot, képzelmet (phantasiát) emlékező tehetséget 'stb. megkülönböztetjük is,

teljesen egynek kell elismernünk. Egy azon lélek, melly a' különböző tudományokat előhozta, egy az a' tartalom, mellybe, a' tárgyaknak látszó végetlen különbözősége mellett is, minden tudomány foglalata, mint folyamok az egy tengerbe, összefolynak, úgy hogy legalkalmasabban 's legfogalomszerűbben a' tudományokat egy tudomány' ágainak nevezhetjük, mellyek épen mint az élőfánál egymásban és egymás által tartatnak fönn. Hiszen ha a' népre, mellynek szabadságra fölébredt lelke tudományt teremte legelőször, visszagondolunk: egy tudományt találandunk ott — az észtant, melly magában foglal mindent, csupán azon irányt, melly szerint a' tovább fejlő emberi léleknek az egyenkéntiekre is szükségképen ki kelle terjeszkednie cselekedte azt, hogy elválasztassék az is, a' mi elválhatatlan, 's a' munka' megosztásának elve megállapított tudományszakokra alkalmaztassék.

E' szerint, ha egy az, mellynek ágait különböző tudományok teszik: lehetetlen ezeket úgy képzelnünk, mint egymás mellett közönösen fekvő különbfélét, hanem úgy, hogy ezek egymásra hatnak, egymás által élnek, 's igaz jelentményeiket az egészben nyerik.

Feltünőleg igaz ez egymásra hatás olly tudományokban, mellyeknek tárgyok egy, millyen például a' természettudomány és természet-észtan. Hogy e' kettőnek életmüves viszonya annál világosabban kitünjék: szabad legyen a' tárgyat fölebb kezdenem. Úgy hiszem, Tekintetes Társaság, bölcsen tudja itt mindenki, hogy a' mindenes (universale), és egyenkénti (individuale) egy létező fogalomnak elválhatatlan 's egymást kiegészítő oldalai. Csupa mindenes nem létezik. Ember magában mint mindenes nincs: hanem ez az ember igen. Még a' legmindenesb lény az isten is, mint keresztyén hitünk tartja, élő emberré lőn. Viszont csupa egyenkénti sem létezik. Ezért a' látható közvetlen természeti tárgyak nem csupán egyenkéntiek, hanem, ha felületes gondolkozás előtt nem is, de mélyen ható gondolkozás előtt minden esetre kitárulnak azoknak mindenes fogalmai is. Ime a' természeti tárgyaknak e' két oldala adott lételt a' szóban forgó két tudománynak, úgymint, a' természeti tudományoknak (melly név alatt mindig a' tapasztalatiakat értjük) és a' természet-észtannak. A' természeti tárgyak' egyenkénti jegyeinek teljes ösmeretével foglalkodnak a' természeti tudományok, midőn azoknak mindenes olda-

lát a' természet-észtan tevé tárgyává. A' tapasztalati jegyeket csak tapasztalati úton — nagyítóüvegek, tovacsők, bonczkések 'stb. által, ellenben a' mindenes oldalt csak mindenes úton, tehát elmélyedés, gondolkozás által kutathatni ki; miből kitetszik, hogy e' két tudomány egymás' számára dolgozik 's a' kettő képezhet csak olly egészet, melly az emberi ész kivánalmainak megfelel. Már ha igaz az, hogy az emberi lélek valóságot kiván, 's az álmok a' magán kivül levő lélek' állapotába tartoznak: természetes, hogy sem a' szemlélet', sem a' tapasztalati vizsgálat' saját eredményeivel meg nem elégedhetik. A' minthogy ez emberi lélek' természetéből önként folyó meg-nem-elégedés világosan mutatkozik a' tapasztalati természeti tudományokon. Ugyan is, nincs egyetlenegy tapasztalati természettudomány is, melly köréhez sajátképen tartozó ösmeretekkel beelégedné —; nem áll meg ott, hogy az egyenkénti tapasztalatokat elősorolja, hanem elvonódás' 's figyelés' (abstractio et reflexio) utján teremt mindeneseket, erőket, törvényeket, szóval: fogalmakat, mellyek már nem a' tapasztalati vizsgálatok, hanem az ezeken fölül álló szemléleteknek szüleményei. Így lettek például a' természettanban a' súly, hév, fény, villanyerők; így származtak a' világosság' lényegének, szinesületének, gönczölösségének elméletei, mellyek mind a' mellett is, hogy a' physicus világ a' speculationak olly kibékélhetlen ellensége, a' tapasztalati természettan' műhelyében készültek. — Valljon mit csinál a' természet-észtan ez elvont mindenesekkel? Ezeket érdemök szerint méltányolja, következőleg, ha valók azok, elfogadja, 's fölülről lefelé szálló fogalmi élő rendszerében azoknak igaz helyét, állagát (substantiáját) kimutatja.

Láthatni ezekből, hogy a' természet-észtan messze van a' czéltól, hogy a' természetben minden egyes tárgyat, egy fűszálat, vagy egy darab kövecset 'stb. a' maga szükségességében csupa szemlélet által — mint nevezik — deducáljon; 's ő egyenkéntiekkel nem foglalkodhatik; elég ha azt bebizonyítja, hogy az egyenkéntiség' fogalma semmi létezőből nem hibázhatik. E' szerint Krugnak a' természet-észtanhoz intézett azon kivánsága, hogy az csak az ő irótollát vagy kalamárisát deducálja, a' természet-észtan' fogalmának nem-értésében alapul. E' nem-értés vagy félreértés oka annak is, hogy sokan a' természet-észtan' magas műveit physicai regényeknek tartják, mellyek a' természetet nem ösmerő szobatu-

dósok által tanuló-szobáikban úgy könnyedén összegalabítottaknak képzetetlnek. Igen is, ész és elmélyedés szüli a' természet-észtan' örökkévaló gondolatait, azon gondolatokat, mellyek e' roppant természetnek igaz állagát teszik, hanem a' természetet egész kiterjedésében ösmerő, 's a' tudás' egész körét kimeritve összefogó újra teremtő lángész. Egyébiránt — szabad legyen mellesleg megjegyeznem — hogy e' nevezet „physicai regény“ mutatja azt, hogy ezt a' természet-észtanra olly emberek ruházták, kik tapasztalati ösmereteikkel eltelten mind azt, mi érzékekkel föl nem fogható, tehát a' mi csak a' gondolat' világában él, semminek tartják; előttök e' szerint a' regény is álomnál, szépen csengő, de magában semmi valóságost nem rejtő hangnál nem egyéb. Azonban a' dolog másként van. A' regény, ha e' nevet valóban megérdemli, igaz valóságot 's örök igazságot ad elő; hősei a' kültörténetek' befolyásától e' nyomorú prosai világ' kötelékeitől megszabadúlt 's így magasb, tisztább valóságra emelkedett lelkek; és ha e' fogalmat alkalmazzuk a' gúnyból úgy nevezett physicai regényre, úgy hiszem, az ennek kisebbségére nem váland.

II. Sürgető, sőt, ha szabad úgy szólnom, kiáltó szükség van a' természet-észtanra, ha a' természeti tudományok' szomorú állapotát gondolóra veszszük. Egységet, kifejlést, a' tüneményeknek igaz okait, mint a' tudományosság' mulhatatlan föltételeit, kellene ezekben találnunk: de hasztalan, a' kereső illyesmit alig talál, hanem helyettök aggregált ösmereteket, nem ritkán ellenmondásokat, képtelenségeket, üres magyarázatokat, mellyekkel mélyebben gondolkozó ész soha magát tökéletesen ki nem elégítheti. Különösen igaz ez a' sajátképeni physicában. Találunk mi itt súlyerőt, villanyerőt, mágneserőt, vagy finomságok miatt megfontolhatatlan fény- és hévanyagokat; de ha kérdezzük: hogyan léteznek ezen erők, mi egybefüggésben állnak ezek 's az anyagok egymással, hol 's mi az egység, mellyben ezeknek a' lélek' legyőzhetetlen keresése szerint szükségképen egyesülni kell, — kell-e ezen természeti hatalmaknak szükségképen létezni, vagy talán egyik vagy másik közűlök el is maradhatna, — van-e lépcsőzet, kifejlés a' természeti tárgyak' egészen történetesnek látszó egymás mellett létében, — 's ha van, mi az mi ezeken kifejlik 'stb.; már ezen kérdésekre a' tapasztalati természettudományok vagy teljesen hallgatnak, vagy legfölebb azon tehetetlen 's ezer-

szer emlegetett alázatossághoz folyamodnak, hogy az emberi ész' korlátoltsága 's végessége miatt ezek örök titkok maradandnak előttünk. Mondhatlan szerencsétlennek tartanám az emberi észt, ha ez fáradságos vizsgálatainak végeredményéűl illy kétségbe esett zerusra jutna; mondhatlan szerencsétlennek a' vágy miatt, melly égeti 's örökké ösztönzi keblünket; de soha, soha a' képzelhetlen hosszú végetlenségben is kielégítésre nem találhat: de, hála a' magasb lelkeknek! a' henyeségre olly lágy párnákkal kinálkozó alázatossági elv csak a' gyengébbeket nyugtathatja meg, ellenben a' csüggedetlen kitartásu lángelmék kifogyhatatlan erővel látszanak munkálkodni, a' gyümölcstelennek hirdetett pályán, lelkesülten azon erős hittől, hogy ha van keblünkben vágy, kell ugyan ott eszközöknek is lenni az örök igazság' kikeresésére.

Világosításúl el kell itt mondanom a' természettan' némelly képtelenségeit. Az elosztható ság a' testek' köztulajdonságának tartatik. Ez elosztható ságot sokan végtelenűl folytathatónak, de a' tapasztalati természettan végesnek tartja, mondván, hogy az elosztás' folyamatában végre olly parányokra találnánk, mellyek, a' bennök levő végetlen nagy vonzerő miatt, teljesen elválaszthatlanok lennének! E' véges kis részecskét (molecul =) parány nak nevezik. Fölvevén például a' konyhasót, ennek parányait a' bennök lakó végetlen nagy vonzező miatt többé elvágni nem lehet; ellenben a' parányokat egymástól, minthogy ezeket véges erő tartja egyben, igenis. Már, kérdem, konyhasó-részecskék-e ezen parányok? ha igen, akkor szint' azon tulajdonsággal tartoznak bírni, mint maga a' sódarab. Úgyde, ebben a' vonzerő véges, tehát végesnek kell lenni a' parányokban is. Ha pedig más tulajdonságok van a' parányoknak, mint van a' nevezett sótömegnek: akkor miként lehetne azt képzelni, hogy az egészet tevő műszeres részek más tulajdonsággal birjanak, mint az egész maga? — Ha pedig csakugyan végetlen nagy az ezen parányokbani vonzerő, úgy ollyannak kell lenni magában a' nagy sódarabban is. Mondják, hogy a' parányok, a' hány az egyszerű test, vagy elem, annyi féle formával bírnak, miből egyenesen következik, hogy a' fölvett konyhasó' parányai is két különböző kristálytermetben tartoznak előállni, úgymint a' zöldeny' és szikeny' termeteiben. — De, kérdem, hogy férhet meg ez állítás a' ásványrajz' azon tanával, hogy egy ásvány' bel-

termete — a' hasogatás akármeddig folytattassék — nem változik soha, hanem például a' fölvett konyhasónál koczka maradand mind örökké.

Nézzünk egy más példát. Természettudósok szokták mondani, hogy az erőknek csak nyilatkozatait ösmerjük, de magokat az erőket, ezeknek igaz lényegét épen nem. 'S valljon igaz-e ez? Ha vizsgáljuk, hogyan jöttek ezen erők a' természettanba: kijő, hogy az alig lehet ösmeretlen a' természettudósok előtt. A' mint az emberi lélek a' tüneményeket, ezeknek mulékonyságát észreveszi: eltagadhatatlan természeténél fogva a' következtetésre kell jutnia, hogy a' természeti tárgyak' tüneményeinek háta mögött vagy belsejében kell lenni egy változatlannak, olly valaminek, mi egészen más, mint e' látszó természeti tárgyak, tehát nem látszónak, mi e' látszó tünemények' alapját, igazságát magában foglalja. E' változatlan belső valamit erőnek nevezték. E' szerint magok a' természettudósok tették, teremtették az erőt, hogy' tudják hát saját csinálmányokat ösmeretlennek nevezni? tán azért, hogy ez erőt nem láthatják? hiszen láthatlanságát is magok vették föl, saját reflexiójoknak a' fölött, a' mi látható, 's mi őket magában ki nem elégítheté, eredménye az. 'S valljon mit mutat nekik e' láthatatlan erő abban, a' miben láthatóvá lesz, t. i. nyilatkozatában, azaz e' látszó tárgyakban és tüneményekben? tán egyebet, vagy többet, mint a' miből kiindulván ezen erő' fölvételére szorultak? mást nem; mert ekkor az erő felvétele haszontalan volna; többet sem, mert különben több levén a' tüneményekben, hatalmasbbá tették volna az erőt is. Vagy tán van még az erőben valami, mi magát nem nyilatkoztatja ki? De hiszen ők csak a' tüneményeket akarják kimagyarázni: mit fogna hát használni, ha többet vennének föl, mint a' mennyire szükség van. Ha még is teszik ezt, e' toldás csak az ő koholmányok; mert hogy' 's mit lehetne az erő' azon oldalairól tudni, mellyek nem nyilatkoznak. Így hát nincs más tartalom az erőben, mint nyilatkozatában, a' természeti tüneményekben, következőleg az egész erökbőli magyarázat nem egyéb, mint tautologia, egy dolognak kétszer mondása, csupa tiszta identitas $a=a$. Például, ha egy darab ként száraz kézzel megdörzsölök: a' kén apró 's könnyű testeket magához vonz, majd eltaszít. Miért? azért — ezt mondja a' természettan — mivel a' kénben a' dörzsölés által egy erő fejlett ki, mellynek tulajdonsága az: hogy

apró könnyű testeket magához vonz, majd eltaszít. Csaknem az egész természettant el kellene mondanom, ha e' tautológiáját kimeritőleg előadni akarnám.

Nézzük meg röviden azon sajátságos, ha szabad úgy szólnom, vaskos képzetmódokat, mellyek a' fényről, hévről, magnesről, villanyról a' természettanban uralkodnak. A' fényt finom megfontolhatatlan hígnak tartja ez, még pedig sugárokban terjedőnek, tehát ollyannak, mi szaggatva (discontinue) van a' természetben, mellyet beisznak a' természeti tárgyak, mint papiros a' vizet, mellyet a' nap szór ki mindenfelé az egész mindenségben, nem pedig azoknak egyes bolygókra hatása fejti azt ki ezekből, 's ha erre azt mondjuk, hogy e' szerint a' lég' magas tájain mint a' naphoz közelebb, nagyobb világosságnak kellene lenni, felelik, hogy a' vékony lég nem ihatik be annyi napsugárokat, mint a' tömöttebb, tehát nem lehet olly világos, mint ez. 'S ha erre újra kérdezzük, miért van mégis, hogy vízben, melly a' legtömöttebb légnél is tömöttebb, még sem láthatunk olly messze, mint a' levegőben, tüstint kész a' feleletet, hogy a' víz már sokkal nagyobb tömöttségű, mint a' mi a' lehető legnagyobb világosságra megkivántatik. Azonban e' finom fény-híg nem is egyszerű, hanem épen hat szín-sugarakból kevert, mint ezt üveghasábján Newton előadta. A' villam (electricitas) és deléj (magnes) is szintillyen, még pedig mindegyik két külön nemű részekből álló, hígak, mellyek egy deléj-kőben vagy villamos testben keresztűl kasul folyják egymást. A' villamerőműben a' dörzsölt üvegről úgy kapja el az érczvezető a' villamfolyamot, 's a' nevezett vezetőben nem úgy ébresztetik föl a' villamság ez üveg' közelléte által. Szerencsés elme, melly ezeket képzelni tudja, még szerencsésebb, melly ezekkel lelkének kivánalmait kielégítni képes! Azért nem csoda, ha Shakespeare-nek e' szavaira „sok van az égen és földön ollyan, miről a' mi compendiumaink semmit sem tudnak" — Lichtenberg elmésen ezt jegyzé meg „de van ám a' mi compendiumainkban is sok, miről az égben semmit sem tudnak." Ha tehát van olly tudomány, melly ezen képtelenségeket, ellenmondásokat, üres beszédeket megigazítani, 's helyökbe való fogalmakat állítani képes: e' tudományt, kik akár a' tudománynyal, akár az ifjak' nevelésével komolyan foglalkoznak, sajátítni 's

így a' természettant a' lehetőleg észszerű tudománynyá képezni szent kötelességök. Volt idő, mellyben a' bolygók' útjait költött körfűzérekkel, epicyclusokkal-, a' vízszivatyúkban a' víz' fölemelkedését a' természetnek űrtől iszonyából-, a' delejtű' tüneményeit szellemi φιλια 's νεικος-ból magyarázták. Ez idők elmultanak; földünket természeti delejnek tanitja maga a' tapasztalati természettan, 's mit feledni nem kell, a' természet-észtan' első kimondása után. Így fog ez, erősen hiszszük, ezentúl is menni; ki fognak töröltetni a' hibák, csak az elmélyedés iránt olly megátalkodott idegenséggel ne viseltessünk.

III. De hát mi módon teljesíté a' természet-észtan ezen magas feladatát, kifejlésben 's igaz egységben adni elő a' természetet ennek minden munkásságaival együtt? Nem lehet itt czélom az egész természet-észtant előadnom: elég legyen ebből nehány vonásokban azt kiemelnem, miből a' természet' észszerű egésze kiviláglik.

A' természet nem egyéb, mint az örök ideának, az általánynak, absolutumnak, nyilatkozata. Az idea nem elvont egység, hanem fogalmi momentumokkal gazdag egység, mellyeket úgy fejt ki egymás után önmagából, mint egy csirából kifejtődzik az egész növény. E' fogalmi momentumok a' természetben egymáson kivül álló egyenkénti tárgyakká keményedtek, midőn a' szellemi világ' fogalmainak egyes oldalai egymásban és egymás által léteznek. Azért szükségképen azt kell állítanunk: hogy a' természet' minden lényei viszonyos kifejlést, lépcsőzetet képeznek.

α) Legközelebb a' fogalom annyira merül a' természeti tárgyakba, hogy annak szellemi egysége semmikép nem tünik ki. Ide tartoznak minden műszeres és physicai egyes testek. Egy ásvány, például, több physicai 's mechanicai tulajdonságokat foglal ugyan magában: hanem a' tulajdonságok minden részecskének sajátai, nem látunk benne olly tagozást, hogy egy tulajdonságot egy, mást más részecske képviselne; szóval: nincs életműves egysége a' részeknek. De más részről nincs az ásványnak azon fogalmi idealis egysége is, melly azt lelkesítené — a' fogalom tehát itt teljesen az anyagba veszett. Ez első 's legalsó léte a' fogalomnak a' természet' élettelen tárgyaiban. A' vonzalom 's terjelem, mellyek minden anyagnak sajátai, csak egyes tulajdonságok a' többek mellett, mellyek az egy testben külsőkép összeköttettek. Kiszabadulnak

ugyan egyes tulajdonságok e' külső kötőlék alól, 's mint súlytalanok, úgy nyilatkoznak a' természetben: de tagozás még így sincs, nincs önállásu lét is, mert hiszen a' kiszabadult oldalok lényegökre nézve csakugyan tulajdonságok. Hanem a' mi fő, ezek közűl, már némellyekben ellentétel (polaritas) mutatkozik mint például, a' deléjben 's villamban, következőleg az igaz egység, a' való élét' elvét már némileg kitünve látjuk.

β) Majd a' következő lépcsőn a' felsőbb természeti lények szabadon' bocsátják a' fogalmi különbségeket vagy oldalokat, úgy hogy egyik a' másikon kivűl teljes önálással birni látszik. Itt mutatkozik a' tárgyasság' igaz természete; mert hisz az nem egyéb, mint a' fogalom' oldalainak önállása, egymáson kivűl lépése. A' fogalom e' lépcsőn annyiban hatalmasan mutatkozik, hogy a' különálló testeket, egy rendszerbe viszi össze. Illyen a' mi naprendszerünk, mellyben a' nap, bolygók, holdak, üstökösök egy részről úgy jelennek meg, mint egymástól különböző önállásu égi testek, más részről pedig természetöket azon rendszeren belül meghatározott helyezetekben nyerik; mozgásaik' sajátságát 's természeti tulajdonságaikat csupán e' rendszerbeni viszonyaikból lehet lehozni. Így létet nyertek a' fogalmak' különbségei, 's ha a' napot e' rendszer' lelke gyanánt veszszük, létre jött a' fogalom' egysége is. Azonban a' nap, így a' különbségeken vagy fogalmi oldalokon teljesen kivül leszen, nem azokban, mint azoknak előhozója vagy képzője. Azért a' fogalom még így sem állhat meg a' maga tárgyulatában, hanem oda megy, hol a' különbségek tagozott egységet tesznek, 's a' fogalom' idealis egysége is mint azoknak lelke, képzője, teremtője úgy jelen meg.

γ) 'S im ezt látjuk az életműves testekben, mint a' hol a' tagok egymáson kivül ugyan, de egymásért és egymás által léteznek, azonban ott, a' lélek is mint ezeken uralkodó, mint magát ezeken tükröztető.

Ime' illy alakot ölt előttünk a' természet, ha ezt a' természet-észtan, 's így az emberi ész' eszközeivel tekintjük — illy egység lép az aggregált ösmertek, illy lépcsőzet az egymás mellett élettelenűl heverő tárgyak' helyébe. 'S ezeket látni fogja minden, ki okosságának szemeit önkényt behunyni nem akarja, minden, ki a' gondolatokat gondolkozása' tárgyává teszi, 's ebben lelki erejét használja. 'S ha valaki e' természettani tárgyakat nem olly világosaknak találja, hogy azokat egyszeri ol-

vasásra tüstint megértse: tartozkodjék rögtön oda nyilatkozni „ez érthetlen, ez képtelen, ezt maga az író sem érté“ vannak méltányosságok, mellyeket mindnyájunknak tiszteletben kell tartani! nem szabad feledni, hogy a' philosophia a' megszokott érzéki dolgoktól felette különböző tárgyakkal, fogalmakkal foglalatoskodván, ez természete szerint soha olly népszerű nem lehet, hogy azt boldog boldogtalan, ki tán olvasni, vagy — nem bánom — egyes tárgyak felett okoskodni tud, egyszerre megértse. Valljon követelhetni-e azt méltó joggal, hogy például, egy gőzerőmű' egyes részei' hatásának felsőbb deductioját megértse az, ki csak elemi mathesist tanult. Sőt történetileg bebizonyíthatni, hogy minden illy felette népszerű philosophia helyes, okos dolgokat foglalhat magában, hanem philosophiát nem. Elfogulatlanság, komoly akarat, kitartás által csakhamar világossá leend a' kárhoztatott homály.

Előadtam ezekben röviden a' természet-észtannak a' természeti tudományokra nézve fontosságát, tekintvén a' tudományok' egységét, a' természettudományok' jelenállapotát, 's a' természet-észtan' tartalmát. Azért nincs egyéb hátra, mint hogy e' Tekintetes Társaság' illető tagjait ismételve arra kérjem, hogy a' természet-észtanra beható figyelmöket 's kitartó gondolkodásokat kiterjeszteni méltóztassanak. Szinte negyven éve, hogy számos nagy lelkek foglalatoskodnak a' természet-észtannal, azt, mit azok a' lélek' mély bányájából kiástak: ott látjuk az ösmeretek' pantheonában mint valamelly szent anathemákat felfüggesztve. Azért vetkezzünk ki minden elfogultságból 's vizsgáljuk ez anathemákat. Németországban a' physicusok' világából is sokan figyelmök' 's vizsgalatok' tárgyává tették már ezt, 's ennek üdvös hatását látjuk műveiben. Erman, — azon tudós, kinek nevét a' tapasztalati természettan mint magasztalt nevet eléggé ösmeri, mondom Erman' szavai ezek: „a' természetésztant semminek tartani könnyű, fölfogni nehezebb, de azért mulhatatlan kötelesség; a' tapasztalati 's észtani oldal tesz egy egészet, — 's ha úgy kellene közülök választanunk, hogy egyiket vagy másikat nélkülözzük, akkor is a' természetésztant, mint derekabbat, emberi lélekhez méltóbbat választanók.“ Ha Ehrenbergnek az ázalékférgekről tett minden tekintetben kisszerű fölfedezéseit fontosaknak tart-

juk: ugyan miért nem az ész' birodalmában tett fölfedezéseket; egyik úgy mint másik korunk' fáradozásainak gyümölcse.

'S ha ezen magyar tudományos academia nem csak tűrendi, hanem, mint illy nemes egyesülethez illik, pártolandja is a' nézet- vagy véleménykülönbséget, jól tudván, hogy hol ellentétel nincs, ott nincs élet, 's hol ez ellentétel akadályoztatik, ott a' tudományosság' gyökerén emésztő féreg rágodik; ha, mondom, e' mélyen tisztelt academia vagy ennek egyes tagjai gyengeségből, vagy káros elfogultságból, nem szegülendnek ellene, mint eddig, egyes iskoláknak, hanem az ész' minden vallását, mint a' boldog America, ápolólag fogadja kebelébe: akkor bizonynyal morzsányi kövecsekből is roppant épület fog emelkedni; mert nincs a' világon roszabb egység mint az egynemüek' egysége. Nekünk, különösen magyaroknak, kik kül 's belviszonyaink, éghajlatunk 's természeti sajátságunk által egyéb nemzetektől olly messze maradtunk, teljes egészségében kell belátnunk, méltánylanunk, 's alkalmaznunk azon igazságot, hogy Németországnak tudományos felsőbbségét teljes academica libertas teremtette. Adja az ég! hogy miután a' szellemvilág' e' központját, rugalmát, fejlesztőjét és fentartóját iskoláinkban a' sok ellenséges elem miatt valósítni lehetetlen, itt e' mélyen tisztelt nemzeti academia nem pártatlan, hanem minden irányt pártoló elfogulatlansággal tegye azt munkálkodásai' főelvévé, jól tudván, hogy a' physicainál végetlenül károsb a' morális kényszerítés.

